

2015

ВОЈНО ДЕЛО

ISSN 0042-8426 ■ UDK 355/359

ИНТЕРДИСЦИПЛИНАРНИ НАУЧНО – ТЕОРИЈСКИ ЧАСОПИС

ВОЈНО ДЕЛО

5
2015

МИНИСТАРСТВО ОДБРАНЕ РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ

ВОЈНО ДЕЛО

ИНТЕРДИСЦИПЛИНАРНИ
НАУЧНО-ТЕОРИЈСКИ ЧАСОПИС

5/2015 ГОДИНА LXVII

УДК 355/359 □ YU ISSN 0042-8426 □

МИНИСТАРСТВО ОДБРАНЕ РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ

МЕДИЈА ЦЕНТАР „ОДБРАНА“

ДИРЕКТОР

Стевица С. Карапанџин, пуковник

НАЧЕЛНИЦА ОДСЕКА ЗА ИЗДАВАЧКУ ДЕЛАТНОСТ

Драгана Марковић

УНИВЕРЗИТЕТ ОДБРАНЕ У БЕОГРАДУ

РЕКТОР

Проф. др *Младен Вуруна*, генерал-мајор

УРЕДНИК ВОЈНОГ ДЕЛА

Милан Тепшић, потпуковник

e-mail: milan.tepsic@mod.gov.rs

Тел: +381-11-3349-497

УРЕЂИВАЧКИ ОДБОР

Проф. др Митар Ковач, генерал-мајор у пензији, председник; ван. проф. др Зоран Килибарда, заменик председника; генерал-мајор проф. др Младен Вуруна; проф. др Јан Марчек, пуковник у пензији; проф. др Божидар Форца, генерал-мајор у пензији; проф. др Драган Јовашевић; проф. др Драган Р. Симић; проф. др Зоран Драгишић; ван. проф. др Тања Мишчевић; ван. проф. др Јованка Шарановић; ван. проф. др Владан Јончић; ван. проф. др Станислав Стојановић; доц. др Зоран Јефтић; потпуковник Милан Тепшић, секретар.

Адреса: Часопис Војно дело, Браће Југовића 19, 11002 Београд *
vojno.delo@mod.gov.rs * Претплата: pretplata@odbrana.mod.gov.rs, tel./faks:
+381-11-3241-009 * Текући-рачун РЦ МО Републике Србије 840-312849-56 *

Рукописи се не враћају

Часопис излази двомесечно

Штампа: Војна штампарија – Београд, Ресавска 40б

e-mail: vojna.stamparija@mod.gov.rs

МЕЂУНАРОДНО ОКРУЖЕЊЕ

<i>Дина</i> Стефановић <i>Горан</i> Грубић Етнички сукоби у Либану	7–18
<i>Вељко</i> Потпарић <i>Иван</i> Гвозденовић <i>Ивана</i> Павловић Анализа решавања друштвених конфликта у земљама западне Европе и Балкана	19–56
<i>Мирослав</i> М. Талијан <i>Милинко</i> С. Врачар <i>Драган</i> М. Јевтић Исламски фактор на Западном Балкану у геополитичким концепцијама западних сила и исламских центара моћи	57–88
<i>Драган</i> Јовашевић Међународно кривично правосуђе после Другог светског рата	89–102
<i>Драгољуб</i> Ц. Тодић Дунавски регион и детерминанте политике у области климатских промена	103–116

БЕЗБЕДНОСТ

<i>Милош</i> Миленковић <i>Вељко</i> Благојевић Обавештајне службе као актери државног удара	117–132
<i>Срђан</i> Благојевић <i>Михаило</i> Зоговић <i>Миливоје</i> Пајовић Политика односа са јавношћу у систему одбране	133–145
<i>Иван</i> Јоксић <i>Марко</i> Мојашевић <i>Јелена</i> Матијашевић Обрадовић Правни оквири делатности ОЕБС-а у сфери војне и политичке димензије безбедности у Републици Србији	146–166
<i>Дејан</i> В. Вулетић Смернице за израду стратегије обезбеђења сајбер простора	167–180

СИСТЕМ ОДБРАНЕ

<i>Владимир</i> М. Цветковић <i>Сандра</i> З. Вучић <i>Јасмина</i> Гачић Климатске промене и национална одбрана	181–203
<i>Слободан</i> Мишовић Најзначајнији утицаји на одбрамбену способност Републике Србије (критеријуми за одређивање обима оружане силе у миру и рату) ...	204–230
<i>Божидар</i> Форца Каква нам војска треба?	231–250

<i>Горан Радовановић</i> <i>Самед М. Каровић</i> Методe инспекцијског надзора оперативних способности Војске Србије .	251–264
<i>Ранко Мачкић</i> <i>Вангел Милковски</i> <i>Мирослав Остојић</i> Међусобни однос, разлике и утицај појединих термина ратне вештине на развој војне доктрине	265–276
<i>Мирко Р. Јовановић</i> Заштита животне средине током оружаних сукоба	277–286
<i>Драгана Аларгић</i> Систем вредности припадника Војске Србије у контексту реформи друштва	287–314
<i>Небојша В. Николић</i> Заинтересованост за службу у активној резерви	315–332
<i>Раде В. Славковић</i> <i>Дејан В. Кршљанин</i> Утицај оперативног окружења на сајбер претње	333–356
<i>Душан Д. Јоксимовић</i> <i>Јанко М. Цвијановић</i> <i>Небојша Ж. Ромчевић</i> Импулсни ласерски мерач даљине за војне примене	357–372

УПРАВЉАЊЕ СИСТЕМИМА

<i>Бојана Остојић</i> <i>Игор Радошевић</i> Стање пословне културе и комуникације у Републици Србији	373–383
<i>Слободан Панић</i> <i>Марко Д. Андрејић</i> <i>Витомир Станковић</i> Улога интерне комуникације у мотивисању запослених	384–400

ИСКУСТВА И ПОУКЕ ИЗ ПРОШЛОСТИ

<i>Слободан Ђукић</i> Допринос Војне академије развоју војне теорије у Србији у другој половини 19. и првој деценији 20. века	401–425
---	---------

ПРЕДЛОГ ЗА ЧИТАЊЕ

<i>Никола Тошић Малешевић</i> Приказ књиге „Ослобођење: Београд, 20. октобар 1944“, Милана Радановића	426–428
<i>Милена Жикић</i> Записи из Србије – Катарина Клара Штурценегер (изводи из писама)	429–432
<i>Никола Тошић Малешевић</i> Приказ књиге „Краљевина Југославија и Дунав. Дунавска политика југословенске краљевине 1918–1944“, Милана Гулића	433–435

INTERNATIONAL ENVIRONMENT

<i>Dina Stefanović</i> <i>Goran Grubić</i> Ethnic Conflicts in Lebanon	7–18
<i>Veljko Potparić</i> <i>Ivan Gvozdenović</i> <i>Ivana Pavlović</i> Analysis of Solutions to Social Conflicts in the Countries of Western Europe and the Balkans	19–56
<i>Miroslav M. Talić</i> <i>Milinko S. Vračar</i> <i>Dragan M. Jevtić</i> Islamic Factor in the West Balkans in Geopolitical Concepts of Western Powers and Islamic Centers of Power	57–88
<i>Dragan Jovašević</i> International Criminal Justice after World War II	89–102
<i>Dragoljub C. Todić</i> The Danube Region and the Determinants of the Climate Change Policy ...	103–116

SECURITY

<i>Miloš Milenković</i> <i>Veljko Blagojević</i> Intelligence Services as Agents of a Coup	117–132
<i>Srđan Blagojević</i> <i>Mihailo Zogović</i> <i>Milivoje Pajović</i> Public relations policy in the defence system	133–145
<i>Ivan Joksić</i> <i>Marko Mojašević</i> <i>Jelena Matijašević Obradović</i> Legal Framework of OSCE Activities within the Domain of Military and Political Dimension of Security in the Republic of Serbia	146–166
<i>Dejan V. Vuletić</i> Guidelines for the Development of Strategy for Securing the Cyberspace ..	167–180

DEFENSE SYSTEM

<i>Vladimir M. Cvetković</i> <i>Sandra Z. Vučić</i> <i>Jasmina Gačić</i> Climate Change and National Defense	181–203
<i>Slobodan Mišović</i> The Most Significant Influences on the Defense Capability of the Republic of Serbia (Criteria for Determining the Size of Armed Forces in Peace and Wartime)	204–230
<i>Božidar Forca</i> What Type of Armed Forces Do We Need?	231–250

<i>Goran Radovanović</i> <i>Samed M. Karović</i> Methods of Inspection Supervision of the Serbian Armed Forces' Operational Capabilities.....	251–264
<i>Ranko Mačkić</i> <i>Vangel Milkovski</i> <i>Miroslav Ostojić</i> Mutual Relation, Difference and Influence of Certain Terms in the Art of War on the Development of Military Doctrine	265–276
<i>Mirko R. Jovanović</i> Environmental Protection during Armed Conflicts	277–286
<i>Dragana Alargić</i> System of Values of the Serbian Armed Forces' Members in the Context of Social Reform	287–314
<i>Nebojša V. Nikolić</i> Level of Interest in the Active Reserve Service	315–332
<i>Rade V. Slavković</i> <i>Dejan V. Kršljanin</i> Impact of the Operational Environment on Cyber Threats	333–356
<i>Dušan D. Joksimović</i> <i>Janko M. Cvijanović</i> <i>Nebojša Ž. Romčević</i> Pulse Range Finder for Military Applications	357–372
SYSTEM MANAGEMENT	
<i>Bojana Ostojić</i> <i>Igor Radošević</i> Condition of Business Culture and Communication in the Republic of Serbia	373–383
<i>Slobodan Panić</i> <i>Marko D. Andrejić</i> <i>Vitomir Stanković</i> Role of Internal Communication in Employee Motivation	384–400
ИСКУСТВА И ПОУКЕ ИЗ ПРОШЛОСТИ	
<i>Slobodan Đukić</i> Contribution of the Military Academy to the Development of Military Theory in Serbia in the Second Half of the 19th Century and the First Decade of the 20th Century	401–425
READING SUGGESTIONS	
<i>Nikola Tošić Malešević</i> Review of the book <i>Liberation: Belgrade, October 20, 1944</i> by Milan Radanović	426–428
<i>Milena Žikić</i> Records from Serbia – Catharina Clara Sturzenegger (Excerpts from Letters)	429–432
<i>Nikola Tošić Malešević</i> Review of the book <i>Kingdom of Yugoslavia and the Danube River.</i> The Danube Policies of the Kingdom of Yugoslavia in 1918-1944 by Milan Gulić	433–435

ЕТНИЧКИ СУКОБИ У ЛИБАНУ

Дина Стефановић
Универзитет у Београду, Факултет политичких наука
Горан Грубић
Универзитет у Београду, Факултет организационих наука

Рад се бави етничким и религијским сукобима у Либану, с посебним освртом на утицај спољних сила и религијских учења на ток и интензитет насиља. На почетку рада разматра се улога религије у сукобима и коренима етнорелигијских сукоба у Либану. Затим, говори се о фракцијама и учесницима у грађанском рату, као и кључним спољним факторима који су довели до преображаја грађанског рата у продужени међународни сукоб. Последње поглавље у раду сумира факторе који су довели до промене ситуације након 2000. године и приказује тренутно међуетничко и међурелигијско стање у Либану, са освртом на перспективе даљег развоја.

Поред сагледавања иманентних фактора међуетничког и међурелигијског сукоба у Либану, у раду је истакнута и улога спољних сила, односно међународних сукоба у функцији јачања унутрашње подељености либанског друштва.

Кључне речи: *Либан, сукоб, религија, идеологија*

Увод

За разумевање хроничних етнорелигијских сукоба који потресају Либан већ више од једног века неопходно је сагледавање улоге феномена религије и религијског друштвеног плурализма у стварању предуслова за сукоб различитих заједница унутар једног друштва.

Емпиријска истраживања су потврдила низ законитости између фактора религијског живота друштва и међуетничких тензија које постоје у њему. Студија спроведена 2001. године потврдила је корелацију између степена религијске хетерогености једног друштва и интензитета насиља током унутрашњих немира и сукоба [1]. Друга истраживања показују да тензије између различитих религијских заједница знатно одређују динамику сукоба, као и да је религија кључни фактор дискриминације етничких мањина [2, п. 32]. Студија спроведена крајем 20. века долази до закључка да су државе у којима доминира ислам, посматрано са аспекта либералне демократије и степена развијености институционалне демократије, склоније аутократским облицима владавине од оних у којима доминирају остале религије [3].

Ипак, новије истраживање, које је пратило 24 варијабле религијске дискриминације за 62 мањинске заједнице, у периоду од 1990. до 2004, оповргло је ранији став да је религијска дискриминација израженија у већински исламском окружењу. Примећено

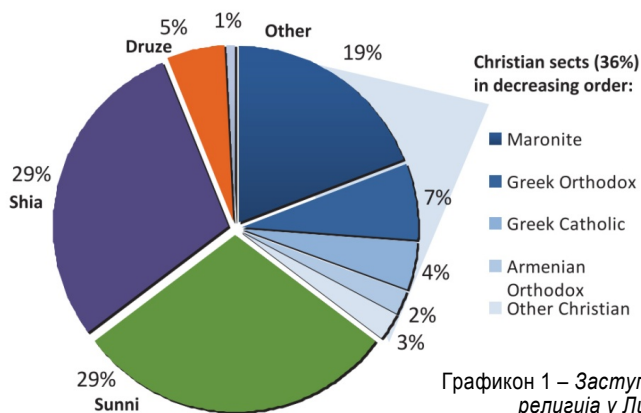
је да је религијска дискриминација у западним демократијама нагло порасла након терористичког напада који се десио 9. септембра 2001 [4, п. 346]. Ово сазнање потврђује да, поред дугорочностатичних фактора, етнорелигијске тензије имају и своју краткорочнодинамичку компоненту условљену критичним догађајима и дневно-политичким сукобима.

Досадашња истраживања о улози религије у сукобима сугеришу да ће сукоби на Блиском истоку бити чести и интензивни – што је и до сада био случај. Религијски фактори посебно су снажни у овом региону, те је сасвим извесно да ће утицати на погоршавање етничких сукоба, повећање религијске дискриминације и јачање утицаја религијских разлика на политичко деловање различитих заједница [2, п. 33]. Поред специфичног значаја религије у животу овог региона, он такође има проблем са хроничним аутократијама, што дугорочно води у нестабилност и сукобе на више нивоа и кроз више облика. Политичке поделе су, поред религијских, други најснажнији фактор нестабилности либанског друштва и унутрашњих сукоба.

Корен етнорелигијских сукоба у Либану

Либан је, етнички гледано, хомогена држава у којој (2011) потпуно доминирају Арапи (95%), а најзначајнију мањинску заједницу чине Јермени (4%). Насупрот етничкој хомогености, изражена је религијска подела на муслимане (59,7%) различитих учења (шиити, сунити, друзи, исмаилити, алавити и насури) и хришћане (39%) у које спадају маронитски католици, грко-православци, мелкитски католици, јерменски православци, сиријски католици, римо-католици и други). Две водеће групе религија броје укупно 17 признатих верских заједница, а 1,3% становништва није припадник ни једне од њих [5, п. 379].

За државу која има нешто више од 4 милиона становника, Либан је интензивно подељено друштво у религијском, културолошком и политичком смислу. Религијска трвења присутна су више од 10 векова и хронично поткопавају развој јединственог националног идентитета. С обзиром на то да ниједна од 17 религија нема доминантну већину, сукоби се одигравају по свим линијама: хришћани против муслимана, хришћани против хришћана, муслимани против муслимана.

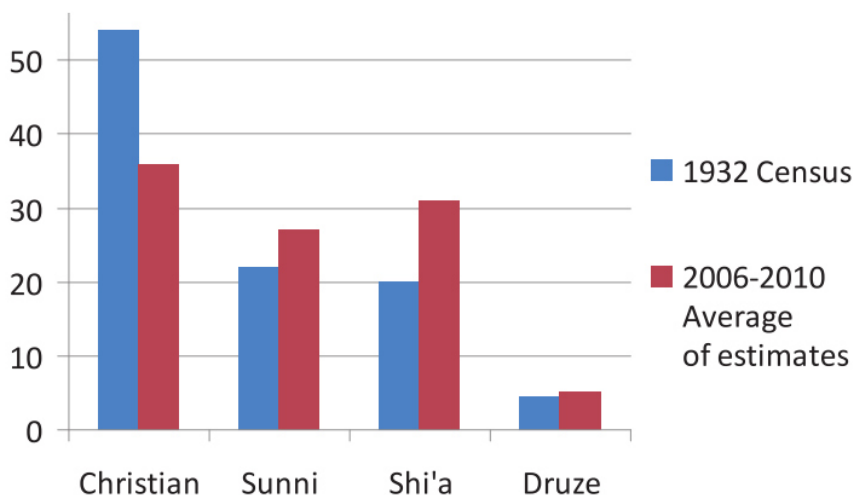

Графикон 1 – Заступљеност званично признатих религија у Либану (2006) [6, п. 105]

Још од 13. века Либан примењује различите форме конфесионализма¹ при изградњи државног поретка и владавине, како би заштитио идентитет заједница које га чине и успоставио равнотежу моћи међу њима. Модерни облик конфесионализма успостављен је уставом из 1926. године [6, п. 105].

Пописом из 1932. године утврђен је однос између хришћана и муслиманима 6 наспрам 5. Након интензивних препирки, 1943. године донет је Национални пакт који је одредио однос представничких група према резултату пописа из 1932. и расподелу кључних политичких функција: председник државе бирао се из заједнице маронитских католика, премијер из сунитске заједнице, а председник парламента из шиитске [7, п. 382].

Поједини аутори истичу да је Либан, након две кризе (1952. и 1958) 60-их година доживео врхунац демократије и хармоничних односа између вођа друштвених фракција [8, п. 289]. Други оцењују да је држава једва функционисала све до распада 1975. године, који је означио и почетак грађанског рата. Као основни извор напетости међу заједницама наводи се неефикасна примена конфесионалног модела владавине [6, п. 105], као и драстична промена демографске структуре која више није одговарала прерасподели моћи дефинисаној у Националном пакту [7, п. 383].

World Factbook (2010); US Department of State International Religious Freedom Report (2008); [6, p. 107]

Политизација шиитског религијског идентитета одиграла је значајну улогу у разбијању националних баријера када је у питању преливање тензија, сукоба и кризе, а касније и кулминацији кризе територијалне целовитости Ирака и Либана [9, п. 521].

Почевши од 1963. године, у Либану и окружењу јача идеологија секуларно-оријентисаног национализма, што заједно са раслојавањем револуционарних режима на заједнице и локалне друштвене структуре доноси противтежу доминацији шиит-

¹ Огранак „консоцијализма“: облик владавине који гарантује заступљеност различитих група.

ских верских група које су из сенке владале шиитским простором. Постојана маргинализација либанских шиита од стране маронитско-сунитске коалиције доводи до погоршања етнорелигијских односа и политизације питања верског идентитета. Услед јачања осећаја припадности и солидарности са шиитским заједницама у окружењу долази до повезивања са страним факторима, као што је Ирак, којим су у том периоду суверено владали шиити. Однос државних институција Либана према шиитима довео је и до сталног присуства Хезболахових оружаних снага на територији Либана – ван надлежности званичне владе [9, п. 540]. Иако се развијала деценијама, ова криза је ескалирала након пада режима у Ираку 2003. године и „Јулског рата“ у Либану 2006. године [9, п. 521]. Урушавање територијалне целовитости држава у региону довело је до урушавања недавно успостављеног мира након дугог грађанског рата и сукоба са Израелом.

Фракције и учесници у грађанском рату

У грађанском рату који је почео 1975. године учествовало је преко 20 оружаних формација са различитим нивоом политичке и војне организације, а долазиле су из различитих етничких, религијских и идеолошких заједница. Паравојне формације могу се груписати према припадности заједницама, иако она није увек значила и савезништво са другим групама унутар ње:

- маронити (маронитски католици) – (9)
- муслимани (пан-исламске групе) – (2)
- сунити – (2)
- алавити – (1)
- шиити – (2)
- палестинци – (2)
- секуларни (идеолошки) покрети – (2)

Званична војска Либана поделила се у две фракције:

1. Либанска армија (**ЛА**) – углавном неутрална према осталим учесницима у рату,
2. Либанска арапска армија (**ЛАА**) – која се борила за владавину Либанског националног покрета (ЛНМ).

Многобројне паравојске и оружане формације биле су окупљене у три главне фракције (стране) у рату:

- **Либански фронт (ЛФ)**

- Либанске снаге, Катед, Тигрови (Национална ослободилачка партија), Марада покрет, Чувари Чедра, Чедар покрет.

- **Либански национални покрет (ЛНМ) / Либански национални покрет отпора (ЛНРМ)**

- Либанска арапска армија (ЛАА), Арапска црвена коњица, Народна ослободилачка војска, Либански одреди отпора (АМАЛ), Исламски отпор (Хезболах), Народна гарда (Либанска комунистичка партија), Сиријска социјал-националистичка милиција (ССНП), Насеритске милиције (Мурабитун, УТПФ), Ба'атх милиција

- милиције окупљене око Палестинске ослободилачке организације (ПЛО) бориле су се на страни ЛНП/ЛНРМ-а

- Фатах, Народни фронт за ослобођење Палестине...
- Палестинска ослободилачка војска, која је само номинално била део ПЛО-а

- **Влада Слободног Либана (ГФЛ)**

- Армија Јужног Либана

Такође, у рату су учествовале и формације које нису биле део три главне фракције:

- Тавхид – Исламски покрет за уједињење (ИУМ) – исламистички покрет који се углавном борио против сиријске војске и њених савезника у Триполију.

- Извршна команда либанских снага (ВААД партија) – просиријска формација, настала издвајањем из ЛФ

Основни сукоб водио се између **ЛФ**-а којим су доминирали произраелски и прозападни маронитски католици и **ЛНМ/ЛНРМ**-а који је окупљао нехришћанске заједнице и секуларне покрете.

Спољни утицаји и кулминација грађанског рата

Турбуленције у либанском друштву немогуће је сагледати без непосредних спољних фактора који утичу на јачање међуетничких и међурелигијских тензија. За доминацију над Либаном, још од његовог оснивања 1920. године, бори се више регионалних и глобалних сила.

Сједињене Државе, Француска и бивши Совјетски Савез нису оклевали да се мешају у унутрашње ствари Либана, како би себи обезбедили повлашћен положај и моћ над овом државом. Стално мешање спољних фактора, иако декларативно усмерено на смиривање ситуације, само је подгревало ионако напету атмосфере продуженог грађанског рата [10, п. 399]. Утицај САД на регион прелама се, пре свега, преко Израела, а утицај Русије (раније СССР-а) преко Сирије.

Утицај Сирије и Израела на Либан

Сирија још од свог оснивања (1920) и стицања независности (1946) није крила своје противљење постојању независног Либана. Отворено је показивала своје аспирације ка припајању целог Либана својој држави. Непосредно након оснивања Израела, неколико лидера је тежило да успостави прозападну и произраелску владу у Либану, коју би водила заједница маритских католика. Из различитих разлога, све до 70-их, ни Сирија ни Израел нису били у могућности да остваре своје амбиције [10, п. 400]. Супротстављене амбиције две регионалне силе допринеле су подгревању етничких и религијских односа у целом региону, што је постало погодно тло за неконтролисане грађанске ратове и колапс влада и држава.

Сирија је повећала своје интересовање за Либан након губитка Голанске висоравни током шестодневног рата 1967. с обзиром на то да је намеравала да користи упаде оружаних групација, како би појачала притисак на Израел да врати висораван [11, п. 448]. Аналитичари истичу да разлоге за улазак Сирије у либански грађански рат треба тражити и у унутрашњим превирањима у самој Сирији. Током

пролећа 1976. године расло је незадовољство ширих друштвених слојева (фармера, уметника, трговаца, радника у грађевини и нафтном сектору...) према владајућој елити коју су подржавали крупни трговци и индустријалци. Суочени са претњом нарастајуће опозиције, сиријска елита је увидела да ће јој преузимање контроле над Либаном такође обезбедити и неопходна средства за решавање домаћих изазова [12, п. 479]. Тако, већ у првој години грађанског рата, на позив либанске владе, сиријска војска улази на територију земље са циљем да заустави продор снага ПЛО-а, који је заједно са либанским левичарима желео да преотме контролу над државом.

Са друге стране, неспособност либанске владе да обузда ПЛО на својој територији покренуло је Израел да се активно укључи у унутрашње процесе у земљи и да на крају изведе и директну војну акцију [10, п. 401]. Поред стратешких тежњи и активности ПЛО-а са територије Либана, тензије између Либана и Израела често су произилазиле и из спорова око економских интереса и ресурса. Такав случај је сукоб око изворишта слатке воде, односно њене расподеле између држава региона [13, п. 1929].

Тако су Сирија и Израел постали најважнији директни страни учесници у Либанском грађанском рату и накнадним сукобима између завађених религијских, етничких и идеолошких фракција.

Цео регион Блиског истока изузетно је повезан и сукоб у Либану је такође имао реперкусије на унутрашње стање у Израелу и Сирији, сразмерно разликама у друштвеној хетерогености ових држава и Либана. За разлику од Либана, Израел има уједначен однос етничке (етнички Јевреји – 76,4%) и религијске (јудејска вероисповест – 75,5%) хомогености. Етнички не-Јевреји (23,6%) изјашњавају се претежно као Арапи, а у значајније религијске заједнице спадају муслимани (16,8%), хришћани (2,1%), друзи² (1,7%) и остали (3,9%) [14, п. 329]. Међу Арапима у Израелу доминирају Палестинци који су учествовали у либанском грађанском рату под командом сиријске војске и као део ПЛО-а.

Етничку већину у Сирији чине Арапи (90,3%), а у религијском смислу доминирају сунити (74%), док остали муслимани (16%, укључујући шиите, алавите и друзе), хришћанске деноминације (10%) и јудеји представљају значајније мањине [15, п. 632].

Улазак Израела у либански рат и настанак Хезболаха

Низ регионалних ратова арапских држава са Израелом, као и дугорочни сукоби са Палестинцима произвели су континуиран прилив палестинских избеглица у Либан. До 1975. у Либану је боравило преко 300.000 избеглица, што је омогућило ПЛО-у да практично створи државу у држави на југу либанске територије.

Аналитичари оцењују да је Израел 60-их и 70-их година спроводио нејасну и често контрапродуктивну политику према Либану. Израел је одлучио да остане при формалном поштовању територијалног интегритета Либана и никада није прогласио припајање територије коју је дуго држао под окупацијом. Са друге стране, отво-

² Цитирани извор (CIA Factbook за 2011) има неконзистентну класификацију Друза: под референцом Либан сврстани су у Муслимане, док у извештају за Израел воде се као засебна религијска група.

рено је испољавао скептицизам према способности Либана да ефективно остварује свој суверенитет, те је директно и индиректно предузимао акције против безбедносних претњи које долазе са територије Либана [16, п. 182].

Стални инциденти дуж либанско-израелске границе су 1982. године довели до инвазије ИДФ-а на јужни Либан са циљем да потисне снаге ПЛО-а 40 км на север и успостави „сигурносну зону”. Рат у јужном Либану трајао је од 1982. до 2000. године, а отпор против ИДФ-а су, уместо званичне либанске војске, водиле либанске милиције и исламске герилске групе које је предводио Хезболах, уз подршку Ирана.

Хезболах, у буквалном преводу значи „Божја странка”. Формално је основан 1982. године у Баалбеку, малом месту у околини Бека приликом једне скупштине муслиманских великодостојника, махом шиита. Хезболах се најчешће сматра про-иранском паравојном организацијом која је настала као одговор на улазак Израела у јужни Либан.

Док је однос Ирана према овој организацији сталан, однос Сирије био је прилично променљив и комплексан. Сиријски режим морао је да пажљиво одмерава своје потезе у односима са шиитским фундаменталистичким покретом, који је прилично хетероген и нестабилан, као и да истовремено води рачуна о балансу између интереса Ирана и сопствених амбиција према Либану [17]. Већ смо изнели податке о религијском саставу Сирије, те постаје јасно да Хезболах, као изразито шиитски покрет није могао имати пуну подршку ове већински сунитске земље.

Почетком 90-их година долази до промене политичке поруке коју шаље Хезболах, тако да је и позиција Сирије према овој организацији постала другачија. Таким грађанског рата Сирија се ограничавала на изнуђену подршку овој организацији, да би током 90-их и касније почела да јој пружа пуну подршку у виду оперативних услуга и логистике [18, пп. 122–126]. Данас је Хезболах организација која има широк спектар делатности: радио, телевизију, новине, школе, болнице, социјалне установе, а неки чланови су и у саставу либанске владе. Војна тактика се махом заснива на ракетирању израелских циљева, а у нападима се искључује употреба бомбаша самоубица. Војни циљеви Хезболаха, начелно, јесу легитимни, а организација инсистира да никада не врши нападе на цивилно становништво. У својим саопштењима Хезболах се оградиле од деловања Ал Каиде, што је сасвим разумљиво с обзиром на доминацију шиита у овом покрету.

Табела 1 – Поређење капацитета Хезболаха и ПЛО-а против ИДФ-а [18, р. 123].

Конфликт	Страна	Бр. војника	Средства	Исход
1982.	ПЛО	15.000	85 тенкова, 100 противтенковских топова, 150–200 комада топова	Пораз
	ИДФ	75.000	1.240 тенкова, 1.520 оклопних возила и ваздушних снага	
Јулски рат (2006)	Хезболах	3.000	Ракете „кађуша”, ракете дугог и средњег домета, антитенковске и антибродске ракете	Опстанак
	ИДФ	10.000–30.000	Тенкови, оклопна возила, ваздушне снаге и поморска блокада	

Израел је скоро две деценије покушавао да изолује Либан од његовог природног окружења. Узрок неуспеха многи аналитичари виде у погрешном уверењу политичког и војног врха да ће војна супериорност ИДФ-а бити довољна за савладавање Хезболаха. Услед значајних удара које је Хезболах нанео много бројнијој и боље опремљеној војсци, дошло је до покретања израелског јавног мњења ка захтеву да се обустави окупација „безбедносне зоне” у јужном Либану [19, п. 106]. Промена Хезболахове стратегије, која се десила након 2000. године, довела је до тога да ова организација постане знатно ефикаснија у остваривању својих циљева. Поред милиција ПЛО-а, Хезболах данас у огромној мери утиче на судбину Либана и представља изазов по способност ове државе да обезбеди равноправност етничких и религијских заједница.

Промена ситуације након 2000.

Значајан спољни фактор утицаја на друштвена превирања у Либану представљају САД, с обзиром на то да од 2003. године Међународне снаге (МНФ-И) *де факто* спроводе власт у Ираку, као и да је Израел кључни савезник САД у региону. У условима оружаног сукоба Међународних снага са побуњеницима и међусобног сукоба различитих домаћих група настаје хронично неслагање међу теоретичарима међународног права и кључних политичара међународне заједнице по питању правне класификације ситуације у Ираку [20, п. 183]. Грађански рат између сунита и шиита, у којем директно и касније индиректно учествују САД и савезници, представља значајан спољни фактор утицаја на нестабилно либанско друштво. Такође, догађаји у Ираку и улога САД допринели су јачању антиизраелских и антизападних осећања у либанском друштву, тако да ће Хезболах још дуго имати подршку за своје политичке и војне активности.

Сирија је имала традиционално упориште и доминантан утицај на Либан. Ипак, атентат на бившег премијера Либана Рафика ал-Харирија који се одиграо у центру Бејрута, фебруара 2005. године, довео је до урушавања сиријске доминације. Након атентата уследио је снажан притисак сунитске заједнице који је резултирао повлачењем сиријских снага из Либана средином 2005. Према многим, нагли политички заокрет Либана знатно је потпомогнут од САД и Француске, али и Израела који је имао јасан интерес да поздравља удаљавање од Сирије [10, п. 397]. Након промене политичке оријентације Либана настају нове унутрашње тензије с обзиром на то да милитантне групе попут Хезболаха нису гледале благонаклоно на тезе (сунитске) владајуће елите.

На лето 2006. године избија рат (најчешће се назива „Јулски рат 2006”) између Хезболаха и Израела. Иако је Хезболах напао Израел са територије Либана, званична влада и армија Либана нису учествовале у овом конфликту. Владе Израела и Либана су поздравиле резолуцију 1701 СБ УН којом се позива на разоружавање Хезболаха и улазак званичне армије Либана у јужни Либан. Иста резолуција повећала је међународни контингент плавих шлемова УНИФИЛ.

На пролеће 2008. године долази до унутрашњег сукоба званичне владе Либана са Хезболахом, што је био резултат напора званичне владе у Бејруту да обузда деловање Хезболаха на својој територији. Сукоб је окончан помирењем које је влада Либана потписала са више етничких заједница током самита у Катару [10, п. 410]. Политички гледа-

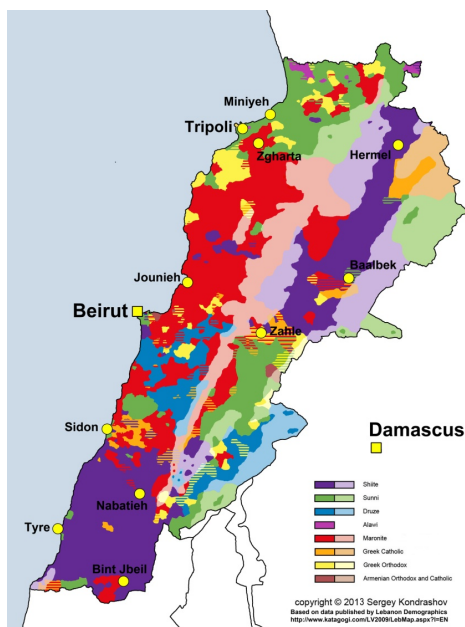
но, Хезболах је остварио победу, јер је око себе успео да окупи и друге заједнице и покрете, а након сукоба позиција владајућих прозападних снага у Либану постаје слабија.

Пред крај прве декаде трећег миленијума постаје јасно да се улога Либана у односу на две кључне регионалне силе Сирију и Израел, променио. Иако оптерећен јаким присуством Хезболаха и његовог сукоба са Израелом, Либан је данас знатно слободнији у доношењу сопствених одлука, односно успостављању односа са Израелом и Сиријом у складу са сопственим интересима. Оваква промена била је неопходан предуслов за поновно успостављање унутрашњег склада и изградњу поверења између завађених етничких и верских заједница.

Последице сукоба

Шест деценија сталних грађанских и међународних сукоба опустошили су Либан, чије је друштво суочено са продуженим сиромаштвом и уништеном економијом.

Иако нема прецизних показатеља, процењује се да је између 600.000 и 900.000 особа напустило Либан у првим годинама грађанског рата из 1975. Иако су се неки вратили, наставак сукоба током 90-их подстакли су нове таласе емиграције, што изазива сумњу у званичне податке. Сматра се да је око 7% становништва убијено током грађанског рата од 1975. до 1990. године, док се између 17.000 и 20.000 још увек сматра несталим у посматраном периоду [21, п. 2]. Преко 175 насеља је делимично или потпуно уништено, а укупна материјална штета процењује се на 25 милијарди долара [7, пп. 382–383].

Мапа 1 – Географска расподела етно-религијских заједница (према попису из 2009. године)

Поред материјалне штете и економског колапса, најснажније наслеђе сукоба је још израженија подела друштва. Истраживање из 2011. је показало да је дошло до географске хомогенизације по етнорелигијском критеријуму, као и да се истински процес помирења никада није одиграо услед непостојања свеобухватне стратегије на националном нивоу. Кључни фактори који отежавају помирење је постојање [7, пп. 392–395]:

- великог броја расељених,
- великог броја несталих,
- великог разарања у местима која су била у средишту интензивних сукоба.

Недостатак помирења резултирао је појачаном друштвеном дискриминацијом по етничким, религијским и политичким критеријумима.

Иако је сиромаштво јак покретач друштвене дискриминације, студије су показале да економски фактори нису кључни када је реч о неравноправном приступу заједничким услугама, као што је здравствени систем. Истраживање је показало да руралне средине немају приступ здравственим услугама, поред економских ограничења и због изражене политичке, етничке и верске дискриминације према мањинским групама [22, п. 50]. Једно од средстава либанске владе у борби против друштвених подела је програм „Националног и грађанског образовања” који се спроводи у основним школама широм земље. Ипак, учитељи који спроводе овај програм имају низ тешкоћа услед укорењених међуетничких и међуконфесионалних тензија [23].

Кључни изазов за помирење, мир и стабилност у Либану је постојање јаке паравојне и политичке организације Хезболах, која делује независно од званичне владе у Бејруту, а пре свега представља оружане снаге једне заједнице – шиита. Тешко је замисливо да се оствари једнакост између верских заједница, уколико једна од њих има сопствену армију којом не управља централна влада. Поред тога, изазов за стабилност представља и велика палестинска популација која не жели да се интегрише са остатком нације. Обе друштвене снаге имају непомирљив став према Израелу, који представља веома снажну регионалну силу.

Будућност етнорелигијских односа у Либану ће, пре свега, зависити од способности политичке елите да оствари неколико кључних циљева:

- да стави под контролу Хезболах, односно да обједини оружане снаге у Либану у једну армију под командом једне, демократски изабране власти;
- да изврши друштвену интеграцију палестинске избегличке популације која је тренутно издвојена од остатка друштва;
- да ради на помирењу и поновном повезивању завађених верских заједница, пре свега сунита и маронитских католика.

Важне спољне факторе који ће утицати на међуетничке и међурелигијске односе чине: актуелни грађански рат у Сирији и однос Либана и Израела у светлу могућег сукоба Израела и Ирана поводом спорног нуклеарног програма те земље. У случају смене Ал-Асадовог режима и доласка сунитских побуњеника на власт у Сирији, може се очекивати реакција Хезболах, те преливање међуконфесионалног сукоба у Сирији на територију Либана. Ипак, долазак сунитских и прозападних снага на власт у Сирији може допринети хомогенизацији политичке ситуације у региону и у дугорочном смислу обезбедити нешто извеснију и стабилнију будућност за Либан.

Лако је замислити да рат између Израела и Ирана доведи до новог оружаног сукоба на територији Либана. Готово је сигурно да би у том случају Хезболах напао

Израел и тада постоје две могуће опције: нови грађански рат у Либану између званичне либанске армије и Хезболаха или нов упад ИДФ-а на територију Либана ради обрачуна са Хезболахом, и евентуално палестинским милитантима.

Закључак

Поред сагледавања иманентних фактора међуетничког и међурелигијског сукоба у Либану, у раду је истакнута и улога спољних сила, односно међународних сукоба у функцији јачања унутрашње подељености либанског друштва.

Религијске поделе представљале су основу за избијање сукоба, али треба приметити да се дешавало да припадници исте верске заједнице учествују на различитим странама у сукобу. Тако се, на пример, сунитска милиција Мурабитун, заједно са сунитском Либанском арапском армијом (ЛАА), борила за Либански национални покрет, који је међу својим непријатељима имао Тевиде, такође сунитску оружану формацију.

Латентни сукоб вођен је и по идеолошко-етничкој подели либанских Арапа на просиријску популацију и остале који не желе спајање Сирије и Либана, односно виде себе као засебну нацију.

Будућност друштвених односа у Либану зависи од способности политичке елите да оствари све политичке и друштвене циљеве на путу успостављања равноправности свих заједница и изградњи јединствене либанске нације.

При томе, као и у прошлости, спољни утицаји могу представљати заиста велике препреке. Тако данас грађански рат у Сирији и тензије између Израела и Ирана чине да будућност Либана и даље буде неизвесна.

Литература

[1] R. J. Rummel, „Is Collective Violence Correlated with Social Pluralism?“, *Journal Of Peace Research*, vol. 34, no. 2, pp. 163–175, 1997.

[2] J. Fox, „Are Middle East Conflicts More Religious?“, *Middle East Quarterly*, vol. 8, no. 4, p. 31, 2001.

[3] M. I. Midlarsky, „Democracy and Islam: Implications for Civilizational Conflict and the Democratic Peace“, *International Studies Quarterly*, vol. 42, no. 3, pp. 485–511, 1998.

[4] Y. Akbaba, „Who Discriminates More? Comparing Religious Discrimination in Western Democracies, Asia and the Middle East“, *Civil Wars*, vol. 11, no. 3, pp. 321–358, Sep. 2009.

[5] „CIA: The World Factbook: Lebanon“, *CIA World Fact Book*, pp. 378–381, Jan. 2011.

[6] M. Obeid, „A Lebanese Confession: Why Religious Politics Is Bad for Lebanon.“, *Kennedy School Review*, vol. 10, pp. 104–108, Jan. 2010.

[7] F. Ghosn and A. Khoury, „Lebanon after the Civil War: Peace or the Illusion of Peace?“, *Middle East Journal*, vol. 65, no. 3, pp. 381–397, 2011.

[8] M. C. Hudson, „The Breakdown of Democracy in Lebanon“, *Journal of International Affairs*, vol. 38, no. 2, p. 277, 1985.

[9] Y. Hazran, „The Rise of Politicized Shi'ite Religiosity and the Territorial State in Iraq and Lebanon“, *Middle East Journal*, vol. 64, no. 4, pp. 521–541, Sep. 2010.

[10] E. Zisser, „The Israeli-Syrian-Lebanese Triangle: The Renewed Struggle over Lebanon“, *Israel Affairs*, vol. 15, no. 4, pp. 397–412, Oct. 2009.

- [11] A. Waldman, „Building Blocks for a Future Israeli-Lebanese Accord?,” *Israel Affairs*, vol. 15, no. 4, pp. 445–461, Oct. 2009.
- [12] F. H. Lawson, „Syria’s intervention in the Lebanese civil war, 1976: a domestic conflict explanation,” *International Organization*, vol. 38, no. 03, pp. 451–480, 1984.
- [13] M. R. Greenberg, „Water, Conflict, and Hope.,” *American Journal of Public Health*, vol. 99, no. 11, American Public Health Association, pp. 1928–1930, Nov-2009.
- [14] „CIA: The World Factbook: Israel,” *CIA World Fact Book*, pp. 328–331, Jan. 2011.
- [15] „CIA: The World Factbook: Syria,” *CIA World Fact Book*, pp. 631–634, Jan. 2011.
- [16] O. Barak, „Ambiguity and Conflict in Israeli-Lebanese Relations,” *Israel Studies*, vol. 15, no. 3, pp. 163–188, 2010.
- [17] A. Abukhalil, „Syria and the Shiites: Al-Asad’s policy in Lebanon,” *Third World Quarterly*, vol. 12, no. 2, pp. 1–20, Apr. 1990.
- [18] O. Szekely, „Hezbollah’s Survival: Resources and Relationships,” *Middle East Policy*, vol. 19, no. 4, pp. 110–126, 2012.
- [19] F. A. Gerges, „Israel’s Retreat from South Lebanon: Internal and External Implications,” *Middle East Policy*, vol. 8, no. 1, p. 106, Mar. 2001.
- [20] D. Stefanović, „Kvalifikacija situacije u Iraku 2003 – 2012,” *Nova naučna edukativna misao*, no. 3, pp. 188–199, 2013.
- [21] „Lebanon Country Overview People, Economy, and Foreign Relations,” *International Debates*, vol. 4, no. 1, pp. 2–32, Jan. 2006.
- [22] D. Chatty, N. Mansour, and N. Yassin, „Bedouin in Lebanon: Social discrimination, political exclusion, and compromised health care,” *Social Science & Medicine*, vol. 82, no. 0, pp. 43–50, Apr. 2013.
- [23] B. Akar, „Teaching for citizenship in Lebanon: Teachers talk about the civics classroom,” *Teaching and Teacher Education*, vol. 28, no. 3, pp. 470–480, Apr. 2012.

АНАЛИЗА РЕШАВАЊА ДРУШТВЕНИХ КОНФЛИКАТА У ЗЕМЉАМА ЗАПАДНЕ ЕВРОПЕ И БАЛКАНА

Вељко Потпарић и Иван Гвозденовић
Генералштаб Војске Србије, КоВ Србије

Ивана Павловић
Министарство унутрашњих послова Републике Србије,
Сектор за ванредне ситуације

У овом раду подржава се идеја о искључивању употребе силе у садашњим и будућим друштвеним конфликтима широм света. При томе, као полазну претпоставку треба искључити идеју вечитог мира која није реална ни заснована на научним принципима. На првом месту треба схватити да су конфликти и промене неизбежни састојци друштвених односа. Тада сагледавање могућности и начина њиховог решавања и заустављања разарајућег конфликтног потенцијала постају неизмерно важни. У раду је обухваћен широк спектар друштвених конфликта. Већина конфликтних елемената и њихова динамика је иста, без обзира на то да ли се бавимо међусобним или међудржавним сукобима. Наводе се и фактори ризика који онемогућавају квалитетан приступ решавању друштвених конфликта, чиме би била створена могућност за осмишљавање превентивних и интервентних програма, који би утицали на сам процес решавања друштвених конфликта, као и на одабир средстава која би допринела његовом решавању.

Кључне речи: *друштвени конфликт, мир, насиље, управљање конфликтима, мирна средства*

„Обе стране не желе рат, али ниједна нема довољно разрађену стратегију његовог спречавања”

Хелмут Шмит

Увод

Конфликти су појава у међуљудским односима која може настати као последица супротстављених интереса, неспоразума, различитих духовних или културних вредности, различитих виђења сопствених и туђих интереса, незадовољених потреба или неспособности у изражавању сопствених осећања и мишљења. Иако сам појам конфликта потиче од мотива који раздваја људе, он представља и један од конститутивних чинилаца друштвеног живота. С једне стране, конфликте треба посматрати као појаву која може разорити друштвене односе, економски и политички поредак и

довести до кршења људских права и, супротно томе, могу да функционишу као катализатори ради побољшања односа у друштву, односно могу бити тачке преокрета које воде ка променама и спречавању стагнације једног друштва.

Током историје човечанства уочава се непрекидан низ сукоба између две или више заједница, већих и мањих целина, градских подручја, племена, покрајина, народа, држава, царстава који се готово увек решавају ратним одмеравањем сила. Такви ратови обично се завршавају или пљачкањем или потчињавањем, односно поробљавањем једне стране.

С друге стране, не могу се ни све освајачке тенденције подвести под нужно деструктивне. Насупрот освајачким походима Монгола и Турака, поједини ратови произвели су веће целине унутар којих је престала да постоји могућност примене силе. Другим речима, нови правни поредак измирио је сукобе на запоседнутим територијама. Тако су освајања Римљана дала средоземним земљама вредан *Pax Romana*.¹ Жеља француских краљева за увећањем територије створила је, на миран начин, уједињену Француску и донела јој процват. Овакве идеје могу се уочити и у савременом процесу глобализације под доминацијом САД. Међутим, рат ипак није решење, јер освајачки успеси по правилу нису трајни. Претпоставка да се насилљем може решити конфликт је тачна уколико се под решењем подразумева уништење или одстрањивање друге или других страна у конфликту. Новостворене целине поново се распадају, најчешће услед тога што међу насилно уједињеним деловима не постоји међусобна повезаност.

Ситуација у којој једна или више страна доживљава „решење” успостављено путем насиља као неправду и ускраћивање својих легитимних интереса или могућности њиховог остварења тешко се може назвати решењем, јер жеља за задовољењем својих интереса и потреба остаје, појачана жељом за задовољењем правде у сопственом виђењу и често жеље за осветом. Као последица свих напора дошло се до тога да је човечанство бројне, непрестане мале ратове заменило ретким, али великим разорним ратовима.

Индустријска револуција и развој оружја средином 19. века указали су на до тада незабележену деструктивну могућност рата са несагледивим последицама. Када је руски цар Николај II² сазвао прву хашку мировну конференцију да би се размотрила питања разоружања међународног решавања сукоба и хуманизације закона о вођењу рата, многи су ту идеју примили са сумњом и неверицом, уз претпоставку да је прави царев мотив био недостатак новца за стварање моћне војске. У тим временима народи су имали министарства рата, а ратовање је било неодвојиво од части и славе.³ Ипак, дилеме о етичкој оправданости оружаних сукоба резултирале су променом схватања овог друштвеног феномена. Усвајањем многих ме-

¹ *Pax Romana* (на латинском: „Римски мир”) назив је за период историје римске државе, односно Римског царства од краја I века п.н.е., до краја II века, а које је карактерисао дуготрајан изостанак већих оружаних сукоба на њеној територији, било да је реч о инвазијама варварских народа, неримских држава или грађанским ратовима. Такве околности створиле су услове за дотад незабележен развој прометних веза на Медитерану и јужној Европи, а заједно са њим и процват економије и ширења римске културе која је управо у то време доживела свој технолошки врхунац. http://sh.wikipedia.org/wiki/Pax_Romana. (04.04.2014. године).

² Николај II Николајевич (1818-1881) био је руски император од 1855. до 1881. године.

³ Heffermehl, F.S.: *Мир је могућ*, Београд: библиотека Круг, 2001, стр. 18-19.

ђународних конвенција и оснивањем бројних националних и наднационалних институција за решавање конфликтних ситуација државе су се заклињале на ограничење, избегавање и укидање различитих форми насиља. Поред свих напора, двадесети век видео је више крвопролића и окрутности од целокупне претходне историје. Ни догађаји у првој деценији новог миленијума не дозвољавају оптимистичније процене.

Као последица разних облика противуречности савремени свет је оптерећен проблемима чије гомилање или разрешавање ствара конфликтне ситуације и сукобе. Данас, уместо министарстава рата, постоје министарства одбране, оружани сукоби се сматрају непожељним, а по некима и морално неприхватљим облицима друштвеног понашања. Међутим, парадоксална чињеница је да насилни облици решавања друштвених конфликта егзистирају управо кроз појмове одбране и заштите. Терминолошке промене нису учиниле да насиље ишчезне из друштвених односа, већ су допринеле да хегемонистичке силе перфидније остварују своје интересе под плаштом праведних ратова и легитимних интервенција. О томе сведоче и примери интервенција дела међународне заједнице због бриге око заштите цивила или демократизације облика владавине у Ираку и Либији, док је стање наведених елемената у Саудијској Арабији на истом нивоу, уколико не и горе.⁴ Ипак, у тој земљи није било интервенције, већ је чак и она узела учешће у савезничким снагама ради „демократизације“ осталих земаља.

Савремене геополитичке промене, међуетнички конфликти и сукоби, као и повезаност економских и територијалних проблема знатно утичу на међудржавне односе и очување глобалног мира и безбедности. Национални проблеми и етничке конфронтације нашли су најплодније тло на подручју Балкана, али нису непознати ни у развијеним европским државама.

Циљ овог рада јесте да продре у суштину конфликта, објасни њихове врсте, узроке, манифестације и да у савременим друштвеним процесима уочи оне недостатке који отварају конфликте, али и да објашњењем укаже на пут за превазилажење свих врста друштвених конфликта.

Начини решавања друштвених конфликта до данас су се обликовали у неколико стратегија које су у већем или мањем обиму заступљене у решавању савремених друштвених конфликта. Важно је напоменути да оне представљају динамичку категорију чији се садржај мења са развојем нових концепата и инструмената за превазилажење конфликтне ситуације. Уколико се конструктивно третирају, друштвени сукоби могу не само да трансформишу разарајуће односе, већ и да оснаже поверење друштва у своје јавне институције и њихове руководеће капацитете.

⁴ Саудијска Арабија нема устав, нема представничку владу, нема слободу штампе и нема слободу окупљања. Цркве и синагоге су забрањене, дозвољене су само џамије, а дешавало се да странци буду послати у затвор због слављења Божића у својој кући. Тамошња монархија не допушта женама ни основне грађанске слободе, а било какав вид протеста и дисидентства санкционише се затвором, тортуром и егзекуцијама. <http://www.diplomatija.com/sr/982/news/odnos-saudijske-arabije-i-usa-za%C5%A1to-se-ne-izve%C5%A1tava-o-surovim-postupcima-saudijaca-i-bahreinskih-vlasti-kako-al-saudi-plja%C4%8Dkaju-bogatstvo-o-vulgarno-rasko%C5%A1nim-palatama-i-ukraden/>. (01.04.2014. године).

Појам друштвеног конфликта

Друштвени конфликти представљају једну од основних друштвених појава. Они произилазе из разлика у потребама, интересима и циљевима између појединаца и група, и стога се срећу у свим друштвима, на свим степенима њиховог историјског развоја. Научни приступ овој проблематици дуго је наглашавао деструктивну природу друштвених конфликта, описујући их као нешто што би требало избећи, односно нешто што је неприродно и непожељно, како би се касније училе и њихове позитивне, односно конструктивне снаге и могућности да стимулишу развој једног друштва и дају допринос његовој кохезији и интеграцији.

Теоријска претпоставка да су у историји постојала бесконфликтна друштва са потпуном једнакошћу положаја његових чланова показала се неутемељеном, јер чак ни људске заједнице у праисторији – хорде, нису биле потпуно хомогене, због тога што је постојала неједнакост по полу и старости, па самим тим и основ за сукобе. Са развојем друштва од хомогених ка сложенијим заједницама ширило се и поље конфликта. Упоредо са њима, људску заједницу карактерише и сарадња и солидарност између појединаца и група, која се показала као фундаментална одредница друштва, универзалнија од сукоба и захваљујући којој је људски род опстао.⁵

Појам конфликт у својој свакодневной употреби, али и у теорији, ствара извесне тешкоће и неодређености, посебно по питању на шта се он првенствено односи: на стање, процес, (дез)интеракцију, несасгласност или антагонизам, исход или решење.

Реч конфликт потиче од латинске речи „*conflictus*” и значи сукоб, судар, борбу, спор, свађу.⁶ У литератури постоје различита одређења и тумачења друштвеног конфликта. Разматрање природе конфликта, односно одређивање његове позитивне или негативне конотације на развој људске заједнице, у различитим историјским епохама се мењало.

Комплексност друштвених сукоба учача се и у различитим ставовима теоретичара. Тако, док за Маркса⁷ они представљају основни покретач друштвеног развоја, Кант⁸ их третира као болест коју треба лечити, док Гумпловиц⁹ и Вард¹⁰ сматрају да су друштвени сукоби средство „одабраних” за потчињавање и поробљавање људи, па и целих народа.

У теолошким схватањима друштвени сукоби и ратови тумаче се као израз божје воље, односно борба верника против неверника. Овакве ставове заговарао је и један

⁵ Голубовић, З.: *Човек и његов свет у антрополошкој перспективи*, Београд: Просвета, 1973, стр. 54.

⁶ Вујаклија, М.: *Лексикон страних речи и израза*, Београд: Просвета, 1972, стр. 470.

⁷ Макс Вебер (1864–1920) немачки правник, економиста, историчар, социолог и политичар, који је значајно утицао на социјалну теорију и истраживања. http://sr.wikipedia.org/sr/Maks_Veber. (05.04.2014)

⁸ Имануел Кант (1724–1804) родоначелник класичног немачког идеализма и по многим један од највећих филозофа свих времена. http://sr.wikipedia.org/sr/%D0%98%D0%BC%D0%B0%D0%BD%D1%83%D0%B5%D0%BB_%D0%9A%D0%B0%D0%BD%D1%82. (05.04.2014)

⁹ Лудвиг Гумпловиц (1838–1909) један од оснивача европске социологије, правник и политички научник. http://en.wikipedia.org/wiki/Ludwig_Gumplowicz. (05.04.2014)

¹⁰ Џејмс Вард (1843–1925) енглески психолог и филозоф. http://en.wikipedia.org/wiki/James_Ward_%28psychologist%29. (05.04.2014)

од најутицајнијих патристичара средњег века Августин, а актуелност оваквих схватања је присутна и у савременом свету кроз „џихад“¹¹ исламских фундаменталиста.

Зоран Видојевић дефинише друштвене сукобе као „борбу између и унутар друштвене групе за остваривање интереса и вредности који су међусобно опречни“.¹²

Хобс сматра да је човек, по природи, егоистично биће, где нагон за самоодржањем производи у њему тежњу за стицање добара и личне моћи на рачун других, при чему се неизбежно јавља антагонизам и непријатељство које резултира стањем општег сукоба свих против свих. Стварањем јаке државе која силом спутава међусобне конфликте између људи спречавају се негативне последице човекове зле природе.¹³

Наведена тумачења друштвених конфликта нису дала свеобухватан одговор на питања овако сложеног феномена чији се појам и суштина могу објаснити једино интердисциплинарним теоријским приступом. Постојећа схватања наглашавају интересе, циљеве и вредности као категорије које леже у основи друштвених конфликта. Иако не постоји универзална дефиниција, постојећи спектар традиционалних и савремених теоријско-истраживачких приступа омогућава разумевање саме природе конфликта која може бити двојака. С једне стране, можемо их посматрати са мање или више израженим негативним предзнаком који се манифестују разним облицима отворених антагонизама, нетрпеливошћу између појединаца и друштвених група који неретко резултирају и употребом силе различитог интензитета, док са друге стране они представљају и конститутивни елемент сваког друштвеног система и чине основу сваке његове прогредирајуће и пожељне динамике.

Карактеристике друштвених конфликта

Узроци друштвених конфликта су многобројни. Могу бити како објективне, тако и субјективне природе. Објективни услови друштвеног живота друштвене стварности стварају околности у којима постоји супротност интереса између различитих друштвених група. У ту категорију супротности спадају класни, расни, национални и међународни конфликати. С друге стране, субјективни чиниоци, као што је људска психа, процес стварања друштвене свести, начин на који људи схватају, перципирају и тумаче одређену друштвену стварност, такође могу бити извор одређених сукоба.¹⁴ На настанак друштвених конфликта непосредно утичу: богатство, власт и друштвени статус, док се као посредни узроци могу јавити разни историјски, структурни, политички, економско-социјални и културно-перцептуални фактори.¹⁵

¹¹ „џихад“ означава свети рат код муслимана, чији је циљ експанзија ислама, односно његова одбрана. У тој борби смеју учествовати само одрасли мушкарци, а они који дају живот у њој постају мученици и иду у рај. Види шире у: Јевтић, М.: *Савремени џихад као рат*, Београд, 1989.

¹² Видојевић, З.: *Друштвени сукоби од класних до ратних*, Београд: Радничка штампа, 1993, стр. 77.

¹³ Хобс, Т.: *Левујатан*, Београд: Култура, 1961. у књизи: Милашиновић, Р.; Милашиновић, С.: *Увод у теорије конфликта*, Београд: Факултет цивилне одбране, 2004, стр. 17.

¹⁴ Петковић, В.: *Менаџмент људских ресурса*, Чачак: ВПШ, 2006, стр. 236.

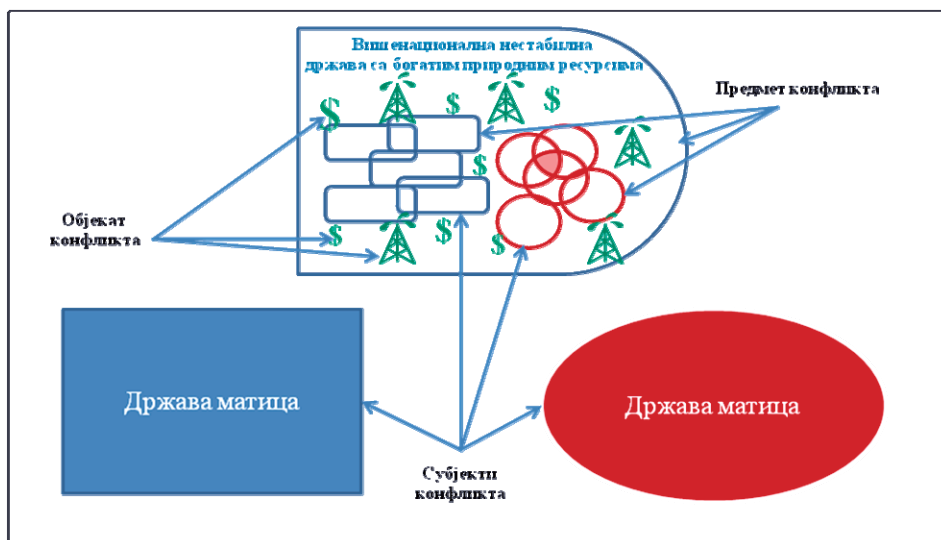
¹⁵ Видети шире у: Милашиновић, Р.; Милашиновић, С.: *Увод у теорије конфликта*, Београд: Факултет цивилне одбране, 2004, стр. 64-68.

Без обзира на то што је сваки друштвени конфликт повезан са мноштвом различитих и променљивих фактора, могу се издвојити следећи елементи који га чине:

– **предмет конфликта**, који може бити реалан или замишљен проблем који служи као разлог и мотив за конфронтацију и борбу између друштвених група;

– **објект конфликта**, који чине две ствари: ресурси (материјални и духовни) и контрола над њима. Да би постао објект конфликта, одређени ресурс мора да буде на раскршћу интереса различитих социјалних субјеката, а сваки од њих мора настојати да задобије контролу над њима и

– **субјекти друштвених конфликта**, који чине две или више друштвених група које се налазе у међусобном додиру и у којима је присутна свест о том додиру, као и свест о супротности интереса.¹⁶

Слика 1 – Елементи конфликта

Анализом друштвених конфликта учевају се фазе развитка, односно ескалације конфликта. Различити истраживачи називају ове фазе различитим терминима, али већина њих обухвата претконфликтну, конфликтну и постконфликтну фазу. На почетку треба истаћи да сви модели заправо представљају идеалне типске конструкције, јер се конфликтне фазе у реалности не дешавају тако линеарно и по утврђеном реду. Међутим, предност ових модела је у томе што, ако познајемо фазе конфликта, односно његову динамику унутар сваке од фаза, тада можемо искористити постојећа сазнања у превенцији и интервенцији деструктивних конфликта.

Претконфликтна фаза назива се и фазом латентног конфликта. Потенцијални конфликт постоји увек када људи имају различите потребе, вредности или интересе,

¹⁶ Ибид, стр. 80-81.

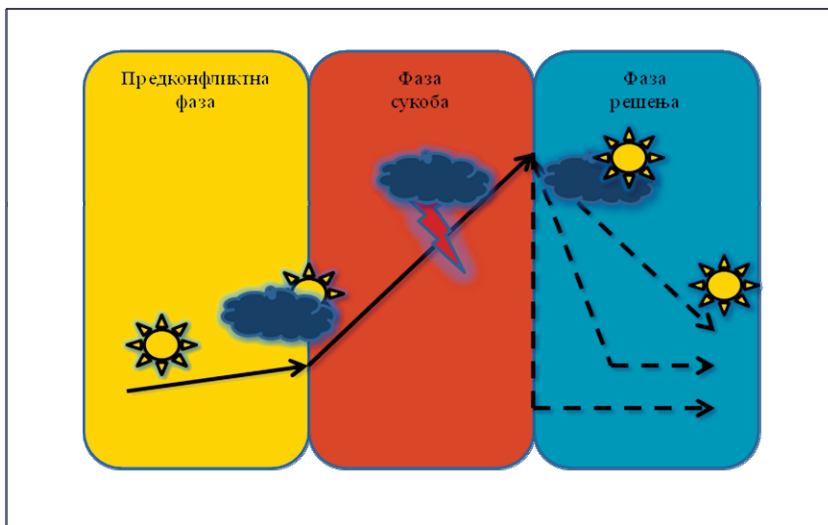
али ове разлике још нису довољно велике ни јаке да би изазвале реакцију једне од страна. Неки одређени догађај може бити окидач за појаву конфликта. У овој фази стварају се услови за појаву конфликта, али до њега не мора нужно доћи. Дешава се да до конфликта никада не дође.

Следећа фаза је фаза перципираног и доживљеног конфликта. Особе у конфликту најпре опажају постојање услова за конфликт и дају му значење, тј. смисао, а затим се укључују у конфликт и на емоционалној равни. Учесници га персонализују, идентификују супарничку страну и често развијају негативна осећања према њој. У овој фази још увек нема акције ни једне од супротстављених страна.

У следећој фази сукоб постаје отворен. Једна страна полази у акцију која другој отежава постизање циљева или спречава унапређење њених интереса. Спектар понашања креће се од суптилних, индиректних и контролисаних облика ометања, до директних, насилних или агресивних неконтролисаних борби. Ова ескалација је најбурнији, најдраматичнији и најважнији стадијум конфликта, јер се тада рађа свест о томе да се мора предузети нешто да би се ситуација изменила. Тада се иницирају методе за превазилажење конфликта.

Последња фаза подразумева исход конфликта, који у највећој мери зависи од примењених стратегија за његово решавање. У најопштијем смислу се, као идеални типски исходи друштвеног сукоба, најчешће помињу:

- једна страна у сукобу уништава другу;
- конфликт се завршава доминацијом једне стране;
- успоставља се равнотежа између сукобљених страна и
- конфликтне стране се раздвајају – стране у сукобу се трансформишу и конфликт се превазилази.¹⁷

Слика 2 – Фазе конфликта

¹⁷ Ибид, стр. 91.

Стратегије решавања друштвених конфликта

Стратегије решавања конфликтних ситуација еволуирале су кроз историју. У последњих неколико деценија променила су се схватања о решавањима друштвених конфликта, чему су допринеле многобројне међународне организације, центри и институти, али и светско јавно мњење. Почевши са решавањем конфликтних ситуација само по основу своје моћи, друштво је током свог цивилизацијског развоја измислило правни систем као стратегију за решавање конфликта, односно решавање конфликта засновано на праву. Ова стратегија надограђена је стратегијом решавања конфликта заснованих на интересу.

Данас у међуљудским односима постоје и употребљавају се све три врсте стратегија решавања конфликтних ситуација. На одлуку учесника о томе коју ће стратегију употребити у одређеном конфликту утиче мноштво разноврсних утицаја и конкретних услова у средини у којој је конфликт настао. Избор стратегије зависи од циљева. Уколико су циљеви краткорочни, конфликт ће се вероватно избегавати, а за дугорочне циљеве ће се разматрати узроци и анализирати конфликт. Когнитивна процена ситуације коју страна у сукобу врши има веома снажан утицај на избор стратегије. Начин виђења догађаја, процена значаја, селекција и вредновање циља условљава и начин понашања, а самим тим и избор стратегије. Културне разлике, степен антагонизма између сукобљених страна, међународни статус, супротност интереса, друштвена неуједначеност, идеологија, као и способност друштва да своје будуће сукобе решава ненасилним путем, такође спадају у чиниоце који утичу на избор стратегије у решавању друштвених конфликта.

У даљем истраживању разматраћемо три врсте стратегија решавања друштвених конфликта заснованих на:

- моћи,
- међународном праву и
- интересу.

Стратегије решавања друштвених конфликта засноване на моћи

Традиционални приступ решавања друштвених конфликта заснива се на постојећим „класичним“ социјалним теоријама решавања сукоба. У те традиционалне методе спадају стратегије силе, присиле и претње које би требало да наведу сукобљене стране да прекину међусобне антагонизме, сукобе и непријатељства. Стратегије засноване на моћи чине средства утицаја са позиција силе, подразумевајући да јача страна треба да одреди решење. Ова стратегија може подразумевати и рат као начин разрешења сукоба.

Код ових врста стратегија скоро је непотребно говорити о утицају страна у конфликту на ток и садржај решења конфликтне ситуације. Као што је већ речено, јачи одређује правила. Ниво принуде над учесницима у конфликту да примене изнађено решење јесте на највишем могућем степену, а одрживост решења је у директној пропорционалности са нивоом и дужином трајања принуде. Стратегије засноване на моћи се и данас користе у решавању друштвених конфликта.

Наступање са позиције силе, настојање да у сукобу властита воља надјача вољу друге стране аутоматски изазива отпор и узрок је трајног незадовољства, чак и ако друга страна у условима велике несразмере моћи мора да се повинује.

Стратегије решавања друштвених конфликта засноване на међународном праву¹⁸

У правној теорији, средства помоћу којих се међународни спорови решавају мирним путем, у складу са међународним правом, деле се на: дипломатска и судска. Пракса мирног решавања међународних спорова познаје следећа дипломатска средства:

– *непосредни дипломатски преговори*, који спадају у најстарије, али и најчешће начине решавања спорова. Они се воде на принципу суверене једнакости и равноправности страна у сукобу и свде се на проналажење решења разменом мишљења о начинима решавања спора. Могу да се одвијају на билатералној основи, али се практикују и дипломатски преговори на вишестраној основи;

– *добре услуге* – поступци које једна или више страна, које нису у спору, предузимају како би утицале на стране у спору да успоставе преговарачки однос или да такав однос поспеше, при чему чинилац добрих услуга не учествује у решавању спора;

– *посредовање* – поступци који се састоје у „помирењу опречних захтева и у смиривању непријатељских осећања који су се могли створити између држава у сукобу”.¹⁹ Овде је реч о активнијем и квалитетнијем односу треће стране него у случају добрих услуга, што се огледа у тежњи да се предлозима и саветима помогне у решавању спора;

– *анкетне комисије* – ако су постојале и раније, у савременом значењу њихово конституисање се везује за Хашке конвенције о мирном решавању спорова и тзв. Бријанове уговоре о арбитражи које су САД склопиле са великим бројем држава уочи Првог светског рата.²⁰ Према Хашкој конвенцији, ако стране не нађу решење дипломатским путем, могу формирати *ad hoc* анкетне комисије чији је задатак утврђивање чињеница које леже у основи спора;

– *измирење*, које се састоји у томе да се једном телу, које се обично назива комисија, повери испитивање спора и предлагање решења које нема обавезну снагу, већ представља препоруку. Комисија се не ограничава на испитивање чињеница, већ улази у правну проблематику. Заправо, измирење је комбинација елемената посредовања, анкетних комисија и арбитраже.²¹

¹⁸ Међународно право представља скуп правних норми које уређују односе између држава, међународних организација и других субјеката међународног права. Као регулисање односа између држава, међународно право постоји још од најранијих времена (неки његови елементи постојали су у старим источњачким државама и старом Риму). Током средњег века постепено су се стварал- и ратни обичаји, а развој међународне поморске трговине утицао је на стварање поморског обичајног права. Доласком капитализма и стварањем суверених и националних држава, међународно право добило је већи значај.

¹⁹ Члан 4 Хашке конвенције о мирном решавању међународних спорова.

²⁰ Комисије регулисане Бријановим уговорима су сталног карактера. Формирају се унапред, имају 5 чланова и делују када је то потребно.

²¹ Аврамов, С.; Крећа М.: *Међународно јавно право*, Београд: Савремена администрација, 1997, стр. 468.

Поред наведених, постоје и судска средства, у која спадају:

– *поступак пред међународном арбитражом*, у којем се судско решавање спорова заснива на примени права, а стране су обавезне да у доброј вери изврше пресуду (трећа страна доноси пресуду) и

– *поступак пред сталним међународним судом*, који је квалитативно виши облик решавања спорова судским путем у односу на арбитражу. Суд је тело у чију надлежност спада решавање спорова између држава и давање саветодавних мишљења о правним питањима која подносе овлашћени међународни органи и агенције.

Стратегије решавања друштвених конфликта засноване на интересу

Стратегије засноване на интересу подразумевају процедуре које желе да помире, уравнотеже или хармонизују, кроз примену одобрених процеса, потребе и бриге страна које су укључене. Ове стратегије се другачије зову: алтернативно решавање сукоба (Alternative Dispute Resolution – ADR). У ову врсту стратегија спадају:²²

– *комуникација* – преношења поруке од једне до друге особе. Успешна комуникација подразумева да је информација тачно примљена у погледу садржаја и значења које је одредио пошиљалац.²³ Важност комуникације у сукобу и њиховом управљању не би требало да буде потцењена. Сукобљене стране често погрешно интерпретирају свог противника;

– *преговарање* – најчешће коришћена метода за решавање конфликта која представља начин да се разреше конфликти и разлике кроз директну комуникацију. Преговарање је структуриран процес комуникације кроз који стране превазилазе своје разлике и конфликти, покушавајући да постигну споразум који представља решење прихватљиво за све;

– *медијација* – алтернативни начин решавања конфликта који се обавља посредовањем треће, неутралне стране у конфликту, са циљем да се постигне заједничко решење које би прихватиле све стране у конфликту. Полазну основу чини претпоставка да ће конфликт бити решен лакше и уз мање одрицања ако се у први план ставе интереси и потребе страна у конфликту, односно конкретни циљеви, а не питања моћи или права;

– *фацилитација*, шири термин од посредовања, јер се њиме жели указати на било коју ситуацију у којој једна или више особа помаже групну комуникацију између страна у конфликту и процес доношења одлука.²⁴ Посредовање, у основи, представља облик фацилитације усредсређене на помагање људима да реше идентификовани конфликт.

²² Шаренац, Р.; Бегу, Б.: *Решавање конфликтних ситуација – приручник*, Подгорица: Влада Републике Црне Горе – Управа за кадрове, 2006, стр. 36.

²³ Rouse, M.J.; Rouse, S.: *Пословна комуникација*, Загреб: Масмедија, 2005, стр. 40.

²⁴ Стојиљковић, З.: *Конфликт и/или дијалог*, Београд: Факултет политичких наука, 2008, стр. 79.

Анализа решавања друштвених конфликта

Анализа решавања конфликта у Швајцарској

Швајцарска је вишенационална, вишејезичка, верски и економски сложена заједница. До уједињења независних ентитета дошло је 1291. године као резултат колективне спознаје вредности јединства као општег добра. Данас представља федеративну државу састављену од 26 кантона, који су равноправни, иако се међусобно разликују (по површини, броју становника, броју општина, организацији власти, језичкој хомогености, односно хетерогености).²⁵ Та равноправност произлази из традиције, историје и конкретних друштвено-економских услова који владају у земљи. Иако састављена од припадника више народа, Швајцарска чини интегралну целину у којој су грађани немачког, француског и италијанског порекла пре свега Швајцарци који говоре различите језике. Основни принцип држављанства је принцип пребивалишта, а не принцип етничког и верског порекла. Изградња и јачање демократског друштва, економски развој и заснивање друштвених односа на поштовању различитости и узајамној толеранцији представљају прихваћене вредности сваког грађанина ове државе. Тиме се, уједно, искључује сваки облик националне и верске нетрпељивости. Федеративна уставна концепција, поштовање демократских начела, војна неутралност и неетнички концепт нације допринели су да Швајцарска постане успешно организована политичка заједница.²⁶

Конфликти између различитих друштвених група у Швајцарској се спречавају, односно решавају законима и институционалним аранжманима, а процес одлучивања карактерише настојање да се постигне што већи консензус различитих група у друштву и да се пронађе компромисно решење на задовољство свих страна у конфликту. Превенцији конфликта у овој држави посебно доприносе:

- *децентрализовани федерализам* – федеративна уставна концепција се не своди само на територијални аспект и однос савезне државе и федералних јединица. Уставне институције у Швајцарској су резултат и сложеног етничког састава земље. Трослојни систем власти (федерална, кантонална и општинска) успешно регулише сва питања која се тичу језика, културе и религије;

- *директна демократија* – за било коју промену у Уставу референдум је обавезан. Такође, кроз референдуме грађани могу да мењају било који закон који изгласа парламент и кроз иницијативе могу да уведу амандмане у федерални устав, што Швајцарску чини државом директне демократије;²⁷

²⁵ Удруживањем три кантона (тзв. „вечити савез“) 1291. године, ради одбране од хабзбуршких освајача, створена је швајцарска конфедерација, којој су касније приступали и други кантони. Уставом из 1848. године Швајцарска постаје федерација, мада је у званичном називу земље задржан термин конфедерација. Швајцарски Устав из 1874. године је, уз одређене допуне и модификације, и данас на снази.

²⁶ Видети шире у: Радушки, Н.: Искуства развијених европских земаља у решавању питања националних мањина, *Социологија*, вол. 51, 2009. стр. 76 и 77.

²⁷ У референдумима није довољна само национална већина, већ и пристанак већине кантона. Референдум има врло широку примену у политичком животу, а представља и облик заштите права кантона, припадника мањинских народа и традиције. Тако је Швајцарска изгласала сарадњу са

– *неутралност* – развој институција у складу са сопственим потребама и сложено-стима омогућила је швајцарска неутрална позиција у међународним односима. Своју „наоружану неутралност“²⁸ Швајцарска је потврдила у два светска рата.

Упркос сложеној структури на националном и регионалном нивоу, Швајцарска се већ више од 150 година развија без унутрашњих сукоба и у добросуседским односима. Њеној стабилности свакако је, у великој мери, допринела њена неутралност, чиме је могла несметано да се развија у складу са својим потребама. Њена економска развијеност и висок животни стандард становништва утврђују грађане у њиховом опредељењу за заједнички живот у оквиру једне државе. Развијање сарадње и добросуседских односа са земљама чији су језици доминантни на територији Швајцарске представља значајан подстицај етничке толеранције и узајамног поштовања грађана унутар саме државе. Препуштање надлежности кантонима да сами одреде службени језик и регулишу односе између цркве и државе представља добро решење у одржању мира у случају непоклапања кантоналних, језичких и верских граница. На искуствима Швајцарске може се уочити да је најбољи приступ подстицање развоја истински плуралног друштва у којем се подједнако вреднује и признаје постојање различитих друштвених субкултура.

Случај Јуре

Јура је 1815. године додељена кантону Берн. То је изазвало незадовољство месног становништва, јер је у Берну претежно немачко становништво протестантске вероисповести, док Јуру чини француско становништво, с тим што је на северу римокатоличке, а на југу протестантске вероисповести. Покрет за издвајање из Берна и образовање посебног кантона ојачао је после Другог светског рата. Сукоб је отпочео 1947. године, када није прихваћено именовање Француза на чело кантоналног Одељења за јавне радове и железницу. Први захтеви за отцепљење француског дела од немачког дела кантона Берн и за формирање новог кантона Јуре појавили су се 50-их година прошлог века, а конфликт се решавао 30 година, односно десет година од када је одлучено да се делимично удовољи захтевима Јуре. До решења се дошло:

- променом кантоналног устава како би се грађанима Јуре омогућило право на самоопредељење,
- посредовањем федералних органа и
- каскадним референдумима.²⁹

ЕУ и одбијање чланства ЕУ 2000. године, увођење биометријских пасоша и забрану изградње минарета 2009. године и многе друге одлуке.

²⁸ „Наоружана неутралност“ представља комбинацију неутралности и високе одбрамбене способности земље. Другим речима, она подразумева и јаку војску и цивилну одбрану. Видети: Накарада, Р.: *Швајцарски модел решавања сукоба: предуслови и границе његове примене на југословенски случај*, у књизи: Флајнер, Т; Самарџић, С.: *Федерализам и проблем мањина у вишеетничким заједницама*, Београд: ИЕС, 1995, стр. 127-128.

²⁹ Прво су се референдумом о одвајању изјаснили сви грађани Јуре, а затим само становници на југу Јуре и Немци на северу – у области Лауфен.

Процес одвајања окончан је 1978. године, након референдума заинтересованог становништва, који је потврђен и на савезном референдуму.³⁰ На тај начин северни део Јуре постао је засебан кантон, а област Лауфен и јужни део Јуре (франкофонски, али доминантно протестантски) остао је у кантону Берн и назива се Бернска Јура.

Анализа решавања конфликта у Северној Ирској

Британско острво потресају дугогодишњи сукоби између протестантске већине и католичке мањине у Северној Ирској. Корени сукоба између ове две групе сежу у далеку прошлост. У 12. веку Енглези су кренули у освајање Ирске, што су у потпуности постигли након 400 година. Захваљујући немилосрдној владавини британских монарха, у којој је аутохтоно католичко становништво било дискриминисано, продубљивао се јаз између ове две заједнице, што је резултирало честим сукобима. У овом периоду извршена је и колонизација Ирске са циљем да се ојача енглеска власт. Енглеске власти су након победе 1691. године донеле низ закона којима су знатно ускраћене политичке и економске слободе католичког становништва у Ирској. Као одговор на отворену институционалну дискриминацију, током 18. века настају тајна милитантна удружења, а крајем тог века затегнута ситуација кулминирала је новим сукобима, што је за последицу имало стварање Уједињеног Краљевства Велике Британије и Ирске.³¹

Ускршњи устанак 1916. године у Даблину, са циљем да се оконча британска власт и избори независност Ирске Републике, означио је почетак нових сукоба на овом простору. Указом о Влади Ирске из 1920. године, Ирска је подељена на Јужну Ирску која је успела да добије независност (данашња Република Ирска) и Северну Ирску, чије је већинско протестантско становништво желело да остане у саставу Велике Британије. Католичка мањина у Северној Ирској се и наредних деценија налазила у неповољном положају и била дискриминисана у политичкој, економској, образовној и културној сфери, што је довело до масовних протеста 60-их година прошлог века.³² Неретко је долазило и до сукоба између две заједнице.³³ У овом периоду дошло је и до ојачавања паравојних формација на обе стране. Ирска републиканска армија (ИРА), која је настала у оквиру католичке заједнице, предузимала је акције подметања бомби и герилске нападе. Протестантски одговор био је формирање сопствених јединица УДА (Асоцијација за одбрану Алстера) и УВФ (Алстерске добровољачке снаге) које су спроводиле насиље

³⁰ Видети шире у: Накарада, Р.: *Швајцарски модел решавања сукоба: предуслови и границе његове примене на југословенски случај*, у књизи: Флајнер, Т; Самарџић, С.: *Федерализам и проблем мањина у вишеетничким заједницама*, Београд: ИЕС, 1995, стр. 128-130.

³¹ Ирска је припојена Великој Британији 1800, што је довело до многобројних побуна и револуција.

³² Дискриминација је била приметна у запошљавању, образовању, стамбеним условима и др. Такође, право гласа било је повезано са поседом, што је одговарало протестантима.

³³ У периоду између 1967. и 1972. године Северноирско удружење за људска права (енгл. *Northem Ireland Civil Rights Association – NICRA*) заговарало је грађанску непослушност као средство борбе против дискриминације, по узору на покрет за људска права у САД. Међутим, њихова кампања и реакција на њу била је само увод у још веће насиље.

против католичке заједнице. Сукоби између два ентитета били су посебно интензивни 1972. године, када је британска армија отворила ватру на учеснике протестног марша у Лондонерију, и том приликом убила 13, а ранила 14 католика (тзв. крвава недеља),³⁴ после чега је суспендована локална управа и успостављена вишедеценијска директна управа из Лондона. Немири који су у то време захватили Северну Ирску праћени су великим миграцијама људи, који су се због застрашивања и физичких напада пресељавали у подручја са већинским становништвом сопственог верско-политичког опредељења. Упркос предузетим мерама, чији је циљ био да се католичкој мањини обезбеде већа права и укину дискриминаторски прописи, и у наредним годинама долазило је до етничких сукоба, као и политичких убистава и атентата организованих од ИРА. Као резултат дугогодишњих сукоба између две верске заједнице, у Северној Ирској владала је атмосфера страха и неповерења.

Процес дуготрајног преговарања у циљу решавања сукоба започет је почетком 80-их година прошлог века. Међу прве покушаје помирења који су предузети спада англо-ирски споразум (1985), којим је први пут у решавању сукоба Република Ирска имала званичну саветодавну улогу. Овај споразум пропао је пошто није задовољио ни једну страну. Заједничком декларацијом (позната као *Downing Street* декларација, 1993) гарантује се право на самоопредељење, што значи да се промена статуса Северне Ирске и признавање јединствене Ирске може десити одлуком већине њеног становништва на референдуму. Такође, овом декларацијом успостављен је договор о прекиду терористичких акција.

Током 1995. године усвојен је документ под називом „Нови оквир за споразум” којим се гарантују људска права и религијске слободе обе заједнице. Током преговора активно су учествовале све три стране (Северна Ирска, Велика Британија и Република Ирска), што се показало као добро решење. Као резултат вишегодишњих преговора, у којима су биле укључене све три стране, 1998. године у Белфасту је дошло до потписивања „Споразума на велики петак” који представља важну карику у решавању овог дугогодишњег сукоба. Споразум се састоји од два међусобно повезана документа, а његове одредбе предвиђају:

- локалну владу која би се заснивала на подели власти између протестаната и католика;
- политички одговорне структуре које би укључивале тешње везе између Северне Ирске и Републике Ирске, као и између Републике Ирске и владе Уједињеног Краљевства;
- скраћивање затворских казни затвореницима осуђеним у вези с конфликтом;
- оснивање Комисије за људска права за Северну Ирску;
- реформу полиције (успостављање цивилне контроле над полицијом);
- забрану употребе насиља;
- процес разоружања и распуштања паравојних формација;
- повлачење енглеских трупа са територије Северне Ирске;
- признање права на самоопредељење, али уз сагласност већине;

³⁴ Исте године ИРА је извела терористичку акцију (крвави петак), као и серију таквих напада у наредним годинама. Видети у: Таталовић С.: *Мањински народи и демократија*, Подгорица: Центар за толеранцију и дијалог, 2001.

- увођење многих реформи у кривичноправни систем;³⁵
- Република Ирска мора из свог устава да избаци чланове који предвиђају уједињење са Северном Ирском и
- Република Ирска има право да учествује у раду заједничких комисија парламента.

Скупштина Северне Ирске касније је више пута прекидала рад. Регионални парламент није радио од 2002. до 2007. године због оптужби да су републиканци у овој установи поставили уређаје за прислушкивање. Коначно, парламент и влада Северне Ирске формирану су 2010. године, чиме су некадашњи архинепријатељи, ирски републиканци (претежно католици) и протестанти одани круни, постали партнери који деле власт.³⁶

Значајну улогу у решавању овог конфликта је имала ИРА. Ова организација је потписала споразум о прекиду ватре 1998. године, а 2005. се одрекла насиља у кампањи за независност. Након што је ИРА наредила члановима да се борба против британске власти у Северној Ирској више неће водити оружаним средствима, на исти корак се одлучила и главна протестантска парамилитарна група „Алстерске добровољачке снаге”.³⁷

Из овог процеса решавања друштвених конфликта може се закључити да до трајног и успешног решења може доћи само на основу преговора свих заинтересованих страна у конфликту, уз поштовање демократских начела. С друге стране, ускраћивање права једног народа на сопствени идентитет и строга централизација не представљају пожељне моделе у остваривању одрживог мира. Неefикасност репресивних метода, посебно оних који су били посредовани насиљем, условила је другачији приступ у изналажењу решења. Такође, искуство северноирског конфликта показује да није реално очекивати да се друштвени конфликти решавају сами по себи, већ они захтевају активну улогу и напоре свих учесника конфликта у тражењу узајамно прихватљивог решења.

Анализа решавања конфликта у Хрватској

Конфликт у Хрватској има своје политичке, економске, етничке и религијске корене. Настао је као последица пораста национализма у републикама бивше СФРЈ, али и догађаја који су се одвијали у свету осамдесетих година прошлог века, крајем блоковске поделе и рушењем берлинског зида 1989. године. Истовремено је почео и процес демократизације земаља источне Европе, као и почетак нове спољне политике САД и земаља западне Европе према Источној и Јужној Европи, а самим тим и према СФРЈ.

³⁵ Wall D.: Истина и помирење – Случај Северне Ирске – оздрављење кроз сећање – досадашњи развој догађаја, *Темид*, вол 5. бр. 4. 2002, стр. 42.

³⁶ Ијан Пејсли из Демократске унионистичке партије и Мартин Мекгинис, католик из странке Шин фејн и бивши припадник ИРА, постали су премијер, односно заменик премијера аутономне владе у Белфасту.

³⁷ Око 3.600 особа погинуло је у тридесетогодишњем насиљу на подручју Северне Ирске, у којем су посебне улоге припадале парамилитарним и сецесионистичким трупима, Ирској републиканској армији, Алстерским добровољачким снагама, Одбрани црвене руке, Алстерском одбрамбеном удружењу, као и британској војсци.

Република Хрватска се у том периоду, заједно са Словенијом, залагала за стварање конфедерације, уместо дотадашње федерације, са могућношћу да свака република има право самоопредељења – да ли ће остати у саставу СФРЈ или не. Овакав предлог је одбијен на 14. конгресу Савеза комуниста Југославије (СКЈ), након чега су делегације Хрватске и Словеније напустиле Конгрес, што је довело до распада овог тела. Овај догађај био је један од кључних у распаду СФРЈ и стварању независне Републике Хрватске. На вишестраначким изборима, који су одржани 1990. године, у Хрватској је победила Хрватска демократска заједница (ХДЗ), чиме је комунистичка партија изгубила власт у овој републици, за разлику од избора у Србији, где је победила Социјалистичка партија Србије, која је настала реформацијом Савеза комуниста Србије. Долазак ХДЗ-а на власт изазвао је незадовољство Срба који су у време предизборне кампање организовали митинге протеста, од којих је највећи одржан на Петровој Гори, где се окупило неколико десетина хиљада људи који су се залагали за територијални интегритет СФРЈ, а против власти Фрање Туђмана и „усташа”.

Нова хрватска власт спроводила је политику у којој су Срби избацивани из свих државних органа, што је довело до затезања односа између две републике. Такође, Хрватска је допустила да се врате људи који су спроводили усташку политику током Другог светског рата, чиме се српски народ осетио угроженим због поновне појаве усташких симбола, који су били симбол страха и геноцида почињеног према српском и другим народима у Другом светском рату.

Након што је 1990. године нови хрватски парламент донео одлуку о брисању свих комунистичких симбола из Устава Републике Хрватске, промене назива улица и тргова (Трг жртава фашизма постао је Трг хрватских владара), уследиле су побуне српског становништва у Хрватској због дискриминације, које су се огледале у отказивању послушности хрватској влади и постављању блокада на путевима у Далмацији. Српска демократска странка усваја Декларацију о суверености и аутономији српског народа, чиме се проглашава независност Срба у Хрватској и ствара сопствена аутономна област под називом Српска Аутономна Област Крајина (САО Крајина). Убрзо је донета одлука о референдуму Срба, којим би се потврдила њихова аутономија и суверенитет у Хрватској. Влада Хрватске прогласила је тај референдум незаконитим, а два дана уочи референдума Хрватска упућује наоружану колону полицијских снага ка Книну, али је она заустављена постављеним барикадама. У такозвани „кнински инцидент” укључила се и ЈНА, спречивши употребу хеликоптерских полицијских снага МУП-а Хрватске. Ови догађаји означили су почетак оштрог међусобног супротстављања српског и хрватског национализма. Крајем 1990. године, хрватски сабор доноси нови устав у којем се наводи да је Хрватска држава Хрвата и других народности, чиме су Срби постали грађани другог реда. У наредном периоду десетине хиљада грађана српске националности остали су без посла, а њихове породице без основних егзистенцијалних средстава. Кадровско чишћење пратили су полицијски информативни разговори, односно одређени кривични поступци над више хиљада грађана српске националности. Мржња и дефетизам постали су саставни део међусобних односа између два ентитета, као и оружане чарке, пљачке, подметање експлозива, шиканирања, обмане и лажи. Немири, праћени оружаном сукобима, захватили су северну Далмацију, Лику, Кордун, Банију, Славонију, Барању и делове западног Срема. Од априла до јуна 1991. године дошло је до ве-

ликих немира у Книнској крајини и западној Славонији. ЈНА је покушавала да одржи неутралност у сукобима, али је својим деловањем, чији је циљ био очување СФРЈ, представљала природног савезника у супротстављању новој хрватској власти. Тако су употреба силе и насиља, као вид међусобне комуникације, постали једини метод за решавање супротстављених интереса два ентитета.³⁸

Упоредо са овим догађајима, у Србији се стварала клима која је требало да послужи као повод за војну интервенцију. Док су хрватски медији оптуживали СФРЈ и ЈНА за спровођење великосрпске политике и агресије на Хрватску, медији у Србији су оптуживали хрватску власт за пропагирање усташтва, припремање оружане побуне и покушаје ликвидације Срба.

Након проглашења независности Хрватске дошло је до ескалације конфликта. Оружани сукоби тада су праћени разарањем градова и великим људским страдањима. Формирана хрватска војска и полиција извршиле су опсаду касарни ЈНА које су се налазиле на територији Хрватске и заузеле војна складишта. Тако су дошле до оружја за сопствене снаге. Под притиском међународне заједнице да се сукоби окончају, почетком 1992. године потписано је тзв. „Сарајевско примирје” којим су на дуже време обустављена непријатељства, а ЈНА се постепено повлачила из Хрватске. Након што су хрватски, српски и представник САО Крајине потписали Венсов план, ради очувања мира ангажоване су снаге УНПРОФОР-а (United Nations Protection Forces), са циљем да надгледају и одржавају споразум о прекиду ватре и заштите становништво на зараћеним подручјима.³⁹

Сукоби су и након тога настављени, али су били слабијег интензитета. Хрватској није одговарало одржање статуса кво после одласка ЈНА, па је вршила нападе

³⁸ Радаковић, И.: *Бесмислена ЈУ- ратовања 1990 –1995*, Друштво за истину о антифашистичкој НОБ, Београд, 2003, стр. 94.

³⁹ Позивајући се на Главу VII Повеље УН, Савет безбедности донео је резолуцију 713 (25. септембра, 1991. године), којом је заведен општи ембарго на испоруке оружја и војне опреме Југославији, а генералном секретару додељен је мандат да се непосредно укључи у решавање овог случаја. Поступајући по мандату који му је, Резолуцијом 713, СБ поверио, генерални секретар именује свог личног изасланика (Сајруса Венса), којем даје задужење да на лицу места испита ситуацију у Југославији, и да са представницима сукобљених страна утврди и припреми предлог мера за смиривање сукоба и успостављање мира на њеном простору. На првим састанцима са личним изаслаником, свака од зараћених страна изјаснила се да жели распоређивање мировних снага што је пре могуће. У присуству личног изасланика потписан је Споразум југословенских страна о примирју, у Женеви, 23. новембра 1991. године. Након завршетка преговора у Сарајеву (између зараћених страна, у присуству личног изасланика), 2. јануара 1992. године, лични изасланик генералног секретара износи елементе плана за мировну мисију УН у Југославији – „Венсов план”, који је објављен одмах сутрадан. Упркос потписаном споразуму и одржаним преговорима, између зараћених страна, ситуација у Југославији се погоршава, па СБ Резолуцијом 727 (8. јануар, 1992. године) доноси одлуку да се на територију Југославије упути група од 50 официра за везу, чија је основна улога била да допринесу очувању прекида ватре. У свом извештају од 5. фебруара 1992. године, генерални секретар је обавестио СБ да се прекид ватре углавном поштује, чиме је била уклоњена препрека размештању мировних снага. Резолуција 740 (7. фебруар 1992. године) СБ, одлучено је да се одобрени број официра за везу повећа на укупно 75, и упућен је захтев генералном секретару да убрза припреме за слање мировних снага УН, како би оне биле спремне за размештај одмах по доношењу одлуке СБ о томе. *Повеља УН, Агенда за мир, Уједињене нације 1945–1995, Између признања и покуде*, Службени гласник, Правни факултет, Факултет политичких наука, Београд: Инститит за међународну политику и привреду, 1995, стр. 179-186.

на разним деловима, како би преузимала територију. Хрватске снаге извеле су неколико мањих операција, које није спречило ни присуство снага Уједињених нација, а након изведене операције у Медачком џепу и сукоба са снагама УНПРОФОР-а наредних годину дана није било већих оружаних дејстава.

За решавање статуса САО Крајине, у септембру 1994. године предложен је мировни план 3-4 или „Нацрт споразума о Крајини, Славонији, јужној Барањи и западном Срему” коју је припремила мини-контакт група Загреб-4 коју су чинили представници САД, Русије и Европске уније (преко представника Француске и Немачке). План је предвиђао аутономију за 11 општина око Книна и Глине, са доста елемената државности у оквиру Републике Хрватске. Овим планом извршила би се демилитаризација Крајине у року од три до пет година, али са својом полицијом, према етничком саставу становништва из 1991. године. Источна Славонија, западни Срем и Барања не би били укључени у аутономну Крајину, али би имали одвојене процесе реинтеграције уз присуство међународних мировних снага, уз демилитаризацију тог подручја за три месеца. Међутим, о Плану 3-4 се није ни преговарало. Хрватска је начелно прихватила план као полазиште за преговоре, али су га книнско руководство и српски председник Милошевић одбили, јер би се применом његових начела довео у питање будући опстанак српских покрајина.

У мају 1995. године хрватска војска је предузела операцију „Бљесак” којом је освојена крајинска енклава у западној Славонији, а током операције забележени су и ратни злочини, када је убијено стотине цивила у својим кућама, као и у нападима на избегличке колоне. У августу 1995. године хрватске снаге, у садејству са корпусом армије Босне и Херцеговине, предузеле су операцију „Олуја” која је довела до масовног егзодуса српског становништва и бројних ратних злочина. Након ове операције велики део САО Крајине стављен је под хрватски надзор, укључујући и њен главни град Книн. Тиме су окончани оружани сукоби у Хрватској, иако су све до завршетка рата у Босни и Херцеговини делови хрватске територије били изложени бомбардовању од стране српских снага из ове републике. Преостали део САО Крајине решен је ердутским споразумом у новембру 1995. године, којим је договорена мирна и поступна транзиција тог подручја под хрватску власт. Она је довршена почетком 1998. године, када је Хрватска коначно остварила свој суверенитет на међународно признатим границама.⁴⁰

Последице овог рата су огромне и дугорочне. Током рата било је више десетина хиљада мртвих, рањених и особа које се воде као нестале, уз велики број избеглица и расељених лица. Уз људске жртве забележена су и велика разарања на ратним подручјима, а на појединим деловима хрватске територије још увек се налазе противпешадијске мине. Такође, демографска слика становништва је драстично промењена. До промене националне структуре становништва првенствено је дошло након спроведених војно-полицијских акција 1995. године, када је у присилним миграцијама територију Хрватске напустила већина српског становништва.⁴¹ Током сукоба забележен је велики број ратних злочина, за који су проглашени кривим многи политички и војни руководиоци из Србије и Хрватске.⁴²

Ни данас се не може тврдити да је српско-хрватски конфликт разрешен. Односи између две бивше федералне републике још увек нису стабилни. Република Хрват-

⁴⁰ Преузето са: http://sh.wikipedia.org/wiki/Rat_u_Hrvatskoj. (27.04.2014. године).

⁴¹ Процент српског становништва у Хрватској је са предратних 12% смањен на свега 3%.

⁴² Међународни кривични суд за бившу Југославију.

ска је поднела тужбу против Републике Србије због тражења ратне одштете, организовања агресије и преузимања одговорности за почињене ратне злочине, након чега је Србија поднела противтужбу којом Хрватску терети за геноцидне акције и етничко чишћење преко 230 хиљада Срба у операцији „Олуја”. Није се далеко одмакло ни у погледу враћања одузете имовине и стечених права и накнади штете за избеглице. Као позитивни пример може се навести сарадња две државе у области правосуђа, посебно у борби против прекограничног криминала.

Анализа решавања конфликта у Босни и Херцеговини

Конфлику у Босни и Херцеговини такође су претходили догађаји који су уследили након 1989. године. Вишестраначки избори у БиХ одржани су у новембру 1991. године. Победила је коалиција три највеће националне странке у земљи, састављена од Странке демократске акције (СДА), Српске демократске странке (СДС) и Хрватске демократске заједнице (ХДЗ).⁴³ Иако су се програмски и политички разликовале, националне странке су, без обзира на узајамне оптужбе, ипак успоставиле префутни савез. Власт је подељена по националном кључу, тако да је за председника Председништва Републике БиХ изабран Бошњак, за председника Скупштине Србин, а за председника Владе Хрват. Споразум о подели власти функционисао је за време изборне трке, у победи на изборима, као и у подели функција, чиме је, у ствари, и окончан.

Скупштина БиХ је, без учешћа српских представника, 14. октобра 1991. године, донела „Акт о реафирмацији суверености Републике Босне и Херцеговине”, којим је одлучено да се повуку представници БиХ из рада савезних органа док се не постигне договор између свих република које сачињавају Југославију. На то су пристали представници СДА и ХДЗ, док су се представници СДС изричито противили донетом акту. Овај акт је допринео стварању међунационалне напетости у БиХ и био увод у предстојеће ратне сукобе.⁴⁴ Од средине септембра до средине новембра 1991. године, ослањајући се на општине у којима је освојила власт, СДС успоставља српске аутономне области (САО), које су у свом деловању биле независне од централне власти, а ХДЗ проглашава постојање Хрватске Републике Херцег-Босне⁴⁵. Уследио је и референдум српског народа, у новембру 1991. године, на којем

⁴³ Попис становништва на дан 31. марта 1991. године за БиХ наводи укупно 4.354.911 становника. Од тога су 1.902.869 становника (43,7%) били муслимани, 1.364.363 (31,3%) Срби, 752.068 (17,3%) Хрвати, док су 7,7 посто чинили припадници других нација и Југословени. Муслимани су били већина у 45 општина (у 13 релативна, у 31 апсолутна), Срби у 34 општина (5 релативна, 29 апсолутна), а Хрвати у 20 општина (6 релативна, 14 апсолутна).

Доступно на: <http://www.erepublik.com/en/article/serbia-bosina-war-1905958/1/20>

⁴⁴ Хронологија збивања – Босна и Херцеговина, *Међународна политика*, број 1014, 1993, стр. 11.

⁴⁵ Хрватска заједница Херцег-Босна била је политичка, културна, економска и територијална целина, коју је 18. новембра 1991. године основао политички врх Хрвата у СР Босни и Херцеговини. Хрватска заједница Херцег-Босна 28. августа 1993. прераста у Хрватску Републику Херцег-Босну, државу хрватског народа у Босни и Херцеговини. Вашингтонским споразумом, 18. марта 1994. године, договорено је да се од територије Херцег-Босне и територије која је била под контролом Армије БиХ формира Федерација БиХ. На територији Републике Херцег-Босне, тј. на територији

су Срби изгласали успостављање самосталне Српске Републике Босне и Херцеговине (касније преименована у Републику Српску), са намером останка у СФРЈ. Представници СДА и ХДЗ-а у Влади БиХ изнели су став да је поменути референдум неуставан и неважећи. Затим је уследило проглашење Хрватске заједнице Средишње Босне, 27. јануара 1992. године.

Упркос противљењу Срба, расписан је референдум о независности БиХ, који је одржан 29. фебруара и 1. марта 1992. године, а на којем је 64 до 67% бирачког тела изашло на гласање, а готово 98% је гласало за независност. Представници српског народа су, у већини, одбили да изађу на референдум. Други дан референдума и наредних пар дана долази до озбиљнијих сукоба у Сарајеву (припадници муслиманског народа преузимају контролу над централним делом града, док припадници српског народа заузимају периферне делове града и узвишења око њега). Иако је између представника српске и муслиманске стране постигнут договор да ред у граду одржавају мешовите патроле ЈНА и полиције, током марта уследили су сукоби и барикаде по већини босанских градова.

Последњи покушај међународне заједнице да спречи оружане сукобе у БиХ био је тзв. „Кутиљеров план”, назван по тадашњем председнику Европске заједнице, португалском дипломати Хозе Кутиљеру, који је водио преговоре. Према овом плану бошњачка и српска република би обухватале, отприлике, једнаку територију од око 43% територије БиХ, док би остатак припао Хрватима. Иако су првобитно све три стране ставиле потпис на овај споразум, на наговор америчког дипломате и уз велико негодовање својих чланова и домаће јавности, представник Бошњака одлучује да повуче свој потпис.⁴⁶ Крајем марта бележе се местимични сукоби да би се од почетка априла 1992. проширили на целу БиХ.

Раст напетости у Републици БиХ довео је до масовног личног наоружавања и пораста броја инцидената.⁴⁷ Као одговор на избијање отворених сукоба, грађани Сарајева су, у априлу 1992. године, организовали велике антиратне протесте. До сличних протеста дошло је и у другим градовима БиХ.

Председништво СР БиХ је, у непотпуном саставу, 6. априла 1992. године, донело одлуку о мобилизацији јединица Територијалне одбране, припадника МУП-а и цивилне заштите. Упоредо са овом мобилизацијом, ЈНА почиње да спроводи мобилизацију, иако је републичко Председништво препоручило неодрживање на те позиве. На позиве ЈНА одазивали су се углавном Срби, док су муслимани и Хрвати одлазили у

која је била под контролом Хрватског вијећа одбране (ХВО), примењивани су важећи прописи Херцег-Босне, као и прописи Републике БиХ који нису у супротности са прописима Херцег-Босне.

Доступно на: <http://sr.wikipedia.org/sr-el/Хрватска-Република-Херцег-Босна>. (28.04.2014. године).

⁴⁶ Кутиљеровим планом ниједна страна није могла бити у потпуности задовољна. Бошњаци су морали пристати на етничку поделу своје државе, а Срби да ће живети у међународно признатој БиХ. Можда је ово решење највише одговарало Хрватима, јер би независношћу БиХ престали њихови страхови од евентуалног останка у крњој Југославији, која би довела у питање и саму судбину Хрватске.

⁴⁷ Према подацима републичког МУП-а из јуна 1991. године, 92.500 Муслимана пријавило је 110.400 комада оружја, 131.900 Срба пријавило је 157.200 комада оружја, а 43.000 Хрвата пријавило је 51.000 комада оружја. Сматра се да је стварни број оружја у поседу грађана био готово три пута већи. Доступно на: <http://www.delo.si/novice/svet/dvajset-let-od-zacetka-vojne-v-bih.html>

јединице Територијалне одбране и снаге МУП-а. ЈНА је акцијом измештања оружја Територијалне одбране покушала да стави ту формацију под свој надзор. При одузимању оружја од Територијалне одбране ЈНА је наилазила на отпоре. У општинама са већинским хрватским и муслиманским становништвом општинске власти су одбијале да предају оружје, а опкољавањем и заузимањем складишта опреме ЈНА дошле су до незнатних залиха оружја и материјално-техничких средстава.

Савет министара Европске заједнице је, 6. априла 1992. године, усвојио Декларацију о Југославији, којом је објављено да су заједница и њене чланице одлучиле да признају суверену државу БиХ, у оквиру постојећих граница. Истог дана у Сарајеву су избили оружани сукоби. Поводом тога Скупштина српског народа у БиХ, 7. априла 1992. године у Бањалуци, проглашава независност Српске Републике Босне и Херцеговине, да би дан касније Председништво БиХ, без пристанка српског народа, прогласило стање непосредне ратне опасности у Републици и преузело ингеренције Скупштине БиХ. Ипак, као службени почетак рата у БиХ узима се 6. април 1992. године, када је нападнуто Сарајево.⁴⁸

Оружани сукобе у БиХ карактерисале су жестоке борбе, неселективно гранатирање села и градова, уништавање културних и верских објеката и споменика, злочини над цивилним становништвом, етничко чишћење и масовна силовања, што је овај сукоб сврстало у један од најокрутнијих после Другог светског рата. У њему је учествовао и велики број паравојних формација у све три сукобљене стране, као и добровољци из православних, католичких и муслиманских земаља.⁴⁹

У почетку је избио сукоб између Срба и Бошњака у источној Босни, где је српска страна преузимала контролу над многим областима, јер је била много боље организована и наоружана с обзиром на то да је наследила велики део арсенала бивше ЈНА.

Због погоршања ситуације и ескалације сукоба у БиХ, Савет безбедности је, 15. маја 1992. године, донео Резолуцију 752, којом се истиче хитна потреба за „хуманитарном, материјалном и финансијском помоћи, с обзиром на велики број жртава, избеглица и расељених лица у БиХ, затим, позива све стране да обезбеде стварање услова за ефикасно и несметано достављање хуманитарне помоћи, укључујући сигуран приступ аеродромима у БиХ и моли их да у потпуности сарађују са УНПРОФОР-ом, посебно када је реч о разоружавању свих нерегуларних снага, без обзира на њихово порекло, у зонама под заштитом УН.“⁵⁰ Од половине 1992. године дошло је до непријатељстава између хрватског и бошњачког становништва, да би у априлу наредне године овај сукоб ескалирао у оружани сукоб међународног карактера.⁵¹

⁴⁸ Делови града Сарајева који су били под контролом бошњачке владе, били су под опсадом ЈНА, а касније Војске Републике Српске, све време оружаних сукоба у БиХ, што је завршено 29. фебруара 1996. године повлачењем ВРС у складу са одредбама Дејтонског споразума.

⁴⁹ Преузето са: http://bs.wikipedia.org/wiki/Rat_u_Bosni_i_Hercegovini. (28.04.2014. године).

⁵⁰ Резолуција 752, СБ УН, *Повеља УН, Агенда за мир, Уједињене нације 1945–1995, Између признања и локуде*, Београд: Службени гласник, Правни факултет, Факултет политичких наука, Институт за међународну политику и привреду, 1995, стр. 190.

⁵¹ Хрватско-бошњачки сукоб завршио се 18. марта 1994. године, након потписивања споразума у Вашингтону на основу којег је територија под контролом босанских Хрвата и Бошњака подељена на десет кантона и успостављена Федерација БиХ. Посредник у преговорима биле су Сједињене

Почетком 1993. године копредседници Међународне конференције о бившој Југославији, Сајрус Венс и Дејвид Овен, понудили су „Венс-Овенов мировни план за Босну и Херцеговину” који је подржала Европска заједница, али не и нова администрација у САД која је сматрала да се њиме „награђује агресор”, а вероватно и због тога што би његовим прихватањем иницијативу у Југославији препустила ЕЗ. У Женеви су током три преговарачке рунде читавог јануара 1993. године разматрана документа овог плана који је предвиђао одржање међународног субјективитета БиХ, али и њене децентрализације на предвиђених десет провинција које би имале надлежности над унутрашњим пословима и образовањем. Војска Републике Српске морала би да се повуче са 27% територије, а покрајине су биле замишљене тако да Срби нису могли да се организују у једну целину (територијално). Дакле, предложена мапа је предвидела да ове, етнички дефинисане целине, остану територијално неповезане, а њихово би конституисање изискивало повраћај знатне територије већ поседнуте од српских снага. Отуда су и расправе о сврсисходности овог плана, вођене унутар српских руководстава, биле обележене тешким размимоилажењима између струје вољне да прихвати компромисно решење и оних који су били спремни да наставе са ратом до повољније понуде. Скупштина Републике Српске је овај план одбила 5. маја 1993. године, након чега је лорд Овен и званично објавио да је план пропао.

Због учесталих сукоба који су праћени егзодусом локалног становништва у подручјима општина Сарајево, Тузла, Жепа, Горажде, Бихаћ и Сребреница, Савет безбедности је донео резолуције 819 и 824 којима се ова подручја проглашавају заштићеним зонама, где је наложено повећање броја припадника УНПРОФОР-а на том простору, ради остваривања режима безбедне зоне, тј. одвраћања напада од те зоне, подстицање повлачења војних и паравојних јединица из ње, омогућавање избеглицама да се врате у своје домове, осигуравања слободе кретања особља УН, као и надзора рада локалне полиције.⁵²

У августу 1993. године на британском носачу авиона „*Invincible*” одржани су преговори под посредством Дејвида Овена и Торвалда Столтенберга (који је заменио Сајруса Венса) где су се сукобљене стране приближиле предложеном решењу. Како би имали бољу пролазност код босанских Срба, овог пута је Србима понуђено 52% територије, Хрватима 18%, док би преосталих 30% припало Бошњацима. Бошњаци су 29. августа 1993. године одбили овај план.

Упркос свим мерама које су предузеле УН, почетком 1994. године долази поново до погоршања ситуације и ескалације сукоба у БиХ, након великих борби око Сарајева и трагедије на сарајевској пијаци Маркале.⁵³ Иако није утврђено ко је био

Америчке Државе. Пет дана након овог догађаја, команданти ХВО и босанске армије су у Загребу потписали Споразум о прекиду ватре. Преузето са:

http://bs.wikipedia.org/wiki/Rat_u_Bosni_i_Hercegovini. (28.04.2014. године).

⁵² Један од озбиљнијих безбедносних неуспеха, који се УН ставља на терет, јесте неуспех у спречавању сребреничког масакра 1995. године, упркос чињеници да је УН прогласила Сребреницу сигурном зоном за избеглице и послала 600 холандских мировњака да је заштите. Кешетовић, Ж., *Кризни менаџмент*, Универзитет у Београду – Факултет безбедности, ЈП Службени гласник, Београд, 2008, стр. 225.

⁵³ Експлозија на сарајевској пијаци Маркале (5. фебруар 1994. године), у којој је погинуло више десетина људи, а близу двеста је било повређено.

одговоран за овај напад, Запад је оптужио Србе и, већ 6. фебруара, НАТО је извео прву операцију ван територије држава чланица у својој историји, упутивши ултиматум Републици Српској да у року од недељу дана повуче своје тешко оружје на 20 км од Сарајева под претњом ваздухопловних напада.⁵⁴ Употреба силе од стране НАТО-а дошла је по захтеву и одобрењу Савета безбедности. Овај облик сарадње познатији је као стратегија „дуплог кључа“.⁵⁵

Последњи мировни план за решење кризе у БиХ поднела је Контакт група,⁵⁶ у јулу 1994. године. План су прихватиле бошњачка и хрватска страна, али га је одбила српска страна. Српске и бошњачке власти су 31. децембра 1994. године потписале споразум о четворомесечном прекиду непријатељстава. Споразумом је предвиђено да прекид ватре надгледа УНПРОФОР, као и да снаге УН раздвоје сукобљене стране на линијама раздвајања. Поред селективних интервенција ваздухопловних снага НАТО-а током рата у БиХ, од 1993. до 1995. године последња и најснажнија интервенција⁵⁷ почела је 30. августа 1995. године, бомбардовањем српских положаја око Сарајева. Поред тога, план НАТО-а укључио је и селективно бомбардовање стратегијских српских војних положаја широм БиХ, а у садејству са снагама УН за брзо реаговање у заштићеним зонама (где је дошло до прекорачења горње границе могућих мера мировне мисије). Тако се мисија УН, која је успостављена као мисија очувања мира, претворила у операцију наметања мира, која је резултирала потписивањем Дејтонског мировног споразума, којим је званично окончан рат у БиХ.⁵⁸

Након две рунде мировних преговора (два састанка министара иностраних послова БиХ, Хрватске и тадашње СРЈ), у Женеви 8. септембра и Њујорку 26. септембра 1995. године, на којима су утемељени основни принципи будуће уставне структуре БиХ, уследила је мировна конференција (од 1. до 21. новембра 1995. године), у америчкој војној бази Дејтон, на којој је потписан Дејтонски мировни споразум. Главни учесници били су босански председник Алија Изетбеговић, хрватски председник Фрањо Туђман и председник тадашње СР Југославије Слободан Милошевић, затим главни амерички посредник Ричард Холбрук и генерал Весли Кларк. Споразум је потписан 21. новембра 1995. године, а званично парафиран 14. децембра исте године у Паризу.

Дејтонским мировним споразумом (састоји се од 11 анекса), којим је уједно започела и мисија изградње мира, предвиђени су војни, политички и цивилни аспекти живота у послератној БиХ, регионална стабилизација, као и улога УН, НАТО-а и остатка међународне заједнице. Споразумом је успостављена БиХ као суверена

⁵⁴ Амерички новинар Дејвид Бајндер је касније, на основу тајног извештаја УНПРОФОР-а, написао чланак у којем је оспорио могућност да је мина могла бити испалена са српских положаја. Постојање тајног извештаја УНПРОФОР-а касније је, у интервјуу за немачку новинску агенцију ДПА, потврдио и Јасуши Акаши, специјални изасланик генералног секретара УН за Југославију.

⁵⁵ Милисављевић, Б. *Нове мировне мисије Организације уједињених нација*, Центар за публикације Правног факултета у Београду, ЈП „Службени гласник“, Београд 2007, стр. 117.

⁵⁶ Контакт групу (формирана 25. априла 1994. године) чинили су представници САД, Немачке, Француске, Велике Британије и Русије. Планом ове групе предложена је подела БиХ на муслиманско-хрватску федерацију са 51% и Републику Српску са 49% територије БиХ.

⁵⁷ Операција „Намерна сила“ (Deliberate Force), како је названа ова интервенција снага НАТО-а, укључила је бомбардовање српских положаја, уз неколико прекида, које је трајало 15 дана и званично је окончана договором деблокаде Сарајева, 14. септембра 1995. године.

⁵⁸ Јанковић, С., *Мировне снаге у решавању југословенске кризе*, ДОО Штампa, Чачак, 2006, стр. 148.

држава, састављена од два углавном независна ентитета – муслиманско-хрватске федерације, назване Федерација БиХ (51% територије БиХ)⁵⁹ и Републике Српске (49%). Споразум је, такође, одредио међународне и међуентитетске границе БиХ. Потписивањем споразума стране су преузеле обавезу поштовања људских права, као и права избеглица и расељених лица. Такође, пристале су да у потпуности сарађују са свим релевантним телима и организацијама у спровођењу мировног споразума, истраживању и процесуирању ратних злочина и других кршења међународног хуманитарног права

Дејтонски споразум донео је земљи веома сложу државну структуру, која је централизована у Републици Српској, а децентрализована у Федерацији БиХ. Поред владе и парламента на државном нивоу, оба ентитета имају своју владу и парламент. Земља има трочлано председништво, а сваки члан представља једну од три главне етничке заједнице у БиХ – босанске муслимане, Хрвате и Србе. Федерација БиХ састоји од десет кантона (сваки од њих има своју кантоналну владу). Последњи ниво политичко-административне поделе БиХ су општине. Устав је, такође, био део споразума, односно његовог анекса 4. Надлежности институција босанске државе, како су првобитно дате у анексу 4, било је свега неколико. Међутим, у годинама након рата оне су се, корак по корак, повећавале и јачале, што најбоље илуструје стварање нових, додатних министарстава на државном нивоу. Овај споразум је, такође, обезбедио правни оквир за систем међународне администрације, углавном контролно-извршног типа, каква је Канцеларија високог представника, који је одговоран за примену споразума и има читав низ надлежности.

Најбројнији народ у БиХ су Бошњаци, који су, као и друга два народа, Срби и Хрвати, конститутивни елементи заједничке државе. Службени језици су бошњачки, хрватски и српски, док су у службеној употреби два писма – ћирилица и латиница. Као засебна административна јединица – дистрикт, под управом међународне заједнице (међународног супервизора који *de facto* има законодавну, извршну и судску власт) у БиХ функционише Брчко дистрикт БиХ. Званично је успостављен 8. марта 2000. године, годину дана након коначне одлуке међународне арбитраже о статусу Брчког (област је наставила да буде предмет међуентитетског спора након потписивања Дејтонског споразума). Дистрикт Брчко проглашен је на целој територији предратне општине Брчко, од које је Дејтонским споразумом 48% припало Републици Српској⁶⁰ (укључујући и град Брчко), а 52% Федерацији БиХ. Административно седиште дистрикта је град Брчко.

Корак напред, након Дејтона, учињен је на нивоу устава ентитета. Прва од уставних промена „тихо” се догодила 1996. године, када су уставни ентитета прилагођени уставу државе. У марту 2002. године политичари БиХ су, након успешних

⁵⁹ Федерација БиХ настала је Вашингтонским споразумом, који је потписан 18. марта 1994. године, када је прекинут и рат између Хрвата и Муслимана – Бошњака.

⁶⁰ Власти Републике Српске нису никада званично прихватиле одлуку међународне арбитраже од 5. марта 1999. године, којом јој је Брчко одузето. Овом одлуком Република Српска је изгубила територијални континуитет и физички пресечена на западни и источни део скоро пет година након Дејтона, што је утицало на незадовољство у ентитету. Влада Републике Српске и даље сматра да је успостављањем дистрикта Брчко нарушена основна структура Дејтона, којим је БиХ уређена као држава са два ентитета у територијалном размеру 49–51%. Званичан став Републике Српске који је формулисао арбитар РС је и даље на снази.

преговора, потписали споразум „Мраковица – Сарајево”, којим се гарантује исти статус народима и грађанима свих конститутивних јединица на целој територији БиХ, чиме им је осигурано да сви буду заступљени на свим нивоима власти и јавне управе у оба ентитета. Тако је створен механизам за заштиту интереса сваке заједнице, као и њихово представљање у органима у којима се доносе одлуке. То је, такође, био корак ка превазилажењу сегментације БиХ и њене територијалне поделе на етничком принципу. Међутим, током наредних година, БиХ је, на пољу људских права, учинила веома мало на усклађивању свог законодавства и праксе са важним међународним нормама. Настављена су груба кршења људских права и слобода. Европски суд за људска права у Стразбуру донео је пет пресуда по којима је БиХ проглашена кривом за кршење одредаба Европске конвенције о људским правима и слободама, а том суду стигло је више од 1000 нових тужби против БиХ.⁶¹ У тешком положају налазе се и повратници. Основна кочница процесу повратка јесу питања из домена одрживости повратка – право на рад и запошљавање, право на здравствену заштиту, на школовање, на социјалну заштиту, па и право на сигурност, као и велики инфраструктурни проблеми. Устав БиХ, у анексу IV општег мировног споразума, одређује бошњачки, српски и хрватски народ као конститутивне, али у пракси се показало да су грађани дискриминисани и да им је онемогућено да користе своја конститутивна права, јер сваки од наведена три народа равноправан је само на половини БиХ, односно у једном од ентитета. Дискриминација је један од најозбиљнијих генератора кршења људских права у БиХ. Она се испољава у неким виталним областима, као што су запошљавање, образовање, здравствена и социјална заштита.

Економска политика „која је често сиромашно осмишљена и примењивана” други је елемент „немоћног плурализма” БиХ, па тако у овој земљи егзистира политички и економски систем који је нити учвршћена демократија, нити функционишуће слободно тржиште.⁶² У првим годинама након рата „политичко отезање” представљало је главну препреку за приватизацију. Босански званичници су наставили да пружају отпор приватизацији „са намером да заштите високо бирократски систем запошљавања и привилегија преосталих из дана комунизма”, користећи „државне фирме за даље остваривање сопствених финансијских и политичких интереса”.⁶³

Разрушена економска основа (последича рата), слаба управа, као и лоше спроведена приватизација током послератних година, довели су до хроничне незапослености и сиромаштва. Упркос свему учињеном, БиХ и даље остаје дубоко етнички и верски подељена са изостанком националног консензуса који кочи даљи наставак уставне реформе, тако да високи представник пречесто мора да надомешта недостатак политичке воље главних партнера да раде заједнички.

⁶¹ Извештај о стању људских права у Босни и Херцеговини, Анализа за период јануар–децембар 2008. године, Биро за демократију, људска права и рад, Бр:4-2/2009, Сарајево.

⁶² Vasilevski, S., *Diverging Paths, Diverging Outcomes: A Comparative Analysis of Post-Communist Transition in the Successor States of Yugoslavia*, YCIS Post-Communist Studies Programme Research Paper Series, Department of Political Science York University, 2007. p. 23.

⁶³ Dempsey, G. „Rebuilding Socialism in Bosnia?” (1998), <http://www.cato.org/dailys/2-06-98>. (28.04.2014. године)

Политички представници босанских Срба, одајући признање Дејтонском споразуму да је окончао рат и успоставио њихов ентитет Републику Српску, као део БиХ, сматрају да би дејтонска решења требало темељно примењивати и да основна уставна структура која је успостављена не треба да се мења, тврдећи да је подела на ентитете омогућила мир и стабилност. Међутим, представници Федерације БиХ као основни циљ у будућности наводе замену Дејтонског споразума новим уставом, сматрајући да би се на тај начин заиста омогућило успостављање демократског политичког система, који ће омогућити улазак земље у Европску унију, што се са Дејтонским споразумом никада неће постићи. Такође, четврти по реду, високи представник међународне заједнице у БиХ Педи Ешдаун (2002–2006) истицао је да је Дејтонски споразум испунио своје главне циљеве – „заустављање борби, почетак обнове инфраструктуре земље и одржавање демократских избора и да је време да се исти модернизује, како би се исправиле неке његове мањкавости”. Ревизију овог споразума затражила је, крајем 2004. године, утицајна група посланика Европског парламента и европских политичара у Стразбуру. И претходни високи представник у БиХ Мирослав Лајчак истицао је да је нови устав преко потребан БиХ, како би она постала функционалнија, ефикаснија, а њена администрација јефтинија.⁶⁴

Нажалост, данас, након 19 година, ситуација у земљи је комплексна, неповерење међу политичким лидерима велико, а БиХ и даље остаје дубоко подељена. То потврђује и чињеница да се 21. новембар само у РС слави као празник, јер босански политичари не могу да се договоре који датум ће бити државни празник. Договора нема чак ни око текста химне, па је „Мирна Босна” и данас свечана песма без речи. У основе поменутог споразума уграђена је не само подела БиХ на два ентитета, већ и подела на три националне заједнице и са њима усклађене идеологије.⁶⁵ Док се Бошњаци, на једној страни, залажу за јединствену државу, на другој страни српски политичари су непоколебљиви у инсистирању на очувању српског ентитета, тврдећи да је подела на ентитете донела мир и стабилност у БиХ. Истовремено, хрватски политичари још увек трагају за јасном политичком визијом.

Будући да ниједан од три конститутивна народа у БиХ нема могућности доминације над остала два, тешко је могуће очекивати да постојећи унутрашњи односи могу да буду основа стварања једног јединственог идентитета становника или грађана БиХ. Земља је последњих неколико година у политичком застоју. Није усвојена ниједна нова реформа која би држави дала веће надлежности потребне за активно учешће у процесу приступања ЕУ.⁶⁶

Са slabим централним институцијама, сталним јазом између два ентитета и зависности од међународне управе, проблемима развоја, незапослености, организованог криминала, изостанком националног консензуса који кочи уставну реформу – БиХ још увек не може да се назове функционалном државом. Имајући у виду све то, још увек је неизвесно када ће се завршити мандат међународне заједнице у БиХ.

⁶⁴ Интервју Мирослава Лајчака, објављен у недељнику НИН, 31.01.2008.бр. 2979

⁶⁵ Интервју Миодрага Живановића, професора филозофије из Бањалуке. Доступно на: http://www.slobodnaevropa.org/content/dejtonski_sporazum_godisnjica/1883634. (29.04.2014. године)

⁶⁶ Обраћање Валентина Инцка Радној групи за Западни Балкан, одбора за спољне послове у Европском парламенту, јануар 2010. године. Доступно на: <http://www.24sata.info/vijesti/politika/26215>. (29.04.2014. године)

Анализа решавања конфликта на Косову и Метохији

Конфликт између српског и албанског становништва има своју дугу и сложену историју. На настанак анимозитета између две етничке групе велики утицај имали су следећи догађаји:

- 1) исламизација већине албанских племена у 17. и 18. веку,
- 2) Први српски устанак 1804. године и
- 3) Први балкански рат 1912. године.⁶⁷

Ипак, за ескалацију конфликта на Косову и Метохији везани су догађаји који су следили након промене Устава СФРЈ, 1974. године, када су српске покрајине Војводина и Косово добиле већа аутономна права и своја стална места у југословенском председништву, чије је тело са шест проширено на осам чланова.

Након смрти председника СФРЈ Јосипа Броза Тита, у држави, осим економских проблема, почињу да оживљавају и републички национализми. У пролеће 1981. године Албанци са Косова започели су масовне демонстрације са захтевом да Косово добије статус републике. За време тих демонстрација погинуло је девет особа, док је 250 рањено, а преко две хиљаде је затворено.⁶⁸ Ове демонстрације завршавају се тек након употребе силе југословенских војних и полицијских снага и проглашавања ванредног стања. Демонстрације су озбиљно нарушиле односе два ентитета. На Косову се одржавало стање привидног мира, али су тензије расле, што се манифестовало честим инцидентима између Албанаца и Срба. Упоредо с тим, због притисака албанске власти и становништва долази до миграције српског и црногорског становништва са Косова, чиме се демографска структура становништва у јужној српској покрајини још више мења у корист албанске популације.

Српска страна је у периоду од 1981. до 1989. године настојала да постепено дође до уставних промена које би српским покрајинама смањиле висок степен аутономије које су до тада уживале. Тако су већ 1986. године почеле припреме за промену Устава Србије, након чега је уставна комисија покренула поступак. Предлози амандмана стављени су на јавну расправу, а коначно усвајање десило се у пролеће 1989. године.⁶⁹ Овом усвајању претходило је увођење ванредних мера на Косову, штрајк албанских рудара и масовне демонстрације албанског становништва широм јужне српске покрајине. Доласком ЈНА, по

⁶⁷ „Примајући ислам, албанска племена су, за разлику од Срба, стицала статус пуноправних грађана Отоманске империје. Велики број Албанаца учествовао је у турским експедицијама против устаника у Србији за време Првог српског устанка. За време Првог балканског рата 1912. године Срби су припојили Косово и Метохију територији Краљевине Србије, при чему су Албанци пружали оружани отпор”. Тимотић, М.: Срби и Албанци, *Безбедност Западног Балкана*, бр. 5, април – јун 2007, стр. 8.

⁶⁸ <http://www.nytimes.com/1981/07/30/world/6-more-yugoslavs-sentenced-for-ethnic-rioting-in-kosovo.html?scp=2&sq=Kosovo&st=nyt>

⁶⁹ Скупштина Србије је усвојила више од 130 амандмана, а међу најспорнијим био је амандман 47, по којем је Скупштина Србије обавезна да тражи мишљење од покрајинских скупштина (Војводине и Косова) пре него што промени Устав Србије. Пре тога била је потребна њихова сагласност. Променама је, такође, гарантована контрола Србије над полицијом, обавештајним службама и осталим аспектима аутономије Косова. Коначан раскид са уставним решењима из 1974. године Србија је завршила у септембру 1990. године када је изгласан нови Устав.

налогу представништва СФРЈ, стање се привидно смирило.⁷⁰ Серија репресивних мера које је предузимао политички режим у Србији, као одговор на агресивно понашање и захтеве косовских Албанаца, не само што није смирила националистичку еуфорију, него је још и погоршала стање на Косову. Долази до паралелизма у свим друштвеним областима, па се тако потпуно раздвајају српски и албански образовни систем. Број школа, ученика и наставника на албанском језику радикално се смањује. Албанске здравствене раднике којима је дат отказ преузима паралелна држава на Косову. Незапослени Албанци добијају, од своје мреже солидарности, финансијску помоћ, која их само још више хомогенизује, продубљујући јаз између становника различитих националности.

Као одговор на укидање аутономије и насталу ситуацију, косовски парламент у јулу 1990. године доноси уставну декларацију, којом се Косово проглашава републиком, равноправном осталим југословенским републикама, након чега републички парламент доноси Закон о престанку рада Скупштине и Извршног већа САП Косова, а распуштањем ових органа њихова овлашћења преузима Скупштина Србије и њено Извршно веће. У септембру 1991. године, косовски Албанци одржали су незванични референдум о независности, на основу чега су прогласили тзв. Републику Косова, независном од Југославије. Међутим, само је влада Албаније признала њену независност, али је након смене власти и она ускратила подршку.

Политички представници косовских Албанаца које је предводио Ибрахим Ругова пружали су пасивни, ненасилни отпор српским властима, одбијајући да учествују у званичним политичким структурама. Све до окончања рата у Босни 1995. године, ненасилна стратегија отпора имала је широко упориште међу албанским становништвом, али пошто тај вид борбе није дао очекиване резултате, прешли су на оружане нападе. Паравојни одреди косовских Албанаца предузимају насилне акције према косовским Србима и представницима и институцијама званичне Србије на Косову. У ту сврху формирана је Ослободилачка војска Косова (ОВК), која је од 1996. године предузимала одговорност за нападе над Албанцима који су сарађивали са српским властима, као и нападе на патроле и станице МУП-а Србије. Даљи сукоби полиције и Војске Југославије са припадницима ОВК хомогенизовали су Албанце који су се масовније прикључивали овој паравојној организацији, нарочито након убиства вође ОВК Адема Јашарија, када је погинуло 60 особа међу којима су били жене и деца.

Сукоб ОВК и полицијских и војних јединица СРЈ ескалирао је у рат са још неутврђеним бројем жртава. Током 1998. године ОВК је успео да овлада великим делом територије Косова, а заседе и герилски напади на српске полицајце постали су учестали. Убијање српских и албанских цивила широм Косова наставило се у отвореном сукобу два ентитета током читаве године. Након оружаних сукоба око Дечана, када се у избегличким збеговима нашло више десетина хиљада албанског становништва, реаговала је међународна заједница преко САД и ЕУ који су оптужили Србију за ратне злочине, етничко чишћење и хуманитарну катастрофу. У септембру 1998. године Савет безбедности УН усваја Резолуцију 1199, којом се тражи да се обуставе борбе и

⁷⁰ Увођењем полицијског часа, забраном штрајкова и доласком ЈНА успостављен је јавни ред, али су у таквом окружењу нарасле етничке и политичке тензије. Поводом прославе 600 година од Косовске битке, 28. јуна 1989. године, председник Србије Слободан Милошевић одржао је митинг на Газиместану, на којем се скупило око милион људи, где је стао у заштиту српског ентитета и нагвестио могуће оружане сукобе.

отпочну преговори између сукобљених страна. Упоредо с тим, из држава НАТО-а све чешће су стизале претње војном интервенцијом и бомбардовањем СР Југославије. Под таквим околностима, 13. октобра 1998. године долази до споразума који је постигнут између председника Србије Слободана Милошевића и специјалног изасланика САД Ричарда Холбрука, на основу којег се један део снага ВЈ и МУП-а Републике Србије повукао са територије АП Косова, одобрена је верификаторска мисија 2000 цивилних посматрача Организације за европску безбедности и сарадњу (ОЕБС), а НАТО је добио овлашћење да надзире војне активности на подручју КиМ.

Припадници ОВК су овај споразум искористили и убрзо су под своју контролу ставили већи део територије покрајине, изузимајући велике градове и главне саобраћајнице. То је имало за последицу обнову непријатељства и тешке борбе које су вођене крајем 1998. и почетком 1999. године. Планови за војну интервенцију НАТО-а поново су актуелизовани након оружаног сукоба у косовском селу Рачак, када је откривено 45 тела убијених косовских Албанаца.⁷¹

У фебруару 1999. године Контакт група је организовала мировне преговоре у замку Рамбује близу Париза.⁷² Представници косовских Албанаца су потписивање понуђеног споразума условљавали референдумом о самоопредељењу, док је српска делегација начелно прихватила политички део – широку аутономију Косова, али је изричито одбацила војни анекс споразума, наводећи да би примена практично значила окупацију и ограничење суверенитета СРЈ. У марту 1999. године у Паризу је почео још један круг преговора, али након што су и они пропали, почела је ваздушна интервенција НАТО-а на СР Југославију. Бомбардовање СРЈ, које је трајало 78 дана, завршено је 9. јуна 1999. године, потписивањем Кумановског споразума, који је предвиђао повлачење југословенских снага безбедности са Косова, размештање војних снага НАТО-а на целој територији Косова и постављањем УНМИК-а, цивилне мисије Уједињених нација. Следећег дана, Савет безбедности УН усвојио је Резолуцију 1244, како би се обезбедио основ за стварање послератне управе на Косову и евентуално одредио будући политички статус ове покрајине.⁷³

На основу Војнотехничког споразума из Куманова, око Косова је успостављена Копнена зна безбедности (КЗБ), широка 5 километара од границе. Србија је била дужна да повуче војску иза ове линије и остави само лако наоружане полицијске јединице.⁷⁴ У јануару 2000. године забележено је прво појављивање групе наоружа-

⁷¹ У својој биографији, објављеној 2008. године, Хелен Ранта, фински стоматолог-форензичар и члан међународне истражне комисије за догађаје у селу Рачак на КиМ, признала је да је извештај о томе писала под притиском тадашњег шефа мисије ОЕБС-а на КиМ Вилијама Вокера и Министарства спољашњих послова Финске. Доступно на: <http://www.hs.fi/english/article/Helena+Ranta+Foreign+Ministry+tried+to+influence+Kosovo+reports/1135240292632> (15.03.2014. године)

⁷² Иницијатор тронедељних разговора о КиМ била је Контакт група, док су међународни посредници били Кристофер Хил (САД), Борис Мајорски (Русија) и Волфганг Петрич (ЕУ). Српска делегација је одбила да „директно разговара са терористима“, па се преговарало из различитих просторија, писаним порукама, преко посредника и тзв. „шатл дипломатијом“.

⁷³ Суштина Резолуције 1244 је у томе да Косово и Метохија остају у саставу СРЈ (данас Србије), али да државна администрација престаје да има утицај на покрајину.

⁷⁴ Текст споразума доступан је на сајту Прес центра Бујановац:

http://bujanovacpress.zubc.net/pozadina_sukoba/vt_sporazum.html (17.03.2014. године)

них Албанаца у овој зони, који су себе називали Ослободилачка војска Прешева, Бујановца и Медвеђе (ОВПБМ). Сукоби између ове групе и српске полиције кулминирали су у новембру 2000. године, када ОВПБМ преузима већину села у КЗБ у општинама Бујановац и Прешево. У оружаном сукобу страдало је више десетина људи и причињена је велика материјална штета. Сукоб је заустављен споразумом између Србије и ОВПБМ уз посредовање НАТО-а и других међународних организација. На основу тог споразума, српска војска се вратила у КЗБ, ОВПБМ је разоружана и проглашена је амнестија за њене борце.⁷⁵

Немири на Косову нису се окончали ни након што се овај део територије нашао под протекторатом УН. Нова ескалација насиља десила се у марту 2004. године, када су албански екстремисти напали и оскрнавили српске културно-историјске споменике и спалили многе српске куће, што је довело до масовног прогона српског становништва. Косовски парламент је, 17. фебруара 2008. године, једнострано прогласио независност аутономне покрајине Косово и Метохија од Републике Србије. Влада Србије је ту одлуку још исте вечери поништила као противправни акт привремених органа у Приштини. На предлог Србије и захтев Генералне скупштине УН, Међународни суд правде у Хагу дао је саветодавно мишљење (које није обавезујуће) у којем се наводи да прихватање Декларације независности не представља повреду општег међународног права.⁷⁶

У јулу 2011. године наступила је нова криза на северу Косова и Метохије, након што Србија није хтела да прихвати косовска државна обележја. На ту одлуку Србије косовске власти су одговориле увођењем ембарга на српску робу и забране за пролазак камиона и других теретних возила из Србије, под образложењем да се тиме спречава илегални шверц на северу Косова. Након што су припадници косовске полиције заузели административне прелазе на северу Косова, Срби су одговорили постављањем барикада и блокадама путева, као и посипањем шљунка по коловозу, што је склоњено пет месеци касније, након услова да КФОР настави да врши контролу путева на том простору.

У фебруару 2012. године представници Србије и Косова постигли су договор о представљању Косова на регионалним скуповима, без употребе речи република и уз фус-ноту која садржи Резолуцију 1244 и мишљење Међународног суда правде о декларацији косовске независности.

„Први споразум о принципима нормализације односа” између Републике Србије и самопроглашене Републике Косово, познат и као Бриселски споразум, потписали су председник владе Републике Србије Ивица Дачић и председник самопроглашене Републике Косово Хашим Тачи у Бриселу 19. априла 2013. године. Споразум је састављен од 15 тачака и предвиђа укидање безбедносних структура и правосудних институција Републике Србије на Косову и Метохији, учествовање у локалним изборима у складу са законима самопроглашене Републике Косово, јединствени правни систем и полицију самопроглашене Републике Косово, као и стварање Заједнице српских општина, која би била нека врста гаранта опстанка Срба на овом простору.

⁷⁵ Закон о амнестији (Службени гласник СЦГ број 37/2002) усвојен 14. фебруара 2001.

⁷⁶ Независност Косова до данас је признало 106 држава, укључујући водеће земље Запада: САД, Велику Британију, Немачку и Француску.

Упркос свему постигнутом, ни данас се не назире решење конфликта између Срба и Албанаца на Косову. Супротност ставова полази од различитог поимања историје спорне територије. Неразрешени проблем политичке будућности Косова представља препреку за нормализацију српско-албанских односа. Међу етничким заједницама још увек влада страх од нових сукоба. Подела територије Косова по етничким основама довела је до скоро потпуне сегрегације између два ентитета. Албанци и Срби воде паралелан живот у одвојеним школама, местима за изласке, са врло мало међусобног дружења и интеракције. Лоша економска ситуација доприноси развоју екстремизма. Финансијска средства која је међународна заједница улагала у економски опоравак ове територије још увек не доносе одговарајуће резултате. Корупција је веома изражена, а забележени су и случајеви онемогућавања инвестирања на основу националне припадности. Чини се да је идеја о мултиетничком друштву на Косову достигла најудаљеније границе.

Неуспех мисије међународне заједнице огледа се и у неспособности снага УН (УНМИК) и КФОР-а да заштите српско и друго неалбанско становништво од честих напада и притисака којима су изложени. На велике пропусте ових институција указује и неспремност албанског становништва да поштују људска права, немогућност безбедног повратка расељених лица и честе забране уласка грађанима Србије на Косово и Метохију. Обавезе које проистичу из Кумановског уговора и Резолуције 1244 УН нису испуњене у кључним доменима као што је контрола над цивилним ваздушним саобраћајем која је требало да буде враћена органима СРЈ, односно Србије, као њене наследнице. На додатну дестабилизацију стања на Косову и Метохији утицала би, од стране косовских представника најављена трансформација Безбедносних снага Косова у „косовске оружане снаге” што је у супротности са процесом нормализације односа и представљало би грубо кршење Резолуције 1244 УН у којој се наводи да мисија КФОР-а једино има мандат оружане силе на Косову и Метохији.

Закључак

Основно истраживачко питање у оквиру овог рада односило се на сагледавање постојећих стратегија решавања друштвених конфликта и ефикасност њихове примене на садашње и будуће конфликтне потенцијале. На основу анализе садржаја рада може се закључити да су префериране стратегије за решавање друштвених конфликта конструктивне (асертивне и усмерене на решавање проблема договором – преговарање, кооперација), затим следе стратегије које изискују тражење помоћи треће (неутралне) стране, након њих пасивне стратегије (дистракција и избегавање), док су се као најмање пожељне показале стратегије решавања конфликта које укључују неки од видова агресивног понашања. Ипак, мора се нагласити изванредан опрез у доношењу пребрзих закључака, јер је коришћени метод у овом истраживању, поред стварних ситуација, укључивао и хипотетичке вињете. Иако ове стратегије у реалности нису најзаступљеније, веома је битно да се препознају механизми који поспешују конструктивно решавање друштвених конфликта.

Стратегије решавања друштвених конфликта требало би да се базирају на концептима равноправне демократске интеграције и сарадње, које произлазе из

људских права и слобода, као и демократске партиципације, легитимних интереса и слободне воље свих актера.⁷⁷ Потребан је нови облик дипломатије, који би се заснивао на колективним напорима разнородних учесника, унутар и изван Владе, који ће тражити нови општепризнати консензус, у потпуности посвећен основним људским потребама и правима која утичу на свакодневни живот милиона људи.⁷⁸ Не оспоравајући примарну улогу државе и мултилатералних институција, у остваривању мирног решавања друштвених сукоба, потребна је сарадња и са невладиним организацијама, приватним сектором и другим недржавним учесницима. Такође, морају се увећати напори у јачању међународног хуманитарног закона, како би се побољшала безбедност појединаца, као и унапређивање заједничког хуманитарног програма рада како би се зауставили текући раздори у јужној Азији, Африци, на Балкану, Средњем истоку, Украјини и другим кризним жариштима.

Стратегије мира и решавања сукоба треба да обезбеде доследну примену међународноправних норми, уравниотежен приступ странама у сукобу (нпр. већи слух за арапске невоље на Блиском истоку, уместо једностране подршке Израелу), као и да омогуће да се реши сам узрок конфликта, а не симптоми који се манифестују у његовим каснијим фазама. Одговорност за мир у свету могуће је преузети и другачије него што нуде војни системи: унутар система раног препознавања и спречавања оружаних сукоба, а пре свега изградњом мира и подршком цивилним мировним решењима. Уместо војне доктрине и стварања нових војних сила (нпр. ЕУ), капацитете би требало усмерити на истраживање средстава и механизма за постизање трајног мира и пружање подршке миру. Предуслов за то је напуштање војне логике и динамике наоружавања и постављање политичких приоритета, као што су изградња поверења, политика сарадње, транспарентност, развој привреде, једнакост и солидарност међу људима, као и укључивање грађана у доношење значајних политичких одлука.

Смањење конфликтног потенцијала, као и ненасилно решавање сукоба, захтева локалне и глобалне стратегије мира. То значи истовремено јачање и глобалних и локалних институција демократије, владавине права, социјалне правде и инструментата превенције. Од локалних актера захтева се разумевање потреба властитог друштва, одговоран однос према државним интересима, непоколебљива посвећеност мирном решавању сукоба и спорова. На глобалном плану, такав преокрет подразумева трансформацију глобалног поретка, јачање и рехабилитацију начела која су сада потиснута, као и јачање владавине права, мултилатерализма, успостављања равнотеже између начела социјалне правде и економске ефикасности на глобалном нивоу. То захтева промену карактера хегемоније водећих светских сила, у првом реду САД, чија би сарадња са УН и осталим значајним међународним, регионалним актерима, била мање ослоњена на војна средства, а више на своје изворне демократске вредности. Стварањем институционалних и уставних аранжмана, културних образаца, осигуравања економског и политичког развоја увећава се способност друштва да своје будуће сукобе решава ненасилним путем.

⁷⁷ Жагар, М.: *Управљање етничким различитостима као фактор стабилности и сигурности у глобализованом свету*, у књизи: Таталовић, С.: *Етничке мањине и сигурност у процесима глобализације – зборник радова*, Загреб: Политичка култура, 2007, стр. 35.

⁷⁸ Axworthy, L.; Vollebaek, K.: *Нова дипломатија за хумани свет*, у књизи Heffermehl, F.S.: *Мир је могућ*, Београд: библиотека Круг, 2001, стр. 26.

Данас се све чешће поставља питање шта је у функцији стварне заштите националних мањина, а шта у интересу вођења глобалне светске и европске политике. Одговор је специфичан за сваку државу, а зависи од две основне претпоставке: правне и демократске државе, с једне, и етничке толеранције, с друге стране. Мањинска политика, заснована на поштовању посебности, унутар јединства и јединства унутар различитости, зависи од развоја демократских процеса и успостављања демократских институција који треба да омогуће остварење људских и мањинских права у једном мултиетничком друштву. У којој мери ће се у будућности развити систем међународноправног регулисања положаја мањина зависи од воље држава да мањинска питања и проблеме ефикасније и доследније реше. Неопходно је наћи решење за добре међунационалне односе, механизме и мере „изградње поверења” који унапређују односе међу различитим етничким заједницама и подстичу разумевање, толеранцију и дијалог између већинског и мањинског становништва.⁷⁹

Јачање Уједињених нација, односно њихова демократизација, нарочито Савета безбедности, знатно доприноси спречавању и отклањању сукоба. Основна идеја је да се УН учини отворенијом и независнијом политичком силом у свету, много мање рањивом, будући да је највеће чланице, посебно САД, гурају у запећак. До сада су и УН биле наклоњене насиљу, као одговору на насиље, оснажујући уверење да само физичка снага има моћ. Тако су Уједињене нације постале агенција за ауторизовано ратовање. Уместо тога, УН би требало да експериментишу сарађујући са цивилним друштвом, уз разноврсне облике ненасилног цивилног отпора.⁸⁰ Преузимање одговорности за заштиту права и добробити грађана само у екстремним случајевима може да укључи и војну интервенцију, с тим што се она мора изводити у сагласности с начелима праведног рата, што значи да одлуку треба да донесе легитимна инстанца – Савет безбедности. Праведан циљ може да буде само спречавање или заустављање масовне људске патње и то на темељу непристрасних и прецизних информација и доказа. Интервенција не сме да буде у служби промена граница или подржавања захтева неке од страна у конфликту на самоодређење или рушење режима. Она може бити оправдана само као последња мера, када су све невојне опције превенције или мирног решавања кризе исцрпљене. Обим, дужина и интензитет операција морају да буду у сагласности с циљем, дакле, што је могуће минималније, а последице не смеју да буду горе него што је сам почетни проблем због којег се интервенција предузима. Уједињене нације требало би да су много способније при арбитражу у међународним конфликтима и интерним сукобима. Потребно је развити „превентивно упозорење” у међународном систему и повезати га са системом за „превентивну акцију”.⁸¹

Један од лекова или, како би Галтунг рекао, „терапија” је и мировно образовање које не би смело да буде само информативно, већ искуствено и вредносно опредељено,

⁷⁹ Радушки, Н.: Искуства развијених европских земаља у решавању питања националних мањина, *Социологија*, вол. 51, 2009.

⁸⁰ Falk, R.: *Свет за људе*, у књизи: Heffermehl, F.S.: *Мир је могућ*, Београд: библиотека Круг, 2001, стр. 74-75.

⁸¹ Heffermehl, F.S.: *У потрази за заједничким језиком*, у књизи Heffermehl, F.S.: *Мир је могућ*, Београд: библиотека Круг, 2001, стр. 90.

како би подстицало позитивне промене у друштву и промене код појединаца као дела тог друштва. Образовање о миру потребно је унети у редовно образовање (основно и/или средње), чиме би се извршила едукација целе популације једног друштва.

Појава конфликта светских размера у савременом друштву условљена је међудржавном експлоатацијом која ствара све веће разлике између развијених и неразвијених друштвених заједница. Насиље и конфликти у друштву произилазе из мешања политике у економски процес, не дозвољавајући самом процесу да несметано делује. За разлику од класних и међуконфесионалних конфликта, узроци националних и верских конфликта нису њихови дијаметрално супротни интереси, по којима би се једна национална или верска група разликовала од друге. До напетости или сукоба између различитих етичких група, односно верских заједница, долази, с једне стране, услед регионалне неједнакости у економској развијености и концентрације материјалног богатства између подручја у којима живе ове групе и, с друге стране, због неједнакости у политичким и другим правима ових група у датом систему. Конфликти између разних етничких и верских група могу да буду тежи и жешћи него међукласни или међуконфесионални сукоби, што потврђује верски рат између протестаната и католика у Северној Ирској или међунационални сукоби на појединим подручјима бивше СФРЈ.⁸² Ремећење еколошке равнотеже достигло је критичну тачку. Катастрофалне промене у екосистемима стоје као Дамаклов мач изнад глава целокупног човечанства, поспешујући трвење између различитих друштвених група у борби за голи опстанак.

У овом истраживању дошло се до закључка да подела и разграничење територије по етничком принципу не омогућава трајно решење друштвеног конфликта у земљама западног Балкана. Дејтонски споразум је компромис, настао уз посредовање треће стране која је располагала ефективном силом и нормативном принудом. Њиме је заустављен оружани сукоб у БиХ и обезбеђено дугорочно примирје, али се не може рећи да је донео и коначно решење конфликта. Будући да је настала као производ практично замрзнутог сукоба и да нису превазиђени разлози који су довели до сукоба, постдејтонска БиХ је нефункционална држава у економском и политичком смислу. Политички систем БиХ представља амалгам невиђен у светској уставноправној историји, са два ентитета: Републиком Српском (РС) и Федерацијом Босне и Херцеговине (ФБиХ), кантоналним устројством ФБиХ (10 кантона) и градом Брчко, као засебном административном јединицом – дистриктом, под управом међународне заједнице. Поред великог броја успешно испуњених циљева у протеклом периоду,⁸³ БиХ је и даље дубоко етнички и верски подељена земља, са сиромашно осмишљеном економском политиком, корупцијом, недостатком транспарентности, као и недостатком перспективе за младе, због чега је функциониса-

⁸² Стевановић, Ђ.; Јелић, С.; Јовановић, Т.: *Социолошка хрестоматија*, Београд: 2005, стр. 307.

⁸³ Циљеви међународног фактора, са пресудним утицајем на реформске процесе, умногоме су другачији, а често и супротни интересима појединих конститутивних нација. Најдаље се отишло у реформи војске, где су укинута ентитетске оружане снаге и формирана јединствена војска, тј. нове јединице (мешовите бригаде) по стандардима НАТО-а, усвојена нова формацијска структура од заједничког штаба до најнижих јединица и успостављена њихова команда и контрола на нивоу институција БиХ, као и два ланца командовања (оперативни и административни), уз смањење броја и професионализацију активног и резервног састава.

ње БиХ, као стабилне државе, и даље неизводљиво без присуства представника међународне заједнице у њој. Сви покушаји да се протеклих година договоре одређене промене у БиХ пропали су – од Прудског договора домаћих лидера до Бутмирског процеса под покровитељством међународне заједнице. Са друге стране, покушаји мењања суштинских елемената Дејтонског споразума носили би непредвидиве опасности од поновног оживљавања оружаних сукоба. Да би се државотворни процес у БиХ спровео успешно до краја, неопходно је да се успостави неупоредиво ефикаснији и поузданији систем управљања. Потребна је, пре свега, иницијатива укореењена изнутра, која тежи да БиХ заузме своје место у модерној Европи, али и потпора међународне заједнице, која је утицала и још увек утиче на поминути процес, са намером да повећа стабилност земље и њену ефикасност. Могло би се рећи да је решење политичке кризе у БиХ негде између јаког утицаја међународне заједнице и тражења решења унутар земље.

Подељеност територије Косова по етничким основама умногоме је олакшала реализацију великодржавних пројеката него што је допринела остварењу заједничког живота између два ентитета. Подстицање да се на овом делу Балкана међуетничка питања решавају разграничењима и стварањем етнички чистих територија не доприносе интеграцији и стварању мултикултуралног друштва, већ охрабрују тенденцију већинског ентитета тог подручја да се припоји матици, ускраћујући при том остваривање основних права припадницима другог културног, верског и етничког порекла. Стављање ове територије под међународни протекторат није допринело смањивању непријатељстава између албанске и српске заједнице, која су у више наврата достигала тачку кључања. Шефови УНМИК-а су се мењали, али су проблеми остајали исти. Стабилност Косова је растрзана између два опречна међународна принципа, са једне стране територијалног интегритета и суверенитета наспрам права народа на самоопредељење. Решење би требало тражити у широком степену аутономије Косова, које би на унутрашњем плану било строго децентрализовано на нивоу локалних самоуправа. Аутономија би можда требало да садржи и неке елементе суверености, са изузетком чланства у УН, ОЕБС и Савету Европе. Свакако, треба напоменути да би овакво решење морало бити пропраћено међународним гаранцијама и подстицајима.

Да би се достигло успешно решење неког друштвеног конфликта, веома је битно постојање реалности и свесности проблема и ставова са којима се треба суочити и које је потребно премостити током процеса. Не могу се сви проблеми решити једном заувек. Неки сукоби ће се непрекидно враћати. Могуће је да се један задовољавајући циљ оствари тек када се достигне решење о процедурама и механизмима који би утицали на учеснике у конфликту да разумеју једни друге. На основу различитих искустава западноевропских земаља могу се извући позитивне и негативне поуке, али не постоје универзална, нити идеална решења која могу бити преликана из једне у другу земљу, јер се ситуација битно разликује од државе до државе. Сваки процес решавања конфликта који се одвија мора бити прилагођен специфичним околностима и заједници у којој се примењује. Као коначан циљ може се поставити ненасилно друштво света које истовремено није друштво у којем не постоје конфликти, већ друштво које конфликте превазилази без употребе или претње употребом силе.

Литература

- [1] Аврамов, С.; Крећа М.: *Међународно јавно право*, Београд: Савремена администрација, 1997.
- [2] Аристотел: *Политика*, Београд, 1975..
- [3] Аћимовић, Љ.: *О истраживању мира – Уводна разматрања*, Београд: Међународни проблеми, бр. 4, 1971.
- [4] Boulding, K.: *Conflict and Defense: A General Theory*, New York: Harper & Brothers, 1962.
- [5] Brock, L.: *Frieden, Überlegungen zur Theoriebildung*; in: Rittberger, V.(Hg.) *Theorien der internationalen Beziehungen*, PVS-Sonderheft 21/1990.
- [6] Vasilevski, S., *Diverging Paths, Diverging Outcomes: A Comparative Analysis of Post-Communist Transition in the Successor States of Yugoslavia*, YCISS Post-Communist Studies Programme Research Paper Series, Department of Political Science York University, 2007.
- [7] Видојевић, З.: *Друштвени сукоби од класних до ратних*, Београд: Радничка штампа, 1993.
- [8] Вујаклија, М.: *Лексикон страних речи и израза*, Београд: Просвета, 1972.
- [9] Вучинић, З.: *Међународно ратно и хуманитарно право*, Београд: Војноиздавачки завод, 2001.
- [10] Галтунг, Ј.: *Мирним средствима до мира – Мир и сукоб, развој и цивилизација*, Београд: Југоисток XXI – Центар за евро-балканску сарадњу, Службени гласник, 2010.
- [11] Galtung, J.: *Violence, Peace and Peace Research, Journal of Research*, Vol. 6, br.3, 1969.
- [12] Galtung, J.: *Social Cosmology and The Concept of Peace, Trends in Western Civilization Program*, No 16, Chair in Conflict and Peace Research, University of Oslo, Alfaz del Pi, September, 1978.
- [13] Голубовић, З.: *Човек и његов свет у антрополошкој перспективи*, Београд: Просвета, 1973.
- [14] Gügel, G.: Институт за педагогију мира Тübingen; Редакција: Ragnar Müller Deutch M., *The resolution of Conflict : Constructive and destructive processes*, New Haven: Yale University Press, 1977.
- [15] Dunnette, M. (ed.): *the Handbook of Industrial and Organizational Psychology*, Chicago: Rand McNally, 1976.
- [16] Енциклопедија политичке културе, Београд: Савремена администрација, 1993.
- [17] Флајнер, Т; Самарџић, С.: *Федерализам и проблем мањина у вишеетничким заједницама*, Београд: ИЕС, 1995.
- [18] Фројд, С.: *Увод у психоанализу*, Београд: Космос, 1964.
- [19] Јанковић, С.: *Мировне снаге у решавању југословенске кризе*, Чачак: ДОО Штампа, 2006.
- [20] Јевтић, М.: *Савремени џихад као рат*, Београд: 1989.
- [21] Јевтовић, М.; Милашиновић, С.: *Самоугрожавање друштва – социјално патолошке девијације*, Београд: Синекс, 2002.
- [22] Кековић, З.; Кешетовић, Ж.: *Кризни менаџмент и превенција кризе*, Београд: Факултет безбедности, 2006.
- [23] Kroeber, A.L.; Kluckhohn, C: *Culture: A critical Review of Concepts and Definitions*, Harvard University Press, Cambridge, MA, 1952.
- [24] Матовић, Ј.; Петровић, Ж.: *Оружје, енергија и трећи светски рат*, Београд: НИУ Војска, 1998.

- [25] Mayer, B.: *The Dynamics of conflict resolution*, San Francisco: CA: Jossey-Bass, 2000.
- [26] Meyers, R.: *Grundbegriffe, Strukturen und theoretische Perspektiven der Internationalen Beziehungen*, in: *Bundeszentrale für politische Bildung (Hrsg.)*, Bonn: Grundwissen Politik, 2. Aufl., 1993.
- [27] Мујовић, Р.: *Међународни фактори у грађанском рату и кризи у Југославији*, Правни факултет, Подгорица, 1995
- [28] Милашиновић, Р.; Милашиновић, С.: *Увод у теорије конфликта*, Београд: Факултет цивилне одбране, 2004.
- [29] Милисављевић, Б. *Нове мировне мисије Организације уједињених нација*, Центар за публикације Правног факултета у Београду, ЈП „Службени гласник”, Београд 2007
- [30] Петковић, В.: *Менаџмент људских ресурса*, Чачак: ВПШ, 2006.
- [31] Petkovic, R.: *Anatomy of the Yugoslav Crisis*, N. 6, Center for Strategic Studies, Belgrade
- [32] *Повеља УН, Агенда за мир, Уједињене нације 1945-1995, Између признања и покуде*, Службени гласник, Правни факултет, Факултет политичких наука, Београд: Институт за међународну политику и привреду, 1995
- [33] Попадић, Д.: *Увод у мировне студије*, Београд: МОСТ, 2000.
- [34] Радушки, Н.: Искуства развијених европских земаља у решавању питања националних мањина, *Социологија*, вол. 51, 2009.
- [35] Rouse, M.J.; Rouse, S.: *Пословна комуникација*, Загреб: Масмедиа, 2005.
- [36] Russel, B.: *Wisdom of the West*, London: Rathbone Books Limited, 1959.
- [37] Симић, Д.: *Позитиван мир – схватања Јохана Галтунга*, Београд: Академија Нова, 1993.
- [38] Стевановић, Ђ.; Јелић, С.; Јовановић, Т.: *Социолошка хрестоматија*, Београд, 2005
- [39] Стојиљковић, З.: *Конфликт и/или дијалог*, Београд: Факултет политичких наука, 2008.
- [40] Takeshi, I.: *Beyond The Traditional Concept of Peace in Different Cultures*, Journal of Peace Research, 1969.
- [41] Таталовић, С.: *Етничке мањине и сигурност у процесима глобализације – зборник радова*, Загреб: Политичка култура, 2007.
- [42] Таталовић, С.: *Национална и међународна сигурност*, Загреб: Политичка култура, 2006.
- [43] Hall, Held, McGrew (ur.) *Modernity and its futures*, Cambridge, Open University press, 1994
- [44] Хантингтон, С.: *Сукоб цивилизација*, Подгорица: ЦИД, 1998.
- [45] Heffermehl, F.S.: *Мир је могућ*, Београд: библиотека Круг, 2001.
- [46] Хобс, Т.: *Левијатан*, Београд: Култура, 1961.
- [47] Christi, P.: *Werkstaette fuer den Frieden*, радни материјал, 1999.
- [48] Coser, L.: *Functions of Social Conflict* The Free Press, London: Contier- Macmillian Ltd. 1996.
- [49] Чупић, Ч.; Вранић, Б.: *Консолидација демократије – 20 година након пада берлинског зида*, Београд: Зборник радова Факултет Политичких Наука, 2009.
- [50] Шаренац, Р.; Бегу, Б.: *Решавање конфликтних ситуација – приручник*, Подгорица: Влада Републике Црне Горе - Управа за кадрове, 2006.
- [51] Wall D.: Истина и помирење – Случај Северне Ирске – Оздрављење кроз сећање; Досадашњи развој догађаја, *Темид*, вол 5. бр.4. 2002
- [52] World report on violence and health, Genf, 2002.
- [53] Wright, Q.: *A study of War*, Chicago: University of Chicago Press, 1942.

Електронски извори:

- http://www.bbraham.com/products_h.html
- http://www.dadalos.org/frieden_sr/grundkurs_2/begriff.htm
- http://www.dadalos.org/frieden_sr/grundkurs_4/konflikt.htm
- http://en.wikipedia.org/wiki/Johan_Galtung
- <http://www.ramiro.hr/facilitacija.aspx>
- <http://www.serbia-business.com/serb/images/stories/pdfs/Organizacija/Poslovni%20moral.pdf>
- http://sh.wikipedia.org/wiki/Napadi_11._septembra_2001.
- http://sh.wikipedia.org/wiki/Pax_Romana
- http://sr.wikipedia.org/sr-el/Кантон_Јупа
- http://sh.wikipedia.org/wiki/Rat_u_Hrvatskoj
- http://en.wikipedia.org/wiki/Bosnian_War
- <http://www.cato.org/dailys/2-06-98.html>
- <http://www.24sata.info/vijesti/politika/26215>
- <http://www.hs.fi/english/article/Helena+Ranta+Foreign+Ministry+tried+to+influence+Kosovo+re+ports/1135240292632>
- <http://www.erepublik.com/en/article/serbia-bosina-war--1905958/1/20>
- <http://www.delo.si/novice/svet/dvajset-let-od-zacetka-vojne-v-bih.html>

ИСЛАМСКИ ФАКТОР НА ЗАПАДНОМ БАЛКАНУ У ГЕОПОЛИТИЧКИМ КОНЦЕПЦИЈАМА ЗАПАДНИХ СИЛА И ИСЛАМСКИХ ЦЕНТРА МОЋИ

Мирослав М. Талијан*

Универзитет одбране у Београду, Војна академија

Милинко С. Врачар

Генералштаб Војске Србије, РВ и ПВО

Драган М. Јевтић

Универзитет одбране у Београду, Војна академија

Цивилизацијски стереотипи о идеолошкој некомпактибилности и традиционалној сукобљености хришћанске и исламске цивилизације не могу објаснити повремене партнерске аранжмане на Балкану између великих сила западне (пост)хришћанске цивилизације и верско-политичких центара исламске цивилизације, као и преузимање улоге заштитника балканских муслимана од стране западних сила у сукобима са овдашњим хришћанима. Овај феномен је и данас видно изражен на једној посебној балканској територијалној целини названој „Западни Балкан“. Настањена је знатном и утицајном муслиманском мањином и карактеристична је по својој политичкој, економској и безбедносној нестабилности. Уважавајући цивилизацијске поставке у објашњавању друштвених појава, објашњење овог феномена требало би, ипак, потражити у сфери рационалних и сурово реалних геополитичких погледа великих западних сила усмерених ка простору Балкана, као и улогу исламског фактора у њиховим геополитичким концепцијама. Стога, овај рад, путем анализе утицаја појединих аспеката исламског фактора на најзначајније чиниоце геополитичког положаја „Западног Балкана“, настоји да кроз геополитичку призму посматрања ближе објасни и предвиди даље токове развоја цивилизацијско несхватљивих геополитичких савеза на овом простору.

Кључне речи: *Балкан, Западни Балкан, геополитика, исламски фактор, велике силе, верски и политички центри исламске цивилизације*

Увод

Услед изузетно значајног геополитичког и геостратегијског положаја простора Западног Балкана на њему се историјски преплићу и сукобљавају разнородни стратегијски интереси Средње Европе, Евроазије, атлантског и ис-

* Пуковник др Мирослав М. Талијан је начелник Школе националне одбране.

ламског света. Они су данас присутни у форми најважнијих геополитичких концепција, као што су атлантизам, (средњоевропски) континентализам и евроазијство. Атлантизам се везује за англосаксонску геополитичку школу иза које стоји САД заједно са Великом Британијом, евроазијство је производ руске геополитичке школе, а (средњоевропски) континентализам немачке геополитичке школе. Дакле, најважнији геополитички играчи, као носиоци наведених концепција, припадају (пост)хришћанском цивилизацијском простору, САД са Великом Британијом и Немачка његовом западном (католичко-протестантском) делу, а Русија источном (православном) делу¹. Поред наведених концепција, на овом простору присутан је и неоосманизам. Он се појављује као релативно нова геополитичка концепција Турске са регионалним утицајем, тренутно недовољно јака да би самостално, без подршке најважнијих глобалних геополитичких играча, остваривала свој утицај међу западнобалканским државама. Такође, у ред исламских центара моћи присутних на простору Западног Балкана сврставају се Саудијска Арабија, као најзначајнији глобални финансијер ширења ислама, и Иран, као исламска земља која тежи да постане регионална сила и лидер исламске цивилизације, ширећи свој утицај, поред осталог, међу муслиманским заједницама у Европи. За све наведене центре моћи (пост)хришћанске и исламске цивилизације, геополитички потенцијал исламског фактора Западног Балкана игра битну улогу у одређивању њиховог геополитичког дискурса према овом простору, али, исто тако, и за формирање геополитичких савеза у одређеним историјским периодима.

Кључ за разумевање заштитничког односа западних сила према балканским муслиманима и уједно повремено склапање геополитичких савеза са исламским центрима моћи на цивилизацијско (пост)хришћанском простору Западног Балкана, налази се, пре свега, у разумевању природе односа великих сила на глобалном и регионалном (балканском) нивоу. Они су резултат непрекидног геополитичког надметања, где је улог цео свет, а деловање на појединим географским просторима дефинише се у односу на општи циљ. У таквим условима политике великих сила, али и њихови савезници, често се мењају у разним регионима света. У зависности од (не)подударња геополитичких интереса на појединим географским просторима, њихови савезници у једном региону не морају обавезно бити савезници и у неком другом делу света, а, с друге стране, идеолошки и цивилизацијски аспекти не морају бити одлучујући фактори у склапању њихових савеза. Тиме актуелно, цивилизацијски несхватљиво али прагматично савезништво атлантских сила и исламских центара моћи на простору Западног Балкана није нужно искључено њиховим истовременим сукобом нпр. на Блиском истоку, који се иначе често одређује као цивилизацијски.

¹ Термин „постхришћански“ настао је након спознаје да су све државе које баштине хришћанско културно-историјско наслеђе данас секуларизоване, за разлику од већине исламских земаља које своје друштвено и државно уређење још увек чврсто заснивају на религијским основама, а ислам је инкорпориран у њиховим уставним преамбулама.

Геополитичка детерминисаност исламског фактора на Западном Балкану

Балканско полуострво је првенствено физичко-географски појам, док Балкан има доминантно геополитичко, политичко-географско и геостратегијско одређење. Балкан се разликује од Балканског полуострва у територијално-делимитационом и квалитативно-структуралном смислу. Северна граница Балкана поклапа се са северном границом Румуније и некадашње „друге” Југославије. У његовом саставу су Грчка, Албанија, Бугарска, Румунија, европски део Турске и државе настале распадом СФРЈ – Србија, Црна Гора, Македонија, Босна и Херцеговина, Хрватска и Словенија.² Сходно томе, Балкан је политичко-географски појам, али и синоним геополитичности, те се користи и за друге области у свету, сличне по етнополитичкој уситњености, међусобној конфронтираности и важности географског положаја за интересе великих сила.³ Западноевропско и централноевропско стереотипно и интересно фокусирање овога простора сматра га својом периферијом склоној хаосу националних и религијских, ограничених и социјалних антагонизама, те прелазном евроазијском зоном нестабилних државно-територијалних конструкција, отворених за спољне утицаје и профилисање приоритетних интереса светских центара моћи.⁴

Непосредно након окончања ратних дешавања на простору „друге” Југославије долази до употребе новог термина – Западни Балкан. Као разлози за његово увођење наводе се крупне геополитичке промене које су се догодиле након распада блоковских подела, налазећи своје исходиште и у оквирима Балканског геополитичког чвора. Данас, концепт „Западног Балкана” подразумева регију сачињену од новонасталих, али до сада неинтегрисаних земаља на простору бивше Југославије. Из корпуса ових земаља изузете су Словенија, а касније и Хрватска, као чланице ЕУ, а придодата Албанија. Дакле, реч је о четири слабе и незбринуте државе са „екс југословенског простора” – Србија, Македонија, Црна Гора и Босна и Херцеговина, које су, као и Албанија, суочене са бројним и разноврсним политичким, економским, социјалним, етничким, верским и безбедносним проблемима, а нису у стању да их самостално успешно реше (слика 1).⁵ И годинама након завршетка кр-

² Степић, Миломир: *Западни Балкан – пример географског распојмљивања и геополитичког манипулисања*, Национални интерес, Београд, бр. 3/2012, стр. 9-34.

³ Геополитичка сличност са традиционалним, европским Балканом навела је америчког геостратега Збигњева Бжежинског да кавкаско-каспијски басен и централну Азију идентификује као „евроазијски Балкан”. Видети у: Збигњев, Бжежински: *Велика шаховска табла*, ЦИД, Подгорица; Романов, Бања Лука, 2001, стр. 117-118.

⁴ Према: Сретеновић, Милољуб: *Геополитички положај Западног Балкана*, Војно дело, Пролеће/2010, Министарство одбране Републике Србије, Београд, 2010, стр. 53-75.

⁵ Новоизумљена и затим високо лансирана геополитичка кованица *Западни Балкан*, поред осталог, плод је западне постмодернистичке стратегије семантичког овладавања освојеним просторима (Кнежевић, Милош: *Србија и Западни Балкан*, Национални интерес, Београд, бр. 3/2012, стр. 35-82). У почетку, овај назив био је везан за постконфликтни менаџмент Европске уније, а затим и за евентуалне евроинтеграције – прикључење овог простора ЕУ. Омогућавао је да са овом регијом ЕУ поступа компактно, да је третира као целину у погледу решавања конфликта на овом простору с циљем осигуравања мира и безбедности у Европи. Западни Балкан се, према томе, посматра као унутар себе фрагментирана, расцепкана географска це-

вавих сукоба, „Западни Балкан” и даље представља специфичан простор услед својих политичких, економских и безбедносних карактеристика. Очигледно, реч је о недефинисаном политичком простору на којем су се у блиској прошлости одвијали оружани сукоби, а политичко-безбедносна ситуација ни данас није стабилна.

Слика 1 – Простор Западног Балкана унутар Балкана

У безбедносном смислу, све државе Западног Балкана функционишу по систему спојених судова. Напросто, суочене су са истоветним или сличним безбедносним изазовима и претњама.⁶ Етничко-верске тензије, екстремизам, тероризам, организовани криминал и корупција су карактеристични безбедносни проблеми ових држава⁷. Међутим, њихова специфичност⁸ у односу на друге балканске, али и европске државе, јесу константни безбедносни ризици и претње који се базирају на традиционалним антагонизмима аутохтоне хришћанске и муслиманске популације са овог простора. Стога, у безбедносном смислу, за све западнобалканске државе, али исто тако и за Бугарску, веома значајну улогу игра демографски фактор, односно знатна и утицајна муслиманска популација насељена на појединим деловима њихових територија.

лина до које су, са једне стране, допрли евроинтегративни токови, а са друге, као простор са наслеђеним проблемима који изукују постконфликтна решења увезена „од споља” (Гајић, Саша: *Западни Балкан у савременом политичком дискурсу*, Национални интерес, Београд, бр. 3/2012, стр. 83-99).

⁶ Види: Талијан, Момчило, Талијан, М., Мирослав, Општи и безбедносни менаџмент, ВШУП, Бања Лука, 2011.

⁷ Према: Мијалковски, Милан: *Домети агресије селација на неинтегрисаном делу Балкана*, Војно дело, Јесен/2011, Министарство одбране Републике Србије, Београд, 2011, стр. 398-399.

⁸ О специфичностима савременог тероризма види: Талијан, Мирослав, *Безбедносни менаџмент у супротстављању тероризму и борби против тероризма*, Медија центар „Одбрана”, МО РС, Београд, 2010.

Сразмерно својој бројности и уделу у укупном броју становништва, муслиманска популација утиче на унутрашња и спољна друштвено-политичка дешавања у западнобалканским државама и креирање геополитичког амбијента. Тако се у геополитичкој терминологији сви значајни аспекти муслиманског присуства и друштвеног утицаја на Западном Балкану често одређују генеричким термином „исламски фактор”. Посматран као геополитички феномен, исламски фактор на Западном Балкану одређен је историјским, демографским, цивилизацијским, религијским, културолошким, социолошким, географским, политичким, економским, безбедносним и другим значајним аспектима друштвеног живота овдашњих муслимана којима се битно утиче на креирање унутрашњег и спољног друштвено-политичког милеа сваке западнобалканске државе, али и Западног Балкана као целине. Овдашњи муслимани, претежно Албанци и Бошњаци, али и друге мањинске муслиманске заједнице, наслеђе су процеса вишевековне отоманске исламизације овдашњег, пре свега аутохтоног хришћанског становништва. Зато исламски фактор није ни постојао на овом простору до турских освајања, и све што је од њега остало након повлачења Турске такође је последица вишевековне османлијске доминације.

На овако значајном и турбулентном балканском геополитичком простору исламски фактор је веома битан са становишта креирања унутар државних прилика западнобалканских земаља, али и њиховој подложности спољним политичким, економским, цивилизацијским, безбедносним и другим трендовима. У постојећем глобалном и регионалном геополитичком амбијенту исламски фактор партиципира у креирању геополитичког положаја сваке западнобалканске државе, али и читавог Западног Балкана, утичући на значај свих његових физичко-географских и друштвено-географских чиниоца. Тиме његов геополитички утицај представља један од важних полазних елемената у артикулисању геополитичких дискурса спољних центара моћи према Западном Балкану а, с друге стране, основу за креирање геополитичког кода сваке западнобалканске државе из којег оне, у постојећем геополитичком амбијенту, пројектују и реализују своје објективно могуће геополитичке циљеве.⁹

Као такав, исламски фактор на Западном Балкану вековима је утицао на мењање државних граница овдашњих аутохтоних народа и структуру њихових хомогених етно-религијских територијалних целина, нарочито српског националног бића. Сразмерно бројности и заступљености муслиманске популације унутар укупног броја становништва сваке западнобалканске државе, исламски фактор утиче на њихову демографску слику, као и на токове политичких збивања на локалном, државном и међународном нивоу. У зависности од степена образовања и индустријског развоја средина у којима живе муслимани, исламски фактор утиче и на укупни економски развој западнобалканских држава. С обзиром на то да муслимани Западног Балкана насељавају простор додиром и прожимања различитих култура и ци-

⁹ Геополитички код неке државе јесте њено субјективно виђење сопствене позиције у односу на друге државе или друге политичко-територијалне заједнице. Оно укључује схватање актуелних претњи и ризика; доживљај супериорности или инфериорности, остварености или ускраћености, респектовања или омаловажавања; лидерства или подаништва; партнерства или ривалитета; осећаја заштићености или изневерености, итд. То је слика о себи у односу на друге (Више о геополитичком коду у: Килибарда, Зоран: *Основе геополитике*, Универзитет у Београду – Факултет безбедности, ЈП Службени гласник, Београд, 2008, стр. 19-23).

визација, исламски фактор може бити кохезивни или дестабилизирајући цивилизацијски фактор. Упркос чешћем коришћењу његове негативне конотације, он свакако може представљати јаку и продуктивну међуцивилизацијску спону у успоставаљању и одржавању међународне сарадње између (пост)хришћанских западнобалканских земаља и земаља исламске цивилизације.¹⁰ Ипак, посматрајући га најчешће у контексту традиционално честих балканских конфликта, базираним на вишевековним верским антагонизмима муслиманске и хришћанске популације, неретко потпомогнутим утицајима спољних центара моћи, исламски фактор представља дестабилизирајући цивилизацијски фактор, што му је и најчешће коришћена одредница у геополитичкој пракси.

Сагласно геополитичком (геостратегијском и геоекономском) значају Западног Балкана и чињеници да је балканска историја обележена етничким и верским екстремизмом овдашње муслиманске популације, исламски фактор, као дестабилизирајући, показао се као изузетно погодан предмет манипулације и злоупотребе од стране спољних центара моћи. Користећи његов конфликтни потенцијал, односно управљајући кризама које се у појединим тренуцима активирају, центри моћи остварују свој утицај и контролишу овај простор ради остваривања сопствених геополитичких (геоекономских и геостратегијских) интереса. Геоекономски значај овог простора садржан је у чињеници да се на њему укрштају важни међународни копнени, ваздушни и пловидбени саобраћајни коридори који повезују западну и средњу Европу са Блиским и Средњим истоком. Такође, на њему су пројектовани значајни конкурентни, међусобно искључиви, енергетски коридори који су предмет спорења великих сила. У геостратегијском погледу тај простор представља геостратешку тампон зону а, с друге, одскачну даску за продор и остваривање утицаја великих сила, како у правцу од истока ка западу и обратно, тако и од севера ка југу и обратно.

Иако је исламски фактор предмет манипулације великих сила готово један и по век уназад, таква појава присутна је ништа мање и у њиховим савременим геополитичким комбиновањима, првенствено између најважнијих западних сила и исламских центара моћи. Период југословенске кризе крајем прошлог века, као и постконфликтни период с почетка новог, указују на то да западне силе његовом манипулацијом и злоупотребом, односно коришћењем или претњом коришћења његовог конфликтног потенцијала, настоје да: остваре утицај на унутрашњу и спољну политику појединих западнобалканских држава; изнуде неприхватљиве политичке, војне и територијалне уступке; компромитују њихове безбедносно-одбрамбене системе (указивајући на њихову слабост); збаци са власти неподобне државне режиме; изазову оружане побуне; створе услове за војну интервенцију или оружану агресију; затим услове за ангажовање међународних снага под њиховим покровитељством итд. С друге стране, његовим манипулисањем исламски центри моћи делују у правцу даље територијалне фрагментације постојећих државних целина аутохтоног хришћанског (већински православног) становништва и, на рачун тога, стварања религијско хомогеног и територијално компактнoг муслиманског простора унутар Европе са предикцијом даљег ширења ислама са тог простора у њену унутрашњост.

¹⁰ На Балкану је то било изражено у периоду комунистичке Југославије, посебно након формирања организације „Покрет несврстаних земаља“ која је укључивала велики број земаља исламске цивилизације.

Анализирајући геополитички наступ западних сила и исламских центара моћи ка овом простору у наведеном периоду, уочава се да је етничка компонента националног идентитета балканских муслимана, уједно и њиховог екстремизма, тежишно предмет манипулације и злоупотребе западних сила. Позивајући се на међународно право, пре свега на одредбе о људским правима и слободама, као и право народа на самоопредељење, западне силе, самостално, затим деловањем у оквиру европских и евроатлантских војно-политичких савеза или у оквирима међународних институција, прикривено или јавно, протезирају етно-сепаратистичке тежње Бошњака и Албанаца. Тиме поспешују муслимански екстремизам на Западном Балкану ради остваривања својих геополитичких интереса. С друге стране, верска компонента националног идентитета Бошњака и Албанаца тежишно је предмет манипулације исламских центара моћи. У свом геополитичком наступу према овом простору они се ослањају на цивилизацијски аспект исламског фактора, односно исламски идентитет овдашњих муслимана и њихов осећај цивилизацијске повезаности са ванбалканским муслиманима. Исто тако, можда и најважније, ослањају се и на свето право свих муслимана света да живе у једној држави, чиме дају „божански” легитимитет свом деловању на овом простору.

Демографски аспект исламског фактора на Западном Балкану

За разумевање утицаја исламског фактора на значај демографског чиниоца геополитичког положаја Западног Балкана веома је битан податак о уделу муслиманске популације у укупном броју становништва појединих балканских држава с обзиром на то да муслимани, сразмерно својој бројности и заступљености, утичу на унутрашња и спољна друштвено-политичка дешавања у читавом региону. Што се тиче целокупног Балкана „не постоје прецизни и поуздани подаци о броју муслимана, али се њихов број процењује на 8,5 до 11 милиона или 11–15% становништва регије. Без Словеније, тај проценат је између 13% и 17%, а са европским делом Турске око 30%. У Бугарској их је између 10 и 15% док су у Румунији, Грчкој, Хрватској и посебно Словенији, незнатна мањина”.¹¹

У државама Западног Балкана муслимани су данас апсолутна већина једино у Албанији са око 70% заступљености у укупном броју становништва, док су у БиХ релативна већина са 48% удела, углавном бошњачког становништва муслиманске вероисповести. У Македонији муслимани чине трећину становништва са учешћем од 33%, сачињеним претежно од албанског становништва муслиманске вероисповести и мањим бројем Турака и Рома. Иако су муслимани у Србији мањина са око 18% укупне заступљености (у Србији без КиМ са непуних 3%), услед њених демографско-регионалних специфичности, они чине већину у Рашкој области (у србијанском делу тзв. Санџака) са 60%, претежно муслиманског бошњачког становништва, на КиМ са 94% заступљености, претежно албанског становништва које уједно чини

¹¹ Према: Алибашић, Ахмет: *Муслимани Југоисточне Европе у: Атлас исламског свијета*, Удружење илмије ИЗ у БиХ, Сарајево, 2004, стр. 572-585.

већину и на простору општина Прешево, Бујановац и Медвеђа на крајњем југу централне Србије са око 60% заступљености. У Црној Гори муслимани чине 19% укупног становништва, сачињеним претежно од албанског становништва муслиманске вероисповести у југоисточном делу државе и бошњачког у североисточном делу (у црногорском делу тзв. Санџака).¹²

Табела 1 – Процена бројности појединих народа на Балкану 2050. године¹³
(број изражен у милионима)

	2010. год.	2050. год.
Албанци	4,8	5,5
Бошњаци	1,9	1,7
Срби (са Црногорцима)	8,4	7,2
Македонци	1,2	0,9
Хрвати	4,3	3,7
Бугари	6,4	5,2

Уколико би се актуелни демографски трендови наставили, број муслимана, као и њихов удео у укупном броју становништва земаља Западног Балкана, повећаваће се у наредним деценијама, пре свега као последица природног прираштаја и демографског раста албанске популације, нарочито на простору КиМ-а, затим израженог демографског пада хришћанских народа и знатно нижег демографског пада Бошњака у односу на хришћанске народе (табела 1). Из такве демографске процене може се извући закључак о будућим геополитичким пројекцијама народа на овом простору, посебно уколико се уважи чињеница да је „бројном становништву потребно више ресурса те људи из друштава са густом и/или популацијом која брзо расте, теже ка споља, да окупирају територију и изврше притисак на друге демографски мање динамичне народе“¹⁴. У том контексту, услед демографског раста, очекује се потреба албанског националног бића за ширењем свог животног простора и вероватно Бошњака у БиХ и Србији услед депопулације простора на којима живе заједно или у близини хришћанских народа.¹⁵

¹² Према: *Статистички годишњак РС 2012*, Републички завод за статистику, Република Србија, Београд, 2012; *Саопштење бр. 83*, Завод за статистику Црне Горе, Подгорица, 2011; *Ndryshimet demografike të popullsisë së Kosovës në periudhën 1948-2006*, Statistical Office of Kosovo (доступно на: <http://ask.rks-gov.net/>); и *CIA World Factbook* (доступно на: www.cia.gov).

¹³ Табела преузета из: Пророковић, Душан: *Геополитика Србије – положај и перспективе на почетку 21. века*, ЈП Службени гласник, Београд, 2012, стр. 361.

¹⁴ Хантингтон, Семјуел: *Сукоб цивилизација и преобликовање светског поретка*, друго издање, ЦИД, Подгорица, Романов, Бања Лука, 2000, стр. 132.

¹⁵ Деценијама уназад заступљеност Бошњака (муслимана) у укупном броју становништва БиХ је прогресивно расла: 1961 – 25,7%; 1971 – 39,6%; 1981 – 39,5%; 1991 – 43,5%; 2000 – 48% (Према: *Демографија 2012*, Агенција за статистику БиХ, Сарајево, 2013, стр. 21; и подацима *CIA World Factbook*, доступно на: www.cia.gov).

Демографски податак о заступљености младог становништва, животне доби од 15 до 24 године, у укупном броју муслиманске популације на простору Западног Балкана, важан је са становишта предикције безбедносних прилика на овом простору, јер ова категорија муслиманске популације представља „покретач протеста, нестабилности, реформи и револуција”¹⁶. Компарирајући претежно хомогене етничко-конфесионалне просторе, као што су Албанија и КиМ, са другим хетерогеним срединама (измешаност муслиманског и хришћанског становништва) као што су Србија (без КиМ), Црна Гора, Македонија, а посебно БиХ, закључује се да је, услед већег природног прираштаја, заступљеност младог албанског муслиманског становништва знатно већа него код других народа Западног Балкана¹⁷. Тако је у Албанији категорија младог становништва заступљена са 19,2%, а на КиМ са 18,1%. С друге стране, у Македонији је заступљена са 14,1%, у БиХ са 12,7%; у Србији без КиМ са 11,1% и у Црној Гори са 10,8%.¹⁸

За оцену тренутних и предикцију будућих безбедносних ризика и претњи на Западном Балкану битан је и демографски податак који указује на бројчаност и заступљеност најрадикалнијег дела муслиманске популације, односно следбеника милитантног и пуританског облика сунитског ислама – вехабизма. Феномен вехабизма присутан је на Западном Балкану још од половине прошлог века, пре свега у БиХ, да би нагли утицај међу аутохтоне балканске муслимане остварио у периоду југословенске кризе деведесетих година прошлог века. Тренд прогресивног ширења вехабизма на овим просторима резултат је спољних фактора, пре свега утицаја различитих исламских центара моћи, нарочито Саудијске Арабије, који пружају велику материјалну и финансијску помоћ за ширење вехабитског ислама, уз прећутну благонаклоност западних сила. С друге стране, он је свакако резултат и све лошијег социјалног стања муслиманског становништва, јер највећи део ове популације чине муслимани са најниже социјалне лествице, али и млади људи чији је број унутар муслиманских заједница у порасту.¹⁹ Као резултат досадашње индоктринације муслимана на Западном Балкану присталице вехабитске идеологије данас су најбројније у БиХ, као земљи у којој се вехабизам најпре појавио. Процене указују на то да се број Бошњака у БиХ, „реисламитизираних” у духу вехабизма, креће између 10% и 20% укупног броја, односно између 200.000 и 400.000 људи, док се број Албанаца у Македонији, Црној Гори и Србији (КиМ и општине Прешево, Медвеђа и Бујановац) који су прихватили вехабизам процењује на око 200.000, а Бошњака вехабија у Црној Гори и Србији (у тзв. „Санџаку”) на неколико стотина.²⁰ Посматрајући

¹⁶ Исламска младеж обележила је исламско ускрснуће у периоду седмдесетих и осамдесетих година прошлог века, јер у муслиманским срединама млади људи обезбеђују регруте за исламистичке организације и политичке покрете (Хантингтон, Семјуел: *Исто*, стр. 130).

¹⁷ Приликом овако изведене компарације потребно је нагласити да муслиманска албанска и бошњачка младеж, заједно са хришћанском, партиципира у бројчаним показатељима заступљености укупног младог становништва (животне доби од 15 до 24 године) у Србији, Црној Гори, Македонији и БиХ, сразмерно уделу муслимана у укупној популацији тих држава. Тиме приказан дисбаланс у заступљености младе популације између муслиманске (албанске) и остале популације постаје укупно још већи и наглашенији.

¹⁸ Према подацима CIA World Factbook, доступно на: www.cia.gov.

¹⁹ Трифуновић, Дарко; Стојаковић, Горан и Врачар, Милинко: *Вехабизам и тероризам*, Филип Вишњић, Београд, 2011, стр. 280-286.

²⁰ Према: Потезица, Оливер: *Вехабије, између истине и предрасуда*, Филип Вишњић, Београд, 2007, стр. 183; и Мијалковски, Милан: *Домети агресије селџука на неинтегрисаном делу Балкана*, Војно дело, Медија центар „Одбрана”, Јесен /2011; и *Свети рат по сваку цену*, Вечерње новости, 1. новембар 2011.

укупни муслимански корпус на „Западном Балкану”, до данас је око 10% Бошњака и Албанаца прихватило радикално исламско учење, што износи око 500.000 муслиманских верника. Од тог броја 5.000 је најрадикалнијих, спремних да се оружаном испоље у сваком тренутку.²¹

Као резултат актуелне демографске слике Западног Балкана, предвиђених природних и насилних демографских промена и њених последица у виду мењања демографске слике у појединим подручјима у корист муслиманске популације у односу на хришћанску, нарочито на КиМ, затим прогресивне и несметане радикализације аутохтоног муслиманског становништва, већ сада се могу препознати кључне геополитичке претње на овом простору. Као прво, то је тенденција ширења албанског становништва, којем ће територија и институције тзв. Републике Косово послужити за даље експанзионистичке планове који су везани за територије централне Србије, Црне Горе и Македоније. Друго, то је питање депопулације Рашко-полимске области (исељавање српског становништва), чиме се остварују услови за коначно остваривање пројекта „Зелене трансверзале”, односно физичко повезивање свих територија настањених већинском муслиманском популацијом од Турске до БиХ.²² Треће, све чвршће повезивање „вехабитски реисламизираним” аутохтоног муслиманског становништва са радикалним исламистичким покретима и организацијама широм света проузроковаће пораст нивоа политичког насиља на простору читавог „Западног Балкана”, пре свега терористичког испољавања.

Цивилизацијски аспект исламског фактора на Западном Балкану

Цивилизација представља највише културно груписање људи и најшири ниво културног идентитета који их разликује од других људи. Дефинисана је заједничким објективним елементима, као што су језик, историја, религија, обичаји, али и субјективном самоидентификацијом људи. Религија је главна одређујућа карактеристика цивилизација, а велике светске религије су основе на којима почивају велике цивилизације.²³ Ислам на Западном Балкану је наслеђе вишевековног присуства Османског царства, а његов утицај је и даље јак на овом простору. Он је вековима саставни део социо-културолошког ткива албанске и бошњачке заједнице и дефинише њихов цивилизацијски код. Истоветно је и са другим, мање заступљеним муслиманским заједницама на овом простору. Према уделу муслимана у укупном броју становништва, осим Албаније, западнобалканске државе се не сврставају у ред држава исламске цивилизације, али, због присуства знатне и утицајне мусли-

²¹ Према: *На Балкану прети 5.000 терориста*, Вечерње новости, 8. мај 2012.

²² Пророковић, Душан: *Геополитика Србије – положај и перспективе на почетку 21. века*, ЈП Службени гласник, Београд, 2012, стр. 362.

²³ Амерички политиколог Самјуел Хантингтон идентификује девет светских цивилизација: западну, православну, исламску, латинскоамеричку, афричку, синичку, хинду, будистичку и јапанску (Видети више у: Хантингтон, Семјуел: *Сукоб цивилизација и преобликовање светског поретка*, Друго издање, ЦИД, Подгорица, Романов, Бања Лука, 2000).

манске мањине, све заједно, свакако припадају државама периферног исламског простора.²⁴

Иако је током балканске историје ислам заједнички именитељ националног идентитета Албанаца и Бошњака, на верској детерминанти националног идентитета нарочито су инсистирали Бошњаци услед конфесионалне хомогености и недостатака сопственог етничког идентитета, што је сасвим супротно од Албанаца.²⁵ Бошњачки национализам јавио се након урушавања Османског царства на Балкану и потпадања Бошњака под хришћанску власт Аустроугарске у Босни (1878), а затим под власт држава Србије и Црне Горе у Новопазарском санџаку (1912). Губитак дотадашњих привилегија и материјалних добара, освета хришћанског становништва, а нарочито губитак „османског идентитета” који се заснивао искључиво на верском елементу, условили су појаву екстремног бошњачког национализма. Дакле, спецификум бошњачког националног идентитета налазио се у верској, а не у етничкој идентификацији исламизираних Словена са османским Турцима.²⁶ Тако и данас бошњачки национализам најчешће не инсистира на етносу, односно на пореклу, већ на верским разликама које у том погледу постоје између Бошњака и овдашњих хришћана.²⁷ Тиме национални идентитет Бошњака треба разматрати првенствено у сфери религије, а узроке бошњачког екстремизма у верским антагонизмима и сукобима са балканским хришћанима који датирају од исламизације ових простора до данас.

Ситуација са Албанцима је нешто другачија, јер се основна разлика између њих и Бошњака налази у изражености верске детерминанте националног идентитета. За разлику од Бошњака, албанска национална свест градила се на различитим идејно-политичким полазиштима, где религија није увек имала примаран значај, мада је увек била запажено присутна.²⁸ Зато њихов исламски идентитет није постао целовит, али је доминирао у националној свести већине Албанаца. Током турске владавине исламизација Албанаца није спроведена у потпуности, те је вековима касније конфесионалност постала издељена на муслиманску, римокатоличку и

²⁴ Према ономе што се види на политичкој карти света, муслимани живе на читавој планети, али се њихово присуство осећа јаче у неким земљама него у другим. Тако, на пример, земље које се протежу од Марока преко северне Африке до Пакистана имају муслиманску већину и у стручној литератури се називају централним исламским простором. Али, осим ових централних простора, постоје бројне, па чак и већинске муслиманске заједнице изван тог дела планете које се називају периферним исламским простором (Јевтић, Миролуб: *Религија и политика – Увод у политикологију религије*, Институт за политичке студије и ФПН, Београд, 2002, стр. 166).

²⁵ Поред крвних веза и везаности за животни простор (територију), језик, обичаји, традиција, култура, вероисповест (конфесија) и историја чине главне елементе идентитета нације (Бодин, Миленко: *Теоријски основи менаџмента националне безбедности*, докторска дисертација, Универзитет у Београду – Факултет безбедности, Београд, 2007, стр. 79).

²⁶ За Бошњаке османска царевина није била никаква Турска у националном смислу, већ држава у којој је владало божије право. Турци су били браћа и схватани су не као освајачи већ као доносиоци праведног поретка заснованог на божијој вољи (Јевтић, Миролуб: *Савремени михад као рат*, Треће издање, ИКП „Никола Пашић”, Београд, 2001, стр. 52).

²⁷ Обрадовић, Вук: *Друштво, национализам, одбрана – Национализам у друштву и његов утицај на одбрану и безбедност СФРЈ*, ИРО Привредапублик, Земун, 1989, стр. 164.

²⁸ Исто

православну, при чему већину Албанаца чине сунитски муслимани.²⁹ Кроз историју, а и данас, та чињеница представља елемент раздора и сукоба унутар албанског националног бића³⁰. С обзиром на то да ислам не признаје нацију, хришћани су имали доминантну улогу у ширењу националних идеја током османске власти и коначном остваривању албанске државности 1913. године. Поред тога, током комунистичке ере религија је била забрањена у Албанији све до појаве урушавања комунистичких друштава у Европи, какво је иначе било и албанско.³¹ Све то знатно је умањило утицај ислама на националну свест Албанаца током друге половине 20. века, што се, у одређеној мери, одразило и на косовске, црногорске и македонске сународнике, иако они, као и раније, и данас знатном већином припадају исламској конфесији.³² Међутим, без обзира на то што се Албанци у свом националном идентитету ослањају претежно на друге заједничке елементе, као што су нпр. језик и обичаји, никако не треба умањати историјску улогу ислама у изграђивању њихове националне свести, као и стварања и ширења националне државе. Исламски елемент националног идентитета данас се нарочито испољава код Албанаца ван Албаније, јер је током претходних векова исламизација словенског живља на територијама данашњих држава Србије, Црне Горе и Македоније, уједно представљала и албанизацију тих простора, односно ширење албанских етничких простора. Последњих десетак и више година јавља се тренд масовног верског буђења Албанаца и све већег прихватања учења ислама. Данас исламски идентитет представља битан отклон Албанаца у односу на православне Србе, Црногорце и Македонце, а уједно и веома корисну цивилизацијску спону са исламским центрима политичке и финансијске моћи који подржавају њихов сепаратистички национализам у региону.

Исламски идентитет Бошњака и Албанаца био је притајен током периода комунистичке владавине у бившој Југославији. Међутим, колико је у последњим деценијама ескаларио и колико је данас изражен указује период сукоба на сада већ екс југословенском простору, нашта указује и актуелни постконфликтни период. Кључни моменат за сукоб била је радикалазација верског елемента бошњачког и албанског националног идентитета која се може објаснити као последица деловања унутрашњих и спољашњих друштвених фактора – слома вредности комунистичког дру-

²⁹ Албанци су претежно муслимани (40–55% сунити и 5–10% бекташи), са значајним постотком хришћана (25% православних, 15% римокатолика и гркокатолика). Албанску дијаспору чине углавном муслимани. (доступно на: <http://sr.wikipedia.org/sr/Albanci>).

³⁰ Видети више у: *Албанско међуверско сукобљавање* у: Јевтић, Мирољуб: *Религија и политика – Увод у политикологију религије*, Институт за политичке студије и ФПН, Београд, 2002, стр. 392-427.

³¹ Видети више у: Јевтић, Мирољуб: *Религија и политика – Увод у политикологију религије*, Институт за политичке студије и ФПН, Београд, 2002, стр. 251.

³² Разлика у изграђености верског елемента националног идентитета Албанаца у односу на Бошњаке била је видно изражена током југословенског конфликта обележеног, поред осталог, наглим утицајем радикалног ислама на Балкан. Чињеница је да је веџабизам прво и масовније нашао упориште међу исламски одређенијим Бошњацима, првенствено у БиХ, а нешто мање у Рашкој области, а да се међу Албанцима насељеним у Србији, Црној Гори и Македонији јавио нешто касније, у мањој мери и првенствено као последица ратних збивања у БиХ, политичких (финансијских) интереса локалне албанске политичке елите и утицаја западних и исламских центара моћи (Видети више у: Shipoli, A. Erdoan: *Is Wahhabism a Security Challenge for Kosova, or Not?*, European Journal of Economic and Political Studies, 2009, № 2, доступно на: <http://ejeps.fatih.edu.tr/docs/articles/20.pdf>).

штва Југословије и настанка кризе идентитета (нарочито код Бошњака); затим израженог клерикализма муслиманског свештенства; злоупотребе верских осећања муслимана од стране албанских и бошњачких национал-шовинистичких политичких субјеката; манипулације и злоупотребе верских осећања од стране исламских центара моћи и западних сила инволвираних у југословенски конфликт. Ипак, кључни узрок радикализације верског елемента балканских муслимана био је унутрашње природе и налазио се у њиховим наслеђеним верским антагонизмима са балканским хришћанима. Они датирају још из периода исламизације ових простора, од када почиње изграђивање исламског идентитета овдашњег, до тада хришћанског становништва.³³ У постконфликтном периоду, падом комунистичких стега и продором јаког религијског утицаја исламских центара моћи, дошло је до нагле реисламизације балканских муслимана и чак практиковања пуританског арапског ислама вегахитског типа, до тада иманентног овим просторима.

Од момента повлачења Турске са Балкана, готово читав један век уназад, као један од продуката религијске повезаности балканских муслимана, што се приписује обојстраном османском наслеђу, јављају се њихове заједничке панисламистичке идеје. Исламизам, тачније панисламизам, представља константу верског и политичког живота Албанаца и Бошњака, односно њихову жељу за поновним успостављењем некаквог новог облика исламског калифата на Балкану. Стога, у савременим условима све израженијег цивилизацијског прожимања и повезивања балканских са осталим муслиманима света, савремени исламизам Бошњака и Албанаца може се посматрати као наставак њиховог вишевековног „османског исламизма”, прилагођеног спољним утицајима актуелних дешавања и тенденција у исламској цивилизацији. То показује чињеница да се крупни друштвено-политички догађаји и савремени трендови у исламској цивилизацији свакако рефлектују међу муслиманима Западног Балкана.

Осећај цивилизацијског јединства, односно блискости и повезаности балканских са осталим ванбалканским муслиманима, обезбеђује њихове чврсте политичке, културне, економске и друге везе са верским, политичким, финансијским и војним центрима моћи централног исламског простора, као што су Иран, Саудијска Арабија, Египат, Либија, Пакистан и посебно Турска, која је владала овим просторима скоро пет векова. Тако са позиције геополитичких аспирација исламиста према овом простору, цивилизацијски аспект исламског фактора на Западном Балкану представља изузетно погодну основу за продор експанзионистичког ислама ка Европи. Међутим, како онда објаснити повремене аранжмане балканских муслимана са (пост)хришћанским западним силама? У условима инфериорности (демографске, економске, безбедносне) у односу на овдашње хришћане и непостојања довољно јаког исламског центра моћи са протекционистичким потенцијалом, балкански муслимани принуђени су да заштиту и подршку за своје сепаратистичке тежње потраже од западних сила које, с друге стране, користе муслимански екстремизам у остваривању својих геополитичких интереса на простору Западног Балкана. Иако овакви савези представљају цивилизацијске аномалије они су искључиво прагматичне, по трајању временски ограничене и по чврстости лабаве природе.

³³ Видето више о континуираном исламизму Бошњака и Албанаца у: Јевтић, Мирољуб: *Савремени њихад као рат*, Треће издање, ИКП „Никола Пашић”, Београд, 2001. стр. 51-57; и у: Јевтић, Мирољуб: *Религија и политика – Увод у политикологију религије*, Институт за политичке студије и ФГН, Београд, 2002, стр. 283-294.

Исламски фактор на Западном Балкану у геополитичким концепцијама западних сила

Потпуно разумевање повремених савеза западних сила са исламским центрима моћи на цивилизацијски (пост)хришћанском простору Западног Балкана као и њихов протекционистички однос према балканским муслиманима, није могуће без претходне анализе природе односа између најважнијих геополитичких играча. Природа тих односа резултат је њиховог надметања на глобалном и регионалном (балканском) нивоу, а њена суштина може се препознати у низу сродних геополитичких теорија планетарне двојности на којој се и данас заснива савремена америчка (атлантистичка) геостратегија „освајања света”. Прва у низу је Мекиндрова теорија *Heartland*-а (средишта, срца света) са самог почетка 20. века, да би се на њу, четири деценије касније, надовезала Спајкменова теорија *Rimland*-а, која је током готово полувековног хладноратовског периода добијала различите појавне облике, од Кенанове „стратегije обуздавања”, Коеновог модела „геостратегијске сфере” и „пактоманије”³⁴, до теоријских и практичних геополитичких и геостратегијских постхладноратовских креација Кисинџера и Бжежинског.³⁵ Основно полазиште ових теорија јесте да је светска историја резултат непрекидног надметања „сила мора” и „сила копна” (таласократских и телурократских сила) за доминацију над светом. Превага у том надметању припада оној страни која је у стању да контролише простор Евроазије, чији централни и стожерни простор чини данашња Русија.³⁶

У вековном стремљењу атлантистичких (таласократских) сила да, делујући из правца мора ка копненом делу, остваре супремацију на простору Евроазије у континуитету им се испречава Русија. Као јака континентална (телурократска) сила, она тежи да се у супротном правцу одупре атлантистичким империјалним тежњама и изласком на отворена мора (поред осталог преко Балкана на Медитеран) оствари свој геополитички примат на евроазијском континенту. Међутим, атлантистима се испречава још једна континентална сила – Немачка (некада Аустроугарска). Примарни геополитички интереси Немачке оријентисани су, пре свега, на њено непосредно средњоевропско окружење. У историјском континуитету она показује жељу за потчињавањем словенских народа у средњој Европи (*Mitteleuropa*), што би водило ка стварању велике немачке „континенталне супердржаве” са огромним економским и војним потенцијалом. Затим, немачки интереси се преко Балкана пружају и према југоистоку Европе према Солуну и Блиском истоку. Поред телурократског

³⁴ Атлантистички пројекат стварања система бројних војно-политичких савезништава на ободу Евроазије.

³⁵ Стелић, Миломир: *Перспективе Косова и Метохије у контексту глобалних геополитичких концепција*, Зборник радова са научног скупа одржаног у Косовској Митовици 27-29. маја 2005, Српска академија наука и уметности, Београд, 2005, стр. 264-265.

³⁶ Сагласно овим теоријама, амерички геостратег Збигњев Бжежински износи да је за Америку главна геополитичка награда Евроазија. Последњих пола миленијума светским пословима доминирају евроазијске силе и народи који су се међусобно борили око регионалне доминације и тежили глобалној власти. Сада једна неевроазијска сила доминира Евроазијом – и амерички глобални примат непосредно зависи од тога колико дуго и колико ће се ефикасно њена доминација на евроазијском континенту одржати (Бжежински, Збигњев: *Велика шаховска табла*, ЦИД, Подгорица, Романов, Бања Лука, 2001, стр 33).

угрожавања атлантистичких интереса, појединачним геополитичким наступима Русије и Немачке, између ових „сила копна” присутна је и историјска тежња ка међусобном приближавању, што би резултирало прагматичним сједињавањем развијене немачке технологије и богатих сировинских и енергетских ресурса Русије, а то би на глобалном нивоу ојачало њихове геополитичке позиције. У складу с тим полазиштима атлантисти су, уназад век и по, на све могуће начине покушавали да осујете јачање, међусобно приближавање и стварање моћног евроазијског савеза између ових најважнијих телурукратских сила, и спречавали излазак ове две земље на топла и отворена мора.³⁷ То је била константа глобалне атлантистичке спољне политике током читавог 19. и 20. века, којој ће се водећа „поморска сила” САД, у савезништву са Великом Британијом, само прилагођавати у будућности.

Међутим, иако су геополитички односи таласократских и телурукратских сила јасно постављени на глобалном нивоу, они су комплекснији за разумевање на регионалном. Балкан је чити пример, посебно његова нестабилна, мултиконфесионална и мултиетничка западнобалканска територијална целина. Комплексност геополитичких односа великих сила на том простору одређена је, поред традиционалног глобалног сукоба таласократских и телурукратских сила, и надметањем супротстављених телурукратских геополитичких концепција, немачког континентализма и руског евроазијства, и то управо због тежње Русије да се преко Балкана домогне Медитерана, заобилазећи Босфор и Дарданеле, и немачке тежње да отвори балканску стратешку проходницу на правцу: централна Европа – Мала Азија и даље ка енергетски богатом Блиском истоку и Каспијском басену.³⁸ Иако немачке геополитичке тежење на Балкану представљају опасност по атлантистичке интересе, Немачка, као чланица евроатлантског савеза, од момента пада берлинског зида и почетка југословенске кризе, вешто користи геополитичку супремацију свог савезника САД на Балкану и обнавља свој традиционални геополитички наступ према том простору. За разлику од Немачке, ослабљена Русија, суочена у том периоду са сопственим унутрашњим економским, политичким и безбедносним проблемима након распада СССР-а, није могла да оствари битнији утицај на Балкану. Међутим, почетком новог миленијума, поновним успостављањем геополитичке моћи, Русија је све снажније присутна на овим просторима, угрожавајући при том атлантистичке и немачке интересе. Дакле, у комплексном геополитичком мозаику све три најважније глобалне геополитичке концепције, у међусобној конфронтацији или корелацији, имају велики, у појединим тренуцима и пресудан, утицај на дешавања на Западном Балкану који је од изузетног геополитичког значаја по њихове регионалне и глобалне интересе.

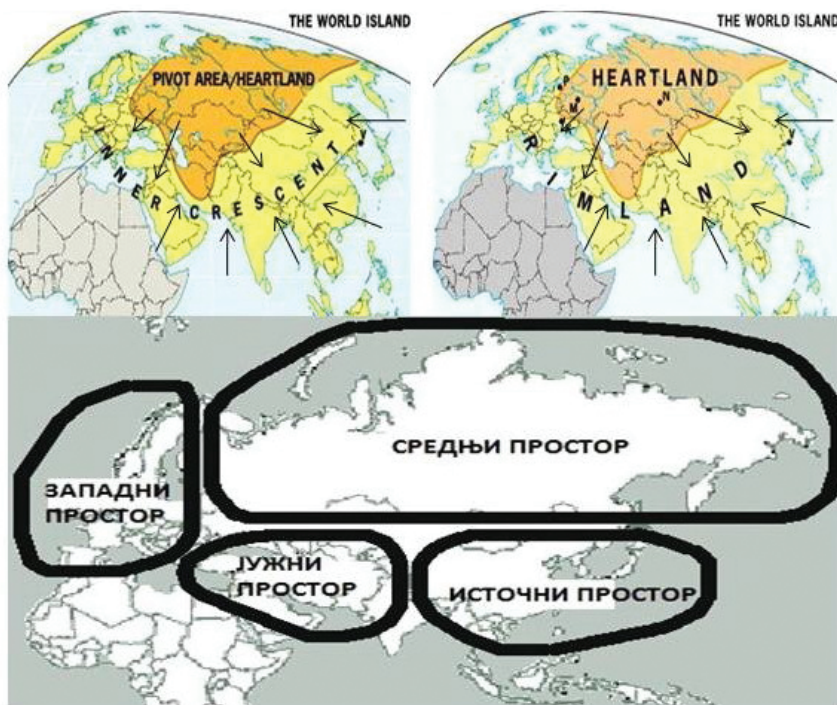
Сагласно природи односа великих сила на глобалном и локалном (балканском) нивоу, у прожимању са демографским, цивилизацијским, безбедносним и другим аспектима, географски (просторни) аспект исламског фактора је од пресудног значаја за разумевање поклапања интереса западних сила и исламских центара моћи и њиховог актуелног геополитичког савеза на Западном Балкану. Значај просторног

³⁷ Степић, Миломир: *Перспективе Косова и Метохије у контексту глобалних геополитичких концепција*, Зборник радова са научног скупа одржаног у Косовској Митовици 27-29. маја 2005, Српска академија наука и уметности, Београд, 2005, стр. 264-265.

³⁸ Према: Гиговић, Љубомир, и Секуловић, Драгољуб: *Чиниоци геополитичког положаја Србије*, у Глобус бр. 34, Српско географско друштво, Београд, 2009, стр. 43-58.

аспекта исламског фактора садржан је у чињеници да знатна муслиманска популација насељава простор Балкана који има специфичан географски положај унутар евроазијског територијалног лука на којем долази до сусретања таласократских и телурократских сила. Исто тако, тај простор насељавају муслимани Турске и земаља Блиског истока, односно муслимани из средишта централног исламског простора, који имају чврсте односе са балканским муслиманима, али истовремено и одређене партнерске односе са великим силама.³⁹

То гранично подручје сталног надметања „сила мора и копна” према Макиндеру чини појас тзв. „унутрашњег” или „периферног полумесеца” (*Inner or Marginal Crescent*), који се подудара са приобалним деловима евроазијског континента. Преко тог појаса „силе копна” из средишта света настоје да се домогну отворених мора, а „силе мора” да преко њега контролишу ривалску страну. Овај појас окружује тзв. „Светско острво” (*World Island*), копнени простор Евроазије, чији се централни, стожерни део (*Pivot Area*), односно средиште, срце света (*Heartland*), налази у централном делу евроазијског масива, што суштински представља територију данашње Русије.

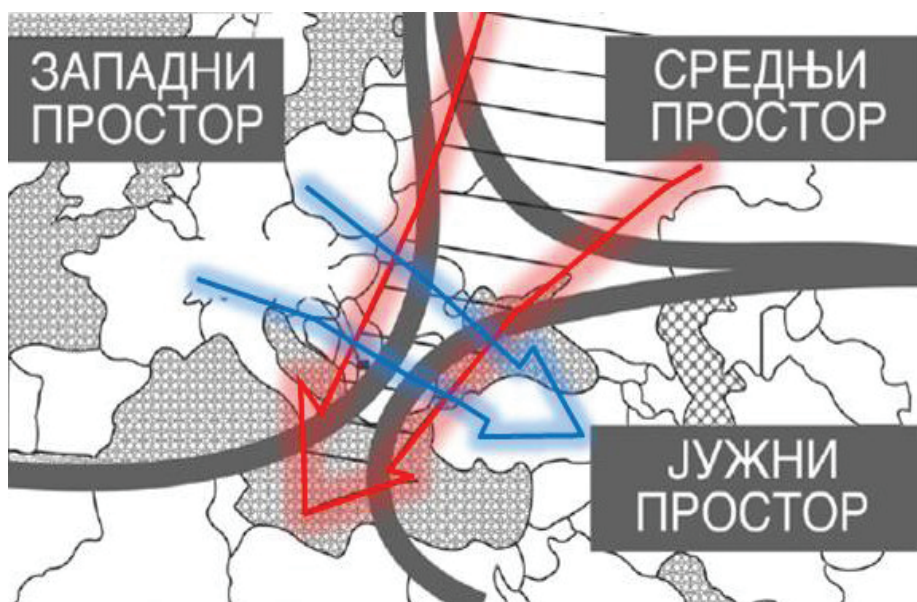

Слика 2 – Просторни приказ геополитичких теорија планетарне двојности⁴⁰

³⁹ Турска и Саудијска Арабија су савезници атлантистичких сила, а Иран Русије.

⁴⁰ Сlike преузете и прерађене из: Збигњев, Бжежински: *Велика шаховска табла*, ЦИД, Подгорица; Романов, Бања Лука, 2001, стр. 37; и Robert D. Kaplan: *The Revange of Geography* (доступно на: <http://www.fernando.gomezherrero.com/blog/?p=1748>).

Деценијама касније, евроазијски приобални простор Спајкмен назива *Rimland*-ом и наглашава његову кључну улогу у постизању светског примата - „онај ко доминира над *Rimland*-ом доминира над Евроазијом; онај ко доминира над Евроазијом држи судбину света у својим рукама”.⁴¹ У постхладноратовском периоду улогу *Rimland*-а Бжежински је наменио ланцу од три велика простора који би требало да сачувају америчке интересе дуж три океанска прочеља (Атлантски, Индијски и Тихи океан) и да по ободу дугорочно опашу Евроазију, односно „Средњи простор” који, у ствари, представља Русија. Тај ланац чине западни, јужни и источни простор (слика 2). У историјском континуитету, за Мекиндера и Спајкмена, „приобална зона”, „спољашњи полумесец” или *Rimland*, а касније и за Бжежинског ланац од три простора, чине кључну стратешку позицију атлантиста у контроли евроазијског континента.

Слика 3 – Кохезиона и баражирајућа улога Западног Балкана⁴²

Према таквим атлантистичким геополитичким поставкама Балкан представља југоисточни обод круцијално важног западног простора. Он је копнена веза између Средње Европе и Блиског истока, што је битно за немачке интересе; простор са којег могу планирати даље акције ка кавкаско-каспијској области; део источноевропског појаса преко којег могу опколити и изоловати Русију, што је битно за атланти-

⁴¹ Дугин, Александар: *Основи геополитике – геополитичка будућност Русије*, Екопрес, Зрењанин, 2004, стр. 63-64.

⁴² Слика преузета и прерађена из: Степић, Миломир: *Перспективе Косова и Метохије у контексту глобалних геополитичких концепција*, Зборник радова са научног скупа одржаног у Косовској Митовици 27-29. маја 2005, Српска академија наука и уметности, Београд, 2005, стр. 269.

стичке интересе. Балкан је простор на којем врло брзо могу ојачати утицаји телурократских геополитичких сила, Русије и Немачке, али и неоосманитичке Турске, па због тога атлантисти морају превентивно деловати. Геополитички још деликатнији јесте положај простора Западног Балкана. Он се налази на самом контакту, има мостовску улогу и функцију осетљиве и потенцијално рањиве (лако раскидиве) карике која повезује два од три велика ободна простора који спречавају Средњи простор (Русију) да изађе из изолације и приступи „топлим морима”. У том контексту, за атлантисте простор Западног Балкана има двоструку улогу – кохезиону, да повеже Западни и Јужни простор, и баражирајућу, да блокира руски трансбалкански продор ка Медитерану, али и немачки ка Блиском истоку (слика 3).⁴³

На простору Западног Балкана немачким, а посебно атлантистичким геополитичким интересима, потенцијалну претњу све више представља опорављена и све утицајнија Русија, која захваљујући традиционалној наклоњености балканских православца може спровести „руску геополитичку офанзиву” ради стратешког изласка на Медитеран, заобилазећи Босфор и Дарданеле или, с друге стране, простим јачањем православног (српског) фактора може спречити западне силе у остваривању потпуне супремације на овом простору. Посматрајући традиционално савезнички однос Русије са православним Србима уочава се да демографски и цивилизацијски чиниоци геополитичког положаја Западног Балкана у комбинацији са просторним добијају на значају, јер представљају једно од битнијих полазишта западних сила у креирању геополитичког дискурса према овом простору и одабиру савезника међу западнобалканским народима.

Анализирајући демографски и историјски аспект територије Западног Балкана могло би се рећи да она, у нешто измењеном облику, представља историјски простор српских држава, чије су се границе мењале током векова услед спољних утицаја. Иако је услед различитих историјских околности српски (православни) етнос трпео перманентну фрагментацију, што се огледало у непрекидном процесу формирања нових, хибридних нација, он је данас најбројнији и најутицајнији народ овог простора. Сем Србије, где су апсолутна већина, православни Срби чине знатан удео у становништву осталих западнобалканских земаља, сем у Албанији. С друге стране, од источних граница Србије и Македоније до Цазинске крајине у БиХ, расуте су раштркане и неповезане енклаве у којима живе муслимани Бошњаци. Муслимани, и то албански, чине компактну целину само у Албанији и на КиМ. Дакле, балкански муслимани представљају популациону мањину у односу на бројчано, културно и економски доминантно, пре свега православно становништво, претежно српско али, у нешто мањој мери, и црногорско и македонско.

С обзиром на историјску и цивилизацијску чврсту повезаност православних држава Србије и Русије, а, с друге стране, историјску сукобљеност атлантистичких и немачких балканских интереса са руским, као геополитички противници атлантизма и немачког (средњоевропског) континентализма идентификовани су Срби (атлантисти их називају „балкански/мали Руси”). Као савезници идентификовани су сви они други који су били против српских интереса и који су посредством своје гравитације

⁴³ Према: Пророковић, Душан: *Геополитика Србије – положај и перспективе на почетку 21. века*, ЈП Службени гласник, Београд, 2012, стр. 422.

мору могли да омогуће продор атлантистима у балканску копнену унутрашњост (и даље источно ка ободу Русије) и немачком континенталном продору ка Блиском истоку. Као такви, између осталих, на простору мултиетничког и мултиконфесионалног Западног Балкана идентификовани су балкански муслимани, Бошњаци и Албанци, као погодан инструмент за слабљење српског (православног) фактора услед традиционалне верске и територијалне конфронтације са Србима (и другим православним народима са овог простора) и њихове цивилизацијске блискости и повезаности са јаким и утицајним исламским центрима моћи, пре свега Турске и Саудијске Арабије, који су вишедеценијски савезници западних сила у другим деловима евроазијског граничног лука (Јужни простор). Такав мозаик историјских, цивилизацијских, демографских и просторних чиниоца геополитичког положаја Западног Балкана опредељује западне силе за успостављање протекционистичког односа према балканским муслиманима и склапање прагматичних савеза са исламским центрима моћи ради јачања исламског фактора насупрот српског (православног). С друге стране, балкански муслимани и исламски центри моћи вешто користе интересе западних сила за остваривање сопствених на том простору.

Исламски фактор на Западном Балкану у геополитичким концепцијама исламских центара моћи

Околност да је Балкан део Европе, која историјски и цивилизацијски баштини хришћанско културно наслеђе, а, с друге стране, да на њему живе старе и сразмерно бројне муслиманске заједнице, чине га занимљивим поприштем међуцивилизацијског сударања и културног прожимања, што је за експанзионистички исламизам веома изазовно, јер ислам од искона стреми да освоји Европу. Исламисти верују да време ради за њих, те не пропуштају да, према мери својих могућности, искористе сваку прилику да се убаце на Балкан, ослањајући се првенствено на заједнице балканских муслимана и пукотине које отварају њихови спорови и сукоби са хришћанима. Историјски гледано, то није ништа ново, али се појавно испољава у променљивим видовима деловања. За Балкан је заинтересовано неколико центара муслиманске политике, а пре свих неоосманистичка Турска, сунитски исламизам вехабитског типа чији је главни извозник и финансијер Саудијска Арабија са неколико богатих заливских емирата, а затим и шиитски Иран.⁴⁴ Наведене државе су земље централног исламског простора и представљају најважније исламске центре верске и политичке моћи, било да тај свој епитет заснивају на историјској традицији и наслеђу или на својој територијалној величини и географском положају, оствареном утицају у исламској цивилизацији, бројности становништва, војног потенцијала, економских ресурса, итд. Дакле, за њих су демографски и цивилизацијски аспекти, у комбинацији са просторним аспектом исламског фактора на Западном Балкану од изузетне важности, јер муслимани насељавају територију која представља контакт-

⁴⁴ Балкан – изазов за експанзионистички исламизам, Сведок, новембар 2013 (Интервју са проф. др Дарком Танасковићем, доступно на: <http://evrozija.info/darko-tanaskovic-balkan-izazov-zaekspanzionisticki-islamizam/>).

ни географски простор између Европе и Азије, и уједно правац продора ислама од његовог централног ка периферном делу, односно од Блиског истока преко Турске према Европи. У стручној литератури тај простор познат је и као правац „Зелене трансверзале” (слика 4).

За разлику од западне (пост)хришћанске цивилизације која, услед окупљања њених чланица око јаког лидера (САД), релативно хомогено спољнополитички настула према Балкану, по том питању исламска цивилизација је доста хетерогена и нејединствена, јер од пада Османског царства не постоји исламска држава са јаком лидерском улогом.⁴⁵ У светлу таквих односа унутар исламске цивилизације, које карактерише непрестано лидерско надметање и испољавање партикуларних интереса, треба посматрати и деловање исламских центара моћи према државама Западног Балкана. Међутим, потребно је напоменути да је и поред таквих односа, у периоду југословенске кризе дошло до њиховог јединства у погледу на балканско муслиманско питање и његово решавање путем пружања војне, политичке, финансијске и друге помоћи балканској „браћи по вери” и њиховој борби за интегритет прве исламске државе у Европи.⁴⁶ То се нарочито испољило у њиховом заједничком наступу у оквиру међународних организација и УН, али, много битније, и оних исламских, пре свега Организације исламске конференције (ОИК)⁴⁷.

Тренд пружања помоћи балканским муслиманима наставио се и у актуелном постконфликтном периоду Балкана, мада у нешто измењеној форми. Показатељи актуелног присуства иначе финансијски јаких исламских центара моћи на транзиционом простору Западног Балкана нису видљиви у сфери економије и побољшања социјалног положаја балканских муслимана, већ у све већој инкорпорираниости

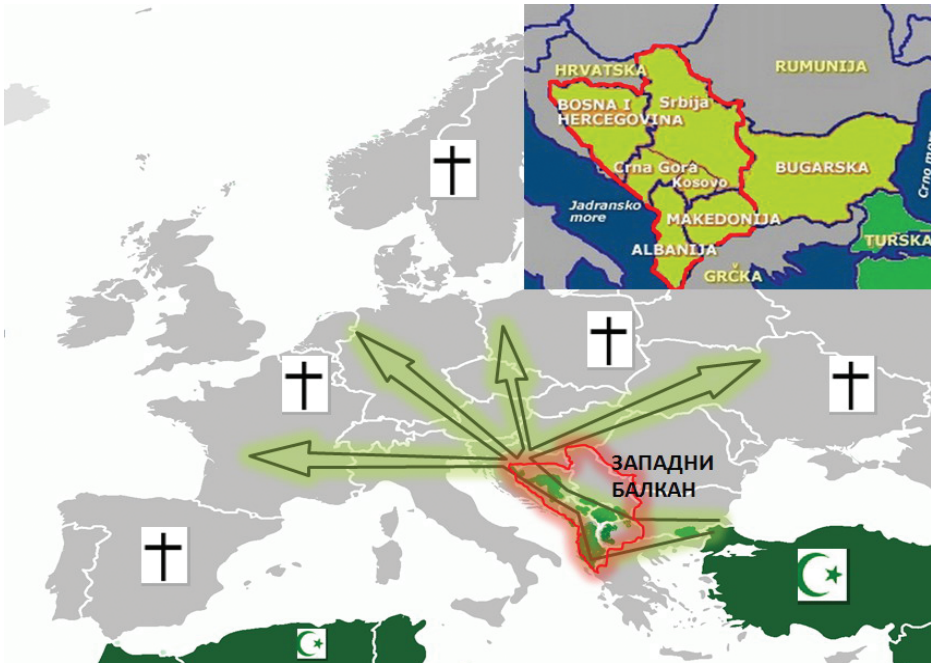
⁴⁵ У постојању таквог вакуума све три исламске државе претендују на религијско и политичко вођство у исламској цивилизацији, односно у намери да предводе муслиманску уму (јединствену државу свих муслимана). Од периода исламског буђења (ускрснућа), седамдесетих и осамдесетих година прошлог века, ове државе, сем у то време секуларне Турске, међусобно су се надметале широм света у ширењу ислама у немуслиманским државама, свргавању секуларних муслиманских режима, остваривању културног утицаја у муслиманским друштвима, и то путем спонзорисања исламистичке опозиције у секуларним муслиманским државама, верских мисионара, различитих владиних и невладиних хуманитарних, добротворних и милитантних исламских организација. Од краја осамдесетих година прошлог века, реисламизацијом и мењањем свог секуларног геополитичког дискурса у неосманитички, и Турска се активно укључила у овај процес.

⁴⁶ Сунити и шиити, фундаменталисти и секуларни муслимани, арапска и неарапска друштва, сви су се ујединили. Помоћ Бошњацима стизала је из различитих извора, јавних и приватних, а ОИК је перманентно вршила притисак на УН и НАТО да пошаљу мировне трупе у Југославију, како би заштитили муслимане. Ова најзначајнија муслиманска организација нудила је чак и више десетина хиљада војника из муслиманских земаља. Новац, људи, обука и оружје из Ирана, Турске и Саудијске Арабије и осталих муслиманских земаља омогућили су Бошњацима да постану опремљена, компетентна војна снага (Хантингтон, Семјуел: *Сукоб цивилизација и преобликовање светског поретка*, Друго издање, ЦИД, Подгорица, Романов, Бања Лука, 2000, стр. 316-319).

⁴⁷ Ова организација је једина међународна организација у савременом свету која је утемељена и делује на верској основи. По бројности земаља чланица она је друга међудржавна организација у свету, после УН. Промовисала је начело да су све муслиманске мањине, без обзира на то где се налазиле, део јединственог муслиманског народа, а својим статутом регулисала да ће се састајати увек када интерес муслиманске нације то захтева, чиме су практично створене предиспозиције за мешање у унутрашње ствари оних држава у којима муслимани живе и где су им наводно угрожена права (Потежица, Оливер: *Организација исламске конференције*, доступно на: www.nspm.org).

ислама у социо-културолошком ткиву албанске и бошњачке муслиманске заједнице. На то указују бројни новоизграђени верски објекти (џамије, медресе, исламски културни центри, итд.) широм Западног Балкана, затим активност бројних владиних и невладиних исламских организација, појава терористичког испољавања радикалних исламистичких група и организација и тенденција пораста осталих појавних облика политичког насиља муслиманских екстремиста.

Очигледно, приоритетан заједнички циљ исламских центара моћи на Западном Балкану јесте да се преко реисламизације овдашњег аутохтоног муслиманског становништва створи јака исламска база у Европи и настави даље ширење ислама у њену унутрашњост. Ипак, непомирљиве разлике у практиковању ислама (шиитски, сунитски и вехабитски), конкурентност у преузимању лидерске улоге у исламској цивилизацији, партиципирање у разним геополитичким савезима и тиме различит карактер односа са најважнијим великим силама запада и истока, доприносе њиховом неслагању и појави партикуларних исламских интереса и циљева на Западном Балкану. У границама могућности свог спољнополитичког наступа, њихови партикуларни интереси и циљеви остварују се кроз непрекидно надметање у остваривању што већег утицаја на аутохтоно муслиманско становништво. Зато је за њих територија Западног Балкана, поред важне улоге коју има у трасирању пута европског ислама, уједно и место међусобног надметања у постизању лидерства у процесу остваривања заједничког циља.

Слика 4 – Продор ислама ка Европи преко муслиманских енклава на простору Западног Балкана и Бугарске (правац „Зелене трансверзале”)

Као главни финансијер ширења ислама, како на Западном Балкану, тако и у свету, идентификована је Саудијска Арабија.⁴⁸ Иначе, ова арапска земља „је првобитни дом ислама, најсветлије реликвије ислама су тамо, њен језик је језик ислама. Њена влада је обликовала друштво према строгим исламским начелима. Током седамдесетих и осамдесетих година прошлог века Саудијска Арабија је била најутицајнија сила у исламу. На њеној територији налазе се најбогатије светске резерве нафте и стога је разумљив саудијски финансијски утицај на ширење ислама. Потрошила је стотине милијарди долара подржавајући муслиманску ствар широм света, од џамија и уџбеника до политичких партија, исламистичких организација и терористичких покрета и, чинећи то, није правила разлику”.⁴⁹ Зато и не чуде напори Саудијске Арабије у реисламизацији балканских муслимана у средишту хришћанске Европе. Међутим, вехаизам, облик сунитског ислама који долази из ове земље је пуритански, ригидан и милитантан. Он је данас верско-политичка идеологија многих транснационалних исламистичко-терористичких организација, активних широм света, које чине тзв. покрет „глобалног салафистичког џихада”, а Саудијска Арабија је његов главни финансијер. Уз финансијску и другу материјалну подршку Саудијске Арабије и неколико богатих заливских емирата, учење вехаизма прихвата све већи број муслимана на Западном Балкану, претежно млађа популација са дна социјалне лествице. Иако је вехаизам данас синоним за глобални исламски отпор атлантистичком империјализму, Саудијска Арабија, као његов промотер, деценијама уназад била је и остала главни трговински партнер и, поред Израела, најпоузданији војни савезник САД и Велике Британије на традиционално нестабилном и геополитички изузетно важном простору Блиског истока.⁵⁰ Тако се Саудијској Арабији, у условима остварене геополитичке доминације западних сила на Западном Балкану, по принципу међусобних уступака савезника, омогућава велики маневарски простор за остваривање сопственог утицаја и инкорпорирање ислама вехаистског типа унутар социо-културолошког ткива албанске и бошњачке заједнице.

Исламска Република Иран поседује величину, централни положај унутар исламске цивилизације, бројно становништво, историјску традицију, нафтне и гасне ресурсе, економски развој средњег нивоа. Све то га квалификује као најважнију исламску државу. Ипак, 90% муслимана у свету су сунити, а Иран је шиитски.⁵¹ Због тога ова земља не може да оствари битан глобалан утицај на муслиманску популацију. Међутим, од исламске револуције (1979) Иран је веома присутан на Западном Балкану, посебно у БиХ, где је исламизам, мада притајен, био најизраженији у периоду комунистичке Југославије. У том периоду он је трасирао пут бошњачких (пан)исламистичких идеја, а по отпочињању југословенског кон-

⁴⁸ Трифуновић, Дарко; Стојаковић, Горан и Врачар, Милинко.: *Вехаизам и тероризам*, Филип Вишњић, Београд, 2011, стр. 106-113.

⁴⁹ Хантингтон, Семјуел: *Сукоб цивилизација и преобликовање светског поретка*, Друго издање, ЦИД, Подгорица, Романов, Бања Лука, 2000, стр. 198.

⁵⁰ Трифуновић, Дарко; Стојаковић, Горан и Врачар, Милинко.: *Вехаизам и тероризам*, Филип Вишњић, Београд, 2011, стр. 113-126.

⁵¹ Хантингтон, Семјуел: *Сукоб цивилизација и преобликовање светског поретка*, Друго издање, ЦИД, Подгорица, Романов, Бања Лука, 2000, стр. 198.

фликта подржао бошњачке екстремне лидере у доношењу важних политичких одлука са религијском позадином. Иако је током периода балканског конфликта пружио огромну помоћ овдашњим муслиманима, и то уз знање и подршку САД и њених западних савезника, завршетком сукоба и сплашњавањем првобитног верског набоја, Иран није успео да оствари битан утицај на овдашње готово апсолутно већинско сунитско муслиманско становништво. У прилог ограниченим могућностима маневрисања Ирана на овом простору говори и чињеница да је он, од завршетка иранске исламске револуције, непомирљиви геополитички супарник САД који угрожава њену геополитичку доминацију на простору Блиског истока и централне Азије. У постконфликтном балканском периоду САД је настојала да по сваку цену неутралише ирански утицај на овом простору. У таквим околностима Иран је данас притајен на Западном Балкану али се не одриче потенцијала исламског фактора, а свој утицај остварује, пре свега, преко јаке и разгранате обавештајне мреже инкорпориране у политичку елиту Бошњака, али и преко мреже својих културних центара.

Без обзира на одређени утицај и продор иранског (шиитског), а нарочито арапског (вехабитског) ислама на Западни Балкан, Турска за балканске муслимане остаје прва адреса у исламском свету, што недвосмислено потврђује и ток догађаја последњих година. Поред Блиског истока, централне Азије и Кавказа, овај простор представља један од њених спољнополитичких приоритета. Све чешће се може чути да је тај регион у одређеном смислу, са неоосманитичке тачке гледишта, заправо најважнији, а дипломатске активности и изјаве највиших турских званичника недвосмислено указују на то.⁵² Као друга војна сила у оквиру НАТО-а и држава која жели да се потврди као регионална сила и равноправни партнер главних геополитичких играча, Турска се појављује као све значајнији фактор, чија реч има утицаја на овом простору. На то указује војно присуство Турске у Албанији и Македонији, а њене тенденције у том погледу крећу се и ка БиХ и КиМ. Такође, турска дипломатска активност изузетно је присутна у Рашкој области. Са времена турска геополитичка мисао увелико се ослања на империјално наслеђе некада моћног Османског царства, чији је геополитички императив био ширење ислама, али, и ширење територије, умножавање сопствене војне, економске и политичке моћи. Урушавањем тог некада најмоћнијег исламског царства, поразом Турске у Првом светском рату, настаје период њене геополитичке апстиненције и апсолутне секуларизације.⁵³

⁵² Танасковић, Дарко: *Неосманизам – повратак Турске на Балкан*, ЈП Службени гласник, Београд, 2010, стр 86-87.

⁵³ Прагматичним схватањем геополитичког тренутка у којем се нашла након урушавања Османског царства и његовог распарчавања између западних сила, одбацивши традиционално исламско утемељење у сопственом геополитичком коду и уређујући друштво на секуларној основи, Турска је успела да сачува своју државност и обезбеди услове за њен поновни развој према новим, модернистичким и напредним европским вредностима. Увидевши могућност тоталне пропасти и распарчавање своје земље од западних сила победница у Првом светском рату, доташњи отомански војсковођа Мустафа Кемал Ататурк, и сам учесник тог рата, покренуо је низ политичких и друштвених реформи широм земље које су претворили исламску Турску у модерну, секуларну и европски оријентисану државу. Зато се овај период турске државности назива „кемализам”. Демократско и релативно стабилно друштвено уређење, тржишна привреда, повољан географски положај, прозападно атланстичко опредељење, поуздан члан

Међутим, на таласу геополитичке прекомпозиције светског поретка, крајем прошлог века долази до поновног редефинисања геополитичког кода Турске. То је период када је над њеном секуларном политиком преовладао османистички, исламски ток. Прибојавајући се димензија и последица нове турске геополитичке концепције, многи теоретичари је називају „неосманизам”. Несумњиво, почетак неоосманизма везан је за промену геополитичког кода Турске. Промена је уследила престанком биполарне поделе света и настанком геополитичког вакуума на територијама бившег СССР-а (региони Кавказ и централна Азија) и бивше СФРЈ (БиХ, Србија, Црна Гора, Македонија), иначе простора настањених знатном муслиманском популацијом. У таквом геополитичком амбијенту, турској изолационистичкој спољној политици, дугој готово седам деценија и детерминисаној до тада секуларним кемалистичким вредностима, отворила су се врата за самосталније геополитичко деловање. На Балкану је буђење национализма и појава сепаратизма муслиманских народа, Бошњака и Албанаца, за Турску представљало шансу и геополитички интерес. Импулс новом спољнополитичком наступу Турске дало је упорно одбијање ЕУ да прими ову вишемилионску муслиманску земљу у своје пуноправно чланство, иако је она поуздан члан НАТО-а од 1952. године.

Све то подстакло је Турску, која има изразити потенцијал регионалне геополитичке моћи, да напусти до тада изолационистичку спољну политику и да своје циљеве усмери у другим смеровима, поред осталог и према Балкану. Ослањајући се на османско наслеђе, геополитички концепт неоосманизма првенствено је срачунат на обнављање сфере утицаја Турске на територији која се поклапа са некадашњим провинцијама великог Османског царства. Међутим, прагматична спољна политика Турске ни у једном тренутку не одбацује стабилне западне савезнике, нити се коси са њиховим интересима. Напротив, она вешто користи њихове интересе, како би уз њихову подршку, или пак неодмагање, остварила сопствене. Потпомажући војно, економски и политички сепаратистичке тежње муслиманских народа на Западном Балкану, Кавказу и централној Азији, она уједно остварује геополитичке интересе западних сила, доминантно САД, у настојању урушавања преостале моћи новоформиране Русије, спречавања њеног поновног нарастања и угрожавања америчке супремације. Дакле, турска геостратегија има сличне амбиције као и америчка. Вешто користи америчку подршку да би се, с једне стране, преко Балкана што брже и дубље уклонила у Европу, а с друге да би се повезала са муслиманским заједницама у Азији.

Промуслиманска подршка САД у БиХ, КиМ, Македонији и Албанији, османско наслеђе Албанаца и Бошњака, прихватљивији облик умереног турског ислама за Запад у односу на милитантни и изразито антизападни вехабитски, затим сукобљеност и ривалство Турске и Ирана у исламској цивилизацији, сукобљеност Турске и Русије у централној Азији и на Кавказу, омогућава Турској снажну подршку САД и изузетно јак геополитички утицај на балканске муслимане. У таквим условима Турска реализује своје неоосманистичке геополитичке амбиције на Западном Балкану у правцу интегрисања и повезивања постојећих муслиманских енклава на том простору.

НАТО-а на осетљивом геостратешком месту били су фактори који су допринели убрзаном развоју Турске и створили потенцијал за њено нарастање у данашњу регионалну силу.

Балкански геополитички и геостратегијски лук на правцу „Зелене трансверзале”

Наглашавајући важност Западног простора за атлантисте, на којем се иначе налази геостратешки веома битан простор Западног Балкана, Бжежински износи: „Било какво избацивање Америке од стране западних партнера из њеног седишта на западној периферији (Западни простор) значило би аутоматски крај америчког учешћа у игри на евроазијској шаховској табли, иако би то вероватно значило и евентуално потчињавање западне периферије оживљеном играчу са Средњег простора”⁵⁴. Иако Бжежински децидно не наводи о којим је земљама реч, произилази да је једини западни партнер који би могао да ослаби амерички утицај у Западном простору нарастајућа телорократска сила Немачка, која све више самостално геополитички наступа, излазећи из оквира америчких интереса. С друге стране, у оживљеном играчу са Средњег простора препозната је опорављена Русија која би, у савезу са Немачком, могла да оствари геополитичку доминацију у Европи (Западни простор) под немачким лидерством. Стога, Сједињеним Државама потребно је јако војно присуство у Западном простору, а њено јако упориште је на Балкану, где се увелико ослања на исламски фактор и неоосманитички утицај. Остварујући примат у односима са балканским муслиманима САД смањују утицај немачког (средњоевропског) континентализма који се, такође, бори за добре односе са Албанцима и Бошњацима. Играјући на карту исламског фактора САД истовремено смањује утицај руског евроазијства. У том контексту треба посматрати америчко војно присуство у земљама Западног Балкана.⁵⁵ Уколико САД не успостави потпуну контролу над Западним Балканом, теже ће реализовати, или уопште неће моћи да реализује, своје тежње на истоку, односно на Кавказу, у Поволожју, Украјини и црноморском басену.⁵⁶

Директна инфилтрација САД (преко НАТО) на Балкан сукцесивно се реализује из два смера, с намером да се створи интегрални балкански геополитички и геостратегијски лук, састављен од два сегмента – северозападног и југоисточног (слика 5). И један и други имају исходиште у геополитички и геостратегијски кључним областима Балкана: северозападни у динарској тврђави, а југоисточни у централној области Балканског полуострва, тј. у самом његовом средишту – балканском језгру. „Кичма” балканског геополитичког и геостратегијског лука формирала се од читавог низа упоришта, база, полигона и других инсталација, за САД и НАТО лако доступних, како из Јадранског и Егејског басена (акваторије, лука и аеродрома у приобаљу или на острвима), тако и из Панонске низије.⁵⁷ Да је простор КиМ важна карика за целовитост лука показао је рат који је НАТО 1999. године започео како би га насилно укључио у његов југоисточни сегмент. Део окоснице југоисточног фрагмента лука већ раније је био формиран – основа се на-

⁵⁴ Збигњев, Бжежински: *Велика шаховска табла*, ЦИД, Подгорица; Романов, Бања Лука, 2001, стр. 37.

⁵⁵ У том контексту потребно је посматрати и укључивање православних земаља Румуније и Буграске у оквире НАТО-а и инволвираност америчких интереса у украјински сукоб.

⁵⁶ *Потребан нам је балкански православни блок*, портал Евроазија.инфо, 6. јун 2014. (Интервју са др Душаном Пророковићем, доступно на: <http://http://evroazija.info/intervju-dusan-prokovic-potreban-nam-je-balkanski-pravoslavni-blok/>).

⁵⁷ Геостратегијску „Панонску лепену” по окончању хладног рата НАТО је преузео од ВУ.

лазила у снажном упоришту НАТО-а унутар Егејског басена, Солунског залива и Солуна, а две тачке ослонца су у Македонији инсталиране на полигону Криволак и аеродрому Скопски Петровац. Тачка која би била идеалан гарант стабилне запоседнутости КиМ-а, чврстине и продужавања лука према северозападу идентификована је на аеродрому Слатина код Приштине, како би, због важности косовско-метохијског простора, његове латентне нестабилности, безбедности америчких трупа и сектора у којем су распоређене, те контроле качаничке проходнице према запаљивом појасу дуж Скопске Црне Горе, јужне подгорине Шар-планине и Полошке котлине, било формирано још једно упориште – база Бондстил.⁵⁸

Слика 5 – Балкански геополитички и геостратегијски лук на правцу простирања „Зелене трансверзале“⁵⁹

⁵⁸ Степић, Миломир: *Перспективе Косова и Метохије у контексту глобалних геополитичких концепција*, Зборник радова са научног скупа одржаног у Косовској Митовици 27-29. маја 2005, Српска академија наука и уметности, Београд, 2005, стр. 264-265.

⁵⁹ Слика преузета и прерађена из: Степић, Миломир: *Перспективе Косова и Метохије у контексту глобалних геополитичких концепција*, Зборник радова са научног скупа одржаног у Косовској Митовици 27-29. маја 2005, Српска академија наука и уметности, Београд, 2005, стр. 266.

Пут продора ислама из Азије ка Европи, односно правац исламске балканске трансверзале назване „Зелена трансверзала”, готово се у потпуности територијално поклапа са правцем пружања атлантистичког балканског геополитичког и геостратегијског лука у његовом северозападном сегменту и са мањим одступањем у југоисточном. Овај правац почиње из подручја јужне Бугарске, претежно насељеним муслиманским живљем, затим наставља преко Кумановске регије у Македонији до Прешева у јужној Србији, а затим преко КиМ и Рашке области (тзв. „Санџак”) наставља до централне Босне где живи најбројнија муслиманска популација на Балкану. „Зелена трансверзала” део је ширег исламског пројекта, обнављање исламске империје од Јадрана до Кинеског зида. То је врло важна копнена веза коју муслимани деценијама покушавају да населе како би је учинили потпуно проходном за продор ка Европи. Зато је јако важно да Албанци овладају Кумановском регијом и Прешвском долином, а Бошњаци Рашком облашћу до границе Босне, и да сачувају енклаву Горажде. Због тога је он предмет интересовања свих исламских центара моћи, укључујући и неоосманистичку Турску. Турски геополитички наступ према том простору огледа се у симбиози заједничких интереса са САД, јер Турска, као стратешки ослонац Америке у исламском свету, игра вишеструку улогу: подржава америчке стратешке интересе међу исламским државама, омогућава америчко присуство на балканском простору и представља америчку противтежу немачкој превласти у централној Европи и на Балкану, у онемогућавању реафирмације њеног геополитичког сна о овладавању Малом Азијом и ширим басеном Црног мора и Каспијског мора.⁶⁰ Стога, наступ неоосманистичког ислама на Западном Балкану тренутно је од важне користи геополитичким интересима атлантиста, и то управо на територији коју они желе да ставе под своју потпуну контролу на правцу простирања балканског геополитичког и геостратегијског лука.

Немачка константно тежи изградњи европске дијагонале, чији је вектор усмерен према Балкану, Малој Азији и Блиском истоку (*Drang nach Osten*). Она се правцем северозапад–југоисток, након деведесетих година прошлог века, политички, економски и војно вратила на Балкан, потврђујући тиме традиционални континуитет њених интереса и политике на Балкану. Због својих дугорочних интереса, као што је приближавање нафтним изворима Блиског истока, Немачка покушава да угрози америчку доминацију на Балкану, Средоземљу и Блиском истоку. Ради својих интереса Немачка одржава традиционално добре односе не само са Турском, према којој тренутно има уздржан став услед њене американизације, већ и са исламским светом уопште. У том светлу треба посматрати њено војно ангажовање на балканском геополитичком и геостратегијском луку и протекционистичко постављање према Албанцима и Бошњацима на правцу „Зелене трансверзале”, како током југословенске кризе, тако и у актуелном транзиционом тренутку западнобалканских држава.

⁶⁰ Према: Гиговић, Љубомир: *Геополитички и геостратешки значај Рашке области*, Војно дело, Медија центар „Одбрана”, Пролеће/2011.

Исламски фактор на Западном Балкану у контексту потенцијалних геополитичких криза

Ако се узме у обзир утицајно америчко дипломатско-политичко присуство у БиХ, такође и војно присуство све до 2005. године у оквиру међународних снага (IFOR и SFOR), примећује се да једини део балканског геополитичког и геостратегијског лука, који није под непосредном атланстичком контролом, представља изузетно важан геополитички и геостратегијски простор Рашке области (тзв. „Санџака“). Он је природна спона две православне земље – Србије и Црне Горе, још увек евроатлантски неинтегрисаних држава Западног Балкана. Преко тог простора отвара се пут Србији, а тиме потенцијално и Русији, према Јадранском мору и даље ка Средоземном мору. Према њему се слива и на њему завршава више стратегијских балканских праваца. Дакле, у стратегијском смислу Рашка област представља јединствену просторно-географску целину.⁶¹

За атлантисте је овај простор од изузетне важности због спајања оба сегмента балканског геополитичког и геостратегијског лука, спречавања руског продора на Медитеран и немачког ка југоистоку, и тиме остваривања потпуне геополитичке супремације на Балкану. Од почетка двехиљадитих година присутна је стално усмерена пажња атлантиста према Рашкој области. Дипломатским активностима и деловањем владиног и невладиног сектора, САД и Велика Британија изражавају сталну забринутост за стање међунационалних односа, као и односа државе Србије према Бошњацима који, према њиховом мерилу, не остварују у довољној мери своја мањинска права. Тиме, пружајући латентну подршку Бошњацима, атланстичке силе континуирано подгревају изражене међуетничке тензије и чине овај простор безбедносно нестабилним и потенцијалним безбедносним жариштем.

Немачка је, такође, дипломатски веома присутна у том региону. Ради својих југоисточних геополитичких стремљења, она још од 19. века фаворизује исламски фактор у Рашкој области насупрот српском, спречавајући тиме уједињење Србије и Црне Горе и отварајући сопствени пут ка Блиском истоку.

За Турску и остале исламске центре моћи Рашка област представља најзначајнију карику у ланцу исламске балканске трансверзале. Њен „рашки мостобран“ повезује северозападни „гораждански мостобран“ и југоисточни „кумановски мостобран“, односно бошњачки национални корпус из БиХ са албанским у Албанији, Црној Гори и Србији. Са становишта исламских интереса њен значај је вишеструк. Прво, Рашка област је простор у којем је процес исламизације половишно завршен, за разлику од (непосредно) околних простора БиХ, КиМ и Албаније, где је тај процес скоро доведен до краја. Друго, исламска балканска трансверзала није непрекидни појас територије исте ширине на целој својој дужини. За разлику од простора КиМ, где је најшира, јер укључује и Албанију, на делу Рашке области је најужа, а тиме и геополитички најосетљивија. Такође, ова област се налази на самом европском средишту исламске дијагонале, без које би она била пресечена на приближно 120 км

⁶¹ Према: Гиговић, Љубомир: *Етнодемографски процеси у Рашкој области у другој половини 20. века и њихов геополитички значај*, докторска дисертација, Универзитет у Београду – Географски факултет, Београд, 2008, стр. 51.

и без озбиљнијих могућности да се обезбеди сигуран двосмерни исламски утицај на Балкану. Овладавањем и потпуном контролом овог простора исламистима би се у већој мери отворио правац познатији као „Зелена трансверзала”, који се простире од Мале Азије, Тракије, Македоније, Косова и Метохије, Рашке области, Босне и Херцеговине до Цазинске крајине, као најистуреније исламске тачке у Европи.⁶² Природни демографски процеси, исељавање српског становништва и чврста подршка западних сила исламском фактору у Рашкој области дугорочно би могли да помогну остваривању исламистичких интереса на Западном Балкану.

Закључак

Као мост између три континента (Европа, Африка и Азија) Балкан је увек имао изузетно значајан геополитички положај који се одликује додирима и прожимањима различитих цивилизација, религија, култура, политичких и идеолошких опредељења и војностратегијских интереса локалног, регионалног и глобалног домаћаја. На његовој посебној територијалној целини названој Западни Балкан живе различити народи различитих вероисповести. Њихова вечита борба за што веће територије и неслагање око међудржавних територијалних разграничења у дугој балканској историји била је најчешћи узрок међусобних спорова и оружаних сукоба. То је погодвало уплитању спољних сила у „балканске послове”, према познатој макијавелистичкој максими „подели па владај”.⁶³ Тако су и од почетка југословенске кризе постхладноратовске геополитичке перспективе Западног Балкана увелико одређене резултатом векторског укрштања интереса великих сила.

У складу са својим стратешким интересима на Западном Балкану, велике силе обезбеђују зону свог непосредног утицаја, преузимањем улоге заштитника и бирањем савезника међу овдашњим народима. Историографија балканских сукоба указује на то да је за њих цивилизацијска основа била пресудна у њиховом одабиру. По правилу, православни Срби су традиционално чврсти цивилизацијски савезници Русије, а католички Хрвати Немачке (некада Аустроугарског царства), а сада и атлантских сила. С обзиром на историјску сукобљеност атлантистичких и немачких балканских интереса са руским, као геополитички противници америчког и британског атлантизма и немачког (средњоевропског) континентализма идентификовани су Срби („балкански Руси”), а као савезници, поред наведених цивилизацијских, и сви они други који су били против српских интереса и који су обезбеђивали остваривање њихових интереса. Као такви, поред осталих, идентификовани су балкански муслимани, Бошњаци и Албанци.

Током највећих глобалних сукоба 20. века, али и оних регионалних, Бошњаци и Албанци су били савезници најмоћнијих западних сила тог времена. У Првом светском рату, посредством савезништва Турске са Аустроугарском и Немачком, балкански муслимани били су савезници аустроугарске и немачке царевине. Међутим,

⁶² Према: Гиговић, Љубомир: *Геополитички и геостратешки значај Рашке области*, Војно дело, Медија центар „Одбрана”, Пролеће/2011.

⁶³ Према: Сретеновић, Милољуб: *Геополитички положај Западног Балкана*, Војно дело, Пролеће/2010, Министарство одбране Републике Србије, Београд, 2010, стр. 53–75.

касније, урушавање некада најмоћнијег исламског царства, секуларизација Турске и њено повлачење у геополитички изолационизам, условило је потребу балканских муслимана за склапање савезништава са геополитичким играчима западне (пост)хришћанске цивилизације, од којих су могли очекивати подршку у својим етно-сепаратистичким и (пан)исламистичким тежњама на Западном Балкану. Тако су у Другом светском рату муслимани били верни савезници нацистичке Немачке, а у периоду распада комунистичке Југославије и једине преостале глобалне силе САД и њених западних савезника – Велике Британије и Немачке. Уочава се да су у свим ратним периодима, али и у периодима релативног мира на Балкану, Бошњаци и Албанци били окренути против Срба, вођени како сопственим тако и интересима својих моћних западних заштитника који су настојали да ослабе српски фактор на овом простору. Немци су у свим сукобима били противници Срба, а атлантистичке силе биле су српски савезници само током великих глобалних светских сукоба, када су обуздавали продор Немачке ка југоистоку, док су у периодима релативног мира чинили све како би ослабили српски фактор и тиме продор руског утицаја, неретко при томе користећи исламски фактор.

Дакле, разлоге савремене атлантистичке подршке исламском фактору на Западном Балкану треба тражити у суштинском интересу најмоћније земље света САД, обликованим током полувековног сукоба на глобалном нивоу – хладним ратом, који је својевремено налагао даљи продор на исток опкољавањем евроазијског континента, уз истовремено одржавање сфере утицаја на југоистоку Европе. И након завршетка хладног рата, страх атлантиста од опоравка Русије налаже потребу за пружањем подршке исламском фактору на овом простору насупрот српском, али исто тако и због обуздавања оживљене немачке тежње за продором на југоисток ка Блиском истоку, зашта, као противтежу, атлантисти увелико користе турске неоосманистичке балканске претензије. Америци, као „сили мора”, у свом настојању да овлада средиштем (срцем) света (*Heartland*-ом) у коначном циљу ка придобијању доминације над светским острвом (*World Island*), од стратешке је важности доминација у појасу тзв. „унутрашње” или „периферног полумесеца” (*Inner or Marginal Crescent*) или (*Rimland*) који се подудара са приобалним деловима евроазијског континента.

На овом простору налазе се и поједине утицајне муслиманске земље централног исламског простора (Јужни простор) са којима САД настоје да одрже добре односе, јер су енергетски зависне од њих, али и због њиховог геостратешки важног положаја унутар евроазијског континента. Дакле, и у том контексту треба посматрати нескривену подршку САД коју пружају муслиманима у земљама западног Балкана, шаљући поруку исламском свету како САД нису њихов противник.

У појасу *Rimland*-а налази се и Турска са изразито важним геостратешким положајем за остваривање атлантистичких циљева у Евроазији, као мост на прелазу између Европе и Азије. Интереси САД и Турске на простору Западног Балкана се поклапају. На глобалном и регионалном нивоу САД користе Турску да, остваривањем својих утицаја у западнобалканским земљама, као и оним на Кавказу и централној Азији, спроводи Спајкменову „стратегију анаконде” према Русији (њеног дављења по ободима). Другим речима, САД своје интересе, поред осталог, базирају на потпомагању геополитичке пројекције неоосманистичке Турске. Ширење турске интересне сфере на Западном Балкану усмерено је и ка препречавању немачког средњоевроп-

ског утицаја и његовом спуштању дунавско-црноморским коридорима. Подршка САД исламском фактору на Западном Балкану поступно се реализује кроз омогућавање здруженог финансирања осиромашених и ослабљених државица овог простора од стране Турске и других блискоисточних, арапских атлантских савезника, пре свега Саудијске Арабије, уз истовремено онемогућавање било каквог утицаја Ирана.

Немачко геополитичко комбиновање са исламским фактором на Западном Балкану треба посматрати, пре свега, у контексту остваривања њених југоисточних претензија ка енергетски богатом простору Блиског истока и Каспијског басена, зашта им је потребно јако савезништво муслиманских земаља са тог простора, нарочито Турске преко које се овај правац пружа. Немачка је тренутно јако обазрива према улози американизоване Турске на овим просторима, али, дугорочно посматрано, турско геополитичко деловање ван граница интереса САД све чешће оставља простор за приближавање немачко-турских интереса.

С друге стране, руски геополитички концепт евроазијства игра на карту приближавања Русије исламском свету на евроазијском континенту, посебно земљама шиитског полумесеца, ради потпуног остваривања атлантистичке супремације, те се у том контексту могу очекивати промене на релацији односа атлантистичких сила и исламских центара моћи на Западном Балкану.

Литература

[1] Алибашић, Ахмет: Муслимани Југоисточне Европе, Атлас исламског свијета, Удружење илмије ИЗ у БиХ, Сарајево, 2004.

[2] Бодин, Миленко: Теоријски основи менаџмента националне безбедности, докторска дисертација, Универзитет у Београду – Факултет безбедности, Београд, 2007.

[3] Гајић, Саша: Западни Балкан у савременом политичком дискурсу, Национални интерес, Београд, бр. 3/2012.

[4] Гиговић, Љубомир: Геополитички и геостратешки значај Рашке области, Војно дело, Медија центар „Одбрана”, Пролеће/2011.

[5] Гиговић, Љубомир: Етнодемографски процеси у Рашкој области у другој половини 20. века и њихов геополитички значај, докторска дисертација, Универзитет у Београду – Географски факултет, Београд, 2008.

[6] Гиговић, Љубомир, и Секуловић, Драгољуб: Чиниоци геополитичког положаја Србије, Глобус бр. 34, Српско географско друштво, Београд, 2009.

[7] Дугин, Александар: Основи геополитике – геополитичка будућност Русије, Екопрес, Зрењанин, 2004.

[8] Кнежевић, Милош: Србија и Западни Балкан, Национални интерес, Београд, бр. 3/2012.

[9] Килибарда, Зоран: Основе геополитике, Универзитет у Београду – Факултет безбедности, ЈП Службени гласник, Београд, 2008.

[10] Мијалковски, Милан: Домети агресије селација на неинтегрисаном делу Балкана, Војно дело, Јесен/2011, Министарство одбране Републике Србије, Београд, 2011.

[11] Збигњев, Бжежински: Велика шаховска табла, ЦИД, Подгорица; Романов, Бања Лука, 2001.

[12] Хантингтон, Семјуел: Сукоб цивилизација и преобликовање светског поретка, Друго издање, ЦИД, Подгорица, Романов, Бања Лука, 2000.

[13] Обрадовић, Вук: *Друштво, национализам, одбрана - Национализам у друштву и његов утицај на одбрану и безбедност СФРЈ*, ИРО Привредапублик, Земун, 1989.

[14] Потезица, Оливер.: *Вехабије, између истине и предрасуда*, Филип Вишњић, Београд, 2007.

[15] Пророковић, Душан: *Геополитика Србије – положај и перспективе на почетку 21. века*, ЈП Службени гласник, Београд, 2012.

[16] Степић, Миломир: *Западни Балкан – пример географског распојмљивања и геополитичког манипулисања*, Национални интерес, Београд, бр. 3/2012.

[17] Степић, Миломир: *Перспективе Косова и Метохије у контексту глобалних геополитичких концепција*, Зборник радова са научног скупа одржаног у Косовској Митовици 27-29. маја 2005, Српска академија наука и уметности, Београд, 2005.

[18] Сретеновић, Милољуб: *Геополитички положај Западног Балкана*, Војно дело, Пролетер/2010, Министарство одбране Републике Србије, Београд, 2010.

[19] Shipoli, A. *Erdoan: Is Wahhabism a Security Challenge for Kosova, or Not?*, European Journal of Economic and Political Studies, 2009, № 2.

[20] Талијан, Момчило, Талијан, М., Мирослав, *Општи и безбедносни менаџмент*, ВШУП, Бања Лука, 2011.

[21] Талијан, Мирослав, *Безбедносни менаџмент у супротстављању тероризму и борби против тероризма*, Медија центар „Одбрана”, МО РС, Београд, 2010.

[22] Танасковић, Дарко: *Неосманизам – повратак Турске на Балкан*, ЈП Службени гласник, Београд, 2010.

[23] Трифуновић, Дарко; Стојаковић, Горан и Врачар, Милинко: *Вехабизам и тероризам*, Филип Вишњић, Београд, 2011.

[24] Јевтић, Мирољуб: *Религија и политика – Увод у политикологију религије*, Институт за политичке студије и ФПН, Београд, 2002.

[25] Јевтић, Мирољуб: *Савремени џихад као рат*, Треће издање, ИКП „Никола Пашић”, Београд, 2001.

МЕЂУНАРОДНО КРИВИЧНО ПРАВОСУЂЕ ПОСЛЕ ДРУГОГ СВЕТСКОГ РАТА

Драган Јовашевић*

Универзитет у Нишу, Правни факултет

Ове године навршава се седам деценија од окончања најстрашнијег рата у људској историји. Наиме, после шест година непријатељстава широм света, нацистичке и фашистичке земље, у првом реду Немачка и Јапан, коначно су потписале капитулацију. Тиме је било окончано ратно стање, али су се годинама након тога утврђивале праве размере ове људске трагедије. У том светлу треба сагледати и деловање међународних судских органа – међународних војних судова у Нирнбергу и Токију, где је утврђивана кривична одговорност и, по први пут у историји људске цивилизације, изречене су и извршене казне учиниоцима најтежих међународних злочина извршених за време ратних операција, посебно над цивилним становништвом и ратним заробљеницима.

Кључне речи: *светски рат, међународно право, кршење, злочини, суд, одговорност, казна*

Појам међународног кривичног суда

Међународна заједница је предвиђала, од најстаријих времена, па све до данашњих дана, различите облике помоћи и сарадње ради кривичног прогона и кажњавања учинилаца најтежих међународних кривичних дела којима се на најтежи и најгрубљи начин крше правила међународног права и повређују или угрожавању човечност и друга добра заштићена међународним системом правних прописа¹. Међу тим облицима помоћи, најзначајнији је онај вид који се састоји у установљењу и деловању међународних кривичних судова који у интересу правде, у име цивилизованог дела човечанства или просвећених народа воде кривични поступак и изричу казне и друге кривичне санкције учиниоцима међународних кривичних дела². Али, тек после Другог светског рата ова је идеја наишла на своју реализацију оснивањем и деловањем међународних војних и цивилних судских органа.

* Проф. др Драган Јовашевић је редовни професор Универзитета у Нишу.

¹ Д. Јовашевић, Међународно кривично право, Ниш, 2011. године, стр. 31-36.

² Б. Јанковић, Оснивање међународног кривичног суда, Годишњак Правног факултета у Сарајеву, Сарајево, 1957. године, стр. 55-59.

Да би се неки судски орган могао окарактерисати као међународни кривични суд³, потребно је да буду испуњени одређени услови. То су⁴:

1) посебан начин стварања суда. Да би такав суд имао карактер „међународног” суда, он мора бити конституисан на темељу међународног права, односно на темељу правних правила којима се уређују субјекти признати у међународној заједници. Ти судови могу бити формираны уговором између појединих држава (најчешће држава победница после завршених ратова, као што су били нпр. Нирнбершки и Токијски суд) или одлуком међународног органа (нпр. Савета безбедности у случају Хашког трибунала или трибунала за Руанду);

2) суд мора да примењује искључиво (или претежно) правила међународног права. То значи да за конституисање и деловање таквог суда постоје посебна међународним правом установљена правила. Таква правила не представљају израз суверенитета неке државе (па макар то била и најмоћнија држава света), нити израз одређеног правног система, већ правни систем међународне заједнице у целини;

3) састав суда такође мора бити међународни. То значи да чланове суда чине лица разних држављанства која представљају међународну заједницу у целини, а не поједине државе из којих таква лица долазе и

4) суд је надлежан за кривични прогон и кажњавање лица која се јављају као учиниоци међународних кривичних дела, дакле кривичних дела која су одређена као најтежи облици кршења међународног права, дела која су као таква предвиђена у релевантним међународним правним актима.

Развој идеје о одговорности за међународна кривична дела

Деветнаести век доноси прекретницу у развоју међународног ратног (хуманитарног) права, односно међународног кривичног права. За време Америчког грађанског рата (1861–1865. године) Општом наредбом број 100, америчког председника Абрахама Линколна од 24. августа 1863. године, прокламован је „Законик Френсиса Либерера”⁵ који је поставио правила за поступање владиних снага у рату. Овај законик забрањивао је пљачкање, убиства и поробљавање цивилног становништва, вођење борбе „без преживелих”, доношење непотребних патњи непријатељу, употребу отрова и убијање ратних заробљеника који би покушали бекство⁶.

То је већ време када је сазрела идеја о хуманизацији рата, па 19. век у овом погледу доноси велики напредак у даљем развоју међународног кривичног права⁷.

³ Према структуралним карактеристикама међународно кривично правосуђе или органи међународне кривичне судбености могу се поделити у три групе. То су : 1) стални Међународни кривични суд, 2) ад хос међународни војни судови, односно кривични трибунали и 3) хибридни, мешовити или интернационализовани судови.

⁴ М. Шкорић, Тужитељ пред међународним казним судовима, Ријека, 2005. године, стр. 4-5.

⁵ Френсис Либер био је професор Колумбија универзитета. Пре тога био је војник по професији који се борио у бици код Ватерлоа, а касније је учествовао и у борбама за ослобођење Грчке.

⁶ Б. Петровић, Д. Јовашевић, Међународно кривично право, Сарајево, 2010. године, стр. 51-61.

⁷ Извори међународног хуманитарног права, Београд, 1999. године, стр. 267 и даље.

Тако је прво 1856. године донета Париска декларација о поморском праву која је садржала правила о блокади и заплени на мору. Затим се 1864. године, после сурових искустава Наполеонових ратова и кримског рата, односно после битке код Солферина у француско-аустријском рату 1859. године, доноси Женевска конвенција о побољшању судбине војних рањеника у рату. Петроградска декларација из 1868. године забрањује употребу у рату средстава која непотребно повећавају патњу људи као што су експлозивна зрна тешка мање од 400 грама.

Нешто касније, 1874. године, донета је Бриселска декларација која регулише права и обичаје рата којом се позивају државе потписнице да се уздрже од нехуманих поступака у случају вођења рата, као што су: употреба отрова, убијање непријатеља који се предао, употреба оружја којим се непотребно проузрокују патње људи, злоупотреба заставе за примирје или амблема Црвеног крста. Одредбе сличне садржине познаје и Оксфордски приручник из 1880. године који је саставио Институт за међународно право

То је већ време када се у Швајцарској, на иницијативу новинара и филантропа Анри Динана 1863. године, оснива Међународни комитет за помоћ рањеницима (који касније прераста у Међународни комитет Црвеног крста). Председник ове организације Швајцарац Гистав Мојније је, после немачко-француског рата 1870/1. године, ради предупредивања ратних злочина којима је обиловало овај рат, предложио оснивање међународног кривичног суда.

Хашке конвенције из 1899.⁸ и 1907. године представљају први покушај да се изврши кодификација права и дужности зарађених страна и да се прецизирају правила о вођењу сувоzemног рата, посебно да се ограничи наоружање, забрани употреба одређених средстава борбе и осигура мирно решавање спорова међу државама.

На Првој хашкој конференцији, одржаној 1899. године, усвојени су следећи међународноправни акти⁹: 1) Конвенција о законима и обичајима рата на копну, 2) Конвенција о примени начела Женевске конвенције од 22. августа 1864. године о положају рањеника у рату на рањенике у поморским ратовима и 3) Конвенција о мирним начинима решавања међународних спорова. Овом приликом донете су и три декларације. То су: 1) Декларација о забрани бацања пројектила и експлозива из балона и сличних направа, 2) Декларација о загушљивим гасовима и 3) Декларација о забрани употребе распрскавајућих (дум-дум) метака. Недостатак донетих конвенција и резолуција произилази из чињенице да се оне односе само на рат и вођење рата, али не и на осигурање мира.

На другој хашкој конференцији,¹⁰ одржаној од 15. јуна до 18. октобра 1907. године, у присуству представника четрдесет четири државе, донето је чак 13 конвенција и једна декларација, међу којима се по свом значају издваја Правилник о законима и обичајима рата на копну (додатак уз Четврту конвенцију). Овај Правилник садржи систем правила о допуштеним и недопуштеним средствима за вођење рата,

⁸ Руски цар Николај II је 1899. године сазвао мировну конференцију у Хагу у присуству представника 26 држава са следећим циљевима: а) стварање међународне организације, б) решавање проблема оружјања, ц) мирно решавање међународних спорова и д) кодификација правила ратног права.

⁹ Ж. Хорватић, Заштита права жртава рата, Одвјетник, Загреб, број 3-4/1996. године, стр. 93-108.

¹⁰ Б. Златарић, Хашка конвенција из 1907. године и индивидуална кривична одговорност за ратне злочине, Југословенска ревија за међународно право, Београд, број 2/1958. године, стр. 296-301.

о забрани бомбардовања и напада на небрањене градове и села, као и о заштити цивилног становништва. Нажалост, те забране биле су лишене кривичне санкције којом би се обезбедило њихово поштовање. Уместо кривичне, предвиђена је само грађанскоправна одговорност за државу због штете која буде нанета употребом не-дозвољених средстава борбе.

Скуп хашких конвенција, споразума и декларација данас се све чешће назива „хашко право”. У његовој се основи налази обичајно право – „закони и обичаји ратовања”. Ово право одређује скуп правила о правима и обавезама зараћених страна у вођењу ратних дејстава како би се ограничио избор начина и средстава повређивања непријатеља у међународном оружаном сукобу.

Активности међународне заједнице у 20. веку

После Првог светског рата Версајски мировни уговор¹¹ (чл. 227 и 230) предвиђао је, поред осталог, и обавезу победничких сила да суде немачком цару Вилхелму II Хоенцолерну и другим немачким и аустроугарским политичким и војним руководиоцима за кршење женевског и хашког права, за вођење агресивног рата и бројне извршене злочине на бојном пољу и на окупираним територијама. У члану 227. је стајало да су „савезничке и удружене силе јавно оптужиле Вилхелма II Хоенцолерна за највишу повреду међународног морала и освештаног поштовања уговора”¹².

Овим је мировним уговором чак било предвиђено и образовање посебног суда који ће судити злочинцима уз све гаранције права на одбрану. Тај је суд требало да чине по један представник Велике Британије, Италије, Јапана, САД и Француске. Према члану 228. Версајског уговора немачка влада се обавезала да преда савезницима сва лица која су оптужена за неки од ратних злочина који су извршени у Првом светском рату. Тако је од 896 ратних злочинаца, колико су савезници тражили од Немачке, судски процес¹³ од стране Врховног суда у Лајпцигу 3. фебруара 1920. године вођен само против 45 оптужених лица, при чему је само девет лица и осуђено¹⁴. Али, до судског процеса немачком цару није дошло због одбијања Холандије да га изручи савезничком суду из следећих разлога: 1) кривична дела за која је тражено изручење нису била предвиђена у уговорима које је потписала Холандија са другим земљама и 2) према законима и традицији Холандија је увек пружала помоћ и давала азил пораженима у међународним сукобима, те нема основа за одступање од ових правила.

¹¹ И у предлозима мировних уговора између савезничких сила са другим пораженим земљама: Аустроугарском, Турском, Мађарском и Бугарском такође су биле предвиђене одредбе о утврђивању кривичне одговорности политичких и војних руководиоца за извршене злочине у току Првог светског рата, али су те одредбе из коначне редакције мировних уговора изостављене.

¹² W. A. Schabas, *Genocide in International Law*, Cambridge, 2000. године, стр. 89-112.

¹³ Поред судских процеса одржаних у Лајпцигу, и у другим европским земљама, у првом реду у Француској и Белгији, одржано је више суђења у одсуству немачким војним руководиоцима за извршене злочине, али изречене казне (па и смртне казне) никада нису извршене.

¹⁴ Овом приликом је на основу одредаба Закона донетог 18. децембра 1919. године одржано укупно девет судских процеса у Лајпцигу против припадника немачке војске и морнарице.

После Првог светског рата остали су само принципи који представљају основе кривичне одговорности и кажњивости у међународном праву. То су следећи принципи: 1) ратови могу бити праведни и неправедни, а агресивни рат представља злочин, 2) за ратне злочине требало би да одговарају и физичка лица, а не само држава као правно лице, 3) ратни злочинци нису одговорни пред судовима своје државе већ, пре свега, пред судовима оних држава на чијим су територијама извршили кривична дела и 4) положај и функције учинилаца ратних злочина не дају извињење или оправдање за учињене злочине¹⁵.

У периоду између два светска рата донето је више декларација, конвенција и пактова од којих су од посебног значаја за изградњу међународног кривичног права следећи међународноправни акти¹⁶: 1) Женевске конвенције о заштити рањеника, болесника и ратних заробљеника из 1919. године, 2) Женевски протокол о забрани употребе у рату загушљивих, отровних или сличних гасова и бактериолошких средстава из 1925. године, 3) Париски пакт или Бријан-Келогов пакт¹⁷ из 1928. године. Уместо правила о вођењу рата (*ius in bello*) сматра се да је ефикасније да се усвоје правила по којима би рат био потпуно забрањен (*ius da bellum*) као средство међународне политике. Наиме, стране уговорнице су, доношењем овог пакта свечано изјавиле да „осуђују прибегавање рату ради решавања међународних спорова и да га се одричу као оруђа националне политике у својим међусобним односима” и 4) Лондонски протокол из 1936. године о правилима за вођење подморничког рата и заштити помораца.

То је време када велику активност у правцу успостављања и изградње међународног кривичног права и кривичног правосуђа показују универзалне међународне организације, као што су Друштво народа и Интерпарламентарна унија (из којих је после Другог светског рата израсла Организација уједињених нација), али није занемарљив ни допринос у овом правцу који су дали Удружење за међународно право и Удружење за кривично право. То је, заправо, време када се поред „хашког права”¹⁸, све чешће говори о постојању „женевског права”¹⁹. Њега чини скуп међународних конвенција донетих у Женеви (1864. године, 1919. године и 1949. године). Ово право одређује скуп правила који штите жртве рата и покушава створити гаранције у корист онеспособљених припадника оружаних снага, као и лица која не учествују у непријатељствима. Ради се о систему правних правила која треба да заштите одређена лица, објекте или добра.

Злочини које су извршили нацисти и фашисти са својим савезницима за време Другог светског рата према ратним заробљеницима, рањеницима и болесницима, а посебно према цивилном становништву окупираних територија, принудили су савезничке силе да се пред окончањем рата договоре о предузимању мера за суђење и

¹⁵ В. Broomhall, Developments in criminal law and criminal justice, Criminal Law Forum, Dordrecht, број 2/1997. године, стр. 317-334.

¹⁶ Д. Јовашевић, Међународна кривична дела – одговорност и кажњивост, Ниш, 2010. године, стр. 60-64.

¹⁷ В. Тодоровић, Међународни уговори, Ратно право и безбедност, Београд, 1999. године, стр. 51-52.

¹⁸ Д. Деренчиновић, Нека запажања о утјецају међународних конвенција на развјат хрватског казне-ног права, Зборник радова, Актуелна питања казне-ног законодавства, Загреб, 2004. године, стр. 21-41.

¹⁹ Ј. Лопичић, Развој кривичног дела ратног злочина против цивилног становништва и угрожавање сло-бода и права, Правни живот, Београд, број 9/1998. године, стр. 579-582.

кажњавање извршилаца злочина против мира и свих врста ратних злочина. Тако је дошло до усвајања „Декларације о зверствима” на конференцији у Москви која је одржана од 19. до 30. октобра 1943. године у присуству представника владе САД, СССР-а и Велике Британије. Том декларацијом је утврђено да ће се ратним злочинцима судити у државама на чијим су територијама извршили злочине по законима тих држава, док ће се злочинцима чији злочини немају посебну географску одређеност судити на основу посебне одлуке савезничких влада. У Декларацији је, поред осталог, писало: „Уједињено краљевство, Сједињене Америчке Државе и Совјетски савез примили су из многих извора доказе о зверствима, покољима и хладнокрвним масовним погубљењима која се врше од стране Хитлерових снага из многих земаља од њих прегажених и из којих се они сада постојано истерују...”²⁰.

Ова Декларација добила је потврду на Конференцији одржаној у Јалти 12. фебруара 1945. године када је истакнута „непоколебљива намера тројице шефова САД, СССР и Велике Британије да се сви ратни злочинци подвргну праведној и брзој казни”, као и касније на Потсдамској конференцији која је одржана у Берлину, августа 1945. године, у присуству представника САД, СССР-а, Велике Британије и Француске.

Међународни војни судови

Незапамћени злочини које су извршили нацисти и фашисти широм света за време Другог светског рата довели су до организовања наднационалних судских органа који су у спроведеном кривичном поступку изrekli пресуде највишим немачким и јапанским политичким и војним руководиоцима, а које су затим и извршене.

Наиме, савезничке силе су још 1942. године потписале споразум у палати Сент Џејмс у Лондону којим су установиле Комисију УН за ратне злочине, састављену од седамнаест представника својих држава. Ова Комисија сачинила је 8.178 предмета (досијеа) о лицима која су осумњичена за најтеже међународне злочине извршене у овом рату, али и листу од 750 италијанских ратних злочинаца који су осумњичени за извршене злочине употребом забрањених гасова, убиства цивила и заробљеника у Етиопији за време краткотрајног рата, почев 1935. године.

На Московској конференцији која је одржана 30. октобра 1943. године Савезничке силе донеле су одлуку, у виду „декларације”, да после окончања рата пред суд изведу немачке ратне злочинце чији злочини немају посебну географску одређеност, док је за остале злочинце договорено да им се суди у државама где су та дела извршена. Касније, на конференцијама „велике тројице” (председника САД, премијера Велике Британије и председника владе СССР-а) у Техерану, од 28. новембра до 1. децембра 1943. године, на Јалти од 4. до 11. фебруара 1945. године и у Потсдамду од 17. јула до 2. августа 1945. године, усаглашени су ставови о потреби суђења главним немачким ратним злочинцима²¹.

²⁰ Уједињене нације – Збирка докумената, 1941-1945. године, Београд, 1948. године, стр. 14-18.

²¹ E. Smit, *The American Road to Nuremberg – the Documentary Record 1944-1945.*, Stanford, 1982. године, стр. 118-155.

Следећи те идеје, савезничке силе су Лондонским споразумом о гоњењу и кажњавању главних ратних злочинаца Европске осовине, од 8. августа 1945. године, усвојиле Статут Међународног војног суда²².

Овај суд сачињавале су четири судије и четири заменика које су именовале владе: САД, СССР-а, Велике Британије и Француске. Председник суда биран је наизменично по државама. Пресуде су доношене већином гласова, а у случају једнаког броја гласова одлучивао је глас председника суда. Такође, свака од ових држава именовала је и по једног јавног тужиоца.

Судски поступак и правила доказивања била су уређена делом одредбама овог статута, а делом је сам суд у току поступка доносио одређена процесна правила. Иначе, сам се поступак састојао од следећих фаза²³: 1) претходна изјава тужиоца, 2) доказна средства оптужбе и одбране, 3) саслушање сведока, 4) речи одбране и оптужбе, 5) изјава оптуженог и 6) пресуда²⁴.

Реализација свих ових одлука остварена је закључивањем Споразума о судском гоњењу и кажњавању главних ратних злочинаца европске осовине познатијег као Лондонског споразума између великих сила победница од 8. августа 1945. године²⁵. Овим споразумом усвојен је Статут међународног војног суда и установљен Међународни војни суд за суђење ратним злочинцима чији злочини немају посебну географску одређеност. У Статуту међународног војног суда, у члану 6, постављено је начело индивидуалне кривичне одговорности и одређени злочини, тј. међународна кривична дела чије извршиоце кажњавају међународни војни суд или судови националних држава на чијим су територијама они и извршени. Као међународне злочине Статут је нормирао: 1) злочин против мира, 2) ратне злочине и 3) злочин против човечности. При томе је заузет став да злочине против међународног права чине људи, а не апстрактна бића и да само њиховим кажњавањем могу да се спроведу одредбе међународних закона²⁶.

Злочин против мира и ратни злочини имају основу у Хашким (из 1907. године) и Женевским конвенцијама (из 1919. године). Злочин против човечности²⁷ представља новину у правном регулисању. Он је резултат појаве масовног убијања појединих народа и раса за време Другог светског рата: Руса, Пољака, Јевреја, Рома и Срба и представља најтежу врсту злочина у међународном кривичном праву који

²² У литератури се оправдано истиче да Нирнбершки суд и није био међународни суд, већ више „међусавезнички“, јер су га чиниле судије које су биле представници победничких држава: САД, СССР-а, Велике Британије и Француске. Такође, то није био „војни“ суд, јер су све судије и њихови заменици, осим совјетских представника, били цивилна лица. Војни карактер ових судова доведен је у сумњу и са аспекта окривљених лица којима је суђено пред овим судом. Наиме, бројна окривљена лица нису имала својство војног лица. Такође, ни кривична дела за која је утврђивана кривична одговорност пред овим судом нису била претежно војног карактера, односно војне природе (В. Ђ. Деган, Б. Павишић, Међународно казнено право, Ријека, 2005. године, стр. 10-11).

²³ Д. Јовашевић, Историјски развој идеје о одговорности за међународне злочине, Пешчаник, Ниш, број 8/2010. године, стр. 130-141.

²⁴ P. Calvoaressi, Nuremberg – the facts and the consequences, London, 1947. године, стр. 78-96.

²⁵ Љ. Прљета, Злочин против човечности и међународног права, Београд, 1992. године, стр. 35-46.

²⁶ Нирнбершка пресуда, Архив за правне и друштвене науке, Београд, 1948. године, стр. 89-96.

²⁷ F. Chalk, K. Jonassohn, The history and sociology of genocide: analyses and case studies, New Haven, London, 1990. године, стр. 57-82.

може бити вршен у доба рата и у доба мира²⁸. Ова реч означава ускраћивање права на опстанак и постојање појединим људским групама као националним, расним, политичким, етничким или верским целинама²⁹.

На основу члана 6. Статута, Међународни војни суд у Нирнбергу³⁰, који је заседао од 18. октобра 1945. године³¹, у саставу: Лауренс Џефреј, као председник судског већа и чланови већа: Францис Бидл, Донедије де Вабре и И. Т. Никиченко, донео је „Нирнбершку пресуду“ 1. октобра 1946, у којој је по први пут у историји човечанства међународни судски наднационални орган изрекао кривичне санкције ратним злочинцима, које су затим и извршене. Овом пресудом изречене су следеће казне: 1) на казну смрти вешањем осуђено је дванаест високих државних и војних руководиоца Трећег рајха и то: Херман Геринг, Јоахим фон Рибентроп, Вилхелм Кајтел, Ернст Калтенбрунер, Алфред Розенберг, Ханс Франк, Вилхелм Фрик, Јулијус Штрајхер, Фриц Заукел, Алфред Јодл, Заис Инкварт и Мартин Борман (у одсуству), 2) на казну доживотног затвора или затвора у временском трајању осуђено је седам лица и то: Рудолф Хес, Валтер Функ, Карл Дениц, Ерих Редер, Балдур вон Ширах, Алберт Шпер и Константин вон Нојрат, 3) док су тројица оптужених ослобођена од кривичне одговорности и то: Хјалмар Шахт,³³ Франц вон Папен и Ханс Фриче.³²

Пред Међународни војни суд³³ који је заседао у Нирнбергу изведена су 22 оптужена немачка ратна злочинца³⁴. На судском процесу³⁵ који је трајао дуже од девет месеци 1. октобра 1946. године од 22 оптужена лица, пресудом је њих дванаест осуђено на смрт вешањем, три лица на доживотни затвор, а четири ратна злочинца осуђена су на временске казне затвора у трајању од 10 до 20 година³⁶.

Овај суд³⁷ је у донетој пресуди осудио не само највише политичке и војне руководиоце Трећег рајха³⁸, већ је као злочиначке осудио и следеће организације (правна

²⁸ Реч геноцид први је употребио пољски професор Рафаел Лемкин: R. Lemkin, *Axis Rule in Occupied Europe*, Washington, 1944. године, стр. 9; A. Planzer, *La crime de genocide*, St. Galen, 1956. године, стр. 63.

²⁹ K. Wellens, *International law: Theory and Practice*, Hague, 1998. године, стр. 56-69.

³⁰ Нирнбершки и Токијски судови, као први међународни кривични судови, нису имали „универзални“ карактер будући да су основани одлукама победничких сила у Другом светском рату, те да су спроводили „правду победница“, а нису били основани од међународне заједнице као такве или неког њеног органа.

³¹ Судски процес започео је 18. октобра 1945. године у Берлину, да би се убрзо затим, 20. новембра 1945. године, наставио у Нирнбергу где је и донета историјска Нирнбершка пресуда 1. октобра 1946. године.

³² Члан судског већа из СССР-а Никиченко је, гласајући за Нирнбершку пресуду, издвојио своје мишљење сматрајући да се и Рудолф Хес, као и тројица ослобођених лица морају огласити кривим за извршене злочине и осудити на најтежу казну.

³³ Б. Златарић, *Хашка конвенција из 1907. године и индивидуална кривична одговорност за ратне злочине*, Југословенска ревија за међународно право, Београд, број 2/1958. године, стр. 296.

³⁴ Интересантно је да из политичких разлога већ у то време није било иницијативе победничких сила да на исти начин суде најодговорнијим лицима у фашистичкој Италији, било пред међународним, било пред националним судовима и поред истакнутих захтева Етиопије, Грчке и Југославије.

³⁵ Судски процес у Нирнбергу започео је 20. новембра 1945. године и трајао је до 30. августа 1946. године. За време 218 радних дана саслушано је око 360 сведока и при томе је размотрено више од 200.000 писаних сведочења која су потврђена заклетвом одсутних сведока из разних држава.

³⁶ М. Марковић, *Нирнбершко суђење – примена нових начела у међународном кривичном праву*, Зборник Института за криминологију и социолошка истраживања, Београд, број 2/1973. године, стр. 173-185.

³⁷ G. M. Gilbert, *Nuremberg Diary*, London, 1948. године, стр. 67-101.

³⁸ В. Василијевић, *Суђење пред међународним војним судом у Нирнбергу и развој међународног кривичног права*, Југословенска ревија за међународно право, Београд, број 3/1971. године, стр. 305-334.

лица): а) вођство Националсоцијалистичке партије, б) Гестапо – тајну државну полицију, в) СС јединице – независне јединице нацистичке партије и г) СД – обавештајну организацију Трећег рајха³⁹. Иако је било упорних захтева, Нирнбершки суд није прогласио злочиначким следећа правна лица: а) СА одреде – ударне одреде нацистичке партије, б) Владу Трећег рајха и в) Генералштаб и Врховну команду немачке армије.

Међународна кривична дела према Статуту Нирнбершког суда

Статут међународног војног суда, усвојен на основу Лондонског споразума самосталних сила 8. августа 1945. године⁴⁰, у члану 6. одређује међународна кривична дела чијим ће учиниоцима, као појединцима или члановима организације, бити суђено у овом суду. То су⁴¹: 1. злочини против мира, 2. ратни злочини и 3. злочини против човечности. Поред непосредних извршилаца ових међународних кривичних дела (злочина), кривично су одговорна и лица која се јављају у својству вође, организатора, подстрекача или другог саучесника, а која су учествовала у састављању или извршењу неког заједничког плана или завере ради извршења неког од наведених злочина. Овде се, заправо, ради о одговорности и кажњавању саучесника за извршена дела по принципу субјективне акцесорне кривичне одговорности⁴².

Учиниоцу ових кривичних дела, у смислу одредбе чл. 27. и 28. Статута, могу се изрећи следеће врсте казни⁴³: 1. смртна казна, 2. друга врста казне (затвора) коју суд нађе за праведну и 3. конфискација (одузимање сваке украдене) имовине.

Злочин против мира (члан 6. став 2. тачка а.) представља међународно кривично дело које се састоји у планирању, припремању, започињању или вођењу агресорског рата⁴⁴ или рата којим се крше међународни уговори, споразуми или гаранције, као и у учествовању у неком заједничком плану или завери за извршење неког од ових дела⁴⁵. Овде се ради о кривичном делу које је управљено против међународног мира, а којим се изазива, планира, започиње или води нападачки или агресивни рат (који је иначе забрањен одредбама међународног ратног права – Бријан-Келоговим пактом или Париским пактом из 1928. године)⁴⁶. Према овој одредби самостално кривично дело представљају и припремне радње, као и само започињање (покушај) овог дела.

³⁹ A. Neave, Nuremberg : особно свједочанство о суђењу главним нацистичким ратним злочинцима 1945-1946., Загреб, 1980. године, стр. 54-89.

⁴⁰ Нирнбершка пресуда, Београд, 1948. године, стр. 13-19.

⁴¹ M. Merle, Le proces de Nuremberg et le chatiment des criminels de guerre, Paris, 1949. године, стр. 56-71.

⁴² W. M. A. Dijk, J. I. Hovens, Arresting war criminals, Hague, 2001. године, стр. 56-78.

⁴³ G. M. Gilbert, Nuremberg Diary, op. cit. стр. 67-101.

⁴⁴ С. Фабијанић Гарго, Промјена квалификације оружаног сукоба, Зборник Правног факултета у Ријеци, Ријека, број 2/2008. године, стр. 1067-1092.

⁴⁵ М. Сукијасовић, Међународна кривична одговорност за агресију, Југословенска ревија за међународно право, Београд, број 3/1957. године, стр. 380-392.

⁴⁶ М. Радојковић, Рат и међународно право, Београд, 1947. године, стр. 41-49.

Ратни злочини⁴⁷ могу се одредити као нарочито тешке повреде правила или обичаја рата које су као такво дело одређене одговарајућим међународним правним актом. Тако, према Статуту Међународног војног суда (члан 6. став 2. тачка б.), а затим и према схватањима садржаним у Нирнбершкој пресуди, ратни злочини представљају повреде ратних закона и обичаја рата које обухватају (али се и не ограничавају само на њих)⁴⁸.

1. убиство, злостављање или одвођење на принудни рад или на који други циљ цивилног становништва окупираних територије или у окупираним територијама,

2. убиство или злостављање ратних заробљеника или лица на мору,

3. убијање талаца,

4. плачкање јавне или приватне имовине и

5. намерно разарање градова, вароши или села или пустошење које се не може оправдати војним потребама⁴⁹.

Овде се ради о делима којима се крше одредбе Женевских и Хашких конвенција⁵⁰, а која су управљена према цивилном, неборачком становништву окупираних територија (ратни злочин против цивилног становништва) или према ратним заробљеницима (ратни злочин против ратних заробљеника). Интересантно је да ову кривичноправну заштиту не уживају (изричито наведени) рањеници, болесници, санитетско или верско особље.

Злочин против човечности⁵¹ (члан 6. став 2. тачка ц.) по први пут је дефинисан управо Статутом Међународног војног суда. Ту спадају следећи акти: 1. убиства, 2. истребљење, 3. поробљавање, 4. депортација и 5. остала нечовечна дела. За постојање злочина против човечности битно је испуњење још два елемента. То су: 1. да је радња извршена против било ког цивилног становништва и 2. да се радња предузима у одређено време – пре или за време трајања рата. При томе се као злочин против човечности сматра и свако прогањање на политичкој, расној или верској основи у извршењу или у вези с било којим злочиним у надлежности овог суда, без обзира на то да ли се тиме врше или не врше повреде закона оне земље у којој су злочини извршени⁵². Овим се кривичним делом практично целим људским групама (припадницима политичке, расне или верске групе) онемогућава или отежава живљење, и то како за време рата, тако и пре рата. То је било једино међународно кривично дело из надлежности Међународног војног суда које се могло извршити независно од рата или оружаног сукоба⁵³.

⁴⁷ В. Василијевић, Враћање једном раскршћу међународног кривичног права, Југословенска ревија за међународно право, Београд, број 3/1977. године, стр. 267-295.

⁴⁸ R. H. Jackson, The case the nazi war criminals, New York, 1946. године, стр. 18-32.

⁴⁹ И. Јосиповић, Ратни злочини – приручник за праћење суђења, Осиек, 2007. године, стр. 34-59.

⁵⁰ A. Neave, Nuremberg: особно свједочанство о суђењу главним нацистичким ратним злочинцима 1945-1946., Загреб, 1980. године, стр. 54-89.

⁵¹ Почетак инкриминације злочина против човечности датира из времена Првог светског рата, као реакција савезничких сила на злочине које су извршиле турске власти у току 1915. године над Јерменима. Велика Британија и царска Русија су у заједничкој ноти оптужиле Порту за „злочине против човечности и цивилизације“. На Версајској мировној конференцији је 1919. године најављено установљење међународног кривичног суда који би, поред осталог, био надлежан и за „кршење закона човечности“. Тај предлог спречиле су САД са образложењем да још увек нема утврђених и универзалних стандарда човечности.

⁵² М. Марковић, Нирнбершко суђење – примена нових начела у међународном кривичном праву, Зборник Института за криминологију и социологију истраживања, Београд, број 2/1973. године, стр. 176-180.

⁵³ M. Colin, Le crime contre l' humanite, Eres, 1996. године, стр. 56-81.

Други међународни судови после рата

Иста међународна кривична дела познаје и Закон број 10. Контролног савета за кажњавање лица одговорних за ратне злочине, злочине против мира и злочине против човечности у члану 2, с тим што, поред наведене три врсте злочина, познаје и посебно дело које се састоји у самом чланству у злочиначкој групи или организацији које су од Међународног војног суда проглашене злочиначким. У ставу 2. овог члана Закон је изричито одредио да се за ове злочине могу казнити:

1. свако лице без обзира на држављанство или својство у којем је делало ако је било главни учинилац или саучесник,

2. лице које је наредило или подстицало или се сагласило са извршењем неког од ових кривичних дела,

3. лице које је било повезано са плановима или радњама које су довеле до извршења неког дела,

4. лице које је било члан организације или групе за вршење ових кривичних дела,

5. лице које је имало високи политички, грађански или војни положај у Немачкој или у некој земљи која је била њен савезник или заједно са њом ратовала или је била њен сателит и

6. лице које је имало висок положај у финансијском, индустријском или привредном животу било које од тих земаља.

Учиниоцу неког од ових кривичних дела се, према одредби става 3. овог члана, могу изрећи следеће казне: 1. смртна казна, 2. доживотни затвор или затвор на одређени број година са принудним радом или без принудног рада, 3. новчана казна и затвор са или без принудног рада у случају неплаћања новчане казне, 4. конфискација имовине, 5. повраћај неправилно стечене имовине и 6. одузимање појединих или свих грађанских права.

На основу одлука са Потсдамске конференције, врховни командант савезничких снага за Далеки исток амерички генерал Даглас Макартур је Декларацијом („Повељом“) од 19. јануара 1946. године донео Статут Међународног војног суда са седиштем у Токију према нацрту Јозефа Кинана. Том приликом именован је и судије Токијског суда. У судском процесу, који је вођен од 28. априла 1946. године до 12. новембра 1948. године, донета је пресуда јапанским ратним злочинцима када је изречено седам смртних пресуда, док је шеснаест лица осуђено на казну доживотног затвора, а два лица на временске казне затвора у трајању од седам до 20 година⁵⁴ за извршена међународна кривична дела на Далеком истоку. Међународно кривично право се реализацијама суђења, изрицања и извршења кривичних санкција коначно појавило као грана права.

На другом крају света, на Далеком истоку, одлука о кажњавању⁵⁵ највиших јапанских војних и политичких руководилаца за вођење агресивног рата и извршене

⁵⁴ Овај је суд водио поступак против јапанских војних руководилаца, у првом реду за извршене ратне злочине против ратних заробљеника чије су жртве били припадници америчких снага.

⁵⁵ Одлука о кажњавању јапанске агресије донета је 1. децембра 1943. године на конференцији у Каиру на којој су учествовали амерички председник Рузвелт, кинески председник Чанг Кај Шек и британски премијер Черчил, а појединости су прецизиране у акту о капитулацији Јапана од 2. септембра 1945. године.

бројне злочине донета је још 1. децембра 1943. године на конференцији у Каиру којој су присуствовали представници САД, Велике Британије и Кине. Све појединости о токијском суду биле су прецизиране и у акту о капитулацији који је Јапан потписао 2. септембра 1945. године. Нешто пре тога, 26. јула 1945. године савезничке силе донеле су Потсдамску декларацију на основу које је затим основан Токијски трибунал.

Дакле, одлуком (Посебним прогласом – „Повељом“) америчког команданта за Далеки исток генерала Дагласа Макартура (а не уговором савезних победничких сила као у случају Нирнбершког суда), војни суд је основан и ради суђења јапанским војним и политичким руководиоцима за злочине извршене на Далеком истоку. Овај суд чинило је једанаест судија (без заменика) које је именовао врховни командант на предлог влада савезничких држава⁵⁶ које су и потписале акт о капитулацији Јапана. Свака од влада држава које су биле у рату са Јапаном именовале су по једног судију, а суд је доносио одлуке већином гласова. Главног тужиоца овог суда именовале су САД. Врховни командант је, такође, и одобравао извршење изречених казни⁵⁷.

Овај суд је на процесу који је вођен од 3. маја 1946. године до 14. новембра 1948. године⁵⁸ (када је изречена пресуда) од оптужених 25 лица, седам лица осуђено на казну смрти, шеснаест лица на казну доживотног затвора, а два лица су осуђена на казну затвора у трајању од 7 од 20 година. Ниједан од оптужених није ослобођен оптужбе⁵⁹.

Даљи развој међународног кривичног права одвија се у оквиру и под окриљем Организације уједињених нација (ОУН). Прво је Генерална скупштина ОУН, на предлог Кубе, Индије и Панаме, 11. децембра 1946. године у Резолуцији 96 (1) потврдила принципе Међународног војног суда из Нирнберга (тзв. нирнбершке принципе), проглашавајући их општеважећим начелима међународног права.⁶⁰

⁵⁶ Чланове Токијског суда именовале су следеће државе: САД, СССР, Велика Британија, Француска, Кина, Аустралија, Канада, Холандија, Нови Зеланд, Индија и Филипини. Председник суда био је аустралијанац Вилијам Веб, а главни тужилац американац Џозеф Кинин који је и сачинио текст одлуке („Повеље“) о установљењу овог суда. Ова повеља садржи само 17 чланова (за разлику од Статута Нирнбершког суда који има 30 чланова). У њој се налазе истоветне одредбе о међународним кривичним делима, али не предвиђа могућност да се одређена правна лица – организација или група – прогласи за злочиначку организацију. Поред тога, надлежност Токијског суда простирала се на извршена међународна кривична дела у периоду од 1. јануара 1928. године до 2. септембра 1945. године.

⁵⁷ R. H. Minear, *Victor's Justice: The Tokyo War Crimes Trial*, Princeton, 1973. године, стр. 74-123.

⁵⁸ Оптужница пред Токијским судом обухватала је 1.218 страница, судска расправа је одржана на 818 седница судског већа, где је саслушано укупно 418 сведока уз 4.336 писмена сведочења одсутних сведока, при чему се записник са суђења састојао од 48.412 странице.

⁵⁹ V. V. A. Roling, A. Cassese, *The Tokyo trial and Beyond*, Oxford, 1993. године, стр. 143-152.

⁶⁰ Комисија за међународно право УН је 1950. године формулисала следеће принципе међународног кривичног права: 1) принцип кривичне одговорности појединаца, 2) принцип првенства међународне инкриминације у односу на ону према унутрашњем праву, 3) принцип којим се отклања изузимање од одговорности, засноване на службеном положају оптуженог, 4) принцип којим се отклања оправдање засновано на наређењу претпостављеног, 5) принцип права на правично суђење, 6) принцип међународне инкриминације кршења забране прибегавања сили, закона и обичаја рата и елементарних људских права и 7) принцип инкриминације саучесништва у злочинима по међународном праву.

Закључак

После Другог светског рата на ослобођеним територијама је основано више различитих судова који су водили кривичне поступке и судили појединим ратним злочинцима, углавном за извршена међународна кривична дела на њиховим територијама. Тако су основани: савезнички окупациони судови, национални судови савезничких држава (држава победница) и национални судови побеђених држава. Ови судски органи судили су учиниоцима тешких кривичних дела против човечности и међународног права која су извршена на одређеним окупираним територијама⁶¹.

На основу Закона број 10. Контролног савета за Немачку је одржано у Нирнбергу још неколико судских процеса (тзв. накнадни процеси) у времену од октобра 1946. године до априла 1949. године. У овим процесима је, пред судским већем у дванаест судских поступака, тужилац Тејлор Телфорд оптужио укупно 185 политичких и војних руководиоца немачког Рајха, од којих је 24 лица осуђено на смрт (то су процеси Листу, Рендулићу, Бемеу, Шпајделу и др.).

И у другим државама (Југославији, СССР, Чехословачкој, Пољској, Белгији, Француској, Норвешкој) у послератном периоду одржано је више судских процеса пред националним судовима у којима је утврђивана кривична одговорност за учињене злочине у Другом светском рату.

Дакле, у периоду после Другог светског рата међународно кривично право се реализовало на неколико нивоа, и то⁶²:

1. највиши ниво био је реализован пред Нирнбершким и Токијским судом, где су поступци вођени против највиших војних и политичких руководиоца. Ови судски процеси имају међународни карактер. То је највиши ниво међународних судова;

2. суђење пред војним судовима држава победница, најпре у окупационим зонама у Немачкој и пред америчким војним судовима на Далеком истоку. То је средњи ниво међународних судова и

3. суђење пред националним судовима појединих држава, где су поступци вођени против свих учинилаца кривичних дела према критеријуму места где је кривично дело извршено. То је најнижи ниво кривичног правосуђа за међународна кривична дела.

Литература

- [1] Bassiouni, C. M.: The legislative history of the international criminal court, Ardsley, 2005.
- [2] Gilbert, G. M.: Nuremberg Diary, London, 1948.
- [3] Деган, В. Ђ., Павишић, Б.: Међународно казнено право, Ријека, 2005.
- [4] Dijk, W. M. A., Hovens, J. I.: Arresting war criminals, Hague, 2001. godine, str. 56-78
- [5] Извори међународног хуманитарног права, Београд, 1999.
- [6] Jackson, R. H.: The case the nazi war criminals, New York, 1946.
- [7] Јовашевић, Д.: Међународна кривична дела – одговорност и кажњивост, Ниш, 2010.

⁶¹ А. Вајс, Проблеми међународног кривичног правосуђа, Међународна политика, Београд, број 4/1952. године, стр. 15-16.

⁶² C. M. Bassiouni, The legislative history of the international criminal court, Ardsley, 2005. godine, str. 118-139.

- [8] Јовашевић, Д.: Међународно кривично право, Ниш, 2011.
- [9] Јосиповић, И.: Ратни злочини – приручник за праћење суђења, Осиек, 2007.
- [10] Lemkin, R.: Axis Rule in Occupied Europe, Washington, 1944.
- [11] Merle, M.: Le proces de Nuremberg et le chatiment des criminels de guerre, Paris, 1949.
- [12] Minear, R. H.: Victor's Justice: The Tokyo War Crimes Trial, Princeton, 1973.
- [13] Neave, A.: Nuremberg: особно свједочанство о суђењу главним нацистичким ратним злочинцима 1945-1946., Загреб, 1980.
- [14] Нирнбершка пресуда, Архив за правне и друштвене науке, Београд, 1948.
- [15] Петровић, Б., Јовашевић, Д.: Међународно кривично право, Сарајево, 2010.
- [16] Planzer, A.: La crime de genocido, St. Galen, 1956.
- [17] Прљета, Љ.: Злочин против човечности и међународног права, Београд, 1992.
- [18] Радојковић, М.: Рат и међународно право, Београд, 1947.
- [19] Roling, B., V., A., Cassese, A.: The Tokyo trial and Beyond, Oxford, 1993.
- [20] Smit, E.: The American Road to Nuremberg – the Documentary Record 1944-1945., Stanford, 1982.
- [21] Schabas, W. A.: Genocide in International Law, Cambridge, 2000.
- [22] Уједињене нације – Збирка докумената, 1941-1945. године, Београд, 1948.
- [23] CalvoCaressi, P.: Nuremberg – the facts and the consequences, London, 1947.
- [24] Colin, M.: Le crime contre l' humanite, Eres, 1996.
- [25] Chalk, F., Jonassohn, K.: The history and sociology of genocide: analyses and case studies, New Haven, London, 1990.
- [26] Шкорић, М.: Тужитељ пред међународним казним судовима, Ријека, 2005.
- [27] Wellens, K.: International law: Theory and Practice, Hague, 1998.

ДУНАВСКИ РЕГИОН И ДЕТЕРМИНАНТЕ ПОЛИТИКЕ У ОБЛАСТИ КЛИМАТСКИХ ПРОМЕНА*

Драгољуб Ц. Тодић**

Институт за међународну политику и привреду, Београд

По ресурсима и потенцијалима развоја дунавски регион, у чијем се сливу налази деветнаест земаља, један је од најзначајнијих региона ЕУ. Дунавска стратегија представља значајно упориште, оквир и инструмент развојне политике и регионалне сарадње. Други стуб дунавске стратегије, са своје три приоритетне области, посвећен је заштити животне средине у региону, укључујући и климатске промене. Основни циљ рада је испитивање постојања претпоставки за дефинисање заједничке политике држава региона у области климатских промена. У складу с тим, у раду се приказују основни елементи значајни за сагледавање стања у области климатских промена у државама дунавског региона (емисије гасова са ефектом стаклене баште, трендови у емисијама, индикатори угрожености услед климатских промена, удео производње нуклеарне енергије, чланство у међународним уговорима и чланство, односно перспективе чланства у ЕУ), као и преглед циљева ЕУ у области климатских промена („2020”).

У закључку се процењује да су могућности дефинисања заједничке политике у области климатских промена држава дунавског региона ограничене, пре свега због постојања огромних разлика у нивоу економске развијености и с тим повезаним интересима. Међутим, постојећи оквири сарадње, дефинисани међународним уговорима у области климатских промена, и од значаја за област климатских промена, пружају основу за сарадњу и заједнички наступ држава, посебно у делу који се односи на мере прилагођавања климатским променама. Чланство држава региона у ЕУ, односно перспективе чланства држава региона у овој организацији, као и лидерске позиције ЕУ у области политике климатских промена, додатно потврђују овакав закључак.

Кључне речи: *Дунав, дунавски регион, Дунавска стратегија, индикатори развоја, климатске промене, емисије гасова са ефектом стаклене баште, међународни уговори у области животне средине, Кјото протокол, Софијска конвенција, Европска унија*

* Рад је реализован у оквиру научног пројекта: „Србија у савременим међународним односима: Стратешки правци развоја и учвршћивања положаја Србије у међународним интегративним процесима – спољнополитички, међународни економски, правни и безбедносни аспекти”, Министарство просвете и науке Владе Републике Србије (број 179029), за период 2011–2014. године.

** Проф. др Драгољуб Тодић, d.todic@diplomacy.bg.ac.rs

Увод

Основни елементи политике држава дунавског региона у области климатских промена одређени су бројним чиниоцима који детерминишу стање у државама овог региона, специфичностима сагледавања узрока, последица и могућности за решавање проблема климатских промена, стањем у различитим областима које су повезане са климатским променама, међународним обавезама које за државе региона проистичу из релевантних међународних уговора универзалног и регионалног карактера, кључним документима усвојеним у оквиру Европске уније (ЕУ), Међународне комисије за заштиту реке Дунав (односно Софијске конвенције о сарадњи на заштити и одрживом коришћењу реке Дунав) и неколико других међународних организација, итд.¹ У том контексту Дунавска стратегија представља један од покушаја да се на стратешки начин осмисли заједничка политика у региону предвођена ЕУ, са импликацијама на различите привредне секторе и друштвене аспекте развоја држава овог региона. На животну средину односи се једна од четири, у Дунавској стратегији идентификоване области деловања држава дунавског региона. Уз обнављање и одржавање квалитета вода и очување биодиверзитета и земљишта, као посебна приоритетна област заштите животне средине дефинисано је управљање ризицима у животној средини.² Посебно се указује на превентивне активности у контексту могућих природних катастрофа и оних узрокованих људским чиниоцем, као и аналитичку разраду могућих последица климатских промена у региону. Коначно, полазећи од постојећег међународног оквира и приступа климатским променама, али и значаја проблематике за свеукупни развој дунавског региона и читаве ЕУ, предвиђено је да се у перспективи изради и Дунавска стратегија прилагођавања климатским променама.³ Међутим, разлике међу државама које припадају овом региону су огромне. Без обзира на то што би оне могле бити сагледаване са становишта различитих критеријума, ове разлике представљају чинилац који знатно детерминише могућности дефинисања заједничких циљева и њихово спровођење у пракси. Неколико индикатора значајних за анализу сличности и разлика, као претпоставки за дефинисање заједничких интереса, могло би бити интересантно.

¹ Под државама у региону Дунава подразумевају се, пре свега, стране уговорнице Конвенције о сарадњи за заштиту и одрживо коришћење реке Дунав (Софија, 1994) (Сл. лист СЦГ – међународни уговори, бр. 4/2003), иако треба имати у виду и остале државе које припадају дунавском сливу а нису чланице Конвенције. Детаљније видети сајт Међународне комисије за заштиту реке Дунав: <http://www.icpdr.org/main/danube-basin>. (14.6.2014).

² Поред активности које се односе на повезивање дунавског региона (саобраћај, енергетика, туризам), изградњу просперитета (образовање, наука, информационе технологије, итд.) и јачање региона (институционални капацитети, безбедност, борба против организованог криминала). Детаљније видети: *European Union Strategy for Danube Region*, European Commission, Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the regions, COM(2010) 715 final, Brussels, 8.12.2010, 8-9.

<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2010:0715:FIN:EN:PDF>. (16.6.2013). Стојковић Ј., Кнежевић С., Богдановић А., Кнежевић И.: *Водич кроз дунавску стратегију*, Београд, Европски покрет у Србији, Београд, 2012. http://emins.org/sr/publikacije/knjige/12-dunavska_sr.pdf. (16.6.2013). Стојић-Карановић Е., Петровић Д.: *Дунавска стратегија – од визије ка остварењу*, Институт за међународну политику и привреду, Међународни научни форум „Дунав–река сарадње“, Београд, 2010.

³ Видети: *ICPDR Strategy on Adaptation to Climate Change*, International Commission for the Protection of the Danube River, Vienna, 2013.

Климатске промене и карактеристике стања у државама дунавског региона

Основни подаци

За неколико чинилаца може се рећи да представљају полазне претпоставке за расправу о политици држава дунавског региона у области климатских промена. Таквим се могу сматрати, на пример, проценат учешћа територије поједине државе у укупној површини која се сматра дунавским сливом, број становника који је настањен на таквој територији и бруто национални производ по глави становника (GDP/pc). Емисије гасова са ефектом стаклене баште (прерачунато у CO₂) обрачунавају се уз помоћ различитих показатеља. Један од значајних чинилаца који карактерише стање држава региона представља и то што део држава у региону производи нуклеарну енергију и зависи од њене производње.

Како се види из табеле 1, најмањи удео територије у дунавском сливу имају Албанија, Македонија, Пољска и Италија са 0,1%, и Швајцарска са 0,2%. Највећи удео националне територије који припада дунавском сливу имају Румунија (29%), Мађарска (11,6%) и Србија (10,2%).⁴ Вероватно је да би се положај и интереси десет држава дунавског региона (Румунија, Мађарска, Србија, Аустрија, Немачка, Бугарска, Словачка, БиХ, Хрватска и Украјина) могли сматрати кључним за профилисање политике региона у целини. Ради се о државама са највећим уделом у територији (укупно чине око 92%) и са највећим бројем становника који настањују овај регион.

Табела 1 – Дунавски слив – основни показатељи: становништво, GDP, емисије CO₂ и производња нуклеарне енергије

Држ.	% ДРБ	Стан.	GDP/pc	CO ₂	CO ₂ /pc	CO ₂ /G DP	CO ₂ /k Wh	CO ₂ /k Wh-ug	CO ₂ /k Wh-pg	% нукл. енергије
AL	<0,1	<0,01	4 175	3,8	1.18	0.15	2	-	-	
AT	10	7.7	45 017	69.3	8.27	0.23	188	1 059	305	
BA	4,6	2,9	4 362	19,9	5,29	0.72	729	1 368	632	
BG	5,9	3,5	6 453	43,8	5,81	0,51	579	1 055	238	30,7
CG	0,9	0,2	6 636	2,1	3,31	0,33	405	1 328	-	
HR	4,4	3,1	13 327	19,0	4,30	0,27	305	866	367	
CZ	2,9	2,8	18 950	114,5	10.89	0,46	589	994	405	35,9
IT	<0,1	0,02	34 673	398,5	6,59	0,24	406	968	374	
HU	11,6	10,1	12 750	48,9	4,89	0,29	317	1 101	365	50,7
MK	<0,1	<0,01	4 442	8,2	3,99	0,43	687	1 033	-	
MD	1,6	1,1	1 632	6,1	1,72	0,62	583	-	520	
DE	7,0	9,4	40 408	761.6	9,32	0,28	461	889	346	15,5
PL	<0,1	0,04	12 304	305,1	7,99	0,46	781	865	320	
RO	29	21.7	8 139	75,6	3,52	0,32	499	1 060	332	19,8
SK	5,9	5,2	16 151	35,9	6,45	0,32	197	1 001	385	51,7
SI	2,0	1,7	22 942	15,3	7,48	0,30	325	953	378	33,6
RS	10,2	7,5	5 073	46,0	6,31	0,66	724	1 051	463	
CH	0,2	0,02	70 174	43,8	5,63	0,15	27	-	253	36,4
UA	3,8	2,7	2 794	266,6	5,81	0,96	419	975	375	43,6

⁴ Овај критеријум, заједно са процентом становништва које настањује територију дунавског слива ових (и других) држава, могао би представљати најзначајнији почетни чинилац у детаљнијим анализама детерминанти политике у области климатских промена.

Напомене:

ДРБ – дунавски речни базен,

Стан. – становништво у ДРБ (мил.),

GDP/pc – GDP per capita, US\$, 2010,

CO₂ – укупне емисије CO₂ (Sect.app.), 2010,

CO₂/стан. – CO₂ емисије / становништво, тоне CO₂/capita, 2010,

CO₂/GDP – паритет куповне снаге, 2010 (килограми CO₂/US\$ 2005),

CO₂/kWh – CO₂/kWh произведене енергије (gr CO₂/kwh), 2010. (Србија – подаци за 2008),

CO₂/kWh-у – CO₂/kWh произведене енергије из угља (gr CO₂/kwh), 2010,

CO₂/kWh-рг – CO₂/kWh произведене енергије из природног гаса (gr CO₂/kwh), 2010.

У табели су истакнуте највеће и најмање вредности у свакој колони.

Извори: <http://www.icpdr.org/main/danube-basin/countries-danube-river-basin> (10.8.2014).

CO₂ Emissions from Fuel Combustion – 2012 Edition, International Energy Agency, Paris. 2012.

Извор за GDP/pc (за 2010, у \$) Светска банка:

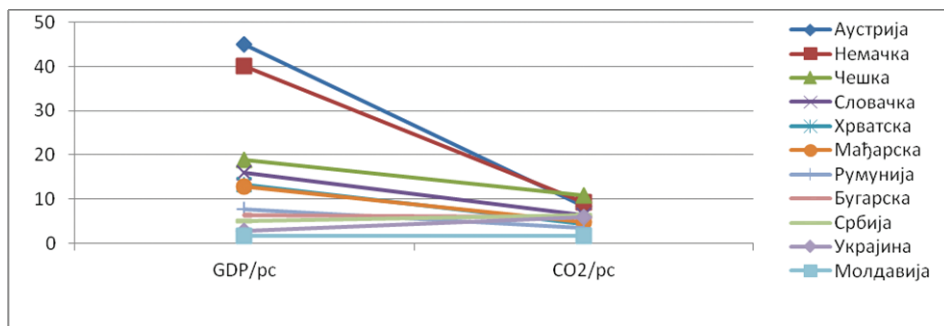
http://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.PCAP.CD?order=wbapi_data_value_2010+wbapi_data_value&sort=asc (31.7.2013).

Извор за удео нуклеарне енергије у производњи енергије (2013): World nuclear association: <http://www.world-nuclear.org/info/Facts-and-Figures/Nuclear-generation-by-country/> (5.9.2014).

Разлике у нивоу економске развијености држава региона и емисијама CO₂/pc

Процењене емисије CO₂, као и трендови у делу који се односи на емисије по глави становника, односно емисије у односу на GDP, показују значајне разлике из којих би се могли извучити и одређени закључци у погледу могућности држава региона да учествују у активностима које се односе на климатске промене. Међутим, највеће разлике између држава у региону проистичу из основних показатеља нивоа економске развијености појединих држава. Највећи GDP/pc има Швајцарска са преко 70 000 \$, а најмањи Молдавија са 1 632 \$ (видети графикон 1). Разлике у уделу територије појединих држава које припадају дунавском сливу и, у вези с тим, броја становника који живе на територији која припада дунавском сливу, такође су огромне. Специфични показатељи који се односе на емисије CO₂ су, такође, илустративни. У групи општих показатеља посебно место заузимају они који се односе на зависност од нуклеарне енергије појединих држава региона.

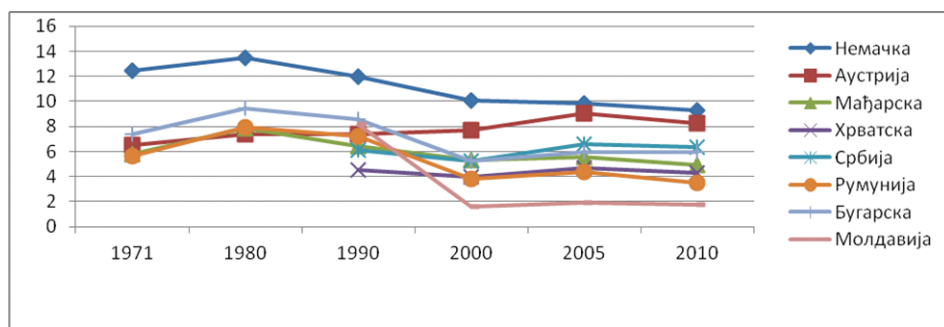
Од 11 држава кроз које протиче Дунав највећи GDP/pc имају Аустрија (44.916 \$) и Немачка (40.164 \$), а најмањи Молдавија (1.632 \$) и Украјина (2.794 \$). Разлика између највећег и најмањег GDP/pc је 27 пута. С друге стране, највеће емисије CO₂/pc имају Чешка (10.89) и Немачка (9.32), а најмање Молдавија (1.72) и Хрватска (4.3).

Графикон 1 – GDP/pc држава кроз које протиче Дунав и емисије CO₂/pc

Извор: CO₂ Emissions from Fuel Combustion – 2012 Edition, International Energy Agency, Paris. 2012.

За разумевање разлика у положају појединих држава дунавског региона може бити значајно и сагледавање трендова у емисијама CO₂/pc.⁵ Из графикона 2 јасно се уочава континуирано смањење емисија CO₂/pc од 1980. године до данас једино у случају Немачке, док све остале државе имају осцилације које укључују и повећање ових вредности у појединим периодима. Ипак, од 2005. године код већине анализираних држава постоји тренд смањења емисија CO₂/pc.

Графикон 2 – Трендови CO₂ емисија/становник у тонама CO₂ (1971–2010), тоне CO₂/становник за одабраних осам држава дунавског региона.

Извор: CO₂ Emissions from Fuel Combustion – 2012 Edition, International Energy Agency, Paris. 2012.

Угроженост држава дунавског региона

Угроженост (и потенцијална угроженост) држава дунавског региона овде се сагледава кроз податке Светске банке који се односе на: пројектоване годишње промене температуре (за период 2014–2065 у целзијусима), проценат становништва појединачне државе који живи на територији испод 5 m надморске висине, проце-

⁵ У детаљнијој анализи ових трендова требало би узети у обзир укупне транзиционе околности кроз које су пролазиле (и пролазе) поједине државе дунавског региона.

нат пољопривредног земљишта од укупног земљишта обухваћен наводњавањем, проценат становништва који живи у урбаним подручјима, годишњи проценат становништва угрожен природним непогодама (сушама, поплавама и екстремним температурама у периоду 1990–2009) и проценат копнене територије под режимом заштите у свакој појединачној држави (табела 2).⁶

Распон очекиваних промена годишње температуре за период од 2014. до 2065. године креће се од 1,7 до 3,1°C. Највећи проценат становништва који живи на подручјима испод 5 m надморске висине има Албанија (8,2%), а неколико држава нема таква подручја. Највећи проценат становништва који живи у урбаним подручјима, према овим показатељима, има Аустрија, Мађарска и Италија. Најмањи проценат територије под наводњавањем имају Чешка, Хрватска и Пољска. Највећи проценат становништва који је у периоду од 1990. до 2009. године био угрожен природним непогодама имале су Албанија и БиХ. Највећу површину своје територије под режимом заштите имају Немачка и Аустрија, а најмању БиХ и Молдавија.

Табела 2 – Климатске промене и неки индикатори угрожености држава у дунавском региону

Држава	ПГПТ	% ст/5мНМ	% стан/урб	% пољ. зем/наводњ	% ст/СПЕТ	% коп. тер/заштита	% шуме
AL	1.9-2.9	8.2	..	16.8	5.3	9.8	28.3
AT	1.9-2.9	0.0	20	1.4	0.0	22.9	47.2
BA	1.9-3.0	0.1	0.5	0.6	42.8
BG	1.9-3.1	1.5	16	1.4	0.0	9.1	36.2
CG	1.9-2.9						40.4
HR	1.9-2.9	3.4	..	0.4	0.0	7.3	34.3
CZ	1.9-2.8	0.0	11	0.3	0.2	15.1	34.4
IT	1.8-2.6	7.5	17	18.8	0.0	9.9	31.3
HU	2.0-3.0	0.0	17	1.8	0.1	5.1	22.4
MK	1.9-3.0	0.0	..	7.3	0.3	4.8	39.6
MD	2.0-3.3	0.9	..	9.2	0.3	1.4	11.7
DE	1.7-2.6	4.4	8	..	0.0	40.5	31.8
PL	1.9-2.8	2.5	4	0.4	0.0	21.8	30.7
RO	2.0-3.1	2.9	9	2.2	0.1	7.1	28.6
SK	2.0-2.9	0.0	..	1.0	0.0	23.5	40.2
SI	2.0-3.0	1.3	..	0.9	0.0	12.1	62.2
RS	2.0-3.1	0.1	15	0.6	0.0	6.0	31.0
CH	1.7-2.8	0.0	15	..	0.0	22.8	31.0
UA	2.1-3.0	2.1	14	5.3	0.3	3.5	16.8

⁶ Значај сваког од ових показатеља требало би сагледавати посебно, што превазилази обим овог рада. Иначе, у студији која је пратила израду Стратегије адаптације на климатске промене посебно су наглашени следећи закључци: утицај климатских промена на воде активира се кроз промене температуре и режим падавина; пораст температуре ваздуха очекује се у свим годишњим добима, а посебно лети у југоисточном делу региона; у погледу промена у режиму падавина очекују се сезонске промене са падом у летњем периоду и порастом у зимском периоду; предвиђају се и промене у режиму падавина и дистрибуције снега; очекују се промене, пораст интензитета и учесталости врелих таласа, а сушни периоди, низак проток и несташице воде вероватно ће постати интензивније, дуже и чешће; иако се локално и регионално повећава могућност обилних киша нема јасних предвиђања промена у интензитету и учесталости поплава; очекује се повећање температуре воде и притиска на квалитет воде; очекује се да ће сектори који зависе од воде (пољопривреда, пловидба и производња енергије) имати проблема у пројектованим условима; предвиђају се промене у екосистемима и биодиверзитету. Међутим, очекују се и неке позитивне промене, као што су смањење дана под ледом на рекама и продужење периода вегетације. *Danube Study – Climate Change Adaptation*, Final Report: 1.12.2010-31.1.2012. Ludwig-Maximilians-Universitat Munich, Germany.

Напомене:

ПГПТ – пројектоване годишње промене температуре 2014–2065 у целзијусима,
% ст/5мНМ – проценат становништва који живи на територији испод 5 m над-
морске висине,

% пољ. зем/наводњ. – проценат пољопривредног земљишта обухваћен нав-
одњавањем,

% стан/урб – проценат становништва који живи у урбаним подручјима (> 1 мил. %),

% ст/СПЕТ – Годишњи проценат становништва угрожен природним непогодама
(сушама, поплавама и екстремним температурама) 1990–2009,

% коп. тер/заштита – проценат копнене територије под заштитом,

% шуме – проценат територије под шумама, 2010. година, подаци Светске банк-
е (<http://data.worldbank.org/indicator/AG.LND.FRST.ZS/countries>, 16.4.2013).

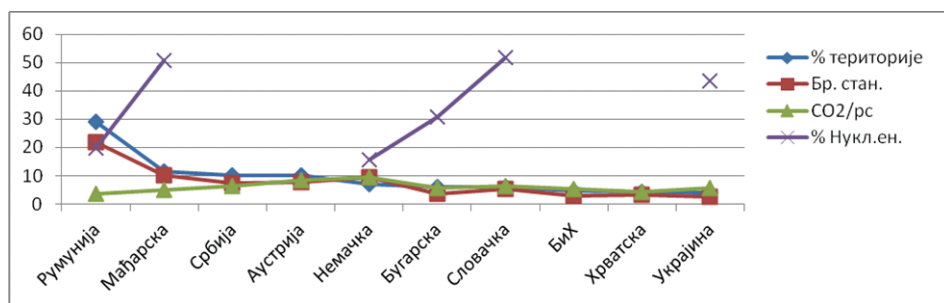
Извор: *The Little Data Book on Climate Change 2011*, The World Bank. Washington,
DC. 2012.

Производња нуклеарне енергије

Показатељи који се односе на удео производње нуклеарне енергије у укуп-
ној производњи енергије, као и неки други показатељи у вези са тим, могу би-
ти значајни за разумевање положаја појединих држава у региону у односу на
политику климатских промена.⁷ Као што се види из табеле 1, један део држа-
ва у дунавском региону у знатној мери зависи од производње нуклеарне енер-
гије, те би се могло говорити о посебној групи држава у оквиру дунавског ре-
гиона.⁸ Удео ове врсте енергије је нарочито висок код Мађарске, Словеније и
Словачке (преко 50%), Украјине (преко 40%), а није безначајан удео код Че-
шке (35%), Бугарске (31%), Румуније (19%) и Немачке (16%). Државе дунав-
ског региона које производе нуклеарну енергију (укупно 9) чине нешто преко
63% територије дунавског слива у којем живи око 58 милиона становника. Ин-
тересантно је да емисије CO₂ из ове групације држава чине значајан део укуп-
них емисија држава дунавског региона, из чега би се могли доносити разли-
чити закључци.

⁷ Међутим, требало би имати у виду да потреба опрезног приступа при извођењу коначних закључака о односима између коришћења нуклеарне енергије и климатских промена проистиче из различитих околности које су повезане са утицајем начина производње и коришћења нуклеарне енергије на климатске промене у целини. За извесне аспекте те расправе видети: Тодић Ц. Драгољуб, Нуклеарна енергија и климатске промене у међународном праву: конвергенција и/или дивергенција циљева, *Политичка ревија*, бр. 1/2014, стр. 249-268.

⁸ Сагледавање интереса ове групације могло би бити предмет посебне анализе.

Графикон 3 – Територија, број становника у дунавском сливу, емисије CO₂/pc и % учешћа нуклеарне енергије

Извори:

Процент територије и број становника:

<http://www.icpdr.org/main/danube-basin/countries-danube-river-basin> (10.8.2014).

CO₂ Emissions from Fuel Combustion – 2012 Edition, International Energy Agency, Paris. 2012.

Подаци о нуклеарној енергији односе се на 2013. годину

Извор: <http://www.world-nuclear.org/info/Facts-and-Figures/Nuclear-generation-by-country/> (16.9.2014).

Шест од десет држава са највећим уделом у територији дунавског слива и највећим бројем становника (на шта је указано на почетку рада) припада групи држава зависних од производње нуклеарне енергије, а емисије CO₂/pc највеће су у Немачкој и Аустрији (графикон 3).

Чланство држава дунавског региона у међународним уговорима у области климатских промена

Статус држава региона у неколико међународних уговора у области животне средине може бити значајан за расправу о политици у области климатских промена. Два таква уговора имају примаран значај: Оквирна конвенција УН о промени климе са Кјото протоколом и Софијска конвенција о сарадњи за заштиту и одрживо коришћење реке Дунав. Поред Европске заједнице, 14 држава региона су чланице Софијске конвенције (Аустрија, БиХ, Бугарска, Хрватска, Чешка, Немачка, Молдавија, Црна Гора, Румунија, Србија, Словачка, Словенија и Украјина).⁹

Све државе региона, осим Молдавије, чланице су Оквирне конвенције УН о промени климе и Кјото протокола.¹⁰ Основне разлике у положају појединих држава по-

⁹ За шире о статусу држава у региону југоисточне Европе у међународним уговорима видети: Тодић Д., Вукасовић В., Ипњатић М., Чавошки А.: *Међународни уговори у области животне средине у функцији европских интеграција и регион југоисточне Европе*, Европски покрет у Србији, Београд, 2011.

¹⁰ Видети: http://unfccc.int/essential_background/convention/status_of_ratification/items/2631.php. и http://unfccc.int/kyoto_protocol/status_of_ratification/items/2613.php. (14.9.2013).

везане су са њиховим статусом у овим међународним уговорима. Већина држава је у статусу Анекс I са свим правима и обавезама које из тог статуса произилазе. Може бити интересантна чињеница да је у статусу не-Анекс и пет држава, и то: Босна и Херцеговина, Црна Гора, Молдавија, Србија и Македонија.¹¹

Чланство држава дунавског региона у ЕУ или перспективе чланства

Чланство држава региона у ЕУ има посебан значај у свим расправама које се одnose на политику управљања водним ресурсима у дунавском региону, пре свега, имајући у виду ниво развијености прописа ове организације у области животне средине (укључујући и управљање водним ресурсима), као и лидерске амбиције организације када се ради о глобалној политици у области климатских промена.¹² Од укупно 19 држава региона у ЕУ је укупно 11, а већина осталих је у некој фази процеса придруживања са ЕУ или има изграђене посебне односе са овом организацијом.

Циљеви ЕУ у области климатских промена

Сматра се да је политика ЕУ у области климатских промена у основи и највећим делом дефинисана, као једна од приоритетних области деловања, у „Стратегији Европа 2020: стратегија за паметан, одржив и укључив развој”.¹³ Кроз три формулисана циља ЕУ у области климатских промена (смањење емисије гасова са ефектом стаклене баште за најмање 20% у односу на ниво из 1990. године,¹⁴ 20% учешћа обновљивих извора енергије у потрошњи електричне енергије и унапређивање

¹¹ За шире видети податке на сајту Оквирне конвенције УН о промени климе: http://unfccc.int/national_reports/non-annex_i_natcom/items/2979.php. (23.8.2013).

¹² За шире видети: Тодић Д.: *Водичи кроз ЕУ политике – Животна средина*, Европски покрет у Србији, Београд, 2011.

¹³ *EUROPE 2020, A strategy for smart, sustainable and inclusive growth*, Communication from the Commission, COM(2010) 2020 final European Commission, Brussels, 3.3.2010, <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2010:2020:FIN:EN:PDF> (10.7.2014).

За основу овог дела текста послужио је чланак: Тодић, Д. Климатске промене, у Кроња, Ј. (ур) *Водич кроз Стратегију ЕУ 2020*, Европски покрет у Србији, 2011. стр. 64-80.

¹⁴ Повећање смањења емисија на 30% до 2020. године предложено је под условом да се друге, како развијене, тако и земље у развоју, обавезу на фер удео у будућем глобалном климатском споразуму након истека првог обавезујућег периода по основу Кјото протокола. У мају 2010, Европска комисија је објавила саопштење које садржи анализу импликација различитих нивоа амбиција (циљеви од 20% и 30%) и процене ризика од цурења угљеника. *Analysis of options to move beyond 20% greenhouse gas emission reductions and assessing the risk of carbon leakage*, Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions, {SEC(2010) 650}, European Commission, Brussels, 26.5.2010. За податке о емисијама GHG видети: *Annual European Community greenhouse gas inventory 1990–2004 and inventory report 2006*, Submission to the UNFCCC Secretariat, European Environment Agency, 2006; *Report of the review of the initial report of the European Community*, FCCC/IRR/2007/EC, 15 February 2008; *Annual European Union greenhouse gas inventory 1990–2012 and inventory report 2014*, Submission to the UNFCCC Secretariat, Technical report No 09/2014, European Environment Agency, 27 May 2014.

енергетске ефикасности кроз смањење примарне потрошње енергије за 20% у поређењу са пројектованим нивоима) снажно је наглашен фундаментални карактер енергетског сектора и нужност интегралног приступа циљевима и инструментима у различитим секторским областима значајним за област климатских промена. Због тога је за разумевање импликација овако дефинисаних циљева неопходно водити рачуна о укупној политици ЕУ у области одрживог развоја¹⁵, животне средине¹⁶, природних ресурса¹⁷, индустријског сектора, затим пољопривреди, саобраћају, итд., што захтева знатно детаљнију анализу.

Општи акциони програм деловања ЕУ у области животне средине до 2020. године („Живети добро унутар граница наше планете“) на неколико места дефинише циљеве који се директно односе на област климатских промена.¹⁸ Опредељења ЕУ садржана у тематским стратегијама којима је обухваћено седам области (заштита земљишта, морска средина, одрживо коришћење пестицида, загађивање ваздуха, урбана средина, одрживо коришћење и управљање природним ресурсима и рециклажа отпада) имају посебан значај за климатске промене.¹⁹ Тематском стратегијом о загађивању ваздуха²⁰ се, поред осталог, дефинишу циљеви за смањивање неких загађујућих материја, наглашава значај законодавног регулисања у борби против загађивања на два основна начина: унапређивањем законодавства у области животне средине и кроз интеграцију питања квалитета ваздуха у релевантне политике.²¹ Ефикаснија употреба енергије сматра се једним од основних циљева, чија реализација треба

¹⁵ Детаљније видети: Тодић Д.: Еколошка политика ЕУ у светлу стратешких одредења у области одрживог развоја, *Правни живот*, 10/2009, 53-66.

¹⁶ Видети: *Decision No 1600/2002/EC of the European Parliament and of the Council of 22 July 2002 laying down the Sixth Community Environment Action Programme*, (OJ L 242, 10.09.2002, p. 1-15).

¹⁷ За шире видети: Тодић, Д.: Стратегија Европске уније о одрживом коришћењу природних ресурса, *Европско законодавство*, бр. 29-30/2009. стр. 104-113.

¹⁸ *Decision No 1386/2013/EU of the European Parliament and of the Council of 20 November 2013 on a General Union Environment Action Programme to 2020 'Living well, within the limits of our planet'*, OJ L 354, 28/12/2013, p. 171-200, <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32013D1386&from=EN> (21.4.2014).

¹⁹ Тематске стратегије уведене су као инструменти којима се на конкретнији начин утврђују начини спровођења циљева из ВИ акционог програма у области животне средине и представљају неку врсту новог приступа у развоју политике ЕУ у области животне средине. Овим документима обухваћена су питања и проблеми у области животне средине који превазилазе значај појединог сектора или области и наглашавају одређена питања такозване хоризонталне интеграције (између сектора) и вертикалне интеграције (између различитих нивоа власти). Детаљније видети: Тодић Д.: *Водичи кроз ЕУ политике – Животна средина*, op. cit, 39-50.

²⁰ *Thematic Strategy on air pollution*, Communication from the Commission to the Council and the European Parliament - {SEC(2005) 1132} {SEC(2005) 1133}, /* COM/2005/0446 final */, Brussels, 21.09.2005. Стратегија је једна од седам стратегија чија израда је предвиђена Шестим акционим програмом и прва коју је формално усвојила Комисија. Заснована је на истраживањима која су спроведена у оквиру Програма „CAFE“ (Clean Air for Europe) и других програма. Видети и: „*The Clean Air for Europe (CAFE) Programme: Towards a Thematic Strategy for Air Quality*“, Commission communication of 4 May 2001.

²¹ У најужој вези са заштитом ваздуха су и Европска стратегија: Зелена возила (2010): *A European strategy on clean and energy efficient vehicles*, Communication from the Commission to the European Parliament, the Council and the European Economic and Social Committee of 28 April 2010, COM(2010)186, final, затим Стратегија ЕУ о биогоривима (2006): *An EU Strategy for Biofuels*, Commission Communication of 8 February 2006, COM(2006) 34, final, OJ C67, 18 March 2006.

да допринесе остваривању циљева Стратегије. Утврђени су циљеви који се односе на производњу енергије и струје из обновљивих извора енергије, при чему се као главни чинилац истиче биогориво. Стратегија предвиђа и могуће проширење IPPC Директиве, као и Директиве о енергетској ефикасности зграда, а предвиђено је доношење стандарда за мала постројења за грејање. Такође, предвиђено је и преиспитивање могућности смањења емисија испарљивих органских једињења, смањење емисија из сектора саобраћаја (укључујући и ваздушни саобраћај), унапређење смањивања коришћења азота и амонијака у пољопривреди, итд.

Табела 3 – Циљеви Европа 2020, у делу који се односи на климатске промене – за државе чланице ЕУ у сливу реке Дунав
(како су државе чланице ЕУ дефинисале у Националним програмима реформе из априла 2011)

Државе чланице ЕУ/циљеви	Циљеви смањења емисија CO ₂ *	Повећање учешћа обновљиве енергије	Енерг. ефикасност – смањење потрошње енергије у Мтое
Главни циљеви ЕУ	-20% (у односу на 1990)	20%	20% пораст енергетске ефикасности (уједначен са 368 Мтое)
Процењено ЕУ**	-20% (у односу на 1990)	20%	206.9 Мтое
АТ	16%	34%	7.16
ВГ	20%	16%	3.20
СЗ	9%	13%	-
ДЕ	-14%	18%	38.30
НУ	10%	14.65%	2.96
ИТ	-13%	17%	27.90
ПЛ	14%	15.48%	14
РО	19%	24%	10.00
СИ	4%	25%	-
СК	13%	14%	1.65

*Национални циљеви смањења емисија дефинисани Одлуком 2009/406/ЕС обухватају емисије које нису укључене у Систем трговине дозволама. Емисије које су обухваћене Системом трговине дозволама биће смањене за 21% у поређењу са нивоом из 2005. године. Укупно смањење емисија износиће 20% у односу на ниво из 1990. године.

**Поред националних циљева

Извор: http://ec.europa.eu/europe2020/pdf/targets_en.pdf (9.7.2014).

Прописи ЕУ у области климатских промена

Иако би, због сложености узрока и последица климатским промена, на први поглед могло да изгледа да је немогуће потпуно јасно и прецизно одредити који се сви прописи ЕУ секундарног карактера могу сматрати прописима у области климатских промена, општи оквир одређен је методологијом саме организације. У том смислу, треба рећи да секундарни прописи ЕУ у области климатских промена, према ранијој класификацији, представљају део целине која се у методологији саме организације

означава као група прописа која се односи на „мониторинг атмосферског загађења”. Будући да се само један део њих непосредно односи на поједина питања у вези са климатским променама, ужа класификација прописа у тој области може бити предмет посебне расправе. Међутим, према класификацији прописа ЕУ, која се даје на сајту Директората за климу, сви секундарни прописи у овој области (укупно 58) груписани су у осам посебних група, и то: мониторинг и извештавање о гасовима са ефектом стаклене баште (6 одлука и 1 уредба), шема (систем) трговине дозволама за емисије (4 директиве, 12 уредби и 7 одлука), 2 одлуке које се односе на „расподелу напора” везаних за смањење емисија између држава чланица до 2020. године, скупљање и одлагање угљеника (1 директива и 1 одлука), саобраћај и квалитет горива (4 директиве и 3 уредбе), заштита озонског омотача (4 уредбе и 1 одлука), флуоровани гасови (11 уредби) и шуме и пољопривреда (1 одлука).²²

Закључак

Постојање значајних разлика између држава дунавског региона представља околност која мора бити узета у обзир, као чинилац који ограничава могућности заједничког деловања у области политике климатских промена. Разлике у положају појединих држава дунавског региона детерминисане су различитим чиниоцима, али основним се могу сматрати следећи: огромне разлике у нивоу економске развијености појединих држава региона, различит удео становништва сваке појединачне државе који је настањен на територији слива или гравитира сливу, различите емисије гасова са ефектом стаклене баште, зависност појединих држава од производње нуклеарне енергије, процене (потенцијалне) угрожености држава региона услед последица климатских промена, итд. Ипак, заједнички (или потенцијално заједнички) елементи политике у области климатских промена проистичу из чињенице да су све државе региона (осим Молдавије) чланице Оквирне конвенције УН о промени климе са Кјото протоколом, где треба констатовати постојање разлика у погледу статуса појединих држава (Анекс I и не-Анекс I). Томе би требало додати и чланство држава у Софијској конвенцији о сарадњи за заштиту и одрживо коришћење реке Дунав, односно другим релевантним међународним уговорима у области животне средине. За перспективе дефинисања заједничких елемената политике у

²² Видети: http://ec.europa.eu/clima/about-us/climate-law/index_en.htm (23.7.2014). У Приручнику за спровођење прописа ЕУ у области животне средине, који је превасходно написан за потребе стручњака у државама кандидатима (и потенцијалним кандидатима) за пријем у ЕУ, даје се појединачни приказ укупно 18 прописа (у групи прописа који се односе на ваздух). Поред прописа који се односе на квалитет амбијенталног ваздуха (6 прописа), обухваћени су и прописи који се односе на квалитет горива, емисије из мобилних извора и информисање потрошача (6 прописа), испарљива органска једињења (2 прописа), трговину дозволама за емисије (2 прописа) и ЕМЕП протокол (1 пропис). *Handbook on the Implementation of EC Environmental Legislation*, Regional Environmental Center, Umweltbundesamt GmbH, 2008. p. 153-348. Детаљније видети: Тодић, Д., *Климатске промене и реформа система управљања*, Институт за међународну политику и привреду, Београд, 2014, стр. 154-161. За сажет пресек прописа ЕУ у области климатских промена видети и: Townshend, T., (et al.) *GLOBE Climate legislation study*, Grantham Research Institute on Climate Change and Environment, April 2011. pp. 45-76. У истој публикацији даје се и приказ националних прописа појединих земаља ЕУ и других држава.

области климатских промена нарочит значај има чињеница да је већина држава региона чланица ЕУ, а неке имају посебне аранжмане са овом организацијом. Отуда се политика ЕУ у области климатских промена намеће као општи оквир политике свих држава региона. Међутим, остаје питање могућности појединих од њих да прате лидерске амбиције ЕУ, односно водећих држава ове организације, имајући у виду, пре свега, огромне разлике у нивоу развијености и укупном доприносу климатским променама.

Литература

- [1] Конвенција о сарадњи за заштиту и одрживо коришћење реке Дунав (Сл. лист СЦГ – међународни уговори, бр. 4/2003).
- [2] <http://www.icpdr.org/main/danube-basin>. (14.6.2014).
- [3] <http://www.icpdr.org/main/danube-basin/countries-danube-river-basin> (10.8.2014).
- [4] *European Union Strategy for Danube Region*, European Commission, Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the regions, COM(2010) 715 final, Brussels, 8.12.2010, 8-9. <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2010:0715:FIN:EN:PDF>. (16.6.2013).
- [5] Стојовић Ј., Кнежевић С., Богдановић А., Кнежевић И.: *Водич кроз дунавску стратегију*, Београд, Европски покрет у Србији, Београд, 2012. http://emins.org/sr/publikacije/knjige/12-dunavska_sr.pdf. (16.6.2013).
- [6] Стојић-Карановић Е., Петровић Д.: *Дунавска стратегија – од визије ка остварењу*, Институт за међународну политику и привреду, Међународни научни форум „Дунав–река сарадње“, Београд, 2010.
- [7] *ICPDR Strategy on Adaptation to Climate Change*, International Commission for the Protection of the Danube River, Vienna, 2013.
- [8] http://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.PCAP.CD?order=wbapi_data_value_2010+wbapi_data_value&sort=asc, 31.7.2013.
- [9] *CO₂ Emissions from Fuel Combustion – 2012 Edition*, International Energy Agency, Paris, 2012.
- [10] <http://www.world-nuclear.org/info/Facts-and-Figures/Nuclear-generation-by-country/> (5.9.2014).
- [11] *Danube Study – Climate Change Adaptation*, Final Report: 1.12.2010-31.1.2012. Ludwig-Maximilians-Universität Munich, Germany.
- [12] <http://data.worldbank.org/indicator/AG.LND.FRST.ZS/countries>, 16.4.2013
- [13] *The Little Data Book on Climate Change 2011*, The World Bank. Washington, DC, 2012.
- [14] Тодић Ц., Драгољуб, Нуклеарна енергија и климатске промене у међународном праву: конвергенција и/или дивергенција циљева, *Политичка ревија*, Бр. 1/2014, стр. 249-268.
- [15] Тодић Д., Вукасовић В., Игњатић М., Чавошки А.: *Међународни уговори у области животне средине у функцији европских интеграција и регион југоисточне Европе*, Европски покрет у Србији, Београд, 2011.
- [16] http://unfccc.int/essential_background/convention/status_of_ratification/items/2631.php. и http://unfccc.int/kyoto_protocol/status_of_ratification/items/2613.php. (14.9.2013).
- [17] http://unfccc.int/national_reports/non-annex_i_natcom/items/2979.php. (23.8.2013).
- [18] Тодић Д.: *Водичи кроз ЕУ политике – Животна средина*, Европски покрет у Србији, Београд, 2011.

[19] *Europe 2020, A strategy for smart, sustainable and inclusive growth*, Communication from the Commission, COM(2010) 2020 final European Commission, Brussels, 3.3.2010.

[20] Тодић, Д. Климатске промене, у Кроња, Ј. (ур) *Водич кроз Стратегију ЕУ 2020*, Европски покрет у Србији, 2011. стр. 64-80.

[21] *Analysis of options to move beyond 20% greenhouse gas emission reductions and assessing the risk of carbon leakage*, Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions, , {SEC(2010) 650}, European Commission, Brussels, 26.5.2010.

[22] *Annual European Community greenhouse gas inventory 1990–2004 and inventory report 2006*, Submission to the UNFCCC Secretariat, European Environment Agency, 2006.

[23] *Report of the review of the initial report of the European Community*, FCCC/IRR/2007/EC, 15 February 2008.

[24] *Annual European Union greenhouse gas inventory 1990–2012 and inventory report 2014*, Submission to the UNFCCC Secretariat, Technical report No 09/2014, European Environment Agency, 27 May 2014.

[25] Тодић Д.: Еколошка политика ЕУ у светлу стратешких одредења у области одрживог развоја, *Правни живот*, 10/2009, 53-66.

[26] *Decision No 1600/2002/EC of the European Parliament and of the Council of 22 July 2002 laying down the Sixth Community Environment Action Programme*, (OJ L 242, 10.09.2002, p. 1-15).

[27] Тодић, Д.: Стратегија Европске уније о одрживом коришћењу природних ресурса, *Европско законодавство*, бр. 29-30/2009. стр. 104-113.

[28] *Decision No 1386/2013/EU of the European Parliament and of the Council of 20 November 2013 on a General Union Environment Action Programme to 2020 'Living well, within the limits of our planet'*, OJ L 354, 28/12/2013, p. 171–200, <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32013D1386&from=EN> (21.4.2014).

[29] *Thematic Strategy on air pollution*, Communication from the Commission to the Council and the European Parliament - {SEC(2005) 1132} {SEC(2005) 1133}, /* COM/2005/0446 final */, Brussels, 21.09.2005.

[30] *The Clean Air for Europe (CAFE) Programme: Towards a Thematic Strategy for Air Quality*, Commission communication of 4 May 2001.

[31] *A European strategy on clean and energy efficient vehicles*, Communication from the Commission to the European Parliament, the Council and the European Economic and Social Committee of 28 April 2010, COM(2010)186, final,

[32] *An EU Strategy for Biofuels*, Commission Communication of 8 February 2006, COM(2006) 34, final, OJ C67, 18 March 2006.

[33] http://ec.europa.eu/europe2020/pdf/targets_en.pdf (9.7.2014).

[34] <http://eur-lex.europa.eu/en/legis/latest/chap15102030.htm> (25.8.2011).

[35] http://ec.europa.eu/clima/about-us/climate-law/index_en.htm (23.7.2014).

[36] *Handbook on the Implementation of EC Environmental Legislation*, Regional Environmental Center, Umweltbundesamt GmbH, 2008. p. 153-348.

[37] Тодић, Д., *Климатске промене и реформа система управљања*, Институт за међународну политику и привреду, Београд, 2014, стр. 154-161.

[38] Townshend, T., (et al.) *GLOBE Climate legislation study*, Grantham Research Institute on Climate Change and Environment, April 2011. pp. 45-76.

ОБАВЕШТАЈНЕ СЛУЖБЕ КАО
АКТЕРИ ДРЖАВНОГ УДАРА

Милош Миленковић и Вељко Благојевић
Министарство одбране Републике Србије,
Институт за стратегијска истраживања

Обавештајне службе, као део државног апарата који је у својој основи намењен за прикупљање важних информација потребних доносиоцима одлука, представља и важно оруђе којим државе остварују стратешке интересе ван својих граница. У остваривању тих стратешких циљева које им држава намеће, обавештајне службе реализују различите врсте операција у иностранству, па и оне које немају искључиво обавештајни карактер. Такво деловање обавештајних служби назива се субверзивно или необавештајно деловање, а реализује се кроз различите форме, међу које спада и преврат. Преврати који се остварују реализацијом државног удара, у којима обавештајне службе могу и најчешће имају своје место и улогу, предмет су овога рада. У пракси, у припреми и извођењу државног удара обично учествују оне моћније обавештајне службе које су и организационо и финансијски способне за овакву врсту сложене акције. Као један од актера државног удара, обавештајне службе налазе се у свим фазама његове реализације. Њихова улога, иако значајна за коначан успех државног удара, због природе свог деловања, обично остаје недовољно позната широј јавности. И поред тога, могуће је идентификовати методе којима обавештајне службе остварују своју улогу актера државног удара.

Кључне речи: *обавештајне службе, субверзивна делатност, преврат, државни удар*

Увод

Државни удар, као акт насилног освајања власти, и поред тога што је био предмет већег броја научних радова и експертских анализа, заслужује да се о њему и даље говори и пише, тим пре што таква форма преврата ипак није превазиђена, већ се изнова јавља, нарочито у регионима који су хронично оптерећени кризом. Сваки од изведених државних удара, било да је окончан с успехом или без њега, представља особен и непоновљиви пример. Међутим, и поред тога што је сваки од њих јединствен, могу се уочити и одређене законитости. Њиховим проучавањем, независно од раздобља у којем су се одиграли, уочено је да се државни удари одвијају у неколико фаза и да им обавезно претходи нека друштвена криза, која може бити производ противуречности унутар саме државе или, чешће – уну-

трашња криза потпомогнута спољним фактором. Посебну пажњу истраживача привлаче могући актери државних удара, њихово место и улога у преврату и мотиви. Анализом актера већине познатих државних удара дошло се до спознаје да се међу актерима у првом реду налазе националне оружане снаге, или њени делови, без чије је улоге беспредметно говорити о овој форми преврата. Одмах уз њих налазе се и обавештајне службе, без којих је тешко замислити успех превратничке акције. Насупрот њима, показало се да улога народних маса у државном удару није од пресудног значаја.

Када је реч о обавештајним службама као актерима државног удара, треба подсетити да обавештајне службе представљају део државног апарата и да њихову активност не треба посматрати независно од политичких, економских или војних интереса државе која њоме руководи. Историјски посматрано, друштвене разлике и неједнакости условиле су појаву обавештајне активности, која датира још из времена имовинског раслојавања људи, периода настанка својине, интереса, тајне и сукоба међу људима и њиховим заједницама. Неспорно је да је обавештајна служба, као организација, настала много касније од појаве обавештајних делатности. Може се рећи да тек у 17. веку долази до институционализације обавештајних служби. Већина модерних обавештајних служби, у свим познатим државама, настаје ипак тек у 19. веку, а век касније појављују се обавештајне организације и изван државног апарата. Период између два светска рата многи означавају раздобљем „тоталне шпијунаже”, на који се временски наслања и хладноратовски период, који је такође обележен значајном обавештајном активношћу свих врста, па тако и субверзивном. Иако се завршетком хладног рата осећало олакшање у обиму и интензитету обавештајних активности, то ипак не значи да долази и до њиховог прекида. Напротив, оне су и даље настављене, али свакако софистицираније.

Треба нагласити да и националне и стране безбедносно-обавештајне службе имају посебно важну улогу у реализацији државног удара. У овом раду пажња ће бити усмерена искључиво на стране обавештајне службе, као актерима државног удара. Поред чињенице да су одређени људи из тих служби актери државног удара, они и након преврата, због специфичности самих служби, остају анонимни за ширу јавност. Није ретка појава да се истина у вези са правим узроцима и актерима државних удара систематски скрива и ради политичких потреба прекраја и додатно уобличава. Поред тога, истраживања о могућем учешћу страних обавештајних служби у одређеним превратима обележена су и недовољном транспарентношћу рада тајних служби чије су активности, по природи ствари, недоступне широј јавности, али и чињеницом да њихове архиве нису до краја потпуно отворене и доступне истраживачима.

Субверзивно (необавештајно) деловање обавештајних служби

Успешно функционисање обавештајних служби, као специфичних институционалних творевина, условљено је њиховом сложеном организацијом, којом је дефинисан положај обавештајне службе у одређеном обавештајном систему, њено

место у државном апарату, овлашћења и надлежности. Савремене обавештајне службе имају сличне организационе структуре, како по хоризонталном, тако и по вертикалном нивоу, чиме се дефинише субординација, координација, надлежности, технологија рада и друго. Хоризонталним начином организовања кроз управе, дирекције, секторе, одељења и слично, дефинишу се целине и области деловања. Посматрано кроз вертикалну организацију, обавештајну службу најчешће чине: (1) централа обавештајне службе; (2) центар обавештајне службе; (3) потцентар обавештајне службе и (4) обавештајни пункт.¹ Оваква вертикална организација је начелна и могући су њени различити модалитети, што опет зависи од сваке службе појединачно. Иако се из саме организације могу сагледати правци деловања обавештајне службе, односно њени циљеви, већина података и документа која се односе на методе, снаге и средства обавештајне службе ипак представљају тајну.

Обавештајне службе треба да омогуће да се правовремено открију намере и интереси иностраног фактора, како би се, на основу тих сазнања, дефинисале најоптималније и најадекватније противмере, које су у функцији заштите сопствених националних интереса. Односи политичких структура који управљају државом и обавештајне службе врло је сложен. Да би тај сложени однос био делотворан, изабрани државни функционери треба да створе услове за професионално деловање обавештајних служби, како би остварили правовремене и функционалне резултате. Једна од најчешћих слабости која се на овој релацији јавља јесте чињеница да политички лидери не практикују да увек информишу обавештајне службе о крајњим намерама и политичким активностима.² Други проблем може да представља недовољно развијена процедура и систем контроле, што најчешће доводи до инструментализације обавештајне службе од политичких структура (политичких парија на власти), али и обрнуто, у таквим условима обавештајне службе могу да, манипулацијама или уценом појединих политичара, остварују неформалан утицај на политичке и финансијске токове у држави, али и да утичу на њену спољнополитичку оријентацију и деловање. Стога, обавештајна активност мора да буде прецизно дефинисана и усмерена од најодговорнијих државних функционера, односно мора бити успостављен ефикасан начин руковођења и контроле обавештајне службе. Једино професионално ангажовање обавештајних служби уз јасно дефинисање спољнополитичких циљева може допринети реализацији националних интереса.

Када је реч о врстама обавештајних служби, оне се могу поделити на основу више критеријума. Начелна подела обавештајних служби, коју налазимо у домаћој литератури, најчешће је следећа:

¹ Младен Бајагић, *Методика обавештајног рада*, Криминалистичко-полицијска академија, Београд, 2010, стр. 92.

² О односу политичке елите и обавештајне службе видети детаљније у: Младен Бајагић, *Методика обавештајног рада*, Криминалистичко-полицијска академија, Београд 2010, стр. 75-80.

Врсте обавештајних служби³

Обавештајне службе извршавају веома сложене и разноврсне задатке, па се целокупна њихова активност, на основу места одвијања и циљева који се желе постићи, могу условно поделити на три облика, који се у пракси врло често преплићу, и то:

- обавештајна делатност,
- контраобавештајна делатност,
- субверзивна делатност.⁴

Обавештајна делатност односи се на мере које се спроводе ради прикупљања релевантних података о активностима и намерама појединих држава, њених органа или и о активностима и намерама неких недржавних актера, које могу бити од интереса за државу која је спроводи. Прикупљени подаци и информације даље се анализирају и достављају онима који те информације користе у процесу доношења одлука. С друге стране, контраобавештајна делатност има за циљ откривање и онемогућавање рада страних обавештајних служби. За разлику од обавештајне, контраобавештајна делатност се претежно одвија на сопственој територији, али наравно и на територији противника, али са другим циљевима и методама. Она обезбеђује заштиту виталних система важних за функционисање државе и њене безбедности, спречава шпијунажу и субверзивну делатност.

Обавештајне службе, пре свега, треба посматрати као институције које располажу релевантним информацијама. То је њихова битна одредница, посебно ако прихватимо чињеницу да правовремена и тачна информација скоро увек обезбеђује моћ ономе ко је поседује и да је, као таква, одувек имала посебан значај. Један

³ Око начина поделе и врсти обавештајних служби видети детаљније у: Љубомир Стајић, *Основи система безбедности*, Правни факултет, Нови Сад, 2011, стр. 224-226; Милан Милошевић, *Систем државне безбедности*, ВШУП, Београд, 2001, стр. 47-79; Андреја Савић, *Увод у државну безбедност*, ВШУП, Београд, 2000, стр. 59-68 и Obren Đorđević, *Основи државне безбедности*, ВШУП, Београд, 1987, стр. 34-41.

⁴ Постоје и другачије поделе обавештајне активности, која је, како у домаћој, тако и у страниој литератури, углавном двојака, а односи се на *обавештајну делатност* и *необавештајну делатност* (примена субверзивних – тајних акција) обавештајних служби. Ова тројна подела преузета је из: Љубомир Стајић, *Основи система безбедности*, Правни факултет, Нови Сад, 2011, стр. 226.

наш истакнути криптограф је говорио: „Живимо у времену када информација има убитачну моћ. Они који владају информацијама борбенији су и јачи од оних који владају атомским наоружањем.“⁵ Поред осталих служби, или боље рећи пре свих других, обавештајне службе треба да обезбеде држави правовремене информације. Ако обавештајна делатност има за циљ прикупљање информација, контраобавештајна делатност има задатак да информације сачува. То је уједно и основна разлика између те две делатности, у односу на највitalнији ресурс којим обавештајне службе располажу, а то је информација.

Субверзивно деловање⁶, називано још и превратничко, јесте делатност обавештајних служби усмерена на контролу и/или мењање политичких прилика у другим државама. Испољава се различитим облицима, с основном намером да се у земљи или одређеном региону ојачају сопствене позиције и утиче на исход одређених догађаја и процеса, који су од интереса за онога ко те активности спроводи. Када се процени да се дипломатским и економским мерама не могу постићи жељени резултати, обавештајне службе добијају задатке да се ангажују на субверзивном плану. До јачања страног утицаја у другим земљама може се доћи пружањем подршке „угроженим“ режимима чија је политика у сагласју са страним интересима или пак тајним организовањем преврата ради довођења на власт марионетских режима.⁷

Иако многа међународна документа, која су у функцији очувања светског мира, забрањују мешање у унутрашње послове и питања других држава, субверзивна делатност обавештајних служби најчешће није адекватно санкционисана.⁸ Разлог томе можда лежи и у чињеници да већина држава жели да избегне правну регулативу наведене области и да је задржи на политичком нивоу, где су могуће различите интерпретације догађаја. Такве активности спровode обавештајне службе, чији је начин деловања, по природи ствари конспиративан, тако да не постоје довољно јасни докази о њиховој умешаности у питања друге државе, али и у чињеници да их обично спровode државе које у међународним односима представљају силу, тако да сваки покушај њихове јавне осуде није довољно гласан. Овакво стање ствари даје поруку да је овај вид остваривања спољнополитичких циљева, упркос свему, ипак јефтин и исплатив, што моћне субјекте само додатно мотивише да наставе са његовим спровођењем.

Мешање у унутрашње ствари других држава и изазивање криза била је честа појава у периоду хладног рата, када су владајући кругови појединих регионалних и светских моћника, преко својих обавештајних служби, спроводили разне субверзивне активности. Због настојања колонијалних сила да задрже утицај у својим бившим колонијама, које су и даље перципирале као своју интересну сферу, примена различи-

⁵ Aleksandar Trifoni, *Informacija-moć do koje se teško dolazi*, BeoSing, Beograd, 2005. str. 25.

⁶ Под субверзијом (лат. *subvesio* – преврат, разарање, рушење) подразумева се „сложени облик институционалног насиља које карактерише индиректна и директна примена силе, односно настојање и реализација максимизованог продора таквих глобалних идеолошких, економских и културних образаца и односа по укупан профил друштва и битних друштвених и привредних усмерења, све до начина индивидуалног и колективног живљења, који омогућавају реализовање стратешког циља носилаца субверзије у одговарајуће поре друштва – објекта субверзивне пенетрације“, Dragan Simeunović, *Političko nasilje*, Radnička štampa, Beograd, 1989, str. 134-135.

⁷ Љубомир Стајић, *Основи система безбедности*, Правни факултет, Нови Сад, 2011, стр. 229.

⁸ Веселин Конатар, „(Не)обавештајне операције као акти агресије“, *Култура полуса*, број 17/2012, стр. 32.

тих метода субверзивног деловања, од умешаности у свргавању легалних режима и довођењу нових – марионетских, преко изазивања различитих унутрашњих сукоба и криза и њихово контролисање, до позивања на међународну интервенцију, није била реткост.⁹ Ради реализације својих националних интереса, САД су након Другог светског рата развиле доктрину „сукоба ниског интензитета” или доктрину „специјалног рата”, у којој су у периоду од самог завршетка Другог светског рата па до почетка Вијетнамског рата, државни удар користили као једну од доминантнијих форми за замену некооперативних режима у земљама од посебног интереса.¹⁰ Разуме се да је сваком државном удару претходило изазивање политичке и економске нестабилности, стварање екстремних, најчешће десничарских организација и помагање разних криминалних структура. У позадини свих тих активности, по правилу, налазиле су се стране обавештајне службе и њихове експозитуре.

Субверзивном делатношћу обавештајних служби дестабилизује се држава према којој се делује, доводи до промене њеног устројства, односно друштвено-политичког и уставног поретка или бар владајуће елите. Најчешће се спроводи уз ослањање на одане групе унутар земље која се напада, које служе као параван, чиме се та субверзивна делатност представља као унутрашњи, а не спољашњи производ.¹¹ Тако државе покушавају да сачувају свој кредибилитет и спрече деловање међународноправних институција и осуду међународног јавног мњења.¹² Метод превратничког (субверзивног) деловања обавештајних служби¹³ спроводи се кроз следеће форме: (1) стварање и коришћење криза, (2) субверзивна пропаганда, (3) тероризам, (4) саботажа, (5) диверзија, (6) употреба специјалних снага и (7) насилни преврат.¹⁴ Треба рећи да поред обавештајних служби, које су основни носиоци, постоје и други носиоци субверзивних активности, као што су разне друштвене организације и институције политичког, културног, научног или сличног карактера, али и одређене војне формације и специјалне јединице. Преврат, као форма субверзивног или необавештајног деловања обавештајних служби, представља крајњи циљ и као таквом у пракси му најчешће претходе остале форме субверзивног деловања, што не мора бити правило, јер то зависи од процене.

⁹ Миланко Зорић, „Међународне кризе“, *Војно дело*, број зима/2010, стр. 304.

¹⁰ Boško Todorović i Dušan Vilić, *Krize – izazivanje i upravljanje krizama*, Grafo Mark, Beograd, 1997, str. 15-16.

¹¹ Саша Мијалковић, *Национална безбедност*, Криминалистичко полицијска академија, Београд, 2011, стр. 238.

¹² Такве врсте „тајних акција” реализују се средствима којима се заправо прикривају прави актери, како се држава која те акције спроводи против друге државе у којој тежи да оствари неки утицај, не би доводила у везу с тим. Thomas C. Bruneau and Kenneth R. Dombroski, „Reforming Intelligence: The Challenge of Control in New Democracies,” *Proceedings from an international roundtable on intelligence and democracy*, Center for Civil-Military Relations, Naval Postgraduate School, Monterey, California, August 26-27, 2004, str. 11.

¹³ Када су у питању методе деловања обавештајних служби, у односу на садржај рада, оне се могу поделити на: а) метод прикупљања података и б) метод превратничког (субверзивног) деловања. Неки аутори имају другачију поделу, која је заснована на теоретском приступу који је имао Институт безбедности у Београду, али се суштински не разликује од претходне, и такође је двојака: а) метод обавештајне делатности и б) метод необавештајне делатности обавештајних служби. Видети у: Љубомир Стајић, *Основи система безбедности*, Правни факултет, Нови Сад, 2011, стр. 237 и Андреја Савић, *Увод у државну безбедност*, ВШУП, Београд, 2000, стр. 83.

¹⁴ Љубомир Стајић, *Основи система безбедности*, Правни факултет, Нови Сад, 2011, стр. 241.

Државни удар као облик насилне смене власти

Промена власти која није у складу са важећим законским прописима и опште-прихваћеним нормама може се сматрати превратом. Поред државног удара¹⁵, облици насилне смене власти је и пуч, који је само милитантнија форма државног удара, затим револуција, преврат устанком, који је уједно и најчешће коришћени начин насилне смене власти и страна војна интервенција која се изводи ради промене режима у земљи над којом се спроводи агресија.

Као политичка појава државни удар се појављивао у различитим временским епохама у којима је егзистирао неки од облика државе, као начин људског организовања. Историја Србије (у ширем значењу и Југославије) такође се може „похвалити“ да на својим страницама бележи такво искуство.¹⁶ Примећено је да је вероватноћа појаве државног удара у некој земљи већа уколико се такав или сличан догађај насилног преузимања власти догодио у прошлости. Овде треба посебно нагласити случајеве који се односе на такозване „слабе“ и „неуспеле државе“¹⁷. Ова тема постаје значајнија тим пре што главни проблем држава, за разлику од неких ранијих периода у релативно блиској прошлости, више није вишак, већ мањак државне моћи. Карактеристика ових држава јесте да, због лоше економске ситуације, етничких и/или верских тензија, нису у стању да на делу или целој територији државе испоруче јавна добра и гарантују безбедност својим грађанима, који због тога државну власт и не прихватају у потпуности као легитимну.¹⁸ Неefикасност државе последица је немогућности државних органа да

¹⁵ Једна од најобухватнијих и уједно најприхватљивијих дефиниција државног удара могла би бити следећа: „Државни удар је просторно уско, на центар политичке моћи, односно седиште власти, ограничена насилна завереничка војно-политичка акција коју са циљем изненадне неуставне тотално-аберативне промене у позицији носилаца врховне извршне власти у једној земљи планира и у врло кратком временском року изводи ограничен број одабраних актера из редова носилаца државне власти уз помоћ националних оружаних снага и обавештајних структура, без стварног учешћа или утицаја народних маса, а када су организатори државног удара инострани политичари и економски чиниоци и уз помоћ иностраних обавештајних структура и, ређе, оружаних снага, најчешће, и поред измене режима, са израженом тенденцијом општајања превратничке акције у оквирима постојећег друштвено-политичког уређења, као и његове заштите, при чему се нова политичка, врховна гарнитура формира по правилу из редова актера-реализатора државног удара.“ Dragan Simeunović, *Državni udar ili revolucija*, Beograd, 1991, str. 55.

¹⁶ Случајеви који су забележени у нововековној српској историји су Мајски преврат из 1903. године и Двадесетседмартовски пуч из 1941. године. Први је везан за насилну смену власти коју је организовала група углавном нижих официра националних оружаних снага, која је резултирала убиством последњих владара династије Обреновић, краља Александра и краљице Драге, и доласком на власт Краља Петра I и династије Карађорђевић. Други случај везује се за насилну смену Намесништва са кнезом Павлом Карађорђевићем на челу и доласак на престо малолетног краља Петра II Карађорђевића на престо. Пуч је непосредно извршила група официра предвођена ваздухопловним генералима Боривојем Мирковићем и Душаном Симовићем, који ће постати и председник пучистичке владе. У припреми и реализацији овог преврата значајну улогу имале су и стране обавештајне службе, у првом реду британска. Интересантно је поменути и да су неки од актера преврата из 1903. године учествовали у плановима и припремама за преврат који ће се догодити тридесет и осам година касније.

¹⁷ Према степену снаге, државе је могуће сврстати у четири категорије: снажне државе (*strong states*), слабе државе (*weak states*), неуспеле државе (*failed states*) и урушене државе (*collapsed states*). Filip Ejdus, *Međunarodna bezbednost: teorije sektori i nivoi*, Službeni glasnik i Beogradski centar za bezbednosnu politiku, Beograd, 2012, str. 148.

¹⁸ Filip Ejdus, *Međunarodna bezbednost: teorije sektori i nivoi*, Službeni glasnik i Beogradski centar za bezbednosnu politiku, Beograd, 2012, str. 148.

врше своју функцију. Такво стање погодује појави разних недржавних актера, попут криминалних група и паравојних јединица, који у том безбедносном вакууму успевају да се наметну као алтернатива пружању услуга које су у ингеренцији државе, међу које свакако спада и безбедност.¹⁹ Знатно јачање одређених друштвених група потхрањује њихове амбиције за насилним преузимањем државне власти. Неминовно је да ће она група која успе да у таквим околностима успостави контролу над војним средствима у једном тренутку пожелети да, преузимањем и других функција државе, увећа и институционализује своју моћ. Стране државе, које у „слабим државама” или њиховом окружењу имају одређене интересе, који се првенствено огледају у експлоатацији природних ресурса и војном присуству, користе њихову слабост и амбиције локалних лидера и вођа недржавних актера, па уз ангажовање својих обавештајних служби помажу организовање државних удара, чиме омогућавају новим и „подобним” лидерима преузимање власти. То је посебно изражено у бившим колонијалним државама, у којима се и даље осећа јак утицај њихових бивших „власника”.

Интересантно је напоменути да се у новије време могу срести и термини попут „демократски државни удар” или „демократски пуч”, који заправо говоре о превратима у ауторитарним државама након којих се у њима успоставља демократски режим владавине. Као податак истиче се да су последице државног удара након хладног рата знатно другачије него раније, односно да изведени државни удари углавном доносе бољитак.²⁰ На тај начин се наглашава да се ове врсте државног удара организују против ауторитарних и недемократских режима, након којих оружане снаге насилно преузимају власти и у релативно кратком времену организују изборе и власт преносе на демократски изабраног лидера.²¹ Чињеница је, ипак, да иза оваквих „демократских” државних удара, по правилу, стоји нека од најмоћнијих обавештајних служби. Борба за демократију и људска права добар су алиби за међународну заједницу и јавно мњење у државама, које ангажовањем својих обавештајних служби и помагањем државних удара обезбеђују себи остваривање стратешких интереса у регионима у којима се ова врста насилног преврата спроводи. Брзо постаје јасно да су борба за демократизацију друштва и владавину права у другом плану, а да је заправо реч о интересима моћника.

Узроци државног удара могу бити различити. Они зависе од низа фактора, како од актуелног политичког и економског тренутка унутар државе преврата, тако и од међународног односа снага. Досадашњи примери државних удара указују на то да је постојање дубоке друштвене кризе, без обзира на то да ли је она доминантно политичка или економска, један од нужних почетних услова за његову реализацију. Генератори друштвене кризе која води ка преврату такође могу бити различити – унутрашњи и спољни, што у коначном може упућивати и на актере – иницијаторе државног удара. Узроци државног удара, по проф. Симеуновићу, могу бити следећи:

1. Колапсне кризе политичког система једног друштва као плод његовог недовољног или погрешног (самоусмераваног или извана диригованог) економског или политичког развитака.

¹⁹ Зоран Кековић, *Систем безбедности*, Факултет безбедности, Београд, 2011, стр. 252.

²⁰ Nikolay Marinov and Hein Goemans, *Cous and Democracy*, British Journal of Political Science, Cambridge University Press, 2013, стр. 22.

²¹ Ozan O. Varol, *The Democratic Coup d'Etat*, Harvard International Law Journal, Vol. 53, 2/2012, стр. 295.

1. Стратегијски економски, политички и војни интереси великих сила да стекну, одрже или повећају степен свог утицаја у том региону кроз успостављање себи оданих влада.

2. Посебни класни интереси за ефикасно предупређење (контра)револуционарног врења.

4. Нужност тренутног превазилажења политичке кризе, као један од могућих начина.²²

С обзиром на то да су „стратегијски, економски, политички и војни интереси великих сила”, у анализи већег броја до сада изведених државних удара идентификовани као један од четири могућа узрока, поставља се питање: које то механизме велике силе користе да би, реализацијом државног удара у земљама од њиховог посебног интереса, оствариле стратешке циљеве? У тражењу одговора на ово питање лако се долази до претпоставке да то могу бити обавештајне службе, јер представљају најподеснији и најпоузданији механизам за такву врсту посла. Према дефиницији, државни удар карактерише постојање завереничке акције, чија је главна одлика „тајност”, што је уједно и основни принцип деловања обавештајних служби. Овом својом особенешћу обавештајне службе испуњавају један од битнијих обележја превратничког деловања, без којег би изглед на успех био сведен на минимум. Познато је и да „што је завереничка организација тајновитија, то је њена шанса да успе већа.”²³ Поред тајности у раду, постојање плана и организације, која је строгим правилима и нормама јасно дефинисана, такође су неизоставни елементи завере, који, као и претходно обележје, не недостају обавештајним службама, већ напротив – њихова су јача страна деловања.

Велике силе покушавају да остваре своје стратешке интересе, поред осталог, и изазивањем међународних политичких криза и њиховом контролом.²⁴ Међународне политичке кризе које карактерише изазивање, организовање и помагање револуција или контрареволуција, државних удара или пучева, масовних рушилачких акција индоктринисаних маса и других преврата ради свргавања власти, промене друштвеног и државног система и поретка и наметање марионетских режима и сопствених вредности и типа друштвеног уређења, најчешће су директан производ брижљивог рада обавештајних служби.²⁵ Због тога што се у међународном праву мешање у унутрашње ствари других држава на такав начин сматра недопустивим, обавештајне службе се труде да њихова умешаност у превратничке активности буде веома тешко доказива. Финансијска помоћ, односно финансирање, било опозиционих или владајућих политичких партија, ради остваривања утицаја на политичке токове у другим државама, на први поглед не представља јасно видљиву примену неког од посебних

²² Dragan Simeunović, *Državni udar ili revolucija*, Simtrade, Beograd, 1991. str. 56.

²³ Драган Симеуновић, „Прилог одређењу научног појма завере”, Зборник: *Све сфере завере*, СКЦ, Београд, 1994, стр. 24.

²⁴ „Изазивање и управљање друштвеним кризама је један од суштинских метода спољнополитичке и војне стратегије САД-а, која је дуги низ година била позната као доктрина 'специјалног рата' (*Special Warfare*).” Младен Бајагић, *Методика обавештајног рада*, Криминалистичко-полицијска академија, Београд, 2010, стр. 205.

²⁵ О активностима Сједињених Америчких Држава, која су била усмерена на изазивање и управљање кризама у појединим државама у регионима Латинске Америке, југоисточне Азије и Африке и мењање непослушних режима уз помоћ своје обавештајне службе видети у: Ноам Чомски, *Шта то (уствари) хоће Америка*, Чигоја штампа, Београд, 1999.

облика силе у међународним односима. Међутим, када се зна да су тај новац и друга врста логистичке помоћи директно усмерене онима који желе и припремају насилно свргавање легално изабране власти, јасно је да финансирање државних удара или пучева представља отворено мешање у унутрашње ствари других земаља, што је по свим међународним нормама недозвољено.²⁶ Овакав начин деловања је често примењивана матрица, којом обавештајне службе спроводе у дело добијене задатке.

Утицај на реализацију и ток државног удара обавештајне службе остварују преко „агената од утицаја“²⁷, који се најчешће налазе у структурама државне и политичке власти или представљају личности високог јавног угледа и утицаја у оружаним снагама и руководством обавештајних/контраобавештајних служби.²⁸ Наиме, „агенти од утицаја“, који најчешће нису бројни, могу бити политичари, новинари, официри, дипломате, пословни људи, истакнути научници и стручњаци, естрадни и културни радници и слично. То су личности са којима се не успоставља класични агентурни однос и које се не користе за прикупљање обавештајних података, већ се, када то тренутак захтева, користе за реализацију државног удара или неке друге субверзивне активности.²⁹ Такве личности обавештајне службе редовно истражују и процењују њихове могућности и амбиције. На исти овај начин обавештајне службе остварују контакте или учествују у креирању одређених фракција и група, које им у погодном тренутку могу бити од користи. Њиховим организовањем и усмеравањем њихових активности, повећава се изглед на постизање брзог и изненадног успеха државног удара.³⁰

Поред деловања преко „агената од утицаја“, могуће је учешће страних обавештајних служби и преко обавештајца³¹ који делују као „убачени елемент“ у одређене структуре власти у држави преврата. Због изузетне осетљивости њиховог ангажовања, посебна пажња мора се посветити такозваном легендирању деташираног обавештајца³², како би се прикрила његова стварна делатност и повећала кон-

²⁶ Младен Ђорђевић и Зоран Кековић, „Управљање ризицима у тајним операцијама“, *Војно дело*, број 1/2008, стр. 114.

²⁷ Понекад се за ову врсту агената користе и други термини попут: политички агенти, идеолошки агенти, марионета, пенетрит и слично.

²⁸ Младен Бајагић, *Методика обавештајног рада*, Криминалистичко-полицијска академија, Београд, 2010, стр. 202.

²⁹ Милан Милошевић, „Снага неконвенцијалних дејстава“, *Војни информатор* број 6, новембар–децембар, Београд, 2004, стр. 63.

³⁰ Андреја Савић, *Обавештајне службе и национална безбедност*, Крагујевац, 2006, стр. 120.

³¹ Основна разлика између „агента“ и „обавештајца“ јесте у томе што је „обавештајца“ професионални припадник обавештајне службе и организатор обавештајне активности, док је назив „агент“ резервисан за реализатора обавештајне активности, који није у сталном радном односу у обавештајној служби, и који ту делатност обавља свесно, тајно и из различитих мотива, а који нису везани за остваривање права из радног односа (не раде за плату, иако могу добијати одређену новчану накнаду за услуге које пружају обавештајној служби). Наведено према: Младен Бајагић, *Методика обавештајног рада*, Криминалистичко-полицијска академија, Београд, 2010, стр. 114-115.

³² *Деташиран* (фр. *détacher*) значи одвојен, отцепљен од целине, без везе са осталим деловима; придодат, додељен. Термин „деташиран обавештајца“ односи се на обавештајца додељеног некој институцији у земљи или иностранству, ради обављања одређеног задатка.

Легенда (лат. *legenda, legere* – читати) у једном од својих значења представља измишљену причу, бајку, гатку, баснословну причу. Термин „легендиран обавештајца“ подразумева стварање контекста у којем се прикрива стварна делатност обавештајца, најчешће давањем лажног идентитета.

спиративност обавештајног рада. Ангажовање таквог лица реализује се на дугорочној основи и, поред његових изузетних способности, захтева и бриљантно планирање сваког детаља у чему учествују читави тимови. Управо због тога, то је знатно ређи начин учешћа обавештајних служби у преврату, у односу на деловање преко „агената од утицаја.” Приликом извођења државног удара обавештајне службе, својим проценама, преузимају одговорност за довођење државног удара до жељеног резултата и да ли ће се њиме оправдати цена и преузети ризик. Зато је, да би процена била правилна, потребно познавати прилике у земљи преврата и саме заверенике. Вештим руковођењем акцијом државног удара, шира се јавност ставља пред свршен чин, чиме се смањује опасност од могуће негативне реакције и деловања јавног мњења на ток и исход превратничке акције.

Улога обавештајних служби у различитим фазама реализације државних удара

Јасно је да државни удари нису, нити могу бити производ плана и акције само једног човека. Иза његове успешне реализације стоје многи, добро организовани и, свесни ризика, на акцију спремни актери. У литератури се срећу различити критеријуми на основу којих се класификују актери државног удара. Према једној подели, која се односи на хијерархијске нивое и степен поседовања моћи и утицаја у одлучивању и реализацији преврата, актере државног удара можемо поделити на четири нивоа:

– *први ниво* – на самом врху налазе се финансијери и наручиоци преврата. Ту групу чине лица из самог врха државне власти или представници крупног међународног капитала, повезани са политиком;

– *други ниво* представља центар управљања државног удара, односно штаб завереника. Овде се детаљно разрађује преврат, планирају се акције и стратегијски се управља свим завереничким групама;

– *трећи ниво* најчешће чине две помоћне групе. Задатак *прве групе* је обука превратника, обезбеђење њиховог транспорта и оперативно прикривање завереника. У овој групи најчешће су ангажовани људи са искуством, обично бивши и активни припадници специјалних јединица и обавештајних служби. Задатак *друге групе* јесте да обезбеди евакуацију у случају неуспеха акције, набављање лажних докумената и скретање пажње снагама оданим режиму, које се супротстављају преврату;

– на *четвртој нивоу* налазе се непосредни извршиоци преврата. Они су подељени у мање групе, које се припремају одвојено, за сваки објект напада. Информација о постојању других група до њих не долази. Представници помоћних група, са трећег нивоа, са сваком групом завереника раде по индивидуалном плану. Бројни састав таквих група је од 10 до 15 лица, а понекад и више – до 100 лица, што зависи од значаја објекта који се напада и јачине његове одбране.³³

На основу ове поделе може се закључити да се стране обавештајне службе, као актери државног удара, могу наћи на свим хијерархијским нивоима, осим можда на

³³ Подела преузета од: Олег Глазунов, *Государственный переворот – Стратегия и технологии*, Олма-Пресс Образование, Москва, 2006, стр. 44-45.

првом. Припадници прве групе актера, инспиратори и иницијатори, у таквим случајевима су припадници владајуће елите стране државе, која ради својих интереса жели промену власти у некој другој држави. Она даје задатак да се владајући режим у некој земљи замени, што даље, на различите начине, организују и у дело спроводе припадници обавештајних служби. Циљеви којима се руководе обавештајне службе, као актери државног удара, артикулисани су на највишем државном нивоу и наравно да не представљају парцијални интерес саме службе или неких фракција унутар ње, мада се ни таква могућност не сме у потпуности искључити. Међутим, стране обавештајне службе нити могу, нити имају интереса да у државном удару буду једини актери – реализатори. Бар део актера државног удара мора бити из државе преврата и у њој поседовати одређену власт, а самим тим и контролу над одређеним механизмима државног апарата. „Државни удар могу извести било које елите које су део државног апарата. То могу бити припадници војске или служби безбедности, али и цивилна лица из врха државне власти.“³⁴ Продор до таквих личности у држави преврата, које треба да изнесу највећи терет припреме и реализације државног удара, управо је задатак обавештајне службе. Стране обавештајне службе представљају функционалну спону тих актера и интереса држава и влада које желе промену носилаца највиших функција власти у држави преврата. Државе које преко својих обавештајних служби овим актерима пружају помоћ и подршку у припреми, планирању и реализацији преврата, након насилне смене власти, новој владајућој гарнитурџи јавним политичким признањем дају легитимитет, што је често пресудно важно за успех преврата и одрживост нове власти.

За све до сада изведене државне ударе могло би се рећи да су се одиграли кроз три основне фазе: (1) фазу припреме (планирање), (2) фазу непосредног извршења и (3) фазу консолидације и стабилизације. У свим овим фазама реализације државног удара, обавештајне службе најчешће имају своје место и улогу, која, наравно, није од једнаког значаја.

Прва фаза – „фаза припреме“ обухвата почетне завереничке операције као што су формирање чврстог завереничког акционог језгра, стварање тајне подршке у земљи и иностранству на војном, али економском и дипломатско-обавештајном плану, ширење и продубљивање незадовољства, припрема планова за извођење следећих фаза, готову фазу непосредног извршења.³⁵ С обзиром на то да се рачуна на фактор изненађења, као одлучујући фактор од којег зависи успех преврата, нужно је да се ова фаза реализује у потпуној тајности у којој ће се до детаља разрадити план акције. „Преврат почиње разрађивањем сценарија. На почетку се скупљају информације из свих доступних извора, које се затим анализирају. После тога, израђују се три до четири пажљиво осмишљене варијанте.“³⁶ У тим варијантама предвиђају се критичне тачке и припремају одговори на могућа „изненађења“. У овој фази преврата, улога страних обавештајних служби је вишеструко значајна и од велике је важности за прелазак на следећу фазу и,

³⁴ Jonathan M Powell & Clayton L Thyne, *Global instances of coups from 1950 to 2010: A new dataset*, Journal of Peace Research 78(2)/2011, London, str. 251.

³⁵ Dragan Simeunović, *Državni udar ili revolucija*, Simtrade, Beograd, 1991. str. 60-61.

³⁶ Олег Глазунов, *Государственный переворот – Стратегия и технологии*, Олма-Пресс Образование, Москва, 2006, стр. 16.

у коначном, за успех државног удара. Осетљиве и важне информације, којима оне располажу, врло су корисне за квалитетну израду процене и плана реализације државног удара. Поред тога, финансијска и логистичка подршка обавештајних служби знатно олакшава организовање завереничког језгра, а мрежа агената омогућава продор до разних личности које могу бити од користи у наредној фази реализације државног удара. Како за прелазак на наредну фазу треба изабрати најпогоднији тренутак, тако чекање за стицање свих потребних услова може да потраје веома дуго, чак и годинама. За све то време чекања, од суштинске важности за успех јесте да се задржи тајност припреме преврата. Такође, у овој фази је пожељно и медијски припремити јавно мњење на промене које ће уследити у врху власти. Преко контролисаних медија шири се незадовољство и ствара атмосфера несигурности и неповерења према владајућој гарнитурџи. Пропаганда, као планско и намерно деловање, ставља се у функцију контролисања и промене ставова, ради стварања предиспозиција за одређени начин мишљења/понашања.³⁷ Медији имају моћ да креирају такву атмосферу у којој насилна смена власти постаје прихватљива, што новој власти обезбеђује лагоднију позицију и мањи отпор.

Друга фаза – „фаза непосредног извршења, траје у односу на друге две фазе еноормно кратко време. У највећем броју државних удара ова фаза се завршава за неколико часова, најдуже неколико дана. За ову фазу је карактеристична ефикасност и висок степен координације са страним факторима, посебно уколико су они актери – организатори. Мада се власт преузима неуставно и насилно ову фазу не карактерише извођење директног физичког насиља.“³⁸ У овој фази потребно је, до детаља припремљени план спровести у дело, што је у пракси врло тешко оствариво. Стране обавештајне службе, на основу тога што располажу валидним информацијама са терена, али и ширег међународног окружења, могу бити од значајне помоћи у одређивању најпогоднијег тренутка када са акцијом треба отпочети. Али, имајући у виду да ова фаза траје врло кратко, обавештајне службе у овој фази учествују више индиректно, односно преко својих изабраних агената и одређених фракција и група унутар земље преврата. Иако стране специјалне јединице могу учествовати у овој фази, власт формално преузима неко од припадника државе у којој се преврат реализује, било да је из редова политичких или војних кругова. Правило којим треба да се руководе реализатори државног удара јесте „деловање напречац“, док је, насупрот томе, правило којим се руководе „бранитељи државе“ добијање на времену.³⁹ Управо су брзина и прецизност деловања у овој фази реализације државног удара пресудни и одлучују о успеху превратничке акције.

Трећу фазу – „фазу консолидације најчешће карактерише интензивно извођење физичког насиља масовних размера у циљу учвршћења нове власти и тоталног акционог онемогућавања реваншу склоних, збачених снага и њима оданих присталица, као и могућих следбеника. Насиље је посебно интензивно уколико један део армије остане лојалан бившем политичком врху. Ова фаза увек траје најдуже.“⁴⁰ После др-

³⁷ О начину и утицају медија на креирање јавног мњења видети у: Милена Пешић, „Медијске манипулације и јавни политички дискурс“, *Политичка ревија*, број 4/2012, Београд, стр. 161-184.

³⁸ Dragan Simeunović, *Državni udar ili revolucija*, Simtrade, Beograd, 1991. str. 61.

³⁹ Курцио Малапарте, *Техника државног удара*, Апостроф, Београд, 1992, стр. 58.

⁴⁰ Dragan Simeunović, *Državni udar ili revolucija*, Simtrade, Beograd, 1991. str. 63.

жавног удара већина људи је у неверици и има осећај да се то дешава на неком другом месту, далеко од њих. Последица те неверице јесте недостатак њихове реакције, који помаже да се нове личности, које су на власт дошле државним ударом, ту и одрже.⁴¹ У овој фази реализације државног удара стране обавештајне службе посредују у обезбеђивању међународног признања нове владајуће гарнитуре. Такође, оне новим структурама могу помоћи и у откривању и неутралисању фактора који представљају сметњу новом режиму у успостављању стабилне власти.

Закључак

Све активности које обавештајне службе спроводе, биле оне обавештајног или необавештајног (субверзивног) карактера, у функцији су остварења спољне политике државе. Део стратешких циљева, који се односе на спољнополитичке интересе државе, могуће је реализовати јавним, дипломатским средствима, док се део реализује тајним, па чак и недозвољеним средствима. Циљеве који се желе постићи, као и средстава којима се они остварују, артикулишу највиши носиоци државне власти. С обзиром на то да државни удар представља насилну смену власти, што је у супротности са унутрашњим и међународним правом, такве врсте операција поверавају се обавештајним службама. Низ предности које обавештајне службе поседују чини их једним од значајнијих актера државног удара, без којих је теже, у новије време готово немогуће, организовати ову врсту преврата. Тајно деловање, доступност осетљивим информацијама и развијена мрежа агената и сарадника најважније су карактеристике сваке добро организоване службе, што јој, поред сигурног и квантитативно значајног извора финансирања, обезбеђује да успешно може да одговори оваквој врсти задатка.

У историји нису непознати државни удари иза којих су стајале обавештајне службе најмоћнијих држава света. Међутим, иако се с лакоћом може наслутити чија обавештајна служба стоји иза ког државног удара, ту је претпоставку тешко доказати, нарочито непосредно након његове реализације. Докази, попут наређења, директива, упутстава и слична документа, остају добро чувана тајна дуги низ година. Писани материјали који се односе на рад обавештајних служби обично остају у архивама служби све док се не створи довољно велика временска дистанца, тако да предметни догађај, на који се докуменат односи, више не може да нанесе дипломатску, економску или војну штету држави која се на такав, међународноправно недозвољен начин најгрубље мешала у унутрашње ствари друге државе.

Државни удар није само питање прошлости, јер као што каже чувени историчар Бродел: „Оно што је једном било испуњава услов да буде опет.”⁴² О томе нам сведоче и недавна дешавања у Украјини (2014), Египту (2013) и Малију (2012), али и она која су се збила нешто раније у Турској (1960, 1971, 1980. и 1997), Чилеу (1973), Грчкој (1974) и другим државама широм планете. Објављен је податак да је само у периоду од 1950. до 2010. године било 457 покушаја државног удара, од чега је близу половине, чак 227, било успешно. У односу на регионе, тај податак из-

⁴¹ Edward N. Luttwak, *Coup d'Etat, a practical handbook*, Alfred A. Knopf, New York, 1969, str. 21-22.

⁴² Фернан Бродел, *Медитеран*, Центар за геополитику, Београд, 1995, стр. 98.

гледа овако: у Европи је било 12 државних удара (са 33% успешности), у Америци 145 (са 48,3% успешности), у Африци 169 (са 51,5% успешности), на Блиском истоку 72 (са 45,8% успешности) и у Азији 59 државних удара (са 55,9% успешности).⁴³ Оваква распрострањеност државних удара указује на оправданост његовог истраживања. Једино се уз потпуно разумевање узрока, начина реализације и потенцијалних актера ове форме преврата на време могу препознати друштвене кризе које воде ка државном удару.

За сваку је државу јефтиније и корисније да уложи енергију и новац за развијање механизма за превенцију, него ли за супротстављање државном удару. Много је мудрије не дозволити да држава и друштво западну у кризу, која може да остави дугорочне и дубоке трагове на њену стабилност, и која као таква може кулминирати неком врстом преврата. Понекад је то врло тешко, поготово ако је политичка и економска стабилност државе у супротности са интересима неке од великих сила. Изградња правне и на демократским принципима уређене државе најбоља је превенција у борби против државног удара, али и других облика преврата. Важно је нагласити да обавештајне службе представљају и елемент државног апарата који и у превенцији и супротстављању насилној смени власти такође има значајну, а понекад и пресудну улогу.

Литература

[1] Бајагић Младен, *Методика обавештајног рада*, Криминалистичко-полицијска академија, Београд, 2010.

[2] Бродел Фернан, *Медитеран*, Центар за геополитику, Београд, 1995.

[3] Varol O. Ozan, *The Democratic Coup d'Etat*, Harvard International Law Journal, Vol. 53, 2/2012.

[4] Глазунов Олег, *Государственный переворот – Стратегија и технологији*, Олма-Пресс Образование, Москва, 2006.

[5] Ђорђевић Младен и Кековић Зоран, „Управљање ризицима у тајним операцијама”, *Војно дело*, број 1/2008.

[6] Đorđević Obren, *Osnovi državne bezbednosti*, VŠUP, Beograd, 1987.

[7] Ejdus Filip, *Међународна безбедност: теорије сектори и нивои*, *Службени гласник* и *Београдски центар за безбедносну политику*, Београд, 2012.

[8] Зорић Миланко, „Међународне кризе”, *Војно дело*, број зима/2010.

[9] Кековић Зоран, *Систем безбедности*, Факултет безбедности, Београд, 2011.

[10] Конатар Веселин, „(Не)обавештајне операције као акти агресије”, *Култура полуса*, број 17/2012.

[11] Luttwak N. Edward, *Coup d'Etat, a practical handbook*, Alfred A. Knopf, New York, 1969.

[12] Малапарте Курцио, *Техника државног удара*, Апостроф, Београд, 1992.

[13] Marinov Nikolay and Goemans Hein, *Cous and Democracy*, British Journal of Political Science, Cambridge University Press, 2013.

[14] Мијалковић Саша, *Национална безбедност*, Криминалистичко полицијска академија, Београд, 2011.

⁴³ Jonathan M Powell & Clayton L Thyne, *Global instances of coups from 1950 to 2010: A new dataset*, Journal of Peace Research 78(2)/2011, London, str. 255.

- [15] Милошевић Милан, *Систем државне безбедности*, ВШУП, Београд, 2001.
- [16] Милошевић Милан, „Снага неконвенцијалних дејстава”, *Војни информатор*, број 6, новембар-децембар, Београд, 2004.
- [17] Powell M Jonathan & Thyne L Clayton, *Global instances of coups from 1950 to 2010: A new dataset*, *Journal of Peace Research* 78(2)/2011, London.
- [18] Савић Андреја, Делић Милан и Бајагић Младен, *Безбедност света – од тајности до јавности*, Београд, 2002.
- [19] Савић Андреја, *Обавештајне службе и национална безбедност*, Крагујевац, 2006.
- [20] Савић Андреја, *Увод у државну безбедност*, ВШУП, Београд, 2000.
- [21] Симеуновић Драган, *Државни удар или револуција*, Simtrade, Београд, 1991.
- [22] Симеуновић Драган, *Политичко насиље*, Радничка штампа, Београд, 1989.
- [23] Симеуновић Драган, „Прилог одређењу научног појма завере”, *Зборник: Све сфере завере*, СКЦ, Београд, 1994.
- [24] Симеуновић Драган, *Теорија политике*, Наука и друштво, Београд, 2002.
- [25] Стајић Љубомир, *Основи система безбедности*, Правни факултет, Нови Сад, 2011.
- [26] Todorović Вошко i Vilić Dušan, *Krize – izazivanje i upravljanje krizama*, Графо Марк, Београд, 1997.
- [27] Trifoni Aleksandar, *Informacija – моћ до које се теško долази*, BeoSing, Београд, 2005.
- [28] Thomas C. Bruneau and Kenneth R. Dombroski, "Reforming Intelligence: The Challenge of Control in New Democracies," *Proceedings from an international roundtable on intelligence and democracy*, Center for Civil-Military Relations, Naval Postgraduate School, Monterey, California, August 26-27, 2004.
- [29] Чомски Ноам, *Шта то (уствари) хоће Америка*, Чигоја штампа, Београд, 1999.

ПОЛИТИКА ОДНОСА СА ЈАВНОШЋУ У СИСТЕМУ ОДБРАНЕ

Срђан Благојевић*

Универзитет одбране у Београду

Михаило Зоговић**

Министарство одбране Републике Србије,

Управа за односе са јавношћу

Миливоје Пајовић***

Генералштаб Војске Србије, Центар за мировне операције

Политика, као процес организовања и усмеравања људског друштва, има кључну улогу у успостављању и развијању система одбране неке државе и један је од најзначајнијих чинилаца његовог функционисања. Због тога је важно да сваки систем одбране има развијену политику односа са јавношћу као засебну функцију која се умногоме разликује од уобичајеног комуницирања са новинским агенцијама и периодичног спровођења пропагандних делатности. У овом раду биће речи о битним чиниоцима политике односа са јавношћу у систему одбране, као сложенем подсистему система безбедности и политичког система уопште.

Кључне речи: *политика, јавност, односи са јавношћу, систем одбране, политички систем*

Увод

Чињеница да се човек од почетка свог организованог друштвеног живота и рада, све до данас, сретао са разним облицима и видовима угрожавања појединачна, друштвених група, држава и региона указује на разлоге због којих је развој система одбране земље прворазредни државни интерес. Због интересовања јавности за функцију одбране која је стара колико и држава и друштво односи са јавношћу препознати су као важна функција система одбране. Узимајући у обзир чињеницу да је политика уједно и извор и чинилац одбрамбене функције, недвосмислено се идентификује потреба за утврђивањем политике односа са јавношћу као важне делатности система одбране са јасно утврђеним интересима и циљевима, професионално обученим кадровима, прецизираним методама и средствима

* Мајор доц. др Срђан Благојевић, srdjan.blagojevic@mod.gov.rs

** Потпуковник доц. др Михаило Зоговић, mihailo.zogovic@mod.gov.rs

*** Пуковник мр Миливоје Пајовић је начелник Центра за мировне операције, milivoje.pajovic@mod.gov.rs

деловања и листом ефеката који се желе постићи. Односи са јавношћу представљају важан чинилац стратегијског управљања системом одбране и нужно доприносе његовом развоју.

Ни на овом степену развоја човеку није пошло за руком да изгради такав тип политичког организовања које би елиминисало разне облике угрожавања и тиме створио услове да одбрамбена функција не буде више једна од најзначајнијих функција политичког система. Због тога сваки облик организације власти, у основи свог постојања, претпоставља одређени систем одбране са својим одбрамбеним функцијама које обезбеђују одвраћање од угрожавања, као и супротстављање разним видовима и облицима угрожавања основних друштвених вредности. У смислу правилног и континуираног развоја система одбране потребно је перманентно развијати и усклађивати политику односа са јавношћу са политиком одбране једне земље.

Систем одбране као предмет интересовања јавности

Функција одбране је највиша политичка функција у политичком систему правних држава. У томе су веома слични политички системи Истока и Запада. Постојање одбрамбене функције у држави гарант је њене стабилности и независности у односу на друге државе и међународну заједницу. Одбрана произилази из друштвеног бића, укупних економских, политичких и правних односа државе. Без одбрамбене функције сваки облик организације власти био би неефикасан, нерационалан и кратког века. У том смислу, функција одбране је институција стара колико и само људско друштво.

Одбрана подразумева организовану контраакцију у смислу осујећивања, спречавањима и умањења ефеката напада који представља друштвену акцију на рушењу државе. Све државе су, кроз своју историју, тежиле да избегну положај жртве, па су због тога изграђивале и организовале своје одбрамбене функције у складу са карактером својих друштвено-политичких система. Сваки облик организације власти, у основи свог постојања, претпоставља одређену функцију одбране која значи његову способност да се супротстави разним облицима угрожавања његових основних вредности. У којој мери ће бити способан да одговори овом сложеном захтеву зависи од степена усклађености државне политике и система одбране.

Иако су одбрана и развој система одбране проистекли из политичког система неке државе, чињеница је да представљају саставне чиниоце његовог развоја и подсистем свеобухватног система остваривања политичких функција. У складу с тим, постоје бројни методски проблеми усклађивања политике и система одбране, јер су ова два феномена у вишеструкој међусобној узрочно-последичној вези. Од моћи и осталих карактеристика државе зависи какав ће систем одбране она развити, а од тог система одбране касније зависи да ли ће држава своју моћ задржати, увећати или смањити. Што је држава способнија да све проблеме усклађивања политике и система одбране препозна и што боље се са њима суочи утолико ће се боље супротставити бројним безбедносним изазовима.

Ако се узме у обзир да је усклађивање политике и система одбране процес који захтева извесно време, а да се способности система одбране не могу изградити за кратак период, често се у пракси догађа да поједине државе буду затечене развојем друштве-

но-политичке ситуације у земљи или региону. Дешава се да системи одбране појединих држава у одређеним ситуацијама немају изграђене способности да одговоре захтевима које политика пред њих постави и неспремно дочекују конкретан напад или други облик угрожавања који могу применити субјекти угрожавања. То представља манифестацију неусклађености која државу може коштати губљења неких од виталних интереса и слабљења њене укупне моћи, а понекад може довести и до њеног нестајања.

Усклађивање политике и система одбране је, према томе, од виталног значаја за сваку државу. Развој система одбране је, самим тим, приоритетан задатак сваке државне власти. Одређен је деловањем различитих чинилаца чији се обим и интензитет деловања не могу увек поуздано предвидети. Чиниоци који детерминишу развој система одбране свакако су политички, економски, материјално-енергетски, социјални и технолошки. На развој система одбране могу утицати и многи други чиниоци, али је утицај наведених примаран и одређује правце и динамику његовог развоја.

Међутим, систем одбране, који у првом реду чини војска државе са својим одређеним својствима, представља државни апарат који располаже извесном моћи. Као такав, он има своје интересе у миру и рату, иако је апарат државне власти. Није био редак случај кроз историју да „војна хунта преузме власт“. Управо и такав чин представља манифестацију неусклађености између политике и система одбране.

Наведене карактеристике система одбране проблем утврђивања и развоја политике односа са јавношћу у систему одбране издижу не само на ниво друштвеног проблема већ и на ниво научноистраживачког проблема политичких наука, комунологије, социологије и других друштвених наука. Узимајући у обзир наведене чињенице, није тешко утврдити због чега постоји широко интересовање јавности за систем одбране. Пре свега, то је природна потреба човека да се осећа сигурним. Због тога је једна од битних карактеристика савременог света трагање за новим садржајима и формама безбедности и сигурности, а тиме и трагање за успостављањем и изградњом најефикаснијих система одбране. Затим, то је потреба човека да сазна да ли су средства која је издавао за потребе система одбране утрошена на прави начин, односно да ли је политика одбране остварила планиране ефекте. У том смислу, битно је успоставити и развијати квалитетне и ефикасне односе са јавношћу, како би се створили повољни услови да систем одбране остварује своју предвиђену функцију. Развој односа са јавношћу у систему одбране је интерактиван друштвени процес, чија је снага и брзина условљена бројним чиниоцима.

Односи са јавношћу, појам и значај

Односи са јавношћу у савременом свету представљају важну друштвену потребу. Постоји општа тенденција да се у процесе друштвеног и политичког живота савремених држава укључи и најшира јавност, као њен важан чинилац, која би по природи ствари требало да тежи побољшању и развоју свих људских делатности. „Односи с јавношћу нису везани само за пословну политику и комерцијалу: они су подједнако важни и за управљање државом и политику.“¹

¹ Сем Блек, Односи с јавношћу, Библиотека Маркетинг, 1997. стр. 8.

Ради прецизнијег одређења односа са јавношћу потребно је објаснити појмове јавности, комуникације и информисања.

У доступној литератури постоје различита тумачења појма јавности. То указују на то да не постоји изражена сагласност када је у питању разумевање суштине овог појма. Тако се у српском књижевном и народном језику „јавно“ одређује као отворено, нескривено, а јавност као особина, стање онога што је јавно, али и као друштво, свет, публика. Академик Љубомир Тадић јавност види као простор на којем се преплићу приватна сфера друштва и јавна сила државе. Слично тумачење дао је и немачки филозоф Јирген Хабармас, који јавност види као слободне грађане окупљене у публику, чиме указује на неизбежно прожимање јавне и приватне сфере. Филип Котлери јавност види као сваку групу људи која има актуелни или потенцијални интерес, или утицај, на способност организације да оствари своје циљеве. Према његовом мишљењу јавност могу представљати појединци, групе људи или друштво у ширем смислу.² Са друге стране, Едвард Осредечки посматра јавност као свеукупно друштвено окружење, односно веће или мање организоване групе, углавном међусобно непознатих људи, који учествују у процесу понашања. Осредечки заступа став да сви појединци који чине јавност могу припадати различитим како културним, религијским и етичким заједницама, тако и народима.³

Реч комуникација потиче од латинске речи *communicare*, што значи учинити заједничким, сјединити, поделити. Према Великом речнику страних речи и израза комуникација представља споразумевање, општење, саопштавање.⁴ Такође, у свакодневном говору може подразумевати и активност и могући исход те активности размене неке поруке између предајника и пријемника. Током векова обликовали су је средства, односно медији који су јој служили као преносници, почев од гласина у старом веку, затим писама, преко штампе, филма, радија и телевизије, све до данашњих мултимедија. Средства комуникације омогућавају људима да размене поруке и изразе продукте свог мишљења.

Када је у питању појам информисања, једно од становишта јесте да оно представља објективно обавештавање јавности⁵, те да је та објективност основна разлика између информисања и пропаганде чији је циљ да на одређени специфичан начин утиче на свест људи. Информисањем се подразумева процес у којем извор информисања емитује – дистрибуира истине (релативне истине) једном субјекту или мноштву субјеката, остављајући њима на вољу како ће на основу њих да поступе, осим у случају наредбе, инструкције итд.⁶ Међутим, појам информисања у свом савременом значењу губи обележје објективности. Информација престаје да буде новост која се односи на актуелна збивања, елемент спознаје. Она сада чешће означава сређене, често и умножене податке који се односе на неку сферу

² Види шире Филип Котлер, Управљање маркетингом, Информатор, Загреб 1994.

³ Види шире: Едвард Осредечки, Односи с јавношћу - све што би сте требали знати о основама односа с јавношћу, Наклада Едо ДОО Загреб, 2002.

⁴ Иван Клајн, Милан Шипка, Велики речник страних речи и израза, Прометей, Нови Сад, 2008. стр. 644.

⁵ Мала политичка енциклопедија, Савремена администрација, Београд, 1966, стр. 380.

⁶ Џевад Термиз, Вера Арежина, Проблеми истраживања и научног проучавања комунологије, Сарајево 2015. стр 50.

друштвеног живота.⁷ Ипак, информисање тако може изгубити и на квалитету и на истинитости. Информативна делатност, због превеликог броја информација од којих треба издвојити оне које ће се пласирати, може губити на својој објективности чак и онда када то не жели. Због тога је нужно да постоје утврђени критеријуми прибављања, селекције и обраде информација које ће се пласирати јавности. У том смислу, објективно извештавање, на основу којег могу да се заузму одређени ставови и донесу одлуке, данас је веома сложен друштвени процес.

Појам односа са јавношћу често је исказан скраћеницом ПР, од британског Public Relation. Иако се на први поглед може учинити да се ради о некој савременој појави, појму који карактерише неке нове функције и организације у савременим друштвеним процесима, истина је сасвим другачија. Може се рећи да појам односа са јавношћу (ПР) представља ново име за веома стару делатност.

У средишту јавности образује се јавно мњење око чијег тачног значења, такође не постоји општа сагласност.⁸ Јавно мњење је ужи појам од појма јавности. То је облик колективног расуђивања политичке јавности о актуелним друштвеним ситуацијама које попримају вид проблема битног за живот и праксу социјалних заједница.⁹ Ипак, у доступној литератури постоји условна сагласност да оно представља преовлађујући став јавности према одређеном проблему.

Свака акција, било појединачна или групна, налази начина да утиче на јавно мњење, повољно или неповољно. Саму суштину односа са јавношћу чини реаговање ума оних којима је информација намењена. Овакво становиште можда помало и звучи филозофски, али ипак одражава саму суштину проблема. У суштини, крајње реакције које мотивишу људе да купују неки производ или да верују у некога, гласају за некога на изборима или учине онако како им је предложено, представљају производ корисног деловања односа са јавношћу. Жељени исход може се приписати комбинацији стручних вештина са тачном проценом оног ко се обраћа јавном мњењу. Због тога се може закључити да односе са јавношћу треба посматрати као вештину, засновану на постигнућима бројних друштвених наука којом се утиче на доношење одлука и делање јавности.

Свака тежња да се нешто позитивно представи свеукупној јавности, при чему се јавност посматра као публика, има за циљ придобијање наклоности. Ово се првенствено односи на организације и појединце чије деловање, или јавна функција, имају непосредан активан ефекат на интересе или свакодневни живот људи, који то јавно мњење и сачињавају. У том смислу, појам јавности обухвата све грађане, организације и удружења, као и групе који размишљају и делују у заједници у којој живе. Њихова размишљања и деловања производе некада критику и одбијања, некада предлагања и прихватања, иницијативе или, чак, пасивност.

⁷ Успон технике који омогућава директност у преношењу информације, брзина приступа информацији и свеprisутност не доводи до боље обавештености просечног човека, већ до његовог претрпавања бесконачним низом информација које нужно не осветљавају ниједно битно питање у вези са неким значајним проблемом. Чињеница је да током месец дана до становника развијене земље дође више информација него што је долазило средњевековном човеку за целог његовог живота. Али, чињеница је и то да многе од тих информација којима је данашњи човек обасут не доприносе његовом спознавању властите реалности, већ пре – избегавању суочавања са стварношћу.

⁸ Термин јавно мњење први пут је употребио Луј Себастијан Мерсије у осамнаестом веку.

⁹ Види шире: Тома Ђорџић, Политичко јавно мњење, Раднички универзитет „Радивој Ћирипанов“, Нови Сад, 1975.

За потребе овог рада односи са јавношћу (ПР) биће разматрани двојачко, и то: као одређени друштвени процес који се одвија у систему одбране и као одређена друштвена професија одређених субјеката система одбране, односно организационе целине које имају за циљ формирање и усмеравање јавног мњења у жељеном правцу. Односи са јавношћу, као процес, представљају скуп управљачких и других делатности чији је циљ да створе повољно мишљење о некој организацији у јавности. Функције овог процеса могу се огледати у мерењу ставова јавности о неком важном питању, креирању жељених ставова јавности, учвршћивању већ створених ставова јавности, као и њиховом мењању и кориговању. Односи са јавношћу као процес, у коначном, треба да буду у надлежности доносилаца одлука. Само добром проценом важности појединих активности и избором најбољих метода информисања јавности о њима може се максимално допринети изградњи позитивног става јавности о некој организацији. Није случајно што многе успешне националне и међународне организације и компаније посвећују велику пажњу овом важном друштвеном процесу.

Као организациона целина односи са јавношћу представљају важан подсистем неког система чије је деловање усмерено ка одређеним циљним групама јавности, ради придобијања поверења и стварања повољних ставова о организацији као члану шире друштвене заједнице. Неке организације комбинују и више метода, тј. ангажују и спољне саветнике, који имају задатак да се баве многобројним пословима или специјалним задацима у вези са јавним мњењем. Суштина лежи у чињеници да свака организација којој је стало до позитивног става јавног мњења, мора добро да процени сопствене потребе, утврди циљеве и одреди најпогоднији метод за њихово остваривање.

Услед убрзаног развоја савременог друштва односи са јавношћу добијају све већу друштвену улогу. Данас је подршка јавности потребна да би се оствариле многе важне политичке акције. Услед развитка масовних електронских медија и мрежноцентричног повезивања, изразито се настоји да се оствари двострана комуникација између пошиљаоца и примаоца одређене поруке, да се за затражено интересовање понуди адекватан одговор, а да интереси који произилазе из овако конципираних односа буду препознати и остварени.

Односи са јавношћу у систему одбране

Систем одбране, и у ширем и у ужем смислу, састоји се од више важних чинилаца, као посебних области друштвеног организовања.¹⁰ По природи своје делатности систем одбране требало би да има успостављене односе са јавношћу. У првом реду, он комуницира са јавношћу свакодневно, у оквиру својих функционалних надлежности. Са друге стране, односи са јавношћу у систему одбране представљају организовану делатност и дисциплину којом се баве посебне његове целине са тачно дефинисаним намерама и циљевима. Односи са јавношћу у систему одбране представљају јединствену, уређену и координирану делатност.

¹⁰ У Републици Србији систем одбране је део система националне безбедности и представља јединствену, структурно уређену и функционалну целину снага и субјеката одбране, чији је циљ заштита одбрамбених интереса Републике Србије. Стратегија одбране Републике Србије, Службени гласник, Београд, 2009. стр. 14.

У складу са тим, у оквиру система одбране успостављају се организацијске целине различитих формата које су надлежне за спровођење функције односа са јавношћу. Тако у различитим државама срећемо различите називе: биро за односе са јавношћу, прес служба, одељење, канцеларија, управа за односе са јавношћу и слично.

Потребно је осврнути се и на очите разлике које постоје између односа са јавношћу у систему одбране и маркетиншких активности система без обзира на то што их углавном извршавају исте организационе целине или појединци. Док се односи са јавношћу баве укупном репутацијом система одбране, или јавним ликом појединачне организације унутар система, маркетиншке активности претежно су усмерене на коришћење техника промоције најважнијих активности њених организационих целина. Тиме, свакако, непосредно утичу на стварање опште слике система одбране у јавности.

У савременом свету мишљење о функцијама одбране и безбедности формира се на сложен начин и зависи од неколико чинилаца. То су: снага традиционалних норми друштва и његова култура, интегритет нормативног система у свим слојевима друштва, општа перцепција основних институција у друштву као што су поштовање, поверење и углед, претходно друштвено или колективно искуство (тј. тоталитарна или демократска прошлост), субјективна оцена кредибилитета разних извора информација и лична или групна способност уклапања контрадикторних информација у оквир претходног знања и искуства.¹¹

Систем одбране, али и остали чиниоци система безбедности, приликом реализације додељених мисија и задатака остварују непосредне односе са јавношћу. Имајући у виду ову чињеницу, службе за односе са јавношћу настоје да правовременим, потпуним и објективним информисањем јавности истакну значај обављања ове важне делатности и минимизирају евентуалне пропусте и неправилности које се по законима вероватноће повремено догађају у сваком послу.

Посебне одбрамбене и безбедносне активности, кампање, вежбе, али и друштвено корисна ангажовања субјеката система одбране, хуманитарне акције са великим бројем учесника, помоћ цивилном становништву у неоружаним облицима угрожавања безбедности, постају важан предмет интересовања односа с јавношћу.

Правовременим, пажљиво планираним и организованим обавештавањем јавности, медијским праћењем изабраних активности, организацијом тематских догађаја, те применом техника промоције, ова важна делатност увелико доприноси повољној перцепцији система одбране у јавности. Посебно је важно стално праћење и анализа медијских обавештења који се тичу система одбране, јер се на основу њих могу утврдити и предности и недостаци саме функције односа са јавношћу. У складу са тим, потребно је стално пратити не само број и лоцираност написа на одређене одбрамбене и безбедносне теме (територијалну и по листовима), већ и како су оне обрађиване, што подразумева бар сазнање о: (а) усмерености написа; (б) наглашеност теме; (в) рубрике у којима су написи објављени; (г) жанрови који су коришћени; (д) аргументованост; (ђ) интензитет ангажованости написа; (з) читљивост и (и) утисак о веродостојности написа.

Постоји више циљева односа са јавношћу у систему одбране, који су у директној функцији стварања и развијања поверења јавности у безбедносне институције. То је,

¹¹ Хартл Јан, Значај јавног мњења у креирању безбедносне и одбрамбене политике, Зборник Јавност и Војска, предговор, Центар за цивилно-војне односе, Београд, 2006, стр 17.

пре свега, стварање осећаја сигурности код грађана. Тако се пореским обезваницима шаље непосредна информација о оправданости буџета додељеног институцији, као и о спремности система одбране за извршење друштвене улоге која му је поверена. Уколико је јавност о важним стварима правовремено и тачно информисана лакше се саопштавају и прихватају евентуални недостаци, пропусти, или непотпуности у извршењу додељених мисија. Проверена је чињеница да се истицањем позитивних достигнућа успешно неутралише или умањује ефекат дејства одређених негативних појава.

С обзиром на то да савремене државе карактеришу одлике политичког плурализма, услед правовременог и потпуног информисања јавности, питања као што су опремање, поверљиве јавне набавке, плате или друге принадлежности, обезбеђују већу пролазност приликом институционалне верификације у државним институцијама које имају мандат да у име грађана доносе важне политичке одлуке.

Међутим, главна питања у вези са функцијама односа са јавношћу у систему одбране требало би да се односе на придобијање разумевања и наклоности јавнога мњења за остварење циљева одбране и безбедности, одређених кроз основна одређења политике одбране и политике националне безбедности. Важна стратегијска документа доносе се, такође, законом предвиђеном процедуром. У већини савремених држава она подразумева њихово усвајање од стране највишег представничког тела. Због тога питања одбрамбене природе више нису предмет интересовања само појединаца који се тиме превасходно баве. Појединци јесу експоненти јавног мишљења већине, те самим тим репрезентују политичку вољу већине у јавноме мњењу. Слично је и у осталим питањима одлучивања и вођења једнога друштва, па самим тим и у систему одбране. Претпоставља се чак да су питања везана за рат, одбрану и безбедност доминантна и да је јавност за њих заинтересована.

Отуда се расправе о одбрамбеним и безбедносним проблемима одавно не своде само на компетенцију и стручност званичника система одбране и безбедности, већ се управљањем односима са јавношћу настоји придобити додатна подршка и снага за процењене и предложене експертске мере и одлуке.¹²

Поред претходно наведених циљева односа са јавношћу, који су јавни, манифестни и афирмативни, постоје и латентни, скривени, а битни за политичко руководство. Овај циљ проистиче из могућности да објекти безбедности и заштите (у овом случају грађани појединци као крајњи корисници) остварују одређени утицај на субјекте – носиоце функције одбране. Уколико је јавност задовољна вршењем функције одбране, јер им она обезбеђује остваривање осећаја сигурности, личне безбедности, тако и интереса друштва, онда је велика вероватноћа да ће своје поверење указати оној политичкој партији која је, вршећи политичку власт, уређивала и развијала управо такав систем одбране.

¹² Актуелно питање српског друштва понајбоље илуструје ову тврдњу: неутралност или прикључење војним и војно-политичким савезима? Питање које већ деценију уназад представља предмет експертских полемика, недвосмислено се креће ка позицији у којој ће вероватно сачекати, често емотивно и лачичко, али коначно мишљење јавности. Ситуација је утолико неизвеснија што, за разлику од других питања, ове крупне дилеме не подразумевају могућност промоције и јавног лобирања, бар не за иницијативу прикључења неком од савеза. Иако је НАТО доминантан политички и војни савез, он се оправдано негативно перципира од стране већине грађана Србије, што је узроковано противправном агресијом НАТО-а на Југославију и Србију 1999. године.

Политика односа са јавношћу као чинилац политике одбране

У доступној литератури не постоји дефиниција политике односа са јавношћу . Поједини аутори, као што је Сем Блек, истицали су потребу да односи са јавношћу морају добити одговарајућу улогу у стратегијском планирању. Због чињенице да је политика и извор и чинилац и усмеравач и оцењивач свих делатности које се одвијају у друштву, концепти, стратегије и тактике представљају ниже категорије појмова који нужно произилазе из одређене политике. Због тога је неопходно да се појам политике односа са јавношћу адекватно дефинише.

Уважавајући познате дефиниције политике, од којих су најприхватљивије оне које политику посматрају као процес организовања и усмеравања свих друштвених активности усмерених на остваривање општих циљева, сматрамо неопходним да понудимо сопствену радну дефиницију политике односа са јавношћу која се састоји у следећем: „Политика односа са јавношћу је процес организовања и усмеравања делатности информисања и комуникације са свеукупним друштвеним окружењем унутар кога се одвијају делатности усмерене на остваривању интереса и циљева система одбране и стварању, јачању и мењању ставова јавног мњења у вези са одређеним важним друштвеним питањима.“

Из саме понуђене дефиниције може се закључити да је политика односа са јавношћу у систему одбране важан сегмент политике одбране једне земље и да овај сложен процес чине следећи битни чиниоци:

1. услови и узроци процеса,
2. субјекти односа са јавношћу,
3. интереси и циљеви односа са јавношћу,
4. делатности и активности,
5. методе и средства и
6. ефекти.

Свака појава и процес у друштву одвија се у некаквим условима, у односу је са другим друштвеним појавама и процесима, а њеном настанку претходили су одређени узроци. Савремени свет налази се у општем трагању за новим садржајима и формама сопствене безбедности, а тиме и трагању за успостављањем и изградњом најефикаснијих система одбране држава, савеза и региона. Постоји општа тенденција за побољшањем и развојем свих људских делатности, а тиме и напретком области одбране и безбедности, због чега изузетно интересовање јавности за систем одбране представља један од битних услова тог процеса. Чињеница је да постоје бројни чиниоци и извори немира, претњи и угрожавања многих држава широм света и да на њих веома често нису имуне ни велике и моћне државе. Иако се у одређеном моменту чинило да ће бити умањена улога војнобезбедносног фактора у политици држава, она и даље има прворазредни значај. Овакав развој догађаја условио је редеофинисање концепта безбедности, а самим тим и концепата одбране држава, савеза и региона. Због тога јавност неретко поставља питање: да ли и саме државе чине све што им је у моћи да развију такве системе одбране који ће им обезбедити заштиту од разних видова ризика и претњи на које у будућности могу наићи. Са друге стране, све сложенији економски услови усмеравају јавност да систем одбране посматра кроз при-

зму економичности, што је свакако један од значајних услова које је потребно размотрити када је у питању процес односа са јавношћу.

У битне субјекте разматраног процеса могу се сврстати политички руководиоци, војни руководиоци, специјализоване организационе целине система одбране које су у функцији односа са јавношћу, медији, као ужа и шира друштвена јавност. У креирању политике односа са јавношћу сваки од наведених субјекта у овом сложеном процесу има значајно место и улогу. У том послу важно је успоставити правилан однос према тзв. креаторима мишљења, оним појединцима или институцијама у чије ће аналитичко просуђивање највећи део јавности поверовати.

Чињеница је да традиционални медији представљају основни канал комуникације којим се непосредно утиче на формирање мишљења и ставова јавног мњења. Међутим, брз раст броја корисника друштвених мрежа, посебно млађе популације, иницирао је потребу коришћења комуникационих потенцијала нових медија ради директне комуникације са изабраним циљним групама ради обавештавања о раду, односно мисији и задацима организације.

Посебну врсту субјеката чине такозвани аналитичари, експерти и други. Они путем традиционалних и нових медија у великој мери утичу на креирање ставова о некој појави или проблему у вези са системом одбране. Тако је могуће, на основу поларизације ставова, препознати више група аналитичара: групу оних који, начелно, увек стоје на страни афирмације система одбране, групу која углавном настоји да дискусију и коментаре базира на истицању евентуалних слабости и мањкавих система и трећу групу која настоји да конструктивним анализама предочи предности и слабости и на тај начин подстакне критичко мишљење јавног мњења.

Пракса показује да субјекти система одбране специјализовани за односе са јавношћу формирају различите односе према наведеним групама – субјектима јавног мишљења, у зависности од њихових позиција. Према једнима се изграђује проактиван приступ и очекује афирмативна анимација јавног мњења за све поступке одређене организације у оквиру система, другој групи омогућава се само делимичан приступ према дубини система резервисаним или ограниченим комуницирањем, док се од треће очекује благонаклоност за позитивне учинке на штету критика за слабости.

Непосредним односом према грађанима у свакодневном практиковању односа са јавношћу као јавне функције, увелико се креира и став јавности о неким карактеристикама, односно способностима система одбране. Уређене, планске и економичне активности, усмерене на директну комуникацију са грађанима, могу успешно формирати позитивне дугорочне ставове. Поред тога, посредна комуникација путем медија или других канала комуникације настоји да увери јавност у сва важна достигнућа система одбране.

У спровођењу политике односа са јавношћу јавност се у свим наведеним примерима може посматрати двојачко, као унутрашња и као спољашња јавност. Однос према унутрашњој јавности има други карактер у односу на спољашњу јавност. Може се говорити и о постојању такозване „интерне јавности“ која обухвата запослене и пензионисане припаднике система одбране, али у ширем смислу и чланове њихових породица. То је веома важан чинилац јавности који у правилно организованом односу обезбеђује унутрашњу кохезију и самопоуздање које са малим улагањима даје дугорочну стабилност. Ради тога је важно да субјекти специјализовани за послове односа са јавношћу у систему одбране сваку од наведених категорија јавности на својствен

начин правовремено, потпуно и тачно информишу о битним ставовима, намерама, али и слабостима и проблемима самог система. Није немогуће да баш нека од наведених категорија јавности најнепосредније и најтачније предложи конструктивне и одрживе смернице за даљи развој и унапређење система.

Потребно је осврнути се и на невладине организације, међународну и струковну јавност, политичке, верске и друге организације које у савременом свету имају изузетан утицај. Природом функције које обављају оне везују за себе део опште јавности. У извесним околностима могу имати и афирмативан и негативан комплекс ставова и расположења, што, зависно од успешности стратегије комуникације, може да поспешу или умањи општу слику јавнога лика система одбране.

Правилним односима са јавношћу више није довољно само информисати грађане о структури, циљевима, делатностима и ефектима система већ је неопходна двосмерна комуникација која некада може имати дефанзиван, а некада и офанзиван карактер. Односи са јавношћу морају бити свакодневни и да се одвијају као непрекидан процес, чиме се елиминишу неизвесности и страхови код грађана и обезбеђује осећање стања дугорочне сигурности. Јавност тиме стиче уверење да се о одбрани и безбедности неко стара на систематичан и професионалан начин, који не угрожава имовину и слободе грађана.

У односима са јавношћу систем одбране настоји да одабере прихватљив и подесан начин на који се широка јавност може адекватно упознати са експертским одлукама, које некад, на први поглед, могу деловати и као лоши потези. Посебно место заузима политика комуникација са јавношћу у кризним ситуацијама. Према мишљењу једне групе аутора, у таквим ситуацијама организационе целине специјализоване за односе са јавношћу покушавају да смање јавну и политичку неизвесност узроковану кризама. „Они то раде преношењем убедљиве приче (наратива) која објашњава шта се десило, зашто мора бити тако, које су последице тога, како се могу разрешити, на кога се можемо ослонити да то уради, и кога треба окривити.“¹³

Узимајући у обзир све наведено, пре израде било каквог саопштења потребно је анализирати и измерити вредност укоренењених ставова, снагу предрасуда или ирационална уверења по било ком важном одбрамбеном и безбедносном питању и на њега дати прихватљиве, уверљиве и одрживе аргументе. Важно је прецизно утврдити тзв. интензитет ставова, тј. дефинисати индикаторе и утврдити да ли се ради о чврстим ставовима или ставовима без неке дугорочне вредности (пролазним ставовима). Иако сва саопштења о битним пословима и задацима система одбране, по природи ствари, не могу увек да буду транспарентна по свим питањима, треба тежити да буду јасна и разумљива. То ће помоћи непосредним извршиоцима у систему одбране приликом свакодневне праксе. Јавност ће се, када схвати потребе и принципе система одбране и препозна свој интерес у томе, понашати у функцији остваривања циљева система.

Чини се важним да се укаже и на могуће грешке политике односа са јавношћу. У свом делу Седам смртних грехова односа са јавношћу, Џозеф Авад је идентификовао више могућих пропуса неефикасних програма односа са јавношћу.¹⁴ Размотрићемо их на приме-

¹³ Арјен Боин, Полт Харт, Ерик Штерн и Рен Санделијус, Политика управљања кризама, Службени гласник, Београд 2010., стр. 67.

¹⁴ Види шире: Joseph F. Awad, *The Power of Public Relations*, Praeger, 1985.

ру система одбране. Први могући пропуст тиче се функцијске кратковидости, која се огледа у неадекватном вредновању доприноса који функција односа са јавношћу може да пружи, како систему одбране, тако и политичком систему уопште. Други пропуст огледа се у примени метода „одврни-заврни“, односно селективног коришћења способности и капацитета специјализованих лица и организационих целина који су у функцији односа са јавношћу, али и селективно обраћање медијима, односно обраћање само у случајевима када се осети једнострана потреба за тим. Једна од могућих грешака је и уздржавање од истраживања, у смислу истраживања ставова јавног мњења, али и истраживања односа појединих медија према систему одбране и закључивање у вези с тим. Такође, грубу грешку представља и искључиви однос са локалном јавношћу, али и слепо веровање глобалном јавном мњењу, ако је оно тренутно позитивно усмерено према систему одбране.

Закључак

Политика односа са јавношћу у систему одбране састоји се у усклађивању и усмеравању различитих мишљења јавног мњења, тако да се ставови и активности спољњег фактора на задовољавајући начин обједињавају и усклађују са унутрашњом политиком система одбране. Практичари односа са јавношћу често гледају на политику као на пакет активности и делатности којима треба да се створи углед и публицитет. Ако односи са јавношћу доприносе обликовању и постизању циљева, мисија и задатака система одбране, онда је нужно да имају изграђену своју политику, на основу које ће утврдити концепте и стратегије деловања, учврстити позицију и перспективу система одбране. Другим речима, политиком односа са јавношћу потребно је помирити унутрашње вредности и визије руководства са спољном позицијом система. По својој стратегијској функцији, односи са јавношћу морају се бавити усклађивањем односа између система одбране и његовог јавног и политичког окружења, односно уређењем његових веза и односа са унутрашњим и спољним кључним стратегијским циљним групама јавног мњења. Суштински односи са јавношћу у систему одбране треба да представљају мост између унутрашње перспективе система и његовог спољног позиционирања.

Иако је карактеристика многих организација да су склоне честим променама, у зависности од насталих потреба у својој околини, карактеристика система одбране јесте да је то гломазан систем у којем су промене битних карактеристика спор и сложен процес. Због карактеристика одбрамбене функције, потребно времена за изградњу одбрамбених способности, систем одбране фаворизује стабилност. Због тога се у самом систему, а и његовом окружењу, често јавља чврст отпор променама. То је један од битних разлога због којег је, можда, и највећа одговорност политике односа са јавношћу да се пре и након настанка нужне промене на прави начин објасни јавности значај новонасталих околности. Ова чињеница је данас посебно изражена, а разлог томе можемо тражити у разноврсности и технолошком напретку средстава комуникације са јавношћу које систему одбране пружају нове методе комуникације, али на исти начин појачавају интересовања и захтеве саме јавности према систему.

Можемо закључити да је битан предуслов остваривања одбрамбене функције организовање ефикасне службе система одбране намењене односима са јавношћу. У супротном, систем одбране губи контролу над информацијама које се, у вре-

ме дигиталне комуникације, простиру невероватном брзином. Примарним циљем односа са јавношћу у систему одбране може се сматрати успостављање ефикасног начина комуникације са циљном јавношћу, како би се постигло међусобно разумевање, оценили ставови јавног мњења и ускладила политика система одбране са већинским ставом јавности и интересима и циљевима политике безбедности.

Службе за односе са јавношћу, у оквиру своје делатности, примењују одређене методе и технике деловања помоћу којих циљној јавности шаље одабране битне информације и поруке. У односима са јавношћу веома је важно да се оне примене правовремено, баш у тренутку када је то потребно, јер једино тада могу да се остваре жељени ефекти. Успех у односима са јавношћу умногоме зависи и од самих субјеката који се овом делатношћу баве, тј. од њихове способности комуницирања, представљања идеја и замисли, способности утицања на процесе закључивања и слично. У окружењу које је претрпано информацијама, вештина ефикасног комуницирања са јавношћу је од суштинске важности.

Литература

[1] Арјен Боин, Полт Харт, Ерик Штерн и Рен Санделијус: *Политика управљања кризама*, Службени гласник, Београд, 2010.

[2] Неђо Даниловић, Миодраг Гордић, Срђан Благојевић: *Савремени системи безбедности*, Завод за уџбенике, Београд 2015.

[3] Едвард Осредечки: *Односи с јавношћу – све што би сте требали знати о основама односа с јавношћу*, Наклада Едо ДОО Загреб, 2002.

[4] Јан Хартл: *Значај јавног мњења у креирању безбедносне и одбрамбене политике*, *Зборник Јавност и Војска*, Центар за цивилно-војне односе, Београд, 2006.

[5] Joseph F. Awad: *The Power of Public Relations*, Praeger, 1985.

[6] Милица Станковић Костић: *Интегрисана пословна комуникација*, ФОН, Београд 2011.

[7] Небојша Јовановић, Драгован Лазаревић: *Агенцијско новинарство*, ФПН, Чигоја штампа, Београд 2008.

[8] Радовић Владета: *Медији и Е образовање*, Институт за политичке студије, Београд, 2006.

[9] Сем Блек: *Односи с јавношћу*, Библиотека Маркетинг, Београд 1997.

[10] Славомир Милосављевић, Вера Арежина: *Аналитика медија*, Медија план институт, Сарајево 2010.

[11] Тома Ђорђевић: *Политичко јавно мњење*, Раднички универзитет „Радивој Ћирпанов“, Нови Сад, 1975.

[12] Тома Ђорђевић: *Теорија информације – теорија масовних комуникација*, Београд, 1979.

[13] Филип Котлер: *Управљање маркетингом*, Информатор, Загреб 1994.

[14] Франсис Бал: *Моћ Медија*, КЛИО, Београд, 1997.

[15] Џевад Термиз, Славомир Милосављевић: *Аналитика*, I том, Сарајево 2008.

[16] Џевад Термиз: *Специфичности методологије истраживања у безбедносној делатности*, Сарајево, 2014.

[17] Џевад Термиз, Вера Арежина: *Проблеми истраживања и научног проучавања комунологије*, Сарајево 2015.

[18] *Политичка енциклопедија*, Савремена администрација, Београд 1975.

ПРАВНИ ОКВИРИ ДЕЛАТНОСТИ ОЕБС-а У СФЕРИ ВОЈНЕ И ПОЛИТИЧКЕ ДИМЕНЗИЈЕ БЕЗБЕДНОСТИ У РЕПУБЛИЦИ СРБИЈИ

*Иван Јоксић**

Универзитет Привредна академија у Новом Саду,
Правни факултет за привреду и правосуђе

*Марко Мојашевић***

Министарство одбране Републике Србије,
Управа за међународну војну сарадњу

Јелена Матијашевић Обрадовић

Универзитет Привредна академија у Новом Саду,
Правни факултет за привреду и правосуђе

Престанак хладног рата који је обележио другу половину 20. века у непосредној је вези са распадом Совјетског Савеза и других социјалистичких држава које су припадале војном пакту познатијем као Варшавски уговор. Криза реалног социјализма захватила је и СФРЈ која је била изван блоковски подељене Европе. Најосетљивије подручје у којем се појављују први трагови кризе представља сектор безбедности и безбедносних служби, како на нивоу цивилних, тако и војних. Изражене политичке и војне промене довеле су до изградње нове безбедносне концепције у Европи. Организација која својом делатношћу доприноси успостављању и одржавању потребног нивоа безбедности у европским државама јесте ОЕБС. Ова организација је у потпуности променила своју улогу у условима евроинтеграционих процеса, а посебно уласка источноевропских држава у Европску унију. С друге стране, наша држава се налази у приступној фази на путу учлањења у Европску унију, што се добрим делом одражава на њен однос са европским институцијама и организацијама у безбедносној сфери. Стога једно од незаобилазних питања представља делатност ОЕБС-а на пољу војне и политичке димензије безбедности у Републици Србији.

Распад Источног блока битно је утицао на то да некада супротстављени интереси чланица ОЕБС-а постају заједнички ради пружања одлучног одговора новим ризицима, претњама и изазовима. Србија, као земља која се убрзано креће према Европској унији, посвећена је сарадњи са ОЕБС-ом, посебно када је реч о процесу реформи и по-

* Доц. др Иван Јоксић, www.ivanjoksic.co.nf

** Мр Марко Мојашевић, marko.mojašević@mod.gov.rs

стизању високих демократских стандарда у свим сферама у друштву. Она то чини кроз партнерски однос и успешну сарадњу, у првом реду са две мисије ОЕБС-а на својој територији – Мисијом ОЕБС-а у Србији и Мисијом ОЕБС-а на Косову, али и са другим мисијама у региону.

Полазећи од чињенице да разматрање безбедносне проблематике захтева мултидисциплинаран приступ, аутори су приступили проучавању доступних међународних и регионалних правних инструмената у овој области. У раду ће бити обухваћени и политички споразуми који представљају оквире у обављању делатности ОЕБС-а у Европи. Отуда је од изузетне важности да се укаже на њихове основне елементе, општи и конкретан значај на пољу успостављања и одржавања потребног нивоа сарадње на релацији ОЕБС–Србија.

Кључне речи: *ОЕБС, Србија, уговори, споразуми, безбедност, војна и политичка сарадња*

Увод

Савезна Република Југославија се, на основу Дејтонског мировног споразума (1995), укључила у систем међународне контроле наоружања. Дејтонским споразумом одређен је ограничен број основних врста борбених средстава и система који се односио на четири државе: Хрватску, БиХ, Црну Гору и Србију.¹ На основу члана IV, Анекс 1-Б, Општег оквирног споразума за мир у Босни и Херцеговини и Споразума о подрегионалној контроли наоружања, као дела Дејтонског мировног споразума, Министарство одбране Републике Србије доставља и редовно ажурира годишње информације о расположивим количинама наоружања ограниченог Споразумом. Спроводе се узајамне инспекције контроле наоружања страна у Споразуму.

Спровођењем Споразума у региону постигнут је висок ниво транспарентности и поверења, уравнотежен и стабилан ниво одбрамбених снага и број наоружања испод утврђених лимита. Република Србија дала је значајан допринос усвајању и примени Споразума о подрегионалној контроли наоружања, потврђујући тиме, на конкретан начин, значај који придаје регионалној сарадњи. Повратком у институције ОЕБС-а 2001. године, Република Србија укључује се и у активности развоја безбедности и сарадње која подразумева узајамне инспекције пријављених борбених јединица и формација, заједно са још 55 држава чланица ОЕБС-а на основу „Бечког документа 1999”.

Република Србија посвећена је сарадњи са ОЕБС-ом, нарочито када је реч о процесу реформи и постизања високих демократских стандарда, помирења и решавања других питања. Она то чини кроз партнерски однос и успешну сарадњу, у првом реду са две мисије ОЕБС-а на својој територији – Мисијом ОЕБС-а у Србији и Мисијом ОЕБС-а на Косову, али и са другим мисијама у региону. Ова мисија,

¹ Заправо, у Дејтонском споразуму прецизиран је укупан број од 5 основних врста борбених средстава и система: 1) борбени тенкови, 2) оклопна борбена возила, 3) артиљеријска оруђа, 4) борбени авиони, 5) јуришни хеликоптери.

на статусно неутралан начин и кроз сарадњу са другим међународним организацијама и институцијама, доприноси развоју мултиетничког демократског друштва. Мисија ОЕБС-а у Србији (ОМИС) успостављена је 11. јануара 2001. године. Њен рад знатно доприноси јачању капацитета у свим областима друштвеног живота, кроз реализацију око 60 пројеката у различитим областима предвиђених мандатом – у оквиру програма демократизације, владавине права и људских права, медија, као и пружања помоћи у примени пројеката у области полиције. Мисија ОЕБС-а на Косову (ОМИК) успостављена је 1. јула 1999. године. На основу Споразума са Србијом предвиђено је слање 2000 ненаоружаних верификатора из држава ОЕБС-а, иако ће их у пракси бити највише 1500 (у фебруару 1999). Основни задатак мисије био је да надгледа поступање свих страна на Косову и Метохији у складу са Резолуцијом 1199 СБ УН о прекиду ватре између српских и југословенских оружаних формација и ОВК.²

Ради стварања правних оквира за сарадњу са међународним и европским организацијама, Република Србија ратификовала је већи број међународних уговора и конвенција које се односе на ову област.³ С друге стране, ОЕБС спроводи и подржава споразуме који утичу на унапређење безбедности, како на подрегионалном, тако и на регионалном и глобалном нивоу. Они се односе на војне и војно-политичке споразуме који се баве контролом наоружања и забраном одређених врста конвенционалног и неконвенционалног оружја. Своје активности ОЕБС остварује на три поља: институционалном, нормативном и оперативном. „На нормативно програматском плану такође су основни акти садржани у закључним документима састанака на врху КЕБС/ОЕБС, чији наслови већ одражавају донекле и њихова основна обележја, односно идејне акценте: Париска повеља за нову Европу (1990); Изазови промене – Хелсиншки документ 1992; Истинско партнерство у новој ери – Будимпештански документ 1994; Повеља за европску безбедност – Истамбулски самит 1999”.⁴ Полазећи од нормативне улоге коју ОЕБС остварује у сарадњи са својим чланицама, неопходно је указати на значајније документе који имају карактер кривних правних инструмената за ову организацију. Стога ће наредно излагање бити усмерено на документе у којима се решавају тежишна питања важна за ефикаснију организацију и функционисање ОЕБС-а у сфери војне и политичке димензије безбедности у Републици Србији.

² Трапара, В., *Улога ОЕБС операција на терену у земљама у транзицији*, Међународни проблеми, вол. LXIII, бр. 1, Београд, 2011, стр. 105.

³ Овде посебно треба узети у обзир оне међународне и регионалне правне инструменте којима се детаљније прецизирају обим и нивои сарадње, а то су: Конвенција о забрани развоја, производње, складиштења и употребе хемијског оружја и њиховог уништења (СВС); Конвенција о забрани употребе, складиштења, производње и промета противпешадијских мина и њиховог уништења (тзв. Отавска конвенција); Правила понашања Европске уније у вези са извозом наоружања и војне опреме; Програм акције УН за спречавање, сузбијање и искорењивање недозвољене трговине стрелачким и лаким оружјем у свим његовим аспектима (UN RoA SALW); Документ ОЕБС-а о стрелачком и лакој оружју (SALW), као и друге одговарајуће одлуке ОЕБС-а из ове области (о складиштењу конвенционалног наоружања, о лаким преносним системима противваздухопловне одбране – MANPADS, о потврди крајњег корисника – End User Certification, о посредовању (брокеринг) итд.).

⁴ Аћимовић, Љ., *ОЕБС на почетку XXI века - место, улога и донети*, Међународни проблеми, вол. LXV, бр. 1, 2013, Београд, стр. 11-12.

Споразум о подрегионалној контроли наоружања

У оквиру Општег оквирног споразума за уређење односа у БиХ, познатијег као Дејтонски споразум, анекс 16 спроводи ОЕБС кроз три различита инструмента (данас су активни члан IV и V). Зато је неопходно указати на основне одреднице споразума засноване на члану IV и V.

Споразум о подрегионалној контроли наоружања (познатији као члан IV) закључили су у Фиренци (1996. год.) представници пет страна у Споразуму: БиХ, Република Српска, Федерација БиХ, Република Хрватска и СРЈ. После доношења закона о одбрани БиХ, од децембра 2005. године успостављена је јединствена одбрамбена структура БиХ. У складу са тим изменама Федерација БиХ и Република Српска пренеле су своја права, обавезе и одговорност на Босну и Херцеговину. После остваривања независности Црне Горе (21. мај 2006. године), Србија и Црна Гора постају самосталне стране у Споразуму. Основни задатак овог споразума јесте смањење наоружања (борбени тенкови, артиљерија 75 мм и више, борбени авиони, јуришни хеликоптери и оклопна борбена возила) испод договорених лимита, почев од 1. новембра 1997. године, али такође и сарадњу између оружаних снага и министарства одбране.⁵

Споразум обезбеђује специфичне методе контроле наоружања које подлеже контроли од свих страна у Споразуму, на свим територијама, методе смањивања наоружања, размену информација, као и потврђивање одлука које се доносе консензусом на Подрегионалној консултативној комисији (одржава се два пута годишње). Споразум се састоји од 15 чланова и 6 протокола (о инспекцији, о редукацији, о Подрегионалној консултативној комисији, о размени информација и нотификацији, о постојећим типовима наоружања и поступцима рекласификације модела и верзије борбено способних школских авиона). Такође, стране су се обавезале да дају изјаве о добровољном ограничењу бројног стања војног људства.⁶ За спровођење Споразума одговоран је лични представник председавајућег ОЕБС-а са седиштем у Бечу, а састанцима Подрегионалне консултативне комисије, поред страна (Р. Србија, Р. Хрватска, БиХ и Црна Гора), личног представника председавајућег ОЕБС-а, присуствују и чланови Контакт групе (САД, Руска Федерација, Француска, СР Немачка, Велика Британија и Италија) у својству сведока.

Споразум о регионалној контроли наоружања за државе бивше СФРЈ (познат као члан V), примењује се од 1. јануара 2002. године. Документ се претежно састоји од добровољних мера за посебне регионалне мере које могу бити корисне, у зависности од националних безбедоносних захтева. Уговор се практично примењује најчешће у оквиру билатералних уговора између држава, на пољу безбедности кроз пружање помоћи у школовању кадра, обуци на разним пољима, као и контроле наоружања. У контексту различи-

⁵ У септембру 2008. године одржано је 300 мисија, 600 инспекција контроле наоружања у БиХ које је извршила Република Хрватска. Такође, спроведено је 127 инспекција редукације наоружања, уништено је 9.000 комада наоружања које подлеже контроли, смањено се број објеката инспекција са 244 на 85 (објекат инспекције је најмање у рангу самосталног батаљона), учествовало је преко 1.000 асистената инспектора из 29 држава.

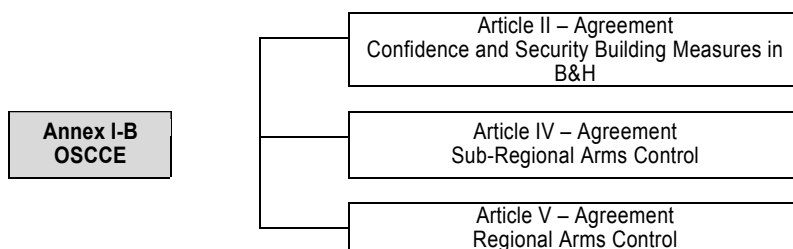
⁶ На 43. састанку Подрегионалне консултативне комисије, одржаној од 2. до 5. 11. 2009. године у Новом Саду, усвојене су и прихваћене изјаве о добровољном ограничењу војног људства, што укључује садашње војне снаге и резерву, и то: БиХ се ограничава на 16.000 припадника (9.910 стални састав), Црна Гора на 5.000 припадника (2.400 стални састав), Република Хрватска на 44.000 припадника (19.712 сталног састава), Република Србија на 119.605 припадника (29.357 сталног састава).

тих мера усвојених у оквиру Дејтонског мировног споразума и ради поновног успостављања мира и стабилности на простору бивше Југославије, 1995. године на састанку Министарског савета ОЕБС-а у Будимпешти, државе чланице доносе одлуку о успостављању личног представника председавајућег ОЕБС-а како би помогле странама у њиховим преговорима у примени мира и споразума контроле наоружања. Основна улога личног представника председавајућег ОЕБС-а састоји се у промоцији политичког консензуса, осигуравања несметаног тока процеса и савлађивања евентуалних препрека у имплементацији Споразума. Лични представник је посредник између међународне заједнице и страна у процесу имплементације Споразума који помаже и подржава стране у управљању договорених мера контроле наоружања. Главни задаци личног представника јесу: да се стара о одржавању састанака којима се регулише управљање Споразумом; да надзире правилност спровођења инспекцијског режима на терену; да надзире активности смањења наоружања; да надзире обуку инспектора и међународних асистената; да надзире и анализира размену војних информација; да промовише организацију бијеналних прегледних конференција и састанака годишње размене војних информација; да одржава блиске контакте са политичким представницима влада страна у Споразуму; да редовно обавештава председавајућег ОЕБС-а и извештава Стални савет, на нивоу амбасадора и министарском нивоу, најмање једном годишње или када је то потребно.

Канцеларија личног представника председавајућег ОЕБС-а налази се у Бечу, у којој је запослен мањи тим међународних стручњака за контролу наоружања који раде у тесној сарадњи са странама. Они дају сугестије и предлоге, решавају нејасноће и пружају помоћ у решавању правних и техничких питања, односно помажу и подржавају стране да правилно и ефикасно имплементирају Споразум. Канцеларија је успостављена 1996. године, од када је и отпочео процес постепеног смањења броја особља. Оригинална канцеларија имала је 20 људи, укључујући амбасадора и два генерала. Током година, Канцеларија је постепено смањивана и данас, у складу са процесом преноса власништва Споразума на стране, ради са минимумом неопходних средстава, како у смислу буџета, тако и људства. Састоји се од пет чланова: личног представника председавајућег ОЕБС-а, 1 војног саветника, 1 официра за оперативне послове (аналитичар података), 1 официра логистике и 1 секретара. У оквиру разматрања утицаја Дејтонског споразума на уређивање односа у БиХ биће приказана архитектура овог мировног споразума са 11 анекса. Свих 11 анекса имају за циљ поновну изградњу БиХ, узимајући у обзир унутрашњу ситуацију и окружење.

DPA – General Framework Agreement for Peace in Bosnia and Herzegovina											
1-A Mil. Aspects	1-B Regional Stabilization	2-Inter-Entity Boundary	3-Elections	4-Constitution	5-Arbitration	6-Human Rights	7-Refugees	8-National Monuments	9-Public Co-operation	10-Civ. Implementation	11-International Police Task Force
BOSNIA AND HERZEGOVINA											

Анекс 1 – део А, садржи постконфликтне војне аспекте мировног решења (који су касније „дали живот” ИФОР-у, затим СФОР-у и данас ЕУФОР-у), док део Б садржи различите мере за регионалну стабилизацију. У том смислу, анекс 1 – део Б садржи различите врсте стабилизационих мера:

Бивши члан II садржао је Мере за изградњу поверења и безбедности (CSBMs) у БиХ. Представљао је динамичан систем кооперативне безбедности унутар БиХ, постигнут кроз одређен скуп активности за изградњу поверења, са циљем да окупља стране, стварајући више поверења и развијајући заједничке интересе. После осам година успешне имплементације, стране су једногласно одлучиле да затворе овај споразум 28. септембра 2004. године. Члан IV представља Споразум о подрегионалној контроли наоружања, који је усмерен на балансирање оружаних снага у подрегиону бивше Југославије. Основан је како би се смањио ризик од нове ескалације сукоба и спречавање трке у наоружању у подрегиону. Ова мера је још увек на снази и под надзором је Канцеларије личног представника председавајућег ОЕБС-у у Бечу. Члан V се, такође, бави питањима контроле наоружања у региону. Достигавши стабилност само међу земљама које су биле укључене у сукоб у периоду од 1992. до 1995. године, није остварио сврху свог постојања. Општа идеја била је да се створи систем регионалне равнотеже у и око бивше Југославије. После интензивних преговора, на основу „Закључног документа”, ова мера је била препуштена иницијативи појединачних 20 земаља које су укључене и данас се понекад спроводи на билатералном нивоу.

Члан IV Споразума о подрегионалној контроли наоружања потписан је у Фиренци 14. 6. 1996. године (стога је познат и као Споразум у Фиренци). Главни задатак био је да се постигне и одржи уравнотежен и стабилан ниво одбрамбених снага у подрегиону у погледу фонда тешког наоружања и људства. Споразум је обезбедио правни оквир за наметање инспекцијског режима контроле у војним базама и инсталацијама у области примене, уз спољну подршку асистената који долазе из 29 земаља чланица ОЕБС-а. Члан IV Споразума о подрегионалној контроли наоружања, 1996. године потписало је пет уговорних страна: Република Хрватска, Савезна Република Југославија (која је касније постала државна заједница Србија и Црна

⁷ Periotto, C., Brigadier General, Personal Representative of the OSCE Chairman in Office for Article IV, Annex 1/B, Dayton Peace Accords, Presentation on the „Sub-Regional Arms Control, Article IV- Annex 1/B, Dayton Peace Accords”, Meeting of the Permanent Working Group of the Sub-Regional Consultative Commission, Vienna, 21-24 february 2011.

Гора) и три стране у Босни и Херцеговини (БиХ, Република Српска и Федерација Босне и Херцеговине). Међутим, до 2002. године биле су само четири стране, пошто БиХ у то време на државном нивоу није имала у власништву било какво наоружање. Током 2002. године, након дугих преговора на челу са личним представником председавајућег ОЕБС-а, БиХ је почела да спроводи активне инспекције на територији суседних страна мешовитим тимовима из оба ентитета.

Два важна догађаја, „унификација одбране” у БиХ и независност Црне Горе, значајно су утицали на Споразум из Фиренце. Почетком 2003. године БиХ је покренула реформу своје одбрамбене структуре ради предаје одговорности из ентитета Републике Српске и Федерације БиХ на државни ниво. Крајем 2003. године усвојен је нови Закон о одбрани БиХ, чији је главни резултат био успостављање Министарства одбране БиХ на државном нивоу, иако су у то време друга два министарства одбране, у Федерацији БиХ и РС и даље постојала. Нови закон ступио је на снагу 28. децембра 2005. године, да би затим, у јануару 2006. године, министарства одбране и команде два ентитета биле званично преузете од Босне и Херцеговине на државном нивоу. Успостављен је и нови јединствени буџет за одбрану. Ентитетски верификациони центри, у Федерацији БиХ и РС, затворени су и њихове функције је преузео Верификациони центар конституисан на државном нивоу. Као последица тога, стране су договориле и потписале 10. 3. 2006. године, амандмане (I-VI) којима је измењен и допуњен оригинални Споразум. Други важан историјски догађај била је независност Црне Горе. У складу са чланом 60. Уставне повеље државне заједнице Србије и Црне Горе, у јуну 2006. године, Влада Црне Горе одржала је референдум о суверености и прогласила независност. Након билатералних преговора, државна заједница Србија и Црна Гора подељена је у две независне државе, а 2007. године Црна Гора је почела учествовати у систему подрегионалне контроле наоружања, као индивидуална страна у Споразуму.⁸ Дошло је поново до правне измене члана IV Споразума. Након преговора између страна и уз подршку личног представника председавајућег ОЕБС-а, нови значајни амандмани (VII-XI) којима је измењен и допуњен члан IV, потписани су 14. октобра 2008. године. Од оригиналних пет страна у 1996. години, постојале су три стране у 2006. години, након успостављања јединственог система одбране у БиХ, а затим четири у 2007. години, након независности Црне Горе.

Тренутно бројчано стање наоружања страна ограниченог Споразумом приказано је у следећој табели:⁹

⁸ Распад државне заједнице СЦГ није утицао на јасно опредељење Србије да настави своју сарадњу са ОЕБС-ом. То потврђују важни стратешки документи који су усвојени у времену када је Србија постала самостална држава. Тако је, на пример, у Стратегији одбране експлицитно наведено следеће: Република Србија потврђује своју приврженост Завршном документу из Хелсинкија и осталим основним документима ОЕБС-а. Наглашава своју спремност да правовремено испуњава своје обавезе на подручју контроле наоружања и спречавања пролиферације оружја, као и да предузима мере за изградњу поверења и безбедности које произилазе из Бечког документа и осталих докумената о политичко-војним аспектима безбедности ОЕБС. *Стратегија одбране Републике Србије*, Београд, 2009, стр. 11.

⁹ Periotto, C., Brigadier General, Personal Representative of the OSCE Chairman in Office for Article IV, Annex 1/B, Dayton Peace Accords, Presentation on the „Sub-Regional Arms Control, Article IV- Annex 1/B, Dayton Peace Accords”, Meeting of the Permanent Working Group of the Sub-Regional Consultative Commission, Vienna, 21-24 february 2011.

	Battle Tank	Armoured Combat Vehicle	Artillery	Combat Aircraft	Helicopters
SRB	948	786	3.375	143	46
	488	600	2.611	81	38
HRV	410	340	1.500	62	21
	258	111	1.438	19	7
B&H	410	340	1.500	62	21
	320	270	1.389	19	7
MNE	77	64	375	12	7
	0	8	149	4	6
TOTAL	1.845	1.530	6.750	279	95
	1.066	989	5.587	123	58
As of January 01 st 2011					

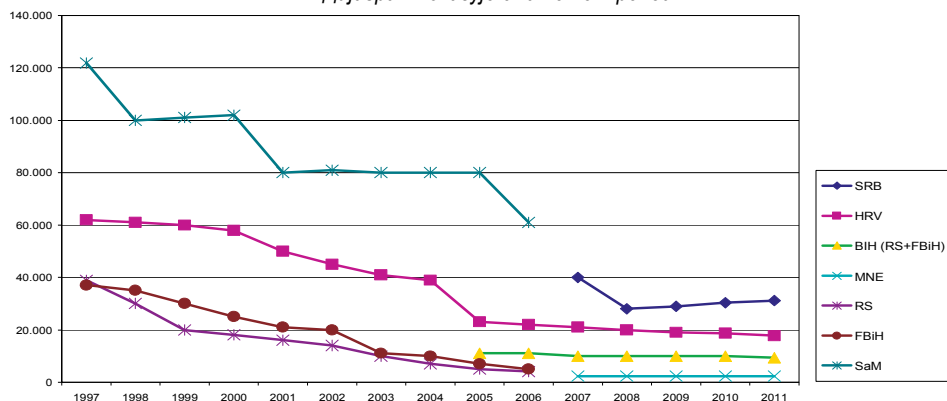
Чињеница је да су данас, после 14 година успешне имплементације, све категорије наоружања много испод лимита постављених 1996. године. Од примене Споразума, која је отпочела 1996. године, стране су смањиле импресивну количину 9.434 комада тешког наоружања. Овај огроман број смањења наоружања је, такође, у вези са чињеницом да су стране наставиле и даље добровољно смањење тешког наоружања и након завршетка званичне фазе смањења, која је завршена у 1997. години, и наставиле да обавештавају о својим редукацијама (укључујући извоз) за верификационе посете. То представља јасан знак одлучности страна да наставе развијање транспарентности изван строгих одредби Споразума.

Category Party	Battle Tank	Armoured Combat Vehicle	Artillery	Combat Aircraft	Helicopter	Total
SaM/SRB	666	342	1.710	146	11	2.875
MNE	63	0	220	8	1	292
HRV	88	95	968	9	2	1.162
FB&H	57	34	2.399	0	0	2.479
RS	387	192	1.987	4	0	2.570
BIH	0	5	40	0	0	45
Total	1.261	668	7.324	163	14	9.434
as of 24 December 2010						

Други, такође важан аспект јесте импресивно смањивање војног људства страна током година.¹⁰

¹⁰ Ibidem.

Дијаграм показује смањење тренда

Приказани подаци односе се на пријављено мирнодопско стање са последње годишње размене информација:

	2011.	(2010)
Република Србија	31,088	(30,316)
Република Хрватска	17,696	(18,615)
БиХ	9,338	(9,910)
Црна Гора	2,356	(2,356)

У последњој деценији стране су константно смањивале своје војне снаге. Осим тога, у 2009. години стране су доставиле нове изјаве о добровољном ограничењу војног људства које су замениле старе изјаве из 1996. године, придодате првобитном Споразуму. Подаци из нових изјава о добровољном ограничењу бројног стања војног људства потврђују тренд смањења. Од 1996. године, укупно 343 мисије и 643 инспекције успешно су спроведене. Реализовано је укупно 129 инспекција смањења. Све инспекције биле су у пратњи 1.171 асистента ОЕБС-а из 29 различитих земаља чланица. Осим мањих техничких проблема, нарочито током почетне фазе, који су успешно решени, није било значајнијих или већих проблема током спровођења споразума на терену. Успех у примени Споразума постигнут је, углавном, због одлучности које су стране показале од почетка да консолидују стабилност, мир и безбедност у региону, док су Канцеларија личног представника, земље чланице Контакт групе и међународна заједница обезбедиле пружање помоћи и подршке овом напору.

Поставља се питање: које су перспективе овог историјског Споразума данас, у ситуацији која се више не може поредити са оном у другој половини 90-их година?

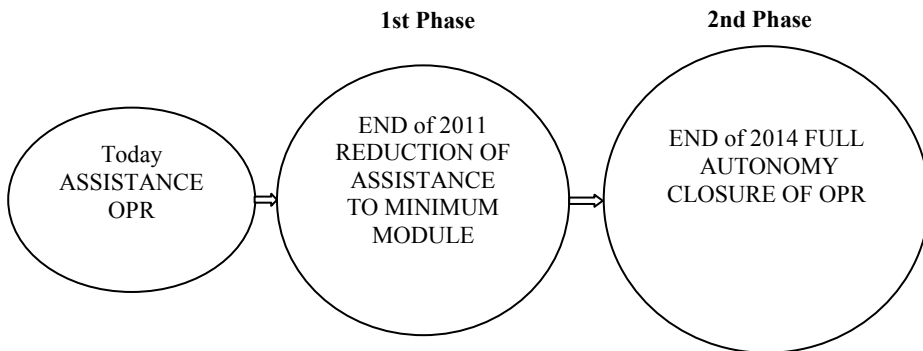
Према генералу Perotti, посматрано из средњорочне перспективе, иако постоје неки нерешени проблеми, стабилност подрегиона југоисточне Европе је дефинитивно побољшана током година. Тренутна ситуација је солидна и нема ризика од нових војних сукоба. Земље у региону развијају нове облике сарадње и њихова пажња је усмерена на могућност и прилику да се у што краћем року придруже Европској унији и/или евро-атлантским институцијама. У међувремену, члан IV Споразума и даље се успе-

шно спроводи. У том контексту земље региона су охрабрене да повећају свој утицај над управљањем свих питања која је до сада подржала међународна заједница. Циљ је да у будућности дође до постепеног постизања пуне аутономије у свим областима деловања. Овај тренд подразумева и поље контроле наоружања у члану IV Споразума. Као последица тога, процес преноса власништва је у току и Акциони план се имплементира. Акциони план преноса Споразума јесте процес чији је циљ постепено преношење одговорности на свим странама у Споразуму до тачке када нема више спољне помоћи која је потребна од стране ОЕБС-ове међународне заједнице.

Реализација наведеног плана састоји се од две фазе. *Прва фаза*, која је почела 2010. године, састоји се од смањења међународне помоћи на минимум модула. Током ове фазе одговорност за спровођење одређених функција, које су до сада биле реализоване уз подршку личног представника председавајућег ОЕБС-а, пренесене су странама. Њен успех зависи, у основи, од способности страна да одговоре новим обавезама. *Друга фаза*, која је планирана да буде закључена до краја 2014. године, састоји се од припрема за коначни пренос пуне аутономије странама. Током ове фазе, све неопходне припреме: правне, политичке и техничке мере, структуре и процедуре које би омогућиле странама даљи наставак имплементације Споразума, треба да буду разрађене. Када друга фаза буде завршена, Канцеларија личног представника може бити затворена. Планирано је да се улога ОЕБС-а помери од помоћи до врсте подршке уобичајеној активности. Истиче се да трансфер пуне аутономије представља „тачку са које нема повратка”.

Процес преноса власништва подржали су: ОЕБС-ова заједница, ЕУ, чланице Контакт групе, посебно САД и Русија, као и саме стране са препоруком да се настава са постепеношћу у његовој имплементацији.

*Средњорочне перспективе – Фазе у процесу преноса власништва*¹¹

Посматрајући члан IV Споразума кроз призму дугорочне перспективе, нови догађаји могу отворити врата за различите врсте сценарија.

Први могући сценарио јесте успостављање нове европске безбедносне архитектуре, на основама адаптираног Споразума о конвенционалним снагама у Европи. Оцена личног представника је да би овај сценарио вероватно довео до затвара-

¹¹ Ibidem.

ња члана IV Споразума, јер је логично да се свака појединачна страна придружи новом окружењу контроле наоружања у Европи.

Према другом могућем сценарију, стране постају чланице ЕУ и/или чланице НАТО-а. Истиче се да када стране постану чланови проширених савеза, не би више имале добар разлог да наставе са спровођењем члана IV. Наглашава се да се чланице НАТО-а и ЕУ не инспектују узајамно, што је такође и њихова политика приликом спровођења режима инспекција по Споразуму о конвенционалним снагама у Европи. Стога, разумно би било да стране одлуче да затворе Споразум.

Закључак личног представника председавајућег ОЕБС-а јесте да, захваљујући успешном спровођењу члана IV Споразума, стране напредују, иако различитим брзинама, у правцу пуне европске или евро-атлантске интеграције. То је поткрепљено чињеницама да је Република Хрватска добила пуноправно чланство у НАТО-у у априлу 2009. године. Црна Гора је у Акционом плану за чланство (МАП) од децембра 2009. године. Босна и Херцеговина је чланица НАТО програма „Партнерство за мир” од 2006. године, а уз неке услове ускоро би могла бити позвана да приступи МАП-у. Република Србија је у НАТО програму „Партнерство за мир” од 2006. године.

Спровођење члана IV Споразума, по речима личног изасланика председавајућег ОЕБС-а наставља да буде примењивано уз пуно поштовање договорених мера и на добром је путу. Импресиван је број инспекцијских мисија које су спроведене до сада са доприносом стотина међународних асистената и импресивна је количина тешког наоружања која је уништена. Надаље, стране су константно смањивале бројно стање војног људства. Посете и инспекције спроведене од верификационих тимова страна у прошлим годинама у подрегиону су важне, не само да би испуниле циљ члана IV, односно уравнотеживања и контролисања оружане ситуације у подрегиону, већ су послужиле као савршено и непроцењиво средство за развијање поверења између њихових војних представника. На исти начин, састанци политичке и радне димензије били су савршена прилика да стране ојачају односе на политичком и техничком нивоу.

Захваљујући ефикасној подршци међународне заједнице и конструктивном приступу укључених земаља, данас се стабилност у подрегиону може сматрати солидном. Ова ситуација је резултат споразума о контроли наоружања који је током последњих 14 година доказао своју вредност, доприносећи побољшању војне ситуацију до те мере да више не може да се упоређи са ситуацијом у касним 90-им годинама. Поред тога, Споразум о субрегионалној контроли наоружања, као део Дејтонског мировног споразума, и даље представља основни допринос интеграцији земаља региона у евро и/или евроатлантске институције. По питању преноса власништва над процесом истиче се да ову фазу еволуције у правцу пуне аутономије не би требало тумачити као да међународна заједница повлачи своју подршку или препушта регион самом себи. Напротив, међународна заједница ће остати ангажована, али жели да види земље региона како постепено преузимају власништво над политичким процесом. Када је у питању дугорочна перспектива, апострофира се да стране могу наставити да спроводе споразум контроле наоружања уз пуну аутономију, док не дође до индивидуалног приступања новој безбедносној архитектури у Европи, или док не дођу до пуноправног чланства у европским и/или евроатлантским структурама.

У Стратегији националне безбедности Републике Србије предвиђа се наставак спровођења Споразума о подрегионалној контроли наоружања/Споразум из Фи-

ренце 1996. (члан IV Анекс 1-Б Дејтонског споразума). Истиче се његова кључна улога у „стабилизацији мира и унапређењу сарадње у тако важној области као што је војна област” и залаже се за „настављање процеса у вези са даљим преузимањем власништва страна у примени овог споразума”.¹² На тај начин постављени су чврсти правни оквири у којима се мора кретати будућа сарадња на плану реализације правних докумената, односно политичких споразума у сфери контроле наоружања потписника Дејтонског споразума.¹³

Бечки документ о јачању мера безбедности и поверења међу чланицама

Мере за изградњу поверења и сигурности (у даљем тексту: CSBM) представљају инструмент који се може користити у преговорима са потенцијалним супарницима ради смањења ризика од конфликта. Када ниједна сукобљена страна не жели рат, могуће је узајамно повећати поверење, чинећи војне акције транспарентнијим. CSBM рашчишћавају намере одређених војних операција (као теренске вежбе), побољшавају комуникацију између потенцијално зарађених страна и представљају водиле у погледу војних операција подложних погрешном тумачењу. Ограничења војних операција могу, такође, да играју улогу у режимима мера за изградњу поверења и сигурности. Као и остали инструменти контроле наоружања, CSBM режими зависе од политичког фактора. Све стране морају да се договоре да ће споразум служити њиховим интересима. Тако, CSBM могу бити ефективне само када ниједна од страна не намерава да спроведе напад. Ако и када овај неопходан услов не буде испуњен и када се војни планери, на једној страни, спреме да изведу напад, морају да бирају између отвореног одбијања режима или његовог једноставног кршења. Европа је била домаћин већине потпуно развијених CSBM програма од 1975. дугујући то напорима конференције о безбедности и кооперацији у Европи (CSCE) – сада позната као организација за европску безбедност и сарадњу (ОЕБС/ OSCE). Заједно са европским земљама, САД је учествовао у CSBM режиму Бечког документа 1999. и у форуму базираном у Бечу о безбедносној сарадњи. Током последњих тридесет година CSBM су прво тестиране на средњем истоку, у вези израелско-египатског споразума на Синају. Сличне CSBM спровођене су између Пакистана и Индије, и биле су предмет тако неплодних расправа између Северне и Јужне Кореје. CSBM могу бити ефективне само када све стране желе да оне раде. Када криза постане акутна, CSBM су већ пропале.¹⁴

¹² *Стратегија националне безбедности Републике Србије*, Београд, 2009, стр. 22.

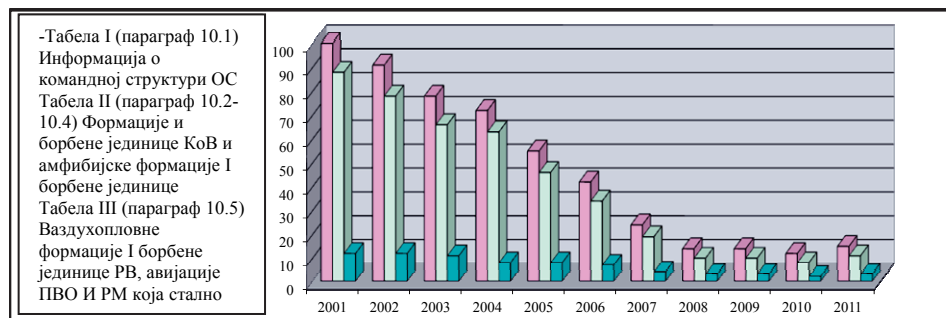
¹³ При разматрању обавеза проистеклих из политичких споразума не треба губити из вида чињеницу да они нису у тој мери савршени. Неретко се сусрећемо са одредбама чије значење није увек могуће прецизирати због чињенице да политичке споразуме склапају владе и шефови држава, али они у државама у чије име су склопљени не пролазе кроз поступак ратификације. Стога преузете обавезе нису правне већ политичке природе, па њихово непоштовање не повлачи правне већ политичке санкције. Димитријевић, В., Пауновић, М. у сарадњи са Ђерић, В., *Људска права*, Београдски центар за људска права, Београд, 1997, стр. 66-67.

¹⁴ Rookke, E. J. (Lieutenant General), *Стратешка процена*, Институт за националне стратешке студије САД, 1996, стр. 90-91.

Бечки документ (1999) настао је као потреба за повећањем мера безбедности и поверења, те разоружању у Европи земаља ОЕБС-а, како би се изразила дужност држава да се суздрже од претње силом или употребе силу у својим међусобним односима, као и међусобним односима уопште. Преговори су вођени од 1989. године до 1999. године, документ је потписан 16. новембра 1999. године у Истанбулу, а ступио на снагу 1. јануара 2000. године. Овај документ сједињује скуп нових мера за изградњу поверења и безбедности које чине различити садржаји. Ради потпунијег разумевања неопходно је указати на следеће мере и активности:

1) Годишње размене војних информација. Државе достављају информације једном годишње до 15. децембра, а информација има важност од 1. јануара текуће године. Свака годишња информација обухвата информације о војним снагама од врховне команде до јединица нивоа самосталног батаљона. Свака држава је дужна да обавести све остале чланице ако неко војно средство излази из употребе или улази у употребу у оружане снаге. Преглед табела са годишњих размена војних података у периоду од 2001. до 2011. године, које је Република Србија доставила ОЕБС-у, приказује константан тренд смањења укупног броја формација и борбених јединица.

Преглед укупног броја формација – јединица из годишњих размена војних података у периоду од 2001. до 2011. године достављених ОЕБС-у¹⁵

2) Планирање одбране – размена информација. Државе чланице ће сваке године размењивати информације у погледу средњорочних и дугорочних намера сваке државе чланице ОЕБС-а, у вези са величином, организацијом, стручном војном обученошћу људства и опремом њених оружаних снага, као и области одбрамбене политике, доктрине и буџета, укључујући и обавештење када је одобрен војни буџет за наредну годину, а у складу са члановима 15.1. до 15.4. У оквиру информисања свака држава може тражити појашњење од друге државе која је дужна да пружи ову врсту појашњења.

3) Смањења опасности – механизам саветовања и сарадње у вези са неуобичајним војним деловањем. Свака држава чланица има право да тражи додатне информације од друге државе о евентуалним неуобичајним и непланираним активно-

¹⁵ Извор: Верификациони центар УМВС Министарства одбране Републике Србије: *Годишње информације о војним снагама Републике Србије које су размењене са чланицама ОЕБС у периоду од 2001. до 2011. године.*

стима војних снага. У захтеву за објашњењем наводе се узроци забринутости, а објашњење треба дати најкасније за 48 сати, са чиме се упознају државе чланице. У случају потребе организује се састанак свих чланица у року од највише 48 сати на месту које договоре државе које имају нејасноћа или при Центру за превенцију конфликата, под председавањем председавајућег ОЕБС-а.

4) Контакти – остварују се кроз: посете ваздухопловним базама, програме војне сарадње, демонстрације нових врста главних система наоружања и опреме, претходна извештавања о војним активностима, омогућавање посматрања одређених војних активности, израду годишњих календара активности, узајамно поштовање и провере достављених информација, регионалне мере и одржавање састанака на различитим нивоима.

I Посете ваздухопловним базама. Свака држава чланица која у свом саставу има ваздухопловне снаге у складу са чланом 10 организовале посету својим мирнодопским ваздухопловним базама једном у пет година, где ће посетиоцима (до 2 представника сваке државе чланице) уприличити праћење активности у ваздухопловним базама, укључујући и припреме за обављање функција ваздухопловне базе кроз редовне дневне активности (посета траје најмање 24 сата). Посетиоцима је омогућено да комуницирају са командантима и целим особљем базе, као и разгледање свих ваздухоплова у бази. Република Србија је после повратка у ОЕБС, у складу са одредбама Бечког документа 1999, успешно реализовала две посете ваздухопловним базама и војним јединицама у Републици Србији.¹⁶

II Програм војних контаката и сарадње. Ради унапређења међусобних односа у интересу јачања процеса изградње поверења и безбедности, државе чланице ће на добровољној бази омогућавати: размене чланова оружаних снага на свим нивоима, посете представника јединица, размене посада ваздухоплова и пловила, омогућавања школовања и курсирања припадника оружаних снага држава чланица, учење страних језика, усавршавање наставника запослених у војсци, размене стручњака за војна и слична подручја, активно учешће припадника оружаних снага на конференцијама, семинарима и симпозијумима, издавање заједничких публикација о питањима безбедности и одбране, организовање заједничких спортских и културних такмичења за припаднике оружаних снага.

III Демонстрација нових врста главних система наоружања и опреме. Свака држава чланица ће најкасније годину после увођења новог средства које потпада под категорију главних система наоружања и опреме организовати демонстрацију тог средства за све чланице. Тај вид активности може бити увезан са још неком активношћу по одлуци домаћина.¹⁷

5) Претходно извештавање (нотификација) о неким војним активностима. Свака држава се обавезује да извести све државе чланице о почетку војних активности

¹⁶ Извор: Верификациони центар УМВС Министарства одбране Републике Србије: Прва посета посматрача/посетилаца земаља чланица ОЕБС-а, 285. ваздухопловној бази у Лађевцима и 252. оклопној бригади у Краљеву од 23. до 26. јуна 2003. године и друга посета 204. ваздухопловној бригади у Батајници и Специјалној бригади Војске Србије у Панчеву од 16. до 19. маја 2011. године.

¹⁷ Најчешћа пракса јесте организовање посете авио-бази са посетом војним јединицама и демонстрацијом новог типа наоружања. Свака држава обавештава остале чланице о планираним контактима најкасније до 15. новембра сваке године за следећу календарску годину, и то: посете ваздухопловним базама (чланови 19-29), посете војним објектима, јединицама и посматрање војних активности (чланови од 30.3 до 30.6), посматрачке посете (чланови од 30.7 до 30.8) и демонстрација нових врста главних система наоружања и опреме (чланови од 31 до 35).

(премештању трупа, концентрацији трупа, извођење маневара и сл.) најмање 42 дана унапред, и то:¹⁸ најмање 9.000 војника, укључујући људство за подршку, или најмање 250 борбених тенкова, или најмање 500 оклопних борбених возила, или најмање 250 самоходних и вучних артиљеријских оруђа (калибра 100 мм и више), или најмање 200 летова ваздухоплова, искључујући хеликоптере, или учешће најмање 3.000 војника у амфибијском, хеликоптерском и падобранском десанту појединачно.

6) Посматрање одређених војних активности. За сваку активност која подлеже извештавању државе чланице позивају посматраче из свих осталих држава. Свака држава чланица може упутити до два своја представника који уживају имунитет који је одобрен дипломатским представницима у Бечкој конвенцији о дипломатским односима. Држава у коју се упућују посматрачи дужна је да одобри преглед територије и наоружања које је намењено посматрању и да пружи потребне одговоре на питања посматрача. Такође, посматрачима се омогућава посматрање из ваздушног простора, појашњење тока активности, а омогућава им се и контакт са амбасадама и представништвима својих држава, као и сусрет са осталим представницима држава који су упутили посматраче. На крају се саставља извештај који је доступан свим државама чланицама.

7) Годишњи календар. Државе чланице размењују годишњи календар о планираним војним активностима са којим упознају остале државе чланице до 15. новембра текуће године за наредну годину, у складу са чланом 61.

8) Поштовање и провера. Поштовање и провера реализују се кроз спровођење инспекција и евалуацију.

I Инспекција (надзор). Свака држава чланица има право спровођења инспекција на територији осталих чланица у подручју примене мера изградње поверења и безбедности. Свака држава није у обавези да прихвати више од три инспекције. Инспекција се може одбити само у случају више силе (природне катастрофе или сл.), а одговор на захтев доставља се максимално 24 часа након добијања захтева за спровођење инспекције и може отпочети најраније после 36 часова након пристиглог одговора. Инспекцијски тим има максимално четири члана који могу бити из више држава. Инспекција се спроводи из ваздушног простора и са копна, траје 48 часова, а у пратњи инспекцијског тима све време је пратећи тим државе која прима инспекцију, а по процедури за спровођење инспекције.¹⁹

II Оцена (евалуација). Информације које су дате у складу са одредбама „Информација о војним снагама” и „Информације о размештају главних система наоружања и опреме” подлежу оцени. Свака држава чланица дужна је да прими једну евалуацијску посету на сваких 60 јединица које су пријављене, али не више од 15 посета током године. Инспекција траје до 12 часова за време једног радног дана. У инспекцијском тиму је највише три члана (могу бити из три различите државе), а пратњу коју организује држава која прима евалуацијску посету обезбеђује пратећи тим по процедури која је прописана.²⁰

9) Регионалне мере. Државе чланице могу да проширују своја деловања на основу посебних споразума на билатералном, мултилатералном или регионалном нивоу

¹⁸ Бечки документ из 1999. (члан 44.1 до 46.2).

¹⁹ Ibid. (члан 79-106).

²⁰ Ibid. (члан 108-137).

ради повећања мера поверења и безбедности, а по процедурама које је одобрио ОЕБС и које су прилагођене регионалним потребама. Такође, државе чланице могу преговарати о додатним мерама изградње поверења и безбедности у складу са начелима.²¹ Република Србија спроводи на билатералном нивоу допунске мере за јачање мера безбедности и поверења и развој војних односа са оружаним снагама Републике Бугарске,²² Савезне Републике Немачке²³ и Републике Мађарске.²⁴

У Стратегији одбране наглашава се спремност Републике Србије да „правовремено испуњава своје обавезе на подручју контроле наоружања и спречавања пролиферације оружја, као и да предузима мере за изградњу поверења и безбедности које произилазе из Бечког документа и осталих докумената о политичко-војним аспектима безбедности ОЕБС”.²⁵ Мере за изградњу поверења и безбедности су од суштинског значаја за мирно решавање спорова и уздржавања држава од претње или употребе силе. Њихово даље унапређивање би још више учврстило основе успостављене безбедносне архитектуре међу чланицама ОЕБС-а.

Државе учеснице су у септембру 2010. године договориле да отпочну са ажурирањем Поглавља В, о претходној најави одређених војних активности и Поглавља IX, које се односи на спровођење инспекција и евалуацијских посета. Нове мере ЦСБМ, посебно оне које су узроковане појавом нових безбедносних изазова, ризика и претњи, требало би да одговарају безбедносним потребама свих и сваке чланице ОЕБС-а појединачно, уз јасно диференцирање војних и политичких аспеката, да буду компатибилне са постојећим и да се могу верификовати.

Кодекс понашања у војно-политичким аспектима безбедности

Државе чланице свесне су потребе за побољшањем сарадње у области безбедности, потврђујући да се са Кодексом понашања не умањује вредност и применљивост Повеље Уједињених нација или других одредби међународног права, Хелсин-

²¹ Ibid. (члан 142-147).

²² Извор: Верификациони центар Управе за међународну војну сарадњу Министарства одбране Републике Србије: „Протокол о сарадњи министарстава одбране Р. Бугарске и Р. Србије (Србије и Црне Горе) о мерама за јачање поверења и безбедности које допуњују Бечки документ 1999 и о развоју војних односа, на основу члана 2, ст. 2. Споразума између Савезног министарства за одбране Савезне Републике Југославије (Р. Србије) и Министарства Р. Бугарске о сарадњи у складу са Поглављем X Бечког документа 1999”, Софија, 7. 2. 1996.

²³ Извор: Верификациони центар Управе за међународну војну сарадњу Министарства одбране Републике Србије: „Писмо о намерама између Верификационог центра Управе за међународну војну сарадњу Министарства одбране Р. Србије и Верификационог центра Бундесвера СР Немачке, у складу са Поглављем X, Бечког документа 1999 и на основу Закључног документа о преговорима према Члану В, Анекс 1Б, Општег оквирног споразума о миру у БиХ”, 15. 2. 2004.

²⁴ Извор: Верификациони центар Управе за међународну војну сарадњу Министарства одбране Републике Србије: „Споразум о мерама за јачање поверења и безбедности које допуњују Бечки документ 1999 и о развоју војних односа између Владе Р. Мађарске и Владе Р. Србије (Савета Министара Србије и Црне Горе)”, Будимпешта, 24. 3. 2005.

²⁵ *Стратегија одбране Републике Србије*, op. cit., стр. 11.

шког завршног акта, Паришке повеље и Хелсиншког документа из 1992. године. Они укључују узајамну одговорност држава једне према другој и влада држава према својим народима у складу са Конференцијом за безбедност и сарадњу у Европи. Кодекс садржи следеће неопходне елементе: одржавање мира и поштовање људских права и повезивање економске сарадње са сарадњом на заштити животне средине, безбедност је недељива и државе чланице се обавезују да неће нарушавати безбедност друге државе на рачун повећања своје безбедности, неће подржавати терористичко деловање и обавезују се да ће судски гонити или изручити терористе, неће пружати помоћ државама које су прекршиле обавезе према повељи УН и Декларацији о начелима односа између држава чланица, садржаним у Хелсиншком завршном акту, свака држава чланица ће одредити своје војне капацитете према својим потребама које су у сразмери са њеним индивидуалним и колективним потребама, а преузеће и све своје обавезе на пољу контроле наоружања, потенцирање на сарадњи у пољу раног откривања сукоба, спречавања сукоба, поступака у кризним ситуацијама и мирном решавању спорова, а у случају оружаног сукоба предузеће све да дође до обуставе сукоба у подели хуманитарне помоћи, како би се олакшале патње цивилног становништва. Такође, државе чланице треба да обезбеде: демократску контролу својих снага безбедности, транспарентност у контроли оружаних снага, законску легислативу за припаднике оружаних снага, едукацију припадника оружаних снага у познавању хуманитарног међународног ратног права, а свако ангажовање оружаних снага у унутрашњости државе мора бити у складу са уставом и одлукама надлежних органа који су изабрани по законским регулативама.

Влада Републике Србије је, 20. новембра 2008. године, усвојила Закључак о прихватању начела из Кодекса понашања Европске уније. Одлука о критеријумима за издавање дозвола за извоз наоружања, војне опреме и робе двоструке намене²⁶ прописује осам критеријума који морају да се размотре пре издавања дозволе и усклађена је са Правилима понашања у извозу оружја ЕУ. Критеријуми на основу којих се издају дозволе за извоз наоружања, војне опреме и робе двоструке намене су: поштовање међународних обавеза, нарочито санкција које је изгласао Савет безбедности УН, међународних споразума о неширењу наоружања, као и других међународних обавеза; поштовање људских права у земљи која је коначно одредиште; унутрашња ситуација у земљи која је крајње одредиште извоза, у функцији постојања затегнутости или оружаних сукоба; одржавање регионалног мира, безбедности и стабилности; национална безбедност државе, као и безбедност пријатељских земаља; понашање земље – купца у односу на међународну заједницу, посебно њен став према тероризму, природа њених савезништава и поштовање међународног права; постојање ризика да ће предмет извоза отићи у друге руке у земљи – купцу или поново бити извезен под непожељним условима, и компатибилност извоза оружја са техничком и економском способношћу земље примаоца, узимајући у обзир пожељност да земље реализују своје легитимне безбедносне и одбрамбене потребе уз најмању могућу употребу људских и економских ресурса за набавку оружја.

²⁶ Службени лист СЦГ, бр. 11/05.

Одлука ОЕБС-а о подршци Конвенцији УН о минама и заосталим експлозивним средствима из рата

Препознавајући велики проблем који у свету постоји од противпешадијских мина и експлозива заосталих из ратова,²⁷ што је посебно важно за подрегион Западног Балкана, ОЕБС је сагласан са циљевима допуњеног Протокола II, о забранама или ограничењима употребе стандардних мина, мина изненађења и осталих направа.

На основу Конвенције о забрани употребе, складиштења, производње и преноса противпешадијских мина и о њиховом уништењу из 1997. године (Отавска Конвенција), као и Протокола V из 2003. године о заосталим експлозивима из ратова, као додатак Конвенцији о конвенционалном наоружању, ОЕБС је донео одлуку о извештавању,²⁸ која се спроводи од 31. маја 2005. године, а за сваку наредну годину сачињава извештаје у облику упитника који се достављају до 31. маја текуће године.

Бивша државна заједница Србија и Црна Гора приступила је Конвенцији о забрани употребе, складиштења, производње и промета противпешадијских мина и њиховом уништавању 18. 9. 2003. године и постала држава страна ове Конвенције 1. 3. 2004. године.

Пројекат уништавања противпешадијских мина реализован је на основу Отавске конвенције о забрани употребе, складиштења, производње и преношења противпешадијских мина и о њиховом уништавању, Споразума Министарства одбране СЦГ са НАТО агенцијом за одржавање и снабдевање од 26. 2. 2005. године и Уговора број LU-UM/4500137147 од 28. 3. 2005. године о реализацији уништавања противпешадијских мина. Укупна вредност пројекта износила је 1.689.996 евра. Непосредни извршиоци пројекта били су Техничко-ремонтни завод (ТРЗ) Крагујевац и компанија „Прва искра – наменска” Барич, тако што је ТРЗ Крагујевац извршио уништавање противпешадијских мина делаборацијом, а компанија „Прва искра – наменска” Барич прераду војног у привредни експлозив. У ТРЗ Крагујевац је 7. 5. 2007. године делаборисана последња, од укупно 1.404.819 противпешадијских мина, и овај датум представља дан завршетка пројекта. Укупна количина противпешадијских мина у поседу Републике Србије, задржаних по члану 3. („Изузеци”) Отавске конвенције, тренутно износи 3.159 мине. Мине су задржане ради обуке

²⁷ Извор: Центар за разминурање Владе Р. Србије: крајем новембра 2009. године разминуран је погранични појас са Р. Хрватском површине од 6.197.791 м²; крајем 2009. године утврђено је постојање мина на подручју општина Бујановац и Прешево од око 1.389.900 м²; касетна муниција очишћена са око 5.400.000 м², док се на подручју 16 општина у Р. Србији (без КиМ) на којима је током бомбардовања 1999. године НАТО деловао са око 37.000 комада касетне муниције, налази 290 ризичних локација укупне површине од око 14.920.000 м², а евидентирано је и 110 сумњивих локација укупне површине око 6.151.000 м² на којима ће се обавити извиђање ради одбацивања или потврђивања сумњи; проценује се да се 64 неексплодираних авионских бомбе-ракете налазе на 44 локације у земљи на дубини до 20 м, а и у Сави и Дунаву, као и још око 50 комада авионских бомби и ракета (по пријави грађана Сектору за ванредне ситуације МУП-а Р. Србије) на локацијама које чекају генерално извиђање; рок за уништавање мина у минираним зонама под јурисдикцијом Р. Србије према Отавској конвенцији био је 1. март 2014. године; од оснивања Центра до 1. јула 2011. године, терен је очишћен до 99,65 одсто у складу са међународним стандардима за хуманитарно разминурање.

²⁸ Одлука Форума за безбедоносну сарадњу ОЕБС, број 7/04 од 24. новембра 2004. године.

припадника Војске Србије за евентуално ангажовање у мировним мисијама УН, приказивање ефеката дејства мина на вежбама и тестирање заштитне опреме и миноистраживача.

На основу предлога генералног секретара УН, који се односи на именовање националних експерата – квалификованих стручњака за све мисије у складу са параграфом 9. члана 8. Отавске конвенције о противпешадијским минама, Министарство одбране редовно доставља ажуриране податке са листом кандидата националних експерата из ове области. Мере за спровођење члана 9. Конвенције, на националном плану, регулисане су члановима 376. и 377. Кривичног законика Републике Србије који је ступио на снагу 1. 1. 2006. године. Поменути члановима се употреба, производња, складиштење, трговина и трансфер противпешадијских мина третирају као кривична дела. Такође, истим члановима установљене су казнене санкције за наведена кривична дела.

У складу са одлукама усвојеним на Прегледној конференцији Отавске конвенције о забрани противпешадијских мина, која је одржана у Картагени (Колумбија), децембра 2009. године, Република Србија доставила је први извештај о примени Акционог плана из Картагене. Такође, у складу са Одлуком Форума за безбедносну сарадњу ОЕБС (FSC. DEC 7/04) за достављање Извештаја по основу Мера за изградњу поверења (CSBM) и Годишњег календара активности Центра за превенцију конфликта ОЕБС, Република Србија редовно доставља податке по упитницима о противпешадијским минама и експлозивним средствима заосталим из рата.

Војска Србије је у потпуности оспособљена и опремљена за пружање помоћи другим земљама на организацији, обуци и у самом процесу уништавања мина и смањивању ризика и последица од заосталих минско-експлозивних средстава. Република Србија је, 29. маја 2009. године, ратификовала Конвенцију о правима особа са инвалидитетом и њен опциони протокол. Такође, последњих 10 година Србија је радила на имплементацији нове стратегије за побољшање положаја жртава против-пешадијских мина и особа са инвалидитетом на свим нивоима.²⁹

Закључак

Безбедност свих држава у свету суочена је са озбиљним изазовима на које није једноставно пронаћи адекватан одговор у смислу предузимања противмера растућим облицима угрожавања. Развојем свеобухватног концепта безбедности и већом улогом свих чинилаца у друштву и међународних организација, могуће је решавати проблеме везане за транснационалне претње (организовани криминал, тероризам, угрожавање информатичке безбедности, спречавање пролиферације оружја за масовно уништење, заштите енергетске инфраструктуре и друго). Војно-политички аспекти безбедности чине интегрални и кључни елемент концепта свеобухватне и недељиве безбедности који постају основа за све активности ОЕБС-а. Контрола

²⁹ Влада Републике Србије, *Одговори на Упитник Европске комисије*, Канцеларија за Европске интеграције, 2011, Поглавље 31: Спољна, безбедоносна и одбрамбена политика, питање број 27, стр. 78-81, Извор: <http://www.seio.gov.rs/dokumenta/nacionalna-dokumenta.165.html> 27/07/2011. (приступ сајту 27.07.2011.).

наоружања и мере за изградњу поверења и безбедности међу чланицама ОЕБС-а представљају најважнији део заједничких напора да се ојача безбедност путем повећања војне стабилности, транспарентности и предвидљивости. Иако контрола наоружања не може бити доживљавана као „лек за све безбедносне болести” она је одиграла главну улогу у помирењу и подухватима управљања кризама између зараћених страна на Балкану, укључујући и недржавне актере.

Постојећи оквири, као што је Споразум о конвенционалним снагама у Европи и Бечки документ 1999, који су засновани на мерама за изградњу поверења, примењени су у складу са потребама специфичног безбедносног окружења. Помоћ која је пружена странама, охрабрење које је понуђено и притисак који је извршен кроз ОЕБС био је од непроценљиве вредности у стварању свеобухватне безбедносне инфраструктуре. Ти елементи подразумевали су изградњу сарадње и успостављање кооперативније политичке културе између бивших непријатеља, побољшавајући транспарентност, постепено изградњу поверења и других облика војних контаката и сарадње, као и повећање стандардизоване и пуне размене информација, проверу поштовања и верификације.

Режим размене информација војних снага, као и режим верификације, представљају позитиван аспект сарадње који је довео до високог нивоа транспарентности и отворености. Погрешне процене снага и способности, као и погрешне представе у намерама и избијање насиља или војних сукоба постали су мање вероватни применом овог режима сарадње. Подаци из режима размене информација и дефицит у испуњавању режима провера указују на значајне промене у војној снази и намерама појединих држава чланица и тиме стичу функцију „раног упозоравања” или „сензора на лицу места”.

Применом верификационих мера, под окриљем ОЕБС-а, постигнут је уравнотежен и стабилан ниво оружаних снага уз најнижи број наоружања у складу са безбедношћу страна, избегнута је трка у наоружању, знатно је смањен број тешког наоружања у подрегиону, на добровољној основи ограничено је мирнодопско бројно стање војног људства, знатно су ојачани контакти, односи и унапређена сарадња на техничком и политичком нивоу оружаних снага и држава, побољшана је контрола војне ситуације и стабилности у региону, смањени су и избегнути ризици од нових конфликта и омогућен почетак процеса преноса преузимања власништва над Споразумом о подрегионалној контроли наоружања. Поред кључне улоге у стабилизацији мира, смањивања ризика од конфликта и унапређења сарадње, развијају се нови облици сарадње који доприносе интеграцији Републике Србије у евро и евро-атлантске безбедносне институције. Контрола наоружања пружа могућности за јачање разних облика сарадње на више нивоа, као и међусобног поверења чланица на локалном, подрегионалном и регионалном нивоу кроз активно смањење спектра могућих изазова, ризика и претњи. У оквиру војно-политичке димензије, Република Србија редовно испуњава све преузете обавезе које проистичу из одредби прихваћених споразума, докумената и одлука.

ОЕБС представља безбедносни форум у којем Република Србија пуноправно учествује и остварује циљеве спољне политике. Значај ОЕБС-а огледа се и кроз активности две мисије на нашој територији (Мисије ОЕБС-а у Србији и ОМИК-а). Република Србија сарађује и са другим међународним организацијама које су битне

за политичко-војну димензију безбедности и које се баве различитим аспектима безбедности на глобалном, регионалном и подрегионалном нивоу, као што су: УН, ЕУ, НАТО, Организација за забрану хемијског оружја (ОПСВ), Међународна организација за хуманитарно размињање (ОИХД) и друге.

Литература

[1] Аћимовић Љ.: „ОЕБС на почетку ХХИ века - место, улога и домети”, *Међународни проблеми*, вол. LXV, бр. 1, 2013.

[2] Бечки документ из 1999. (члан 44.1-46.2, члан 79-106, члан 108-137, члан 142-147).

[3] Costanzo, P.: (Brigadier General), Personal Representative of the OSCE Chairman in Office for Article IV, Annex 1/B, Dayton Peace Accords, Presentation on the „Sub-Regional Arms Control, Article IV- Annex 1/B, Dayton Peace Accords”, *Meeting of the Permanent Working Group of the Sub-Regional Consultative Commission*, Vienna, 21-24 february 2011.

[4] Димитријевић В., Пауновић М., у сарадњи са Ђерић В.: *Људска права*, Београдски центар за људска права, Београд, 1997.

[5] Одлука Форума за безбедоносну сарадњу ОЕБС (број 7/04 од 24. новембра 2004. године).

[6] Одлука о критеријумима за издавање дозвола за извоз наоружања, војне опреме и робе двоструке намене (Службени лист СЦГ, бр. 11/05).

[7] Rookke E. J., (Lutenant General), *Стратешка процена*, Институт за националне стратешке студије САД, 1996.

[8] *Стратегија одбране Републике Србије*, Београд, 2009.

[9] *Стратегија националне безбедности Републике Србије*, Београд, 2009.

[10] Трапара В.: „Улога ОЕБС операција на терену у земљама у транзицији”, *Међународни проблеми*, вол. LXIII, бр. 1, 2011.

[11] Верификациони центар УМВС Министарства одбране Републике Србије: *Годишње информације о војним снагама Републике Србије које су размењене са чланицама ОЕБС у периоду од 2001. до 2011. године*.

[12] Влада Републике Србије, Одговори на Упитник Европске комисије, Канцеларија за Европске интеграције, 2011, Поглавље 31: *Спољна, безбедоносна и одбрамбена политика*, питање број 27, Извор: <http://www.seio.gov.rs/dokumenta/nacionalna-dokumenta.165.html> (приступ сајту 27.07.2011).

СМЕРНИЦЕ ЗА ИЗРАДУ СТРАТЕГИЈЕ ОБЕЗБЕЂЕЊА САЈБЕР ПРОСТОРА*

Дејан В. Вулетић**

Министарство одбране Републике Србије,
Институт за стратегијска истраживања

Стратегија за обезбеђење сајбер простора, настала као последица изазова модерног информационог друштва, проактивни је документ намењен да заштити организације и грађане од различитих облика угрожавања у сајбер простору. У раду су анализирани стратегије и политике обезбеђења сајбер простора одређених земаља у међународној заједници које су достигле висок степен развоја информационог друштва а изложене су бројним ризицима у сајбер простору. У завршном делу рада изнети су предлози који треба да помогну Републици Србији у изради националне стратегије обезбеђења сајбер простора.

Кључне речи: *сајбер простор, стратегија, сајбер безбедност, информационо-комуникациона технологија*

Увод

Модерно друштво зависно је од информације, као стратегијског ресурса и Информационо-комуникационе технологије (ИКТ), којом се врши њен пренос, обрада и размена.

Информације постају све важније за националну безбедност уопште, како у миру, тако и у оружаном сукобу. Информационо-комуникациона технологија створила је и ново окружење – сајбер (*cyber*) простор¹ који обухвата становнике било ког дела света, свих старосних група и друштвених слојева.

Стратегије за обезбеђење сајбер простора² дају оквир у организовању и одређивању приоритета, смањивању националне рањивости напада на критичне информационе инфраструктуре и имплементацијом знатно доприносе повећању безбедности у сајбер простору.

* Рад је настао у оквиру научноистраживачког пројекта под називом „Смернице за израду националне стратегије Републике Србије за обезбеђење сајбер простора”, а према Плану научноистраживачке делатности у МО (акт Управе за стратегијско планирање пов. бр. 18-80 од 08.03.2012. године).

** Потпуковник доц. др Дејан В. Вулетић; експертска област: Информационо ратовање и сајбер криминал; dejan.vuletic@mod.gov.rs

¹ Сајбер простор (*cyber space*) представља нематеријални, неограничени интерактивни простор креиран од рачунарских мрежа.

² Обезбеђење сајбер простора представља процес његове заштите од нежељене употребе или било ког облика угрожавања који може проузроковати штетне последице по податке, програме и процесе у рачунарским мрежама.

Као информационо друштво, Србија се ослања на информационо-комуникационе технологије (електронске комуникације, образовање, здравство, правосуђе, наука, култура, пословни сектор итд.) па је самим тим веома рањива на појаве које утичу на њихово функционисање. Осигурање безбедности друштва је кључни задатак владиних органа, па витални системи друштва морају функционисати у свим ситуацијама.

Циљ овог чланка јесте да се убрза и олакша процес доношења националне стратегије за обезбеђење сајбер простора, као предуслова за ефикасно и безбедно функционисање грађана, државног и приватног сектора.

Стратегија и политика обезбеђења сајбер простора у референтним земљама међународне заједнице

Стратегије обезбеђења сајбер простора почеле су да се појављују почетком двадесетпрвог века, као последица све већег броја различитих претњи по националну безбедност. Прва земља која је сајбер претње окарактерисала као проблем од националног стратегијског значаја јесу Сједињене Америчке Државе, публикујући, 2003. године, Националну стратегију за обезбеђење сајбер простора. Поменути стратегија представљала је део Националне стратегије за унутрашњу безбедност (National Strategy for Homeland Security), настале као одговор на терористичке нападе 11. 9. 2001. године [1].

Сједињене Америчке Државе

У најновијој Међународној стратегији за сајбер простор (*International Strategy for Cyberspace*), из маја 2011. године, наводи се да системи морају функционисати безбедно и поуздано како би се остварила права и потпуна корист од информационо-комуникационих технологија [2]. Грађани морају имати поверење и гаранције да ће њихове подаци и информације путовати поуздано до жељене дестинације без прекида. Обезбеђивање тока информација, безбедности и приватности, као и интегритета умреженог света, значајан је за америчку и светску економију, безбедност и промовисање универзалних вредности.

У поменутој стратегији наводи се да се САД обавезују да ће сачувати и повећати „добре стране“ употребе рачунарских мрежа по њихово друштво и економију. Свесни су нових изазова, тј. да ће употреба све већег броја нових рачунарских мрежа довести до нових ризика по националну и економску безбедност и друштво у целини. Изазови се јављају у различитој форми: природне катастрофе, несрећни случајеви, саботаже каблова, сервера и рачунарских мрежа на територији САД и других земаља. Претње у сајбер простору могу угрозити међународни мир и безбедност на ширем подручју уколико се традиционалне форме сукоба прошире у сајбер простор [2].

Њихова међународна политика у сајбер простору у суштини представља обавезу заштите основних принципа: слободе, приватности и протока информација. Сједињене Америчке Државе ће деловати глобално, промовишући отворене, интероперабилне, безбедне и поуздане информационе и комуникационе инфраструктуре које ће олакшати међународну трговину, ојачати глобалну безбедност и подстицати

иновације. Да би то постигле, настојаће да изграде и одржавају окружење у којем ће норме одговорног понашања водити државне поступке, одржива партнерства и поштовање правних норми у сајбер простору [2].

Њихова улога у будућности сајбер простора у погледу промовисања позитивних норми комбиноваће дипломатију, одбрану и развој како би се повећао просперитет, безбедност и отвореност, тако да би сви имали користи од мрежне технологије. Дипломатија подразумева ојачавање партнерства, билатерална и мултилатерална партнерства, кроз међународне организације и сарадњу са приватним сектором [2].

Одбрана значи да ће САД заштитити своје мреже без обзира на то да ли претње долазе од терориста, сајбер криминалаца, држава или њихових помагача. Одбрана се постиже, пре свега, одвраћањем (добром заштитом мрежа, плановима за изоловање и ублажавање напада) и застрашивањем (нужно је обезбедити да ризик везан за напад и експлоатацију рачунарских мрежа увелико премашује евентуалну корист од таквих поступака; обезбеђивањем механизма да се инцидент може истражити а починиоци ухватити и процесуирати).

Развој подразумева отворен, интероперабилан, поздан и безбедан сајбер простор који треба да буде расположивији него што је то данас. Сједињене Америчке Државе имаће активну улогу у обезбеђивању знања и капацитета да се постојећи и нови системи дограде и заштите и да се државе чланице у међународној заједници понашају као одговорни субјекти. Сједињене Америчке Државе ће помагати у изградњи капацитета по том питању, ван својих граница, билатерално и кроз мултилатералне организације, тако да свака држава има капацитете да заштити своје информационе инфраструктуре, ојача глобалне мреже и изгради блискије партнерске односе.

Да би се у потпуности искористили потенцијали сајбер простора за све, Влада САД спроводи своје активности кроз седам узајамно повезаних области активности, при чему свака захтева сарадњу са владом, међународним партнерима и приватним сектором. Посматрани као целина, они представљају акционе линије стратегијског концепта [2]:

- Економија: промовисање међународних стандарда и иновација, отворена тржишта
 - одржање окружења слободне трговине која ће подстицати технолошке иновације уз помоћ глобалних, међусобно повезаних мрежа
 - заштита интелектуалне својине, укључујући пословне тајне од крађе
 - обезбеђење примене безбедних и интероперабилних техничких стандарда, које су одредили технички експерти.
- Заштита рачунарских мрежа: повећање поузданости, безбедности и еластичности
 - промовисање сарадње у сајбер простору, посебно норме понашања за државе и по питању сајбер безбедности, билатерално и оквиру мултилатералних организација и мултилатералног партнерства
 - смањивање упада и ометања рачунарских мрежа у Сједињеним Америчким Државама
 - обезбеђивање управљања инцидентима, еластичност и способност опоравка за информационе инфраструктуре
 - побољшање безбедности ланца снабдевања високотехнолошких уређаја, у сарадњи са индустријом

- Криминалистичке службе (правосудни органи): проширивање сарадње и примене закона
 - потпуна посвећеност развоју међународне политике по питању сајбер криминала
 - хармонизација законодавства на међународном плану, повећањем броја земаља које су потписале Конвенцију Савета Европе о сајбер криминалу
 - фокусирање на законе који санкционишу криминал а не забраном приступа интернету
 - онемогућавање терориста и криминалаца да користе интернет за оперативно планирање, финансирање или реализацију напада.
- Војска: припрема за безбедносне изазове у 21. веку
 - препознавање и прилагођавање све већим потребама војске за поузданим и безбедним мрежама
 - изграђивање и ојачавање актуелних војних савезништава у супростављању потенцијалним претњама у сајбер простору
 - проширивање сарадње у сајбер простору са савезницима и партнерима ради повећања колективне безбедности
- Управљање интернетом: промовисање ефективне и садржајне структуре
 - стављање приоритета на отвореност и иновације интернета
 - очување стабилности и безбедности глобалних мрежа
 - промовисање и повећање дискусије различитих субјеката по питању управљања интернетом
- Међународни развој: изградња капацитета, безбедности и просперитета
 - обезбеђивање неопходних знања, обуке и других ресурса ради подизања техничких и других капацитета по питању безбедности у сајбер простору
 - непрекидан развој и размена искустава на међународном плану
 - повећавање способности државе да се супротстави сајбер криминалу – укључујући обуку правосудних органа, форензичких специјалиста, судија...
 - унапређивање контаката са доносиоцима одлука по питању изградње техничких капацитета, као и са експертима и релевантним субјектима
- Интернет слободе: подршка основним слободама и приватности
 - подршка субјектима у цивилном друштву у стварању поуздане и безбедне платформе за слободу удруживања и изражавања
 - сарадња са цивилним друштвом и невладиним организацијама у успостављању заштите њихових активности на интернету од незаконитих дигиталних упада
 - подстицање сарадње по питању заштите приватности комерцијалних података
 - обезбеђивање интероперабилности „с краја на крај” и омогућавање свима приступ интернету.

У завршном делу Стратегије наглашава се да она представља мапу која допушта владиним агенцијама и телима у САД да боље дефинишу и координирају њихову улогу у међународној политици по питању сајбер простора (*International Cyberspace Policy*), да сагледају путеве којима треба да се крећу и, у складу с тим, планирају имплементацију одређених мера. То је уједно позив приватном сектору, цивилном друштву и крајњим корисницима да повећају своје напоре кроз партнерство, свест и активности. Као најважнији елемент наглашава се позив другим народима и државама да им се придруже у остваривању визије просперитета, безбедности и отворености у умреженом свету.

У Стратегији деловања Министарства одбране у сајбер простору наводи се да су „претње у сајбер простору једне од најозбиљнијих по националну безбедност, грађане и економске изазове са којима се они као нација суочавају.” [3]

Поред осталих владиних министарстава и агенција и Министарство одбране зависи од сајбер простора. Министарство одбране САД функционише захваљујући хиљадама рачунарских мрежа, милионима рачунарских уређаја, стотинама постројења у великом броју земаља широм света. Министарство одбране користи сајбер простор како би остварило војне, обавештајне и друге операције, реализовало процес командовања и контроле широког спектра војних операција.

У Стратегији деловања Министарства одбране у сајбер простору наводи се да су Министарство одбране и нација у целини рањиви у сајбер простору, као и да многе стране обавештајне и друге организације покушавају да упадну у њихове рачунарске мреже. Да би се ефикасно супротставили актуелним и будућим ризицима у сајбер простору, наглашава се пет стратегијских иницијатива Министарства одбране [3]:

1. Министарство одбране ће третирати сајбер простор као једно од оперативних области (поред копна, мора, ваздуха и космоса) за који се треба оспособити и опремити, како би се остварило преимућство и искористили потенцијали овог простора. Државни секретар одбране одредио је одговорност за мисије у сајбер простору Стратегијској команди (*United States Strategic Command – USSTRATCOM*), другим борбеним командама и војним структурама. Услед потребе да се обезбеди способност ефикасног деловања у сајбер простору и искористе сопствени ресурси Министарство одбране је формирало Сајбер команду Сједињених Америчких Држава (*U.S. Cyber Command – USCYBERCOM*) као потчињену структуру Стратегијској команди. Стратегијска команда поверила је Сајбер команди одговорност за синхронизовање и координацију сваког вида војске (*U.S. Army Cyber Command, U.S. Fleet Cyber Command/U.S. 10th Fleet, the 24th Air Force, U.S. Marine Corps Forces Cyber Command u U.S. Coast Guard Cyber Command*). Имајући у виду да је Сајбер команда лоцирана у оквиру Агенције за националну безбедност (*National Security Agency – NSA*), директор Агенције за националну безбедност је, такође, надређени Стратегијској команди (двострука надређеност).

2. Потребно је искористити нови концепт деловања како би се заштитиле рачунарске мреже и системи Министарства одбране. Поред тога, неопходно је искористити практична знања да би се побољшала безбедност у сајбер простору, спречиле и ублажиле унутрашње претње, развили нови концепти одбране и архитектуре система.

3. Партнерство са другим владиним министарствима и агенцијама, као и приватним сектором, омогућиће свеобухватну државну (националну) стратегију сајбер безбедности. Посебно се наглашава сарадња са Министарством за унутрашњу безбедност (*Department of Homeland Security – DHS*). Многе критичне функције и операције Министарства одбране зависе од комерцијалних субјеката као што су нпр. провајдери интернет услуга над којима ово министарство нема директне надлежности како би могло ефикасно да управља ризицима.

4. Изградња чврстих веза са савезницима и међународним партнерима ојачаће колективну сајбер безбедност. Развој међународних способности за упозоравање и обавештавање омогућиће колективну самоодбрану и одвраћање потенцијалних напада.

5. Уздизање (утицај) националне проицљивости кроз специјализоване сајбер снаге и брзе технолошке иновације. Министарство одбране ангажоваће научне и економске ресурсе како би се дошло до одређеног броја војног и цивилног особља које ће деловати у сајбер простору и помоћи да се реализују циљеви Министарства одбране. Такође, подржаће и иницирати брзе иновације како би се обезбедиле ефикасне сајбер операције. Поред тога, инвестираће у људство, технологију, истраживање и развој како би се створиле и одржавале способности деловања у сајбер простору које су од виталне важности за националну безбедност. Рад у Министарству одбране мора бити конкурентан како би привукао младе кадрове, технички оспособљено људство да уђу у службу на дужи период. Министарство ће се фокусирати на регрутовање и ангажовање таквог људства у раном периоду у складу са председничком иницијативом (*2010 Presidential Initiative*), као и на изградњи механизма размене талената између приватног и државног сектора без казних последица по таква лица. Дефинисаће се и процес занављања ИТ ресурса и скратити период употребе. То подразумева циклус промена од 1 до 3 године, а не 7 до 8 као што је раније био случај.

Кина

Народноослободилачка армија Кине активно развија способности за операције у рачунарским мрежама (*Computer Network Operations – CNO*) и израду стратегијских водича, алата и оспособљеног људства неопходног да се ангажује као подршка традиционалном начину ратовања [4].

У кинеској Стратегији операција у рачунарским мрежама (*Chinese Computer Network Operations Strategy*) наводи се да се применом операција у рачунарским мрежама, у фази отпочињања конфликта, могу деградирати информациони системи противника, што је знатно ефикасније од класичних напада, нарочито ако је противник технолошки напреднија сила, као што су Сједињене Америчке Државе [4].

У НР Кини је усвојена званична стратегија информационог ратовања (*Integrated Network Electronic Warfare – INEW*) којом се учвршћују принципи информационог ратовања, под 4th Department Генералштаба Народне ослободилачке војске Кине [5].

Интегрисано мрежно-електронско ратовање (*Integrated Network Electronic Warfare*) представља комбиновану примену операција у рачунарским мрежама и електронског ратовања ради координираног или једновременог напада на непријатељске рачунарске системе.

Кинеска званична политика промовише безбедност кроз одбрамбене активности, настоји да промовише мир кроз сарадњу и обезбеђује слободу говора и приступа интернету.

Русија

У Руској Федерацији у употреби су термини информациона безбедност и информациони простор (шире значење), насупротив америчком сајбер безбедност и сајбер простор, који су примарно технолошки. Под информационом безбедношћу подразумевају „заштиту националних интереса у информационој сфери”.

У Доктрини информационе безбедности Руске Федерације разрађени су различити проблеми – од заштите података, заштите приватности до неовлашћеног приступа државним тајнама. Доктрина је усвојена 2000. године и у њој се, поред осталог, наводи [6]:

- ситуација по питању безбедности података, који представљају државну тајну, погоршава се;
- заостајање у развоју ИКТ доводи до тога да је влада присиљена да купује страну опрему, што је негативно са аспекта безбедности и повећава вероватноћу неовлашћеног приступа;
- зависност Русије од страних произвођача рачунарске и телекомуникационе опреме је у порасту;
- претња употребе информационог оружја против Русије је повећана;
- не постоји довољна координација, као ни финансијска средства за национални одговор на наведене претње, ако се тако нешто буде захтевало;
- не посвећује се довољно пажње развоју система за извиђање и електронско ратовање.

Председник Медведев је 2009. године потписао нову Стратегију националне безбедности Руске Федерације до 2020. године. У Стратегији се наводи да ће вероватан негативан утицај, поред осталог, представљати различите незаконите активности у области кибернетике и високих технологија. Такође, истиче се да претња војној безбедности може бити остварена применом информатичке и других средстава информационе технологије [7].

Немачка

Напади на информационе инфраструктуре су, последњих година, постали све чешћи и комплекснији, а починиоци све професионалнији. Сајбер напади су извршавани са територије Немачке, као и ван ње. Са технолошког становишта, малициозни програми су све софистициранији, те је теже супротставити им се и пратити их. Све је теже открити идентитет и позадину напада. Криминалци, терористи и шпијуни користе сајбер простор за своје активности и не стају на државним границама [8].

Сајбер безбедност заснива се на свеобухватном приступу, што подразумева бржу координацију и размену информација. Базира се, пре свега, на мерама и поступцима који се односе на цивилни сектор. Оне су комплементарне са мерама које предузима *Bundeswehr* (Оружане снаге Савезне Републике Немачке) у заштити својих ресурса [8].

У Стратегији сајбер безбедности Немачке наводе се следећи циљеви и мере [8]:

- заштита критичних информационих инфраструктура;
- обезбеђивање ИТ система у Немачкој;
- подизање нивоа безбедности ИТ система у државној администрацији;
- формирање Националног центра за сајбер одговор (*National Cyber Response Centre*);
- формирање Националног савета за сајбер безбедност (*National Cyber Security Council*);

- ефикасна контрола криминала и у сајбер простору;
- ефикасне координиране акције чији је циљ обезбеђење безбедности сајбер простора у Европи и свету;
- употреба поуздане и сигурне информационе технологије;
- оспособљавање људства у федералним органима;
- алати за одговор на сајбер напад.

У Националној стратегији за заштиту критичних инфраструктура Савезне Републике Немачке наводи се да критичне инфраструктуре чине организационе и физичке структуре и средства од виталне важности за друштво и економију, тако да њихово прекидање и деградирање може довести до прекида напajaња, значајног ремећења безбедности друштва или других драматичних последица [9].

Критичне инфраструктуре могу бити изложене спектру претњи које се могу, условно, сврстати у следеће групе [9]:

- елементарне непогоде (екстремни временски услови, пожари, потреси, епидемије, пандемије, космички догађаји итд.);
- технички пропусти/људске грешке (системски пропусти, немар, организациони пропусти и друго);
- тероризам, криминал, рат.

Да би заједничка акција била успешна неопходне су стратегијске смернице за заштиту критичних инфраструктура, а које се тичу свих релевантних ризика. На основу смерница могуће је утврдити потциљеве, који ће бити специфицирани и имплементирани кроз програме и планове. У ИТ сегменту такав документ већ постоји у облику Националног плана за заштиту информационих инфраструктура (*National Plan for Information Infrastructure Protection – NPSI*). Конзистентна имплементација циљева реализује се у форми кружног циклуса управљања ризицима у критичним инфраструктурама: превенција – имплементација – вежбе – одговор – анализа – евалуација (*Prevention – Implementation, Exercises – Response – Analysis – Evaluation*) [9].

У Стратегији се захтева заједничко ангажовање и имплементација Стратегије на федералном и локалном нивоу, у складу са областима одговорности. Сет инструмената за имплементацију Стратегије подразумева [9]:

- програме и планове (нпр. *Network Control Program*);
- одређене препоруке за деловање (нпр. *National Baseline Protection Concept* као основни водич за физичку заштиту критичних инфраструктура);
- стандарде, норме и регулативе (нпр. *BSI Information Security Standards*).

Услед повећања комплексности и рањивости информационих инфраструктура, ситуација по питању сајбер безбедности биће од критичне важности у будућности. У Немачкој приватни и државни сектор, као и друштво у целини, могу бити циљани и угрожени таквим нападима.

Француска

Француска влада знатно подиже способности по питању сајбер одбране. Томе је, у великој мери, допринело формирање Агенције за мрежну и информациону безбедност (*French Network and Information Security Agency – ANSSI*) 2009. године, као први корак у том процесу [10].

У Стратегији Француске – одбрана и безбедност информационих система, као могућа претња на националну инфраструктуру предвиђа се и ширококораширени (*large-scale*) сајбер напад. Наведена стратегија заснива се на четири циља [11]:

- постати светска сила у сајбер одбрани;
- осигурати способност Француске за доношење одлука о заштити информација које се тичу њеног суверенитета;
- побољшати безбедност критичних (информационих) инфраструктура;
- осигурати безбедност у сајбер простору.

Да би се то постигло, препознаје се седам подручја деловања [11]:

- праћење развоја технологија, предузимање активности и анализа;
- детекција, упозоравање и одговор;
- јачање и стално оснаживање научне, техничке, индустријске и људске способности;
- заштита информационих система државних органа и критичних инфраструктура;
- прилагођавање француског законодавства;
- развој међународне сарадње;
- комуникација, размена информација и саопштења, подизање свести и мотивације појединаца и организација.

Велика Британија

У Стратегији сајбер безбедности Велике Британије наводи се да расте број непријатеља у сајбер простору који покушавају да украду, компромитују или униште критичне податке. Све већи степен зависности значи да просперитет, функционисање критичних инфраструктура, радна места и места становања могу бити угрожени. Управо зато, Национална стратегија безбедности (*National Security Strategy*) идентификује сајбер нападе као *Tier 1* претње, односно као једну од претњи највишег нивоа. Као потенцијални починиоци идентификовани су криминалци, државе, терористи итд. Сајбер простор својим растом постаје подручје где стратегијска предност, индустријска или војна, може бити добијена или изгубљена. Растућа употреба и зависност од сајбер простора значи да његово прекидање може утицати на способност државе да ефикасно функционише у случају кризе [12].

Одређене државе користе сајбер простор за непријатељске активности, при чему негирају да то чине. Поред одбрамбених и заштитних способности, Велика Британија мора бити способна да одбрани властите интересе у сајбер простору. Растућа употреба интернета и употреба нових дигитално повезаних технологија чини сајбер простор комплексним и стално промењивим окружењем, што доноси нове изазове [12].

Њихова визија је да ће Велика Британија 2015. године постићи велики економски просперитет, висок ниво националне безбедности и снажно друштво.

У Стратегији сајбер безбедности Велике Британије наглашавају се њени следећи циљеви [12]:

- мора да се супротстави сајбер криминалу и постане једно од најсигурнијих места на свету за пословање у сајбер простору;
- мора бити отпорнија на сајбер нападе и имати веће способности да заштити сопствене интересе у сајбер простору;

– треба да помогне развоју отвореног и стабилног сајбер простора који грађани могу безбедно користити и који подстиче отвореност друштва:

– треба да поседује темељна и разnorodна знања, вештине и способности како би се помогло остваривању циљева сајбер безбедности.

Као основни принципи наводе се [12]:

– приступ базиран на процени ризика (*a risk-based approach*);

– рад са партнерима;

– балансирање безбедности са једне, и слободе и приватности са друге стране.

Улоге и одговорности у том процесу имају [12]:

– појединци;

– приватни сектор;

– влада.

Прегледом стратегијске одбране и безбедности (*Strategic Defence and Security Defence and Security Review*) из 2010. године, влада је наменила 650 милиона фунти за Програм националне сајбер безбедности (*National Cyber Security Programme – NCSP*) [13]. Тај новац намењен је да трансформише одговор Владе по питању сајбер претњи и распоређен је министарствима и агенцијама који имају улогу у том процесу.

Обавештајне агенције и Министарство одбране имају главну улогу у смањивању рањивости и претњи у сајбер простору Велике Британије. Владин штаб за комуникације (*Government Communications Headquarters – GCHQ*) одређен је као централна тачка у тим напорима. Међутим, Министарство унутрашњих послова (*Home Office*), Кабинет (*Cabinet Office*) и Институција за британске стандарде (*British Standards Institution – BIS*) такође добијају одређена средства да побољшају своје капацитете у том сегменту [12].

Програм националне сајбер безбедности предвиђа и едукацију експерата из домена сајбер безбедности, мултидисциплинарна истраживања и друго. Поред осталог, Програмом се предвиђа, уз помоћ владиног штаба за комуникације, оснивање истраживачког института из сајбер безбедности, са оквирним буџетом од 2 милиона фунти за 3,5 године [12].

Препоруке за израду стратегије обезбеђења сајбер простора у Републици Србији

Све већом применом информационо-комуникационих технологија, Република Србија биће рањивија и осетљивија на евентуалне нападе. Организације и појединци у Републици Србији биће изложенији бројнијим и софистициранијим претњама у сајбер простору, који могу потицати из различитих извора.

Правна регулатива, закони, упутства и други документи из области телекомуникација морају бити усклађени са стратегијом за обезбеђење сајбер простора. Приликом израде стратегије за обезбеђење сајбер простора треба да буду узете у обзир и одлуке, декларације и опредељења међународних институција чији је Република Србија члан или је на путу да то постане. У том смислу, треба имати у виду следећа документа:

- директиве, одлуке и препоруке Европске уније;
- одлуке и препоруке Међународне телекомуникационе уније (ИТУ);
- Стратегију развоја информационог друштва у Републици Србији до 2020. године („Службени гласник РС”, број 51/10);
- Стратегију националне безбедности Републике Србије („Службени гласник РС”, број 88/09);
- Стратегију научног и технолошког развоја Републике Србије у периоду од 2010. до 2015. године („Службени гласник РС”, број 13/10);
- Закон о заштити података о личности („Службени гласник РС”, бр. 97/08 и 104/09);
- Закон о потврђивању Конвенције о високотехнолошком криминалу и Закон о потврђивању додатног протокола уз Конвенцију о високотехнолошком криминалу који се односи на инкриминацију дела расистичке и ксенофобичне природе извршене употребом рачунарских система („Службени гласник Републике Србије”, број 19/09);
- Закон о Војнобезбедносној и Војнообавештајној агенцији;
- Закон о тајности података („Службени гласник”, број 104/09);
- Закон о телекомуникацијама („Службени гласник”, број 44/03, 36/06 и 50/09);
- Закон о одбрани („Службени гласник РС”, 116/07, 88/09, 104/09).

Стратегијом се мора захтевати заштита система ради очувања тајности, интегритета и расположивост осетљивих информација. Заштиту рачунарских система треба стандардизовати и регулисати на тај начин да она постане обавеза свих ималаца рачунарских система. Нарочита пажња треба да буде посвећена имаоцима критичних информационих инфраструктура. Препоручљиво је да се стратегијом наглашавају периодичне, годишње или чешће анализе стања по питању заштите ималаца критичних информационих инфраструктура.

Стратегију треба развијати у више фаза (анализа, формулисање и имплементација стратегија, контрола). Стратегијском анализом идентификују се садашње и будуће шансе и претње које могу утицати на способност достизања постављених циљева. Формулисање стратегије обухвата утврђивање различитих путева (начина), односно различитих стратегијских опција за реализовање мисије и циљева. Имплементација стратегије је фаза која обухвата употребу менаџерских и организационих алата како би се усмерили ресурси према постизању стратегијских циљева. Контрола подразумева активности надгледања, оцене, мерења и побољшања различитих активности с циљем да се идентификују учинци и предузму корекције, уколико је потребно.

Пре израде стратегије неопходно је извршити анализу стања и процену ризика којима је Република Србија изложена. Потребно је наглашавати непрестане промене у сајбер простору, што ће имати за последицу да се Стратегија посматра као „живи” документ и да има одређени временски оквир, тј. да буде флексибилна и динамичка. Потребно је наглашавати важност подизања свести грађана о ризицима и претњама у сајбер простору.

Неопходно је стално наглашавати и подстицати сарадњу и дељење ресурса између државног и приватног сектора кроз различите облике: форуме, размене информација, заједничке конференције, семинаре и слично. Поред тога, међународна сарадња и размена информација са одговарајућим субјектима ван државних граница допринеће бољем разумевању и одговору на стално променљиве претње.

Потребно је утврдити критеријуме за избор људства, нарочито за администраторе рачунарских система (нпр. потпуна безбедносна провера која подразумева безбедносне провере у евиденцијама служби безбедности, правосудних и органа унутрашњих послова, разговор са лицем итд.). Неопходно је дефинисати потребе за новим профилима специјалиста и програма обуке који ће подићи ниво оспособљености, како ИТ професионалаца, тако и корисника. Обука треба да буде свеобухватна, да обезбеди знање и вештине о најновијим програмским алатима и платформама, праксу и тимски рад.

Стратегијом је неопходно идентификовати критичне информационе инфраструктуре у Србији, укључујући материјалне ресурсе, услуге, као и међусобне зависности. Нужно је и посебно наглашавати да заштита тих инфраструктура представља питање од националног значаја.

Нужно је дефинисати ко је надлежан, а ко сарађује у изради и имплементацији стратегије (међусекторско тело, Министарство трговине, туризма и телекомуникација или неко трећи). То тело, орган или радна група има улогу координатора и потпуну одговорност за животни циклус и документовање стратегије. Структура, одговорности, међусобне релације и друго морају бити прецизно дефинисани. У стратегији је нужно навести дефиницију сајбер безбедности и других термина који ће се користити у њој.

Стратегијом је нужно направити равнотежу између безбедности и приватности, што у одређеним случајевима може представљати проблем. У актуелној пракси јављају се проблеми када се одређене мере тајног прикупљања података спроводе, од стране обавештајних и служби безбедности у складу са законским овлашћењима, без одлуке суда, што узрокује кршење људских права и слобода који су зајамчени Уставом Републике Србије.

Стратегијом треба идентификовати општа начела за примену националне стратегије и унети у њен текст (нпр. одговорност). Тим начелима треба се руководити приликом утврђивања стратегијских циљева и дефинисања конкретних мера. За сваки стратегијски циљ треба утврдити низ мера које морају бити тако дефинисане да дају ефикасне резултате. На основу индикатора (објективни, мерљиви, релевантни и прецизни показатељи) нужно је пратити примену мера и остварене резултате.

Стратегијом треба наглашавати неопходност формирања националног тима за одговор на компјутерски инцидент³, са циљем да превентивно делује и координира решавање безбедносних инцидената у сајбер простору. Поред тога, треба указивати и на значај формирања компјутерских тимова за одговор на компјутерски инцидент и код других ималаца информационих инфраструктура. Неопходно је да се захтева успостављање и примена јединственог начина извештавања о инцидентима у сајбер простору.

Стратегијом треба потенцирати важност подизања капацитета правосудних органа кроз доношење нових или промену актуелних закона, оспособљавање лица

³ Компјутерски тим за одговор на компјутерски инцидент (*Computer Emergency Response Team – CERT*) јесте тим за спречавање, подршку и одговоре на компјутерске нападе на рачунарске системе. Главна улога CERT-а је координација и дељење информација са заинтересованим странама и циљним групама у државном и приватном сектору, као и са међународним партнерима. Национални CERT доноси упутства, смернице, препоруке, савете и мишљења у случају инцидената у сајбер простору који су од значаја за информациону безбедност земље.

које учествују у процесуирању починилаца и друго. Стратегијом је неопходно регулисати доношење акционих планова који ће обухватати практичне, додатно разрађене мере које ће бити задате различитим службама и појединцима. Акциони план ствара услове за материјализацију визија, предлога и смерница и постизања жељеног стања у Србији по питању сајбер безбедности.

Стратегијом треба развијати или унапређивати припремљеност,⁴ одговор и опоравак рачунарских система, односно повратак у претходно стање⁴ (нпр. заједничким вежбама, удруживањем расположивих капацитета).

Поред наведеног, стратегија треба да:

- буде фокусирана на кључне проблеме и понуди решења за те проблеме;
- обезбеди добру сарадњу између државног и приватног сектора и онемогући преклапање надлежности;
- подстиче одговорност, подизање техничких капацитета и оспособљеност људства, истраживања и развој;
- подрачуна процену ризика и разраду могућих сценарија угрожавања;
- дефинише институционални оквир, тј. да именује тело које треба да буде носилац у изради и осталим фазама;
- буде актуелна и да обухвати период од наредних 5 до 10 година.

У наредном периоду неминовно се намећу следећи приоритети:

- заштита критичних информационих инфраструктура;
- борба против високотехнолошког криминала;
- унапређење правног и институционалног оквира;
- научноистраживачки рад итд.

Закључак

Развој националне стратегије обезбеђења сајбер простора је велики изазов који захтева координацију између различитих националних субјеката, у државном и приватном сектору.

Стратегија за обезбеђење сајбер простора везана је за националну стратегију безбедности. Представља институционални оквир који мора бити стално процењиван и ажуриран.

Стратегија неће само побољшати безбедност и отпорност националних инфраструктура и сервиса у сајбер простору већ и поверење и подизање свести грађана.

Смерницама за израду стратегије за обезбеђење сајбер простора дефинишу се опредељења и утврђују правци заштите информационих инфраструктура у Републици Србији.

У чланку су изнети предлози који треба да помогну Републици Србији у изради националне стратегије обезбеђења сајбер простора, али и да се корисницима ИКТ пруже смернице и обезбеде услови за заштиту сајбер простора, као предуслова за ефикасно и безбедно функционисање грађана, државног и приватног сектора.

⁴ Опоравак је способност одржавања основних услуга током напада, ограничавање штете и поновно успостављање свих услуга након напада.

Литература

[1] *National Cyber Security Strategies – Setting the course for national efforts to strengthen security in cyberspace*, European Network and Information Security Agency, 2012.

[2] *INTERNATIONAL STRATEGY FOR CYBERSPACE - Prosperity, Security and Openness in a Networked World*, May 2011.

http://www.whitehouse.gov/sites/default/files/rss_viewer/international_strategy_for_cyberspace.pdf

[3] Department of Defense Strategy for Operating in Cyberspace, July 2011.;
<http://www.defense.gov/news/d20110714cyber.pdf>

[4] Krekel B., *US-China Economic and Security Review Commission Report on the Capability of the People's Republic of China to Conduct Cyber Warfare and Computer Network Exploitation*, McLean, VA: RAND Corporation, 2009.p. 68-74.

[5] Sharma D., *Integrated Network Electronic Warfare: China's New Concept of Information Warfare*, Journal of Defence Studies, Institute for Defence Studies and Analyses, New Delhi, Vol 4. No 2. April 2010, p. 38-39.

[6] Brunner E., Suter M., "Russia—Critical Sectors," in An Inventory of 25 National and 7 International Critical Information Infrastructure Protection Policies, ed. Andreas Wenger, Victor Mauer, and Myriam Dunn, Center for Security Studies, Zurich, 2008, p. 342.

[7] С Т Р А Т Е Г И Я национальной безопасности Российской Федерации до 2020 года,
<http://www.scrf.gov.ru/documents/99.html>

[8] *Cyber Security Strategy for Germany*, Federal Ministry of the Interior, February 2011;
www.bmi.bund.de

[9] *National Strategy for Critical Infrastructure Protection (CIP Strategy)*, Federal Ministry of Interior, Federal Republic of Germany, Berlin, 17th June, 2009.

[10] *French Network and Information Security Agency*, www.ssi.gouv.fr/en/

[11] *Information systems defence and security – Frances's strategy*, The French Network and Information Security Agency, February 2011.

[12] *The UK Cyber Security Strategy: Protecting and promoting the UK in a digital world*, Cabinet Office, London, November 2011.

[13] *Strategic Defence and Security Review*, www.cabinetoffice.gov.uk/sites/default/files/resources/strategic-defence-security-review.pdf

КЛИМАТСКЕ ПРОМЕНЕ
И НАЦИОНАЛНА ОДБРАНА

Владимир М. Цветковић*
Криминалистичко-полицијска академија, Београд
Сандра З. Вучић
Универзитет у Београду, Факултет безбедности
Јасмина Гачић**
Универзитет у Београду, Факултет безбедности

Климатске промене, као један од највећих изазова са којим се суочава савремено друштво, већ дуже време не престају да заокупљају пажњу, како политичке, тако и научне јавности. Варијабилност последица климатских промена, као и њихови ефекти на животну средину и човечанство, налазе се на агенди већине међународних скупова, а дискусије о могућим стратегијама за редукцију њиховог утицаја воде се, како на националном, тако и на међународном нивоу. Ипак, већина оваквих дискусија ограничавала се претежно на ефекте које климатске промене изазивају у животnoj средини и, у оквиру тога, на ефекте које такве промене могу имати на живот људи у смислу доступности основних намирница и ресурса. Прошло је доста времена док разматрање последица климатских промена није изашло из оквира студија заштите животне средине, а у последњих неколико година посебно је евидентан пораст свести о утицају климатских промена на организовање и функционисање националне одбране, посебно у развијеним земљама. Промењена природа претњи поставља пред систем одбране високе стандарде у погледу капацитета и способности за ефикасан одговор на њих, а чињеница да климатске промене погађају различите сегменте људске цивилизације, што у крајњој линији има утицаја на испуњавање мисије одбране, нужно намеће потребу да се овој проблематици убудуће посвети више пажње. Зато, овај рад има за циљ да, разматрањем неких од доминантних трендова у кретању климатских промена, анализира њихов утицај на функционисање одбране у промењеним амбијенталним условима.

Кључне речи: *климатске промене, одбрана, конфликти, ванредне ситуације, безбедност*

Увод

Идејом да климатске промене представљају озбиљну претњу за националну безбедност и одбрану држава широм света углавном су се бавили активности за заштиту животне средине и стручњаци из те области. Међутим, у последње

*vladimir.cvetkovic@kpa.edu.rs

**Доц. др Јасмина Гачић, jgacic@sezampro.rs

време климатске промене су почеле да све више интересују политичаре и званичнике одбране широм света (Rajib, Sharma, 2011:23).

У једној од расправа Савета безбедности Уједињених нација у току 2012. године, генерални секретар Бан Ки Мун рекао је да „*климатске промене не подстичу само претње миру и међународној безбедности, већ да оне и саме представљају озбиљну претњу миру и међународној безбедности*” (Barnett, Adger, 2007:102). Обраћајући се на дванаестој конференцији чланица Уједињених нација у Најробију 2006. године, његов претходник Кофи Анан је констатовао да „*климатске промене нису само проблем који се тиче глобалног загревања. То је свеобухватна претња здрављу и безбедности држава широм света. Она може угрозити снабдевање храном широм света и исто оно земљиште од којег половина светске популације живи*” (Harper, 2012:31)

Дакле, климатске промене су реална и озбиљна претња миру и безбедности. Такође, британски адмирал Нил Морисети, надлежан за климатска питања и енергетску безбедност у британском Министарству одбране, није био равнодушан, те је на конференцији у Лондону указао на значај разматрања природе и разлога миграције становништва које је изгубило земљу због климатских промена (Ball, 2009:23). Уопштено говорећи, указао је и на чињеницу да ће масовне сеобе људи узроковане климатским променама произвести конфликте широм света, који ће имати негативне импликације на различите сегменте система одбране.

Према америчкој агенцији за заштиту животне средине (US Environmental Protection Agency – EPA), климатске промене представљају значајне промене климатских услова, као што су температура, падавине или ветрови који трају деценију или дуже, а могу настати као резултат: природних процеса у оквиру климатског система (промене у циркулацији океана), промена у интензитету Сунчевог зрачења или пак људских активности које утичу на састав атмосфере (кроз сагоревање фосилних горива) и површину Земље (обешумљавање, урбанизација, дезертификација) (Димитријевић, 2010:67).¹ При томе, за разлику од климатских промена, под термином „*глобалног загревања*” подразумева се повећање температуре тропосфере која самим тим доприноси променама у глобалним климатским обрасцима, а настају услед повећане емисије тзв. гасова стаклене баште, углавном угљен-диоксида и метана (Environmental Protection Agency, 2007:78).

Климатске промене представљају озбиљну претњу основним елементима живота људи у свету, као што су: приступ пијаћој води, производња хране и коришћење земљишта и хране (George, 2008:23). Оне су вишеструке (од суше до поплаве) и мулти-димензионалне (од локалних до глобалних) опасности које имају краткорочне, средњорочне и дугорочне безбедносне импликације, као и непознате исходе. Потписници Кон-

¹ Климатске промене представљају промене климе које се директно или индиректно приписују људским активностима које мењају састав атмосфере и које се, за разлику од климатских варијабилности, бележе током дужег периода (Clifford, 2011:32). Промене климе у ширем смислу представљају последице сложених абиотичких и биотичких процеса и огледају се кроз статистички значајне промене климатских параметара током дужих периода (Podesia, Ogden, 2007:38). Фактори који покрећу климатске промене могу бити астрономски, геофизички и биотички (George, 2008:13). Астрономски и геофизички фактори представљају спљашње чиниоце климатских промена, јер настају ван атмосфере. Астрономски фактори односе се на активности осталих астрономских објеката, превасходно Сунца, као и на односе тих објеката и Земље (удаљеност, трајекторије, релативан положај, инклинација и др.). Геофизички фактори су повезани са тектонским активностима Земље. Последице тих процеса, као што су вулканске ерупције, тектонска померања или промене инклинације могу директно утицати на климу (Rajib, Sharma, 2011:23).

венције Уједињених нација о климатским променама и Кјото протокола из 1997. године прихватили су да климатске промене собом носе многе потенцијалне опасности, као што су подизање нивоа мора, повећање учесталости природних катастрофа, ширење заразних болести, пад биодиверзитета и смањење доступности хране и воде. Такви утицаји представљају опасност за живот људи и одрживи развој (Parry, 2007:11).²

Предвиђања међународних сукоба који произилазе из последица климатских промена су, може се рећи, преурањена (Baldwin, 1995:71). Ипак, пажљивије анализе међусобне повезаности климатских промена и безбедносних импликација, поред тога што недвосмислено указују на то да је сукоб између држава мало вероватан, истичу и чињеницу да ће последице климатских промена утицати на еколошке миграције које ће повећати ризик од грађанских сукоба између различитих друштвених група (Piguet, 2008:31). То је свеобухватна претња која на различите директне/индиректне начине угрожава здравље свих становника Земље. Такође, на различите начине може да доведе до угрожавања самог земљишта на којем живи скоро половина светске популације (Trondalen, 2009:43).

Извештај Међународног панела за климатске промене (IPCC) из 2007. године описује широк спектар утицаја могућих климатских промена који ће угрозити људску безбедност, укључујући повећање сушом погођених подручја, које утиче на: 250 милиона људи у Африци; смањење воде у рекама које утиче на снабдевање водом за милионе у Латинској Америци и милијарду људи у Азији; опадање продуктивности усева у ниским географским ширинама, укључујући и 50% пада приноса у неким деловима Африке и 30% пада приноса у неким деловима централне и јужне Азије; милионе људи изложених поплавама у густо насељеним и економски продуктивним мегаделтама Азије; повећање неухрањености у сиромашним друштвима; повећање смрти, болести и повреда у вези са природним катастрофама, као што су суше, поплаве, топлотни таласи, пожари и олује; смањење приноса рибе из већине светских слатководних и приморских рибарница, губитак земљишта и кућа и вероватно острва у многим малим острвским државама у јужном Пацифику, Карибима, Индијском и Атлантском океану (United Nations Development Program, 2008:101).

Истина, климатске промене још увек нису, а можда и неће довести до неког већег ратног сукоба, али, ипак, стварност сведочи о томе да се већ сада назире мањи регионални сукоби као њихова колатерална, ако не и директна последица. Већина научника као последицу климатских промена истиче смањење ресурса попут хране и воде, као могући узрок миграционих токова, а самим тим и као могући катализатор сукоба и ратова. Ипак,

² По тренутним трендовима, просечна глобална температура ће порастати за 2 до 3 Целзијусова степена у току наредних педесетак година, што ће проузроковати многобројне озбиљне утицаје, обично испољене кроз процесе повезане са водом, као нпр. (Buckland, 2007:14): топљење глечера најпре ће повећати ризик од природних катастрофа (поплава, суше, олује) и смањити, у великој мери, залихе воде; опадање приноса житарица (прехрамбена безбедност биће угрожена), посебно у Африци довешће до тога да без хране остану милиони људи без могућности да произведу или купе довољно хране (на средњим и великим географским ширинама приноси житарица могу се повећати при умереном повећању температуре, али ће са већим степеном они опадати); на већим географским ширинама смањиће се смртност због хладноће, али ће се, са друге стране, и повећати због лоше исхране и топлотног стреса; због подизања нивоа мора сваке године ће на десетине до стотине милиона људи додатно бити изложено поплавама, уз загревање од 3 до 4 Целзијусова степена; природне катастрофе биће интензивније, учесталије и озбиљније; екосистеми ће посебно бити осетљиви на климатске промене, око 15-40% врста ће се потенцијално суочавати са изумирањем након отопљења од само 2 Целзијусова степена. Видети опширније (Rascal, 2010:35).

један од најцитиранијих аутора у овој области Томас Хомер-Диксон сматра да еколошка оскудица никад није једини и довољан узрок миграција, сиромаштва или насиља. У вези с тим, упркос томе што многи аутори доводе у везу климатске промене и конфликт, он сматра да оскудица ресурса никада није главни узрок рата, али му највише доприноси и појачава конфликт (Homer-Dixon, 1991, 1994, 2001). Наравно, значајно је споменути да су поједине државе одавно препознале све могуће негативне последице климатских промена по њихову безбедност и систем одбране. тако да нпр. у Сједињеним Америчким Државама настају нове стратегије и доктрине са посебним тежиштем на климатским променама (Barnett, Adger, 2011:123). Дакле, климатске промене се неумитно намећу као једна од кључних тема међународних безбедносних питања у XXI веку.

Климатске промене се све чешће препознају као мултипликатор претњи који погоршава постојеће трендове, тензије и нестабилности (George, 2008:79). Кључни изазов је то што оне прете да оптерете државу и регионе који су већ слаби и склони конфликтима. Значајно је напоменути и то да су шокови којима су људи били изложени услед климатских промена у прошлости изазивали сурове сукобе, а може се рећи да је сукоб озбиљан ризик у областима као што су западна Африка, слив Нила и централна Азија. Последице климатских промена већ су присутне: температура је у порасту, ледени врхови и глечери се топе, а природне катастрофе постају све чешће и интензивније (Ibarraran, Ruth, 2009:132).

У складу с тим, може се рећи да климатске промене могу да изазову: сукобе око ресурса; економске штете и ризик за приобалне градове и кључну инфраструктуру; губитак територије и граничне спорове; миграције изазване погоршањем услова у окружењу; крхку ситуацију и радикализацију; тензије око снабдевања енергијом; притисак на међународно управљање (Podesta, Ogden, 2007:46). Према томе, утицај климатских промена на међународну безбедност није проблем будућности: присутан је већ сада, а постојаће и даље.

Природни амбијент као фактор одбране

Под природом (материјални свет, материјални универзум, природни свет и природни универзум) подразумевамо сву материју и енергију, поготово у њиховим есенцијалним облицима (Гавриловић, 2011:1). Она садржи све што постоји, од универзалног до субатомског. При томе, обухвата све животиње, биљке и минерале; све природне ресурсе и догађаје (урагане, земљотресе, поплаве, суше). Такође, укључује понашање живих бића, као и процесе који се везују уз неживе предмете – „начин” на који се ствари мењају.

Дакле, под природним амбијентом као фактором одбране подразумева се целокупна материја и енергија у њеном есенцијалном облику. Ресурси као што су вода, ваздух и енергетски ресурси представљају ресурсе који су од кључног значаја за организовање и функционисање различитих аспеката одбране. Поред тога, и клима као нераздвојни елемент природе има значајан утицај на функционисање одбране. Иако су кроз историју многи научници и филозофи пренаглашавали значај климе, неспорно је да она својим карактеристикама може знатно одредити расположивост или нерасположивост ресурса, па се самим тим њен утицај у организовању и планирању одбране не сме занемарити. У вези с тим, у изградњи и функционисању система одбране неопходно је, поред осталог, узети у обзир и свеукупан климатски положај те

риторије на којој се организује одбрана, јер се и сама клима може појавити као значајан безбедносни проблем уколико својим карактеристикама неповољно утиче на функционисање живота, изазивајући штете и непогоде. Дакле, поједини природни фактори двоструко утичу на одбрану једне земље: са једне стране, они се морају сагледати и узети у обзир још у почетној фази развоја система одбране, док се, са друге стране, и систем одбране мора прилагодити њима у смислу изналажења најбољих начина за превазилажење неких од природних недостатака одређене територије. Тако, на пример, климатски услови у хладним и топлим пределима Земље захтевају различите техничке и људске припремљености. Није исто када техничка средства система одбране функционишу на високим и ниским температурама. При томе и само људство мора бити прилагођено том амбијенту (нпр. униформе и исхрана).

Природни амбијент се не сме мешати са појмом животне средине, јер се под њиме подразумевају сви фактори који омогућавају опстанак и репродукцију живих бића, односно свега што окружује човека (Љуштина, 2012:28). Међутим, уколико се у ужем смислу посматра животна средина као природни оквир у којем сва бића живе и делују, а под којим се подразумева ваздух, земља, вода и вегетација, онда се та два појма могу поистоветити. Ипак, за потребе рада, због концизнијег изражавања, користићемо термин природни амбијент, јер се животна средина не може свести само на природу, јер би то значило искључивање технолошког аспекта.

Имајући у виду да је посебна пажња усмерена на истраживање природног амбијента као фактора одбране, веома је важно, сходно томе, анализирати поједине сегменте природног амбијента као што су вода, земљиште и ваздух.

Вода

Вода са свим својим физичким и хемијским својствима има огромну важност за живот. Она је темељ живота и основни састојак сваког живог бића. Историјски посматрано, вода је покретала развој или ограничавала прогрес сваке заједнице – од породице до цивилизације. Њена употреба и потреба за њом толико су битни да је ушао у употребу термин „*water security*”, односно „*безбедност вода*”, као израз за употребу воде у преговарању и стварању трајног мира базираног на међународној сарадњи (Јанковић, LIX:289).

Проблеми у вези са недостатком водних ресурса и одсуство међудржавне сарадње могу да доведу до тензија и сукоба око водних ресурса у било ком региону света. Наиме, уколико би дошло до исцрпљивања тих ресурса у одређеним регионима планете, то би могло да доведе до озбиљних сукоба (Mazo, 2010:42). На пример, подизање нивоа мора би поједине земље могло да избрише са светских карти, док би друге земље суседи могли да доживе велике политичке, економске, војне и социјалне стресове (Ball, 2009:11). Становништво са угрожених територија, које се суочило са проблемима недостатка пијаће воде или подизања нивоа мора масовно би мигрирало ка сувим, водом богатим подручјима, доводећи до озбиљних конфликта који би проузроковали несагледиве последице, како за националну, тако и за међународну безбедност у целини. Са друге стране, и државе које не би осетиле директне последице подизања нивоа мора, у одређеним би случајевима могле добити делове морске или океанске територије који би утицали на развијање појединих елемената одбране (Parrу, 2007:13).

Вода има вишеструку улогу, која се може сагледати кроз њене функције, као што су: станиште за велики број организама, важна функција у реакцијама фотосинтезе; растварач за све хранљиве елементе земљишта; храна за већину живих организама; у свом биогеохемијском циклусу важан је преносник енергије; због процеса испаравања и кондензације, те релативно високог топлотног капацитета битан је климатски фактор у топлотном балансу Земље (Podesta, Ogden, 2007:23).

Дакле, без довољне количине исправне воде, једна земља не може да функционише на прави начин. Такође, то се негативно одражава и на систем одбране, јер је вода неопходна, како за људство које га чини, тако и за све остале техничке потрепштине.

Земљиште

Типична компонента природног амбијента који је веома значајан као фактор система одбране јесте земљиште. Његове основне функције су (Љуштина, 2012:32): производна (станиште је живих организама и извор 90% укупне количине хране за човечанство); трансформацијска (простор за процес распадања и разградње); регулацијска (регулатор кружења материје у природи); сировинска (осигурава сировине – извор енергетских и минералних ресурса); грађевинска (станиште грађевина, саобраћајница и сл.).

Земљиште је танак површински слој литосфере, настао дуготрајним узајамним деловањем матичне стене, клима и живих бића. У њега улазе неорганске и органске компоненте (Barnett, 2011:31). Представља кључни извор националног богатства, јер су земљишни ресурси основа стварања економске користи, са једне, и војне моћи, са друге стране. Међутим, често је изложено деградацији, дезертификацији и дефорестацији. Истраживања и статистички подаци упозоравају на алармантну угроженост земљишта: око једне трећине земљишних области на Земљи одржавају малу биолошку активност; једна трећина су шуме и саване, а једна трећина усеви и пашњаци (обрађује се само 10% копнене површине земље) (Lee, 2009:41).

Земљиште је велики потенцијал за функционисање система одбране једне земље. Елементи земљишта који су посебно значајни за систем одбране су: величина територије, рудна богатства, граничне области, проценат обрадивих и необрадивих површина, итд. Такође, веома битан елемент је клима која је заступљена на том делу територије. Дакле, сви ови фактори непосредно/посредно утичу на фактор одбране (Clifford, 2011:17).

Ваздух

Ваздух је услов живог света на Земљи. Он има две основне функције: биолошку (примарну) – ваздух на планети обезбеђује живот, јер садржи кисеоник који је неопходан за дисање, угљен-диоксид неопходан за фотосинтезу и азот неопходан за синтезу биљних беланчевина; производну функцију (секундарну) – кисеоник из ваздуха омогућава процес сагоревања ради производње енергије (Hyndman, Donald; Hyndman, David., 2011:2).

Температура ваздуха утиче на све сфере човековог живота, као и на систем одбране једне земље. Уколико су просечне температуре ваздуха више, целокупна одбрана мора се прилагодити том фактору, за разлику од нижих температура ваздуха где је потребно обезбедити додатну енергију за покретање техничких средстава, људства и опреме.

Утицаји климатских промена на промену природног амбијента

Климатске промене, као вишедимензионалне и свеобухватне претње, у великој мери утичу на различите промене у природном амбијенту на којем почива целокупна међународна заједница (Lane, 2008:71). Оне представљају значајан безбедносни ризик и носе бројне изазове, попут: смањења енергетског приступа, смањења доступности хране, повећане учесталости и интензитета хидрометеоролошких катастрофа, расељавања становништва, повећања јавних здравствених проблема и недостатка воде (Clifford, 2011:111).

Табела 1 – *Пројекције утицаја климатских промена на природни амбијент*
(Извор: Rajib, Sharma, 2011:58).

Пројектоване климатске промене	Репрезентативни примери утицаја
Више максималне температуре: више топлих дана и топлотних таласа у скоро свим областима (врло вероватно)	<ul style="list-style-type: none"> • Повећана учесталост смрти и тешких болести код старијих група и сиромашнијих становника. • Повећање топлоте код стоке и дивљачи. • Смене туристичких дестинација. • Повећан ризик од оштећења на великом броју усева. • Повећана потреба за хлађењем и смањењем потрошње електричне енергије.
Више максималне температуре; мање хладних дана, мразева и хладних таласа у скоро свим деловима (веома вероватно)	<ul style="list-style-type: none"> • Смањење морбидитета и морталитета. • Смањење ризика од оштећења усева, а повећан ризик за остале. • Проширен опсег и активности неких штеточина и болести. • Смањена потражња за топлотном енергијом.
Интензивније падавине (веома вероватно у многим областима)	<ul style="list-style-type: none"> • Повећање броја поплава, клизишта, лавина и одрона. • Повећана ерозија тла. • Повећање поплава може повећати отицање воде са равница. • Повећан притисак на владе и системе осигуравајућих кућа.
Повећан број суша у већини средина са средњом континенталном климом (вероватно)	<ul style="list-style-type: none"> • Смањени приноси. • Повећана оштећења структура услед сакупљања терена. • Смањен квалитет и квантитет воде. • Повећан ризик од шумских пожара.
Повећање броја тропских циклона са ветром средњег и високог интензитета (вероватно у неким подручјима)	<ul style="list-style-type: none"> • Повећан ризик за људе, ризик од инфекција и епидемија и друго. • Повећана ерозија обала и оштећења приморских објеката. • Повећана оштећења обалних екосистема, коралних гребена и мангрова.
Интензивне суше и поплаве повезане са феноменом Ел Ниња (вероватно)	<ul style="list-style-type: none"> • Смањење пољопривредног земљишта у подручјима под сушом и поплавама. • Смањење хидроенергетског потенцијала у сушним подручјима.
Повећање падавина за време монсонских киша у Азији	<ul style="list-style-type: none"> • Повећање броја поплава и суша са оштећењима у тропским деловима Азије.
Повећан интензитет олуја у деловима око екватора	<ul style="list-style-type: none"> • Повећан ризик по људско здравље. • Повећани губици имовине и других објеката. • Повећана оштећења приобалних екосистема.

Губитак територије и гранични спорови

Све научне анализе потврђују хипотезу да би се у будућности могле догодити велике промене на Земљиној површини. Смањење приобаља и потапање великих области може да доведе до губитка територије, чак и читавих држава, као што су оне мале острвске. У складу с тим, вероватно ће доћи до озбиљних спорова око копнених и поморских граница, као и других територијалних права (Theisen et al, 2011:85). Гранични спорови биће у великој мери све чешћи. Проузроковаће их последице климатских промена на различите начине, као што су: еколошке миграције услед недостатка природних ресурса (вода за пиће, енергенти за грејање итд.), тежња ка гомилању различитих природних ресурса који постају дефицитарни због страха да ће се личне залихе смањити у тој мери да ће проузроковати унутрашње немире, одређен број држава мораће да пресели своје становнике услед природних катастрофа, као и подизања нивоа мора и океана које ће у потпуности елиминисати њихове територије. Поред тога, доћи ће и до миграција услед тежње за бољим и сигурнијим животом.

Миграције становништва изазване погоршавањем услова у природном окружењу

Уједињене нације у својим проценама износе податак да ће до 2020. године цифра еколошких избеглица достићи милион (Refugees, Climate Change and Instability, 2005:32). Поједине државе које су екстремно подложне климатским променама већ позивају на међународно признање оваких, еколошки покренутих миграција.

Такве миграције могле би да повећају конфликте у транзитним областима и одређеним државама (Klare, 2001:13). Европа би могла да очекује суштинско повећање миграторног притиска. Делови становништва који су већ сада изложени лошим здравственим условима, незапослености и социјалној ексклузији, сматрају се подложнијим ефектима климатских промена, што може да појача или изазове миграције унутар или између држава. Мањак и скупоћа хране мотивисаће људе на протесте и миграције ка северу, упозоравају стручњаци (Deudney, 1999:30). Климатске промене ће вероватно допринети кретању људи унутар и изван граница, преко кратких и дугих периода, кроз своје последице на животни стандард, здравље и одрживост насеља (CSCAP, 2010:6).

Непланиране миграције великих размера могу довести до повећања социјалних поремећаја, као што су: притисак на јавна добра и услуге, ривалство над ресурсима, проблеми граничне контроле (Busby, 2007:21). До 2020. године на свету ће бити 50 милиона „*еколошких избеглица*“, односно оних које ће под дејством климатских промена мигрирати у северније области, порука је годишњег скупа Америчког удружења за унапређење науке (Nohet, 1999:63). Према њима: „*Када људи не живе у подношљивим условима, они мигрирају*“, упозорила је професорка Кристина Тирадо са Универзитета Калифорније.

Јужноевропске земље већ се суочавају са наглим повећањем онога што је годинама био спор, тврде стручњаци, али и упозоравају на упоран прилив миграната из Африке који ризикују и животе да би прешли Гибралтарски мореуз и из Марока стигли до Шпаније или да би на импровизованим пловилима доспели из Туниса и Либије до Италије (Lee, 2009:17). Стручњаци истичу да су, уз многе политичке и религијске фак-

торе, мањак и скупоћа хране оно што мотивише становништво на протесте и појачане миграције на север. Људи који, због суше, ерозије и еколошких проблема, више немају услове за живот у својим земљама принуђени су на селидбу, наглашавају стручњаци.

Тензије око снабдевања енергијом

Један од најзначајнијих потенцијалних конфликта око ресурса произилази из интензивног надметања великих сила око приступа енергетским ресурсима и њихове контроле (Vasudeva, 2005:32). Пошто се највећи део светских резерви хидрокарбона налази у регионима који су рањиви на климатске промене и пошто је низ држава произвођача нафте и гаса већ сада суочен са значајним друштвено-економским и демографским изазовима, нестабилност ће се вероватно повећати (Harper, 2012:96). Како до недавно недоступни региони услед климатских промена постају доступни, у будућности се може очекивати интензивирање отимања за ресурсе.

Климатске промене ће, вероватно, утицати на снабдевање климатски осетљивих извора енергије, посебно биомасе и хидроелектрана (Mazo, 2010:73). Такође, вероватно ће утицати на инфраструктуру која се користи за добијање и дистрибуцију енергије, на пример нафтних и гасних платформи и цевовода. Последице оваквих утицаја на безбедност обухватају: прекид редовног снабдевања енергијом потребном за здравље и добробит сиромашних, прекид у снабдевању енергијом која је потребна за индустрију, домаћинства и најважније јавне услуге (CSCAP, 2010:7).

Сукоби због ресурса

Смањење обрадивог земљишта, све већа несташица воде, смањење залиха хране и рибе, повећање броја поплава и продужене суше већ се дешавају у многим деловима света (Trondalen, 2009:46). Климатске промене ће променити обрасце падавина и додатно смањити доступну слатку воду у појединим регионима чак од 20 до 30% (Wilson, 1983). Пад продуктивности у пољопривреди имаће за последицу погоршање прехранбене безбедности у најмање развијеним државама и до неодрживог раста свих цена хране (Paskal, 2010:34). Несташица воде посебно има потенцијал изазивања грађанских немира који би водио значајним економским губицима, чак и у снажним економијама. Укупни ефекат биће да климатске промене додатно подстичу постојеће конфликте око иначе смањених ресурса, поготово тамо где је приступ овим ресурсима политизован (Klare, 2001:23).

Географски примери

Широм света прате се и анализирају утицаји климатских промена на одређене регионе Земље. Извештаји су различити, али истраживања показују да промене доводе и да ће у све већој мери утицати на температуру околног ваздуха, што ће имати за последицу промене биланса падавина и временских образаца, што може довести до других промена (Harper, 2012:72). Климатске промене не може избећи ниједна држава на планети Земљи.

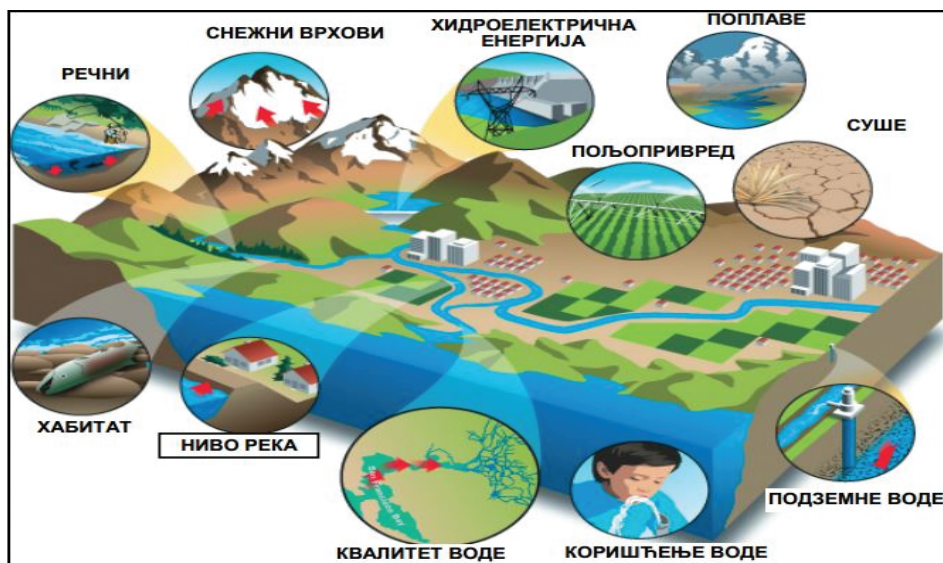
Како се не бисмо упуштали у разматрање утицаја климатских промена на поједине земље, изложићемо њихове утицаје на различите регионе света. Тако, када је реч о Африци, повећање суша, недостатак воде и превелико искоришћавање земљишта довешће до деградације земљишта и може резултирати губитком од 75% обрадивог земљишта које се напаја кишом (Wilson, 1998). Делта Нила може бити угрожена због пораста нивоа мора и салинизације пољопривредних области, док 12% до 15% обрадивог земљишта може бити изгубљено услед пораста нивоа мора у овом веку, што би до 2050. године погодило 5 милиона људи (Singh, 2007:34).

У јужном делу Африке суше резултирају сиромашним жетвама, што доводи до небезбедности у погледу хране у више области са милионима људи који ће бити суочени са несташицама хране (Lee, 2009). Миграције у том региону, али и миграције из осталих региона, преко северне Африке до Европе вероватно ће се повећати. На Блиском истоку системи за снабдевање водом су већ сада под великим притиском. Отприлике око две трећине арапског света зависи од извора воде изван њихових граница. Очекује се да ће у рекама Јордан и Јармук доћи до знатног смањења протока, што ће погодити Израел, палестинске територије и Јорду (Tetraais, 2011:41). У складу са тим, пројектује се и значајан пад приноса усева у области која је већ сада највећим делом сушна или полусушна.

Јужна Азија је регион у којем ће подизање нивоа мора угрозити пребивалиште милиона људи, јер 40% становништва Азије живи у радијусу од 60 километара од обале мора (Scheffran, Battagliani, 2011:37). Проблеми са водом и губитак пољопривредне производње отежаће прехранивање све бројнијег становништва у Азији, које ће додатно бити изложено повећању инфективних болести. Промене монсонских киша и смањење дотока воде са Хималаја погодиће више од једне милијарде људи. Конфликти око преосталих ресурса и неконтролисана миграције довешће до нестабилности у региону који је важан економски партнер Европе, са факторима производње и дистрибуције концентрисаним дуж осетљивог приобаља (Секулић, et al, 2012:67). И у централној Азији већ је уочљива несташица воде која је, истовремено, кључни ресурс за пољопривреду и за производњу струје. Глечери у Таџикистану изгубили су трећину своје површине само у другој половини XX века, док је Киргистан остао без 1000 глечера у последње четири деценије (Lane, 2008:19).

Латинска Америка и Кариби сусрешће се са салинизацијом и дезертификацијом пољопривредног земљишта и смањењем производње значајних усева и стоке (Lee, 2009:19). То ће имати негативне последице на прехранбену безбедност. Предвиђа се да ће пораст нивоа мора повећати ризик од поплава у областима на ниској надморској висини. Такође, предвиђа се да ће повећање температуре површине мора, као резултат климатских промена, имати негативне ефекте на коралне гребене и изазвати промене у стаништима риба (Секулић, et al, 2012:50). Промене у обрасцима падавина и нестајање глечера знатно ће погодити доступност воде за људску потрошњу, пољопривреду и производњу струје, на пример у региону Анда.

Када је реч о Арктику, брзо топљење ледених капа, посебно на Арктику, отвара нове водене путеве и међународне трговинске правце (Buckland, 2007:31). Додатно, повећани приступ огромним ресурсима хидрокарбона у региону Арктика мења геостратешку динамику региона са потенцијалним последицама по међународну стабилности и европске безбедносне интересе (Podesta, Ogden, 2007:58).

Слика 1 – Могуће последице утицаја климатских промена
(Преузето са <http://www.Google.news>)

Национална одбрана у условима постојећих и будућих промена природног амбијента под утицајем климатских промена

О климатским променама данас се много расправља. Међутим, у друштву оних који упозоравају на могуће последице промена климе, сада су и стручњаци који се баве безбедносним наукама (Executive Office of the President, 2010:31). Радни састанци на националном или међународном нивоу, као и у оквиру конвенције Уједињених нација о климатским променама, по правилу су искључиво били у домену националних министарстава за заштиту животне средине. Међутим, што је више сазнања о тој теми, постаје јасно да климатске промене не могу да се ограниче само на аспект заштите животне средине. Сваким даном постаје све јасније да климатске промене не утичу само на животну средину, друштво и привреду, већ и на глобалну стабилност и националну безбедност (Buckland, 2007:13).

„Климатске промене и њихове последице, пре свега повећавају притисак на земље које већ сада имају проблема за здрављем људи, снабдевањем електричном енергијом, водом за пиће и које се боре са тешким демографским проблемима”, каже адмирал Нејл Морисети, специјални изасланик британске владе за климатску и енергетску безбедност (Schwartz, Doug, 2003:24). Уколико резерве хране, због поплава, суша и екстремних временских прилика, постану све мање, то би се снажно одразило на политичку стабилност читавих региона, сматра Морисети. Он истиче да то није проблем само сиромашних, већ свих земаља глобализованог света.

Табела 2 – *Могуће војне последице климатских промена*
(Извор: Тајни извештај Пентагона о клими, 2008:11-12).

	ЕВРОПА	АЗИЈА	САД
2010–2020.	<p>2015: Сукоб унутар ЕУ око хране и снабдевања водом доводи до чарки и затегнутих дипломатских односа.</p> <p>2018: Русија се придружује ЕУ, обезбеђујући енергетске ресурсе.</p> <p>2020: Миграције из северних земаља, као што су Холандија и Немачка у Шпанију и Италију.</p>	<p>2015: Стратешки споразум између Јапана и Русије око Сибира и сахалинских енергетских ресурса.</p> <p>2018: Кина интервенише у Казахстану како би заштитила нафтовод који редовно нападају побуњеници и разбојници.</p>	<p>2015: Европске миграције у Сједињене Америчке државе.</p> <p>2016: Сукоби са европским земљама око права на риболов.</p> <p>2018: Забринуте за Северну Америку, САД образује савез са Канадом и Мексиком.</p> <p>2020: Министарство одбране отвара границе за избеглице са Кариба и из Европе.</p>
2020–2030.	<p>2020: У порасту су чарке око воде и сеобе народа.</p> <p>2022: Чарке између Француске и Немачке око приступа Рајни.</p> <p>2025: ЕУ се ближи распаду.</p> <p>2027: Повећане миграције према медитеранским земљама попут Алжира, Марока, Египта и Израела.</p> <p>2030: Близу 10% европског становништва иселава се у друге земље.</p>	<p>2020: Трајни сукоби у југоисточној Азији, Бурми, Лаосу, Вијетнаму, Индији, Кини.</p> <p>2025: Унутрашње прилике у Кини драматично се погоршавају, доводећи до грађанског рата и рата на границама.</p> <p>2030: Расту напетости између Кине и Јапана око руских извора енергије.</p>	<p>2020: Цена нафте скаче услед опасности по снабдевање због сукоба у Персијском заливу и Каспијском мору.</p> <p>2025: Унутрашње борбе у Саудијској Арабији доводе кинеске и америчке поморске снаге у Персијском заливу у директан сукоб.</p>

Званичник из програма УН за екологију Ахим Штајнер изјавио је да климатске промене представљају велику претњу по мир и безбедност у будућности (Paskal, 2010:56). Штајнер наглашава да ће климатске промене „експоненцијално” повећати обим природних катастрофа. Такође, јасно упозорава да учесталост природних катастрофа широм планете може да се покаже као велики изазов за човечанство у

наредним деценијама. У исто време, Немачка објављује прво саопштење у којем се повезују климатске промене са глобалним миром и питањем безбедности (Mazo, 2010:37). У саопштењу је изражена „*забринутост због могућих негативних последица којима климатске промене на дугорочном плану могу погоршати постојеће претње по међународни мир и безбедност*” (Mazo, 2010:37).

Планери Пентагона су у свом новом четворогодишњем извештају за Конгрес климатске промене сврстали међу безбедносне претње (Mathews, 1989:140). Сврставању климатских промена међу безбедносне приоритете претходило је оснивање „*Центра за истраживања климатских промена*”, при Централној обавештајној агенцији – ЦИА, у октобру. Различите прогнозе уверавају да ће природне катастрофе и остале последице климатских промена у будућности добити на интензитету, а можда и на учесталости, изјавила је заменица помоћника министра одбране за стратегију Аманда Дори (Lane, 2008:21). Али, нова пажња коју амерички безбедносни званичници посвећују клими не значи да су Пентагон и ЦИА заузели стране у расправи око ваљаности података о глобалном отопљавању. Као и код нуклеарног тероризма, смртоносни пандемија или биолошког ратовања, то само значи да желе да буду спремни. Један обавештајни званичник који прати климатске промене изјавио је да он „*увек гледа најгори могући сценарио*” и било да је реч о глобалном загревању или изгледима да држава А окупира државу Б, он каже да само процењује највероватнији исход, а који је и најгори (Lane, 2008:21).

Војни званичници, научени да израђују детаљне планове за широки спектар случајности, сличног су става. Вицеадмирал Ли Ган, морнарички ветеран са тридесетпетогодишњим стажом и председник пројекта америчке безбедности, изјавио је да „*Американци очекују да војска има план за најгоре*” (Koubi, 2012:34). Он је додао да је то „*врста размишљања која је уверила већину војних лидера да су климатске промене стварна претња и да војска игра важну улогу у суочавању с њом*”.

Међу сценаријима који забрињавају безбедносне планере налази се топљење ледене масе планинског масива Хималаја (Podesta, Ogden, 2007:31). Према тој теорији, реке које хране хималајски ледењаци прво би поплавиле нижа подручја, а затим би пресушиле, с нестанком ледника. То би угрозило десетине милиона људи у низијама Бангладеша, изазвало масовне миграције, а затим и ратове, процењују војни стручњаци из САД и с индијског потконтинента.

Аутори „*Четворогодишњег одбрамбеног прегледа*” добили су упутства Конгреса да прихвате процене Међувладиног панела о климатским променама (IPСХ), међународног тела које су основале УН и Светска метеоролошка организација (WMO), како би прикупљали податке и извештавали о глобалним климатским подацима (Busby, J. (2007:71). Промене климе, по речима вицеадмирала Гана, могле би утицати и на бродоградњу и конструисање авиона, јер се мора узети у обзир да ће за 20, 30 или 50 година бродови пловити, а авиони летети у сасвим измењеним условима.

У новом извештају који Пентагон припрема за Конгрес требало би да буде дефинисано шта глобално отопљавање може да значи за „*улогу, мисије и постројења*” Министарства одбране (Koubi, 2012:34). Краткорочно гледано, климатске промене важније су за обавештајце него за војне планере. Аналитичари из Националног савета за безбедност настоје да развију систем раних упозорења, како би се на време сигнализирало којим подручјима прети глад или којим је државама угрожена

стабилност због евентуално драматичних климатских промена (Buckland, 2007:18). Климатске промене у наредних двадесет година могле би довести до глобалне катастрофе и погибије милиона људи у ратовима и природним катастрофама. У извештају се наводи да ће се ратови у будућности водити не због вере, идеологије или националног поноса, већ пуког опстанка.

Значајно је споменути и различита мрачна предвиђања која би и те како могла утицати на ажурирање планова одбране широм света (Busby, J. (2007:71): ратови ће се у будућности водити због опстанка, а не због религије, идеологије или националне части; разорне олује рушиће одбрамбене обалне бедеме, тако да на великим деловима холандског тла неће постојати услови за становање; просечна годишња температура пашће на минус 13 степени, клима у Британији постаће хладнија и сувља, док ће климатски тип постати сличан сибирском; број смртних случајева услед рата и глади порашће на милионе, број становника ће опати; нереди и међународни конфликти раздираће Индију, јужну Африку и Индонезију; приступ водама постаће основни темељ за сукобе, а области око Нила, Дунава и Амазона спомињу се као високоризичне; значајан пад могућности планете да „издржава” становништво постаће уочљив у наредних 20 година; богате области, као Америка и Европа, постаће „виртуелне шуме” које ће заустављати милионске миграције са тла потопљеног после пораста нивоа мора или са земљишта које је постало неплодно, читави таласи морепловаца представљаће узрочник значајних социјалних проблема; огроман пораст нуклеарног наоружања биће неизбежан; клима ће постати „економски проблем”, док ће олује, поплаве и удари врућине фармерима наносити огромну штету; више од 40 милиона људи у суптропским крајевима представљаће велики фактор ризика; у Европи ће унутрашњи сукоби бити узроковани масовним сеобама са преплављених обала; исељеници из скандинавских земаља тражиће топлије крајеве на југу; јужна Европа биће преплављена избеглицама из највише погођених афричких земаља; огромне поплаве погађаће главне житнице, укључујући и амерички Средњи запад, где снажни ветрови утичу на плодно земљиште; Кина ће бити нарочито рањива услед великог броја становника и потребе за храном; Бангладеш ће бити готово ненасељив због раста нивоа мора које загађује копнене залихе воде, итд.

Најдраматичнију од тих процена представља извештај Министарства одбране САД који тврди да климатске промене могу „потенцијално дестабилизovati геополитичке средине, што би довело до чарки, битке, па чак и рата због ограничених ресурса” (Шварц и Рендал 2003:2). Он идентификује несташицу хране, воде и прекинут приступ енергији, као кључне утицаје који би покренули рат, и разговоре у погледу „одрживости”, „древних непријатељстава” и „борби за приступ”. Такве претпоставке углавном су више производ идеологије него што су докази о конфликту. Они су још теже одрживи када се примењују у случају климатских промена с обзиром на то да су исходи климатских промена на биофизичким системима и даље помало несигурни, а одговор друштвених система на такве промене је веома неизвестан.

Различити аутори указују на то да климатске промене могу да повећају ризик од насилних цивилних сукоба поткопавањем живота људи и група који су зависни од природних ресурса и подривају способност држава да пружају услуге које помажу људима да одрже своје зараде и да помогну у одржавању и изградњи мира (Bernauer, et all, 2012:31).

Врсте одговора који би могли помоћи обухватају: политичко и институционално јачање, регионалну и међународну сарадњу, праћење, истраживање и технологију, јавну свест, образовање и обуку, финансије и мобилизацију ресурса. Било би мудро почети спровођење тих одговора у блиској будућности, признајући да постоји неизвесност у погледу рока настанка тих безбедносних ризика, од којих ће се неки постепено појављивати, а неки од њих могу имати брз почетак и катастрофалне последице (Bernauer, et all, 2012:31).

Све је већи страх да ће климатске промене, које се сада већ дешавају, имати још страшније последице у будућности и изазвати нестабилност и неред на националном, регионалном и међународном нивоу, што би могло довести и до оружаних сукоба (Mazo, 2010:51). При томе, најнасилнији сукоби очекују се у близини регија које би могле постати непогодне за становање због нпр. пустињских суша или пораста нивоа мора (Tertrais, 2011:25).

Природа климатских промена, неизвесност везана за тај феномен и његова све шира распрострањеност и комплексност додатно погоршавају тензије, ризике и претње које представљају климатске промене. Тренутно, међународна заједница гледа на климатске промене углавном кроз хуманитарне последице које би оне могле имати. Шире стратешке импликације још увек нису проучене, а у неким случајевима још увек нису прихваћене (или прихватљиве).

Државе, као субјекти међународне заједнице, морају проценити и одговорити на пуне стратешке импликације климатских промена – политичке, економске и војне, а не само реаговати на хуманитарне последице ових промена, иако су и оне, саме по себи, јако значајне. Морају се проучити све појединачне импликације са дубином војне стратегије, тј. способности војске да спроводи борбене операције. Потребно је обухватити и смањење глобалног загревања и прилагођавање климатским променама, што ће допринети директном избегавању кризе.

Из претходних излагања видело се да је у свету све чешће присутан тренд повећања свести о озбиљности климатских промена и њихових последица, као и о узрочно-последичној вези која постоји између последица климатских промена и конфликта. Уважавање ове чињенице од стране безбедносне заједнице и предузимање корака ка прилагођавању система одбране новонасталој ситуацији, као и променама које се очекују у будућности, један је од главних изазова са којима се срећу првенствено велике силе, а исти тренд требало би да прате и мање државе с обзиром на то да су оне и најрањивије на могуће последице.

Поред тога, промењен карактер претњи које су данас имуне на традиционалне одговоре и захтевају другачији приступ, како у организацији самог система одбране, тако и у погледу стратешког планирања одбране у великој мери опредељује и ниво успешности саме мисије одбране. Потребе одбране данас се дефинишу на темељима планирања на основу капацитета уместо досадашњег планирања одбране на основу перципираних претњи, што је посебно било карактеристично за период хладног рата, када је већина земаља организовала и планирала своју одбрану у односу на конкретну војну претњу која би могла да дође од друге државе. За разлику од тог периода, савремено постављен контекст организовања одбране захтева стално повећање капацитета како би се одговорило на широк спектар извесних и мање извесних претњи, без обзира на њихову природу, порекло или карактер, јер безбедносно

окужење никада није било динамичније. Потреба за повећањем капацитета нужно захтева већу потрошњу енергије и ресурса који би, као последица климатских промена, могли бити ограничени, па је самим тим сасвим јасна велика забринутост војних и других званичника због последица климатских промена.

Одговорно планирање одбране, које узима у обзир климатске промене и њихове последице, одликује се уважавањем ограничености ресурса и енергије који у великој мери могу утицати на успешност мисије у условима када је потребна стопроцентна оперативност, и окретање ка већем искоришћавању обновљивих извора енергије. У већим државама, попут Сједињених Америчких Држава, као што смо на основу низа усвојених докумената видели, иницијативе за успешно превладавање изазова које климатске промене носе собом инкорпорирани су у планове одбране, како на стратешком, тако и на оперативном нивоу.

Поред тога, имајући у виду да последице климатских промена могу изазвати хуманитарне катастрофе у различитим деловима света, често су најрањивије управо оне државе које имају најмање капацитета да предузму превентивне мере или да организују први одговор на кризу. Сиromaштво, пораст броја становника, неефикасна цивилна власт и кризе везане за животну средину четири су главна елемента који у међусобној комбинацији изазивају нестабилност и конфликт (Lee, 2009:23). Тамо где су ова четири негативна елемента присутна у највећој мери, војни инструмент државне силе је најпотребнији. Рецимо, у односу на све друге агенције америчке владе, војска је најспособнија и најиздржљивија, пошто поседује највише ресурса за остварење и одржавање мира и стабилности, као и највише капацитета за деловање на удаљеним територијама. Међутим, у већини случајева, оно што је потребно за смањење ефеката климатских промена и прилагођавање њима, као и њиховим дестабилизујућим ефектима, јесте приступ који је више динамичан. У глобализованом свету скоро сви проблеми прелазе границе, а проблеми животне средине препознати су као најтранснационалнији од свих (Klare, 2001:17).

Климатске промене утичу на поларне регије, морске обале и велике просторе у унутрашњости копна, обухватајући све светске регије. Њихове последице се једнако осећају у развијеном свету и у свету у развоју. Интерес који свет показује за безбедносне импликације климатских промена расте експоненцијално током последње две године (Секулић, et al, 2012:11). Наиме, климатске промене, ма шта да их узрокује, не само да су стварне већ су постале једна од главних опасности по транснационалну безбедност и закупиле пажњу свих заинтересованих за људску, као и националну безбедност. Дошле су у центар интересовања и попеле се на једно од првих места на безбедносним агендама на међународном нивоу и чини се да неће ускоро отићи са овог места.

У Сједињеним Америчким Државама настају нове стратегије и доктрине са посебним тежиштем на климатским променама (Buckland, 2007:97). Почетком 2009. године, управник Националне обавештајне службе Денис Блер, у свом првом годишњем извештају о претњама, вратио је у употребу термин „безбедност животне средине“ када је изјавио да „климатске промене, извори енергије, глобално здравље и безбедност животне средине ... представљају критична питања за будућност у којој ће глобално загревање и смањење ресурса имати дестабилизујући ефекат на многе регије и угрозити виталне интересе Сједињених Америчких Држава“ (Buckland, 2007:31).

Ипак, тешко је рећи да ли су климатске промене проглашене безбедносним ризиком. Национална законодавна власт, као што је амерички конгрес, и међународна тела, као што су Уједињене нације, у последње време често су мета великог броја различитих захтева који истичу хитност и опасност у проблему климатских промена (Tetra, 2011:18).

Уопштено говорећи, проблем климатских промена још увек није довољно наглашен, нити му је дат значај који заслужује због свог директног утицаја на становништво и животну средину (Center for Naval Analyses, 2007:79). Са становишта безбедности може се дати и превелики и премали значај људским и геополитичким импликацијама, политичким и економским последицама, као и последицама по животну средину које би климатске промене могле проузроковати.

До данас им је углавном придавано премало значаја, али се чини да се то мења. Климатске промене привлаче све више пажње следбеника концепта људске безбедности, одрживе безбедности и националне безбедности, и то не обавезно само у контексту пружања хуманитарне помоћи у случају катастрофе (Buckland, 2007:21). Нажалост, као што је био случај и са усвајањем закона о заштити животне средине уопште, већина нових споразума, закона, регулатива и стратегија за умањење и прилагођавање климатским променама, као и препознавање њиховог значаја за безбедност, мораће да сачекају нове још страшније кризе од ових до којих је досад довело глобално загревање.

Климатске промене могу отворити нове морске линије комуникације и открити нове ресурсе за експлоатацију на врху света, али и потопити острвске државе услед пораста нивоа мора. Могу претворити нове области у пољопривредно земљиште, а друге у пустиње. Све то могло би се десити и брже него што неприпремљено становништво може да реагује. Масовне миграције на планети на којој живи 10 милијарди људи изгледале би много другачије од миграција у последњем леденом добу (Deudney, 1999:78). Пораст густине насељености доводи до пораста вероватноће да ће доћи до насилних сукоба. У том случају, и да се то спречи, сви инструменти државне моћи морају бити вешто употребљени.

Климатске промене нису разлог за још једну конвенционалну трку у наоружању, али је употреба силе (за одбрану) део 3Д стратегије (Deudney, 1999:47). Критичари теорије проглашења климатских промена безбедносним ризиком превиђају те улоге, вероватно због тога што не разумеју у којој мери би била значајна улога војске у избегавању кризе и у операцијама стабилизације. Базирано на нашим садашњим знањима о климатским променама, и безбедносним ризицима и претњама које би оне могле донети у будућности, климатске промене су једнако значајне за државе као за појединце, и вероватно ће тако остати до краја овог века ако не и дуже. Проглашавање климатских промена безбедносним ризиком је неопходно и неповратно и сада је право време да се то деси пре избијања неке велике еколошке катастрофе.

Последице климатских промена релевантне за националну одбрану Србије

Према већини прогноза, Србију, као и цео регион југоисточне Европе, очекују значајне промене климе у скорој будућности. Пројекције према регионалним климатским моделима предвиђају да ће пораст просечне температуре на годишњем

нивоу до краја овог века износити од 2,4 до 2,8 Целзијусова степена према оптимистичном сценарију (А1Б1), односно од 3,4 до 3,8 Целзијусова степена према песимистичном сценарију (А2) (Harper, 2012:101). Према свим сценаријима очекује се раст просечне температуре, уз одређене регионалне разлике, у свим деловима Србије (Секулић, et al, 2012:11). Са падавинама је ситуација нешто сложенија. Према А1Б1 сценарију очекује се смањење количине падавина на целој територији Србије, уз нешто слабије изражено смањење у Војводини и неким деловима источне Србије (Секулић, et al, 2012:13). Према А2 сценарију у Војводини ће се повећати количина падавина, а у осталим деловима Србије ће остати иста или ће се смањити. Врло је вероватно да ће се Србија у скорој будућности суочити и са повећаним бројем природних катастрофа и то, пре свега, поплава, суша и пожара (Поповић, et al, 2008:49). Уколико се обистине предикције о даљем повећању присуства гасова стаклене баште у атмосфери, према резултатима модела може се очекивати знатно топлија клима, нарочито током летњих месеци, као и мања количина падавина.

Према проценама Међународног панела за климатске промене (IPCC) Србија се налази у региону који је увелико погођен климатским променама. Климатолог Данијела Божић указује да све што се дешава у данашње време – екстремне промене временских прилика у току дана, нагле осцилације температура, јаке кише, град, поплаве, појаве клизишта, ерозија земљишта и друге екстремне промене времена, последица управо климатских промена (Поповић, et al, 2008:49). Она сматра да је очигледно да клима у нашој земљи више није иста као пре 10 година. Дакле, неминовно је већ уочљив нагли и готово дневни прелазак с једног на друго годишње доба, а може се очекивати и да више нећемо имати четири јасно изражена годишња доба! То значи да се може заборавити на дуга топла лета или три летња месеца без падавина, већ се људи морају навићи на смену сушних периода праћених високим температурама и периода са екстремним дневним количинама кише. Зиме више неће имати онолико дана са снегом као раније. Снежних падавина и ниских температура ће бити, али у неком краћем периоду од две-три недеље. Поред Данијеле Божић и директор Сектора за климатске промене РХМЗ Горан Пејановић потврђује да се у Србији већ осећају озбиљне последице климатских промена (Исалиловић, Срна, 2011:78). По њему, Србија већ има повећан број тропских дана и ноћи, а мањи број ледених дана. Просечна температура у Србији порасла је од 0,5 до 0,7 Целзијусових степени у односу на 1961. годину, а у истом периоду имамо и благи пораст количина падавина. Зиме су у целини топлије, али са наглим осцилацијама температуре. Управо због тога се дешава да се јавља ледени талас у трајању од две до три недеље, са екстремно ниским температурама, да би затим температуре скочиле на 20 степени. Управо су ове нагле промене времена последица климатских промена. Оне су и довеле до тога да више не постоје јасни прелази из једног годишњег доба у друго.

Ако просечне температуре у Србији наставе да расту, земља би могла да буде погођена сушама, несташицама хране и тропским болестима – наводи се у извештају Министарства животне средине и просторног планирања о климатским променама, који је усвојила Влада (Република Србија, 2011). Према објављеном извештају, просечне температуре у Србији повећаће се за отприлике један Целзијусов степен до 2030. године, ако се загађивање настави. Раст температуре могао би да износи између 2,4 и 3 степена до краја века (Секулић, et al, 2012:42). Истовремено, количина падавина знатно би се смањила. Србија би стога могла да се суочи са великим сушама

које би резултирале несташицом хране. У извештају се, такође, наводи да би дуге летње суше могле да буду прекидане краћим периодима јаких пљускова, што је довољно да изазове поплаве у одређеним деловима земље. Србија више неће имати четири годишња доба. Неће имати ни три летња месеца са температурама између 25 и 30 Целзијусових степени, него температуре преко 40 степени, пропраћене вишедневним повећаним падавинама (Република Србија, 2011).

Европски тим стручњака израдио је мапу – пројектовани утицај климатских промена у различитим европским регионима – који нажалост укључује само земље чланице Европске заједнице (Nigel, 1999:7). Према тој мапи Србија би могла да очекује промене климе сличне онима које се очекују у региону Грчке, Бугарске и Румуније, а које предвиђају: пораст температура и опадање годишњих падавина, као и мање расположиве количине воде; повећан ризик од суша и топлотног стреса; опадање приноса житарица; смањивање подручја погодних за гајење усева. Северни део Војводине делимично би могао да рачуна на промену климе која се предвиђа за регион који обухвата Мађарску и земље Средње Европе, а који очекује: повећање зимских падавина и поплаве, као и смањивање количине летњих падавина; повећан ризик од суша као и већи ризик од ерозије земљишта; продужење сезоне за узгој биља, као и повећање приноса (Република Србија, 2011).

Укупан отицај домицилних вода на територији Србије износи 16 милијарди м³ воде годишње (Секулић, et all, 2012:42). То чини око 1.500 м³ по становнику, што Србију сврстава у ред сиромашнијих земаља у односу на водне ресурсе. Десетоструко већа количина воде (162,5 милијарди м³) у Србију дотиче из суседних земаља, путем наших највећих река Дунава, Саве, Тисе, Дрине, Нишаве и Тамиша (Водопривредна основа Републике Србије, Службени гласник републике Србије, бр. 11/2002). У скорој будућности очекује се знатно повећање потреба за водом. Према проценама датим у Водопривредној основи, предвиђено је да ће у 2021. години у Србији бити неопходно око 5,6 милијарди м³ воде годишње. Захват воде таквог обима приближава се горњем нивоу одрживости и свакако да поставља многе изазове у управљању водним ресурсима. Додатне проблеме у коришћењу и очувању водних ресурса представља њихова неравномерна распоређеност у различитим деловима Србије. Подручја која су најгушће насељена и која имају највеће потребе за водом имају најмањи отицај. Војводина, Београд и Поморавље имају веома низак годишњи отицај, док су водом много богатији крајеви у планинским деловима Србије, и то нарочито југозападни и западни делови земље (Исаиловић и Срна, 2001).

Проблем евентуалних промена климатских особености у Србији у постојећим планским документима сектора вода, а пре свега у Водопривредној основи Републике Србије, није експлицитно разматран. Међутим, овом проблему посвећена је значајна пажња, тако да је још 2000. године за потребе тадашњег Министарства пољопривреде, шумарства и водопривреде урађена студија „Воде за XXI век“ (Институт за водопривреду „Јарослав Черни“, 2001), чија је основна намена била да се сагледају могућности Републике Србије да одговори на све јаче притиске на овај природни ресурс, односно да сагледа одређене „граничне“ (следећих 100 година) потребе за водом на територији Србије, расположиве ресурсе вода и начине за њихово искоришћавање, као и да пружи одређене смернице за рационално „затварање“ биланса вода, а све у условима могућих промена климе.

Ипак, упркос суморним предвиђањима стручњака у погледу испољених ефеката климатских промена у Србији, као и оних који се у будућности могу очекивати, увидом у стратегијска документа Републике Србије из области безбедности и одбране може се закључити да се у нашој земљи овим појавама још увек не придаје довољно значаја. Наиме, у попису изазова, ризика и претњи у Стратегији одбране РС, климатске промене се не помињу као један од изазова, док су у Стратегији националне безбедности климатске промене препознате као могући изазов, али се њихови ефекти разматрају у контексту промене биодиверзитета у економским системима и поремећаја пољопривредне производње. Инкорпорирање могућих последица климатских промена у планирање и организовање система одбране Републике Србије од кључног је значаја за успешно превазилажење свих изазова и претњи до којих би у вези са њима у ближој или даљој будућности могло доћи. Прихватање постојања климатских промена као потенцијалне претње ствара предуслов за интензивирање дискусија о овој теми међу стручњацима из области одбране и безбедности, како би се смањила рањивост система одбране на амбијеталне промене изазване климатским променама, као и на одређена ограничења у погледу снабдевања ресурсима, материјалима или енергијом. То, такође, ствара плодно тло за планирање одговора на потенцијалне изазове у вези са климатским променама, без обзира на њихов степен извесности, посебно уколико се узме у обзир чињеница да безбедносне и одбрамбене структуре сваке земље поседују и највеће капацитете да на њих одговоре.

Закључак

Климатске промене су стварност и оне задиру у све сегменте људских живота. Уз смањење глобалних и локалних могућности за преживљавање тензије и конфликти би могли да захвате цели свет, изазивајући успостављање две суштинске стратегије – одбрану и напад. Народи ће бити приморани, поготово они који су способни за тако нешто, да подигну утврђења око својих земаља, чувајући залихе за себе. Мање способни и срећни народи, нарочито они који су већ били у сукобу са својим суседима, могли би да покрену ратове за храну, пијаћу воду или енергију. Такође, врло је вероватно да би могли да се формирају неприродни савези, будући да су измењени приоритети и циљеви – одбрана природних богатстава од којих зависи опстанак, уместо религије, идеологије или националног поноса.

Конкретно, истражујући климатске промене и националну одбрану, искристалисали су се следећи закључци:

1. Последице климатских промена су већ присутне.
2. Климатске промене све више интересују политичаре и званичнике одбране широм света.
3. На националном и међународном нивоу расправља се о безбедносним импликацијама климатских промена.
4. Предвиђања међународних сукоба која произилазе из климатских промена су преурањена, али не и неостварљива.
5. Климатске промене се препознају као мултипликатор претњи широм света.
6. Вода, земљиште и ваздух су кључне компоненте природног амбијента као фактора одбране.

7. Климатске промене у великој мери утичу на повећање ризика од природних катастрофа које представљају озбиљан невојни изазов, ризик и претњу безбедности.

8. Климатске промене вероватно ће изазвати: губитке територија и граничне спорове, миграције становништва, погоршавање услова живота, тензије око снабдевања енергијом, сукобе због ресурса,

9. У великом броју стратегија одбране, климатске промене сврстане су у ред озбиљних безбедносних претњи.

10. Системи одбране широм света, укључујући и нашу земљу, још увек нису прилагођени измењеном безбедносном амбијенту.

Литература

- [1] Rajib, S., Sharma, A. (2011). *Climate and Disaster Resilience in Cities*. United Kingdom: Emerald Group Publishing Limited.
- [2] Barnett, J., Adger, N. (2007). *Climate Change, Human Security and Violent Conflict*. *Pol. Geog.*, 26: 639-655. DOI: 10.1016/j.polgeo.2007.03.003.
- [3] Happer, W. (2012). *No Need to Panic About Global Warming*. New York: Wall Street Journal.
- [4] Ball, R. (2009). *Climate Change and Sustainable Futures*. *Syst. Prac. Act. Res.*, 22: 139-148. DOI:10.1007/s11213-009-9119-y.
- [5] Димитријевић, Д. (2010). *Трендови еколошке безбедности у XXI веку*. Београд: Универзитет у Београду, Факултет безбедности.
- [6] Environmental Protection Agency, U.S. Environmental Protection Agency (2007). *Nanotechnology White Paper*, Washington.
- [7] George, C. (2008). *Climate Issues and Questions*. Washington, DC: George C. Marshall Institute.
- [8] Parry, L. (2007). *Climate Change 2007: Impacts, Adaptation and Vulnerability*. In: *Contribution of Working Group II to the Fourth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change*, Parry, M.L. (Ed.). Cambridge University Press, Cambridge, pp: 976. ISBN: 0521880106
- [9] Baldwin, D. (1995). *Security Studies and the End of the Cold War*. *World Politics* (117-141).
- [10] Piguët, E. (2008). *Climate Change and Forced Migration*. *New Issues in Refugee Research-UNHCR working pp: 153*. www.bvsde.paho.org/bvsacd/cd68/new_issue153.pdf.
- [11] Trondalen, M. (2009). *Climate Change, Water Security and Possible Remedies for the Middle East*. Paris: UNESCO.
- [12] United Nations Development Program, (2008). *Fighting Climate Change*. *Human Development Report 2007, 5th Edn.*, Palgrave Macmillan, New York, ISBN-10: 0230547044, pp: 384.
- [13] Homer-Dixon, T.F. (1991). *On the threshold: Environmental Changes as Causes of Acute Conflict*, *International Security* 16,2 (Fall) 76-116
- [14] Homer-Dixon, T.F. (1994). *Environmental Scarcities and Violent Conflicts: Evidence from Cases*, *International Security* 19, 1 (Summer) 5-40
- [15] Homer-Dixon, T.F. (2001). *Ingenuity Gap*. Alfred A. Knopf .New York – Toronto.
- [16] Ibararan, E., Ruth, S., (2009). *Climate Change and Disasters: Microeconomic Performance and Distributional Impacts*. *Londond, Environ. Dev. Sustain*, 11: 549-569. DOI: 10.1007/s10668-007-9129-9.
- [17] Podesta, J., Ogden, P. (2007). *The Security Implications of Climate Change*. *Wash. Quar.*, 31:115-138.
- [18] Гавриловић, Љ., Гавриловић, Д. (2011). *Географија*. Београд, Завод за издавање уџбеника

- [19] Јанковић, С.: Сукоби на Блиском истоку, основна обележја, Међународна политика, вол. LIX, бр. 2-3, стр. 287.
- [20] Mazo, J. (2010). *Climate Conflict*. New York: Routledge, 2010.
- [21] Barnett, J., (2011). Dangerous Climate Change in the Pacific Islands: Food Production And Food Security, Reg. Environmental Change, 11: 229-237. DOI: 10.1007/s10113-010-0160-2.
- [22] Clifford, O. (2011). *Catastrophic Disaster Planning and Response*. United States: Taylor and Francis Group, LLC.
- [23] Hyndman, Donald; Hyndman, David. (2011). *Natural hazards and Disasters: Third Edition*. Canada: Brooks-Cole, Cengage Learning.
- [24] Lane, L. (2008). *National Security Implications of Climate Change*. Hearing of the Permanent Select Committee on Intelligence and the House Select Committee on Energy Independence and Global Warming. Washington, DC: U.S. House of Representatives.
- [25] Theisen, M., Helge, H., Halvard, B. (2011). *Climate Wars? Assessing the Claim that Drought Breeds Conflict*. International Security 36, no. 3 (2011): 79-106.
- [26] Refugees, Climate Change and Instability. Human Security and Climate Change. Oslo, Norway: International Peace Research Institute, 2005. 1-20.
- [27] Klare, M. (2001). *Resource Wars*. New York: Metropolitan Books.
- [28] Deudney, D. (1999). *Environmental Security: A Critique*. In *Contested Grounds: Security and Conflict in the New Environmental Politics*, by Daniel Deudney and Richard Matthew, 187-219. Albany: State University of New York Press.
- [29] A Memorandum from the Council for Security Cooperation in the Asia Pacific (CSCAP), (2010). *The Security Implications of Climate Change*. New York: RAND.
- [30] Busby, J. (2007). *Climate Change and National Security: An Agenda for Action*. New York: Council on Foreign Relations.
- [31] Lee, J. (2009). *Climate Change and Armed Conflict*. New York: Routledge.
- [32] Vasudeva, G., Steve S., Olga M. (2005). *Energy and Country Instability Project Report*, Reston, VA: Energy and Security Group.
- [33] Wilson, W. (1983). *Global Climate, World Politics and National Security*, in Nanda, V. P. (ed.), *World Climate Change: The Role of International Law and Institutions*, Westview Press, Boulder, Colorado, pp. 71-78.
- [34] Paskal, C. (2010). *Global Warring*. New York: Palgrave Macmillan.
- [35] Tertrais, B. (2011). The Climate Wars Myth. *Washington Quarterly* 34, no. 3: 17-29.
- [36] Scheffran, J., Battaglini, A. (2011). *Climate and Conflicts: The Security Risks of Global Warming*. Reg. Environ. Change, 11: 27-239. DOI:10.1007/s10113-010-0175-8.
- [37] Секулић, Д., Димовић, Д., Јовић, З., Тодоровић, Н. (2012). *Процена рањивости на климатске промене*, Србија. Нови Сад: Светски фонд за природу, Центар за унапређење животне средине
- [38] Buckland, B. (2007). *A Climate of War? Stopping the Securitization of Global Climate Change*. International Peace Bureau.
- [39] Executive Office of the President. (2010). *National Security Strategy*. Washington, DC: The White House.
- [40] Schwartz, P., Doug R. (2003). *An Abrupt Climate Change Scenario and Its Implications for United States National Security*. New York, Oxford Press.
- [41] Busby, J. (2007). *Climate Change and National Security: An Agenda for Action*. New York: Council on Foreign Relations.

- [42] Mathews, J. (1989). *Redefining Security*. Foreign Affairs, Spring 1989: 162-177.
- [43] Podesta, J., Ogden, P. (2007). *The Security Implications of Climate Change*. Wash. Quar., 31:115-138.
- [44] Bernauer, T., Tobias S. (2012). *Climate Change and International Water Conflict in Central Asia*. Journal of Peace Research 49, no. 1: 227-239.
- [45] Тајни извештај Пентагона о клими: *сценарио нагле климатске промене и њене импликације по безбедност Земље*, Службени гласник, Београд, 2008.
- [46] Center for Naval Analyses (2007). *National Security and the Threat of Climate Change*. Washington, DC: Center for Naval Analyses.
- [47] Поповић, Т., Живковић, М., Радуловић, Е. (2008). Србија и глобално отопљавање, Ниш, Конференција одрживи развој и климатске промене, стр. 47-54.
- [48] Исаиловић, Д., Срна, П. (2001): Хидролошки биланс површинских вода Србије и његове варијације. Управљање водним ресурсима Србије. Институт „Јарослав Черни“, Београд.
- [49] Министарство животне средине, рударства и просторног планирања, (2011). Извештај о стању животне средине у Републици Србији у 2011. години, Београд: Агенција за заштиту животне средине.
- [50] Nigel, A. (1999). *The Effect of Climate Change on Hydrological Regimes In Europe: A Continental Perspective*, Global Environmental Change, Volume 9, Issue 1, April 1999, Pages 5-23, ISSN 0959-3780, [http://dx.doi.org/10.1016/S0959-3780\(98\)00015-6](http://dx.doi.org/10.1016/S0959-3780(98)00015-6).
- [51] Pauw, C., Lauritzen, E. (2005). *Disaster Planning, Structural Assessment, Demolition and Recycling*. London: Taylor & Francis e-Library.

НАЈЗНАЧАЈНИЈИ УТИЦАЈИ НА ОДБРАМБЕНУ СПОСОБНОСТ РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ (КРИТЕРИЈУМИ ЗА ОДРЕЂИВАЊЕ ОБИМА ОРУЖАНЕ СИЛЕ У МИРУ И РАТУ)

Слободан Мишовић*
Универзитет у Београду, Факултет безбедности

Бројни су фактори који испољавају утицај на одбрамбену способност сваке земље, па и Републике Србије. Могу се сврстати у три најзначајније групе: спољашњи (екстерни), унутрашњи (интерни) и демографски. Свака од наведених група испољава различите утицаје, са аспекта њихове транспарентности, бројности и актуелности. У савременој међународној заједници многи елементи у сфери одбрамбене функције великих и развијених земаља су удружени, а код малих и неразвијених земаља пренети су или зависни од колективних система одбране. Посебно место има група демографских фактора, према којима се у савременим условима одређује обим (величина) оружане силе, као темељног постулата одбране највиших вредности једне земље – друштва. Због тога је неопходно приближније дефинисати сам појам „одбрана“, како би се приближили даљем разматрању њене функције и снага које је реализују.

У међународној заједници постоје три основна критеријума по којима се одређује или прорачунава обим (величина) оружане силе сваке земље: величина територије, величина мобилизацијског напрезања становништва и број стратегијских праваца које оружаним снагама треба затварати у свим ситуацијама. Њих непосредно условљавају: место земље у међународној заједници, друштвено-политичка и економска способност земље. На основу тих критеријума и наведених елемената биће сагледали сви релевантни утицаји на одбрамбену способност Србије.

Кључне речи: *одбрана, фактори, елементи, мобилизацијско напрезање становништва, насељеност, квантитативни фактори становништва, фактори утицаја, последице, одбрамбена способност*

Општа разматрања појма одбране

Са војног становишта одбрана је вишезначан и вишекатегоријалан појам. Једностранни приступи бројних теоретичара, нарочито војних, нису упућивали на њену суштину. Покушаји дефинисања били су присутни и бројни у свим пери-

* Проф. др Слободан Мишовић је редовни професор Универзитета у Београду.

одима развоја људског друштва. Од најранијих простих људских заједница, па све до данас, одбрана је третирана зависно од хтења и нивоа спознаје оних који су одлучивали о стању, облику и организацији конкретне људске заједнице. Може се поуздано тврдити да основни узроци ненаучном, непотпуном и у већини случајева нетачном приступу и дефинисању одбране, и као војног категоријалног појма и као функције, леже првенствено у нивоима развоја наука одбране и донекле њене праксе. Да би се, са научног и стручног становишта, пришло потпунијем, целисходнијем и прихватљивијем схватању и дефинисању појма одбрана, неопходно је поћи од његовог етимолошког значења, условљености, својстава и најзначајнијих функција. То је пут стварања научне базе за даља разматрања елемената који ће довести до његове прихватљиве дефиниције. Такође, створиће се простор и отворити нова бројна питања, која ће у крајњем довести у склад разматрања одбране са војног аспекта као физичког, групног, националног и колективног статуса – стања.

Одбрана, у општим разматрањима, представља филозофску, социолошку, друштвену, политичку, културолошку, политиколошку, геополитичку и војну категорију. Као значајан категоријални појам, разматрају је бројне науке и научне дисциплине, што јој даје мултидисциплинарни карактер. Појам одбрана има вишеслојно значење – од физичке до колективне одбране. Етимолошко значење појма „одбрана” са војног аспекта је, у највећем броју случајева, неодређено или је везано за неке сурогате тог појма. Са војног аспекта¹ најчешће се разматра као: одбрамбена линија, одбрамбени рејон, одбрамбена зона, одбрамбени правац, одбрамбена дејства, одбрамбена операција, одбрамбена стратегија, одбрана као вид борбеног дејства и одбрана земље. Одбрана земље² као највиша категорија, подразумева „оружане и друге активности које имају основни циљ да се заштити и одбрани слобода, независност, суверенитет, територијална целокупност и уставом утврђено друштвено уређење земље”. Одбрана је једна од најважнијих и најузвишенијих функција државе. Неприкосновено је и неотуђиво право свих народа и националних мањина и право и дужност свих грађана.

При дефинисању појма одбрана морају се имати у виду утицаји бројних фактора: стање државе – друштва са аспекта људских и материјалних потенцијала; унутрашњи односи друштвено-политичких субјеката; стање у међународној заједници; војно-политички аспекти савременог рата; карактеристике савремених ратова; могући облици угрожавања највиших вредности државе – друштва; могуће врсте и облици агресије; снаге и средства за супротстављање агресији; начин организовања друштва и свих његових структура за одбрану; методе и облици супротстављања агресији и начин вођења одбрамбеног рата.

Бројни теоретичари сматрају да одбрана представља систем научних знања и вештина (теорија и пракса) о припремању и употреби свих структура државе ради заштите најзначајнијих друштвених, политичких, економских, културних, верских и војних потенцијала и других највиших вредности државе или друштва. Један број теоретичара сматра да одбрана представља систем теоријских ставова и усвојених решења у вези са заштитом државе од свих облика угрожавања њених највиших вредности: слободе, независности, суверенитета, територијалне целокупности и економског

¹ Војни лексикон, Војноиздавачки завод, страна 344-347, Београд, 1981.

² Војни лексикон, Војноиздавачки завод, страна 346, Београд, 1981.

развоја према сопственом виђењу. Одбрана представља усвојени стратегијски концепт према којем оружане снаге и друге структуре државе (друштва) имају основни задатак да штите независност, територијалност, интегритет и постојећи друштвено-политички систем од евентуалне агресије. Прихваћена је у свим државама које немају освајачке, агресивне и реваншистичке планове нити желе да доминирају другима. Може бити: статична и пасивна, али и изразито динамична када произилази из одлучности народа да се свим снагама и средствима супротстави агресору.

Може се закључити да одбрана „представља постојећу и пројектовану структуру, припремљеност и функционисање снага држава или коалиција усмерених на заштиту највиших националних вредности од свих облика угрожавања”. Одбрану сачињава структура подсистема, елемената, веза и међусобно усклађених процеса, тако да се њен циљ реализује, односно да она оствари сврху и намену утврђену највишим законским актима државе. Она представља сложен социотехнички систем са специфичним карактеристикама, које су резултат деловања бројних различитих чинилаца. При разматрању појма одбрана са војног аспекта неопходно је имати у виду положај појединца, његово понашање и мотивацију, унутрашњу структуру одбране, функционисање одбране и управљање одбраном.

Успешност одбране, као функције сваке државе, зависи од бројних чинилаца, а најзначајнији су: друштвено-економски статус државе; политички статус државе у међународној заједници; спољна политика државе; унутрашња политика државе; геостратегијски положај; укупни материјални потенцијали државе; јачина оружаних снага; историјски фактори и традиције. Свака држава има своје поимање одбране, па се јављају различити називи: народна одбрана, национална одбрана, одбрана и заштита, одбрана отаџбине, отаџбинска одбрана и слично. За све називе заједничко је да је одбрана задатак и обавеза целог друштва и свих грађана, а не само војске.

Оправданост изучавања „одбране” проистиче из њеног карактера, јер је она искључиво друштвена категорија – укључује целокупно друштво и све његове структуре. С обзиром на то да је одбрана реално право и обавеза свих грађана, она има специфичан карактер друштвене појаве. У развијеним земљама оперативни део оружаних снага је професионализован, али се у одбрану земље укључују сви њени грађани, па и у тим условима има друштвени карактер. У малим и неразвијеним земљама војска није професионализована, па у одбрани земље учествују сви грађани, из чега проистиче њен друштвени карактер. Научна оправданост изучавања одбране проистиче из три основна елемента: мултидисциплинарности одбране, јер се њоме баве све науке и научне дисциплине, зависности одбране од стања у међународним односима, што намеће истраживање принципа и организације на којима она почива и корелације одбране и изградње новог светског поретка.

Одбрана је научна област која има свој предмет изучавања, планирање, организацију и реализацију заштите највиших вредности државе – друштва. Предмет изучавања одбране јесте сагледавање карактера и начина организације заштите државе, почевши од великих сила које могу издвајати довољно средстава за заштиту своје територије, до заштите малих и неразвијених земаља које не могу одвајати значајнија средства за ту сврху и ако су принуђени да повећавају напоре и издатке у ту сврху. Она има своју теорију, а то је теорија одбране државе или држава у међународној заједници као друштва народа. Има и своје методе истражива-

ња, почевши од филозофских, општих, математичких, статистичких, географских и других научних метода. Њена истраживања су проверљива у пракси кроз конкретне показатеље одбране највиших вредности државе – друштва. Одбрана³ се најчешће дефинише као „вид борбеног дејства тактичких и здружених тактичких јединица, којим се ломи, одбија или задржава противник да би се одређени простор задржао за одређено време, или да би се сопствене снаге сачувале од већих губитака и добило на времену”. Као вид борбеног дејства, она представља складан однос борбеног поретка јединице у одбрани са постављеним задатком, земљиштем, временом и осталим елементима борбене ситуације.

На тим основама може се извршити подела одбране према више критеријума, а то су: (1) према критеријуму општости на општу и колективну, (2) према критеријуму стања државе – друштва на интерну – унутрашњу и екстерну – спољашњу, (3) према критеријуму односа према одбрани на физичку, групну, националну, регионалну и колективну – глобалну, (4) према војном критеријуму на одбрану уз примену силе, одбрану без примене силе и дипломатску одбрану, (5) према критеријуму ангажовања држава у одбрани на државну – друштвену, коалициону и блоковску, (6) према циљевима стратегије одбране на статичну, изолационистичку и агресивну, (7) према структури и јачини оружаних снага на националну, коалициону и мешовиту, (8) према односу државе према колективној одбрани на независну, полузависну и зависну, (9) према геостратешком положају државе у ближем и ширем окружењу на централну –повољну, тангентну – релативно повољну и маргиналну – неповољну, и (10) према начинима командовања оружаним снагама на аутохтону, хијерархијску, партијску и комбиновану.

У систему који реализује управљање и руковођење одбраном земље реализују се њене основне функције: (1) планирање одбране; (2) организовање одбране; (3) командовање одбраном; (4) контрола функционисања одбране и (5) координација у одбрани са другим функцијама државе. Војна организација у системима националне одбране, као и велики производни системи у сфери материјалне производње, углавном имају карактеристике хијерархијских система са више нивоа: стратeгијском, операцијском и тактичком. Организационе целине на појединим нивоима деле се на релативно независне категорије: команде (установе, фирме) и јединице (предузећа, погони).

Најзначајнији фактори који утичу на одбрамбену способност србије

Бројне су групе фактора који испољавају значајан утицај на одбрамбену способност сваке државе, па и Србије. Свака од група бројним специфичностима испољава, у највећем броју случајева, негативан утицај на одбрамбену способност и извршавање функције одбране највиших вредности. У групе фактора који испољавају утицај на одбрамбену способност Републике Србије убрајају се: стање у међународној заједници, положај простора Србије у ближем и ширем окружењу, спољашњи (екстерни) фактори, унутрашњи (интерни) фактори и демографски фактори.

³ Мала енциклопедија Просвете, Просвета, страна 855, Београд, 1986.

Стање у међународној заједници

Стање у међународној заједници, у савременим условима, веома је сложено и тешко. Оптерећено је бројним нерешеним питањима, жариштима, кризама и, што је најгоре, сукобима са употребом силе. Највећу одговорност за стање у међународној заједници носе велике и најразвијеније земље, које, штитећи своје интересе и зоне утицаја, доводе до различитих бројних спорења, криза и сукоба, већином ван своје националне територије. На тај начин оне одбрамбену функцију других, већином малих и неразвијених земаља запостављају, минимизирају или је потчињавају функцији одбране своје државе и својих интереса. То чине наметнутим удруживањем земаља под плаштом колективне одбране од непрецизно дефинисане друге стране⁴. Савремену међународну заједницу оптерећују бројна питања која утичу на одбрану свих земаља, па и Републике Србије.

Савремене међународне односе прати изградња новог светског поретка на основу снажних економија и развијености великих и моћних земаља на челу са САД. У суштини, то је период изградње униполарног света, где на једном полу остаје и даље свет сиромаштва, неразвијености и савременим методама експлоатисан, а на другом мали број богатих који у својим рукама држе највећи део светског капитала. Они својим великом квантумом моћи диктирају услове и правце развоја осталим земљама и народима екумене. Такво стање у међународној заједници неспоредно се одражава на одбрамбену способност највећег броја земаља света и на њихове могућности подизања одбране на потребан национални ниво. Најзначајније карактеристике односа у међународној заједници данас су:

(1) Одвијање процеса глобализације, односно изградње „глобалног села”. Тај процес замишљен је добро, али се упоредо одвијају три основна процеса: замена појма равнотежа снага појмом равнотежа интереса; рађање мултиполарности као пандан униполарности (Русија, Кина, Индија) и концентрација капитала у рукама моћних мегакорпорација (20% земаља држи у рукама 92% светског капитала). Наведени процеси доводе мале и земље у развоју у завистан положај, јер не могу самостално развијати и усавршавати свој одбрамбени систем и издвајати за потребе оружане силе према својим могућностима. Присилжене су да се задужују и да траже помоћ од развијених земаља и њихових савеза и у сфери одбране властите територије.

(2) Одвијање процеса мондијализације (повезивања). У току је процес интернационализације тржишта и производних снага и производних односа у свету. Истовремено, порасла је неједнакост у расподели капитал вредности на глобалном плану. Мондијализација је позитиван процес изградње „економски развијене заједнице народа”, када би се одвијао на равноправним основама. То се не дешава, па је је свет због тога, у односу на степен развоја, сегментован на: развијени центар (најразвијеније земље), полуразвијено окружење (земље у развоју) и неразвијену периферију (мале и неразвијене земље 80% света). Такво стање недвосмислено доводи неразвијене земље у положај зависности од центара моћи, што за собом повлачи повећану осетљивост националне територије и умањује могућности њене одбране.

⁴ Под другом страном су земље или одбрамбени савези које нису под њиховим утицајем, а то су већином земље ван састава и утицаја НАТО-а, а у великој мери мисле на Русију, Кину и оне земље које су под њиховим утицајем.

(3) Одвијање процеса поларизације света у социјалној сфери. То је продукт мондијализације у којој се истиче доминација најбогатијих земаља и наднационалних мегакорпорација над осталим земљама света. Мегакорпорације су монополистичке и упрежу своје државе у сврху овладавања најзначајнијим светским ресурсима, сировинама и тиме људску заједницу поларизују на: богату мањину – владаре и сиромашну већину – модерне слуге.

(4) Стална присутност ратова. Они су и даље стални пратилац развоја људског друштва, па се може рећи да је историја развоја човечанства историја ратовања. Рат као друштвена појава у савременим условима представља сукоб зарађених страна на политичком, економском, социјалном, културном, техничко-технолошком и војном плану. То су ратови који се воде савременим ратним средствима и који захтевају укључивање, не само целокупне оружане силе, већ и целог друштвеног потенцијала.

(5) Непостојање природног – изворног суверенитета. Данас се може говорити о непостојању изворног суверенитета код највећег броја земаља у међународној заједници. Присутне су четири његове варијанте: ограничени – смањени суверенитет; условни суверенитет; пренети суверенитет и изгубљени – непостојећи суверенитет. Данас мале и неразвијене земље, у највећој мери, имају варијанту пренетог или изгубљеног суверенитета, због тога што у свим сферама, па и у сфери одбране, добијају „упутства” савремених моћника како да организују своју оружану силу и колика ће она бити.

(6) Стални пораст насиља у свету. Повезивање света на бази интереса богатих земаља и њихових мегакорпорација, неминовно носи карактеристике насиља и рата, а не слободе и разумевања. Оно доводи до раслојавања на глобалном нивоу. Из таквих односа неминовно проистичу сукоби. Познато је да је после Другог светског рата вођено око 265 ратних сукоба, од којих су 243 почеле или водиле САД. Највише је било ратова ниског интензитета. Пораст насиља који изазивају моћници, „савременим” речником је дефинисано као пружање хуманитарне помоћи или „увођење” демократије по њиховом виђењу и постулатима нехуманог капитализма који они развијају, али не у својим националним оквирима.

(7) Нарастање улоге постиндустријске финансијске олигархије у свет (олигопол). Глобална постиндустријска финансијска олигархија користи нове технологије за распрострањавање своје моћи. На тај начин се, процесом глобализације, крупни капитал упреже у процес успостављања новог тоталитаризма на планети. Познато је да је у високоразвијеним земљама концентрисано 92% финансијског капитала и 98% технолошких иновација. Насупрот томе, неразвијене и земље у развоју са 80% становништва поседују свега 12% индустријске производње и 16-20% друштвеног производа, од чега више од 40% дају на отплату дугова богатима. Диспропорције у развоју порасле су са 1:3 (1920.), на 1:100 (после Другог светског рата) и на 1:750 и више на почетку 21. века. Данас 22 најбогатија човека у свету располажу већим богатством од националног дохотка 35 сиромашних земаља света или 45 најбогатијих људи света располаже вечим богатством од националног дохотка 72 сиромашне земље света. На овај начин је, најгрубље, глобална равноправност бачена под ноге, згажена и понижена, а народи малих и неразвијених земаља постали су „савремени” и „модерни” робови и у националним оквирима.

(8) Наметање кооперативне мондијализације у свету. Она представља глобалну доминацију светом од стране најбогатијих земаља на челу са САД. Идеологију и теорију глобализма и кооперативне мондијализације дао је Збигњев Бжежински у својим делима „Између двају епоха” и „Велика шаховска табла”. Он је изразити теоретичар, представник великог капитала и моћника, због чега се његова теорија виђења савременог света и савремених кретања мора одбацити. Зашто? Интерес транснационалних компанија САД он види као њихову тежњу да постану лидери „глобалног светског села”. Кроз њу је посматрао, што је неприхватљиво, глобалну међузависност света у свим сферама: технолошкој, комуникацијама, економској, политичкој, културној, еколошкој и одбрамбеној.

Савремени мислиоци и теоретичари нису довољно истакли негативне стране кооперативне мондијализације и глобализације, а оне се огледају у:

- њиховој злоупотреби у сврху неморалне доминације и покоравања народа и држава, и ако се то тако не приказује, уместо прокламованог демократског уједињења и интеграције;

- забрињавајућем паду нивоа културе која се дефинише нивелисањем националних културних остварења и уништава се инпровизованим коктелима којима се разарају културна добра и достигнућа појединих народа;

- узимању узора културе кока коле, битлса, хамбургера, турбо-болта, које се медијском кампањом промовишу као универзалне културне вредности.

(9) Присутност глобалне моћи и силе у свету. Моћ је остала, и данас, способност наметања воље другоме, а сила средство за остваривање циљева и интереса моћи. Данас, уместо закона права и правде записаног у „Повељи УН”, присутан је закон јачег и моћнијег. Нестанком биполаризма, САД су инструментализовале све светске значајније институције: ОУН, ММФ, СБ, НАТО, СТО, ЕУ, Хашки трибунал и друге. Све оне им служе као бич за успостављање дисциплине и „привођење” непослушних земаља у униполарни поредак.

(10) Постојање великих обмана у свету. Од бројних и различитих народа света требало би „убличити” грађане новог света. Велику улогу у томе одиграле су обавештајне службе великих сила, а нарочито ЦИА, медији и различити притисци. Као највеће обмане данас се помињу: интернационализам, мондијализам, демократија, једнака људска права, слободе, несврстаност, глобално село и слично.

(11) Присутност диктата индустрије оружја и нафте у свету. Производња оружја и непријатеља увек је била уносан посао обавештајних служби великих сила. Без провоцирања, претњи и различитих видова агресије, рат није уверљив у данашњем свету. Познато је да су Немци, Јапанци и Италијани одавно прешли на страну „добрих момака” а Руси су изгубили „оштре зубе” и назнаке комунистичких зликоваца. Војноиндустријски комплекс САД достигао је одлике мегакорпорације. Нафта је и даље енергент и покретач привреде развијених и других земаља. Резерве се процењују на око 30 до 50 година, зависно од темпа експлоатације. Доктрине развијених земаља Запада усмерене су на чување властитих резерви и експлоатацију резерви других нафтом богатих земаља. На тај начин обезбедиће њихову експлоатацију у будућности и ставити у зависан положај друге земље у погледу коришћења нових извора енергије.

(12) Присутност великих нетачности информација. Данас је највећи део информација пропагандног и срачунато усмереног карактера. У њима има мало истинитости, аналитике и добрих намера. Програми медијских кућа дају само оне информације које су у функцији остваривања властитог циља. Највећи број информација елите на власти цензуришу и контролишу, више него икада.

(13) На делу је спрега американизма и исламизма у свету. Американизам и исламизам се међусобно потхрањују, зависно од дозираних потреба и интереса. Неоспорна је њихова суштинска разлика у цивилизацијском смислу, али је евидентна њихова подударност у глобалним циљевима владања светом. Њихово ратовање се највише прелама преко Европе. Због тога се одбрана Европе мора водити упоредо на два колосека: (1) одбраном од американизма, обновом европске свести о властитој духовности и идентитету, и (2) одлучном одбраном од исламизације на европском тлу, превасходно јачањем националне хришћанске културе и цивилизације. Срачуната подршка Сједињених Држава исламским покретима уствари је тражење савезника у супротстављању развоју Русије, Кине и Европске уније. Покушавајући да ставе ислам под своју контролу, САД на тај начин стварају тржиште од преко милијарду и по људи, што ће им доносити велики профит и економску корист.

(14) Настављање трке у наоружању. Поновно је актуелно надметање у изради новог оружја које друга страна неће моћи контролисати. Тежиште је и даље на изради новог концепта савремених система који ће из космичког простора (са дистанце) моћи погађати сваку тачку на Земљиној кугли. Такође, развија се оружје за масовно уништавање, где сви теже да задрже право „нуклеарног минимума“ за наносење „узвратног удара“.

(15) Постојање центара моћи у савременом свету. Од када постоје државе постоји и међународна сарадња, као и сукобљавање. Истовремено је постојала пракса склапања споразума, савеза и настајања нових заједница држава. Историја међународних односа у суштини је историја међудржавног конфронтирања, различитог удруживања и савезништва. На тим основама су у историји људског рода увек постојали центри моћи, који су диктирали услове споразумевања, удруживања и савезништва. Центри моћи су међународне организације и асоцијације које су под утицајем развијених земаља и више моћних држава. Сврстане су према подручју деловања на: а) политичке међународне и регионалне организације (ОУН, ЕУ, ОЕБС, Пакт за стабилност у југоисточној Европи). б) економске центре моћи и удружења у свету (ММФ, међународна банка за обнову и развој, светска банка, банка за међународно поравнање, париски клуб, европска инвестициона банка, лондонски клуб, СТО), в) војне организације, асоцијације и савезе (НАТО, ЗЕУ, Партнерство за мир), г) неформалне центре моћи и удружења у свету (верски редови у католичкој цркви и исламској заједници, секте, масони, мафије, ротари клубови, фашистички и неофашистички покрети, билдербершка група, комитет 300, трилатерална комисија) и д) религијске, хуманитарне и културне асоцијације и удружења (католицизам, ислам, секте, папски савет за културу, ватикански уред за ширење католичанства, Хелсиншки одбор за људска права, Црвени крст и црвени полумесец, Хјумен рајтс воч, Високи комесаријат за избеглице УН, Лекарски без граница, Амнести интернационал, Комитет за заштиту новинара, Интернационална фондација новинара, Међународни савет добровољачких организација).

(16) Нова међународна подела рада у корист развијених и богатих земаља. У савременој међународној заједници моћни и богати раде оно што могу, а сиромашни и неразвијени оно што морају. Нова међународна подела рада извршена је на основама поседовања квантума моћи и у потпуној неравноправности у којој су богати још бога-тији, а сиромашни све сиромашнији. Таква међународна подела рада, посебно у обла-сти производње и техничко-технолошког напретка, све више продубљује јаз и антаго-низме између нових владара и поданика, господара и слугу и моћних и немоћних.

Положај Србије у ближем и ширем окружењу

Простор Србије представља важну међународну комуникацијску раскрсницу. Она је раскршће на споју три континента – Европе, Азије и Африке. Њен простор пресецају, тангирају или су у непосредној бизини важне међународне копнене, ваздушне и водене комуникације. Положај детерминише више чинилаца, а најзначајнији су: историјске околности настајања (државе); односи са суседним просторима (државама); однос ве-личине и облика географског простора у односу на суседне просторе; одбрамбено-за-штитна способност простора; ресурси одређеног простора; демографске особености простора; историјско наслеђе и економске перспективе развоја. Сви наведени чиниоци испољавају утицај и на положај Србије у ближем и даљем окружењу. На положај Срби-је утиче неколико компоненти: средњоевропска, дунавска, јужноевропска, балканска, средоземна и блискоисточна. Свака од наведених компоненти има своје комуникациј-ске специфичности, које битно утичу на њен положај у европском простору, а нарочито у њеним значајнијим регионима јужне Европе, Балканског полуострва и Средоземља.

(1) *Средњоевропска компонента* је једна од најзначајнијих компоненти положа-ја Србије. Она својим мањим северним делом припада и простору средње Европе⁵, а то је панонски басен. Средња Европа захвата велики простор површине 1.015.625 km², на којем живи око 170 милиона становника, са просечном густином насељености од 156 становника на km². Простору средње Европе припада осам зе-маља⁶ које имају веома развијену комуникацијску мрежу, различитих врста саобра-ћаја. Најповољније услове за развој комуникацијске мреже пружају Немачко-пољ-ска и Панонска низија. Отвори којима су повезани северни и јужни део средњое-вропског простора, и којима изводе најважнији комуникацијски правци, јесу долина Дунава, Моравска врата и Дукелјски пролаз.

(2) *Дунавска компонента* представља најзначајнији речни пловни пут у простору Европе, поред реке Волге. Дунав са каналом Рајна–Мајна–Дунав повезује десет европских земаља⁷, а кроз Србију је плован на целој дужини од 588 km. Дунав се јавља као гранична река између: Немачке и Аустрије, Аустрије и Словачке, Мађар-

⁵ Простор Србије северно од река Саве и Дунава, са 20%, припада средњој Европи, због чега се може рећи да је средњоевропска земља.

⁶ Простору средње Европе припадају: Немачка, Швајцарска, Аустрија, Пољска, Чешка, Словачка, Ма-ђарска и Лихтенштајн.

⁷ Подунавске земље су: Холандија, Немачка, Аустрија, Словачка, Мађарска, Србија и Црна Гора, Хр-ватска, Румунија, Бугарска и Украјина.

ске и Словачке, Србије и Хрватске, Србије и Румуније, Румуније и Бугарске и Румуније и Украјине. За Дунав је везан велики број релативно мањих речних и каналских пловних путева, што за развијеност укупног саобраћаја Европе има велики значај, јер омогућава повезивање великог броја њених мезо и микрорегиона.

Пловност река и канала у простору Србије, који се укључују у дунавски речни пловни пут износи 2161 km, од чега 920 km чине пловни канали. Велики значај имала би реализација идеје остваривања пловне везе Дунава и Солинског залива, што захтева регулацију речних корита Велике и Јужне Мораве и прокопавање канала између Јужне Мораве и Вардара. Велики значај има теретни речни саобраћај који је у сталном порасту, посебно после чишћења Дунава од последица бомбардовања мостова 1999. године. Са географског аспекта долина Дунава представља најкомпактнију природну проходну зону у простору средње и јужне Европе. Дунав има велики хидропотенцијал⁸. Долином Дунава изводе најквалитетнији железнички, путни и други комуникацијски правци. Дунавом се одвија путни и теретни речни саобраћај између Северног и Црног мора и између свих десет земаља које повезује својим током.

Бројни су елементи којима ова компонента испољава утицај на положај Србије. Најважнији су: (1) присутност Србије акваторији Северног, а преко њега и Балтичког мора и Атлантског океана, има велики економски значај, (2) присутност Србије акваторији Црног мора, а преко њега са Средоземним морем, такође, има велики економски и геостратешки значај, (3) географска и економска повезаност са подунавским земљама омогућава бољу размену роба, радне снаге и капитала са овим земљама, (4) повезаност простора Србије са простором Немачко-пољске, Панонске и Доњодунавске низије, обезбеђује излазак Србије у најразвијенија пољопривредна подручја Европе, (5) обезбеђење боље саобраћајне повезаности Србије са свим осталим деловима европског простора, (6) даје значајан допринос у производњи електричне енергије (ХЕ Ђердап I и II) и (7) доприноси бржем свеукупном развоју Србије. Са геостратешког аспекта, због могуће присутности страних трупа овим речним пловним путем, била би умањена безбедност и одбрана и повећана осетљивост њеног простора.

(3) *Јужноевропска компонента* је једна од најзначајнијих компоненти положаја Србије. Простор јужне Европе⁹ обухвата три полуострва: Пиринејско, Апенинско и Балканско. Њој припадају и делови јужноевропских држава које залазе у Алпе (Италија), у Панонску низију (Србија) и у Карпате (Румунија). Јужна Европа има површину од 1.687.136 km², са близу 190 милиона становника. Просечна густина насељености износи око 105 становника на km². Она има разведено копно, због чега не чини компактну природну целину. Овај простор заплъусују воде Атлантског океана и Средоземног мора, па са њима може чинити једну географску целину. То је мање економски развијен простор од средње Европе, што се одражава на општи положај Србије. Србија има централни положај у јужној Европи. Може се закључити да је њен положај у јужној Европи веома повољан, а да има веома осетљив геостратешки положај.

⁸ У Србији и Црној Гори, заједно са Румунијом, на Дунаву су изграђене две хидроелектране (Ђердап I и II) које имају инсталсану снагу од 1.351 MW.

⁹ Јужној Европи припадају земље: Португалија, Шпанија, Италија, Србија, Црна Гора, Албанија, Грчка, Бугарска, Румунија, Андора, Гибралтар, Монако, Сан Марино, Ватикан и европски део Турске.

(4) *Балканска компонента* је веома значајна за положај Србије, јер се налази у централном делу Балканског полуострва. Њен општи положај на Балкану одређен је: величином простора; припадношћу највећег дела централног концентрацијског простора Балкана Србији (Краљево–Приштина–Скопље–Софија–Ниш); припадношћу у целини Моравске удолине; и положајем Београда као северне капије Балкана. Са становишта међународних комуникација, које испољавају утицај на њен положај, најважније комуникације које повезују Србију са непосредним и даљим окружењем су: Београд–Сегедин–Будимпешта; Београд–Зрењанин–Темишвар; Београд–Букурешт; Ниш–Софија–Истамбул; Београд–Ниш–Скопље–Солун; Приштина–Кукси–Тирана; Ужице–Горажде–Сарајево; Београд–Тузла – Бања Лука; и Београд – Сремска Митровица – Славонски Брод – Загреб. То указује да је простор Србије велико раскршће најзначајнијих комуникација на Балканском полуострву и да је повезан са свим његовим деловима.

(5) *Средоземна компонента* је значајна, јер Србија припада и простору Средоземља. Она гравитира јадранској акваторији, из које излази на све најважније поморске комуникације. Положај Србије у Средоземљу карактеришу три компоненте: јадранска, егејска и црноморска.

Јадранска компонента нема већи стратешки значај за Србију, јер су Отранска врата под контролом Италије и Албаније, а излаз у тај простор остварује се преко простора Црне Горе. Тиме се отварају велике могућности трговине са континенталним и поморским земљама европског простора и простора земаља азијског и афричког континента. Због тога ова компонента има мањи утицај на безбедност и осетљивост простора Србије и Црне Горе.

Егејска компонента је за простор Србије изгубила на значају, јер је од 1990. године измењена улога простора Македоније присуством међународних снага и снага САД. Због тога је ова компонента доста затворена, јер је некадашња блиска повезаност Моравске удолине, Вардарске удолине и Солунског залива великим делом прекинута. Међутим, посредно, на положај Србије испољавају утицај међународне комуникације које изводе преко њеног простора ка Солунском заливу и Егејском поморском пловном путу, који се укључује у Средоземни поморски пловни пут.

Црноморска компонента има смањен значај за положај Србије, због тога што је Бугарска чланица НАТО-а и што је свој географски простор ставила у функцију његових потреба. Због тога је донекле прекинута непосредна веза Моравске удолине и долине Нишаве са Софијском и Маричком котлином, а преко њих са црноморском акваторијом и простором Мале Азије и Блиског истока. Међународне комуникације које имају утицај на положај Србије у односу на ову компоненту су: Дунавски речни пловни пут; путни правац Згреб–Београд–Букурешт–Констанца; и путни правац Будимпешта–Београд–Ниш–Софија–Пловдив–Истамбул – Блиски исток. Побољшањем односа међу земљама југоисточне Европе, црноморска компонента могла би имати велики утицај на положај Србије у наредном периоду.

(6) *Блискоисточна компонента* испољава посредан утицај на положај Србије. Велике резерве једне од стратешких сировина – нафте, налазе се на простору Блиског и Средњег истока. Србију са овим простором повезују значајне међународне комуникације, које је пресецају или су у њеном непосредном окружењу. Један од најзначајнијих уздужних снопова комуникација Берлин–Беч–Будимпешта–Београд–

Ниш–Софија–Истамбул–Анкара–Багдад–Персијски залив, изводи преко њеног простора. Њиме се остварује најкраћа веза са највећим изворима нафте у свету, што има велики утицај на положај Србије, јер се у знатној мери снабдева нафтом са простора земаља Блиског истока.

Поред наведених компоненти, на положај Србије испољавају утицај бројни ваздушни коридори изнад њеног простора, бројне ПТТ, видео, информатичке, цевоводне, далеководне и друге комуникације. У непосредном окружењу Србије развијена је квалитетна мрежа савремених аеродрома¹⁰, која употпуњује повезаност њеног простора са суседним и другим територијама.

Спољашњи (екстерни) фактори

Бројни су спољашњи фактори који испољавају значајан утицај на одбрамбену способност сваке државе, па и Србије. Разматрају се у односу на многобројне стратешке, економске, политичке, географске и друге елементе. Међу стратешке елементе убрајају се: стање у непосредном и ширем окружењу; постојање значајних и осетљивих региона у Европи и регионима средње и јужне Европе; стратешке међународне комуникације; постојање кризних жаришта унутар властите територије и у непосредном и ширем окружењу; постојање и чланство у економским и другим организацијама и асоцијацијама; стање међународних односа и демографска кретања.

Међу најзначајније спољашње факторе који испољавају непосредан утицај на одбрамбену способност сваке земље, па и Србије, спадају: (1) успостављање доминације економско-технолошки развијених земаља: САД, Јапана, ЕУ, Кине и Русије, (2) очување „нуклеарног минимума“ који гарантује могућност наносења узвратног удара по противнику, (3) наметање доктрине „колективне безбедности“ засноване на војној, политичкој и економској моћи развијених земаља, (4) све већи утицај на кључна светска збивања и политичке одлуке од стране војноиндустријског комплекса и мултинационалних мегакорпорација, (5) промене у деловању ОУН и њених институција, (6) изградња униполарног света под непосредним вођством САД као „једине“ снаге која може решавати проблеме у међународној заједници, (7) поремећеност односа између великих сила при решавању кључних проблема у свету, нарочито између САД и Русије, САД и Кине, (8) присутност бројних нестабилних подручја у свету и Европи, (9) сукоб стратешких интереса на простору Србије између САД и Немачке и САД и Русије, (10) повећана дубина и остварена физичка веза јужног крила НАТО-а, (11) измењено место Србије у односу на централноевропско и јужноевропско војиште, (12) утицају ЕУ на неразвијене и земље у развоју међу којима је и Србија, (13) замена појма равнотежа снага, појмом равнотежа интереса, (14) насилно наметање демократије, људских и грађанских права од стране западних развијених земаља према властитом виђењу, (15) промењено место и улога Србије на Балкану и југоисточној Европи, (16) стратешко окружење простора Србије чланицама ЕУ и НАТО и (17) постојање бројних неуралгичних подручја у јужној Европи, Средоземљу и Балканском полуострву.

¹⁰ Најзначајнији савремени аеродроми у непосредном суседству Србије су: Минхенски, Бечки, Будимпештански, Загребачки, Букурешки, Скопски, Атински, Римски, Тирански, Истамбулски и други.

Унутрашњи (интерни) фактори

Унутрашњи фактори који испољавају пресудан утицај на одбрамбену способност сваке земље, па и Србије, бројни су и разноврсни. Они проистичу из унутрашњег стања у свим областима живота једне земље. Међу најзначајније унутрашње факторе спадају: (1) припадност Републике Србије земљама у транзицији, (2) промене у положају Србије у међународној заједници, (3) промене у економском положају Србије у непосредном окружењу, (4) промене у изградњи властитих оружаних снага и система одбране, (5) изградња тржишне привреде и капитал односа у земљи, (6) трансформација својинских односа на бази приватне својине, (7) изградња и развој парламентарног система и нових друштвених односа, (8) неповољна економска кретања у Србији а нарочито опадање производње, (9) изградња Србије на новим основама као модерног друштва и (10) постојање неуралгичних подручја на простору Србије. Унутрашњи фактори сврстани су у четири основне групе: географске, политичке, економске, и војне.

Географски фактори

На одбрамбену способност сваке земље, па и Србије, утиче велики број географских фактора, а најзначајнији су: (1) повезаност простора Србије са најзначајнијим концентрацијским просторијама у Европи, јужној Европи и на Балкану, (2) могућност концентрације главних снага и преношење потенцијалних ратних дејства на југ Европе где је централни наш простор, (3) концентрација највећих привредних нарочито производних капацитета у централним и западним деловима Европе, (4) могућност дејства на простор Србије са почетних рејона размештаја у евентуалној агресији, (5) постојање већих неуралгичних простора на тлу Европе међу којима је и наш простор, (6) издвајање више стратегијских праваца у јужној Европи, а који укључују и наш простор, (7) успостава централног стратегијског моста између Европе и Африке води преко нашег простора и (8) прелазак многобројних ваздушних коридора преко нашег простора.

Политички фактори

Политички фактори као неоружани испољавају велики утицај на одбрамбену способност и угрожавање безбедности земље, а најзначајнији су: (1) осуда земље од стране међународних организација и институција због различитих ставова и ставова, (2) суспензија или прекид дипломатских и других односа, (3) искључивање из међународних организација, асоцијација и институција, (4) постављање различитих захтева и ултиматума, (5) постављање захтева за промену устава, (6) захтеви за промену власти на нивоу државе, (7) отворен утицај на политички живот земље, (8) непосредни и отворени утицаји на избор шефа државе, (9) изазивање или активирање кризних жаришта и (10) подстрекавање тероризма.

Економски фактори

Економски фактори као неоружани испољавају велики утицај на одбрамбену способност сваке државе, па и Србије, а нарочито на оружану силу и њену величину. Најзначајнији фактори у области економске сфере су: (1) економске мере ограничења спољнотрговинске размене (увођење и повећање царина, увођење робних листа, увођење увозно-извозних дозвола), забрана извоза роба и капитала – ембарго и забрана увоза – бојкот, (2) економске мере ради придобијања савезника (повољни кредити, продаја оружја, трговинске олакшице и повлашћеност), (3) економска помоћ у виду давања бесповратне помоћи и кредита и (4) трансфер технологије из индустријски развијених у недовољно развијене земље.

Војни фактори

Војни фактори су бројни и непосредно испољавају утицај на одбрамбену способност сваке земље, па и Србије, а најзначајнији су: (1) стварање, под притиском, војно-политичких организација и савеза и чланство у њима, (2) константно спровођење обавештајне делатности и операција на тлу других земаља, (3) настављање трке у наоружању, (4) успостављање нових војних база, (5) наметнуто стационарирање дела оружаних снага на територији других, већином малих земаља, (6) претње и застрашивање војном силом, (7) извођење војних вежби и маневара у близини границе или на територији других земаља, (8) организовање и подршка извођењу блокада, војних удара и пучева у „непослушним” земљама, (9) давање војне помоћи у ратној техници, (10) помоћ у трансформацији оружане силе према својим интересима, (11) слање војних инструктора и саветника у друге земље, (12) груписање снага у пограничним рејонима, (13) вршење делимичне мобилизације, (14) демонстрација силе у различитим ситуацијама и (15) пружање заштите помоћу наметнутих уговора о одбрани и сарадњи.

Бројни су услови развоја одбрамбене способности земаља у савременој међународној заједници¹¹, а најзначајнији су: (1) традиционални концепти безбедности и одбране постали су преуски у процесима глобализације, (2) националне државе своју безбедност не могу више градити само на националним интересима већ у оквиру регионалних и глобалних интереса и вредности, (3) промене у међународним односима намећу потребу уобличавања нових стратегија безбедности и одбране које ће, поред националне, обухватити регионалну и глобалну безбедност и одбрану, (4) тежња ка изградњи заједничке безбедности и одбране заснованих на сарадњи и поверењу, превазилажењем постојећих противуречности, сукоба и неслагања, (5) брисање границе између конфликтних подручја због терористичких претњи и могуће употребе оружја за масовно уништавање, због чега ниједна земља у свету није потпуно сигурна, (6) у евроатланској зони су у току процеси интеграције и регионализације уз очување националне безбедности и одбране, (7) стабилизовање мира и безбедности у свету на основама промена карактера НАТО-а и интеграционих процеса, (8) постојећи кључни фактори европске безбедности и одбране су ОЕБС, ЕУ са војном компонентом, НАТО, и Програм партнерство за мир, (9) смањена је могућност директне претње или агресије јер

¹¹ Симић, Д., Поредак света, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 1999.

највећи број земаља света тежи истим цивилизацијским вредностима и интеграцијама, (10) смањење буџета за одбрану изузев код великих сила и (11) тренд смањења ефектива и бројности састава у елементима подсистема: војсци, полицији, безбедоносним службама и снагама цивилне одбране и цивилне заштите.

Демографски фактори

У оквиру демографског фактора на одбрамбену способност Србије утичу сва квантитативна и квалитативна својства становништва, међу којима су најзначајнија: број, густина насељености, територијални распоред, старосна и полна структура, етничка структура, квалификациона структура, активно становништво, миграције становништва, број домаћинства и чланова домаћинства и природно кретање становништва.

Кретање броја становника

На одбрамбену способност Србије утиче кретање броја становника. То се може сагледати кроз праћење резултата пописа становништва у периоду после Другог светског рата. Потребно је анализирати три преломна периода 1948–2011. године.

Табела 1 – Кретање броја становника Србије после Другог светског рата

Пописи	Број становника	Пораст – опадање
1948.	6.527.583	
1953.	6.978.119	450.536 – 6,02%
1961.	7.641.962	663.843 – 9,51%
1971.	8.446.726	804.764 – 10,53%
1981.	9.313.686	866.960 – 10,26%
1991.	7.822.795	Без КиМ
2002.	7.498.001	- 324.794 – 4,33%
2011.	7.186.862	- 311.139 – 4,33%

(Извор: Резултати пописа становништва Србије 1948–2011. године)

Из табеле се може закључити да је становништво Србије, за период од 1948. године до 1981. године (33 године), порасло за 2.786.103 или за 42,68%, што не задовољава критеријуме удвостручења и репродуктивне способности становништва. Од 1991. године до 2011. године (20 година), опало за 635.933 или за 8,85%, што је не задовољава основне критеријуме репродуктивне способности њеног становништва. Види се да за период од 63 године становништво Србије није удвостручено. Сматра се да су сви периоди удвостручавања изнад 40 година, а ту спада и Србија, неповољни и не задовољавају основне критеријуме пораста и репродуктивне способности њеног становништва. На све то изражен је и неповољан тренд опадања броја становника Србије у периоду 1991–2011. године за 9,95%. Највеће опадање у овом периоду забележено је у централном делу Србије, а нешто мање у Војводини. Тренд опадања броја становника негативно ће се одразити на мобилизацијско напрезање и контингенте оружане силе, што за последицу има смањење одбрамбене способности Србије.

Густина насељености

Густина насељености простора Србије испољава утицај на њену одбрамбену способност. Она указује на равномерност распореда људских потенцијала. Утиче кроз три основна елемента: просечну густину насељености по km^2 ; територијални распоред становништва и вертикалну насељеност. Просечна густина насељености Србије, према попису из 2011. године, износи $103,71 \text{ st/km}^2$ и спада у средње насељене земље. Густина насељености централног дела Србије износи $93,89 \text{ st/km}^2$, у Војводини $89,83 \text{ st/km}^2$ и Косову и Метохији $181,16 \text{ st/km}^2$. Све суседне земље имају мању густину насељености. Просечна густина насељености, ако је већа, позитивно утиче на извршавање многобројних задатака у припреми земље за одбрану, а посебно успешно спровођење припрема мобилизације и одбране територије. Тамо где је већа густина насељености лакше је извршити мобилизацију, већи су људски потенцијали на мањем простору, лакше је формирати ратну јединицу, лакши је допун потребних средстава за опремање јединице и друго. Где је мања густина насељености све ове радње су отежане, чиме се умањује ефикасност одбрамбеног система у почетном периоду ванредних и ратних ситуација, јер он мора у што краћем периоду да заживи. Ту смо у предности у односу на све суседне земље.

Територијални распоред становништва

Територијални распоред становништва у простору Србије је неравномеран и због тога утиче на више радњи и поступака везаних за њену одбрамбену способност. Највећа концентрација становништва у Србији је у простору Косова и Метохије, где је насељеност $181,16 \text{ st/km}^2$, у Шумадији где је насељеност већа од 150 st/km^2 , у Моравској удолини где је насељеност 141 st/km^2 и, наравно, у другим пространјим долинама река као што је Западно поморавље, Посавина и Топлица. Поред тога, територијални распоред становништва у односу на северну и јужну половину земље износи (50,50% простора) $59,5 : 40,5\%$, а у односу на источну и западну половину земље $56 : 44\%$. Када се разматра простор Србије као целина, територијални распоред становништва је релативно повољан: 56,55% централни део; 21,02% Војводина; и 22,43% Косово и Метохија. У оквиру територијалног распореда, простори са већом густином насељености имају: већу осетљивост на дејства из ваздушног простора; могу да трпе веће губитке применом убојних средстава са дистанце или класичним убојним средствима; и већа су материјална разарања и губици. Територијални распоред је релативно променљива категорија у било којим условима, јер је зависан од осталих географских фактора, а нарочито од вертикалне рашчлањености рељефа. Познато је да су насељенији низијски делови простора Србије, па је у њима и много већа густина насељености. Ти простори угроженији су у свим варијантама агресије. Због тога територијални распоред има још већи утицај на извршавање одбрамбених задатака и одбрамбену способност Србије.

Верикална насељеност становништва Србије изражена је у већим градским насељима, нарочито у Београду, Новом Саду, Крагујевцу, Нишу, Лесковцу, Ужицу и другим. У Београду густина насељености (вертикална) условљена је вертикалном урбанизацијом и износи $479,28 \text{ st/km}^2$, у Новом Саду 327 st/km^2 , Нишу 318 st/km^2 ,

Крагујевцу 301 st/km² и тако даље. Оваква густина насељености веома је неповољна са становишта одбране, јер је на мањем простору, поред становништва, концентрисано много других објеката оперативног и стратегијског значаја, чије би уништавање проузроковало бројне последице по систем руковођења, веза и других функција у систему одбране. У свим дејствима становништво би трпело велике губитке. Историјска прошлост Београда указује на то какве су последице примене убојних средстава у великим градовима. Свакако да то има непосредног утицаја на даљи ток одбране земље и њену укупну одбрамбену способност.

Старосна структура становништва

Старосна структура становништва је један од демографских елемената који утиче на одбрамбену способност Србије. Она представља квалитативно обележје становништва. Испољава непосредан утицај на одбрамбену способност Србије преко учешћа старосних група у извршавању одбрамбених задатака. Према подацима из 2011. године, без становништва Косова и Метохије, старосна структура може се видети у табели 2.

Табела 2 – Старосна структура становништва Србије у 2011. години

Старосне групе	Број	%
0 – 19	1.427.272	19,86
20 – 39	1.910.323	26,58
40 – 59	2.070.537	28,81
60 – 75	1.222.000	17,00
Преко 75	556.730	7,75

(Извор: Резултати пописа становништва Србије из 2011. године)

Из табеле се види да је за одбрану најспособније становништво од 20 до 59 година, што чини 55,39% од укупног становништва Србије, и веома је повољно. Друго, неповољан је тренд опадања младог становништва до 29 година: у 2002. години оно је чинило 41,78%, а у 2011. години 32,66% укупног становништва. На тај начин осетно се смањује база развојног контингента осталих старосних група становништва и непосредно утиче на опадање броја одбрамбено способног становништва. Поред тога, умањује се и база биолошки репродуктивно најспособнијег становништва. Последице опадања бројности ове старосне групе одражавају се и на све остале старосне групе. На другој страни, док опада проценат младог становништва, расте проценат старог становништва преко 60 година: у 2002. години било је 17,8%, а у 2011. години 24,75%. Истовремено, повећава се старосна група преко 75 година са 5,88% у 2002. години на 7,75% у 2011. години. Овакав тренд кретања становништва по старосној доби указује на тенденцију константног повећања одбрамбено неангажованог становништва, што има за последицу директно умањење одбрамбене способности Србије.

Треба навести још неке аргументе који говоре колико старосна структура становништва утиче на одбрамбену способност Србије. Просечна старост становништва се, предузимањем првенствено превентивних мера здравствене заштите и

побољшањем општих услова живљења становништва, после Другог светског рата стално повећава. Она је у 2002. године износила 36,8 година, а у 2011. години 42,2 године (повећање за 14,67%). То је према свим критеријумима велико повећање просечне старости. Истовремено, повећала се и очекивана просечна дужина живота оба пола становништва: у 2002. години била 71,8 година (м – 68,9, ж – 74,7) а у 2011. години 73,0 (м – 69,8, ж – 76,2). Сви наведени аргументи указују на тренд старења становништва Србије, по којем се она у Европи сврстава у земље са најстаријим становништвом. Такав тренд ће све више доводити до смањења одбрамбено способнијих старосних група (20–59) и непосредно утицати на остале елементе одбрамбене способности Србије.

Етничка структура становништва

Етничка структура становништва има посебан утицај на одбрамбену способност Србије. Према подацима пописа из 2011. године она је изгледала као у табели 3.

Табела 3 – *Етничка структура становништва Србије у 2011. години*

Етничка припадност	Број	%
Срби	5.988.150	83,32
Албанци	5.809 (н.и)	0,08
Мађари	253.899	3,53
Бошњаци	145.278	2,02
Роми	147.604	2,05
Црногорци	38.527	0,54
Југословени	23.303	0,32
Хрвати	57.900	0,81
Словаци	52.750	0,73
Власи	35.330	0,49
Румуни	29.332	0,41
Македонци	22.755	0,32
Бугари	18.543	0,26
Буњевци	16.706	0,23
Муслимани	22.301	0,31
Русини	14.246	0,20
Украјинци	4.903	0,07
Горанци	7.767	0,11
Словенци	3.033	0,04
Немци	4.064	0,06
Руси	3.247	0,05
Остали	17.558	0,24
Неизјашњени	160.346	2,23
Регионална припадност	30.771	0,43
Непознато	81.740	1,14

(Извор: Резултати пописа становништва Србије из 2011. године)

Видљиво је да је етничка структура становништва Србије веома сложена и да је чини један народ – Срби који има апсолутну већину са 83,32% и још 20 националних мањина. Повећан је проценат учешћа Срба у укупном становништву Србије. У Србији има укупно 190 општина, у централном делу Србије 116, Војводини 45 и Косову и Метохији 29. Без Косова и Метохије има 161 општина. Од укупног броја општина у 185 апсолутну већину имају припадници једне етничке заједнице, а у 5 релативну већину. Срби имају апсолутну већину у 151 општини, Албанци у 26 општина, Мађари у 7 општина, Бошњаци и Муслимани у 3 општине, Бугари у 2 општине и Словаци у 1 општини. Поред тога, на простору суседних земаља 2011. године живело је 2.117.000 становника српске етничке припадности. Процењује се да у свету данас живи преко 15 милиона Срба. То је слика етничке структуре Срба у Србији и ван Србије.

Мултиетнички простор какав је Србија, са 16,68% несрпског становништва представља темељ мултикултуралности и развоја савременог грађанског друштва. У науци и пракси је познато да уважавање и испољавање своје етничке припадности на основама међуетничког разумевања и поштовања других не утиче штетно на хомогеност и стабилан етнички развој сваког друштва и државе, па и Србије. Међутим, ако се пренаглашава и истиче своја етничка припадност на рачун других етничких група, онда то добија форму национализма и најтежег облика шовинизма. Такве тенденције утичу на стабилност и кохезију друштва и значајно нарушавају међуетничке односе. Ако су такве тенденције у међусобној вези са одређеним сепаратистичким, територијалним и другим тежњама, онда су таква друштва нестабилна и веома осетљива са етничког становишта. Таква стања често ескалирају у међуетничке сукобе. Безбедност таквих друштава је угрожена.

Србија спада у групу земаља чији су безбедност, суверенитет и територијална целовитост угрожени, деловањем албанских националиста и сепаратиста на Косову и Метохији. Једнострано проглашење независности Косова и Метохије од стране албанских сепаратиста додатно усложњава безбедност, одбрану и угрожава највише вредности државе Србије. Због тога ће овај простор и у будућности представљати најакутнији неуралгични простор Србије. Данас појединим националним мањинама које живе у Србији њихове матичне земље дају отворену подршку у остваривању националистичких и сепаратистичких хтења. Такву подршку пружају: Албанија, Мађарска, БиХ (муслиманско-хрватска федерација), Турска и исламске земље, Бугарска и Румунија која својата влашку етничку заједницу. Поред отворене подршке, ове земље, јавно или тајно, подстичу припаднике своје етничке припадности да не извршавају војну, материјалну или радну обавезу, баш у периодима ванредних и ратних стања у којима је била или може бити Србија. Већина ових земаља испољава и територијалне претензије према Србији. То је отворено мешање у унутрашње ствари суверене Србије и нарушавање њене самосталности и стабилности.

Са етничког становишта оваква деловања непосредно угрожавају безбедност и чине веома осетљивим простор Србије у непосредном и ширем окружењу, посебно у региону Балкана, југоисточне и јужне Европе. На овај начин је веома усложњена, па и угрожена одбрамбена способност Србије, јер у извршавању задатака њене одбране не учествује један део припадника етничких заједница које иначе живе на њеном простору. То намеће повећано напрезање и развлачење снага одбране највећим делом састављених од српске етничке заједнице, што ће се посебно усложнити у наредном периоду.

Квалификациона (образовна) структура становништва

Квалификациона (образовна) структура становништва указује на то да у Србији постоји велики образовни потенцијал становништва који гарантује њен стабилан развој. Међутим, према подацима из 2011. године, у Србији има још увек 13,68% неписменог становништва (до незавршене основне школе). Према подацима из исте године, са основним образовањем било је 20,76%, са средњим 48,93%; вишим 5,65% и високом 10,59% становника. То значи да у Србији има 65,17% становништва, већином младог, које се образује од нивоа средњег до високог степена. Према овим подацима налазимо се у самом врху образованог становништва у Европи и свету, што има за последицу уважавање наших диплома и стручњака у свим деловима света. Свакако, што је образовни ниво већи, то ће и становништво бити способније у извршавању задатака одбране, а одбрамбена способност биће на већем нивоу и обратно.

Миграције становништва

Миграције становништва утичу на одбрамбену способност Србије кроз више елемената. Најважнији су: трајно исељавање у друге земље; привремено исељавање ради запошљавања ван територије Србије; међурегионално кретање становништва унутар Србије; сезонско кретање становништва; планско пресељавање становништва; присилно пресељавање становништва и дневно кретање становништва. Свака од наведених врста миграција, са свог аспекта, испољава утицај на одбрану територије и одбрамбену способност Србије.

Према подацима из 2011. године, аутохтоно (староседелачко) становништво у Србији чини 54,96%, а досељено по разним основама у Србију 45,04%. У међупописном периоду 2002–2011. година у Србију је досељено 463.642, а исељено 278.112 становника. То значи да је у Србији остало да живи 185.530 становника којима у кратком периоду треба обезбедити минималне услове живљења, што повећава напрезање државе у свим областима. Највећи број досељених је из бивших република СФРЈ и иностранства. Највећи број досељеника није уредно евидентиран и није укључен у мирнодопски нити ратни контингент оружане силе Србије, што говори да није укључен у извршавање задатака одбране земље. Привремено исељавање подразумева одлазак на привремени рад у иностранство, које остаје на евиденцији за ратни контингент. Последице одласка тог становништва су бројне: прво, то је одбрамбено и радно најспособнији део становништва у односу на старосну доб (25–45 година); друго, тај контингент се у кризним периодима тешко доводи у земљу и укључује у одбрамбене формације и, треће, у кризним периодима долази до затварања граница између држава, па је још теже имати то становништво у ратном контингенту.

Према подацима из 2002. године, на привремени рад у иностранство из Србије је отишло 418.567 лица (централног дела 283.492 и Војводине 135.075). Наравно да такво стање непосредно утиче на умањење одбрамбене способности Србије, јер то становништво формално имамо, а фактички немамо у мирнодопском нити у ратном контингенту оружане силе Србије. Међурегионално, сезонско и дневно пресељавање –кретање становништва ствара велике проблеме око њиховог евидентирања по специјалностима, обавештавања и довођења на различите облике обуча-

вања и увежбавања и спровођење мобилизације. Један број становника, највећим делом припадника српске етничке заједнице, под притиском или претњама још увек се исељава из бивших република СФРЈ и са простора Косова и Метохије. Присилне миграције становништва имају специфичан утицај на одбрамбену способност Србије, јер су се одвијале и одвијају у времену нетолеранције и сепаратизма. Највећи број досељених је из бивших република СФРЈ и из иностранства.

Број домаћинстава и број чланова домаћинства

На одбрамбену способност Србије утиче повећање броја домаћинстава и смањење броја чланова домаћинства. Према подацима из 2011. године, у Србији је било 2.487.886 домаћинстава. У односу на 2002. годину тај број је смањен за 5,10% (2.614.847). Истовремено опада број чланова домаћинства, када је било просечно 2,88 чланова домаћинства, што у односу на 2002. годину (3,30) представља смањење за 14,58%. Наведени подаци указују на то да се смањењем броја домаћинстава и броја чланова домаћинства смањује број становника, а тиме се смањују одбрамбени контингенти, мирнодопски и ратни, чиме опада и одбрамбена способност Србије. Данас млади теже ранијем осамостаљењу него у претходним периодима, али унутрашњи економски проблеми им не дозвољавају право-ремено запослење и стварање бројнијих породица. Све то намеће више обавеза држави, породици и појединцу и усложњава одбрамбену способност Србије, јер је породица увек била база свих контингената оружане силе.

Структура становништва према активности

Структура становништва према активности има утицаја на одбрамбену способност Србије. Све три категорије становништва према активности доживеле су промене. У 2002. години активно становништво чинило је 44,35%, док је у 2011. години чинило 41,34% укупног становништва, што представља његово опадање за 7,28%. Истовремено расте учешће лица са личним примањима са 11,77% у 2002. години на 14,78% у 2011. години. Највећи пораст, што је и најнеповољније, бележи издржавано становништво са 58,38% у 2002. години на 60,12% у 2011. години. Опадање активног и нагли пораст издржаваног становништва, непосредно утичу на промену радно и одбрамбено најспособнијег контингента становништва Србије. Такве промене потврђују раније исказани став да становништво Србије стари и да се смањује његова репродуктивна способност. Наведене промене имају трајнији карактер, а остављају трајне последице на одбрамбену способност Србије.

Природно кретање становништва

Највећи утицај на одбрамбену способност Србије има константно опадање природног прираштаја становништва. У 2002. години природни прираштај у Србији износио је 1,40‰: у централном делу Србије – 2,1‰ и Војводини – 4,2‰. Од 25 округа (без простора КиМ-а) у Србији 22 имају негативан природни прираштај. Изражено је опадање наталитета: са 12,20‰ 2002. године на 11,40‰. У истим периодима смртност расте, са 10,90‰

2002. године на 14,40‰ у 2011. години. Веома је значајно истаћи да је у Србији још увек велика смртност одојчади (прве четири недеље по рођењу), чак 23,20‰ у 2011. години. Такође, порасла је смртност у несретним случајевима (природне катастрофе, саобраћајни удеси, суицид) са 2.273 у 2002. године на 3.116 у 2011. години, где предњаче суициди (1.327). Може се закључити да је природни прираштај становништва Србије веома неповољан, а оставља изразито неповољне последице по њену одбрамбену способност.

Као основни узроци опадања природног прираштаја становништва Србије истичу се: опадање стопе наталитета – рађања; раст стопе морталитета – смртности; промене у старосној структури становништва; низак ниво фертилитета (родности жене); стопа склопљених и разведених бракова; повећано просторно-механичко кретање становништва – миграције; становништво на привременом раду у иностранству; промене у социјалној структури становништва; неповољни општи услови живљења са ниским стандардом; опадање превентивномедицинских мера заштите становништва; одржавање традиције рађања једног детета како се не би делило имање; историјско наслеђе и недовољна брига друштвене заједнице за појаву биолошке регресије становништва.

Последице опадања природног прираштаја становништва Србије су: успоравање раста и опадање броја становника; улазак становништва у интензиван процес демографског старења; незадовољавање критеријума прости репродукције становништва у скоро свим општинама изузев Косова и Метохије; евидентна могућност промене националне структуре становништва у корист становништва националних мањина; опадање бројности регрутног, мирнодопског и ратног контингента оружане силе Србије; опадање квоте обрађених пољопривредних површина нарочито у приватном сектору; смањење степена активности становништва због процеса старења и знатно опадање одбрамбене способности Србије.

Наведени елементи демографског фактора могли би у скорој будућности довести до промене националне структуре становништва Србије. Ако би се наставио садашњи тренд ниског природног прираштаја српског и високог природног прираштаја албанског и бошњачко-муслиманског становништва, може се очекивати, половином 21. века, да Срби у Србији неће имати апсолутну већину. Наиме, када би они бројали око 5,5 милиона, Албанци око 5 до 5,5 милиона и Бошњаци и Муслимани око 1,5 до 2,5 милиона то би довело до апсолутне већине албанског и бошњачко-муслиманског становништва у држави српског народа. Као последица таквог стања неминовно би дошло до постепене асимилације и нестајања Срба са простора сопствене државе и губљења и других особености српског народа.

Многи демографи социолози сматрају да је потребно енергично лечење српског народа од самоубилачког, хазардског синдрома биолошке регресије и одумирања. Рађање најчешће само једног детета, поред ратова и вековног погрома над српским народом, спада у најзначајније узроке његове могуће биолошке смрти. Све је то данас обогаћено неумољивом статистиком да на једно рађање долазе два абортуса. Звучи песимистички, али није далеко од истине да Срби могу доживети судбину народа који су раније живели на овим просторима а нестали су. Процене засноване на тренду садашњег природног прираштаја становништва Србије указују да би за 100–150 година на просторима Балкана могле да остану само енклаве Срба, чији ће потомци бити расути по свету. Све то указује да је Србији, поред других, најпотребнија хитна биолошка револуција, која ће осигурати потребну репродуктивну способност становништва и тиме подићи на виши ниво њену одбрамбену способност.

Критеријуми за одређивање обима (величине) оружане силе у свету и у Србији

У међународној заједници прихваћена су три основна критеријума по којима се одређује или прорачунава обим (величина) оружане силе сваке земље, а то су: (1) величина територије; (2) величина мобилизацијског напрезања становништва и (3) груписање оружане силе према издвојеним стратегијским правцима. Њих непосредно условљава економска способност земље. Сваки од наведених критеријума има своје специфичности које се примењују, зависно других наведених фактора и од услова у којима се примењују у свим земљама у међународној заједници. На основу тих критеријума сагледаће се сви демографски утицаји на одбрамбену способност Србије.

Критеријум величине територије

Критеријум одређивања обима (величине) оружане силе у зависности од величине територије прихватио је велики број држава. Он даје реалну основу за издвајање броја становника у састав оружане силе у миру и рату, како би функција заштите и одбране националне територије у свим условима била у потпуности реализована. Да би се формирала оружана сила, према овом критеријуму, неопходно је узети у обзир најзначајније географске елементе националне територије, међу којима су: (1) величина територије (km^2); (2) број становника потребних за одбрану (на km^2); и (3) територијални распоред становништва по регионима или географским целинама. Величина територије разматра се у квантитативном и у квалитативном смислу, што захтева анализу најзначајнијих карактеристика неких географских чинилаца, међу којима су рељеф, геолошка и перолошка структура тла и хидрографске одлике. Посебно са становишта рељефа, неопходно је сагледати којим облицима је представљена национална територија, јер су захтеви различити за низијско и брдско, а другачији за планинско земљиште. Геолошка структура је веома значајна, јер ће у највећој мери одредити структуру снага оружане силе, издвојити одређене специјалне снаге, нарочито са становишта уређења територије за потребе одбране и могућности вођења одбрамбеног рата. За овај критеријум је значајно да ли је развијена и у којој мери хидрографска мрежа, у ком делу земље, да ли у низијском или планинском и да ли територија излази на акваторију. То ће у највећој мери утицати на структуру по видовима оружаних снага.

При одређивању мирнодопског и ратног контингента оружане силе, данас је у свету прихваћен критеријум да је ради успешне одбране националне територије потребан распоред, за мирнодопски део 0,5 (у извесним случајевима 1), а за ратни 5 (у кризним и ратним периодима повећава се и на 20 и више) становника на 1 km^2 . Познато је да површина Републике Србије (величина територије) износи 88.363 km^2 , од чега централни део Србије 55.970 km^2 , АП Војводина 21.506 km^2 и АП Косово и Метохија 10.887 km^2 . Према прихваћеној класификацији, територија Србије спада у просторе мале величине (до 200.000 km^2). Према овом критеријуму Република Ср-

бија имала би величину своје оружане силе: (1) за мирнодопски део 44.182 припадника ($0,5 \text{ st/km}^2$), и (2) за ратни део 441.815 припадника (5 st/km^2). При формирању оружане силе, према овом критеријуму, морају се узети у обзир наведене географске специфичности територије Србије. Познато је и прихваћено у свету да код овог критеријума, за део територије представљен низијским земљиштем, повећава број становника по km^2 за одбрану такве територије за мирнодопски 10%, а за ратни контингент 30% оружане силе. Имајући у виду да Србија има 34.612 km^2 (39,17%) низијског простора (до 200 м н.в.), то значи да укупан мирнодопски контингент треба повећати за 3.461 припадника, а ратни контингент за 10.383 припадника. Узимајући у обзир ову специфичност, укупан мирнодопски контингент оружане силе Србије износио би 47.643, а ратни 45.2199 припадника.

У данашњим условима територија Републике Србије, са становишта одбране, разматра се без простора Косова и Метохије, те њена површина износи 77.476 km^2 . То значи да би мирнодопски контингент оружане силе износио 38.738, а ратни 387.380 припадника. Према специфичностима повећања оружане силе за низијски простор, укупан мирнодопски контингент оружане силе Србије износио би 42.199, а ратни 397.763 припадника. У обе варијанте, на планинском земљишту, потребно је мање груписање становништва по km^2 , и оно би одговарало полазним параметрима и за мирнодопски и за ратни контингент оружане силе. То би, у оба случаја, била реална величина оружане силе која би у мирнодопском периоду обезбеђивала заштиту територије у свим условима и одбрану у периоду криза и евентуалног рата. Без обзира на тренутно тешко економско стање, држава Србија мора повећаним напорима обезбедити довољно јаку оружану силу, како би у свим условима одбранила своје највише вредности.

Критеријум величине мобилизацијског напрезања становништва

Овај критеријум одређивања обима (величине) оружане силе у зависности од величине мобилизацијског напрезања становништва прихваћен је у бројним земљама у свету. Он у великој мери зависи од квантитативних и квалитативних својстава становништва. Свако од наведених својстава својим специфичностима значајно утиче на одбрамбену способност Србије. Познато је да становништво битно утиче на одбрамбену способност сваке земље, па и Србије. Оно је у међузависности са бројним другим факторима који утичу на одбрамбену способност, а најзначајнији су: међународни; друштвено-политички; геостратешки; социо-економски; професионални; културолошки; војни и други. У политичком и информацијском жаргону становништво се често назива популација, што са географског, историјског и лексикографског аспекта нема утемељење.

У односу на број становника одређује се величина мобилизацијског напрезања становништва, које за мирнодопски састав оружане силе, према светским стандардима, износи до 0,5–1%, а ратни састав 5–10% укупног становништва. Већина земаља узима 0,5% за мирнодопски и 5% за ратни контингент (у радикалним варијан-

тама агресије на нашу земљу ратни састав може достићи и више од 30% мобилизацијског напрезања становништва). Такве стандарде прихватила је и Србија. Имајући у виду да се албанско становништво Косова и Метохије није одазивало пописима од 1991. године и да није учествовало у одбрани територије Републике Србије, није могуће применити овај критеријум у одређивању обима (величине) оружане силе, већ само за остали део територије (централни део и АП Војводина). У свим стратешким разматрањима, нарочито одбрамбеним, без обзира на пређашњу чињеницу, простор Косова и Метохије мора остати саставни део територије Србије.

Према резултатима пописа из 2011. године, у Србији је живело (без простора Косова и Метохије, у даљем тексту КиМ) 7.186.862 становника. Од укупног броја живело је: у централном делу Србије 5.255.053 (73,12%) и у Војводини 1.931.809 (26,88%). Ако се број становника Србије упореди са бројем становника у свету и ширем и ближем окружењу, то изгледа овако: (1) у односу на светско становништво, становништво Србије чини 0,18%, (2) у односу на становништво Европе, становништво Србије чини 1,22%, (3) у односу на становништво Балкана (11), становништво Србије чини 8,82%, и (4) у односу на становништво суседних земаља, становништво Србије чини 12,46% (57.698.284). Према наведеном броју становника мирнодопски контингент оружане силе, од 0,5% мобилизацијског напрезања, износио би 35.943, а ратни 359.343 припадника.

Утицај бројности становништва Србије на њену одбрамбену способност не може се разматрати без полне структуре становништва. При разматрању обима оружане силе према овом критеријуму мора се узети у обзир да базу оружане силе у Србији чини мушко становништво, а да женско становништво више учествује у структурама логистике у ратном контингенту. Према попису из 2011. године мушко становништво је бројало 3.499.176 лица, што значи да би се код овог критеријума морало применити мобилизацијско напрезање од 1%, што би за мирнодопски контингент износило 34.991, а за ратни 10%, односно 349.917 припадника.

Ако би се контингенти оружане силе односили само на мушки део становништва, са основним мобилизацијским напрезањем (0,5% и 5%), онда би мирнодопски контингент износио 17.496, а ратни 174.959 припадника. То је неприхватљиво, јер се оваквим обимом оружане силе не може заштитити нити одбранити територија Србије и њене највише вредности, јер није задовољен ниједан прихваћени критеријум одређивања обима (величине) оружане силе, а који су данас прихваћени у свету. Познато је да приближно овакве контингенте заговарају НАТО, САД и ЕУ у даљој трансформацији ВС, али према својим интересима и циљевима „гурања“ Србије у НАТО. То, у суштини, представља дерогирање оружане силе Србије и њене одбрамбене способности. На садашњи обим (величину) мирнодопског контингента оружане силе од 28.000 припадника у великој мери утицале су САД, НАТО и земље ЕУ, кроз тобоже „реалну“ трансформацију Војске Србије која чини окосницу мирнодопског контингента. Сви параметри указују на то да простор Србије величине 88.363 km² (77.476 km² без КиМ), са овим контингентима, не би могао бити успешно брањен. Због тога би било неопходно мобилизацијско напрезање становништва за мирнодопски контингент подићи на 1%, а ратни 10% укупног становништва. Они би одговарали бројности у претходном прорачуну, а омогућавали би успешну заштиту територије у миру и њену одбрану у рату.

Критеријум груписања оружане силе према издвојеним стратегијским правцима

Критеријум груписања оружане силе према издвојеним стратегијским правцима је, такође, прихваћен од једног дела земаља у свету и чини основу одређивања обима (величине) оружане силе. Присутно је да се он користи у комбинацији са једним од претходна два критеријума, под условом да то омогућавају остали наведени фактори. У Србији овај критеријум може бити једна од могућности прорачуна обима оружане силе, тежишно војске у наредном периоду. Трансформација система одбране као целине захтева да се изврши прецизна стратегијска процена свих елемената на њеном простору, са тежиштем на стратегијским правцима и објектима. То раде све земље у свету или, за њихове потребе, колективне организације и савези чији су оне чланице.

При успостављању овог критеријума мора се узимати у разматрање величина територије Србије, која износи 88.363 km², а без простора КиМ 77.476 km². На процену стратегијских елемената простора Србије највећи утицај испољавају карактеристике рељефа, број и територијални распоред становништва. На основу њих и других карактеристика простора доста поуздано се могу издвојити најзначајнији стратегијски елементи. То су:

- војишта: северно и јужно;
- стратегијски рејони: северни, јужни, шири рејон Београда, простор Баната и Бачке, шири рејон нишко-лесковачке котлине, простор КиМ-а, шири рејон долине Западне Мораве и шири рејон источне Србије;
- стратегијски правци: панонско-шумадијски, славонско-војвођански, дринско-великоморавски, вардарско-моравски и балканско-косовски;
- стратегијске ВД и концентрацијске просторије: шири рејон Београда, шири рејон КиМ-а и нишко-лесковачка котлина.

То је оквирна процена стратегијских елемената простора Србије, која може послужити као основа за разматрање обима (величине) оружане силе према овом критеријуму. Приближно, оваква процена разматраних елемената нашег простора присутна је и у процени НАТО-а и великих сила, нарочито САД. Наиме, у свету је прихваћено да се, зависно од рељефних услова, један стратегијски правац може затварати снагама јачине 8.000–11.000 припадника, првенствено војника. Ако је простор највећим делом представљен планинским рељефом, онда се узима у разматрање доња граница (8.000), што је већим делом случај и са простором Србије (брдско-планинско земљиште чини 60,83%). Према стандардима овог критеријума, простор Србије са пет стратегијских правца затварале би снаге јачине 40.000 припадника њене оружане силе. Овај контингент односи се на мирнодопски део, док се ратни контингент одређује према једном од претходних критеријума.

На основама наведених критеријума, у наредном периоду, на развој и даљу трансформацију Војске Србије као мирнодопског контингента њене оружане силе, опредељујуће би утицали бројни фактори, а најзначајнији су: (1) изазови, ризици и претње безбедности Републике Србије, (2) унутрашњи процеси и транзиција друштва, (3) решавање бројних питања и коначно решавање статуса Косова и Метохије, (4) степен сарадње или укључености у евроатлантске безбедносне интеграције, (5) могућности Републике Србије у изградњи стабилног и јаког система одбране, (6) достигнути степен доктринарне, нормативне и организационе развијености система одбране и војске, и (7) доследност реализације програма реформи система добране и Војске.

На тим основама могуће је предвидети даљи развој оружане силе, тежишно Војске Србије у наредном периоду, а она би обухватала: (1) изградњу система одбране који ће обезбедити заштиту и одбрану суверенитета и других највиших вредности земље, (2) изградњу система одбране према материјалним и финансијским могућностима земље, (3) сарадњу са међународним институцијама у области одбране (дипломатска, економска и војна) и (4) организацију и формацију оружане силе која ће се заснивати на новим основама: обим (величина) војске 0,5%–1% (мирнодопски) и 5% (ратни) контингент мобилизацијског напрезања; активна сарадња са колективним системима одбране ЕУ и света; састав војске према прихваћеним стандардима у свету; и учешће у међународним мисијама.

Закључак

Према изнетој анализи могућих критеријума за одређивање обима (величине) оружане силе Републике Србије, за мирнодопски и ратни контингент, може се поуздано извући закључак да је за успешну заштиту у миру и одбрану у ратним условима потребан мирнодопски контингент од 37.000 до 45.000, а за ратни 360.000 до 410.000 припадника. Предложени контингенти, нарочито мирнодопски, морају бити: вођени (командовање) савременом информатичком и рачунарском технологијом; по најсавременијим стандардима обучени и припремљени за употребу у различитим најсложенијим ситуацијама; опремљени савременим наоружањем и опремом у оба вида оружане силе, нарочито савременим системима заштите неба и система веза; обезбеђени савременом и функционалном логистиком и психофизички припремљени за извршавање најсложенијих задатака у свим временским и другим условима. Тек под тим условима предвиђен и контингенти оружане силе били би у могућности да у потпуности изврше основни задатак – одбрану највиших вредности Републике Србије.

Свакако, мора се имати у виду финансијска способност земље, па се може ићи на доњу границу обима (величине) оружане силе за оба контингента. Али, када је у питању одбрана највиших вредности земље морају се изнаћи материјалне и финансијске могућности да се овакви контингенти обезбеде. Дискусије усмерене на оспоравање потреба адекватног издвајања средстава за потребе одбране првенствено су производ: непознавања суштине одбрамбене функције земље; намерног наметања тезе да нам не прети никаква ратна нити друга опасност споља; непознавање карактеристика и положаја простора Србије у ближем и даљем окружењу; отворено заговарање чланства Србије у војно-политичким организацијама и савезима, што је апсолутно супротно националним интересима земље; заговарање тезе о „стабилном” миру на овим просторима и занемаривање основних начела на којима се темељи неутралност Србије.

Литература

[1] Марковић, Ђ. Ј.: Некадашње становништво територије Југославије, *Гласник СГД*, свеска LXIV, број 1, Београд, 1984.

[2] Мишовић, С.: *Регионална географија*, ФЦО, Београд, 2004.

[3] Срејовић, Д.: *Преисторијски и римски период Србије*, Монографија Србија, књига 1, Књижевне новине, Београд, 1982.

[4] Степић, М.: *Српско питање – геополитичко питање*, Београд, 2004.

[5] *Статистички годишњак*, СЗЦ, Београд, 2003.

Модел, организација и бројна величина војске јесу државно питање од стратешког значаја. У преломним временима по државу, свакако, на дневни ред долази и питање њене војске. Овај рад представља субјективну оцену аутора о реформи Војске Србије у периоду 2006–2011. година. То је период када се аутор рада налазио на значајним дужностима у Генералштабу и Министарству одбране, које су у непосредној вези са предметом рада.

Кључне речи: *Војска, модел популе, бројна величина, професионализација, финансирање*

Увод

Каква нам војска треба – није (само) војно већ (пре свега) државно питање од највишег значаја. На другој страни, познато је да се код нас „сви разумеју у војску и фудбал”. Тако, након свих догађања на нашим просторима, од 1991. године до данас, евидентно је, како критичко, тако и произвољно, изношење ставова и судова о војсци СРЈ, ДЗ СЦГ, поготово о Војсци Србије. При томе, неретко се чуо став – „уништили сте војску”. Стога, разложимо се чинило поставити питање – каква нам је војска потребна и, на основу системског приступа и тзв. техно-економских анализа, страних искустава и других утицајних фактора, приближити то нашој јавности, говорећи о периоду трансформације Војске Србије од 2006. до 2011. године.

Општи аспект проблема

Операционализација одговора на постављено питање из наслова овог рада задирала је у стратегијско-доктринару, нормативно-правну и организационо-функционалну сферу промишљања Војске Србије. Од општег ка посебном, требало је имати одговоре на питања која претходе, као што су:

- Шта нам то и ко оружаном прети (визија безбедносног окружења)?
- Какав је ниво амбиције државе у сфери безбедности и одбране (колективни систем или ослонац на сопствене снаге)?
- За шта нам Војска треба (мисије и задаци)?
- Какав је углед Војске у држави, поготово међу младом популацијом („радо Србин иде у војнике...“)?

* Др Божидар Форца, генерал-мајор у пензији, ванредни је професор на Војној академији.

- Које су могућности државе за одржавање Војске (пре свега финансијске)?
- Какав је однос према безбедности, одбрани и војсци у нашем окружењу (стра-на искуства)?

У „стара добра времена” постојала је Концепција општенародне одбране и друштвене самозаштите, која је, са Стратегијом оружане борбе, чинила оквир за одговор на питање – „какве су оружане снаге требале СФРЈ”. Дабоме, присетио сам се и речи Стипе Месића, последњег председника председништва бивше СФРЈ, који каза: „три су интегративна фактора постојала у бившој СФРЈ: (1) Тито, (2) СКЈ и (3) ЈНА. Оде Тито, распада се СКЈ и...”

Претходно наведени скуп питања, сам по себи, треба да се нађе у документима државе, утврђен и успостављен законима, стратегијама и плановима. Покушајмо редом.

Шта нам то и ко оружаном прети (визија безбедносног окружења)? „Када је Бугарска постала чланица НАТО, неки су се, јавно и потајно, питали – шта ће нам оружане снаге, па брани нас НАТО, а ко сме да прети НАТО-у.” Свакако, ово је шала, коју ми је испричао један бугарски генерал. У свакој шали има и збиље.

У нашим основним стратегијско-доктринарним и планским документима (Стратегија националне безбедности, Стратегија одбране, Стратегијски преглед одбране) налазе се следећи ставови:

- проблеми европске безбедности и одбране су најсложенији у региону ј/и Европе;
- агресија на Републику Србију сматра се мало вероватном...;
- највећа претња безбедности Републике Србије и националним интересима Републике Србије јесте противправно једнострано проглашена независност Косова;
- Република Србија је још увек суочена са значајним изазовима, ризицима и претњама који угрожавају њену безбедност и идентификована је шира листа изазова, ризика и претњи безбедности и одбрани, међу којима, кад је суштина Војске у питању, значај имају агресија и оружана побуна, а већи део тих изазова, ризика и претњи безбедности и одбрани може да укључи Војску, али као помоћну, а не основну и носећу снагу система безбедности и система одбране.

Дакле, процена је да нам не прети опасност од агресије, иако се не искључује. Стога, при пројектовању Војске то се мора узети у обзир. Јер, познато је у теорији организације да се прво дефинише ПРОТИВ КОГА (ЧЕГА) и С КИМ, да би се одговорило КАКО.

Какав је ниво амбиције државе у сфери безбедности и одбране (колективно или ослонцем на сопствене снаге)? У одговору на ово питање битни су следећи званични ставови државе, утврђени у званичним документима, као што су:

- Република Србија је војно неутрална,
- Република Србија се залаже за кооперативну безбедност,
- у одбрани се примењује принцип тоталне одбране,
- суштина стратегијског концепта одбране почива на ослонцу на сопствене снаге уз: помоћ партнера; учешће у мултинационалним операцијама и пружање подршке цивилним властима у супротстављању унутрашњем оружаном и неоружаном угрожавању безбедности.

Логичан излаз из овог дела јесте – „уздај се у се и у своје кљусе”, као основа и магловита пројекција могуће помоћи и подршке, иако се то не сме занемарити, као надградња. „Браћо Французи шаљите нам топове...”. „Нас и Руса 300 милиона...”. „Ко то каже, ко то лаже...”

За шта нам Војска треба (мисије и задаци)? Експлиците, мисије и задаци Војске Србије утврђени су у документу Стратегија одбране Републике Србије (табела).

МИСИЈЕ	ЗАДАЦИ
1. Одбрана Републике Србије од оружаног угрожавања споља	1.1. Одвраћање од оружаног угрожавања
	1.2. Одбрана територије
	1.3. Одбрана ваздушног простора
2. Учешће у изградњи и очувању мира у региону и свету	2.1. Учешће у међународној војној сарадњи
	2.2. Учешће у мултинационалним операцијама
3. Подршка цивилним властима у супротстављању претњама безбедности	3.1. Помоћ цивилним властима у супротстављању унутрашњем угрожавању безбедности, тероризму, сепаратизму и организованом криминалу
	3.2. Помоћ цивилним властима у случају природних непогода и техничких и технолошких и других несрећа

И само површним увидом у мисије и задатке страних оружаних снага, од Русије до САД, преко земаља ЕУ до окружења, евидентно је да су те мисије и задаци (по називу) готово истоветно утврђени. Надаље, у нашим документима је утврђено да је Војска основна снага, првенствено намењена за прву мисију, али да извршава и друге мисије и задатке, у којима није носилац. Наиме, Војска учествује у мултинационалним операцијама у саставу контингената мировних снага и подлеже процедурама и стандардима који су утврђени мандатом мисије. Са друге стране, Војска се не организује нити посебно развија за трећу мисију, већ задатке из те мисије извршава расположивим ресурсима.

Какав је углед Војске у држави, поготово међу младом популацијом? Кажу неки да су Срби у свету познати као уникатни по три елемента: крсна слава, кумство и „радо” Србин иде у војнике. Ово треће је питање за анализу. Наиме, у доба пројектовања Војске постојала је обавеза служења војног рока – са и без оружја. Без оружја је подразумевало и тзв. приговор савести, односно служење војног рока ван касарни, тзв. цивилно служење војног рока.

Од 1991. године до данас јавност се најчешће обавештавала да је Војска на скали популарности на врху, уз Православну цркву. При томе, било је периода када је та популарност падала, посебно неку годину након оружаних сукоба у бившој СФРЈ. То је била чињеница. Друга чињеница јесте да је не мали број младе популације или избегавао (на разне начине) обавезу служења војног рока или се опредељивао за тзв. цивилно служење. За то постоје подаци из бројних истраживања и анализа. Треба рећи да тзв. цивилно служење војног рока није наша умотворина, односно да је преузето из скупа тзв. људских права, који су примењивале све земље окружења. Песма Радо Србин иде у војнике има и свој наставак – „три га вуку...”. Са друге стране, служење војног рока са оружјем, које је „на волшебан начин” сведено на шест месеци, по свим показатељима, али и судовима (добронамерним) најразвијенијих – било је контрапродуктивно. С обзиром на ту чињеницу, војни рок се могао: (1) укинути као обавеза или (2) продужити (сачувај боже!).

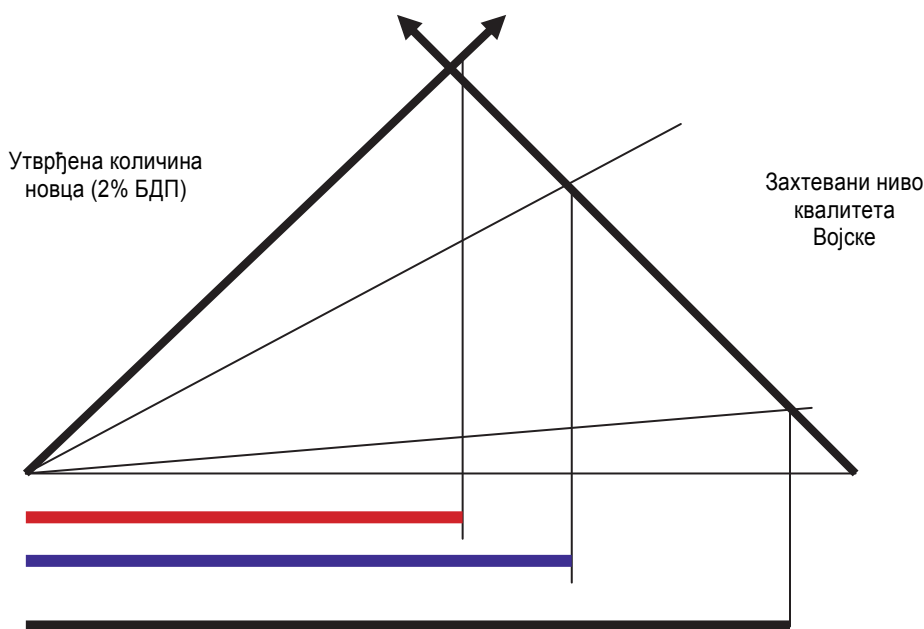
Какав је однос према безбедности, одбрани и војсци у нашем окружењу? Све земље нашег окружења су чланице НАТО-а и ЕУ, или су декларативно и суштински исказале своје опредељење ка укључењу у наведене интеграције. У свим тим земљама, без обзира на то да ли су или нису чланице наведених интеграција,

кад су безбедност и одбрана у питању, недвосмислено је утврђено: (1) заједничка безбедносна политика у оквиру ЕУ и (2) колективна одбрана у оквиру НАТО-а. Дакле, Србија је „у дворишту (трбуху) НАТО-а” и „комшија ЕУ”.

Које су могућности државе (пре свега финансијске) за одржавање Војске? „Колико пара, толико музике”, рекао би наш народ. Томе треба додати и то да нема свака музика исту цену. У том светлу, поред осталог, треба посматрати однос према Војсци, пре свега према њеној величини.

Држава се определила да за одржавање Војске издваја око 2% бруто домаћег производа, (БДП), подразумевајући и издатке за војне пензије. Војне пензије износиле су око 30% номиналне вредности буџета одбране. Када се, осим издатака за војне пензије, одбије још и одржавање структура МО, које су изван Војске, лако се може израчунати са којим то парама можемо рачунати. Свакако, треба нагласити да су војне пензије, у међувремену, изашле из буџета одбране, али – отишле су и паре!

На следећој шеми приказан је однос стално утврђене количине новца и величине Војске, у светлу захтеваног нивоа квалитета Војске.

Ако на левој страни имамо константно утврђену количину новца која се издваја у буџет одбране (око 2% БДП), што је за потребе Војске и мање од тога (око 1,2%), а на десној захтевани ниво квалитета Војске, онда се бројна величина Војске лако утврђује: (а) војска високог квалитета – црвена боја; (б) нижи захтеви за квалитет могу дати бројнију војску – плава боја и (в) минимални захтеви за квалитет, дају најбројнију Војску – црна боја. Држава треба да се определи. Међутим, нема ниједне државе која од своје војске не захтева врхунски квалитет.

Конкретни аспект проблема

Када смо створили матрицу тзв. безбедносно-одбрамбених импута, повезаним са финансијским могућностима, заједничким именитељем названог – „ниво амбиције државе”, можемо да уђемо у анализу и пројектовање потребне војске. Полазећи од чињенице да се војска не пројектује из почетка, „од 0”, већ да има достигнути степен сопственог развоја, то се и овде морамо позабавити скупом критеријума (ограничења) који детерминису какву то војску развијамо. Сада смо на нижем нивоу општости од претходног, али са више детаља, односно улазимо у сферу „чисто” војних питања. Тај скуп критеријума јесте следећи:

- здружени оперативни концепт,
- достигнути степен развоја Војске,
- однос потребних и постојећих способности,
- професионална војска или комбиновани тип попуне,
- однос мирнодопске и ратне величине војске,
- страна искуства.

Здружени оперативни концепт Војске Србије. Војна доктрина (Доктрина Војске Србије) може се схватити као одговор Војске политици – КАКО ће извршавати додељене мисије и задатке (Стратегија одбране). Централни део Доктрине Војске јесте Здружени оперативни концепт. Суштина тог концепта садржана је у детерминисању следећих питања: стратешке основе здруженог оперативног концепта; компоненте војне моћи и операције Војске Србије. Тежишни део Здруженог оперативног концепта Војске Србије јесу операције војске. У том делу утврђене су врсте операција и садржаји борбених дејстава у операцијама. У складу са наведеним, у Доктрини Војске Србије је утврђено – здружени оперативни концепт Војске Србије представља основу за дефинисање њене организације, опремања, модернизације, оспособљавања и употребе у извршавању додељених задатака.

Достигнути степен развоја Војске. После свих догађања од 1991. године, као и након раздруживања ДЗ СЦГ, Војска Србије се нашла у врло незавидном положају, који је, у најопштијем, карактерисало:

- одсуство стратегије и доктрине,
- гломазна организација на папиру. Стотине бригада без војника, Војна академија без кадета. Војска је више личила на орахову љуску, него на „чврст орах, воћку чудновату...”,
- разорен или оштећен највећи део војних објеката,
- разорена одбрамбена индустрија, а могућности увоза НВО минималне,
- највећем броју сложених борбених система, који нису уништени или оштећени, пре свега у В и ПВО, истекли су ресурси.

Када се наведеном дода позиција Републике Србија, која је тек почела да се „исправља” у међународним односима, са изузетно суженим могућностима за значајније улагање у реформу система одбране и трансформацију и модернизацију Војске, „миље” који је окружавао Војску био је, у најмању руку, не обећавајући.

Однос потребних и постојећих способности Војске Србије. У одсуству стратегије и доктрине војска је „тумарала” у проналажењу начина за санацију стања и преживљавање до новог концепта. Тек усвајањем Стратегије националне безбедности и Стратегије одбране (2009), као и Доктрине Војске Србије (2010), стекле су се полазне основе за пројектовање организације, припрема, употребе и обезбеђења Војске.

Кључни део промишљања ка новој војсци полази од додељених мисија и задатака (Стратегија одбране) и Здруженог оперативног концепта (Доктрина Војске Србије). Централно питање које се постављало након полазних основа било је – које су способности потребне Војсци и какав је њихов однос са постојећим способностима. У теоријском смислу посматрано, за утврђивање потребних способности Војске искоришћени су савремени трендови у земљама окружења и најразвијенијим оружаним снагама.

Професионална војска или комбиновани модел попуне. Тренд последње деценије прошлог и прве деценије овог века у земљама нашег окружења, када је однос према оружаним снагама у питању, јесте њихова професионализација. Неминовно, то је дошло на дневни ред и у нас. И тада и сада, што је разумљиво, постојала је подељеност и јавног мњења и струке по питању потпуне професионализације Војске. Дакле, требало је изградити критеријумску анализу „за” и „против” професионализације. Понукан тиме, како на званичним скуповима у оквиру Министарства одбране и Генералштаба Војске Србије, тако и у медијима, изнео сам листу одговора на наведена питања „за” и „против”. Свако од питања (критеријума), у свом закључку, требало је да исказе свој однос према професионализацији. Та листа кључних питања (критеријума) и однос према професионализацији, у најкраћем, приказана је у табели:

Питање (критеријум)	Однос према професионализацији
Успостављени систем безбедности и одбране	Неприпадање ниједној одбрамбеној интеграцији, односно ослонац на сопствене снаге, преферира комбиновани модел попуне Војске.
Мисије и задаци Војске	Одбрана земље од оружаног угрожавања споља захтева бројну Војску, која се добија мобилизацијом Учешће у мировним операцијама преферира професионалну Војску. Подршка цивилним властима је неутрална према моделу попуне војске, јер је то њена стална мисија која се извршава постојећим ресурсима.
Модернизација и технолошки развој Војске	Модерна техника и наоружање преферира професионалну Војску.
Могућности земље за одржавањем Војске	Земља нема довољно финансија за одржавање бројне професионалне Војске.
Однос младе популације према обавези служења војног рока	Део младе популације избегава служење војног рока, а део се опредељује ка тзв. цивилном служењу. Овај критеријум упућује ка увођењу професионалне Војске.
Дужина трајања војног рока од шест месеци	Наша, али и искуства свих земаља које су скратиле војни рок на 6 месеци указују да је то било погрешно. За то време се није могао добити обучен војник. Овај критеријум упућује на: (1) продужење дужине служења војног рока, што је практично немогуће или (2) увођење професионалне Војске.
Традиције	Одмах се знало да немамо традицију професионалне Војске, али је тај критеријум узет због бројних ставова мњења, у смислу упућивања на добровољно служење војног рока.
Страна искуства	Готово све земље окружења и ЕУ су прешле на професионалне оружане снаге.

Однос „за” и „против” професионализације био је приближно изједначен, али ипак у корист увођења професионалне Војске. Међутим, нека од кључних питања (критеријума) указивала су на задржавање комбинованог модела попуне. У том смислу, требало је пондерисати критеријуме, јер сви немају исти утицај. Изведени општи закључак је гласио:

У условима неприпадања ниједној одбрамбеној интеграцији, односно применом ослонаца на сопствене снаге, са незнатним учешћем у мировним операцијама и минималним степеном модернизације, а узимајући у обзир смањене могућности државе за финансирање Војске и наше традиције, Војска треба да задржи комбиновани модел попуне, са продужењем дужине трајања војног рока најмање за три месеца и бољом мотивацијом младе популације. Прелазак на потпуно професионалну војску неминовно подразумева; (1) смањење безбедносних претњи или улазак у колективни систем одбране; (2) значајнију модернизацију и опремање Војске; (3) повећано учешће у мировним операцијама и (4) истраживање односа младе популације ка професионализацији.

Све наведено треба подврћи техно-економској анализи и израчунати шта је скупље, а шта јефтиније или одрживо за Републику Србију. При томе, цена коштања не мери се само финансијским ефектима.

У тумачењу својих ставова, с обзиром на то да сам био „прозван”, истицао сам следеће:

- професионална војска у којој се 80% финансија издваја за персонал, постаје социјална установа, њени припадници не раде и долазе на посао само да би „примили плату”;

- минорно учешће у мировним операцијама, иако се у њима ангажују искључиво професионалци, не захтева професионалну војску, с обзиром на то да је тај број на годишњем нивоу занемарљив,

- уколико се за оперативне трошкове и инвестиције издваја мање од 20%, војска нема нових средстава наоружања и војне опреме нити обуке. А, када Војска нема шта да ради (обука или учешће у мировним операцијама) – прави проблеме,

- сложихемо се да: **не треба нам социјална установа која прави проблеме.**

Епилог је познат – заузет је став да се иде на потпуну професионализацију Војске. Ја сам војник и поступао у складу са одлукама надлежних нивоа. Дакле, требало је „засукати рукаве” и прионути на посао стварања професионалне војске, јер су послови употребе, пројектовања (организација и формација) и опремања Војске били у надлежности управе на чијем сам челу био.

Однос мирнодопске и ратне величине војске. Једно од значајних питања које требало решити јесте однос величине мирнодопске и ратне војске. На самом почетку се знало да је тај однос знатно у корист ратне војске, само је било питање у којој размери га утврдити. Наиме, и у овом случају се постављало неколико кључних питања (критеријума), као што су: (1) какав је однос мирнодопског и ратног дела војске у условима потпуне професионализације; (2) како успоставити систем командовања резервним делом; (3) како, колико и на који начин утврдити материјалне резерве и где их чувати; (4) каква су страна искуства.

Страна искуства. Страна искуства увек су један од фактора утицаја приликом пројектовања војне организације и то због најмање два разлога. Прво, уколико се неке од страних оружаних снага могу сматрати потенцијалним противником и, друго, као искуство које

може бити примењено у сопственој пракси. Отуда је у Доктрини Војске Србије и записано да се њена организација, поред осталог, развија на најбољим страним искуствима.

Када су у питању земље окружења и ЕУ, заједничке карактеристике њихових оружаних снага су следеће:

- оружане снаге свих суседних земаља су професионалне,
- неке од земаља задржале су могућност добровољног служења војног рока,
- према намени, оружане снаге се деле на: снаге за реаговање, главне одбрамбене снаге и снаге ојачања,
- у структури оружаних снага налазе се видови, родови и службе,
- преовладава батаљонска организација, а највиша јединица је бригада,
- мирнодопско бројно стање оружаних снага суседних земаља и већине земаља чланица ЕУ и НАТО је испод 0,5% оптерећења популације,
- распоређена резерва оружаних снага, код земаља које су чланице НАТО-а, малобројнија је од мирнодопског контингента. Стога, постоји распоређена и нераспорепеђена резерва
 - посебан облик резерве јесте активна резерва, која се уводи ради повећања оперативних способности и мање цене коштања у односу на професионалце,
 - издвајања за потребе оружаних снага су испод 2% БНД,
 - у оружаним снагама, по питању организације, обуке и обезбеђења, углавном се примењују стандарди НАТО-а,
 - све земље партиципирају у мировним операцијама, без обзира на то под чим се вођством (УН, НАТО или ЕУ).

Каква је војска формирана

Узимајући све наведено у обзир, преформирана (трансформисана) војска има следеће карактеристике:

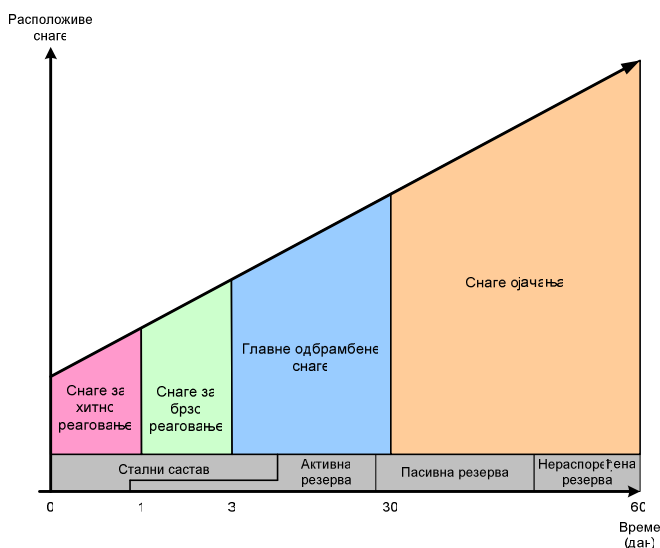
- потпуна професионализација са могућношћу добровољног служења војног рока;
- активни и резервни састав. Активни састав чине: официри, подофицири, војници и цивилна лица, у миру, оквирно у размери 15% : 25% : 45% : 15%. Резерва Војске дели се на активну и пасивну. Активна резерва уведена је Законом о Војсци Србије и тек треба да се имплементира у пракси;
- попуна официрима врши се, тежишно, након завршетка школовања у Војној академији. Поред тога, то школовање може бити и у иностранству или на цивилним факултетима у земљи; попуна подофицирима врши се, тежишно, курсирањем професионалних војника или из цивилства;
- професионални војници се примају конкурсом, из реда лица која су одслужила војни рок са оружјем. Решење из Закона о цивилној служби може створити проблеме у пракси, јер је у члану 3. утврђено да свако лице које је служило војни рок са оружјем, после четири године од одслужења војног рока, има право на приговор савести. То је питање за решавање на нивоу државе;
- бројна величина Војске у миру утврђена је до 30.000, рачунајући и активну резерву. Изузев Румуније, Србија има најбројнију војску у окружењу, у миру. Ратна величина војске, начелно, утврђује се у размери 1 : 3 у односу на мирнодопску,

иако то није правило. Односно, ратна војска утврђује се у складу са степеном угрожености земље. У том смислу, пасивна резерва се дели на ону која је уведена и распоређена и нераспоређену резерву;

– Војску чине два вида (КоВ и РВ и ПВО), родови и службе (опште и логистичке). У Војску је враћена верска служба;

– Војска је организована на стратегијском (Генералштаб), оперативном (Команда КоВ-а, Команда РВ и ПВО и Команда за обуку – КЗО) и тактичком нивоу (јединице до ранга бригаде). Генералштаб има неколико непосредно потчињених јединица и установа (Гарда, Централна логистичка база, бригада везе, Технички опитни центар и друге). Војска Србије, изузев ОС Румуније, има највише јединица ранга бригада; Команда за обуку у рату прераста у команду Територијалних снага (8 бригада);

– према намени Војска је организована у: снаге за реаговање (хитно и брзо), главне одбрамбене снаге и снаге ојачања – стратегијска резерва (шема);

– јединице Војске имају различит степен готовости за употребу у миру, који се креће од Г0 до Г4 (табела);

Ниво готовости		Степен развијен. %	Попуњеност опремом %	Расположиво НВО %	Складишне залихе %	Учесталост обучавања неактивног дела
Врло висока	Г0	91-100	100	До 90	100	
Висока	Г1	71-90	100	До 80	100	По потреби
Средња	Г2	31-70	100	До 80	100	2 године
Ниска	Г3	11-30	80	До 80	80	2 године
Врло ниска	Г4	До 10	60	До 80	60	5 година

– у складу са искуствима савремених оружаних снага окружења, у Војсци Србије примењује се модел развоја заснован на способностима. Способности Војске деле се на оперативне и функционалне (табела)

Оперативне способности	Функционалне способности
Способност командовања	Способност командовања и руковођења
Способност правовремене расположивости снага	
Способност размештаја и мобилности у зони операција	Способност коришћења информација
Способност коришћења информационог простора	
Способност делотворне и ефикасне употребе снага	Способност за извршавање функционалних надлежности
Способност отпорности и заштите снага	
Способност одрживости снага	

– оперативне способности изграђују се и цене код јединица, а функционалне код команди и установа Војске;

– на развој способности војске утичу чиниоци тог развоја, а то су:

- стратегија и доктрина,
- организација,
- персонал,
- образовање,
- обука,
- наоружање и војна опрема,
- инфраструктура и
- интероперабилност.

– за сваки од наведених чинилаца способности утврђени су дугорочни, средњорочни и краткорочни општи и специфични циљеви и приоритетни задаци;

– у буџет одбране, посматрано од 2006. године, издвајају се финансијска средства око 2% БНД, што је на годишњем нивоу знатно испод једне милијарде евра. При томе, треба имати у виду да су до 2012. године у буџету одбране алоцирана и средства за војне пензије, што је износило око 30% захвата у буџету.

Поређење са другима

Да бисмо стекли слику о бројној величини и издацима за Војску Србије, упореди-мо је са оружаним снагама нашег окружења и најјачим земљама. Поређење са најјачим земљама, само по себи, нема смисла, али се даје из методолошких разлога.

Компарација са страним земљама извршена је према подацима за 2011. годину, а по питањима као што су:

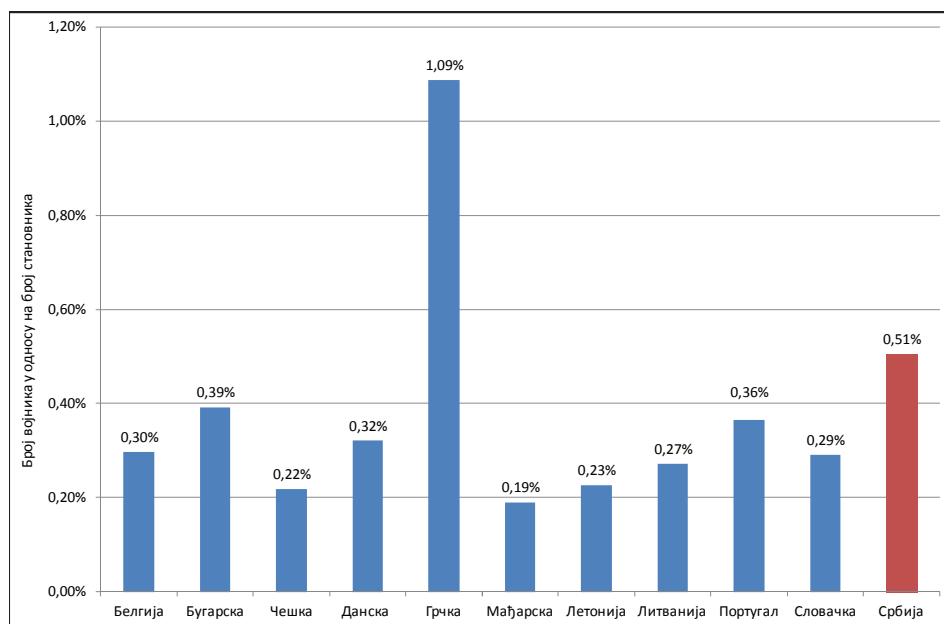
- бројност оружаних снага (са министарствима одбране),
- оптерећење популације (мирнодопски контингент у односу на број становника),
- укупни издаци за одбрану,

- удео издатака у буџету одбране у односу на БДП,
- издвајање за одбрану по становнику
- издвајање за одбрану по војнику и
- расподела буџета (персонални трошкови, оперативни трошкови и издаци за инвестиције)

При томе, за Србију су интересантне земље окружења и земље Европе које су по величини територије или броју становника приближне нашим вредностима (Холандија, Данска, Чешка, Словачка, Литванија и друге). Суседне и наведене земље називаћемо „карактеристичне земље”.

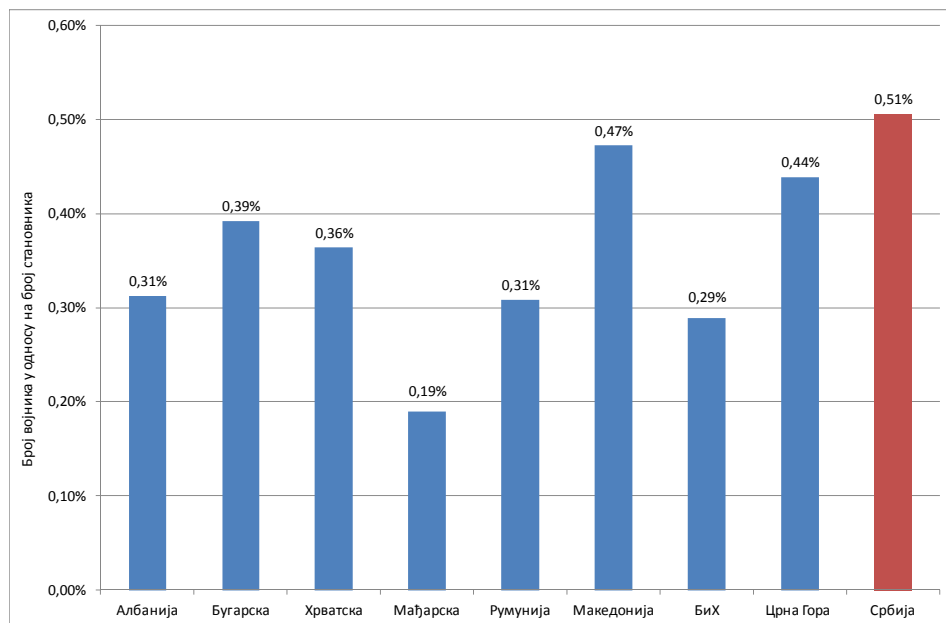
Величина оружаних снага. Просечан број војника у односу на број становника држава чланица НАТО-а износи 0,35%, колико износи и за државе чланице НАТО-а у Европи.

На графикону 1 приказани су подаци о броју војника у односу на број становника за карактеристичне државе чланице НАТО-а. Од анализираних држава највећи број војника у односу на број становника има Грчка (1,09%), док најмањи има Мађарска (0,22%).

Графикон 1 – Број војника у односу на број становника карактеристичних држава

Просечан број војника у односу на број становника у суседним државама износи 0,35%. Просечан број војника у односу на број становника у суседним државама које су чланице НАТО-а износи 0,31%, а за оне које нису чланице тог савеза 0,40%. Најмањи број војника у односу на број становника има Мађарска (0,19%), а највећи Македонија (0,47%).

Графикон 2 – Број војника у односу на број становника суседних држава

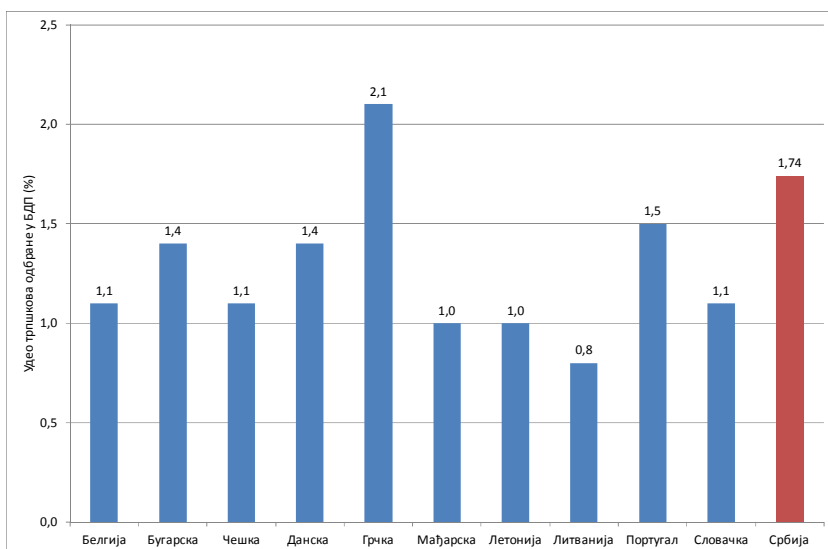
Република Србија са 0,36% војника у односу на број становника, укључујући и простор КиМ-а, односно 0,46% војника без КиМ-а, има већи број војника у односу на број становника у поређењу са суседним државама и већином држава чланица НАТО-а. Међутим, анализа указује на то да су карактер изазова и претњи безбедности, односно национални интереси појединих држава, примарне детерминанте бројне величине ОС.

Трошкови одбране. Последњих година присутан је тренд смањења трошкова одбране у многим државама, па и у државама чланицама ЕУ и НАТО, иако постоје препоруке да ти трошкови буду на нивоу од 2% бруто домаћег производа (у даљем тексту: БДП). Разлози за то су економска криза, али и измењен карактер изазова и претњи безбедности.

Ради потпуног сагледавања трошкова одбране појединих држава неопходно је узети у обзир више различитих показатеља.

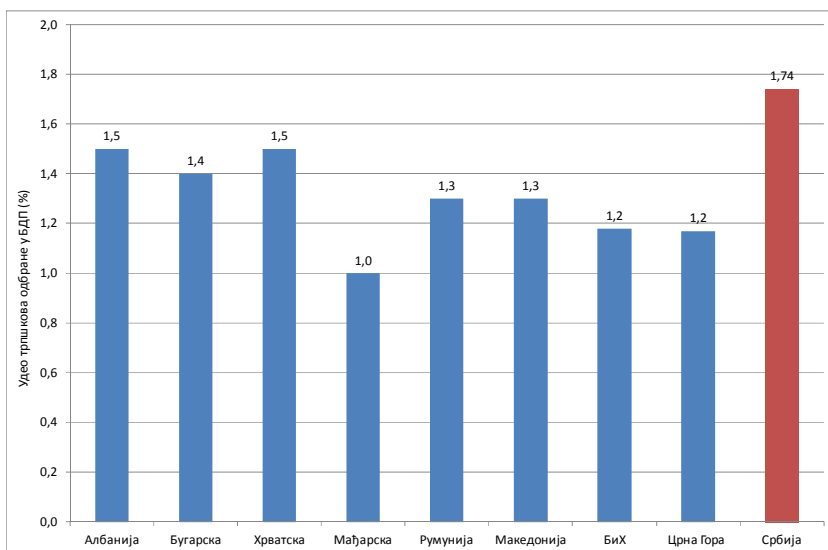
Удео трошкова одбране у бруто домаћем производу. Просечан удео трошкова одбране у БДП држава чланица НАТО-а у 2011. години износио је 1,52% БДП, док је код европских држава чланица НАТО-а био 1,40% БДП. Од држава чланица НАТО-а највише трошкове одбране имале су Сједињене Америчке Државе (4,80% БДП), а најмање Луксембург (0,50% БДП).

Од анализираних карактеристичних држава највеће издвајање за одбрану из БДП има Грчка од 2,1% БДП, док најмање има Литванија од 0,8% БДП (графикон 3).

Графикон 3 – Удео трошкова одбране у БДП карактеристичних држава

Просечни трошкови одбране суседних држава су у 2011. години износили 1,29% БДП. Суседне државе чланице НАТО-а су у 2011. години за одбрану трошиле просечно 1,34% БДП, а суседне државе које не припадају том савезу 1,22% БДП. Највећи удео трошкова одбране у БДП имале су Албанија и Хрватска са 1,50% БДП, а најмање Мађарска са 1,00% БДП (графикон 4).

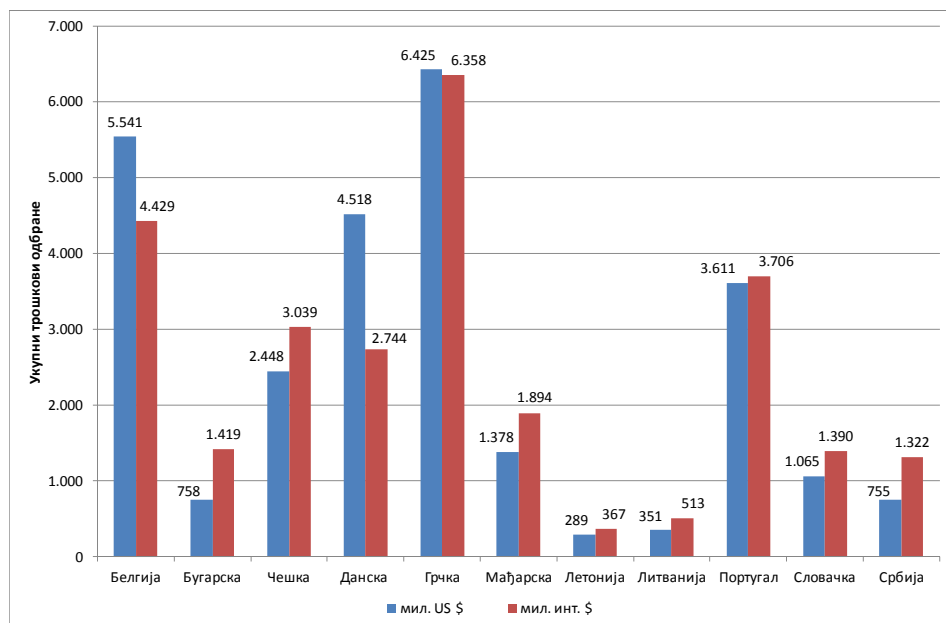
Графикон 4 – Удео трошкова одбране у БДП суседних држава

У Републици Србији проценат трошкова одбране у 2011. години износио је 1,65%, а према неким подацима 1,74% БДП (без средстава за исплату војних пензија).

Укупни трошкови одбране. Када је реч о укупним трошковима одбране у 2011. години, исказаним у америчким и тзв. интернационалним доларима (\$), највеће трошкове имају САД са 731.879 милиона \$, Велика Британија са 63.567 милиона америчких односно 57.883 милиона интернационалних \$, Француска са 53.444 милиона америчких односно 42.201 милиона интернационалних \$ и Немачка са 48.140 милиона америчких односно 41.079 милиона интернационалних \$.¹

Трошкови одбране карактеристичних држава приказани су на графикаону 5. Од анализираних држава најмање трошкове одбране имала је Летонија са 289 милиона америчких \$, односно 367 милиона интернационалних \$. Од карактеристичних држава највеће трошкове за одбрану имала је Грчка са 6.425 милиона америчких \$, односно 6.358 милиона интернационалних \$.

Трошкови одбране Републике Србије у 2011. години износили су 755 милиона америчких \$, односно 1.322 милиона интернационалних \$. Тај износ је мањи од износа већине анализираних карактеристичних држава. Мање трошкове имале су само Летонија и Литванија, а трошкови одбране Грчке били су скоро пет пута већи (у интернационалним \$).

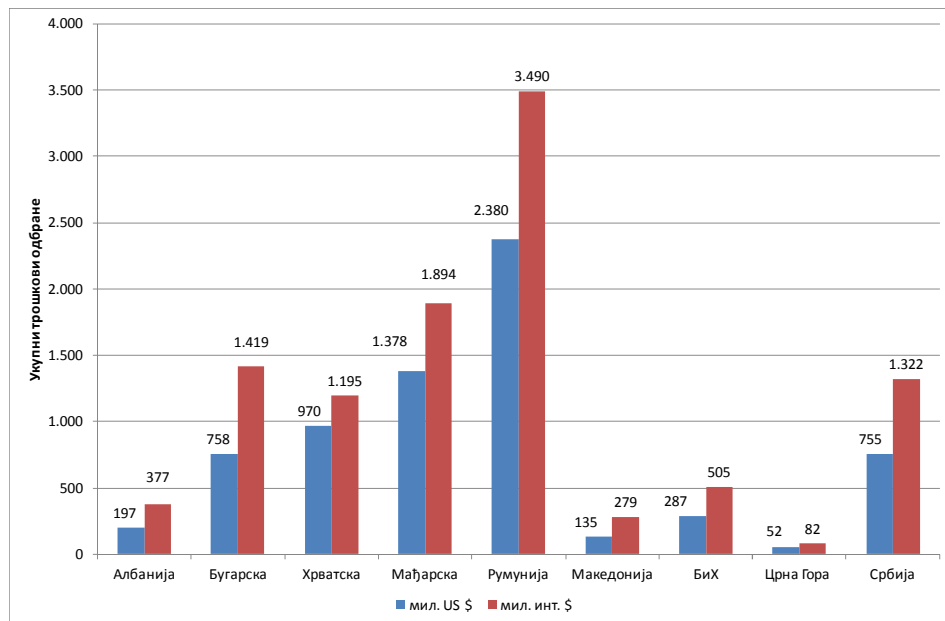

Графикон 5 – Укупни трошкови одбране карактеристичних држава

Трошкови одбране суседних држава приказани су на графикаону 6. Најмање трошкове за одбрану имала је Црна Гора са око 52 милиона америчких \$, односно

¹ Тзв. интернационални долар приказује износе усклађене са паритетом куповне моћи (енгл. Purchasing-power-parity, PPP) анализираних државе.

82 милиона интернационалних \$, а највеће Румунија са 2.380 милиона америчких \$, односно 3.490 милиона интернационалних \$.

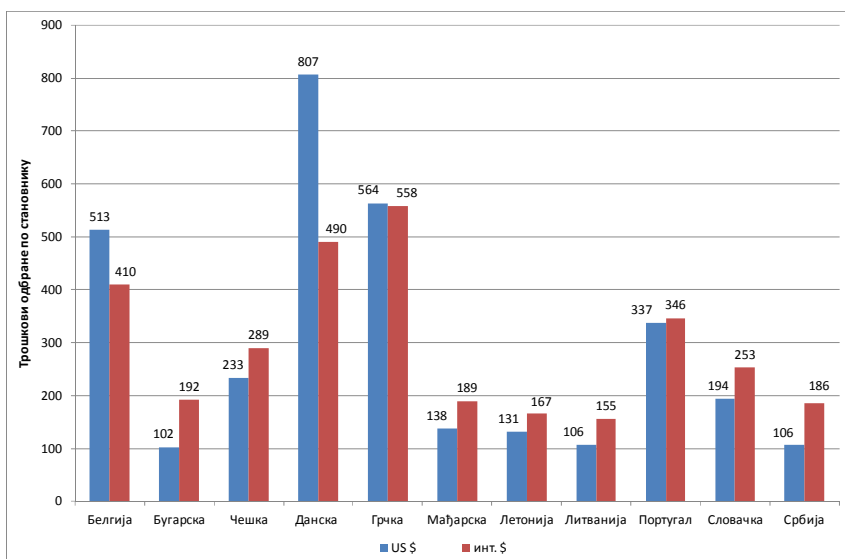
Графикон 6 – Укупни трошкови одбране суседних држава

Трошкови одбране Републике Србије у 2011. години били су за око 7% мањи од трошкова Бугарске, а за око 10% већи од трошкова за одбрану Хрватске (гледано и интернационалним \$).

Трошкови одбране у односу на број становника. У 2011. години државе чланице НАТО-а су у просеку по становнику за одбрану утрошиле 503 америчка \$, односно 458 интернационалних \$. Државе чланице НАТО-а у Европи су у просеку по становнику утрошиле 422 америчка, односно 379 интернационална \$.²

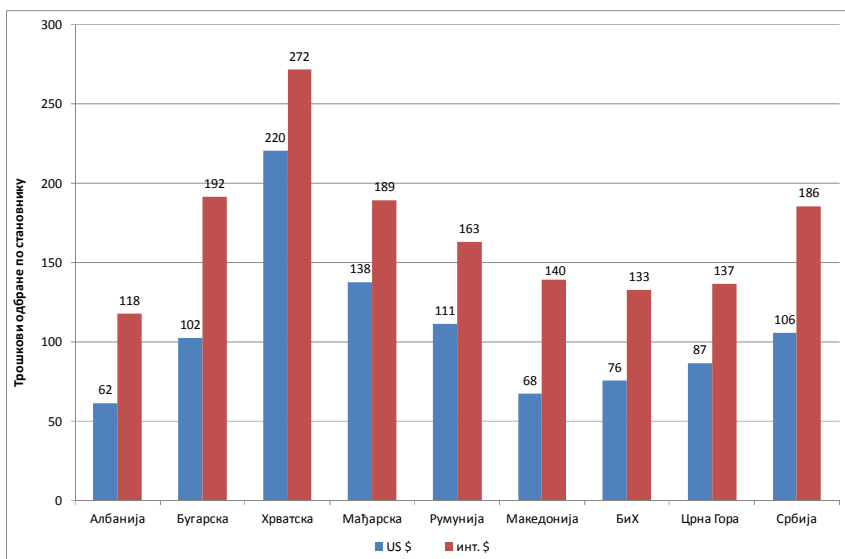
Међу карактеристичним државама чланица НАТО-а постоје велике разлике у просечним трошковима одбране по становнику (графикон 7). Међу тим државама највеће трошкове по становнику имале су: Данска (807 америчких \$, односно 490 интернационалних \$), Грчка (564 америчких \$, односно 558 интернационалних \$) и Белгија (513 америчких \$, односно 410 интернационалних \$). Најмање трошкове одбране по становнику имале су следеће државе: Бугарска (102 америчка \$, односно 192 интернационална \$), Летонија (131 амерички \$, односно 167 интернационалних \$) и Литванија (106 америчка \$, односно 155 интернационалних \$).

² Уколико се за прорачун користе укупни трошкови и укупан број становника држава чланица НАТО-а, трошкови одбране по становнику у 2011. години износили су 1.146 америчких \$, односно 1.112 интернационалних \$. НАТО је у Европи по становнику утрошио 506 америчких, односно 460 интернационалних \$.

Графикон 7 – Просечни трошкови одбране по становнику карактеристичних држава

Просечни трошкови одбране по становнику суседних држава у 2011. години (графикон 8) износили су 108 америчких, односно 168 интернационалних \$. Највеће трошкове одбране по становнику имала је Хрватска (220 америчких, односно 272 интернационалних \$), а најмање Албанија (62 америчка, односно 118 интернационалних \$).

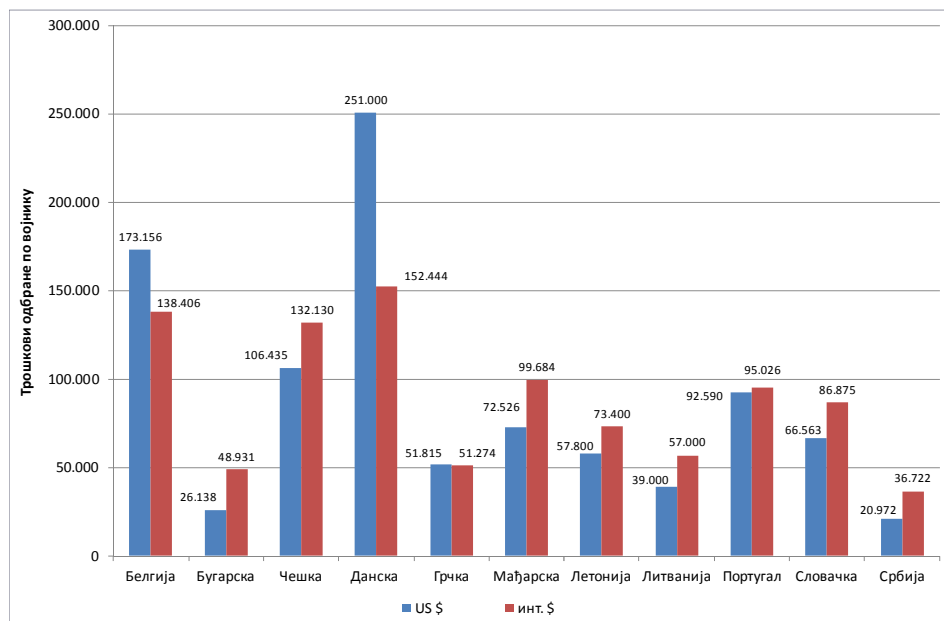

Графикон 8 – Просечни трошкови одбране по становнику суседних држава

Република Србија је, по становнику, за одбрану у 2011. години утрошила 106 америчких, односно 186 интернационалних \$. Веће трошкове одбране по становнику, у интернационалним \$, имале су Хрватска (272 инт. \$), Бугарска (192 инт. \$) и Мађарска (189 инт. \$), док су остале суседне државе имале мање трошкове.

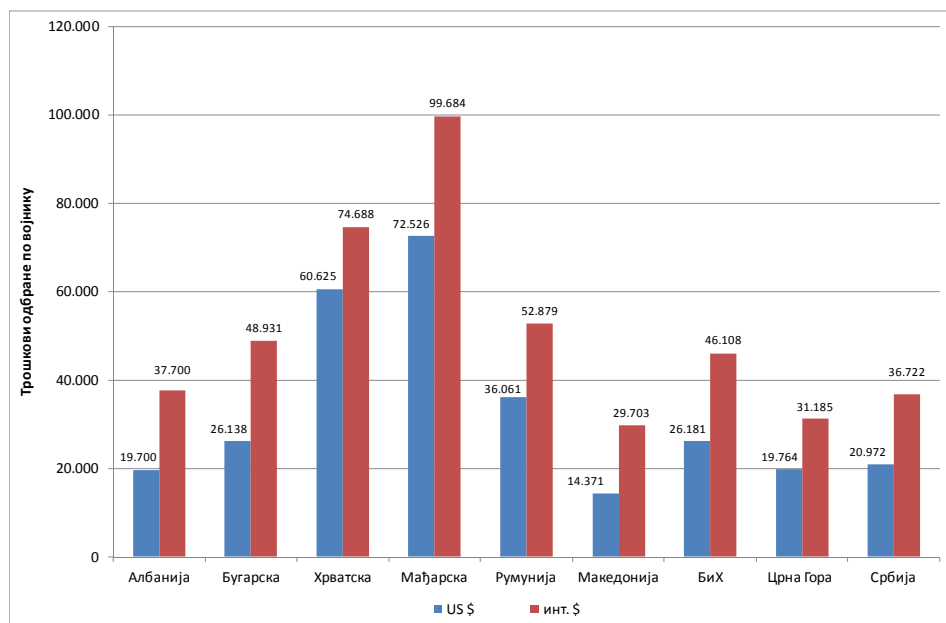
Трошкови одбране по војнику. У 2011. години државе чланице НАТО-а су у просеку по војнику за одбрану утрошиле 155.507 америчких \$, односно 140.773 интернационална \$. Државе чланице НАТО-а у Европи су у просеку по војнику утрошиле 131.642 америчка, односно 118.910 интернационалних \$. У НАТО-у су највеће трошкове одбране по војнику имале Сједињене Америчке Државе (512.879 \$) и Канада (394.750 америчких \$, односно 315.250 интернационалних \$), а најмање Албанија (19.700 америчких \$, односно 37.700 интернационалних \$).

Међу карактеристичним државама чланицама НАТО-а највеће трошкове одбране по војнику имала је Данска (251.000 америчких \$, односно 152.444 интернационалних \$), а најмање Бугарска (26.138 америчких \$, односно 48.931 интернационални \$) (графикон 9).

Графикон 9 – Просечни трошкови одбране по војнику у карактеристичним државама

Просечни трошкови одбране по војнику суседних држава у 2011. години (графикон 10) износили су 34.421 америчка, односно 52.610 интернационалних \$. Највеће трошкове одбране по војнику имале су Мађарска (72.526 америчких, односно 99.684 интернационалних \$) и Хрватска (60.625 америчких, односно 74.688 интернационалних \$), а најмање Македонија (14.371 америчким, односно 29.703 интернационална \$).

Графикон 10 – Просечни трошкови одбране по војнику суседних држава

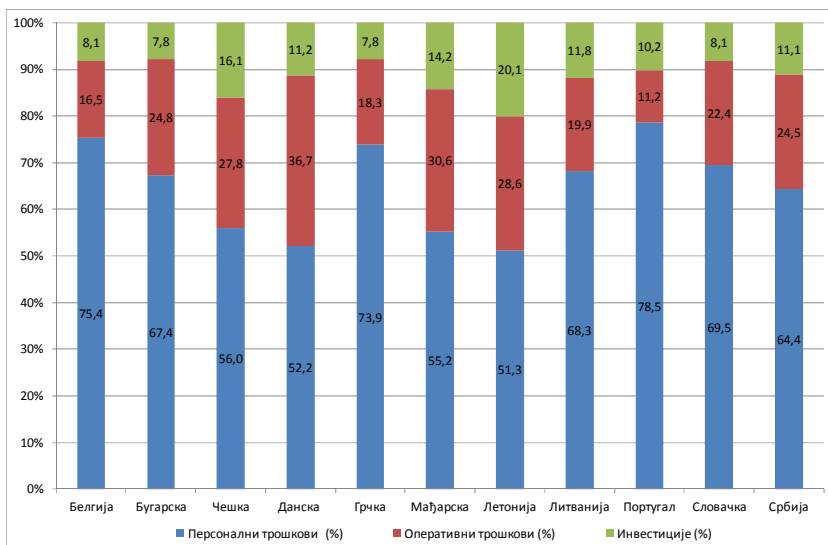
Трошкови Републике Србије за одбрану, по војнику, у 2011. години приближно су били на нивоу трошкова Албаније. Мање трошкове имале су Македонија и Црна Гора, док су трошкови осталих суседних држава били већи од трошкова Републике Србије.

Структура трошкова одбране. Трошкови одбране у свим земљама посматрају се кроз три дела: (1) издаци за персонал, (2) издаци за оперативне трошкове и (3) инвестициони трошкови (опремање и инфраструктура). Оптималним се сматра однос 40% : 30% : 30% који се захвата из буџета одбране. Повољним се сматра и однос 50% : 30% : 20%. Све што је изнад 50% за персоналне трошкове сматра се преобимним, као и све што је испод 20% за инвестиције – недовољним.

У 2011. години просечна структура трошкова одбране држава чланица НАТО-а била је: персонални трошкови – 58,9%; оперативни трошкови – 23,9% и инвестиције – 17,1%. Државе чланице НАТО-а у Европи имале су приближну структуру трошкова као и НАТО у целини.

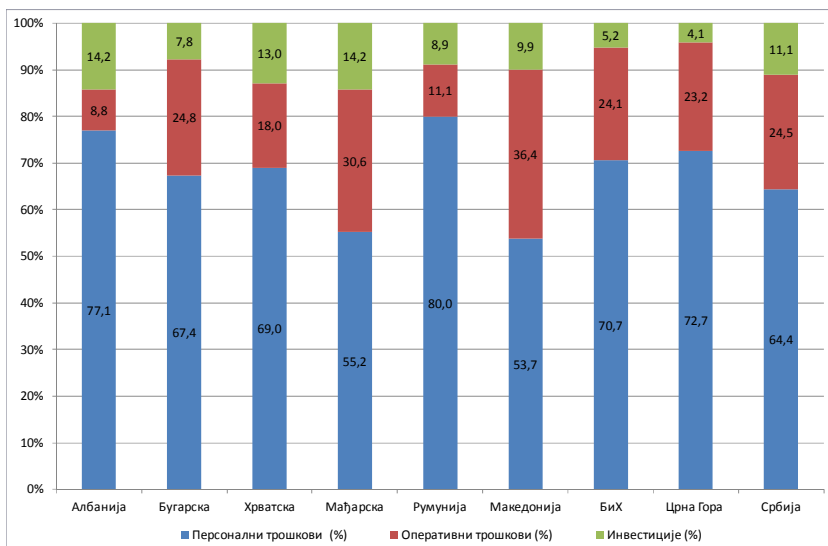
Од држава чланица НАТО-а најповољнију структуру трошкова имале су: Велика Британија (персонални трошкови – 35,7%; оперативни трошкови – 38,3% и инвестиције – 26,1%), Сједињене Америчке Државе (персонални трошкови – 41,4%; оперативни трошкови – 31,0% и инвестиције – 27,6%) и Норвешка (персонални трошкови – 43,4%; оперативни трошкови – 35,3% и инвестиције – 21,2%).

Међу карактеристичним државама чланицама НАТО-а најповољнију структуру трошкова одбране имала је Летонија (персонални трошкови – 51,3%; оперативни трошкови – 28,6% и инвестиције – 20,1%), а најнеповољнију Португал (персонални трошкови – 78,5%; оперативни трошкови – 11,2% и инвестиције – 10,2%) (графикон 11).

Графикон 11 – Структура трошкова одбране карактеристичних држава

Просечна структура трошкова одбране суседних држава у 2011. години била је: персонални трошкови – 68,2%; оперативни трошкови – 22,1% и инвестиције – 9,7%. Најповољнију структуру трошкова одбране имала је Мађарска (персонални трошкови – 55,2%; оперативни трошкови – 30,6% и инвестиције – 14,2%), а најнеповољнију Румунија (персонални трошкови – 80,0%; оперативни трошкови – 11,1% и инвестиције – 8,9%) (графикон 12).

Графикон 12 – Структура трошкова одбране суседних држава

Структура трошкова одбране Републике Србије у 2011. години била је приближно на нивоу просека суседних држава. Таква структура је релативно неповољна и не омогућава оптималан развој система одбране, а тиме ни Војске.

Ради свеобухватног сагледавања трошкова одбране држава неопходно је анализирати више параметара. Трошкови одбране Републике Србије исказани у проценту БДП већи су од трошкова одбране суседних држава и великог броја земаља чланица НАТО-а. Међутим, просечни трошкови одбране Републике Србије по становнику и по броју војника знатно су нижи у односу на државе релевантне за поређење.

Државе имају врло различиту структуру трошкова одбране. Структура трошкова одбране у развијеним државама је повољна, док код великог броја других држава она не обезбеђује адекватан развој система. Структура трошкова одбране Републике Србије приближно је на нивоу просека суседних држава.

Закључак

Може се закључити да Војска Србије прати модерне трендове у развоју оружаных снага, како окружења, тако и најразвијенијих земаља, Оно што нас издваја од окружења јесте „миље” у којем се налазимо или, како би се то војним речником рекло – различит геостратегијски положај. Али, историјски посматрано, бар у новој историји Србије, то је увек било тако. „С ким си – такав си”, рекао би наш народ.

Република Србија улази у последњу годину другог средњерочја сопственог развоја као самостална и независна држава. То је прилика да се са свих аспеката сагледа и анализира достигнути степен развоја система одбране, пре свега Војске Србије, утврди остварење планираног и пројектује будућност. Нема сумње да Војска Србије и Министарство одбране имају умне људе који су способни да изнесу те задатке и надлежним институцијама државе предложе на усвајање оптимална решења.

Зато, нека се „душебрижници”, који су категорични у ставу да је војска „уништена” и вапе за стотину хиљада војника у миру, запитају: (1) против кога (чега) и (2) ко ће то да плати?

Литература

- [1] Стратегија националне безбедности Републике Србије, 2009.
- [2] Стратегија одбране Републике Србије, 2009.
- [3] Стратегијски преглед одбране, 2009.
- [4] Доктрина Војске Србије, 2010.

МЕТОДЕ ИНСПЕКЦИЈСКОГ НАДЗОРА ОПЕРАТИВНИХ СПОСОБНОСТИ ВОЈСКЕ СРБИЈЕ

Горан Радовановић*

Министарство одбране Републике Србије,
Инспекторат одбране

Самед М. Каровић**

Универзитет одбране у Београду, Војна академија

У раду се описују методе и технике инспекцијског надзора оперативних способности Војске Србије. Реално сагледавање оперативних способности представља кључни елемент за успешно планирање употребе јединица Војске Србије у различитим врстама операција. Услов за реално сагледавање оперативних способности представља избор метода за прикупљање релевантних података како би се добиле објективне оцене стања оперативних способности.

У примени одређених метода тежиште је на конструкцији инструмента којим се могу измерити манифестације елемената оперативних способности. У оцењивању оперативних способности неопходно је применити различите методе и технике, чиме се добија и реална слика стања оперативних способности јединица и команди Војске Србије.

Кључне речи: *Војска Србије, инспекција, инспекцијски надзор, метода анализе садржаја, метода посматрања, метода испитивања*

Увод

Оперативне способности Војске Србије, као категорија, представљају потенцијал којим јединице и команде располажу и који се ставља у акцију када је потребно реализовати одређену операцију или мисију. Ради разумевања оперативних способности, у нашим доктринарним документима оперативна способност је декомпонована кроз одређене елементе. Елементи оперативних способности углавном одражавају потребна својства јединица како би биле у функцији своје намене.

Успешност инспекцијског надзора оперативних способности условљавају различити фактори. Покушај елиминације различитих фактора који негативно утичу на објективност и реално сагледавање стања представљају важан чинилац у процесу инспекцијског надзора оперативних способности јединица Војске Србије.

* Генерал-мајор мр Горан Радовановић је директор Инспектората одбране. goran.radovanovic@vs.rs

** Пуковник проф. др Самед М. Каровић, samed.karovic@va.mod.gov.rs

Инспекцијским надзором оперативних способности сагледава се стање, оцењују постигнути резултати, утврђују достигнућа и предлажу мере за отклањање недостатака. Да би се инспекцијски надзор ефикасно спровео неопходно је познавати и применити различите методе за прикупљање података. Инспекцијски надзор треба да буде објективан јер представља категорију квалитета и способности јединица и команди Војске Србије. Како би се то обезбедило потребно је уважити стечена знања у науци и имплементирати их у процес инспекцијског надзора.

Појмовно одређење методе инспекцијског надзора

У постојећој литератури нема јасно исказаних података о методама¹ које се примењују у процесу инспекцијског надзора уопште. Оне се одређују у зависности од области инспекцијског надзора и заснивају се, како на научним, тако и на искуственим основама. Инспекцијски надзор је друштвена и, у суштини, интелектуална делатност. Неоспорно је и да је то смислена, циљна и сврсисходна активност чијом се реализацијом долази до одређених сазнања о надзираном субјекту.²

Процес стицања увида у стање оперативних способности током инспекцијског надзора обухвата предмет инспекцијског надзора, тј. чињенице о елементима оперативних способности. Дакле, обухвата манифестације у форми питања и параметара оперативних способности до којих се долази на основу прикупљених података применом одређених метода и процедура. Утврђено стање оперативних способности надзираног субјекта подложно је провери и представља развојну категорију.

Из наведеног би се могло закључити да је реализација инспекцијског надзора истовремено сложен процес стицања нових сазнања који чине процедуре доказивања и оповргавања и процедуре конституисања сазнајних чињеница. С тим у вези, методе извршења инспекцијског надзора могле би се дефинисати као низ смислених, сврсисходних и рационалних поступака прикупљању података по одређеном критеријуму ради стицања сазнања о надзираном субјекту.

Процедуре и методе које се користе током инспекцијског надзора омогућавају да се са жељеним степеном поузданости и тачности утврди степен одступања у односу на прописане елементе оперативних способности и да се на основу прописаних критеријума оцени стање и наложе мере за отклањање уочених слабости (пропуста). Таквим приступом омогућава се шире и дубље сагледавање стања надзираних субјеката и стварају услови за већу објективност инспектора.

Теорија се није до сада бавила одређењем метода за извршење инспекцијског надзора оперативних способности Војске Србије. У доступној војностручној литератури може се уочити да су биле дефинисане методе контроле борбене готовости која је, пре увођења појма оперативна способност, била предмет инспекције. Тако се, на пример, у студији „Методe контроле и оцењивања борбене готовости оружаних снага СФРЈ” наводи да: „Методe контроле и оцењивања борбене готовости представљају

¹ Термин метод води порекло од грчке речи „методос” чије је значење пут, тражење.

² „Захваљујући логици човек добија могућност да правилно гради своје мисли, закључке, судове, доказе.” Курочкин, П. А.: Методика војнонаучног истраживања, Војноиздавачки завод ЈНА, Београд, 1963, стр. 114.

скуп научно заснованих методских поступака којима се теоријско практичним путем проверава и стиче увид и долази до сазнања о оствареним резултатима контролисаног састава. Методе за контролу борбене готовости су: извођење вежби и гађања; провера оспособљености људства извођењем практичних радњи; метода посматрања; анализа садржаја планова и докумената; преглед и провера исправности и комплетности техничких и других ратних материјалних средстава; провера физичке кондиције и здравственог стања; провера теоријских знања старешина и војника; разговор са војницима и старешинама и методе операционих истраживања”.³

Како истиче Миловановић М. „... метод контроле и оцењивања борбене готовости је смишљен и плански поступак, ради утврђивања нивоа и квалитета борбене готовости команди и јединица, на основу постављених задатака претпостављених команди и захтева нормативних докумената у тој области. У контроли и оцењивању борбене готовости примењују се следеће методе: извођење вежби и гађања, преглед и анализа свих врста планова, оперативне и друге документације; преглед исправности и комплетности ратне технике и материјалних средстава, провера здравственог стања и физичке кондиције војника и старешина; усмена провера теоријских знања војника и старешина, провера на основу писаних одговора; провера методом теста; разговор са војницима и старешинама и метод лабораторијских вежби.”⁴

Наведене дефиниције су непотпуне и не одражавају потребан ниво објашњења. Суштински, не означавају питање прикупљања података релевантних да би се донео суд о одређеном садржају који се проверава.

Имајући у виду досадашњу праксу инспекцијског надзора и недостатке претходних дефиниција, може се рећи да метод инспекцијског надзора оперативних способности представља научно заснован и верификован систем концепција, критеријума и процедура примерених потребама ефикасног прикупљања података извршења инспекцијског надзора. Из наведене дефиниције метода инспекцијског надзора оперативних способности произлазе две важне констатације. Прво, метод инспекцијског надзора представља сложено целовитост и низ рационално и функционално међусобно, у одговарајућем поретку, повезаних метода за прикупљање података током инспекцијског надзора. Друго, свака од метода укључених у поредак који се назива метод инспекцијског надзора има исту основну структуру.

Ради бољег разумевања метода извршења инспекцијског надзора треба нагласити да методе инспекцијског надзора могу имати више модалитета, а да свака од њих може да има више техника. У том смислу, под техникама инспекцијског надзора подразумевају се сложени, непосредно примењени оперативни облици метода. Сваку технику чине саставни делови, инструменти и поступци. Под инструментима се подразумевају сва средства, све ствари које се користе приликом примене метода у истраживању. Поступци представљају извршавање одређених радњи у складу са правилима метода и истраживачке технике и сагласно упутству у оквиру конкретног плана и извршења инспекцијског надзора.

³ Видети: Вуковић. Љ.: Методе контроле и оцењивања борбене готовости оружаних снага СФРЈ (студија), Институт за стратегијска истраживања, Београд, 1989.

⁴ Миловановић. Б.: Методи контроле и оцењивања борбене готовости, Центар војних школа Војске Југославије, Генералштабна школа, Београд, 1997.

Прикупљање података у процесу инспекцијског надзора подразумева непрекидну примену метода анализе и синтезе, индукције, класификације, генерализације, специјализације, апстракције, дедукције и конкретизације.⁵ Исто тако, током инспекцијског надзора оперативних способности користе се самостално или у пуној међузависној повезаности и опште научне методе, као што су моделовање, статистичке методе, компаративна метода и друге.⁶

Кључну улогу током инспекцијског надзора имају методе прикупљања емпиријских података. Служећи се методама за прикупљање података, мерљивим критеријумима и показатељима у току инспекцијског надзора, инспекција оперативних способности остварује увид у резултате рада старешина, команди и јединица надзираног субјекта и оцењује оперативне способности по прописаним стандардима.⁷

Са сигурношћу се може рећи да се у инспекцијском надзору сви подаци, који се односе на мишљења, ставове, понашање, процесе укључене на директне или индиректне манифестације појава могу сматрати емпиријским подацима. До њих се може доћи или анализом одређених докумената, непосредним чулним опажањем инспектора путем чула вида или слуха и путем опажања и исказа других лица о одређеној појави која је у вези са елементима, питањима или параметрима оперативних способности. Како је у пракси понекад тешко направити дистинкцију између тих начина прикупљања података они се веома често и комбинују.

Истицање и пренаглашавање тешкоћа у примени метода прикупљања података током инспекцијског надзора проистиче делом из устаљеног начина рада инспекција, а делом из занемаривања потребе да се у фази припреме инспекцијског надзора конкретизује примена појединих метода ради објективности инспекцијског надзора.

На основу досадашње праксе инспекцијског надзора може се констатовати да се углавном користе методе анализе садржаја, метода посматрања и метода испитивања. Дакле, ради се о методама које су непосредно везане за праксу, што и чини специфичност војске и оперативних способности као основне карактеристике постојања такве организације.

Метода анализе садржаја

Данас се анализа садржаја, као научна метода, примењује у различитим наукама, али је њена примена веома значајна и за прикупљање података у другим сферама. У том смислу представља једну од основних метода и за прикупљање података током реализације инспекцијског надзора. Та метода често је незаменљив начин прикупљања података о стању појединих елемената оперативних способности јединица и команди Војске Србије.

⁵ Детаљније: Милошевић, Н.: Основи методологије ратне вештине, Први део Методи истраживања, Центар високих војних школа ЈНА „Маршал Тито“, одељење за организацију НИР-а и методологију ратне вештине, Београд, 1994.

⁶ Детаљније: Шешиф, Б.: Основи методологије друштвених наука, Научна књига, Београд, 1974.

⁷ Видети: Правилник о елементима, садржају и стандардима за оцену стања и оперативних и функционалних способности Војске Србије (пречишћен текст), Генералштаб Војске Србије, Управа за оперативне послове J-3, Београд, 2012.

Током инспекцијског надзора примењује се за прикупљање података о различитим плановима, наставне, оперативне и друге документације коју команде и јединице израђују како би инспектор стекао увид у квалитет, ажурност и утицај на одређени елемент (питања или параметре) оперативних способности.

Анализа садржаја документације, као метода извршења инспекцијског надзора, представља специфичан, најчешће квантитативни поступак прикупљања података за утврђивање садржаја различитих докумената писаног или електронског формата. Њеном применом инспектор утврђује садржаје појединих облика комуникације, врши њихову класификацију, сагледава смисао садржаја и доводи их у везу са нормативно-правном регулативом, оперативним окружењем у контексту времена и простора у којој су настали и актуелним тренутком инспекцијског надзора, као и будућом перцепцијом.

Анализа садржаја, као метода, продоран је и поуздан начин прикупљања о прошлим, садашњим и будућим појавама, о територијално и временски блиским, али и веома удаљеним појавама. Непосредни предмет истраживања применом анализе докумената може бити сваки чинилац, део или целовита појава, њено квантитативно или квалитативно својство, ако је на било који начин забележено. Њена суштина примене односи се на садржај поруке који даје одређене посредне и непосредне информације.

Садржај поруке, као предмет анализе садржаја, у основи може дати посредне и непосредне информације. Посредне информације представљају субјективну трансформацију објективног стања, док се, са друге стране, непосредне информације експлицитно односе на догађаје, процесе или мишљење о појединим појавама.

Када је реч о прикупљању емпиријских података методом анализе садржаја, у току инспекцијског надзора, тешко је разграничити када преовладава квантитативни, а када квалитативни приступ. Са друге стране, у току вредновања прикупљених података које може имати изразити квалитативан приступ инспектор не сме занемарити чињеницу да се различити квантитативни подаци не могу вредновати на исти начин. Томе знатно доприноси и сазнање да се истинит садржај често налази у контексту. У том смислу, савремено становиште примене анализе садржаја све више полази од чињенице да је само квантификација објективно датог садржаја недовољна.

Понекад се квалитативна анализа садржаја погрешно сматра само претходном и помоћном у односу на квантитативну. Међутим, треба имати у виду да је квалитативна анализа преовлађујућа у истраживању појединих докумената. Без ње нема ваљаног прикупљања података о врсти и значењу контекстуалних исказа. У данашње време, поред наведеног, квалитативна анализа садржаја се не заснива само на утиску и све више се оријентише на тематску анализу која подразумева одређену кодификацију (дефинисање и класификовање тема) и одговарајуће евидентирање. Како Радиновић наводи: „то значи да је анализа садржаја јединство квантитативно-квалитативног поступка...”⁸ У целини гледано, нарочито са развојем информационе технологије, рачунара и њихових поступака, као и коришћења статистичке методе, евидентне су тенденције смањивања разлика између квалитативне и квантитативне методе анализа садржаја.

Без обзира на наведене констатације, у току инспекцијског надзора преовладава квантитативна анализа. Суштински се сагледава сврсисходност докумената и њихова функционалност.

⁸ Видети: Радиновић, Р.: Метода ратне вештине, Војноиздавачки завод, Београд, 1983, стр. 252

Примена методе анализе садржаја у инспекцијском надзору

Поступак примене анализе садржаја одвија се кроз неколико фаза. Оне се могу реализовати сукцесивно, мада се у пракси веома често међусобно прожимају. Из аспекта примене анализе садржаја у процесу инспекцијског надзора прихватљива је подела на следеће фазе: (а) одређивање предмета анализе; (б) одређивање документације која ће се анализирати; (в) одређивање кодекса, категорија и јединице анализе садржаја; (г) израда инструментарија; (д) прикупљање и сређивање података; (ђ) анализа података и извођење закључака. Значајно је нагласити да се прве четири фазе реализују у процесу припреме, а последње две фазе у току непосредног извршења инспекцијског надзора.

Наведене операције примене методе анализе садржаја дате су условно и различите су, у зависности од теоријског концепта. У инспекцијском надзору кључно је да се оцени функционалност докумената и њихова реалност.⁹

Циљ примене анализе садржаја различите документације током инспекцијског надзора јесте да инспектор стекне увид у њихов квалитет и ажурност, њихову усклађеност са нормативно-правним прописима, усклађеност са доктринарним документима и наређењима претпостављене команде, њихову практичну применљивост, степен заштите и друго.

Одређивање предмета анализе садржаја је суштинско питање њене примене. То одређење треба бити просторно и временско, али може да буде и према другим критеријумима. Предмет је дефинисан садржајем оперативних способности јединица и команди и циљем инспекцијског надзора. Њега конкретизује директор инспектората одбране кроз Наређење за инспекцијски надзор одређене јединице.

Избор докумената анализе садржаја представља изузетно значајну фазу у припреми за извршење инспекцијског надзора. У досадашњој пракси ова фаза се реализовала кроз индивидуалну припрему инспектора и није била конкретизирана од одговорног лица. Зато је веома важно да руководилац инспекције, на основу наређења директора инспектората, листе тежишних задатака мисије јединице или команде, упутстава и прописа који регулишу назив, врсту и садржај појединих докумената сваком инспектору одреди која ће документа анализирати током инспекцијског надзора. Наиме, немају сва документа исти значај. Поједина од њих нису предмет и не садрже релевантне податке за извршење инспекцијског надзора. Такође, потребно је да руководилац инспекције током непосредне припреме инспекторима укаже на значај и садржај анализе појединачних докумената која се односе на елементе, питања и параметре оперативних способности.

Кодекс представља систем класификација и дефиниција појмова за које се основано претпоставља да ће се јавити у документима који су подвргнути анализи. Кодекс се састоји од категорија, поткатегија и шифара које служе за обележавање јединица садржаја, односно јединица анализе. Могуће је формирати три типа кодекса: статичан, сукцесиван и континуиран. Функције кодекса су вишеструке: да систематизује и формализује актуелно оквирно сазнање о предмету истраживања; да усмери напоре током прикупљања података; да послужи као основа за израду обрасца за сакупљање података; да

⁹ Видети шире: Милосављевић, С., Радосављевић, И.: Репетиторијум из методологије друштвених истраживања, ЦВВШ, Београд, 1988, стр. 182-199.

послужи као основа за описивање појаве, односно за третман докумената, података и сазнања. Кодекс је, по правилу, код методе анализе докумената нужно у одређеној мери стабилан, али је присутна и различита еластичност код разних врста кодекса.¹⁰

Анализа могућих категорија кодекса указује на следеће проблеме: на неопходност разликовања категорија које служе за квалификовање од категорија за констатовање (за утврђивање чињенице постојања – присуства или непостојања – одсуства) одређених чинилаца и то: документа као таквог и процеса, односно појаве као такве; на неопходност разликовања делова, односно спојева докумената чијом анализом сазнајемо о: учесницима процеса и процесу; аутору садржаја и облика основне поруке; интерпретатору основне поруке и његовој интерпретацији те поруке, примаоцима поруке и интерпретацији и садржини и форми у коју они уобличавају поруку и интерпретацију.

Израда инструментарија представља важну фазу у припреми за примену анализе садржаја током инспекцијског надзора. Она подразумева добро познавање теоријских основа и могућности те методе.¹¹ У досадашњој пракси реализације инспекцијског надзора оперативних способности израда инструментарија није била обавезујућа за инспекторе. Последица тога је недовољно утемељено закључивање на основу прикупљених података анализом садржаја, по појединим елементима, питањима и параметрима оперативних способности. Током те фазе до изражаја треба доћи добро познавање теоријских и практичних основа примене методе анализе садржаја коју врше инспектори, али и њихова креативност да сходно намењеном задатку у функцији извршења инспекцијског надзора израде употребљиве инструменте.

Инструменте за анализу садржаја представљају различити обрасци као што су: аналитички образац, евиденциони лист, арак за анализу садржаја и други који се израђује у зависности од конкретних питања, односно параметара који ће бити предмет за квантитативну или квалитативну анализу садржаја. Природа израђене документације у јединицама и командама Војске Србије, најчешће ће захтевати да инспектори у припреми за инспекцијски надзор израде и инструменте за комбиновану анализу садржаја која укључује елементе квантитативне и квалитативне анализе докумената у јединицама и командама Војске Србије.

Могуће је да се за свако питање или параметар формирају посебни појединачни обрасци. Међутим, у зависности од врсте докумената који се анализира, могуће је за исту групу докумената израдити и заједничке образце. Принципи и правила израде обрасца у оба случаја су исти. Разлика је у томе што ће се у првом случају сваки документ или један његов део који представља целину евидентирати на посебном образцу, док се у другом случају то неће радити.

По правилу, наведене инструменте требало би израђивати приликом ручног обављања техничко-административних послова зато што омогућују контролу броја-

¹⁰ Милосављевић, С., Радосављевић, И.: Репетиторијум из методологије друштвених истраживања, ЦВВШ, Београд, 1988, стр. 185.

¹¹ Милосављевић наводи неколико фаза израде инструмената: „Сам ток израде инструмената састоји се из: избора врсте инструмената, избора основног садржаја инструмента, избора и конструкције основних питања и стратегије у њиховом коришћењу, израда скла, ранг листа који се у инструментима прикупљања података користе, оформљивање инструмента и процена његове подесности да се употребљава сагласно са предвиђеним поступком, провера функционисања инструмента, дорада инструмента отклањањем уочених слабости или даљим могућим побољшањима позитивних страна инструмента”. Милосављевић, С.: Истраживање политичких појава, Институт за политичке студије факултета политичких наука, Београд, 1980, стр. 230.

ња и класификовање по одређеним обележјима података. Образац за прикупљање података неопходан је само у ситуацијама у којима није могуће вршити непосредно обележавање на изворним документима, њихово копирање или уношење у меморије рачунара, што је готово увек случај када се ради о разноврсној документацији у команди и јединицама Војске Србије, имајући у виду да копирање и уношење података из разлога примене мера заштите није дозвољено.

Треба констатовати да у припреми инспекцијског надзора конструкција инструмената за анализу садржаја типских докумената, која се раде у командама и јединицама, треба да буде у форми чек-листе, јер се тиме обезбеђује поступност контроле и реално закључивање.

Прикупљање података остварује се током инспекцијског надзора и он се, у суштини, не разликује од било ког начина прикупљања података. Своди се на пажљив увид у поједина документа команди и јединица, индентификовање и констатовање присуства или одсуства појединог садржаја, селекцију, класификацију и евидентирање пројектованих категорија у евиденционе листове.

Након прикупљања података и уношења инспектор врши њихову анализу и изводи закључак о утврђеном стању по одређеном питању или параметру. У току анализе примењује све облике логичког закључивања и користи посебне научне методе, док се за оцену стања користе стандарди и критеријуми прописани Правилником о елементима, садржају и стандардима за оцену стања и оперативних и функционалних способности Војске Србије.¹²

Метода посматрања и њена примена у инспекцијском надзору

Посматрање је најстарији и најприроднији метод прикупљања чињеница и, као такав, један је од најстаријих метода контроле свих активности у Војсци, што важи и за инспекцијски надзор оперативних способности. Предности методе посматрања представљају: тачност и веродостојност података, непосредан увид посматрача у одлике појаве коју истражује и стварање реалних представа о посматраној појави. Полазећи од дефиниције посматрања да је то метод којим се прикупљају подаци о појавама непосредним чулним опажањем уз учешће посматрача, може се закључити да се и остваривање увида у стање оперативних способности методом посматрања врши непосредним чулним опажањем инспектора.

Чињеница да се прикупљање података реализује непосредним чулним опажањем представља специфичност посматрања у односу на све остале методе прикупљања података. Како истиче В. Милић: „... та околност да предмет проучавања, или тачније, искуствене појаве које су за њега релевантне, улазе непосредно у чулни опажај истраживача и даје посматрању посебан епистемиолошки статус”.¹³ Уз просту класификацију, посматрање може пружити и објективно прикупљене податке на интервалном нивоу (бројење, мерење трајања) или ординалном нивоу (еви-

¹² Правилник о елементима, садржају и стандардима за оцену стања и оперативних и функционалних способности Војске Србије (пречишћен текст), Генералштаб Војске Србије, Управа за оперативне послове Ј-3, Београд, 2012.

¹³ Милић, В.: Социолошки метод, Нолит, Београд, 1978, стр. 431.

дентирање поретка догађаја, поређење објекта посматрањем). Исто тако, оно прилично прецизно може регистровати везе између појава.

Са аспекта примене методе посматрања у току инспекцијског надзора важно је истаћи да је целокупан рад надзираног субјекта током инспекцијског надзора изложен непосредном посматрању инспекције. Током инспекцијског надзора инспекцијски органи посматрају рад и понашање појединаца, команди и јединица и врше компарацију посматраног рада и понашања са моделом „идеалног типа” одређене појаве, на основу чега долазе до закључка о правилности рада. Зато је веома значајно да инспектори буду упознати са свим предностима и недостацима те методе, да буду обучени за њену примену и да се током инспекцијског надзора придржавају њених основних начела употребе, како би и запажања до којих се долази применом методе посматрања позитивно утицала на објективност инспекцијског надзора.

Из досадашње праксе произлази да је основна карактеристика посматрања, као начина прикупљања података, што се посматрањем долази непосредно до оригиналних, аутентичних података без протока времена и преносилаца података који би могли да их деформишу.

Када се говори о посматрању као методу увек се мисли на систематско посматрање. То је врста посматрања које је увек планирано, а податке бележе обучена лица. При томе су сви налази посматрача подложни критичком преиспитивању и проверама, како би се постигла што је могућа већа објективност у добијеним резултатима. Могуће је говорити о две основне врсте систематског посматрања: посматрање без учествовања – када инспектор (посматрач) ни на који начин не може да утиче на посматране појаве, јер је на физичкој дистанци од посматраног проблема и посматрање са учествовањем – када је посматрач укључен у догађање које је предмет посматрања.

Схватање посматрања на строго дефинисан начин искључило би коришћење било каквих техничких помагала, инструмената и могућности за коришћење сарадника- посматрача, што свакако није случај у процесу извршења инспекцијског надзора. По критеријуму примене техничких помагала посматрање се може одвијати: без коришћења техничких помагала, коришћењем техничких помагала као помоћних средстава и интензивним коришћењем техничких помагала у процесу опажања. Увођењем филмског, аудио и видео снимања порасла је објективност евиденције створене током посматрања, јер инспектори као посматрачи могу накнадно да гледају и/или слушају снимке опажених понашања или догађаја. Примена техничких средстава у посматрању омогућава вишестрану анализу стварног рада и понашања и у добром делу елиминише субјективност инспектора.

Истовремено, уз чињеницу да је веродостојност и поузданост података добијених посматрањем већа од оних који су добијени другим начинима, посматрање има бројна ограничења, тешкоће и недостатке у примени. Највећа су у погледу могућности избора предмета и постизања систематичности посматрања.

Значајно је истаћи да када посматрач лично, непосредно, чулним додиром опажа и евидентира појаву, није могуће изоставити субјективну компоненту.¹⁴ Инспектор као

¹⁴ „Међу првим, посматрач може да сакрије информацију, или тако да фалсификује своја посматрања, како би она одговарала његовој хипотези...” Видети: Чујев, Ј. В., Михајлов, Ј. Б.: Прогнозирање у Војсци, Војноиздавачки завод, Београд, 1980, стр. 71.

посматрач опаженом придаје своје значење и смисао и у том смислу је неопходно извршити адекватну припрему како би се њихова субјективност потпуно искључила или свела на минимум. Ту, свакако, треба имати на уму и чињеницу да чула свих инспектора нису увек исте осетљивости. С тим у вези, увек се поставља питање којим чулима посматрач треба првенствено да се служи: видом, слухом, додиром, осетом или комбинацијом чула? Односно, уколико је више чула активирано у опажању и евидентирању манифестације појаве, које чуло има предност? Одговор на ова питања мора се дати у припреми за извршење инспекцијског надзора, што захтева добру анализу онога што се посматра и података које посматрањем треба прикупити.

Основни проблеми током инспекцијског надзора у примени методе посматрања односе се на: неразвијеност и недовољну провереност правила рада инспектора током посматрања; ограниченост опажајног поља инспектора, сложеност појаве и истовремених многобројних разноврсних манифестација појаве, селективан однос инспектора према посматраној појави или процесу; неправилност, односно неуједначеност правилности одигравања различитих појава и друго. Наведене тешкоће и недостаци не испољавају се увек и у истој мери при посматрањима, већ она зависе од оспособљености инспектора, али и од просторних, временских и других услова у којима се посматрање врши.

У процесу прикупљања података током инспекцијског надзора посматрање се остварује применом одговарајућих техника. У том смислу се под техникама посматрања подразумева систематско, сврсисходно јединство инструмената и поступака. Основни инструмент којим се инспектори служе током посматрања су протокол или евиденциони образац у који инспектори бележе своја запажања током посматрања. Запажања морају садржати јасан опис чињеница. Њима се описује догађај у целини и тачан редослед више догађаја или појава, укључујући време и контекст радње.

У зависности од инспекцијског надзора и улоге посматрања за прикупљање података могуће је разликовати неструктурирано и структурирано посматрање. У неструктурираном посматрању инспектор није унапред одредио шта ће посматрати. У структурираном посматрању то је прецизирано. Неструктурирана посматрања нису применљива у инспекцијском надзору оперативних способности команди и јединица Војске Србије. Структурирано посматрање представља најпрецизнији и најобјективнији вид метода посматрања. Његов недостатак је извесна крутост у планирању, која не допушта регистровање неочекиваних, а значајних појава.

Најприхватљивији инструмент за прикупљање података методе посматрања у инспекцијском надзору јесте чек-листа. Представља табелу или листу унапред планираних категорија за које треба утврђивати, односно чекирати одговоре на питања која су у вези са предметом посматрања. Пре употребе чек-листе неопходно је најпре одредити циљ посматрања, детаљно разрадити и груписати сродне категорије предмета посматрања, оставити слободан простор за уписивање додатних или тумачење основних података. Чек-листу обавезно лично израђује инспектор који ће вршити посматрање. Њена обрада захтева квантификацију података током обраде.

Недостаци чек-листе огледају се у чињеници да она може пружити само квантитивне податке о некој појави, јер подаци не могу садржати опис услова у којима се појава посматра, а који свакако утичу на њену реализацију.

Скала процене је инструмент систематског посматрања и процењивања која инспектору омогућује да евидентира степен одређеног понашања или реализације

појаве и процеса. За инспекцијски надзор погодне су графичке и дескриптивне скале процене. Као и у претходном случају, важно је одредити сврху прикупљања података скалом процене. Предности те скале манифестују се у истовременом праћењу више карактеристика понашања или више појава. Недостатак је што она представља затворен инструмент, јер може пратити само предвиђене облике понашања или карактеристике појаве.

Методом посматрања могу се прикупљати подаци о свим елементима оперативних способности. Посебно се могу прикупити подаци о питањима и параметрима у оквиру елемената оперативних способности чије се спољашне манифестације могу чулно опажати.

Посматрање, као метод инспекцијског надзора, има вредност само ако је добро панирано. Инспектор треба да буде стручно оспособљен да посматра и вреднује податке прикупљене том методом према унапред израђеним инструментима.

Метода испитивања и поступак примене у инспекцијском надзору оперативних способности

Метода испитивања је поступак прикупљања података у различитим сферама живота. У инспекцијском надзору оперативних способности инспектор поставља испитанику унапред припремљена питања и, на основу исказа, које дају испитаници, прикупља податке који се односе на ставове, осећања, обавештеност и понашања људи у вези са различитим параметрима оперативних способности команди и јединица Војске Србије.

Испитивање као метода има одређена ограничења, посебно карактеристична формулацијом питања везаних за изворност и поузданост података. Наиме, подаци који се прикупљају испитивањем ограничени су субјективношћу, што нарочито долази до изражаја када се испитивање не односи на његова непосредна сазнања и доживљавања. Са друге стране, још увек нису у потпуности разрађене могућности контроле и елиминисања таквих ограничења, што може довести до субјективности инспектора који прикупља податке и закључује на основу исказа испитаника. Имајући у виду да предмет испитивања могу бити прошлост, садашњост и будућност, реални догађаји, понашања, осећања и замисли и све оно што може да буде садржај смисленог исказа човека, у пракси инспекцијског надзора испитивање се веома често користи. Применом методе испитивања у инспекцијском надзору оперативних способности показало се да искази људи не морају да буду, и често нису, неистинити и некомпетентни и они у маси исказују извесно просечно искуство и сазнање о реалности.

Примена методе испитивања за прикупљање података у току инспекцијског надзора оперативних способности Војске Србије подразумева добро познавање и примену техника испитивања. У основне технике којима се спроводи метод испитивања у том процесу убрајају се: интервјуисање, анкетирање и тестирање.

Интервјуисање је техника методе испитивања којом се размењују поруке између испитивача и испитаника у вези са предметом инспекцијског надзора, уз истовремени обострано активан однос. При томе се подразумева да разговор у току интервјуисања обезбеди добијање истинитих исказа о садржају ставова, судова, закључака, сазнања и идеја испитаника у вези са предметом инспекцијског надзора.

Разговор са делом састава јединица и команди значајан је ради стицања увида у међусобне односе, односе према претпостављенима и потчињенима и функционисање колектива као целине. Разговор са припадницима Војске Србије треба да буде унапред планиран, организован и добро припремљен, са јасно израженим циљем и садржајем онога о чему се жели разговарати. Инструмент интервјуа је „основа за разговор” која се у пракси назива и „подсетник за разговор”. У току припреме најважније је одредити питања о којима ће се разговор водити, а која морају бити у вези са предметом инспекцијског надзора. На основу искуства из досадашњег рада инспекција, основа за разговор увек треба да се конструише у писаном облику. По правилу, то су општа питања, односно кључно питање или батерије питања која могу бити само евидентирана или се, чак, могу подразумевати. Препоручљиво је означити бар главне сегменте садржаја тих питања.

Битна карактеристика сваке основе за разговор јесте да конципира непосредну комуникацију испитивача и испитаника и њихову обострану активност у интеракцији. Циљ разговора увек треба да буде продирање у суштину, долажење до истине о појави или проблему који је уочен на неки други начин или се открива и кроз сам разговор. Из тога произилази и очекивање да ће се кроз разговор добити више неформалних одговора, те се конструкцијом инструмента и графичким решењем његовог изгледа предвиђа посебно место за њихово уписивање.

Један од важних услова од којих зависи успех разговора, без обзира на то на којој се релацији води, јесте атмосфера поверења која мора постојати између оних који воде разговор и оних са којима се води. Само се у таквој атмосфери може очекивати да ће они са којима се разговара износити своја мишљења искрено и објективно и да ће тај разговор бити користан за предузимање мера у функцији унапређења оперативних способности. Свако испитивање које не подразумева непосредну личну комуникацију између испитивача и испитаника или искључује неформализован и креативан однос у међусобној комуникацији није у функцији извршења инспекцијског надзора.

У постојећој литератури најчешће су у употреби два значења појма анкета: прво, да се под анкетним испитивањем подразумева свако испитивање на основу узорка, и друго, уже значење, које се односи на технику испитивања. Анкета која се примењује у функцији инспекцијског надзора оперативних способности је техника прикупљања података испитивањем у којем не долази до креативности, осамостаљеног рада испитивача и испитаника, већ је њихова активност строго посредована упутством, садржајем и формом анкетног упитника.

Подаци који се дају у анкети могу бити објективне и субјективне природе. Објективни подаци односе се на одређене чињенице, као што су чин, дужност, школска спрема и слично. Субјективни подаци односе се на продукте мишљења по појединим питањима и презентују судове, ставове, жеље, доживљаје (осећања), тежње, намере, интересе и друго. Анкете са формализованим писменим упитником јесу све оне које имају прецизно конструисан упитник и прецизно дефинисана питања и модалитете одговора. Анкетни упитник попуњава се уписивањем одговора, заокруживањем, подвлачењем или прецртавањем.

Анкете се могу, према различитим критеријумима, класификовати на више начина, али се најчешће класификују на основу рада анкетара и карактеристика анкетног упитника. Према критеријуму рада анкетара, анкете се могу класификовати као усмене и писмене. Усмене анкете подразумевају усмено општење између инспектора – анкетара и испитаника – анкетираног. Писмена анкета подразумева пи-

смено општење између анкетара и анкетираних. Због знатних предности, и могућности прикупљања података од већег броја испитаника у кратком времену, најчешће се у инспекцијском надзору примењује писмена анкета.

Тестирање као техника методе испитивања подразумева прикупљање податка на основу припремљеног инструмента – теста. Тест је стандардизован, унапред дефинисан вредностима на основу којих се упоређују резултати добијених података, и доноси закључак о датој манифестацији или појави.

На основу анализе реализованих инспекцијских надзора у протеклом периоду може се констатовати да је тест веома раширена и врло употребљавана техника прикупљања података. Најчешће се примењивао за прикупљање података о способностима и вештинама. Досадашња пракса инспекцијског надзора показала је да су предности теста у његовој продорности, систематичности, стандардизованости, основаности, поновљивости и у великој поузданости резултата.

Да би се током инспекцијског надзора тестирање могло применити у функцији прикупљања валидних података о стању оперативних способности, неопходна је квалитетна припрема инспекције и инспектора за њену примену. Поступак примене теста за извршење инспекцијског надзора фазно је одређен и обухвата: пројектовање теста, прикупљање, обраду и анализу података, као и закључивања о стању оперативних способности.

Пројектовање тестова неизоставно обухвата конкретно и разрађено одређење предмета који се проверава тестом, избор типа теста, избор садржаја, форме инструмента тестирања, поступка у успостављању и извршавању задатака, кључа и поступка вредновања резултата теста.

За извршење инспекцијског надзора потребно је припремити тестове за индивидуално и групно тестирање. Индивидуално тестирање реализује се ради прикупљања података од значаја за оцењивање стања оперативних способности и користи се за проверу оспособљености појединца у руковању средствима ратне технике и током провере физичке способности.

Групно тестирање подразумева прикупљање података о послугама, посадама, тимовима, командама и јединицама. Такође, примењује се и ради провере знања, али је његова улога незаменљива код провера одређених вештина као што су: рад и поступци током узбуњивања и извршења мобилизације ратних јединица, извршење гађања из личног и колективног наоружања, рад команди у процесу планирања операција, припреме јединица за извршење борбених дејстава, рад и поступци јединица током реализације вежби у оквиру инспекцијског надзора и слично.

Закључак

Инспекцијски надзор оперативних способности Војске Србије представља значајну активност, посебно ако се има у виду организацијско тело које спроводи ту делатност. Инспекторат министарства одбране кључни је орган који спроводи инспекцијски надзор оперативних способности Војске Србије и, сходно прописаним законским регулативама, налаже различите мере за недостатке и пропусте који се уоче током инспекцијског надзора.

За успешно и објективно оцењивање стања оперативних способности команди и јединица Војске Србије током инспекцијског надзора могу се користити различите

методе за прикупљање података. Посебно су наглашене методе анализе садржаја, посматрања и испитивања. Наведене методе углавном доминирају у инспекцијском надзору, с тим да у процесу надзора у документима који дефинишу инспекцијски надзор нису развијени инструменти за мерење и прикупљање података. То је основни проблем у објективном оцењивању стања оперативних способности.

У раду се посебно истиче значај методе анализе садржаја и методе посматрања као кључних у инспекцијском надзору. Све наведене методе треба да се користе у комбинацији како би се добио целовит увид у елементе који се контролишу и како би прикупљени подаци послужили у анализи и закључивању. Успешност инспекцијског надзора, поред примене различитих метода, зависи и од припреме инспектора који треба да развију инструментариј у оквиру метода и прецизно дефинишу манифестације одређеног елемента оперативних способности. То је неопходан услов за мерење појаве или процеса на основу којих се прикупљају подаци и доноси коначан суд о стању оперативних способности Војске Србије.

У суштини, код примене метода анализе садржаја, посматрања и испитивања, треба имати у виду технике које су примерене инспекцијском надзору и обезбедити једноставну евиденцију података. У том смислу, наведене методе ће показати своју ефикасност у инспекцијском надзору, а резултати анализа и закључци биће објективни и дати реалне показатеље стања оперативних способности команди и јединица Војске Србије. То је питање које треба да буде имплементирано у садржаје припреме Инспектората и инспектора у инспекцијском надзору.

У чланку се наглашава неопходност примене научних решења која су релевантна из угла прикупљања података и коришћења наведених метода. Дакле, решења која су битна за прикупљање података у оквиру научних проблема могу се применити и на питања оцењивања елемената оперативних способности команди и јединица Војске Србије.

Литература

[1] Вуковић, Љ.: Методе контроле и оцењивања борбене готовости оружаних снага СФРЈ-студија, Институт за стратегијска истраживања, Београд, 1989.

[2] Курочкин, П. А.: Методика војнонаучног истраживања, Војноиздавачки завод ЈНА, Београд, 1963.

[3] Милић, В.: Социолошки метод, Нолит, Београд, 1978.

[4] Миловановић, Б.: Методи контроле и оцењивања борбене готовости, Центар војних школа Војске Југославије, Генералштабна школа, Београд, 1997.

[5] Милосављевић, С.: Истраживање политичких појава, Институт за политичке студије факултета политичких наука, Београд, 1980.

[6] Милосављевић, С., Радосављевић, И.: Репетиторијум из методологије друштвених истраживања, ЦВВШ, Београд, 1988.

[7] Милошевић, Н.: Основи методологије ратне вештине, Први део Методи истраживања, Центар високих војних школа ЈНА „Маршал Тито“, одељење за организацију НИР-а и методологију ратне вештине, Београд, 1994.

[8] Правилник о елементима, садржају и стандардима за оцену стања и оперативних и функционалних способности Војске Србије-пречишћен текст, Генералштаб Војске Србије, Управа за оперативне послове Ј-3, Београд, 2012.

[9] Радиновић, Р.: Метода ратне вештине, Војноиздавачки завод, Београд, 1983.

[10] Чујев, Ј. В., Михајлов, Ј. Б.: Прогнозирање у Војсци, Војноиздавачки завод, Београд, 1980.

[11] Шешић, Б.: Основи методологије друштвених наука, Научна књига, Београд, 1974.

МЕЂУСОБНИ ОДНОС, РАЗЛИКЕ И УТИЦАЈ ПОЈЕДИНИХ ТЕРМИНА РАТНЕ ВЕШТИНЕ НА РАЗВОЈ ВОЈНЕ ДОКТРИНЕ

Ранко Мачкић^{*}, Вангел Милковски^{**} и Мирослав Остојић^{***}
Генералштаб Војске Србије, Управа за обуку и доктрину (Ј-7)

Један од категоријалних појмова ратне вештине је „оружана борба“. Редефинисање овог кључног појма утицало би на дефинисање осталих појмова који проистичу из њега. С друге стране, то би имало утицаја на померање тежишта схватања предмета једне теорије, а допринело би теоријској изградњи ратне вештине као науке. Овај појам непосредно би определио садржај и обим изведених и осталих појмова и условио позитивне промене у постојећим ставовима и принципима науке о одбрани.

Доктринарна пракса може бити успешна само ако је теоријски ваљано утемељена и ако не пренебрегава чињенице. Доктрина није мишљење о нечему прошлом и постојећем, она се у потребној мери ослања на искуствене чињенице и својим ставовима је превасходно окренута будућности која мора да обухвати хипотетички замишљену стварност.

Без теоријског мишљења нема напретка и зато је сваки, па и најмањи помак у овој области друштвено користан и оправдан. *Ниједна теорија не претходи у апсолутном смислу пракси, као што ни чиста пракса не претходи теорији. У ствари, један одређени, нижи развојни ступањ праксе услов је образовања више, нове теорије, који је, опет, услов произвођења старе праксе на виши степен. (Б. Шешкић).*

Ради објективног сагледавања проблема дефинисања појмова који се користе у доктринарним документима и ратној вештини у целини, у раду је анализирано више дефиниција домаћих војних аутора, као и оних са Запада и Истока.

Постоји животни закон: да би променили оно што имате, морате променити оно што радите, а да би променили оно што радите, морате променити оно што мислите.

Кључне речи: борба, оружана борба, борбена дејства, бој, битка и операција

^{*} Пуковник Ранко Мачкић, ranko.mackic@vs.rs

^{**} Пуковник Вангел Милковски, vangel.milkovski@vs.rs

^{***} Потпуковник Мирослав Остојић, miroslav.ostojic@vs.rs

Увод

Уназад неколико година све присутније је уверење да теоријско мишљење у војним наукама не прати у потпуности практичну делатност или, пак, да заостаје за њом (праксом). Узроци заостајања теоријске изграђености војних наука у оквиру ратне вештине веома су бројни и није их све могуће захватити овим радом. У крајњем случају, било би преамбициозно и претенциозно то очекивати од овог рада.

Основно питање овог рада је: „Зашто поједини термини у ратној вештини, њихов међусобни однос и разлике изазивају недоумице и имају утицај на развој војне доктрине?“ Питање је усмерено и на изграђеност језика као конституенса наука. За теоријску изграђеност војних наука, поред осталог, језик има значајну улогу. Да би (језик науке) могао успешно обавити своје функције, његови изрази морају имати смисла. Нажалост, многа неслагања у ратној вештини нису чињеничног већ собом носе и примесе термилошког карактера.

Проблем примене војне терминологије увек је отворено и актуелно теоријско и методолошко питање. Војна доктрина није научна теорија, не спада у научни фонд система војних наука, него у ширем смислу припада теорији војне струке. Она је опште упутство војне струке и правило војног деловања. У формулацији ставова, војна доктрина се само ослања на језик науке (ратне вештине), јер је из тог језика изведена. Њен језик је језик норме и језик струке, што додатно условљава и намеће потребу за јасним и прецизним дефинисањем доктринарне терминологије.

Уграђивање искуствених чињеница¹ у доктринарна документа, у виду доктринарних ставова након њихове научне верификације, иде у прилог ставу да уведени нови термини (никако „позајмљени“, јер оно што је позајмљено треба да се врати) морају бити до краја и прецизно дефинисани.² Карактеристични појмови који су у претходној војној мисли на најразличитије начине тумачени и додатно уносили теоријску збрку у ратној вештини су: борба, оружана борба, борбена дејства, борбене активности, бој, битка и операција. Више од тридесет година води се полемика о односу ових термина и њихових међусобних релација, укључујући и научне скупове и анализе еминентних стручњака из области ратне вештине, који су се бавили овим питањима и посвећивали им значајну пажњу.

Доктрина Војске Србије (2010) и доктринарна докумената нижег хијерархијског нивоа преузела су знатан број нових термина из стране литературе, а који до краја нису довољно и прецизно одређени и утемељени у нашој теорији.³ Неодређеност и неутемељеност значења термина међу основним су разлозима неконзистентности,

¹ Искуствене чињенице се дефинишу исказима. Искази су закључци о искуственим чињеницама.

² Дефинисати неки појам значи одредити његов садржај. Сваки појам има садржај и обим. Садржај појма је скуп његових битних ознака. Обим појма је скуп нижих појмова који су обухваћени вишим појмом. Борбено дејство је генерички (родни) појам у појму оружана борба. Дефиниција се односи на садржај појма, а класификација на обим појма. Дефиницијом се одређује најближи род и врсна разлика. Сваки појам има дефиниендум (појам чији садржај одређујемо дефиницијом) и дефиниенс. Сваки се дефиниенс може рашчланити на најближи род (*genus proximum*) и врсну разлику (*differentia specifica*). Врсна разлика је оно по чему се један појам разликује од других појмова који потпадају под исти најближи родни појам.

³ Термин (лат. *terminus*)...*назив, израз, реч* којом се означава неки појам. Појмове означавамо и изражавамо помоћу речи. Појам је мисао о најбитнијим карактеристикама објекта нашег мишљења. Добро концепирани и изведени појмови чине појмовно-категоријални апарат, који је основ сваке науке или научне области.

конфузије и одсуства међусобног разумевања у комуницирању између носилаца израде доктринарних докумената, корисника, организационих јединица ГШ ВС, команди, јединица и установа Војске Србије.

Појмови који се користе у ратној вештини (укључујући и доктринарне ставове, научне чињенице и знање у целини) морају да задовоље два наведена захтева: *одређеност и утемељеност*. Одредити неки појам значи диференцирати његов садржај на његове саставне елементе како би се направила јасна разлика међу нижередним појмовима. Утемељити појам подразумева повезати његове рашчлањене елементе у јединствену целину, односно довести у логичку везу. Ради доследне примене доктринарних ставова посебно је важно да се значење термина у доктринарној теорији прецизно и јасно дефинише и одреди.

Ипак, још увек смо сведоци присуства нелогичног излагања у теорији ратне вештине или недовољне спремности да се појединци ухвате у коштац са појмовима ове врсте, а који су наглашено апстрактног карактера (свако знање је апстрактно знање, јер је изложено у виду појмова и судова, примедбе аутора). С правом је пре више десетина година пуковник проф. др Душан Вишњић за оружану борбу рекао да је „оружана борба теоријска апстракција, јер она нигде не постоји као таква сем у човековој свести”,⁴ и због тога је њена теоријска конкретизација мукотрпан посао.

Оружана борба

У постојећој војној литератури многи појмови који се односе на оружану борбу још увек нису довољно прецизно дефинисани и објашњени. Постојећим класификацијама тих појмова могле би се упутити бројне примедбе. Проблем ваљано класификације и даље остаје актуелан. Истраживање оружане борбе, као и било које друге појаве уопште, подразумева њено ваљано дефинисање и класификовање, а затим опис и објашњење. Поједини термини за одређивање значења појма релативно слободно су одређивани (конвенцијом) из практичних разлога војне струке и, као такви, нису имали методолошко-логичку основу (што је било нужно, погледати мисао Б. Шешића коју смо цитирали у сажетку). У претходном времену, војна мисао није правила јасну разлику између појмова рата, оружане борбе и борбених дејстава.

Оружана борба је израз новијег датума. Шири појам од појма оружана борба је рат или оружани сукоб.⁵ Овај појам (оружана борба) код нас се појављује у широј употреби почетком седамдесетих година приликом покретања расправе о војној науци. Западни извори уместо синтагме „оружана борба” користе термин „рат” или оружани сукоб (*armed conflict*). Оружана борба је сукоб двеју страна употребом оружја, а, најкраће речено, оружана борба је однос дејстава у једном сукобу. Оно што разликује оружану борбу од сукоба јесте присуство борбених дејстава и њихово ништење (не само дејстава као процеса већ и људи), а заједничко је да настају услед супротности

⁴ Душан Вишњић, Појам оружане борбе, Војноиздавачки и новински центар, Београд, 1988, стр. 138.

⁵ Уместо појма рат често се користи синтагма оружани сукоб, јер је под тим појмом „знатно проширен спектар метода и средстава за угрожавање виталних националних интереса и циљева народа и држава, који се примењују ван оружане борбе у току мира.” Види детаљније: Митар Ковач: Стратегијска и доктринарна документа националне безбедности (Теоријске основе), Свет књиге, Београд, 2003, стр. 51.

интереса. За оружану борбу неопходна су два међусобно неиндиферентна процеса. Оружана борба је увек однос сукобљености процеса борбених дејстава (Д. Вишњић).

Још већа заблуда јесте да се оружаном борби одреди циљ, јер не постоји циљ оружане борбе, већ циљеви страна које су ушле у тај однос. Проф. др Душан Вишњић више пута је истицао да они који се баве војном делатношћу и који праве разлику између „дејства” и „борбе” не би смели да употребљавају синтагму „наша борба” ни у каквој прилици, управо због њене двостраности.

Пуковник др Момчило Сакан оружану борбу дефинише као највишу и најсложенију врсту оружаног сукоба, међу људима, групама, организацијама, покретима, државама и сл., која егзистира путем операција (битака) и бојева ради остваривања различитих политичких, економских, војних и других циљева, при чему свака страна у сукобу настоји да својој вољи потчини вољу оне друге стране у сукобу – било да је реч о физичком уништењу или о принуди (на предају или преговоре).⁶

Борбена дејства су сврховите, циљне делатности (радње, активности), за разлику од оружане борбе (рат), где се о циљу не може говорити (коментар Д. Вишњића на дефиницију борбених дејстава из совјетског војног речника). Оружане борбе нема без борбених дејстава, а обрнуто не важи, јер борбена дејства због већег степена аутономности постоје и без оружане борбе. За оружану борбу потребна су два супротстављена борбена дејства (нпр. пешадијска и противпешадијска дејства у оквиру операција...). Постоје два основна својства облика борбених дејстава: *одређеност* – облици борбених дејстава могу се идентификовати и разликовати и *корелативност* – омогућава да се сагледа унутрашња структура и односи елемената који чине облик борбеног дејства.

У војној теорији већине савремених армија у свету не постоје битне разлике о појму и садржају облика борбених дејстава, а разлике у терминологији проистичу из различитог приступа о подели ратне вештине.

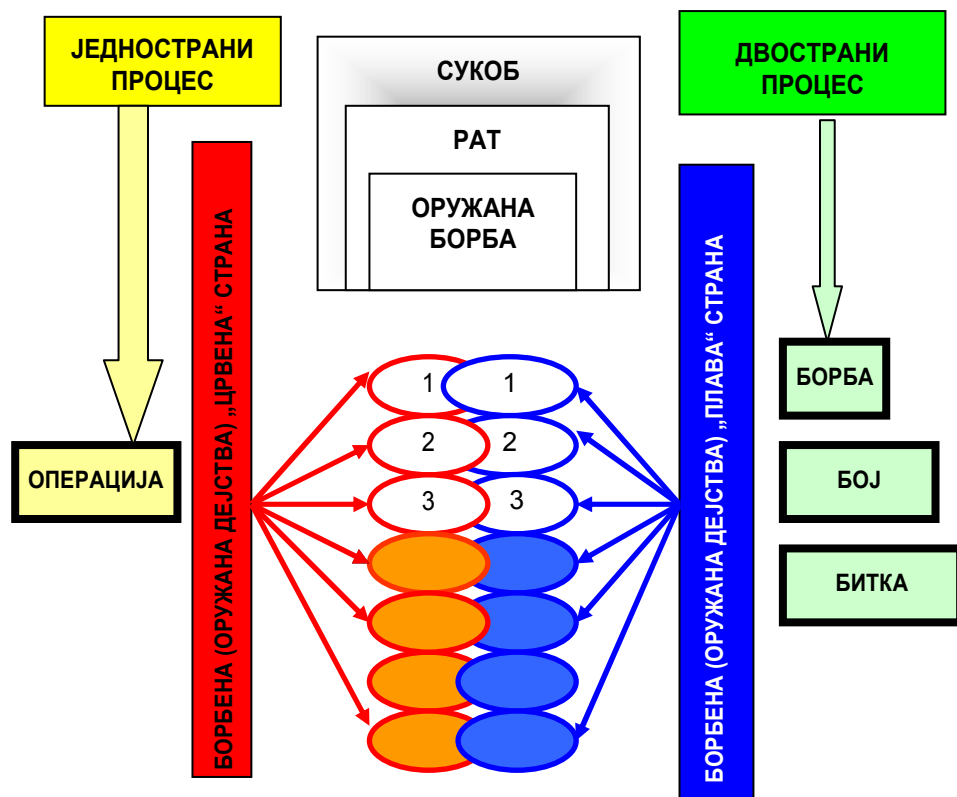
Наша научна и доктринарна теорија оружане борбе је једина у свету која говори о фронталном, партизанском и комбинованом облику оружане борбе. Оваква вештачка подела направљена је без ваљаног критеријума. То је, у ствари, више дескрипција оружане борбе из Другог светског рата, чији критеријум није теоријски (логичким поступком) доказан и уобличен. Свака форма оружане борбе је мање-више фронтална, јер снаге у сукобу дели нека zamiшљена линија коју називамо фронт. Ништа мање није проблематичан став о „видовима” и „облицима борбених дејстава” који, у суштини, представљају синониме и не осликавају суштинску деобу појма.

У досадашњој теорији и пракси *процес вођења оружане борбе* класификован је на више начина, и то на: облике оружане борбе, основне садржаје оружане борбе, видове дејстава, облике борбених дејстава, обезбеђење борбених дејстава и друго. У процесу класификације наведених појмова нису доследно примењивана правила методе класификације. Оно што је суштинско јесте да се из наведених подела не види критеријум по којем је изведена класификација. Ако се узме критеријум *вођења оружане борбе*, онда појмови фронтални и партизански облик оружане борбе не припадају појму оружане борба, јер су то једностранни процеси (исто као и операција, о чему ће бити више речи у каснијем тексту). Оружана борба је двострана категорија. Појмови фронтални и партизански односе се само на једну страну у сукобу и представљају одређену варијанту

⁶ Види детаљније: Момчило Сакан: Војне науке, ВИЗ – Војна штампарија, Београд, 2003, стр. 218.

оружане борбе. Класификација, такође, не прати ни критеријум (принцип) деобе, познат као дихотомија (фронтални – нефронтални, партизански – непартизански).⁷

Активности у процесу припреме и вођења оружане борбе реализују обе стране у оружаном борби. Оне предузимају одговарајуће активности (борбене и неборбене) како би заједно, супротстављене једна другој, учествовале у оружаном борби (шема 1)

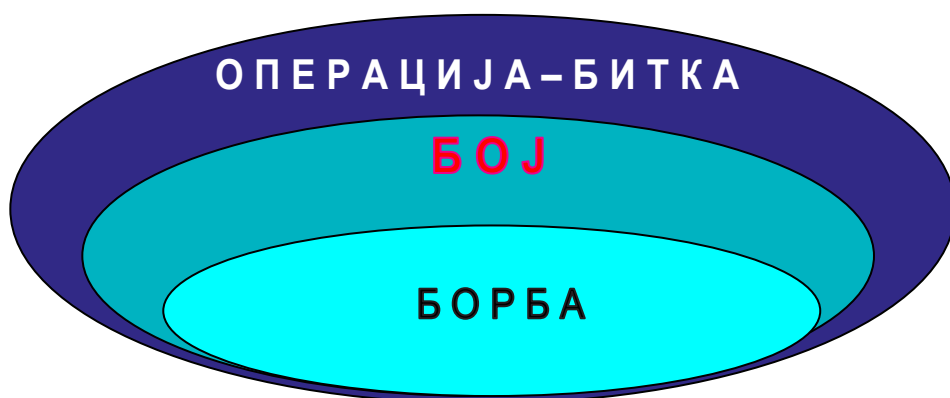

Шема 1 – Припреме и вођење борбених дејстава

Облици борбених дејстава нису ништа друго до облици оружане борбе. Примарни облици (форме) борбених дејстава (напад, одбрана) дају примарне облике оружане борбе (бојеве, битке). Секундарне форме борбених дејстава су кретање, одмарање и друге (Д. Вишњић, Појам оружане борбе, студија).

⁷ Михајло Марковић: *Логика*, Завод за уџбенике, Београд, 1992, стр. 36-38. Класификација је, у ствари, одређивање места једног појма у систему појмова. Обично се класификација врши радњом деобе. Деоба је подела обима општијих појмова (родова) на посебније појмове (врсте). Да би се извршила правилна деоба појма мора се јасно одредити принцип деобе, односно потребно је изабрати једно опште својство за принцип поделе и сви нижеродни појмови морају имати заједничку карактеристику њиховог садржаја.

Сама по себи, синтагма „борбено дејство” је непрецизна, јер се састоји од два термина – „борбено” и „дејство”. Синтагма борбено дејство имплицира на двоструко тумачење појма, као једностраног или као двостраног процеса. Појам оружаног дејства је прецизнији, јер имплицира на једностран процес и зато што има логичко-методолошку везу са оружаном борбом као двостраном појавом. Професор др М. Сакан, у студији Војне науке, предлаже да се из постојећег система означавања појмова у ратној вештини избаци синтагма *борбено дејство*. Избацивањем те синтагме добили би се јаснији искази за означавање двостраних и једностраних појава. За двостране појаве користили би се изрази *оружана борба*, *битке* и *бојеви*, а за једностране процесе изрази *оружана дејства* и њихови облици – *оружана дејства стратегијског, оперативног и тактичког значаја* (дакле, облици оружаног дејства су операције).

Слика 1 – Облици оружане борбе – облици борбених дејстава

Синтагма борбена дејства је у Доктрини Војске Србије дефинисана као основни садржај оружане борбе у рату, односно оружаном сукобу. Борбене операције Војске Србије се планирају, припремају и изводе као борбена дејства.⁸

Борба

Етимолошки термин „борба” означава сукоб – однос супротности. То је најопштији категоријални појам који садржи велики број посебних и појединачних појмова (ужи појмови су оружаног борба, неоружана борба, психолошка борба, физичка борба, и сл.). Тако широк појам није примерен предмету тактике као појединачне војне науке. Појмови операција и оружаног борба су ужи појмови од појма борба. Оружаног борба се у ужем смислу састоји од операција и других облика борбених дејстава.

У теорији и пракси ратне вештине термин „борба” коришћен је за: (1) означавање процеса оружане борбе независно од нивоа сукоба; (2) означавање деловања поје-

⁸ Доктрина Војске Србије, Министарство одбране, 2010, стр. 86.

диних родова војске; (3) означавање сукоба у којем учествују бројчано мање снаге; (4) означавање значаја сукоба у општем току рата или његовог извесног периода.

У Доктрини операција Војске Србије и Доктрини Копнене војске уведен је поново појам „борба” који означава „основни ниво оружане борбе у којем се, начелно, ангажују снаге величине одељења, вода, чете-батерије и батаљона-дивизиона, ради извршења задатка ограниченог по циљу, простору и времену трајања.”⁹

Зашто не треба користити појам „борба”, као ниво дешавања у оружаном борби? Полазећи од критеријума снага, као носилаца примарних облика борбених дејстава (напад, одбрана), може се тврдити да само здружене јединице – састави (борбени системи и подсистеми који заједно поседују одређене елементе, интеракцију између њих и са непријатељем и одређени степен аутономности) могу релативно самостално дејствовати (нападати или се бранити). Постојање самосталних борби, независно од замисли и планова страна носилаца сукобљених процеса, „представљале би својеврсну конфузију, поуздани знак обостраног расула, те се њихово постојање не може оправдати”.¹⁰ Молтке је говорио да не жели да проучава кретање оружаних руља, коментаришући амерички грађански рат.

Други разлог је тај што се недовољно прецизно дефинисан појам „борба” и недовољно изражена специфична разлика између борбе и оружане борбе негативно одражава на дефинисање других појмова који проистичу из појма „борба”. Стога, о борби се не може говорити као о нивоу оружане борбе или борбених дејстава, већ као о појму који је синоним синтагми оружана борба.

Бој

Проблеми одређења појма „борба” одразили су се и на дефинисање појма „бој”. Термином „бој” у војној литератури означавани су различити садржаји и процеси у оружаном борби, борбеним дејствима, теорији и пракси ратне вештине. Тим појмом означавани су: (1) фаза борбеног дејства; (2) интеграција дејства више борбених фронтова различитих по родовима војске и начину дејства; (3) продужење операције; (4) ниво оружаног сукоба.

Према совјетским гледиштима бој је организовани оружани сукоб јединица зарађених страна за постизање победе, основни облик тактичких дејстава јединица КоВ-а, авијације и флоте. У њему се усаглашавају удар, ватра и маневар по циљу, месту и времену ради разбијања (уништења) или заробљавања противника и овладавања важним рејонима (положајима, објектима) или њиховог држања. Бој је јединствено средство за постизање победе.¹¹

Италијански аутори дефинишу бој као средство копнено-ваздухопловних снага који се изводи по замисли армијског корпуса, комбинованим дејствима дивизија и самосталних бригада првог ешелона и резерви. Изводи се у оквиру дејстава снага

⁹ Види шире: Доктрина операција Војске Србије и Доктрина Копнене војске, Министарство одбране, 2012, стр. 13 и 14.

¹⁰ Душан Вишњић: Појам оружане борбе (студија), Војноиздавачки и новински центар, Београд, 1988, стр. 108.

¹¹ Тактика, Москва, Военное издательство, 1984. г. Преузето из Студије “Бој на копну”, ЦВВШ КоВ ЈНА, 1985. г. страна 12.

КоВ-а на војишту ради уништења снага непријатеља, смањења његове оперативне способности, овладавања или задржавања објеката од виталног значаја.¹²

Бој је у претходној теоријској војној мисли третиран као усмерена, једнострана и планска активност – борбено дејство. Тачније, дефинисан је као облик борбеног дејства у којем се на одређеном простору и за одређено време, по јединственом плану, обједињавају, усмеравају и изводе нападне и одбрамбене борбе, борбене тактичке радње и друга дејства и активности тактичких јединица...¹³. Међутим, бој није облик борбеног дејства, већ оружани сукоб одређеног нивоа и обима, ниво оружане борбе. За сукоб у боју потребне су најмање две стране. Такође, у теорији је дуго опстајала нелогичност да бојеви обједињавају нападне и одбрамбене борбе (теоријски опет упадамо у замку објашњавања појмова борба и оружана борба, што смо већ навели; такође, за сукоб у борби, као и боју, потребне су две стране).

Потпуна дефиниција појма „бој” наводи се у студији *Бој на копну* и гласи: бој је облик борбених дејстава у којем се на одређеном простору (зони, рејону, правцу) и за одређено време, по јединственом плану, обједињавају, усмеравају и изводе нападне и одбрамбене борбе, борбене тактичке радње и друга дејства и активности тактичких јединица КоВ ЈНА и ТО у садејству са осталим видовима оружаних снага и уз учешће других субјеката ОНО и ДСЗ ради разбијања, уништавања или заробљавања живе силе и ратне технике непријатеља и постизање циља тактичког или оперативног значаја.¹⁴

У уџбенику *Тактика I* бој је дефинисан као облик борбених дејстава који изводе здружене тактичке јединице или оперативно-тактички састави који се обједињавају под једном командом. Бој се изводи самостално или у оквиру операције на копну, мору или ваздуху; у захвату фронта, на привремено запоседнутој територији или у властитој позадини, у садејству са штабом ТО и сарадњи са одговарајућим органима друштвено-политичких заједница, друштвено-политичких и организација удруженог рада са њиховим физичким, моралним и материјалним потенцијалом.¹⁵

У *Доктрини операција Војске Србије и Доктрини Копнене војске* бој је дефинисан као „виши ниво оружане борбе који обједињује више борби и пресудно утиче на исход оружаног сукоба у тактичким размерама.” У садржај боја, у наведеној дефиницији, поново је уведен појам „борба” који представља његову „специфику диференцију”, што је нелогично да виши категоријални појам, у овом случају „борба”, буде саставни део нижег категоријалног појма „бој”.

Термин „борба” је најопштији појам и никако не може бити „подређена” нижим појмовима (род не може бити подређен класи). Бој је нижи појам од борбе, тј. он је њена класа. Такође, борба и бој не могу бити „нападни” и „одбрамбени”, јер су то сукоби (оружани сукоби) који садрже супротстављена оружана дејства – и напад и одбрану.

Бој, као ниво оружане борбе, одређен је снагама у сукобу, циљевима њиховог дејства и простором на којем се изводи. Иако се третира као сукоб две стране, ипак му се додељује циљ. То је неоправдано, будући да циљ имају снаге у боју а не сам бој.

¹² Билтен ГШ ЈНА бр. 3/84. Преузето из Студије „Бој на копну”, ЦВВШ КоВ ЈНА, 1985. г. страна 12.

¹³ Види шире: Бој на копну (студија), ЦВВШ КоВ ЈНА, 1985. стр. 12.

¹⁴ Ibid.

¹⁵ Тактика I, ССНО, Београд, 1981. г., страна 25.

Битка

У теорији оператике појам „битка” различито је дефинисан, али је углавном прихватан као виши или највиши ниво „оружане борбе” или „борбе”. У западној литератури битка је у домену извођења предмета тактике, а у погледу одређивања циља у бици и припреме за битку – у домену стратегије.

У теорији оператике није нађен ваљан одговор на постојање битне разлике између битке и операције, а она је прилично јасна: битка је ниво оружане борбе, а операција је метод, тј. начин припреме, организовања и ангажовања снага једне стране у оружаном и неоружаном сукобу. Битка је у непосредној вези са оружаном борбом, односно њен нижередни појам, док је операција нижередни појам борбених дејстава.¹⁶ Може се закључити да је битка највиши, конкретни облик оружане борбе. Од исхода битке неретко зависи исход фазе оружане борбе, а тиме и рата.

Операција

Операција је једнострано процес, јер представља усмерену и планску активност одређеног субјекта. Она је, дакле, једносмерна активност (скуп активности) коју предузимају војска или њени делови како би остварили циљ различитог значаја (за разлику од боја и битке које су двостране категорије). Ако је операција двострана категорија (процес), не може се класификовати на нападне и одбрамбене, исто као што се оружана борба не може класификовати на нападно и одбрамбену борбу.

Совјетски војни теоретичари издвојили су операцију као посебни, највиши облик борбених дејстава и изградили посебну дисциплину војне науке – оперативку. Теоријско утемељење за операцију заснивали су на конкретним искуствима Црвене армије и конкретним операцијама из периода Октобарске револуције.

Савремена схватања операције настала су почетком осамдесетих година 20. века. У нашој теорији операција је дефинисана као највиши и најсложенији облик борбених дејстава, односно операција обједињава бојеве, борбе и друге тактичке радње, што је логички било сасвим неодрживо. Дефинисањем операције на овај начин унело је још већу забуну у теорију ратне вештине. Дилеме су се односиле на следећа питања: да ли операција представља сукоб две стране, ниво сукоба два различита борбена система или је то процес вођења дејстава једне стране. Схватањем операције као посебног облика, нивоа борбених дејстава између стратегије и тактике, појавио се проблем одређења њених граница, односно поставило се питање – где почива, а где се завршава операција. За линију разграничења узет је ниво изнад боја, односно снаге изнад здружених тактичких јединица.¹⁷

У Доктрини Војске Србије операција је дефинисана као низ борбених и/или неборбених активности, покрета и других акција које се предузимају по јединственој

¹⁶ Види шире: Митар Ковач: Појам и класификација операција (Симпозијум: теоријски и практични аспекти савремених операција), Војно дело 2/2004, стр. 89.

¹⁷ Види детаљније: пуковник Милутин Јелић: Теоријске основе и одређење операције (Симпозијум: Теоријски и практични аспекти савремених операција), Војно дело 2/2004, стр. 129.

замисли, самостално или у сарадњи са другим снагама одбране, ради остварења општег циља различитог значаја.

У Доктрини Копнене војске (2012) прецизиране су борбене и неборбене активности снага КоВ-а у операцијама и на овај начин је успешно превазиђен проблем односа операције и борбених дејстава и односа операције и оружане борбе (теоретски и практично још треба решити синтагме садржаја борбених дејстава у операцијама или их назвати функцијама одређених процеса у операцијама које представљају конкретизацију способности снага).

На тај начин успоставили би везу између функција у операцијама и елемената оперативних способности (циљеви се остварују одређеним задацима, а задаци кроз функције, радње, делатности у складу са способностима).

Операцију у савременим сукобима и војним кампањама теоретичари дефинишу на начин да не помињу да је она облик и ниво борбених дејстава, нити извршавање задатака оперативног значаја. Оне су интегрални део војних кампања, јер могу бити операције тактичког и оперативно-стратегијског нивоа, а у њихов садржај укључени су и неборбени задаци и мисије. Неборбени задаци усмерени су на крајње жељено стање кроз неборбене операције и кристалишу питање шта је основни садржај тих операција, а сигурно је да то нису борбена дејства, већ нека неборбена дејства или можда неборбене активности.

Дакле, операција се мора посматрати као једностран процес сопствених снага (има свој јединствен план, усмеравање и циљ), са свим оним што чини њен садржај. Схватање операције као највишег облика борбених дејстава је нелогично, јер су борба (још увек), бој и битка нивои догађања оружане борбе – двосмерни процеси, који би тада морали имати јединствен план (замисао) као у операцији, што не може бити исто, јер свака од страна у сукобу има свој посебан план (изузетак би био ако се изводе ратне игре као врста обучавања са јединственим циљем и руководством вежбе).

Закључак

Рат се не може сводити само на оружану борбу, јер је она само један од многих најчешће одлучујућих сукобљености двеју зараћених страна. Стереотипни начин коришћења војне силе више није доминантан.

Значајан број појмова у ратној вештини треба редефинисати и прилагодити новим потребама и додељеним мисијама и задацима Војске Србије. Појам оружане борбе је категоријални појам теорије ратне вештине, јер садржи изведене појмове, односно појмове нижег реда од појма оружана борба, али и остале саставне елементе теоријског система ратне вештине. Из појма оружане борбе дедукују се остали појмови, те не може бити дескриптивно одређен.

„Оружана борба” и „борбена дејства” нису синоними већ посебне синтагме којима се означавају различите друштвене појаве (процеси). Њихов однос није однос општег и посебног. Борбена дејства доводе до оружане борбе, али она сама, појединачно узета, нису оружана борба (већ њен део). Према томе, оружана борба настаје из односа два међусобно супротстављена борбена дејства у којима она „губе” своју аутономност, стварајући нову појаву – оружану борбу.

Недовољно прецизно дефинисан појам „борба” и недовољно изражена специфична разлика између борбе и оружане борбе негативно се одражава на дефинисање других појмова који проистичу из појма „борба”. Стога, о борби се не може говорити као о нивоу оружане борбе или борбених дејстава већ као о појму који је синоним синтагми оружана борба.

Термин „борба” је најопштији појам и никако не може бити „подређен” нижим појмовима (род не може бити подређен класи). Бој је нижи појам од борбе, тј. он је њена класа. Такође, борба и бој не могу бити „нападни” и „одбрамбени”, јер су то сукоби (оружани сукоби) који садрже супротстављена оружана дејства – и напад и одбрану.

Облици борбених дејстава, као једностране категорије, не могу да буду операције и битке, бојеви и борбе као двостране категорије. То су врсте (облици) оружаных сукоба или оружане борбе као двостране категорије. Ако је операција једнострана категорија (јер постоји нападна, одбрамбена и др.) она не може ући у класификаторски низ са бојем и борбом. Битка је највиши, конкретни облик оружане борбе. Од исхода битке неретко зависи исход фазе оружане борбе, а тиме и рата.

Дакле, операција се мора посматрати као једностран процес сопствених снага, са свим оним што чини њен садржај. Схватање операције као највишег облика борбених дејстава је нелогично, јер су борба (још увек), бој и битка нивои догађања оружане борбе – двосмерни процеси.

Све заблуде, предрасуде и ограничености у вези са сазнањем о рату и оружаној борби требало би уклањати плански и организовано напорима наменских институција и појединаца. Идеја градње научне мисли о доктрини није напуштена. Напротив, још увек се чине напори, али практично стихијно, неплански, без јасне стратегије научноистраживачког рада у области ратне вештине.

До јединствене стратегије може се доћи ако нам је јасно које вредности и циљеве желимо достићи и остварити. Тај циљ могао би да се оствари изучавањем доступних, релевантних ратних искустава из историје ратне вештине и критичким процењивањем и превредновањем теоријских поставки до које је дошла страна и наша војна мисао. Други, мање важан циљ, јесте успостављање методолошких основа и неопходног заокрета у теоријским поставкама о оружаној борби које ће бити истински научни ослонац даље изградње концептуалних и доктринарних решења.

Искази у војној доктрини треба да буду довољно прецизни и јасни, али и довољно оквирни да подстичу креативност појединаца, команди и јединица на свим нивоима командовања. Војна доктрина је „део примењене теорије ратне вештине, уобличена у нормативне ставове, који се конкретно разрађују у одговарајућим програмима, плановима, упутствима, директивама, инструкцијама, правилима и уџбеницима.”¹⁸ Од квалитета војне доктрине директно зависи дугорочно остваривање виталних државних и националних интереса.

Доктрина увек има непосреднији, практични значај, јер исказује опредељење државе, односно даје упутства и правила о понашању у домену одбране. Доктрина мора бити заснована на научним и научно верификованим ставовима. Ослањање искључиво на искуство, односно задовољавање стереотипним доктринарним ре-

¹⁸ Митар Ковач: Стратегијска и доктринарна документа националне безбедности (Теоријске основе), Свет књиге, Београд, 2003, стр. 147.

шењима стратегијских проблема, исто је што и ићи напред, а гледати назад, дакле пут у пораз (Бофр).

У нашој теорији војна доктрина била је саставни део ратне доктрине. За разлику од ратне доктрине, која се бавила ратом у тоталитету, војна доктрина се бави само једним, истина најважнијим аспектом рата – употребом војне силе и оружаном борбом. С обзиром на то да је оружана борба диференција специфика рата као појаве, може се закључити да је војна доктрина била најважнији сегмент ратне доктрине.¹⁹

Рад на изради и формулисању доктринарних појмова, речи и израза мора да буде комбинација науке и струке, теорије и праксе, уз ангажовање најумнијих људи који се баве војном науком и који имају иза себе богато искуство. Усвојени појмовни апарат не сме да буде догма, већ својом универзалношћу и флексибилношћу мора да омогући предвиђање развоја догађаја, лакше и безболније прихватање новина и њихову бржу примену у практична решења.

Литература

- [1] Вишњић, Д.: *Појам оружане борбе*, ВИНЦ, Београд, 1988.
- [2] Вишњић, Д.: Како мислити доктрину, *Војно дело*, бр. 1, 1995.
- [3] *Доктрина Војске Србије*, Медија центар МО РС, Београд, 2010.
- [4] *Доктрина операција Војске Србије*, Медија центар МО РС, Београд, 2012.
- [5] *Доктрина Копнене војске*, Медија центар МО РС, Београд, 2012.
- [6] Јелић, М.: Теоријске основе и одређење операције, *Војно дело*, бр. 2, 2004.
- [7] Ковач, М.: *Стратегијска и доктринарна документа националне безбедности – Теоријске основе*, Свет књиге, Београд, 2003.
- [8] Ковач, М.: Појам и класификација операција, *Војно дело*, бр. 2, 2004.
- [9] Марковић, М.: *Логика*, Завод за уџбенике, Београд, 1992.
- [10] Сакан, М.: *Војне науке*, ВИЗ – Војна штампарија, Београд, 2003.
- [11] *Тактика I (уџбеник)*, ССНО, Београд, 1981.

¹⁹ Види шире, Душан Вишњић: *Како мислити доктрину*, Војно дело, 1/1995. („Југословенска народна армија је имала тзв. концепцију општенародне одбране и друштвене самозаштите, којој је приписивана натприродна, чудотворна моћ, зарад које је (те моћи) она (та реч) бескрајно поштована и празноверно обожавана”, стр. 34).

ЗАШТИТА ЖИВОТНЕ СРЕДИНЕ ТОКОМ ОРУЖАНИХ СУКОБА

Мирко Р. Јовановић*

Генералштаб Војске Србије, Центар за мировне операције

Животна средина је појам који се све чешће користи у медијима, а последњих година и у свакодневној комуникацији обичних људи. Ипак, ретки су они који имају свест о потреби заштите животне средине и у мирнодопским условима, а за време оружаних сукоба готово да се уопште не брине о загађењу и њеном дуготрајном уништењу. У међународном хуманитарном праву постоји тек неколико правила која директно штите животну средину. Та правила налазе се у Допунском протоколу I из 1977. године, ЕНМОД конвенцији из 1976. године и Конвенцији о конвенционалном оружју из 1980. године, као и њеном Протоколу III о запаљивом оружју. Постоји и одређен број обавезујућих правила која на индиректан начин штите животну средину, а најважнија су нека општа начела међународног хуманитарног права, која своју снагу црпу из обичајног карактера и самим тим примењива су на све државе. Индиректно, и неке уговорне обавезе, као што су Хашки правилник из 1907. године, IV Женевска конвенција о заштити цивила из 1949. године и Допунски протокол I, штите животну средину.

Ради што практичнијег и на примерима појашњених последица оружаног сукоба на животну средину најпре ће бити дефинисани основи појмови, а затим, користити пример агресије НАТО-а на Савезну Републику Југославију (СРЈ), објашњени улога и значај међународног хуманитарног права у заштити животне средине током оружаних сукоба.

Кључне речи: *агресија, међународно хуманитарно право, НАТО, животна средина, директна заштита, индиректна заштита, касетна муниција, осиромашени уранијум*

Животна средина и оружани сукоб

Да бисмо у потпуности схватили утицај оружаног сукоба на животну средину, најпре морамо јасно дефинисати појам животне средине. Интересантно је да је прецизну дефиницију животне средине веома тешко детерминисати, али, у суштини, свака подразумева да она представља скуп природних и створених вредности чији комплексни међусобни односи чине окружење, односно просторе и усло-

* Мајор Мирко Р. Јовановић, mirko.jovanovic@vs.rs

ве за живот.¹ У суштини, представља све оно што нас окружује, односно све оно са чим је директно или индиректно повезана човекова животна и производна активност и има утицај на човеков живот, али је тај утицај обостран и међусобно, директно, зависан, па и човек има утицај на животну средину.

Поред животне средине неопходно је дефинисати и заштиту животне средине. Заштита животне средине подразумева скуп различитих поступака и мера који спречавају угрожавање животне средине ради очувања биолошке равнотеже. Сваки поремећај стања животне средине доводи до еколошких поремећаја и поремећаја социјалних односа, који су међусобно повезани и условљени. Наведена дефиниција има ширину која морално обавезује људски род без обзира на ситуацију у којој се налази, укључујући и оружане сукобе.

Чак и данас, када се све гласније говори о заштити животне средине, свест о њој је на прилично ниским нивоима, те је потребно много радити на подизању свести о животној средини уопштено, а самим тим радити на кодификацији норми међународног хуманитарног права које би се бавиле искључиво заштитом животне средине и даљим ограничавањем средстава и метода ратовања.

Морамо имати у виду да, веома често, оштећење животне средине нема тренутно дејство на војни циљ, чиме се заправо у старту не поштују норме међународног хуманитарног права, јер се не поштује принцип пропорционалности и преузета акција не оправдава једини легитимни циљ напада, односно не утиче на слабљење војне моћи непријатеља. Са друге стране, примена средстава и метода ратовања која за коначан резултат имају уништавање животне средине, могу на дуге стазе да одређену област учине непогодном за живот цивила или за коришћење земљишта за земљорадњу или слично.

И у претходним вековима било је осуда употребе нечовечних средстава и начина ратова, пре свега употребе отрова, тровања воде, коришћења разних запаљивих смеша и слично. Етиопљани су, на пример, користили отровне стреле натопљене змијским отровом.² Као што има безброј примера нечовечних метода ратовања, тако има и много примера осуде нехуманих средстава и начина борбе, чак и правних докумената као што су поједини закони старих Римљана и Грка. Веома често су стране које су користиле отрове или загађивале животну средину изједначаване са криминалцима.

Нажалост, до сада се мало међународних уговора из корпуса међународног хуманитарног права бави заштитом животне средине. Тек 60-их година прошлог века развија се свест о потреби заштите животне средине, а прве јасно дефинисане одредбе о обавези заштите животне средине током оружаног сукоба јављају се тек 80-их година прошлог века. Један од првих међународних уговора који се бави заштитом животне средине је Конвенција о забрани војне или било које друге непријатељске употребе техника које мењају животну средину из 1976. године, а познатија је као ЕНМОД конвенција. Поред ње, заштитом животне средине баве се и Конвенција о забрани или ограничавању употребе одређених врста класичних оружја из 1980. године и Протокол III, уз споменути Конвенцију о забранама и ограничењима употребе запаљивог оружја. Такође, део одговора на ово питање нуде и

¹ Закон Р. Србије о заштити животне средине „Сл. гласник РС”, бр. 135/2004, 36/2009, 36/2009 – др. закон, 72/2009 – др. закон и 43/2011 – одлука УС.

² Гавро Перазиф „Међународноправна забрана употребе у рату средстава за масовно уништавање” (докторска дисертација, Правни факултет у Београду, Београд 1960. година), 4.

Женевске конвенције из 1949. године и Допунски протоколи из 1977. године, па тако члан 35, став 3. Допунског протокола I гласи: „Забрањено је примењивати методе или средства ратовања која су намењена или од којих се може очекивати да ће проузроковати опсежна, дуготрајна и озбиљна оштећења природне околине.”³ И члан 1. Конвенције о забрани војне или било које друге непријатељске употребе техника које мењају животну средину од 1976. године садржи сличну одредбу, односно забрану „ангажовања у војној или било којој другој употреби техника које мењају животну средину, које имају широке, дуготрајне или тешке ефекте као средства уништења, оштећења или повреда било које друге државе чланице”⁴.

Имајући у виду до сада наведено, може се доћи до закључка да постоји један широк корпус права који индиректно штити животну средину. Наиме, у својој суштини он се не бави заштитом животне средине, али неким својим члановима и одредбама имплицитно се односи на њу. Ту можемо сврстати Протокол I уз Женевске конвенције, где се у чланом 56 забрањује напад на грађевине и инсталације које садрже опасне силе, односно бране, насипе и нуклеарне електране за производњу електричне енергије.⁵ Наиме, као што нам је познато, овакви објекти могу бити и легитиман војни циљ, али само у изузетним околностима. Из самог члана 56. очигледно је да је он намењен, пре свега, заштити цивила, али можемо само претпоставити какве би последице на животну средину имало уништење постројења каква је нуклеарна електрана. Познато нам је колике је последице на животну средину оставио акцидент на нуклеарној електрани у Чернобилу 1986. године, а у скорије време и хаварија на нуклеарној електрани Фукошими у Јапану. Затим, ту је и Правилник о законима и обичајима сувоземног рата (IV Хашка конвенција из 1907. године), затим IV Женевска конвенција (о заштити цивила у рату) из 1949. године и већ поменута начела међународног хуманитарног права.

Са друге стране, о директној заштити животне средине говори се, пре свега, у Протоколу I и Конвенцији о забрани војне или било које друге непријатељске употребе техника које мењају животну средину из 1976. (ЕНМОД конвенција). Тако се у члану 35. Протокола I каже: „Забрањено је применити методе или средства ратовања која су намењена или од којих се може очекивати да ће проузроковати распрострањена, дуготрајна и озбиљна оштећења природне околине”, док у члану 55. истог Протокола пише: „У ратовању се мора обратити пажња да се природна околина заштити од распрострањеног, дуготрајног и озбиљног оштећења”.

Конвенција о забрани војне или било које друге непријатељске употребе техника које мењају животну средину (ЕНМОД Конвенција), како јој и само име каже, забрањује употребу технике које наносе штету животnoj средини. Да би ЕНМОД конвенција забранила неку технику за модификацију потребно је да се испуне три услова:

- употреба у војне или друге непријатељске сврхе,
- узроковање уништења, оштећења или повреда на страни друге државе уговорнице и
- распрострањеност, дуготрајност или озбиљност остварених последица.⁶

³ Протокол I уз Женевске конвенције из 1949.

⁴ ЕНМОД конвенција

⁵ Протокол I уз Женевске конвенције из 1949.

⁶ Зоран Радивојевић и Небојша Раичевић, стручни чланак: „Заштита животне средине у међународном хуманитарном праву”, (UDC 341:502.1. Правни факултет у Нишу, 2012. година), 8.

Овде је лако уочљиво да се и код Протокола I и код ЕНМОД Конвенције инсистира на три критеријума које је потребно испунити како би дошло до нарушавања животне средине: распрострањеност, дуготрајност или озбиљност остварених последица. Са друге стране, тај услов представља, у исто време, и основну разлику, јер код Протокола I испуњење ова три услова је кумулативно, односно морају да се испуне сва три услова да би се говорило о уништавању животне средине, док је код ЕНМОД Конвенције потребно да се испуни само један од ова три наведена услова.

Такође, ови услови представљају још један камен спотицања у међународном хуманитарном праву, тако да ниједним документом није дефинисано шта представља распрострањеност, шта дуготрајност, а шта озбиљност остварених последица.

У данашњој литератури под појмом распрострањеност штете подразумева се неколико стотина квадратних километара, дуготрајност подразумева да се последице штете осећају најмање три до четири месеца, а озбиљна штета подразумева да, као последица непријатељстава, дуготрајно и на великој површини долази до смрти људи и уништења природних и економских извора противника.

Утицај НАТО бомбардовања СРЈ на животну средину

У акцији наводне заштите људских права Албанаца на простору Косова и Метохије и спречавања хуманитарне катастрофе НАТО је вршио ваздушне ударе на СРЈ, од 24. 3. до 11. 6. 1999. године. Студије и мишљења о утицају бомбардовања СРЈ на животну средину врло су опречна. Наиме, у изворима и студијама које потичу са простора Р. Србије говори се о еколошкој катастрофи као последици НАТО интервенције, док у западним изворима и према подацима УН-а до уништавања животне средине је дошло, али не у размерама катастрофе, већ само на одређеним локалитетима. Једно је сигурно, током НАТО интервенције, назване „Милосрдни анђеос“, територија тадашње СРЈ бомбардована је различитим врстама и типовима муниције. О количинама експлозива баченог на СРЈ за време 78 дана још увек се лицитира, како у домаћој, тако и у иностраној јавности.

Посебно смо се фокусирали на касетне бомбе и муницију са осиромашеним уранијумом који у широкој лепези НАТО арсенала имају најубојитије и најдуготрајније последице. Имајући у виду да се домаћи и западни подаци умногоме разликују, за извор ћемо користити и домаћу и страну литературу, правећи паралелну анализу на основу критеријума које прописују међународни уговори.

Утицај касетне муниције на животну средину СРЈ

Општеприхваћену дефиницију касетне муниције налазимо у Конвенцији о касетној муницији, где се наводи да она подразумева конвенционалну муницију која је дизајнирана тако да расипа или ослобађа експлозивне подмуниције од којих свака тежи мање од 20 килограма и садржи ову експлозивну подмуницију.⁷ Имајући у виду да ка-

⁷ Конвенција о касетној муницији, члан 2 став 1 тачка 2 (текст усаглашен у Даблину у мају 2008. године), ступила на снагу 1. 8. 2010. године.

сетна муниција делује на циљ кинетичком енергијом коју ослобађа приликом експлозије, касетну муницију можемо сврстати у категорију конвенционалног наоружања.

Као допуну дефиниције, треба навести да свака касетна бомба садржи, у зависности од типа, од 100 до 200 мањих бомби, те да свака појединачно може да буде различитог типа, као на пример: тренутна (активира се приликом пада на земљу), топлотна (активира се на појачани извор топлоте), са задржаним дејством (програмирана да се активира накнадно), потезна (активира се приликом померања са места на које је пала) и слично.

Слика 1

Слика 2⁸

Коришћење касетних бомби може се подвести под забрањене начине ратовање у складу са словом Протокола I уз Женевске конвенције из 1949, где се у члану 35. тачке 3. каже: „Забрањено је употребљавати оружја, пројектиле и материјале и методе ратовања који проузрокују сувишне повреде или непотребне патње”.⁹ Процењује се да су само САД, Велика Британија и Холандија на простор СРЈ бациле преко 2.000 касетних бомби, које су садржале око 380.000 мањих бомби, на више од 200 различитих локација.¹⁰

Верује се да и данас, 14 година после бомбардовања, на територији Србије око 23.000.000 квадратних метара, на укупно шест локација, није у потпуности очишћено од касетних бомби.

После ових навода може да се говори о испуњености три услова која се односе на утицај оружаног сукоба на животну средину – дуготрајности, озбиљности последица и распрострањености. Имајући у виду да у Србији још увек постоје подручја неочишћена од касетних бомби, а да се под дуготрајношћу подразумева три до четири месеца дејства, у овом случају тај период је знатно премашен. Озбиљна последица је, што и данас у Србији људи страдају од касетне муниције бачене на територију СРЈ 1999. године (последњи случај је погибија два припадника Војске Србије, 2012. године, приликом рашчишћавања терена на Копанолику од дејства касетне муниције), као и да се део обрадиве земље не може обрађивати због присуства касетних бомби и

⁸ Слика 1. преузета је са веб презентације „Политике” и представља илустрацију касетне бомбе типа БЛ-755, а слика 2. преузета је са веб странице www.mycity-military.com и представља дејство авиона касетним бомбама.

⁹ Протокол I уз Женевске конвенције из 1949.

¹⁰ <http://www.independent.co.uk/news/world/politics/nato-comes-clean-on-cluster-bombs-402552.html>

слично. Очигледно је да је и овај услов задовољен. Распрострањеност као услов је под знаком питања, имајући у виду да се под тим појмом подразумева простор од неколико стотина квадратних километара, а у Србији се простор под касетним бомбама процењује на седам локација и 23.000.000 квадратних метара, односно 23 квадратна километра. Имајући у виду, по већ наведеним подацима НАТО-а, да је у Србији гађано 29 локација касетним бомбама, може се претпоставити да је непосредно после бомбардовања СРЈ око 100 квадратних километара СРЈ било покривено касетним бомбама, тако да можемо закључити да је и трећи услов испуњен. У светлу међународног хуманитарног права, може се рећи да је бомбардовање СРЈ од стране НАТО-а оставило трајне, озбиљне и распрострањене последице на животну средину, без обзира на који ћемо тест применити, кумулативан, како то види Допунски протокол I или алтернативан, како је то дефинисано ЕНМОД конвенцијом.

Треба нагласити да на простору Косова и Метохије чишћење терена од касетне муниције не прати жељену динамику, те да су подаци о површини Косова и Метохије под касетном муницијом потпуно непроверени.

Утицај муниције са осиромашеним уранијумом на животну средину СРЈ

Природни уранијум је хемијски елемент који се налази свуда у природи. Он има три облика или изотопа: ^{234}U , ^{235}U и ^{238}U , који су у хемијском погледу исти, а разликују се само по нуклеарним карактеристикама. Најопаснији изотоп уранијума по људско здравље и животну средину је ^{238}U . С обзиром на то да је уранијум радиоактиван елемент, у своју околину емитује атомско зрачење које је резултат његовог распадања.

Муниција са осиромашеним уранијумом на врху бојеве главе има осиромашени уранијум. Првенствена намена овог оружја је борба против оклопних средстава и тенкова, због веће пробојне моћи. По званичним техничко-технолошким карактеристикама муниција са осиромашеним уранијумом делује на циљ својом кинетичком енергијом ослобођеном приликом удара у циљ, па би се могло закључити да припада конвенционалној врсти муниције. Међутим, не треба заборавити да приликом експлозије уранијум остаје у тлу на које је пројектил пао, тако да, као што је већ речено, таква муниција емитује радиоактивно зрачење. Дуготрајност утицаја овакве врсте муниције мери се кроз време полураспада уранијума, односно време које је потребно да престане дејство уранијума на животну средину. Времена полураспада ^{238}U , који се користи код муниције са осиромашеним уранијумом износи невероватних 4,468 милијарди година. Уколико се муниција са осиромашеним уранијумом користи у комбинацији са запаљивом муницијом, онда је то дефинитивно вид вођења радиолошког, нуклеарног рата са свим његовим последицама по животну средину. Имајући у виду ове податке и ова знања, када покушавамо да категорисамо ову муницију, она је заправо све само не конвенционална. Тако да ћемо муницију са осиромашеним уранијумом у даљем тексту посматрати као неконвенционалну, а по њеном карактеру сврстаћемо је у хемијску муницију.

По подацима НАТО-а, у бомбардовању СРЈ 1999. године бачено је око 31.000 уранијумских пројектила (приближно око 10 тона). У српским изворима говорио се

50.000 уранијумских пројектила. Само на територији Косову и Метохији евидентирано је 112 места са уранијумским пројектиlima.¹¹

На доњој карти обележено је свих 112 локација које су само на Косову и Метохији гађане муницијом са осиромашеним уранијумом.

Слика 3¹²

Сада када нам је јасније шта муниција са осиромашеним уранијумом представља, дакако је лакше сагледати и анализирати да ли су и које су све норме међународног хуманитарног права прекршене са становишта заштите животне средине.

Као и код касетне муниције анализираћемо испуњеност три услова која се односе на утицај оружаног сукоба на животну средину – дуготрајност, озбиљност последица и распрострањеност.

Имајући у виду да је време полураспада уранијума, као што је већ наведено, 4,468 милијарди година, очигледно је да је овај услов у потпуности испуњен. У директну везу са бомбардовањем СРЈ осиромашеним уранијумом доводи се и значајно повећање оболелих од карцинома последњих година на територији Р. Србије.¹³ Теорија о узајамној повезаности дејства осиромашеног уранијума и канцера није у

¹¹ Зоран Влашковић „НАТО и даље убија на Косову” (ауторски чланак, Фонд „Слободан Јовановић”) <http://www.slobodanjovanovic.org/2011/08/10/zoran-vlaskovic-nato-i-dalje-ubija-na-kosovu-i-metohiji/>

¹² Преглед локација најзагађенијих осиромашеним уранијумом (слика је преузета са сајта <http://www.zastonato.org>). Исту карту НАТО је предочио средином 2000. године Радној групи УН за осиромашени уранијум.

¹³ Владислав Јовановић, Слободан Петковић и Слободан Чикарић „Злочин у рату, геноцид у миру”.

потпуности доказана, али се све чешће спомиње. Али, и ако изузмемо теорију о директној вези канцера и уранијума, сигурно је да уранијум који је коришћен у муницији остаје у тлу. Имајући у виду време његовог полураспадања, постаје јасно да је тло у рејону гађаном муницијом са осиромашеним уранијумом контаминирано. Поред тога, контаминирањем тла контаминирају се и подземне воде које касније доспевају у речне водотокове. С обзиром на то да се на овај начин показује загађење целокупне животне средине, ваздух – земљиште – вода, доказује се и испуњеност услова озбиљност, јер штете имају озбиљне последице по животну средину и здравље људи. Што се тиче распрострањености, имајући у виду да је само територија Косова и Метохије нешто већа од 10.000 km², те да је на 122 локације бачена муниција са осиромашеним уранијумом, очигледно је да је и трећи услов, распрострањеност, испуњен. Наиме, за испуњење услова распрострањеност потребно је да се погођена површина простире на неколико стотина квадратних километара.¹⁴

Може се закључити да је коришћење муниције оставило дуготрајне, распрострањене и озбиљне последице по животну средину у СРЈ, и на основу Допунских протокола и на основу ЕНМОД конвенције.

Преглед прекршених конвенција, резолуција и протокола током НАТО интервенције у СРЈ 1999. године, које на индиректан начин штите животну средину

Досадашњу анализу утицаја НАТО бомбардовања Савезне Републике Југославије током 1999. године базирали смо на касетним бомбама и муницији са осиромашеним уранијумом као врстама муниције које су имале најпогубнији утицај на животну средину. Са друге стране, догађаје који су се дешавали те 1999. године посматрали смо, пре свега, кроз призму Допунског протокола I уз Женевске конвенције и кроз ЕНМОД конвенцију, као базичне документе који се баве заштитом животне средине и представљају извор директне заштите животне средине. Неопходно је осврнути се и на остале конвенције, резолуције и протоколе о заштити животне средине који су били на снази, а прекршени су током 78 дана, а могу да представљају индиректан извор заштите животне средине, с обзиром на то да се баве њеном заштитом, али нису у директној вези са заштитом животне средине током оружаног сукоба, па издвајамо само најзначајније:

- Стокхолмску декларацију о животној средини 1972. године,
- Бечку конвенцију о заштити озонског омотача,
- Монреалски протокол о супстанцама које оштећују озон (1987. године са изменама од 1997. године) и
- Конвенцију о заштити светске природне баштине 1982.

У Стокхолмској декларацији, у тачки 2. се каже да је обавеза сваке државе да брине о стању и унапређује животну средину. Затим, у принципу број 2 наводи се да природни ресурси земље, укључујући воду, ваздух, флору и фауну, морају да се

¹⁴ Зоран Радивојевић и Небојша Раичевић, стручни чланак: „Заштита животне средине у међународном хуманитарном праву”, (UDC 341:502.1. Правни факултет у Нишу, 2012. година), 9.

очувају и заштите за будуће генерације. Нажалост, ова конвенција се не бави заштитом животне средине у оружаним сукобима, али индиректно може да послужи као значајан извор за будуће оружане сукобе. Бечки и Монреалски споразум посвећени су заштити озонског омотача, а опште је познато да се сагоревањем убојних средстава (пре свега уранијумске муниције) ослобађају велике количине гасова које уништавају озонски омотач. У Конвенцији о заштити светске природне баштине говори се о заштити изузетних природних станишта, па се као обавезна намеће заштита станишта ендемских биљних и животињских врста, што се може односити на Копаоник као станиште ендемске биљне врсте – Панчићеве оморике и др.

Закључак

Историја бележи много случајева уништења животне средине у оружаним сукобима. Нечовечно и нехумано понашање страна у сукобу се осуђивало, али сем обичајног права и основних начела међународног хуманитарног права дуго није постојала ефикаснија заштита животне средине. Једно од најстрашнијих оштећења животне средине десило се када су САД бациле атомске бомбе на Јапан, на градове Хирошиму и Нагасаки. Међутим, до значајнијег развоја корпуса кодификованих правила међународног хуманитарног права у вези са заштитом животне средине долази тек између 60-их, па и касних 80-их година прошлог века.

Савезна Република Југославија такође је, током 78 дана агресије НАТО-а, доживела дуготрајна, распрострањена и озбиљна оштећења животне средине. Приметно је да су сва три услова кумулативно испуњена, у складу са Протоколом I, а услови су испуњени и алтернативно, по ЕНМОД конвенцији, тако да је очигледно и дефинитивно да је СРЈ преживела оштећења животне средине. Нажалост, као и у случају Хирошиме и Нагасакија, и у много других примера оружаних сукоба, НАТО није сносио последице за непоштовање међународних уговора, што због глобалне политичке ситуације, то и због недовољно развијених норми заштите животне средине током оружаних сукоба. Нажалост, у савременим оружаним сукобима уништавање животне средине веома често се користи, могло би се рећи, као средство и метод ратовања.

Оно што радује јесте да је свест о значају заштите животне средине уопште, па самим тим и током оружаних сукоба, на све већем нивоу, а међународно хуманитарно право, као једна од најкодификованијих грана међународног права, посвећује све већи значај овом проблему. С тим у вези можемо се надати све оштријим правилима која ће за свој циљ имати потпунију заштиту животне средине.

Литература

[1] Yoram Dinstein, *Protection of the environment in international armed conflict*, http://www.mpil.de/files/pdf1/mpunyb_dinstein_5.pdf, посећено 10.02.2015.

[2] Зоран Радивојевић и Небојша Раичевић: „Заштита животне средине у међународном хуманитарном праву“, Годишњак Факултета политичких наука, Вол 6 (јун 2012), бр. 7, стр. 123-143, Београд, 2012.

[3] Edeko Sunday E: „An Overview of the Environmental Implications of War”, *Sacha Journal of Environmental Studies*, Vol 1, No 2, pp 30-54, 2011

[4] <http://www.unep.org/>, посећено 10.02.2015.

[5] Закон о заштити животне средине, *Службени гласник Републике Србије*, бр. 135/2004, 36/2009, 72/2009 и 43/2011.

[6] Гавро Перазић: *Међународно-правна забрана употребе средстава за масовно уништавање у рату*, Научна књига, Београд, 1968.

[7] Допунски протокол I (уз Женевске конвенције из 1949. године)

[8] ENMOD Convention, <https://www.icrc.org/ihl/INTRO/460>, посећено 10.02.2015.

[9] Конвенција о касетној муницији, 2008. година

[10] <http://www.independent.co.uk/news/world/politics/nato-comes-clean-on-cluster-bombs-402552.html>

[11] Зоран Влашковић: „НАТО и даље убија на Косову”, *eNovosti.info*, http://www.mojenovosti.com/lat/index.php?option=btg_novosti&catnovosti=0&idnovost=36437&Zoran-Vlaskovic-NATO-i-dalje-ubija-na-Kosovu#.VnACKr_2pHA, посећено 10.02.2015.

[12] Владислав Јовановић, Слободан Петковић и Слободан Чикарић: *Злочин у рату – геноцид у миру*, Службени гласник, Београд, 2012.

[13] Rosemay Rayfuse: „War and the Environment – New Approaches to Protecting the Environment in Relation to Armed Conflict”, *Human Rights and Humanitarian Law*, 2014.

СИСТЕМ ВРЕДНОСТИ ПРИПАДНИКА ВОЈСКЕ СРБИЈЕ У КОНТЕКСТУ РЕФОРМИ ДРУШТВА

Драгана Аларгић*
Министарство одбране Републике Србије

Интересовање за проучавање вредности у друштвеним наукама, а посебно у области психологије, има велики теоријски и практични значај. Један од разлога јесте њихова релативна стабилност, која омогућава да се будуће понашање људи и друштвена кретања предвиђају, чак успешније него на основу познавања неких других диспозиција и карактеристика личности. Друштвено-политичка и економска реформа кроз коју пролази наше друштво, укључујући и реформе кроз које је прошла Војска, несумњиво остављају трага на вредносном систему, тако да изучавање вредности чини актуелан друштвени и сазнајни проблем који захтева научни одговор.

Пратећи промене у друштву и реформе кроз које је прошла ВС, у периоду од 2006. до 2008. спроведено је обимно истраживање које је, поред осталог, било фокусирано на два основна питања:

1. Каква је постојећа структура вредности и којим вредностима припадници Војске Србије придају највећи значај, у условима актуелне реформе Војске и транзиције државе.

2. Да ли је, и у ком правцу, дошло до промене система вредности припадника Војске Србије, под утицајем актуелних социјалних, политичких, безбедносних и других околности и промена у друштву, у односу на период непосредно пре започињања процеса реформи.

Истраживање је имало карактер теренске експлоративне студије, засноване на моделу пресека (cross-sectional model). У оквиру анализе података, поред корелационе и мултиваријантне анализе, укључена је и квалитативно-дескриптивна и статистичко-компаративна анализа. Истраживање је обављено на пригодном узорку испитаника који је обухватао око 10% професионалних припадника Војске Србије.

Скуп независних варијабли односио се на одређене особине личности, као и на социо-демографске карактеристике, док се скуп зависних варијабли односио на систем вредности (31 појединачна вредност). За испитивање независних варијабли коришћени су следећи инструменти: Ајзенкови упитници А, Ц, БЕСК и ЕПQ тест личности, као и тест за испитивање димензија селф-концепта (Генселф-40), док је за испитивање социо-демографских карактеристика коришћен посебно конструисан упитник. За ис-

* Др Драгана Аларгић је дипломирани психолог.

питивање зависних варијабли, тј, система вредности, коришћена је листа од 31 вредности, која је примењивана у ранијим истраживањима вредности у војној средини.

У овом раду приказујемо само део резултата који се односе на структуру и промене у систему вредности припадника Војске. Истраживање је показало, када је реч о преференцијама реално испитиваних манифестних вредности, да доминирају социјалне вредности: породица, правда, част, самопоштовање, безбедност земље, образовање, људска права, одговорност, срећа и економски напредак државе.

Структура испитиваних манифестних вредности (31 вредност) може се објаснити помоћу мањег броја латентних вредности (5 фактора): 1. рационално-хуманистичка вредносна оријентација, 2. слободарски дух и патриотизам, 3. успех и породична сигурност, 4. религиозност и традиционализам, 5. културни хедонизам наспрам породичне везаности.

Када је реч о правцу промена, на основу овог истраживања, запажа се тенденција да опште вредности, као што су хуманизам и патриотизам, остају и даље стабилне кроз време, тако да се може говорити о неким терминалним вредностима. Ове вредности су високо рангиране и прихваћене од већине испитаника у истраживању, што указује на позитиван хуманистичко-патриотски вредносни профил припадника Војске.

Кључне речи: *систем вредности, особине личности, Војска Србије, реформа војске*

Увод

„Људска бића имају потребу за филозофијом живота, религијом или неким вредносним системом, управо као што имају потребу за сунчевом светлошћу, калцијумом и љубављу“.

(A. Maslov, 1962)

Савремена психологија и друштвена пракса врло често постављају питања човекових вредности, вредносних ставова, опредељења и залагања за одређене циљеве, које човек настоји да оствари, или их сматра пожељним, са личног и друштвеног становишта.

Вредности су интегративан појам и доприносе целовитијем сагледавању сложених друштвених и психичких појава, укључујући и најопштије, као што су култура, друштво и личност (Пантић, 1990). Вредности се могу посматрати као битне компоненте културе, али и као битне компоненте личности, њене менталне структуре и вољно-мотивационог система. Вредности и вредносне оријентације служе људима да одрже психо-социјалну равнотежу и да се лакше и брже прилагођавају времену и друштву у којем живе. То значи да се вредности могу посматрати и као идеали којима се тежи, као циљеви и визије које треба остварити. Да нема циљева и вредности којима тежимо не бисмо имали сврху постојања. На индивидуалном нивоу вредности се најчешће односе на критеријуме или стандарде које људи користе у процењивању сопствених активности и активности других људи (Rokić, 1973; Švarc, 1992). На социјалном нивоу вредности одговарају принципима којима се дефинишу права и обавезе међу грађанима (Carraja, Cervone, 2003). Поред тога, значајна је и чињеница да се вредности не наслеђују, већ се формирају као продукти интеракци-

је човека и друштва у којем живи, што значи да оне нису потпуно стабилне карактеристике, него су под одређеним условима подложне променама.

Вредности су један од основних фактора структуре личности и једна од најдистинктивнијих људских карактеристика, али су несумњиво и један од најважнијих концепата у психологији и низу сродних научних дисциплина. Као релативно стабилна диспозиција, вредности имају централно место у структури личности коју снажно и трајно покрећу на одређене активности (Рот, 2003). Доношење животних одлука, одређивање циљева и средстава за њихово остваривање, ставови, идеологије, евалуација, морално суђење, па и социјално понашање – великим делом детерминисани су вредностима. Човек тежи многим циљевима у разним сферама живота, и то је оно што га чини аутентичним, живим и духовним бићем, па су зато путеви ка тим циљевима оно што нас одређује као личност.

Оригиналан приступ у проучавању вредности осмислио је Рокич (1973), кога многи, с правом, сматрају најзначајнијим истраживачем и теоретичарем вредности у подручју социјалне психологије. У његовом раду вредности су први пут заиста јасно и добро теоријски и операционално дефинисане, тако да је он заслужан за коришћење појма вредности у проучавању социјалног понашања. Истицао је предности коришћења појма вредности, јер означавају диспозицију која је централна за личност, која се истиче динамичношћу и која је економична, пошто детерминише знатан део људског понашања. За Рокича вредности су „постојано веровање да су извесни специфични начини понашања или стања постојања лично или друштвено пожељнији од супротног или обрнутог начина понашања или постојања” (Рокич, 1973).

У савременом свету расте бојазан да је једна од највећих опасности, посебно за омладину, стање „без вредности” без јасних и правих циљева, о чему је Маслов током 60-их година 20. века писао као о стању аноминости, апатичности, анхедоније, односно о недостатку вредности као највећој болести тог времена, које је, по њему, било опасније него икада пре у историји (Маслов, 1962; 1964). Како истиче Пантић (1990), бити без неког вредносног система за њега је било психопатогено стање.

У вези с тим, све више се увиђа да су емпиријска истраживања вредности корисна не само за идентификовање постојећих вредности, него и у налажењу нових, имајући у виду да друштвене науке могу да допринесу планирању вредности, избору важних друштвених циљева (на пример стратегија развоја, установљавању садржаја вредности који највише одговара човеку као моралном бићу (Скинер, 1971; Рокич, 1973 и 1979). Човечанство се данас налази у периоду наглих промена вредности, у стању културног шока, шока будућности (Тофлер, 1970), који добија различите појавне облике. Има аутора који говоре о перманентној вредносној револуцији покренутој технолошким променама („информатичко друштво”, „постиндустријска ера,“) и културом постмодернизма, али има и другачијих мишљења о вредносној ситуацији савременог света. Широка расправа води се и о замени материјалних, аквизитивних вредности, постматеријалистичким вредностима „раста”, истицањем циљева који наглашавају слободу, демократичност, хумано живљење, чисту околину, солидарност, развој личности и самоактуализацију (Ингелхарт, 1990; Васовић, 1988; Павловић, 2009).

Познато је да друштвено-историјске околности у знатној мери обликују психичке процесе, схватања, ставове, функције и личност у целини. У оквиру значајних друштвено-историјских детерминанти које су психолошки обликовале свест и карактер

наших људи, можемо издвојити оне које су трајније природе и које представљају „историјско памћење”, као и оне новије или садашње које делују као актуелна друштвено-политичка реалност. Геополитички положај Србије и Срба на Балкану означава се метафором „куће на друму или куће на раскрсници путева”, а такав положај свакако да има утицаја на живот, историју, па и на карактеристике личности овдашњег човека. Поред тога, како сматра Мирић (2011), постоје неки још трајнији историјски трендови, који су значајни за психологију личности. Два последња века српске историје обележена су изразито учесталим и крупним променама готово свих чинилаца од којих зависе живот и перспектива људи у Србији. Ако те чиниоце не узимамо у обзир нећемо моћи да ваљано објаснимо или разумемо готово ниједан налаз који добијамо у нашим истраживањима, почевши од стилова живота, вредносних оријентација и ауторитарности, па преко моралног мишљења, структуре личности и идентитета, до посебних ставова и уже дефинисаних процеса и варијабли.

Две последње деценије које су Србију довеле у центар светске пажње такође су донеле бројне промене релевантне за личне и друштвене вредности, социјалне односе и психичко функционисање људи на овим просторима. Те промене су изазване, како унутрашњим чиниоцима (везаним за распад бивше државе, ратове, санкције, транзицију и сл.), тако и спољашњим околностима (економске санкције, изолација, бомбардовање, негативни стереотипи о Србима, оптужбе). Какав је и колики утицај тих новијих историјских и друштвено-политичких детерминанти на лични и друштвени идентитет, самоопажање, вредности, мотивацију, личност у целини, питања су која се често постављају у стручним и научним круговима.

У оквиру процеса глобализације у свету и општих друштвених промена које су захватиле и нашу земљу логично је било очекивати промене и трансформацију организационе форме и вредносног система Војске Србије, која би требало у новим околностима да добије другачији стратешки задатак који, поред осталог, подразумева и укључење у међународне војне савезе и организације. Може се сматрати да се реформа Војске не може успешно реализовати без промене система вредности њених припадника.

Транзициони процеси у држави, а нарочито реформа Војске која се одвија у правцу професионализације и усвајања новог вредносног система, несумњиво имају значајан утицај на однос припадника Војске према основним друштвеним и војним вредностима, као и на ставове о појединим аспектима функционисања Војске у таквим условима. Сходно томе, истраживање вредности професионалних припадника Војске неопходно је посматрати у контексту реформе Војске и транзиције државе.

Друштвено-историјске околности као фактори промене система вредности припадника Војске

Када је у питању проучавање система вредности у Војсци мора се узети у обзир сва сложеност историјских, међународних и унутрашњих прилика у којима се налази српско друштво и српска војска, односно општи контекст друштвеног живота, као и положај и улога Војске од распада бивше социјалистичке државе до данас. Крај хладног рата, ратни распад СФРЈ, конфликтно послератно наслеђе, ратни сукоби, избеглице, бомбардовање од стране НАТО-а, конфликтан процес демократизације Србије, трансфор-

мација политичког система, геополитички положај Србије, стање њене безбедности, територијалне целовитости и суверенитета (укључујући и политичке разлике у њиховом тумачењу), затим однос Европе, однос нових и старих суседа према нашој земљи – све су то крупни историјски догађаји и значајне друштвене и политичке промене које су утицале на формирање одређених ставова и општи вредносни систем припадника Војске. Поред тога, промене у нашем друштву, крајем 20. и на почетку 21. века, обухватају и легализацију политичког плурализма, слободно удруживање грађана и нагли пораст броја грађанских иницијатива и невладиних организација, које подржавају проевропске интеграције и глобалистичке процесе. Уз то иде и јавно супротстављање тзв. говору мржње, иницијативе за спречавање и заустављање рата и насиља, програми за помоћ жртвама и заштита елементарних људских права. Може се рећи да је период између лома претходног и потпуног усвајања новог вредносног система, у суштини, период трајања саме транзиције једног друштва (Биро, 2006).

Након крупних политичких промена у Европи, слома комунизма у источним земљама и грађанског рата на нашим просторима, вредносна преоријентација наше друштвене (посебно политичке) елите ка неким облицима модернизма одвијала се релативно брзо, али и површно. Вредносна преоријентација одвијала се у смислу селективног одбацивања традиционалних вредности, великим делом по „диктату„ идеолошке пожељности. Наиме, с обзиром на то да су неке кључне вредности модернизма биле садржане у саставу синдрома владајуће комунистичке идеологије, њихово усвајање често је имало инструменталан карактер. По правилу, што је систем био појединцу од веће користи, то је он у већој мери усвајао ове (и друге) системске вредности. Нека институционална обележја социјалистичког (комунистичког) система, као што су: доминација друштвеног власништва над приватном својином и приватном иницијативом, етатизација свих друштвених области, монопол ауторитарне власти, доминација политичке над свим осталим сферама друштвеног живота, непостојање правне државе и слично утицали су на формирање специфичног синдрома вредности, ставова и уверења, што данас представља тешко савладиву препреку ка модернизацији и бржем развоју друштва. Према мишљењу Мирјане Васовић, „Наслеђе социјалистичког (комунистичког) система карактерише: ауторитарност (поданички однос према носиоцима власти између појединца и државе); доминација колективитета (из чега следи популизам као превасходни метод учествовања у јавном и политичком животу и плебисцитарност као манир у доношењу политичких одлука); недовољна информисаност о политици (услед контроле медија, што се одражава на степен социјалне и политичке критичности); неповерење грађана у демократске институције (из чега проистиче слабо развијено осећање политичке компетентности и ефикасности); идентификација са локалном заједницом (што је повезано са осећањем неповерења према „туђинима“, посебно странцима, односно са нетолеранцијом према другом и другачијем) (Васовић, 1997).

Очекивало се да промене на друштвено-политичкој сцени Србије 2000. године донесу убрзање процеса демократизације и модернизације, али су ти помаци били спори и једва приметни у суштинском смислу, што је донекле и разумљиво, јер су се ти процеси одвијали у условима негативног политичког, економског, социјалног и правног наслеђа и транзиционих турбуленција. Процеси успостављања демократских институција и „правила игре“ одвијају се још увек под изузетно неповољним политичким и економ-

ским околностима. Ове околности отежавају излазак из стања вредносне аномije, која уобичајено прати распад претходног и усвајање новог идеолошког система и новог вредносног обрасца. Уместо тога, вредносне оријентације често настају као производ емоционалних идентификација, или као реакција на фрустрације и осећање несигурности, а мање као производ стабилних, интериоризованих вредности.

У таквим условима скоро је немогуће говорити о стабилним вредносним оријентацијама и систему вредности код наших људи. Значајније је указати на промене и тенденције које се у тој области дешавају, о чему сведоче резултати многобројних истраживања. Вредносни систем се не преноси само са генерације на генерацију и разликује од друштва до друштва, већ се и постепено мења у складу са социјалним, економским и политичким околностима. Он се постепено прилагођава променама у друштву, али у случају драматичних околности и историјског политичког дисконтинуитета, као што је случај у Србији, сасвим изнова ствара (Васовић, 1997).

Распадом источног блока потпуно су се промениле све околности које су условљавале стратегију безбедности наше земље, а самим тим и чиниоци који су обликовали основну улогу, карактер и начин формирања војске. Већина анализа будућих војних сукоба, урађених деведесетих година прошлог века, након нестанка биполарне поделе света, предвиђа смањење могућности избијања великих класичних ратних сукоба између држава, а тиме и смањење могућности вођења традиционалних војних операција. Непосредни одговор на смањење могућности великих напада непријатеља на неку земљу довео је, у већини држава, до смањења бројности војске и трошкова одбране.

Међутим, смањење могућности општег рата између великих непријатеља није истовремено отклонило и друге факторе који угрожавају међународну сигурност. Тероризам је и даље остао присутан као и пре, а са напретком модерне технологије постаје још опаснији. Организовани криминал све је организованији и располаже средствима која често надмашују она којима располажу мање државе. Нестанком равнотеже сила, при којој је често политичким средствима отклањано њихово отворено сукобљавање, није се смањила могућност за избијање низа локалних сукоба, док је отворено насиље јачих над слабијима постало у многим сегментима извесније него пре. Такође, појавили су се и јасни знакови будућих спорова због исцрпљивања природних ресурса (енергије и воде), неконтролисаних великих миграција, наглог пораста становништва и слично.

У савременим анализама могућих чинилаца угрожавања сигурности упозорава се и на смањење могућности контроле у савременом постиндустријском, глобалном друштву. Притом се истиче да све земље, па чак и најразвијеније, имају све мање могућности контроле и деловања против група које делују мимо и против њихове воље. Такве групе (терористичке, криминалне, али и неке на изглед много безазленије), због опште промене карактера и значења државних граница међу земљама, развијеног саобраћаја и комуникационих средстава, имају знатно веће могућности за привлачење бројних чланова и организација са терористичким намерама, при чему им модерна технологија омогућава лако доступним сва потребна средства и циљеве, са застрашујућим могућностима и последицама.

Конечно, међу земљама још увек делују и економска такмичења, која врло лако прерастају у економске, а затим и у отворене сукобе. Иако процес економске глобализације уједињује светску економију, чињеница је да тај процес не напредује без сукоба. Довољно је само подсетити се да предводник процеса глобализације –

САД, истовремено и много чешће од других развијених земаља, користе економске санкције као средство политичког притиска на друге земље. Тамо где такве санкције не обезбеде очекиване резултате, прибегава се употреби војне силе.

Овом списку будућих извора несигурности и сукоба могло би се додати још много чинилаца и појава, детаљно описаних у савременим анализама. Оно што се сигурно у таквим анализама истиче јесте да престанком хладног рата могућност угрожавања сигурности многих земаља није искључена, посебно на регионалном и локалном нивоу.

Нове врсте угрожавања сигурности траже и нове политичке, економске, па и војне одговоре. Војни одговори на постојеће претње обично се називају „нове врсте операција”, „нетрадиционалне операције”, „нератне операције” или операције другачије од рата (*operation other than war*). У такве операције спадају: контрола наоружања (контрола провођења ембарга), сузбијање тероризма, хуманитарна помоћ (њена војничка подршка), евакуација цивила из угрожених подручја, противгерилска дејства, демонстрација или показивање војне силе, нагли циљани удари и препади, подршка цивилним властима и мировне операције (одржавања мира и наметања мира).

Ове операције подразумевају врло различите оперативне поступке, различито трајање, па и различите циљеве. За већину војски то су нове врсте задатака, који захтевају битно другачији војнички приступ од традиционално увежбаваног. Заједничко за све те операције јесте што се у начелу изводе у сарадњи са савезницима, од највишег политичког до најнижег тактичког нивоа, а у психолошком погледу пред војника често постављају много већи број непознаница и неодређености него класичне војне операције. Посебно је важно нагласити да у циљевима деловања свих тих операција не постоји јасно одређен непријатељ кога треба победити.

Скоро сви елементи структуре, положаја и деловања војне организације у многим земљама, па и код нас, као што су: претња војном силом, очекивања нације од војске, унутрашња структура, однос војске и политике, однос јавног мњења, војни прорачуни, однос војске и друштва, професионална улога војника, приговор савести, идентификација војника, етичка и друга питања – разликовали су се на почетку хладног рата, на његовом крају и после завршетка, тј. у постхладноратовском раздобљу. За почетак хладног рата карактеристични су били: масовна војска, стална спремност и борбена готовост, инвазија, обезбеђивање сигурности, интеграција, подршка, ратничка улога војне организације, забрањен приговор савести и институционална идентификација војника. На крају хладног рата доминирала су обележја: могућност избијања нуклеарног рата, застрашивање противника, велике професионалне војске, сукоб култура, делимична интеграција, војни прорачуни, војник као стручњак и управљач, делимично прихваћен приговор савести и професионална идентификација војника. У постхладноратовском раздобљу настају нове околности које одликује: невојно угрожавање, флексибилни одговори, мање професионалне војске и мала резерва, економско јачање, војска искључена из политике, смањивање војних формација, нови задаци војне организације, војник у улози стручњака и научника, пораст значаја цивилне службе и цивилна идентификација војника (Filjak i sar, 2005).¹

¹ Промене у војној организацији већ су увелико испробане у новим сигурносним условима који су довели до нових ангажовања у мировним операцијама. Број и важност нових типова операција знатно је порастао. Док су америчке трупе стациониране у Европи од 1945. до 1989. учествовале у само 29 мировних и хуманитарних мисија, од 1991. до 1998. учествовале су у преко 100 таквих мисија. Истовремено, број војника се од готово пола милиона смањио на нешто више од 100 хиљада.

Свака значајнија промена у систему друштвених вредности неминовно доводи и до промена вредносног система у Војсци. Цивилно друштво Србије, заједно са законодавном и извршном сфером друштва, представља екстерно окружење у оквиру којег Војска изграђује сопствени систем вредности. Како је говорио познати српски Војвода Живојин Мишић (Мишић, 1907) – карактер једног народа огледа се у карактеру његове војске, а карактер војске најбоље се види у карактеру њеног официрског кора. То јасно говори да се основне друштвене вредности неминовно преламају и кроз војску. Реформа кроз коју пролази наше друштво, у складу са глобализацијом и другим друштвено-економским и политичким процесима у свету, доводи до редифиниције класичних појмова: рата, оружане борбе, војске, суверенитета, тако да фактори националне безбедности данас постају све више друштвене активности другачије од рата и непосредне употребе оружане силе (активности које се крећу од политике до економије), што указује на то да се постепено умањује доминантно место војне организације као фактора одбране и националног суверенитета. У оквиру саме војне организације све више се говори о новим облицима рата: неконвенционалном рату (Unconventional Warfare), сукобима ниског интензитета (Low Intensity Conflict), специјалним операцијама (Special Operations), операцијама другачијим од рата (неокортикални рат, психолошки рат, медијски рат, економски рат), рату ограниченог интензитета, растреситом рату, герилском рату, асиметричном рату, невидљивом рату, специјалном рату, стратегији тзв. посредног наступања и слично.

Промене у међународним односима, као што су: глобализација на супрот регио-нализацији, европске и евроатлантске интеграције, ограничавање националног суверенитета, колективна безбедност и војна сарадња, јачање демократије и цивилне контроле над војском – представљају чиниоце који јасно одређују правац промена на стратегијском нивоу, у државној политици и војној организацији. Оно што је обележило унутрашње реформе и модернизацију Војске у нашој земљи у првој декади 21. века биле су промене које су окарактерисане као: деполитизација, професионализација, смањење броја војника, боља формацијска организација, модерни-је наоружање и опрема, као и интегрисана одбрана.

Према томе, друштвена збивања у данашњој Србији и Војсци Србије не могу се разумети без њиховог ситуирања у реални контекст промена, пре свега у контекст суштинске повезаности транзиције и глобализације. Постсоцијалистички друштвени развој је под утицајем двојаког процеса (Вујовић, 2003): глобализације као ширег и транзиције као ужег структуралног процеса. Процес глобализације почео је да јача 70-их година као реакција на опадање потражње и пораст трошкова производње у централним земљама светске економије. Као природан процес карактеришу је: техничко-технолошка достигнућа, ширење комуникација, трансфер знања, роба и услуга, научни проналасци и иновације.

Али, као последица економске и технолошке глобализације појавили су се нови и наметнути друштвени трендови и процеси, који немају увек позитиван предзнак: наметање у области политике, незапосленост и смањење цене радне снаге, партнерство и нове интеграције у војсци, различити утицаји у култури. Већ је постало јасно и опште препознатљиво да глобализација има своје добре и лоше стране, које се тешко могу раздвојити.

У позитивне стране глобализације свакако се могу убројити: промоција светског мира, јачање глобалне политике стабилности, убрзање економског раста, техничко-технолошки прогрес, научни развој и све већа контрола природе.

Негативне стране глобализације углавном се односе на: наметање политичких и војних решења, повећање јаза између богатих и сиромашних, економску и политичку

зависност малих земаља, културну дезинтеграцију и глобализацију културе, пораст тероризма и насиља (познати терористички догађаји: Њујорк – 2001, Москва – 2002, Истанбул – 2003, Мадрид и Беслан – 2004, Лондон – 2005), употребу оружја за масовно уништавање, стални страх и осећање беспомоћности, губитак хуманости и осећања правичности, претерану контролу и трошење људских и материјалних ресурса, контролу тржишта роба, услуга, капитала и информација, контролу политичких, културних и идеолошких вредности, инструментализацију међународних организација (ОУН, СТО, СБ, ММФ, НАТО, ОЕБС, ЕУ, ОАЈ, ОАД), корпорацијски или предаторски капитализам (тзв. турбокапитализам), урушавање класичних држава и нација, мондијализацију друштва, економије и културе, креирање укуса и потреба потрошача, увођење глобалне правде и међународног права, као и нову улогу војног фактора – углавном се користи за политичку контролу и заштиту сопствених инвестиција и профита.

Као посебне социјално-психолошке последице глобализације могу се издвојити: пораст тероризма свих врста, еколошка девастација, ерозија природе, организовани криминал, неконтролисана миграција становништва, демографска експлозија, епидемијске болести, угрожена права слабих и немоћних, милиони избеглица и прогнаних, хипокризија владајућег система вредности и морала, оружје за масовно уништавање, локални ратови и глад. Све наведене економске, политичке, идеолошке и социјално-психолошке промене и последице, настале под утицајем глобализације и научно-технолошког развитка, ни су могле остати без утицаја и на нашу земљу, а самим тим и на војну организацију.

Трансформација Војске Србије и нови систем вредности

Посматрано са друштвеног аспекта, вредносни систем у Војсци мора бити, са једне стране, усклађен са доминантним друштвеним системом вредности (Војска не може бити изван друштвених, политичких, економских и социо-културних промена у Србији), док са друге стране, имајући у виду природу њене делатности, Војска мора имати и своју посебност, јер располагање и употреба средстава силе одређује карактер, положај и улогу Војске, што се одражава на садржај вредности, вредносних оријентација и вредносног система припадника Војске.

Под утицајем познатих друштвених промена које су се одвијале у Србији на почетку 21. века, извршене су и бројне промене у војној организацији, као једном од најважнијих сегмената друштва. Те промене означене су као трансформација Војске, која је имала за циљ да војну организацију прилагоди новим потребама и циљевима друштва. Прва кључна област трансформације односи се на структуру војних снага, која треба да буде примерена савременим моделима војног организовања. Друга област је модернизација, пре свега техничка модернизација. Затим, успостављање новог система вредности, што представља озбиљан изазов, јер то не може да се учини брзо, и не зависи само од Војске. Битан „алат“ за успостављање новог система вредности је образовање, под којим се подразумева реална перцепција и схватање „шта су нам безбедносни изазови, да ли су нам и које земље потенцијални противници, да ли треба да будемо заточеници неправде и емоција које су произашле из претходних ратова, на који начин то да каналишемо“ итд. (Понош, 2007).

Изузетно је важна и социјална димензија у смислу јавне презентације и друштвене подршке реформама унутар Војске.

Годинама се вредносни систем у нашој војсци заснивао готово искључиво на традиционалним вредностима, међу којима су најчешће истицане родољубље и патриотизам, што је подразумевало и спремност на жртвовање и погибију „за узвишене циљеве” и одбрану отаџбине. Традиционална патриотска димензија, као морална вертикала Војске у савременим условима, и даље треба да остане, али не треба да буде усмерена на жртвовање, већ да буде ослоњена на реалне и чврсте ослонце, као што су: образовање, висока обученост и професионализам, такмичарски дух и познавање интернационалне комуникације и модела сарадње у оквиру мултинационалних операција (Понош, 2007; табела 1).

Табела 1 – Нови систем вредности у Војсци (Понош, 2007)

ПАТРИОТИЗАМ			
ТАКМИЧАРСКИ ДУХ		ПРОФЕСИОНАЛИЗАМ	
ОБРАЗОВАЊЕ		ОБУКА	
Енглески језик	Штабне процедуре	Вежбе	Мултинационалне операције

Војни стратегији сматрају да је у оквиру образовања потребно да се посвети више пажње изучавању страних језика, пре свега енглеском, јер је то стандард за данашњу међународну комуникацију, пошто је неопходно да се разумемо са онима са којима покушавамо да решавамо безбедносне проблеме који се не завршавају и не почињу на нашим границама (Понош, 2007).

Развијање такмичарског духа у војној средини такође је важна компонента за изградњу новог система вредности. У систему војног напредовања морају се стимулисати успешни и компетентни. Професионализам, као главна одредница, мора укључити образовање, обученост и такмичарски дух.

Трансформација коју је предузела Војска Србије специфична је у односу на остале Војске у нашем региону, јер је започела много касније (1996. године) и вишеструко је била оптерећена ратним искуством из 1999. године, затим домаћим политичким приликама и међународним односима наше земље. Посебно се разликује по томе што није праћена стручном и економском подршком страних партнера, као што је био случај са свим земљама које су ушле у НАТО или Партнерство за мир 1994. године. Подршка нашој трансформацији била је спорадична и оптерећена бројним политичким ограничењима, укључујући и приступање Програму „Партнерство за мир”. Актуелна фаза трансформације битно је условљена различитим факторима, као што су неопходан стални ниво оперативних способности и безбедносни изазови на југу централне Србије и Косову и Метохији. Смер трансформације је део визије српске војске која мора да буде у стању да одговори на безбедносне изазове са којима се Србија већ сада суочава или ће се суочавати у првим деценијама 21. века, али и касније. Треба мати у виду да ти изазови неће почињати на српским границама, већ траже много комплексније одговоре од индивидуалне војне моћи Србије (Понош, 2007).

Преференција појединачних (манифестних) вредности

Имајући у виду значај вредности за понашање припадника Војске, у периоду њене трансформације, извршено је обимно истраживање које је имало за циљ да утврди структуру и правац промена у вредносном систему Војске.

Истраживање је обављено на пригодном узорку испитаника који обухвата око 10% популације из Министарства одбране (МО) и Војске Србије (ВС), али се посматрано пропорционално по појединим стратумима може говорити и о делимично репрезентативном узорку. Укупно је испитивањем обухваћено 893 испитаника. Испитивање је обухватило све структуре професионалних припадника ВС и МО (официри, подофицири, професионални војници, цивилна лица), осим категорије генерала и пуковника. У избору испитаника примењен је стратификовани вишеетапни пропорционални модел формирања узорка.

Један од главних задатака истраживања односио се, дакле, на утврђивање преференције појединачних вредности припадника Војске Србије у условима реформе Војске и транзиције државе. Основа за постављање овог задатка истраживања налази се у емпиријској чињеници и теоријским поставкама већине аутора који су се бавили изучавањем вредности, да људи у одређеним друштвено-историјским околностима преферирају одређене вредности које су у складу са владајућом идеологијом друштва, што указује на то да се вредности могу мењати у складу са друштвеним променама, иако многи сматрају да је реч о релативно стабилним или чак базичним уверењима, ставовима и опредељењима.

Када је реч о преференцијама манифестних облика вредности припадника Војске Србије у условима реформе Војске и транзиције државе, на основу резултата истраживања, уочава се да се највише преферирају социјалне вредности, али и да је дошло до одређене промене у систему вредности у односу на ранији период, пре започињања реформи у Војсци. Основно питање које се овде може поставити је – у чему се огледа та промена? Будући да смо у истраживању пошли од Рокичевог схватања (Rockeach, 1973) да је структура (број и врста) вредности код одраслих и зрелих људи релативно стабилна и скоро непроменљива категорија, онда се промена, очекивано, испољила, пре свега, у погледу редоследа (ранга) преференције и степена прихваћености (интензитета) појединих вредности.

Какав значај професионални припадници Војске придају појединим испитиваним вредностима на манифестном нивоу утврђено је дескриптивном анализом. Слика о степену преференције појединих вредности приказана је у табели 1, где су наведене аритметичке средине (М), односно просечна прихваћеност сваке вредности (на скали од 1 до 5), уз пратећи податак о распршењу појединачних мера или стандардних девијација (СД), а затим и учесталост јављања сваке вредности међу пет приоритетних (изражена процентом испитаника који бирају дату вредност). На основу сваке од те три врсте мера сачињене су ранг-листе вредности по степену прихваћености, односно преференције у испитиваном узорку (табела 2).

Табела 2 – Ранг-листа прихваћености вредности на укупном узорку испитаника

РЕДНИ БРОЈ ВРЕДНОСТИ	ПОЈЕДИНАЧНЕ ВРЕДНОСТИ	АС	СД	Ранг	% са највишом оценом	% са најнижом оценом
15.	Породица	4.875	0.443	1	95.6	0.5
5.	Правда	4.760	0.546	2	95.5	0.5
4.	Част	4.705	0.573	3	94.9	0.5
9.	Самопоштовање	4.691	0.578	4	95.2	0.9
11.	Безбедност земље	4.689	0.586	5	94.5	0.5
10.	Образовање	4.619	0.587	6	94.8	0.5
14.	Људска права	4.610	0.644	7	93.5	1.0
17.	Одговорност	4.594	0.618	8	94.3	0.7
25.	Срећа	4.565	0.706	9	91.7	1.8
29.	Економски напредак државе	4.550	0.648	10	93.8	0.9
2.	Независност земље	4.537	0.788	11	83.6	2.8
7.	Храброст	4.533	0.677	12	93.1	1.5
23.	Успех у животу	4.527	0.625	13-14	93.4	0.8
26.	Задовољство послом	4.527	0.612	13-14	94.1	0.4
6.	Традиција	4.524	0.702	15	91.7	1.6
3.	Патриотизам	4.464	0.755	16	89.7	8.6
8.	Удобан живот	4.441	0.666	17	92.5	1.0
18	Толеранција	4.409	0.685	18	92.2	1.6
19.	Човекољубивост	4.399	0.722	19	90.2	2.0
1.	Слобода избора	4.398	0.720	20	91.4	1.7
31.	Посвећеност послу	4.384	0.652	21	91.9	0.9
28.	Заштита животне средине	4.379	0.692	22	89.8	1.0
27.	Солидарност	4.365	0.651	23	91.1	0.6
13.	Мир у свету	4.362	0.828	24	86.5	3.6
20.	Разборитост	4.299	0.733	25	87.3	2.1
21.	Улагање напора	4.291	0.701	26	90	1.9
12.	Вера у бога	4.132	0.961	27	78	6.1
16.	Послушност	4.037	0.926	28	80.7	7.8
22.	Демократски друштвени поредак	3.859	0.965	29	70.3	8.3
30.	Уметничко стваралаштво	3.812	0.975	30	66.4	8.6
24.	Узбудљив живот	3.811	1.020	31	67.5	11.3

На основу података приказаних у табели 1 очито је да у узорку испитаника Војске Србије доминирају личне и социјалне вредности, које су припадници Војске у највећем степену прихватили и сврстали међу 10 најпожељнијих вредности, а то су: **породица, правда, част, самопоштовање, безбедност земље, образовање, људска права, одговорност, срећа и економски напредак државе.**

Иако се, у целини посматрано, може рећи да су све испитиване вредности високо прихваћене, ипак се може запазити да су најмање од свих прихваћене оне које описују конформистичку и авантуристичку оријентацију. На дну ове скале рангова налазе се и неке традиционалне вредности, као што су: **вера у бога, послушност, демократски друштвени поредак, уметничко стваралаштво и узбудљив жи-**

вот, али се и њихове аритметичке средине налазе изнад просека, што указује на то да су то, такође, вредности које припадници Војске прихватају и цене.

Анализа ранга, који говори о прихваћености појединачних вредности, може бити од извесног научног и практичног интереса. Она се може употребити у чисто дескриптивне сврхе, али може послужити и као основ за социјалне акције, са циљем да се фаворизују једне, а депресирају друге вредности или да се пропагирају оне које су социјално, политички или на други начин пожељне. Као што је у уводном делу овог рада истакнуто, вредносни системи и степен прихватања појединих вредности нису заувек дати, и могуће их је, психолошки усмереним акцијама мењати и развијати у оном смеру који се сматра друштвено прихватљивим.

Вредности се могу рангирати с обзиром на релативан значај. Ова одредница појављује се у дефиницијама вредности, али је та карактеристика последица једноставне чињенице да људи истовремено прихватају више вредности, што је најбоље манифестовано у Рокичевом схватању да је укупан број вредности које појединац има релативно мали, при чему сви људи поседују исте вредности у различитом степену, организоване у вредносни систем. Прихватање ове претпоставке манифестује се у специфичној методологији ранговања одређеног универзума вредности с обзиром на процењену важност. Са друге стране, разликовање релативног значаја вредности може бити изражено и прихватањем поменутог хијерархијског организовања вредности, које се на различитим нивоима хипотетских модела појављује у зависности од општости, али и у вези са важношћу која се придаје вредностима.

Општа оцена која се намеће из резултата приказаних у табели 1 јесте да све испитиване вредности имају позитивно значење и да су прихваћене у високом степену. Та оцена добија своју емпиријску потврду већ и летимичним погледом на висине аритметичких средина. Ако се, наиме, има у виду да су испитаници давали одговоре на скали од 1 до 5, при чему је број 5 значао прихватање у највећем степену, онда је очито да све испитиване вредности имају висок степен личне прихватљивости, па чак и оне које су сврстане на крају листе и чија аритметичка средина варира између 3.811 и 3.859.

Највећи степен слагања међу испитаницима постоји у погледу првих пет ранжираних вредности. С друге стране, испитаници се међусобно најмање слажу у погледу процене вредности као што су: вера у бога, послушност, демократски друштвени поредак, уметничко стваралаштво и узбудљив живот.

Највећи степен неслагања међу испитаницима постоји када процењују вредности као што су: **послушност, узбудљив живот, уметничко стваралаштво и демократија**, при чему су ове вредности у просеку посматрано оцењиване најнижом оценом.

Када се анализирају, процентуално приказани резултати одговора испитаника са највишом оценом (5) и најнижом оценом (1), уочава се да су највишу оцену испитаници доделили чак за 20 манифестних варијабли (од укупно 31), при чему највећу процентуалну заступљеност имају следеће манифестне варијабле: **породица, правда, част, образовање, безбедност земље, одговорност и задовољство послом**. Очигледно је да су то оне вредности које се односе на лични и породични живот, као и професионалне вредности везане за улогу коју Војска има, а то је одбрана земље. За ове вредности опредељује се највећи проценат испитаника и истовремено их процењује највишом оценом.

Када се посматрају укупни показатељи испитиване структуре вредности код професионалних припадника Војске (ранг, степен прихваћености и степен слагања), може се видети да се оне групишу у три нивоа. На првом нивоу доминирају социјалне вредности, као што су: **породица, правда, безбедност земље и људска права**, којима се по значају и степену прихваћености придружују и неке моралне вредности, као што су: **част и самопоштовање**, укључујући и личне вредности, међу којима највећи степен преференције има **образовање**. На самом врху по степену прихваћености издвајају се изразито наглашене социјалне вредности – **породица и правда**, које спадају у темељне вредности код већине припадника Војске, а за које се може рећи да чине традиционални облик вредности у свим културама и темељ опстанка сваког друштва. Бавећи се карактерологијом и антропологијом нашег народа, и Јеротић (1998) је у позитивне особине, поред храбрости, добродушности, искрености, сврстао и **осећање правде**, али, с друге стране, и негативне особине, као што су: **неслога, инат, издајство и лаковерност**.

У средњу категорију по степену прихваћености и значају могле би се сврстати све остале вредности, као што су: **независност земље, храброст, успех у животу, задовољство послом и традиција**. Очигледно је да ову категорију више профилишу професионалне вредности везане за Војску и посао, што чини основу професионалног идентитета војника. У овом случају могло би се рећи да се по степену прихваћености, након општих социјалних и моралних вредности, у другу категорију сврставају одређене личне и професионалне вредности.

У трећу категорију сврставају се вредности које су имале најнижи степен прихваћености, као што су: вера у бога, послушност, демократски друштвени поредак, уметничко стваралаштво, узбудљив живот и улагање напора. Може се рећи да су то неке опште вредности које нису тесно повезане са војном професијом, тако да им припадници војске придају најмањи значај. Овде је посебно занимљиво ниско вредновање вере у бога и демократије, што одступа од јавне слике и очекивања да је код припадника Војске дошло до ретрадиционализације и верске идентификације, током и након ратног периода 90-их година.

Психолошко објашњење нижег прихватања **вере у бога** као вредности, може бити у томе да је атеистичко време у којем су наши испитаници одрастали и били васпитавани оставило дубљег трага у војној популацији него што је шире у друштву. У периоду развоја СФРЈ и изградње тзв. моралног лика припадника ЈНА, било је наглашено напуштање традиционалних хришћанских вредности, у чијој је основи лежало православље и вера у бога. Код припадника бивше ЈНА наглашено су промовисане вредности везане за хуманизам, солидарност, модернизам и интернационализам. У трећој Југославији СПЦ се полако и сигурно враћа на друштвену сцену и обнавља стари углед и утицај. С друге стране, поједини критички настројени социолози, уважавајући поменуте разлоге као ширу амбијенталну позадину, обнову религиозности ипак свде на један једини узрок – на *екстремни раст национализма*. Дејвид Мартин (Мартин, 1994) покрете религиозне обнове у постсоцијалистичким земљама југоисточне и источне Европе оцењује као, у суштини, инцидентно верске и националистичке, тако да сматра да се у том контексту и „страсна ходочашћа Срба на монашка светилишта на Косову” могу подвести под рубрику „национализам”. Овде бисмо се донекле могли сложити са Дејвидом Мартином, да се под диктатом и инструментализацијом од стране друштвено-политич-

ке елите, у времену кризне друштвене ситуације која је била карактеристична у већини бивших социјалистичких земаља, укључујући и нашу земљу, догодило да је национализам промовисао религију и цркву, па и преокренуо религиозну панораму становништва. Нема спора, национализам је проузроковао да се људи препознају и у религијским обељжима, да пригрле историјску, културну и социјалну позадину која је и религијски осенчена. Међутим, код наших испитаника не може се говорити о аутентичном осећању и истинској религиозности, у смислу живљења по канонима српске православне цркве и вере у бога, него више као инструментална ретрадиционализација и враћање на поштовање религије и верских обичаја у традиционалном смислу, ради тражења идентитета и ослонца у несигурним временима у нечему што је трајнијег карактера. То, такође, омогућава чвршћу колективну идентификацију, повезивање и јачање осећања сигурности, као и лакше подношење свеукупне друштвене кризе.

Како наводи Ђорђевић (2006), црква може бити учесник цивилног друштва – што и јесте у западним друштвима, тамо где већ постоји учвршћено демократско уређење – под условом да: поштује његова строга правила понашања, скрајне традиционално-патријархалну вертикалу, изгради савремен однос према политичком пољу, гаји цивилизован став према свакоме мањинству, заступа борбу за заштиту природе и формулише планску социјалну политику и залаже се за њу. Да би СПЦ била активни учесник цивилног друштва, што важи и за остале верске структуре, она мора да поштује строга правила понашања која владају у њему: да цени чињеницу „бачености” на тржиште, да је у својеврсној утакмици са другим актерима и да у том оштром такмичењу неко у једном тренутку добије, док други, у том истом трену, губе. Свакако да се ово клатно помера: нема унапред загарантованог права на успех. Правила цивилног друштва, а тиме и тржишне утакмице, све више налажу кретање од *религије судбине* према *религији избора*. Ако то применимо на цркву као институцију, могло би се закључити: црква се бира, али не мора бити изабрана. Српска православна црква неће бити учесник цивилног друштва уколико се буде придржавала вертикале коју промовише и по којој наша заједница треба да буде устројена према тројству: бог на небу, помазани краљ у држави, а домаћин у породици. То јесте некада била вертикала српског народа, али она не може успешно функционисати у грађанском друштву за које смо се определили.

Када је у питању **демократија** као вредност, низак ранг може се објаснити пре-наглашавањем демократије у политичкој утакмици у последњих петнаестак година и лошој политичкој пракси која се стално позивала на њу, те превеликим очекивањима и разочарењем опште популације, па и самих припадника Војске, лошим искуствима које људи доживљавају као резултат политике која те вредности експлоатише на свој начин. Као и многи други појмови (па и сам појам демократије, нажалост) и појам правне државе био је више него често злоупотребљаван на овим просторима. Под том етикетом вођене су разне хајке и лов на лопове, најчешће у сврхе јефтиних политичко-маркетиншких потеза прања руку од евидентних злоупотреба власти или, пак, ослобађања од „кужних” сарадника. Клатно које се кретало од болшевичке диктатуре, преко самоуправног *laisser faire*, до анархије која је кулминирала у распаду државе, увек се поново враћало у тачку апсолутизма.

У првој фази после Другог светског рата, законе су прописивали победници, како би били примењивани искључиво над побеђенима. У другој фази, идеја о самоуправљању, сасвим блиска демократској идеји, извитоперена је у средство за манипула-

цију радника. Затим, под окриљем „националних интереса” држава је била све само не правна, тј. једнака за све грађане. Волунтаризам партије био је замењен волунтаризмом доминантне групе („Раднички” и слични савети) како би овај био замењен волунтаризмом национa (тј. владајуће клике која је себе прогласила за репрезента нације). За читаво то време, није било важно шта пише у закону, већ, прво – да ли си члан партије, затим – да ли познајеш судију (или, рецимо, члана комисије за пријем радника) и, најзад – да ли си припадник клана. За читаво то време, овај народ негован је да мисли како форма не мора да одражава суштину, и учен је да се понаша како је „суштину” важнија од форме. А, форма – то је правна држава.

Анализирајући тешкоће увођења демократије у Србији, Здравковић је (1993) дао једну занимљиву таксономију разлика у третирању различитих политичких појмова код нас и у свету, која се може генерализовати на различитости политичке свести између човека посткомунистичког периода и човека из земаља са демократском традицијом:

Табела 3 – Појам демократије (Здравковић, 1993)

	Код нас	У свету
Народ	Заједница којој власт проглашава интересе	Заједница која одређује своје интересе
Власт	Овлашћење за располагање судбином народа	Овлашћење за спровођење воље народа
Странке	Интересне групе које се боре за власт	Групе које заступају политичке програме
Парламент	Институција за потврду понашања власти	Институција за контролу понашања власти
Држава	Апарат за спровођење и заштиту власти	Апарат за заштиту интереса грађана
Судство	Спровођење правде у функцији власти	Спровођење правде је старије од власти

Оно што се такође може запазити из ранга преференција вредности добијених у нашем истраживању јесте да неочекивано низак ранг имају вредности као што су: **слобода избора, солидарност, човекољубље, храброст и патриотизам**, за које се очекивало да буду високо ранговане, будући да су у ранијем периоду врло високо вредноване (Марчек и Аларгић, 2006). Ова промена указује на изванредан отклон у односу на раније налазе, као и одступање од очекивања да ће нове демократске вредности бити више прихваћене. Као да је под утицајем глобализације, нејасних и спорих реформи, ратног искуства и распада земље, дошло до вредносне дезоријентације, аномалије и релативизације одређених вредности, при чему се запажа отклон у односу на старе традиционалне војничке вредности (нпр. храброст, патриотизам), али и недовољно поверење у нове демократске вредности (слобода избора, демократски друштвени поредак, узбудљив живот). То би се могло тумачити као изванредан идеолошки отклон од раније прихватаних и цењених вредности у друштву уопште, као и од припадника бивше ЈНА, или као склоност за прихватање нужности промена и ограничене слободе избора у условима тржишне оријентације и глобализације, уз показивање тенденције ка уздраној самодовољности, егоизму и апатији испитаника, као и другачијем схватању патриотизма. То може да указује и на тенденцију напуштања традиционалних војничких вредности и оријентацију на лични успех и породичну сигурност, као и другачије схватање патриотизма и традиционалних војничких вредности.

Низак ранг **уметничког стваралаштва, солидарности, човекољубивости**, добијен у нашем истраживању, такође није био очекиван, али се може објаснити и разумети, будући да у време кризе људи најмање штеде на храни, одећи и свему што је потребно за пуко преживљавање, док све друго, као што је култура и уметност, може да чека нека боља времена. Као што каже Ратко Божовић (2009), „у сиромаштву човек не може да бира свој стил живота, већ му га је сиромаштво наметнуло. Саосећање за друге је нестало, човека кризе одликује само грамзивост.” Истина, ни ове вредности већи на наших испитаника није вредновало испод просека, али су заузеле знатно ниже рангове у односу на социјалне, породичне, моралне и личне вредности.

Факторска (латентна) структура система вредности

Полазећи од теоријског схватања других аутора (Рокич, 1973) да се већи број манифестних вредности може свести на мањи број латентних димензија или фактора општијег карактера, којима се објашњава вредносни простор, издвојено је пет основних компоненти или фактора: **Ф1 – рационално-хуманистичка вредносна оријентација, Ф2 – слободарски дух и патриотизам, Ф3 – усмереност на лично постигнуће и породичну сигурност, Ф4 – религиозност и традиционализам, Ф5 – културни хедонизам наспрам породичне везаности**, за које можемо рећи да чине основу система вредности код професионалног састава Војске Србије.

Ако, међутим, посматрамо на нивоу манифестних варијабли које чине ове факторе, уочава се битна разлика између ранијих истраживања и нашег истраживања.

Ф1 – Рационално-хуманистичка вредносна оријентација. У оквиру овог фактора у нашем истраживању доминирају толеранција и разборитост, док су у ранијим истраживањима, на пример, доминирале вредности као што су: мир у свету, помирљивост и равноправност људи. Све су то вредности које говоре, у првом реду, о хуманизму, али су сада превасходно доминантни рационални елементи – рационалне вредносне оријентације. То значи да је у ранијем периоду више доминирао хуманизам и идеализам, док су сада у оквиру хуманистичке оријентације, пре свега, присутни рационални елементи, тако да се овај фактор може одредити као рационални хуманизам.

Ф2 – Слободарски дух и патриотизам. Везаност за традиционалне вредности у нас се углавном односи на патриотизам, везаност за нацију и државу, бригу о очувању безбедности земље и осећања части која проистиче из те везаности. Овакв фактор идентификован је и у ранијим истраживањима Радовановића и Радуловића (2000), Пајевића, Марчека и Данићеве (2005) и Марчека и Аларгићеве (2006), а његов садржај је готово идентичан са нашим истраживањем, што је било очекивано, тим пре што је мотивисаност за војни позив, поред осталог, заснована на овим вредностима.

Официрска (и подофицирска) професија није нимало лака. Ту врсту професије бирају они који су свесни свих ризика које она носи, нарочито у рату. Млади људи се опредељују за ово ризично занимање, пре свега, из психолошке потребе да припадају јакој, стабилној институцији, као што је војска, чија снага произилази из снаге државе, тако да привлачност ове професије, у великој мери, произилази из националног поноса и патриотизма, тј. односа према основним друштвеним и националним вредностима.

Ф3 – Успех у животу и породична сигурност. Сличан фактор добијен је и у једном ранијем истраживању (Марчек и Аларгић, 2006), али под називом „породична сигурност и правдољубивост” (на узорку професионалних припадника Војске) и „лична и породична сигурност” (на узорку непрофесионалних припадника Војске), с тим што се може сматрати да је овај фактор чистији, јаснији и компактнији, док је оваквим вредностима у претходним истраживањима била придодата и брига за безбедност земље и правда које су високо цењене вредности у нашем народу. Међутим, посматрано на нивоу манифестних варијабли које чине ове факторе, уочава се битна разлика, иако се може рећи да је раније више била наглашена правдољубивост, док је у нашем истраживању у оквиру овог фактора наглашена лична успешност, задовољство послом, образовање и породична сигурност.

Ф4 – Религиозност и традиционализам. У претходном истраживању, које је обављено 2006. године, патриотизам и религиозност формирали су заједнички фактор, вероватно због тога што је један број испитаника религиозно опредељење изједначавао са националним опредељењем, а национално је у свести наших људи најчешће веома блиско патриотизму, односно религија је схватана као део националног бића, а национално се блиско повезује са патриотским. Према томе, патриотизам се у овом случају више везује за религиозност у традиционално институционалном смислу, која више подразумева поштовање српских православних обичаја и празника, него што је реч о веровању у бога и живљењу у складу са учењима вере. Дакле, у ранијем истраживању уз религиозност се блиско везивао и патриотизам, док се у овом истраживању у исти фактор сврставају и вредности које је оправданије означити као традиционализам (послушност, храброст, традиција, одговорност).

Ф5 – Хедонизам. Кад је реч о петом фактору издвојеном у нашем истраживању, реч је о вредносној оријентацији која обухвата склоност ка уживању, лагодном животу, преференцији либералних и уметничких садржаја, тако да смо овај фактор означили као културни хедонизам, који се испољава наспрам породичне везаности и традиционализма. Можемо рећи да је то, такође, једна од општих конвенционалних вредности која је утврђена и у претходним истраживањима (Марчек и Аларгић, 2006), али је у складу са временом и околностима под којима је ово истраживање изведено (друштвена транзиција и реформа у Војсци), ова вредносна оријентација донекле у сенци стабилнијих вредности какве су „патриотизам” или „хуманизам”, али се овај фактор овде јасније издваја и структурира као општа вредносна димензија, него што је то био случај у ранијим истраживањима.

Такође, може се рећи да се хедонизам у овом истраживању налази на једној страни биполарне димензије вредности, наспрот „породичној сигурности”, што у ранијим истраживањима није био случај. То указује да су добиле на значају инструменталне вредности које указују на егоизам, лично задовољство и уживање у животу, што савремени егзистенцијални услови и демократско друштвено окружење омогућавају. Овај налаз би се донекле могао посматрати и као супротност Рокичевој подели на инструменталне и терминалне вредности, јер указује на тенденцију да нека инструментална вредност у одређеним друштвеним околностима може постати терминална, тј. бити изражена као стање којем се тежи и које има темељни смисао. Хедонизам у савременим условима није само начин задовољавања потреба и постизање циљева, већ вредност сама по себи, начин и стил живота који се прихвата као основна вредност.

Према Зорици Томић (2009), једна од најупечатљивијих одлика савременог доба је-сте „герор инстанта” у свим аспектима живота. Он се препознаје не само у планетарном

феномену брзе хране, у нестрпљивости да се живот по могућности апсолвира у једном гутљају, већ и у прагматичној оријентацији пројеката инстант образовања, инстант подмлађивања или инстант угледа. Она истиче да се као друго лице *инстанта* појављује механизам краткотрајности, који се преко свеprisутности моде и обавезе да се буде у тренду успоставио као структурални принцип стварности. Краткотрајност је, заправо, постала погонско гориво савременог капитала усмереног на потрошњу. Краткотрајност је, такође, из сфере потрошње трансгредирала и у сферу политике, од локалне до глобалне сцене, потврђујући чињеницу да сваки *ad hoc* вредносни систем, који у току различитих политичких кампања представља и штит и заставу истовремено, рачуна са инстант инструментализацијом, краткотрајношћу и „брзим заборављањем” бирача.

Преузимајући педагошку функцију од школског система, са једне стране, и васпитну функцију од породице, са друге стране, савремена медијска култура у незауствљивом и готово делиричном ритму лиферујући информације, и тиме нудећи опције различитих животних стилова, растаче снагу личних убеђења, чинећи јединке пропуштљивим, флексибилним и спремним да без великих ломова или упитаности напуштају своја традиционална уверења, вредносне системе и појмовне референце (Томић, 2009). У складу са таквим културним и друштвеним трендовима оријентишу се, чини се, и неки наши испитаници као припадници Војске, тако да се хедонизам издваја као једна од пет базичних (латентних) димензија вредности.

Компаративна анализа система вредности

Посебан задатак нашег истраживања односио се на компаративну анализу, тј. на испитивање да ли је и у ком правцу дошло до промена система вредности припадника Војске, пратећи и упоређујући одређене резултате испитивања вредности у периоду од осам година (2001–2006–2008), које су обележене значајним социјалним, политичким, безбедносним и другим променама у друштву и Војсци. И поред тога што се ради о релативно кратком периоду у којем су извршена истраживања вредности у Војсци која поредимо, очекивали смо одређене промене с обзиром на то да су то биле године најинтензивнијих реформи.

Компаративна анализа преференције манифестних вредности припадника Војске Србије, утврђених у истраживањима 2006. и 2008. године, показује да се међу првих десет ранжираних вредности, у оба истраживања, налази чак шест истоветних манифестних варијабли вредности, упркос томе што се међу њима налазе и две нове вредности из нове скале вредности (2010). То су: породица, правда, част, безбедност земље, самопоштовање и срећа.

Овај резултат указује на релативну постојаност социјалних вредносних оријентација код професионалних припадника Војске Србије, али и на извесне промене у систему вредности које су биле очекиване с обзиром на то да су истраживања вредности вршена у време највеће динамике транзиције и реформи у Војсци и друштву.

Компаративна анализа такође показује да готово код свих вредности, у периоду нашег испитивања (2008–2009) у односу на ранији период (2006) постоји повећање ранга преференције, као и да су те вредности позитивније процењиване: част, самопоштовање, безбедност земље, независност, традиција, храброст, успех у животу, удобни живот,

човекољубље, мир у свету, патриотизам, послушност и вера у бога. Оно што нисмо очекивали јесте чињеница да је дошло до смањења у процени значаја само једне вредности – слобода, где је забележен пад ранга са 2. на 20. место, што заслужује посебну елаборацију. Наиме, слобода као вредност је редефинисана у овом истраживању у односу на претходно истраживање као слобода избора, па је то вероватно један од разлога зашто је добила мањи значај у односу на ранији период, када је слобода схваћена и повезана са независношћу земље и оцењивана као много важнија (табела 4).

Исти ранг у нашем истраживању, као и у претходном, међу процењиваним вредностима задржавају: породица, правда, срећа и солидарност.

Занимљиво је да је патриотизам као вредност у истраживању из 2001. године (Пајевић и сарадници, 2004), спадао међу 10 вредности које су биле прихваћене у највећем проценту, док је 2006. пао на 20. ранг, али је у последњем истраживању 2008. поново добио нешто већи значај и нашао се на 16. месту по рангу.

Из претходно примењене скале „вредности” (2006) искључено је 11 манифестних варијабли, од којих су три биле међу 10 прворангираних (лични мир, опстанак нације, понос). У овом истраживању укључено је девет нових вредности, од којих су три међу 10 прворангираних (образовање, људска права и економски напредак државе).

Табела 4 – Упоредни преглед основних статистичких показатеља вредности професионалних припадника Војске Србије (2006. и 2008. године)

Индикатори вредности (2006)	АС	СД	Ранг	Индикатори вредности (2008)	АС	СД	Ранг
Породична сигурност	4.91	.37	1	Породица	4,875	,443	1
Слобода	4.86	.44	2	Правда	4,760	,546	2
Правда	4.82	.47	3	Част	4,705	,573	3
Лични мир	4.80	.45	4	Самопоштовање	4,691	,578	4
Част	4.79	.52	5	Безбедност земље	4,689	,586	5
Опстанак нације	4.78	.56	6	Образовање	4,619	,587	6
Самопоштовање	4.76	.48	7	Људска права	4,610	,644	7
Безбедност земље	4.74	.54	8	Одговорност	4,594	,618	8
Срећа	4.72	.58	9	Срећа	4,565	,706	9
Понос	4.69	.61	10	Економски напредак државе	4,550	,648	10
Памет	4.69	.58	11	Независност земље	4,537	,788	11
Независност	4.66	.65	12-13	Храброст	4,533	,677	12
Народ	4.66	.63	12-13	Успех у животу	4,527	,625	13-14
Одговорност	4.64	.62	14-15	Задовољство послом	4,527	,612	13-14
Успех у животу	4.64	.59	14-15	Традиција	4,524	,702	15
Задовољство	4.63	.59	16	Патриотизам	4,464	,755	16
Храброст	4.58	.66	17	Удобан живот	4,441	,666	17
Држава	4.57	.75	18-19	Толеранција	4,409	,685	18
Мудрост	4.57	.63	18-19	Човекољубивост	4,399	,722	19

Индикатори вредности (2006)	АС	СД	Ранг	Индикатори вредности (2008)	АС	СД	Ранг
Патриотизам	4.56	.73	20	Слобода избора	4,398	,720	20
Ред и дисциплина	4.53	.64	21	Посвећеност послу	4,384	,652	21
Удобан живот	4.52	.66	22	Заштита животне средине	4,379	,692	22
Солидарност	4.51	.68	23	Солидарност	4,365	,651	23
Равноправност људи	4.50	.73	24	Мир у свету	4,362	,828	24
Човекољубивост	4.44	.70	25	Разборитост	4,299	,733	25
Мушкост	4.42	.82	26	Улагање напора	4,291	,701	26
Традиција	4.41	.77	27	Вера у Бога	4,132	,961	27
Разборитост	4.40	.73	28-29	Послушност	4,037	,926	28
Идржавање тешкоћа	4.40	.70	28-29	Демократски друштвени поредак	3,859	,965	29
Мир у свету	4.23	.91	30	Уметничко стваралаштво	3,812	,975	30
Послушност	4.21	.82	31	Узбудљив живот	3,811	1,020	31
Вера у Бога	4.17	.99	32				
Помирљивост	4.09	.90	33				
Демократија	3.96	1.09	34				
Узбудљив живот	3.88	1.04	35				

Поред компарације манифестних вредности за професионални састав Војске Србије, извршена је компаративна анализа факторске структуре вредности у истраживањима обављеним 2001, 2006. и 2008. године, која је приказана у табели 5.

Табела 5 – Упоредни преглед факторске структуре вредности припадника Војске Србије у три различита периода – 2001, 2006. и 2008. године

Факторска структура вредности студената Војне академије Војске Србије (Пајевић, 2001)	Факторска структура вредности професионалних припадника Војске Србије (Марчек и Аларгић, 2006)	Факторска структура вредности професионалних припадника Војске Србије (Аларгић, 2008)
Ф1 - Хуманистичка оријентација	Ф1 - Патриотизам	Ф1 – Рационалност и хуманизам
Ф2 - Патриотизам	Ф2 - Хуманистичка оријентација	Ф2 - Слободарски дух и Патриотизам
Ф3 - Хедонизам	Ф3 - Хедонизам	Ф3 - Успех и породична сигурност
Ф4 - Стоицизам	Ф4 - Стоицизам	Ф4 – Религиозност и традиционализам
Ф5 - Психолошка равнотежа	Ф5 - Умност и лично достојанство	Ф5 - Културни хедонизам наспрам породичне везаности
Ф6 - Идеалистичко стремљење ка вишим циљевима наспрам личне удобности и успеха	Ф6 - Породична сигурност и правдољубивост	
Ф7 - Прихваћеност норми војне организације		
Ф8 - Тежња ка независности		
Ф9 - Лично достојанство наспрам породичне сигурности		

Компаративна анализа добијених фактора, приказана у табели 4, на три узорка испитаника, у периоду од 8 година показује да, осим разлике у броју изолованих фактора (димензија) вредности, постоји и разлика у редоследу издвајања фактора, а самим тим и у њиховом значају. Показатељи из наведене табеле указују да „патриотизам” и „хуманистичка оријентација” представљају најзначајније димензије у структури вредности припадника Војске Србије и да су оне постојане, јер се појављују у сва три узорка испитаника. У последњем истраживању, извршеном 2008. године, појављују се и две нове оријентације у структури вредности припадника Војске Србије, а то су: **„успех и породична сигурност”** и **„религиозност и традиционализам”**.

Компаративна анализа такође указује на то да се у нашем истраживању изгубио стоицизам и идеалистичко стремљење ка вишим циљевима наспрам личне удобности и успеха, прихваћености норми војне организације и тежње ка независности, што су биле вредности својствене првенствено студентима Војне академије који су испитивани 2001. године, као и професионалним припадницима Војске који су испитивани 2006. године. Чини се да је кроз трансформацију Војске дошло до окретања ка личној постигнућу и традиционализму код припадника Војске који су у најтежим тренуцима за земљу показали храброст, лично достојанство и бригу за независност своје земље, док су у новим околностима схватили да кроз професионализам и лично усавршавање, породични живот и очување традиционалних вредности могу показати свој патриотизам и дати највећи допринос широј заједници кроз уважавање и истицање хуманистичких вредности.

На основу претходне компаративне анализе може се закључити да су под утицајем реформе Војске и транзиције у друштву неке вредности остале стабилне (хуманизам и патриотизам), док су се друге промениле у свом значају (хедонизам, религиозност и традиционализам) или су се појавиле као значајне и неке нове вредности (лично постигнуће, образовање, породична сигурност).

Опште вредности, као што су хуманизам и патриотизам, остају и даље стабилне вредности кроз време, што указује на то да се може говорити о терминалним вредностима у Рокичевом смислу. Ове вредности су високо рангиране и прихваћене од наших испитаника, што указује на позитиван хуманистичко-патриотски профил припадника наше војске. Овакву вредносну оријентацију можемо даље тумачити у складу са историјском и слободарском традицијом српске војске, где су част, слобода, одбрана земље, али и чојство, јунаштво, солидарност и помоћ другима високо цењене и прихватане вредности.

Међутим, када је реч о хедонизму као вредности која је раније више наглашавана, у новим околностима дошло је до извесне промене у њеном значају и садржају. Могло би се такође рећи да је ово једна од конвенционалних вредности која је утврђена и у претходним истраживањима (Пајевић, 2001, Марчек и Аларгић, 2006. и други), али у складу са временом и околностима под којима је ово истраживање изведено (друштвена транзиција и реформа у Војсци) ова вредност донекле је у сенци вредности какве су „патриотизам” или „хуманизам”. Такође, хедонизам се у овом истраживању налази на једној страни биполарне димензије вредности, а на другом крају налази се „породична сигурност”, што у ранијим истраживањима није био случај, што упућује на закључак да једна група испитаника придаје већи значај културним вредностима, испољава склоност ка преференцији културних садржаја (као што су путовања, забава, уметност). и личним потребама, док друга група испитаника преферира традиционалне породичне вредности.

Религиозност и традиционализам су вредности које су се у нашем истраживању показале као значајније него у ранијем периоду непосредно пре реформе и транзиције. Уз овај систем вредности најчешће се приписују карактеристике које указују на ауторитарни патернализам, егалитаризам, колективизам и солидарност, наглашен национални идентитет и религиозност. Имајући у виду систем вредности који је доминирао раније у друштву и који је негован и код припадника бивше ЈНА, могло би се закључити да је у периоду транзиције друштва и реформе Војске дошло до напуштања неких ранијих идеолошких вредности и до извесне ретрадиционализације и повратка на религиозне и традиционалне вредности, које су раније више биле карактеристичне за сеоску и патријархалну средину.

Иако је тај систем вредности изграђен на некадашњем начину живота, који карактерише ограничена производња, рурална култура и здружени начин живота, у новим условима он би се могао тумачити као одговор на брзе промене и несигурност, као рефлекс уплашеног друштва које у повратку на старе и проверене традиционалне и религиозне вредности тражи ослонац.

У ранијем периоду, са доласком и релативно дугим трајањем социјализма и комунистичког интернационализма у нашој земљи, дошло је до раскида са традиционалним системом вредности, али не у свим елементима. Била је наглашена афирмација атеизма и научног погледа на свет. Модернизација је захтевала одбацавање традиционалних вредности, што је у знатној мери постигнуто код припадника Војске. Међутим, мора се претпоставити и то да су појединци усвајали нове вредности из користи од нове власти, тако да је ова модернизација имала инструментални карактер. Поред тога, стварна културна модернизација онемогућавана је и на тај начин што су се ауторитарни модел друштвених односа, патерналистичка држава, егалитарна расподела и солидарност надовезали на традиционалне вредности, одржавајући тако стару вредносну структуру карактеристичну, пре свега, за наше село и патријархални менталитет. Током 70-их и 80-их година ситуација се у друштву значајније мења, тако да код младих људи све више почиње да преовладава модернизам. Поред других фактора, томе су допринели урбанизација, индустријализација и масовно образовање.

Пропаст социјализма и ратни догађаји на просторима бивше СФРЈ условили су процес ретрадиционализације. Међутим, данас је традиционализам у Србији хетероген. Најприхваћеније вредности су етнички идентитет и религијске вредности, док су односи међу половима углавном модернизовани. Долази до афирмације националне прошлости, културних и религијских обичаја. У ком степену се испољава нови традиционализам зависи од степена образовања, занимања и класне припадности. Ранија друштвена вредност социјализам–самоуправљање замењена је традиционализмом, егоизмом и тежњом за личним успехом. Рекло би се да традиционализација у овом периоду има више психолошку функцију, што не значи искрено ослањање на проверене традиционалне вредности, већ раскид са претходним комунистичким вредностима. Образованије категорије популације се са носталгијом окрећу либерално-демократској традицији, што потврђују и резултати нашег истраживања. Могло би се рећи да у овом другом случају неотрадиционализам има еманципаторску улогу (Видановић, 2010).

У једном друштву (као што је наше), које је најпре запало у озбиљну свеопшту кризу, а онда доживело и тешке последице распада земље (инфлација, сиромаштво, ратни сукоби, санкције итд.), многе вредности се мењају, особито оне које су идеолошки

обојене (Пантић, 1987, Кузмановић, 1995). Али, пошто још увек није изграђен стабилан друштвени систем, са јасним политичким, економским и војним перспективама развоја и међународних интеграција, присутна је у значајној мери и друштвена аномја, односно „вредносни вакуум” и озбиљне противречности у вредносном систему.

Када се посматрају резултати у целини, чини се да није дошло до значајне промене базичних (терминалних) вредности, које су одређене широм културом и професионалним идентитетом наших испитаника (војника), тако да су код њих релативно стабилне и највише прихваћене вредности – хуманизам, патриотизам и религиозно-традиционална оријентација. Али, поред њих високо се рангирају и прихватају и тзв. материјалистичке вредности – сигурност, успех, задовољство, за које се у развијеним западним друштвима очекује да буду замењене тзв. „постматеријалистичким” вредностима, како је предвидео Инглехарт (2000). У развијеним земљама расправа се води у вези са тврдњама о замени материјалних, аквизитивних вредности са „постматеријалистичким” вредностима раста, односно избијањем у први план циљева који наглашавају слободу, демократичност, хумано живљење, екологију, солидарност, развој личности, самоактуализацију. Међутим, типично за друштва која још увек решавају егзистенцијална питања систем вредности креће се претежно око материјалних, када се посматра манифестни ниво. Имајући у виду да процес модернизације и транзиције код нас још увек није завршен, појављују се својеврсни индивидуализовани склопови вредности, тзв. „цепови вредности” (Тофлер, 1970) из синдрома постматеријализма и постмодернизма.

Занимљив је приказ поређења система вредности у нашој земљи и Европској унији (табела 6), који показује да постоје знатне разлике у сфери политике, права и економије, што се може објашњавати културним, историјским и политичким наслеђем.

Табела 6 – Упоредни преглед преовлађујућих вредности у Србији и ЕУ (Станковић, 2011)

У СРБИЈИ	У ЕВРОПСКОЈ УНИЈИ
Најважније у политици	
Ауторитет	Демократско преиспитивање одлука
Колективност	Индивидуализам
Лични односи	Лични интереси
Најважније у области права	
Произвољно тумачење норми	Фетиш закона
Селективна правда	Једнака примена за све
Лабаве дисциплинске мере	Применљивост прописа (ефикасност мера)
Најважније у економији	
Хармонија (лична и колективна)	Лична слобода
Унутрашња оријентација (углед, част)	Спољашња оријентација (новац, слава)
Антикомерцијализам	Комерцијална усмереност на новац
Усмерење на међуљудски однос	Усмерење на решавање проблема
Поштовање обичаја	Окренутост ка личном интересу
Реаговање на прву лопту	Рационални интелектуализам
Хедонизам	Одлагање или изузимање задовољства
Спонтаност	Срачунатост
Непосредност	Уљудно опхођење
Окренутост другоме	Решавање свакодневних проблема
Предвидиво понашање	Прагматично понашање

Као што се може видети из наведене табеле, разлика у систему вредности грађана Србије и грађана Европе је очигледна. У процесима европских интеграција, да би дошло до корених промена у сфери односа према политичким, правним и економским институцијама, потребна је, како каже Владан Станковић (2011), истраживач Института за политичке студије, темељна промена вредносног система у Србији.

Према његовом мишљењу, ми највећи број ствари у животу, па и у послу, схватамо лично. Ушанчени смо у колектив, волимо друге и да се дружимо. Произвољно тумачимо норме, нисмо склони дисциплини, схватамо је као нешто што нам се намеће. У већини европских земаља оно што је прописано схвата се као нешто што се мора, па норме важе за све. Када је реч о праву, за себе траже исто што и за друге. Желе личну слободу и труде се да не буду угрожени од других. Код нас су људи усмерени једни на друге и сматрају да не мора баш све да се наплати. Међу чланицама европске породице земаља живот се схвата као низ проблема које треба решавати, уз девизу „време је новац“.

Разлика се највише огледа у поимању рада, потрошње, односа према богатству. Овде се, рецимо, ради само онолико колико је потребно, што је последица културно-историјског наслеђа. То се најбоље види по томе што многи предузетници који би можда могли још више да развијају свој бизнис не показују превелико интересовање за увећање сопственог капитала, јер стичу да би имали, доминирали и трошили. То је потпуно несхватљиво у протестантском делу ЕУ, где се рад схвата као нека врста изазова, зарад акумулирања богатства, и уживања у стицању још већег богатства.

Очигледно је да се неке опште вредности везане за културу и традицију тешко мењају. За њихову промену потребно је време, али и институционална подршка државе, у сваком смислу, од образовног система, преко едукације људи на послу, до подршке медија. Међутим, резултати нашег истраживања показују да неке вредности (инструменталне) нису тако чврсто утемељене и непроменљиве категорије, већ да се оне мењају, прилагођавају и формирају у складу са доминантним културним, економским и идеолошким моделом који је присутан у једном друштву. Људи у таквим условима имају своје ставове, мњења, уверења, очекивања и циљеве, који одређују њихово друштвено понашање. Познато је да ставови могу бити вишеструко детерминисани, и у друштвеној кризи могу бити више одређени неким другим факторима (пре свега актуалним интересима) него општим вредностима. Питање је и колико људи у хаотичним временима увиђају неку везу између својих темељних вредности и ставова према актуалним (често сасвим новим) појавама. Ставови се у тим ситуацијама неретко усвајају и путем агресивне персуазије – нпр. наметањем од ауторитета, средстава масовних комуникација итд. Све су то разлози да се веза између неког скупа вредности и различитих ставова с времена на време и изнова проверава у различитим деловима популације, а особито у друштвима која се радикално мењају и која још нису изашла из озбиљне друштвене кризе.

Закључак

1. Ако се има у виду друштвено-историјски контекст у којем се налази наше друштво, које је најпре запало у озбиљну економску кризу, а онда доживело и тешке последице распада земље и рата (инфлација, сиромаштво, ратни сукоби, санкције итд),

што је утицало и на промену положаја и карактера Војске Србије у постконфликтном периоду, јасно је зашто се питање вредности и вредносних опредељења поново поставља, особито оних које су биле идеолошки обојене. Али, пошто још увек није изграђен стабилан друштвени систем, са јасним политичким, економским и војним перспективама развоја, укључујући и међународне интеграције којима се тежи, у знатној мери присутна је друштвена аномалија, односно „вредносни вакуум” и озбиљне противуречности у вредносном систему. Таква ситуација у друштву у вредносном смислу утиче и на данашње припаднике Војске Србије, што се одражава и на изградњу њиховог сопственог вредносног система, односно, што утиче на избор узора, циљева и критеријума према којима се они оријентишу, са којима се идентификују или које теже да остваре.

2. Према резултатима наведеног истраживања може се рећи да су све испитиване вредности високо прихваћене, али да доминирају **социјалне вредности**, које су у највећем степену прихваћене и сврстане у 10 најпожељнијих вредности, а то су: **породица, правда, част, самопоштовање, безбедност земље, образовање, људска права, одговорност, срећа и економски напредак државе**. Такође се може запазити да су најмање од свих прихваћене оне вредности које описују конформистичку и авантуристичку оријентацију. На дну ове скале рангова налазе се вредности као што су: **вера у бога, послушност, демократски друштвени поредак, уметничко стваралаштво и узбудљив живот**, али се и ове вредности у погледу степена прихваћености налазе изнад просека, што указује да су то, такође, пожељне вредности код припадника Војске Србије.

3. Када се посматрају добијени резултати у целини, чини се да није дошло до значајне промене у погледу неких базичних (терминалних) вредности, које су одређене широм културом и професионалним идентитетом наших испитаника (војника), тако да су се код њих као релативно стабилне и највише прихваћене вредности показале – **хуманизам, рационализам и патриотизам, уз које се придружује и религиозно-традиционална вредносна оријентација која је постала наглашенија у новијем транзиционом и постреформском периоду него што је била раније**. Али, поред њих високо се рангирају и прихватају и тзв. **материјалистичке вредности – породична сигурност, лични успех и задовољство**. Као да се у овом случају ради о некој врсти дуализма вредности, које се запажају код подељеног и донекле отуђеног човека у модерном друштву, што може бити нарочито карактеристично за транзициона друштва, какво је и наше.

Опште вредности, као што су **хуманизам и патриотизам**, остају и даље стабилне вредности кроз време, што указује на то да се може говорити о терминалним вредностима у Рокичевом смислу. Ове вредности високо су рангирани и прихватили наши испитаници, што указује на **позитиван хуманистичко-патриотски вредносни профил припадника наше Војске**. Овакву вредносну оријентацију или вредносни профил можемо даље тумачити у складу са друштвено-историјским условима и слободарском традицијом српске војске, где су се част, слобода, одбрана земље, чојство и јунаштво, солидарност и помоћ другима истицале и цениле као значајне вредности које су и данас високо цењене и прихваћене код припадника наше војске, уз појаву и неких нових вредности инструменталног и хедонистичког карактера.

Патриотизам остаје и даље стабилна вредносна оријентација, која би се код припадника Војске могла посматрати и тумачити и као професионално обележје.

4. Будући да смо у нашем истраживању пошли од схватања да је структура (број и врста) вредности код одраслих и зрелих људи релативно стабилна и скоро непроменљива категорија, може се констатовати да се промена, очекивано, највише испољила само у погледу редоследа (ранга) преференције и степена прихваћености (интензитета) појединих вредности, што је у складу са Рокичевим схватањем о стабилности базичне структуре система вредности.

5. Уз сва могућа теоријско-методолошка ограничења и приговоре који би се могли ставити теренским истраживањима и студијама пресека, као што је и ово истраживање, могло би се констатовати да добијени резултати потврђују значај истраживања система вредности у Војсци, како у погледу сагледавања структуре базичних вредности, тако и у погледу праћења њихових промена кроз време. При томе не треба занемарити чињеницу да и одређене социодемографске карактеристике и особине личности такође утичу на преференцију појединих вредности, али то није био предмет овог истраживања. Добијени резултати такође индиректно указују и на могућност изградње и моделовања пожељних вредности код припадника Војске, као и на боље разумевање мотивације и поузданије процењивање њиховог понашања у планираним задацима и мисијама.

Са практичног становишта, добијени резултати истраживања могу да послуже као основа за нека нова сазнања о битним карактеристикама савременог вредносног система припадника Војске, али и као оријентир политичким и војним структурама, а посебно војним психолозима и менаџерима људских ресурса у Војсци, како да утичу на процес реформе и побољшају могућност предвиђања понашања припадника Војске у обављању професионалних задатака и планираних циљева. Свакако да има оправдања очекивање да ће реформа наше војске ићи брже и да ће бити успешнија ако је, поред обезбеђења других услова, подржана и адекватним програмима професионалне селекције и тренинга, где мотивација, особине личности и систем вредности имају посебан значај.

Литература

- [1] Аларгић, Д. (2013). Карактеристике појединца као чиниоци система вредности припадника Војске Србије. Докторска дисертација.
- [2] Биро, М. (1998). Поверење грађана Србије у законску праксу и правне институције. Гласник Адвокатске коморе Војводине. Нови Сад. Вол. ЛВИИИ. (191-196).
- [3] Фиљак, Т. и сар. (2005). Војна психологија, 2. Загреб. МО Републике Хрватске.
- [4] Ingelhart, R. (2000). Worlds values surveys (истраживање).
- [5] Ingelhart, R. (2004). human beliefs and values a cross-cultural sourcebook based on the 1999-2002 value surveys. Mexico. Siglo XXI Editores.
- [6] Капрара, Ђ, В. Ђервоне, Д. (2003). Личност, детерминанте, динамика, потенцијали. Београд. Дерета.
- [7] Кордић, Љ. (2007). Вредносне оријентације младих за привредни развој. Нови Сад. Привредна академија. необјављена докторска дисертација.
- [8] Кузмановић, Б. (1995). Уводна разматрања за истраживање промена вредносних оријентација младих у Србији. Психолошка истраживања. 7. Београд. Институт за психологију.
- [9] Марчек, Ј. и Аларгић, Д. (2007). Вредносне оријентације припадника војске Србије. Нови Гласник. 4. (89-96).

- [10] Марчек, Ј. и Аларгић, Д. (2008). Преференција вредности професионалних и непрофесионалних припадника војске Србије. Војно дело 1. 1(24-139).
- [11] Мирић, Ј. (2011). Округли сто Историја и личност у Србији. Зборник радова. 59 Научно-стручни скуп психолога Србије Сокобања. 1–4 јул.
- [12] Маслов, Х. А. (1982). Мотивација и личност. Нолит. Београд.
- [13] Мишић, Ж. (1907). Стратегија. Београд. Нова штампарија. Давидовић.
- [14] Павловић, З. (1990). Вредности самоизражавања у Србији. Београд. Институт друштвених наука.
- [15] Пантић, Д. (1990). Промене вредносних оријентација младих у Србији. Београд. Институт друштвених наука.
- [16] Пајевић, Д., Марчек, Ј. и Данић Н. (2004). Професионалне вредности студената Војне академије, Војно дело 3. (115-132).
- [17] Пајевић, Д.: Касагић, Љ. (2001). Психологија. Београд. Студио МЦ.
- [18] Пајевић, Д., Марчек, Ј. и Данић, Н. (2005). Вредности и животни стилови студената Војне академије, у: Дамњановић, П. и др. Активност студената у васпитно-образовном процесу. Београд. Војна академија. (37-44).
- [19] Понош, З. (2007). Трансформација Војске Србије – изазови и одговори. Војно дело. Београд. ВИЗ.
- [20] Rokeach, M. (1973). The nature of human values. New York. Free Press.
- [21] Schwartz, S., Bilsky W. (1990). Toward a theory of the universal content and structure of values: Extensions and Cross-Cultural Replications u Journal of Personality and Social Psychology. Vol. 58. No. 5. 878-891.
- [22] Skinner, B. (1971). Beyond freedom and dignity. Knopf. N.Y.
- [23] Toffler, A.(1970). Future Shock. Bantam Books, New York.
- [24] Томић, З. (2009). News age. Београд. Гласник.
- [25] Васовић, М. (1997). Васпитање за демократију - проблем трансфера у: Демократија, васпитање, личност. Београд. Институт за педагошка истраживања.
- [26] Васовић, М. (1988). Породично васпитање као чинилац вредносне оријентације активизма. Психологија. Београд. 3. 46-58.

ЗАИНТЕРЕСОВАНОСТ ЗА СЛУЖБУ
У АКТИВНОЈ РЕЗЕРВИ*

Небојша В. Николић**

Министарство одбране Републике Србије,
Институт за стратегијска истраживања

Крупне концептуалне промене у начину попуне оружаних снага, као што је увођење професионализације, укидање обавезног служења војног рока, увођење концепта активне резерве, али и други фактори, стварају потребу за разматрањем и решавањем нових класа проблема у вези с попуном јединица Војске и организација у Министарству одбране. У основи проблема налази се стохастична природа величине и структуре људског контингента који је спреман да на принципу добровољности буде уговорно ангажован на одређено време у вршењу војне службе кроз механизам активне резерве. Концепт активне резерве отвара многа питања не само са аспекта војне организације већ и у вези радно-правног статуса грађана. Једно од првих и основних питања јесте колики је ниво заинтересованости и спремности за ангажовање у активној резерви.

У овом раду приказани су резултати истраживања о заинтересованости за службу у активној резерви у Републици Србији које је реализовано крајем 2014. године.

Кључне речи: *Војска, попуна, активна резерва, заинтересованост за војну службу*

Увод

Војску Србије чини стални и резервни састав. Резервни састав дели се на активну и пасивну резерву, које чине резервни официри, резервни подофицири и војници у резерви. Припадник активне резерве постаје се потписивањем уговора на одређено време, а конкретне процедуре у вези с пријемом, као и права и обавеза, уређују се прописима које доноси Влада РС (Закон о ВС члан 5), [1]. Ради недвосмисленог појмовног одређења појма „активна резерва” (АР) наводи се дефиниција према материјалима доступним на интернет сајту Министарства одбране РС: „Активна резерва представља обучени резервни састав ВС који се ангажује за попуну јединица ВС и МО, ради извршавања задатака у одређеном периоду и чија су права и дужности регулисана законом, подзаконским прописима и закљученим уговором” [2].

* Приказ резултата истраживања садржаних у овом раду делимично је подржало Министарство за образовање и науку кроз интердисциплинарни пројекат број: ИИИ-47029 („Рентабилни избор нових технологија и концепција одбране кроз друштвене промене и стратешке оријентације Србије у 21. веку).

** Пуковник проф. др Небојша В. Николић, nebojsa.nikolic11@mod.gov.rs

Наведена дефиниција АР потпуно одговара одређењу активне резерве према одредбама Закона о војној, радној и материјалној обавези (члан 54) [3]. Исти члан овог закона прописује да припадници активне резерве морају бити на вишем степену оспособљености у односу на лица из пасивне резерве, да морају бити приправни за обуку до 45 дана годишње, расположиви за припреме за мисије и задатке до три месеца, као и спремни за мисије у трајању до шест месеци. Законом о војној, радној и материјалној обавези прописано је (члан 55) да се попуна Војске активном резервом реализује путем јавно расписаног конкурса. Максимално време уговорне обавезе је ограничено на две године, уз могућност продужења, али и уз услов да се не пређе старосна граница од 45 година за војнике и подофицире, односно 55 година старости за официре.

У оружаним снагама других земаља, пре свега у онима које су укинуле обавезу служења војног рока и прешле на добровољни принцип попуне, срећу се различити модалитети резервних снага, уз постојање мањих или већих концептуалних сличности са нашим приступом. Тако, на пример, у Белгији постоји концепт „одмах доступне резерве” која укључује резервисте који се на добровољној бази додатно ангажују на унапред одређено време и остају у приправности да буду ангажовани у датом – уговором дефинисаном периоду. Циљ постојања „одмах доступне резерве” јесте обезбеђење снага за брзе интервенције, а обука се изводи сваке године у трајању од најмање 14 дана. У Румунији постоји врло сличан концепт активне резерве, али под називом „операциона резерва”; у САД располажу са више врста резервних снага (најсличније нашој АР биле би категорије под називом „одабрана резерва” и „индивидуално спремна резерва”, у слободном преводу), а у Републици Чешкој постоји истоимена категорија „активна резерва” са сличним параметрима као код нас .

Обавеза служења војног рока у Републици Србији престала је 1. јануара 2011. године након ступања на снагу Одлуке Народне скупштине РС о обустави обавезе служења војног рока, објављене у *Службеном гласнику РС* број 95/2010. Концепт активне резерве уведен је 2011. године, када је Влада РС донела Уредбу о служби у активної резерви [4]. Уредба је прописала опште услове за службу и пријем у АР, као и права и обавезе лица у АР.

Значај истраживања заинтересованости за службу у активної резерви проистиче из одређених чињеница. Прво, попуна активне резерве заснива се на принципу добровољности, што само по себи уноси значајну дозу неодређености у процесе планирања и примене читавог концепта активне резерве. Додатно, ниво заинтересованости за службу у АР, као и за војну службу уопште, динамичког је карактера, односно зависи од више релевантних фактора који се мењају током различитих периода (на пример: стање привреде, стање на тржишту рада, међународна безбедносна ситуација, итд). Друго, концепт активне резерве осмишљен је управо ради примене у пракси за решавање значајних текућих проблема попуне војних јединица и команди, као и организација у оквиру Министарства одбране [5]. Треће, у процесу доношења одлука на стратегијском нивоу организације може, потпуно разумљиво, затражати процена о нивоу заинтересованости потенцијалних кандидата за службу у активної резерви у оквиру разматрања стања, потреба и могућности попуне као једног од стратешки важног питања сваке организације. У општем случају, процес обезбеђења одговарајућих информација неопходних у процесу одлучивања на стратегијском нивоу познат је у литератури и као „Стратегиц Интелигенце” [6].

Истраживања о активној резерви

Велике концептуалне промене у попуни оружаних снага, као што је професионализација, укидање обавезног служења војног рока, увођење концепта активне резерве, као и други фактори, стварају потребу за разматрањем и решавањем нових класа проблема. Распољивост научно-стручне литературе посвећене проблематици попуне оружаних снага није превелика, а посебно не када је реч о проблематици активне резерве. Уочљиво је да постоји више радова [7,8], на тему војне службе у резерви у оним земљама у којима су раније отпочели процеси који су у узрочно-последичној вези са активном резервом (укидање обавезе служења војног рока, професионализација, итд.).

Сходно сврси активне резерве, одлике најпожељнијих интересената за службу у АР обухватају она лица која имају релевантна знања, способности и вредности за војну службу. Успешно похађање и завршавање основне и специјалистичке војне обуке (обично кроз механизам служења војног рока), најбољи је ако не и једини прави начин за стицање основних војничких знања, вештина, вредности, стицање осећаја за војничку дисциплину, одговорност и заједништво. Лица која су прошла војничку обуку су у том смислу најпогоднија за учешће у активној резерви са аспекта корисности за систем одбране. Овај логички след може изгледати сасвим очигледан и неупитан, али га је ипак потребно имати у виду због опасности од дегенеративног приступа у перцепцији корисности за различите субјекте.

У прилог овим ставовима можемо навести сличну перцепцију у новијем раду [9] који анализира мотивациону проблематику регрутовања за службу у резерви једне од референтних страних армија. Аутори тог рада сугеришу да „лица која су претходно служила у војсци представљају кључно регрутно тржиште за резерву и националну гарду”. При томе се наводи [9] и неколико разлога, који су у тој мери општеважећи да се са њима потпуно слажемо: „време и ресурси које је војна организација уложила у оспособљавање бивших војника није пропало, односно бивши војници и војна лица већ су прошли стандардизовану обуку и нема потребе да се иста у целисти понавља; степен препознавања и адекватности потребних знања бивших војника је далеко мања непознаница него у случају осталих лица (који нису прошли војну обуку), па је њихово распоређивање на дужности ефикасније и рационалније; војна организација већ поседује одређену представу о лицима која су већ била у њеном саставу (оцене са обуке, из јединице, са вежби итд.)”. Такође, и из индивидуалног аспекта бивших војника ситуација је много јаснија, јер и они имају своју представу о војној служби на основу сопственог војничког искуства.

У случају РС, потенцијално најпожељније биле би следеће категорије кадра: војници на добровољном служењу војног рока (ВДСБР, одмах по завршетку обуке су потенцијални кандидати за АР), војници по уговору (ВПУ, одмах након истека уговора су потенцијални кандидати за АР), војни обвезници који су раније распоређени у ратне јединице (ова категорија је веома интересантна због респективног искуства), војни обвезници који тренутно немају распоред у ратним јединицама и бивша професионална војна лица.

Припрема истраживања и дизајн упитника

Истраживање о заинтересованости за службу у АР које је реализовао Институт за стратегијска истраживања Сектора за политику одбране МО, у потпуности се уклапа у концептуални модел познат у литератури као „Стартегиц Интелигенце” (приказан у раду [6]). Наиме, ИСИ је добио задатак да изврши истраживање о заинтересованости за службу у активној резерви и да о томе сачини извештај за доносиоце одлука на вишим хијерархијским нивоима („стејкхолдери”), односно организацијама МО надлежним и заинтересованим за проблематику активне резерве (као што су Управа за обавезе одбране, Управе за управљање људским ресурсима, итд.). Ради реализације добијеног задатка Институт за стратегијска истраживања обавио је низ активности које се могу груписати у три целине: припрема истраживања, реализација истраживања и анализа добијених података са изразом и достављањем извештаја.

Основни принципи у емпиријском истраживању били су: безусловна добровољност учешћа испитаника, анонимност, случајност узорка, расположивост у одређеном периоду и свеобухватност у смислу да се учешће у анкетирању омогући што ширем кругу лица. Сваки од наведених принципа важан је на свој начин:

– Поштовање принципа добровољности учешћа у истраживању је, пре свега, условљено одговарајућим законским одредбама (заштита података, личности, слобода, итд.), али је још значајније да се безусловним поштовањем овог принципа добијају неупоредиво валиднији и квалитетнији подаци него када су испитаници присиљени да против своје воље учествују у истраживању.

– Принцип анонимности директно утиче на квалитет података тиме што су учесници слободни у исказивању својих ставова и ослобођени страха од потенцијално негативних последица изражавања ставова који можда нису у директном интересу било ког „стејкхолдера”.

– Случајност избора елемената узорка из шире популације један је од основних фактора који доприноси репрезентативности. У складу са расположивим ресурсима и врло ограниченим временом истраживања, општа оријентација у обезбеђењу узорка била је да се обухвати што више потенцијалних учесника анкетирања, али без притисака да се тај број повећа нарушавањем осталих принципа (добровољност пре свега), као ни нарушавањем редовних активности и задатака јединица Војске и организација Министарства одбране.

– Обезбеђење свеобухватности узорка представља посебан изазов у околностима када је популација потенцијалних кандидата веома велика, као што је то случај за активну резерву (практично читава популација, са одређеним изузецима као што су најмлађе и најстарије категорије становништва). У таквим случајевима отвара се читав низ питања за планирање практичне реализације истраживања. У конкретном случају решење је виђено у примени савремених, широко доступних информационо-комуникационих технологија као што је интернет. Наиме, припремљена је електронска верзија упитника о заинтересованости за службу у АР, поста-

вљена је на сајт МО и покренута је краткотрајна, али интензивна медијска подршка ради информисања најшире популације о АР, уз позив за учешће у истраживању путем попуњавања електронског упитника. За успешност овог приступа неопходна је валидност претпоставке о масовности употребе и доступности интернета широј популацији. Јасно је да сви потенцијални интересенти за активну резерву немају ефективан приступ интернету, али је то једноставно реалност на коју истраживачи не могу да утичу. Детаљније истраживање о квантитативним показатељима доступности интернета и нивоа коришћења информационо-комуникационих технологија од стране шире популације није предмет овог рада.

Консултације са кључним актерима један су од првих и најважнијих корака у припреми истраживања ове врсте. Иницијално издавање задатака од стране кључних актера („стејхолдера“) по правилу је кратко по обиму и садржају, често недовољно јасно или вишесмислено, са не увек комплетном визијом могућности реализације, очекиваних резултата, али и потребних ресурса и предуслова, као и реалног временског оквира за реализацију. Због тога истраживачи имају обавезу и потребу да обаве консултације са кључним актерима ради конкретизације истраживачког задатка и елиминисања евентуалних нејасноћа и дилема. На основу тога могућ је даљи рад на добијеном задатку применом научног приступа и одговарајућих метода. Управо из тих консултација проистиче детаљније одређење проблема истраживања, предмета, циља и методологије истраживања, као и текућег нормативног и појмовног уређења питања из домена активне резерве и сагледавања могућности и ограничења за реализацију добијеног задатка у задатом оквиру.

У конкретном случају, закључено је да је популација потенцијално заинтересованих кандидата за службу у активној резерви веома велика и хетерогена (теоретски, сви грађани који испуњавају опште старосне и здравствене услове). Ради омогућавања истраживања ставова најшире популације настала је идеја да се сагледају могућности за анкетање заинтересованих лица путем интернета.

Друга идеја за реализацију истраживања односи се на фокусирање на одређене категорије лица које су доступне за анкетање, а потенцијално су врло интересантне са аспекта потреба система одбране. Ту је, практично, реч о лицима која су прошла војну обуку, тренутно раде у Војсци на одређено време (по уговору) или су већ у систему евиденције као војни обвезници.

У том смислу фокус истраживања и непосредне реализације био је на следећим категоријама лица:

- војницима на добровољном одслужењу војног рока (ВДСВР),
- војницима по уговору (ВПУ),
- војним обвезницима (в/о) који су већ распоређени у ратне јединице (ВОРПЈ),
- в/о у евиденцији војнотериторијалних органа који нису распоређени у ратне јединице (ВОНР); и
- грађанима (Г) који сами приступе интернет сајту МО и попуне упитник.

Проучавање литературе о проблему и предмету истраживања саставни је део сваког научноистраживачког подухвата, па тако и овог. У конкретном случају задатак није био нимало лак. Наиме, проналажење одговарајуће литературе и доступних искустава из страних оружаних снага о истраживањима заинтересованости за службу у активnoj резерви извршено је у ограниченом обиму, пре свега због скромности самог предметног опуса, што је последица новине самог феномена, посебно у случају оружаних снага већине европских земаља. Резултати и приступ у ранијим истраживањима у неким од референтних страних оружаних снага послужили су као основа за дефинисање упитника, метода генерисања података и фокусирање на одређене категорије кадра од интереса за систем одбране, уз истовремену високу расположивост за истраживање. У конкретном случају реч је о оружаним снагама САД у којима постоји дужа пракса примене концепта професионалне војске и добро разрађени механизми резервних снага, али и самих истраживања о заинтересованости за војну службу у резерви. Стана искуства управо потврђују потребу обухвата у истраживању оних категорија лица за која се сматра да су веома погодна за пријем у активну резерву, па је у том смислу профилисана и оријентација истраживања на прве четири категорије лица, односно на следећа лица: војнике на добровољном служењу војног рока, војнике по уговору, војне обвезнике распоређене у ратне јединице и нераспоређене војне обвезнике.

Први конкретан резултат након консултација са кључним актерима, јасног формулисања истраживачког оквира, анализе садржаја у референтној литератури и страних искустава, јесте израда нацрта упитника за истраживање о заинтересованости за службу у активnoj резерви. У конкретном случају, садржај и структура нацрта упитника реализовани су на основу претходно обављених усмерених интервјуа са представницима организацијских целина Министарства одбране и Војске заинтересованих и надлежних за питања активне резерве, као и на основу ставова и мишљења ширег круга истраживача у институту, укључујући и истраживаче у области војне психологије. Од велике користи у дизајну структуре упитника била су и одређена страна искустава од којих се посебно издвајају истраживања обављана у претходним деценијама у војсци САД [9,10]. Нацрт упитника затим је циркуларно достављен на преглед ширем кругу кључних актера у целој организацији ради додатног побољшања и подизања квалитета. Након тог процеса и анализе и имплементације добијених предлога, примедби и мишљења о предложеном тексту упитника, он је измењен и допуњен, па је формирана коначна верзија садржаја и форме упитника за истраживање заинтересованости за службу у активnoj резерви.

Садржај и форма упитника који је коришћен у овом истраживању приказан је на слици 1 (прва страна упитника) и слици 2 (друга страна упитника). Питања у упитнику груписана су и распоређена на две странице листа папира А4: општи подаци и подаци о информисаности о војној служби на једној страни (слика 1) и група питања о заинтересованости и мотивационим факторима, на другој страни (слика 2).

UPITNIK**o zainteresovanosti za službu u aktivnoj rezervi**

UVOD: Institut za strategijska istraživanja kao naučnoistraživačka organizacija u sastavu Sektora za politiku odbrane Ministarstva odbrane Republike Srbije, dobio je zadatak da realizuje istraživanje sa ciljem spoznaje nivoa zainteresovanosti lica iz građanstva za službu u aktivnoj rezervi i učešće u mirovnim misijama.

Aktivna rezerva (AR), kao relativno novi koncept podrazumeva sklapanje ugovora o gotovosti za angažovanje i angažovanju po pozivu u vojnoj jedinici, uz mogućnost upućivanja u mirovne operacije van zemlje.

MOLIMO VAS da date svoj doprinos popunjavanjem ovog Upitnika i slanjem istog na adresu: Institut za strategijska istraživanja, Neznanog junaka 38, Beograd 11000; ili slanjem elektronske forme popunjenog upitnika na elektronsku adresu: isi@mod.gov.rs. Zahvaljujemo vam na doprinosu i posvećenoj pažnji.

Anketiranje je na dobrovoljnoj osnovi, anonimno i namenjeno samo za deklarisani cilj.

OPŠTI PODACI:

- Starost – broj godina života:

A. imam do 25 godina	V. imam 33 do 35 godina	D. imam 41 do 50 godina
B. imam 26 do 32 godina	G. imam 36 do 40 godina	
- Pol: A. Ženski B. Muški
- Mesto stanovanja: _____, Opština: _____
- Zanimanje – profesija: _____
- Zaposlen: NE DA
- Najviša završena škola:

A. Osnovna škola,	V. Viša škola,
B. Srednja škola,	G. Fakultet
- Oženjen-Udata: NE DA Broj dece: _____
- Završio-la služenje vojnog roka sa oružjem: NE DA
- Da li se bavite sportom: NE DA
- Imate li dijagnostikovanih psihofizičkih oboljenja: NE DA

INFORMISANOST O VOJNOJ SLUŽBI:

- O mogućnosti angažovanja u Aktivnu Rezervu iz saznao sam preko:

A. Novina, radija, televizije	G. Sa Internet sajta MO i VS
B. Časopisa «Ođbrana»	D. Od poznanika
V. Od vojnoteritorijalnih organa	Đ. Drugo: _____
- Poznati su mi svi uslovi i postupak sklapanja ugovora za Aktivnu Rezervu: NE DA
- Od angažovanja u Aktivnoj Rezervi za svaki mesec angažovanja u jedinici u zemlji očekujem novac u mesečnom iznosu:

A. Ne očekujem novac	G. do 40,000 dinara
B. do 20,000 dinara	D. do 50,000 dinara
V. do 30,000 dinara	Đ. više od 50,000 dinara
- Od angažovanja u Aktivnoj Rezervi (za svaki mesec učešća u mirovnim operacijama van Republike Srbije) očekujem novac u mesečnom iznosu:

A. Ne očekujem novac
B. do 1,000 \$
V. do 1,500 \$
G. do 2,000 \$
D. do 3,000 \$
Đ. više od 3,000 \$

Слика 1 – Упитник о заинтересованости за службу у АР (прева страна упитника)

ZAINTERESOVANOST ZA VOJNU SLUŽBU:						
Ocenite svoj nivo zainteresovanosti za sklapanje ugovora za Aktivnu Rezervu označavanjem sa H ogovarajuće rubrike za ocene od 1 do 5. Značenja ovih brojeva su sledeća:	1 – Apsolutno se ne slažem 2 – Uglavnom se ne slažem 3 – Nisam siguran 4 – Uglavnom se slažem 5 – Apsolutno se slažem	Apsolutno se ne slažem	Uglavnom se ne slažem	Nisam siguran	Uglavnom se slažem	Apsolutno se slažem
		1	2	3	4	5
1. Veoma sam zainteresovan-a za službu u Aktivnoj rezervi (AR)						
2. Veoma sam zainteresovan-a za učešće u Mirovnim operacijama van Republike Srbije						
3. Ljubav prema otadžbini je glavni razlog da pristupim AR						
4. Briga za mir u svetu je glavni razlog da pristupim AR						
5. Ljubav prema oružju je glavni razlog da pristupim AR						
6. Porođična tradicija je glavni razlog da pristupim AR						
7. Sticanje novih znanja je glavni razlog da pristupim AR						
8. Prilika za putovanje je glavni razlog da pristupim AR						
9. Novac je glavni razlog da pristupim AR						
10. Radoznalost je glavni razlog da pristupim AR						
11. Avanturizam je glavni razlog da pristupim AR						
12. Upoznavanje novih ljudi je glavni razlog da pristupim AR						
13. Zdravstveno osiguranje je glavni razlog da pristupim AR						
14. Prilika da naređujem drugima je glavni razlog da pristupim AR						
15. Ljubav prema vojničkom životu je glavni razlog da pristupim AR						
16. Sticanje novih kvalifikacija je glavni razlog da pristupim AR						
17. Glavni motiv za službu u AR je nešto drugo (napisati): _____						
18. Spreman sam za povećane psihičke i fizičke napore						
19. Spreman sam za duža odsustva od porodice i mesta življenja						
20. Moje zdravstveno stanje je odlično						
21. Moja prethodna iskustva sa vojnom službom su odlična						

Слика 2 – Упитник о заинтересованости за службу у АР (друга страна упитника)

Реализација емпиријског истраживања

Непосредна реализација емпиријског истраживања путем попуњавања упитника у писаној форми извршена је за оне категорије испитаника који су били доступни за учешће. То су следеће категорије: војници на добровољном служењу војног рока, војници по уговору, војни обвезници који су већ распоређени у ратне јединице и војни обвезници који су у евиденцији војнотериторијалних органа, али још нису били распоређени у ратне јединице.

Успешности реализације емпиријског истраживања знатно је допринела Управа за односе са јавношћу МО, која је медијски подржала реализацију, тако што је путем електронских, ТВ и писаних медија и гласила упознала јавност о текућем истраживању. Такође, Управа за односе са јавношћу обезбедила је постављање упитника на интернет сајт МО ради интерактивног анкетирања посетиоца сајта. У врло кратком времену остварена је сарадња са представницима Управе за односе са јавношћу о техничким детаљима за евиденцију прикупљених података на основу електронске верзије упитника. Електронска форма упитника постављена је на сајт МО, [11] 21. 11. 2014. године и тиме постала доступна посетиоцима сајта (за мање од месец дана од постављања на сајт МО, упитник је попунило више од 700 лица).

Анкетирање војника на добровољном служењу војног рока (ВДСВР) и војника по уговору (ВПУ) реализовано је у јединицама и гарнизонима изабраним у сарадњи са надлежним органима Војске Србије. Добровољно служење војног рока реализује се у неколико центара за обуку (Сомбор, Ваљево, Лесковац), где се реализује основна војна обука у трајању од око шест недеља, а након тога се у наредних шест недеља реализује индивидуална специјалистичка обука у другим центрима. Добровољно служење војног рока организује се неколико пута годишње у кварталним размацима (март, јун, септембар, децембар), а популација војника на добровољном служењу војног рока је реда величине више стотина лица. У конкретном случају, анкетирано је више од једне трећине војника генерације „Септембар 2014“, која је бројала 448 војника [12]. У контексту релативно малобројне популације војника на добровољном служењу војног рока, треба истаћи да је интересовање за добровољно служење и у овом периоду исказало вишеструко више кандидата (2.703). Бројност популације војника на добровољном служењу војног рока је слична и у другим периодима, на пример: генерација „Март 2015“ броји 599 војника [13].

У категорији војника по уговору (ВПУ) анкетирано је 224 лица из састава више јединица у неколико гарнизона. Ради оптималне реализације истраживања у веома кратком расположивом времену и ограниченим ресурсима, анкетирање војника по уговору реализовано је у истим јединицама, гарнизонима и истом периоду, упоредо са анкетирањем војника на добровољном служењу војног рока.

Анкетирање војних обвезника реализовано је у сарадњи са Управом за обавезе одбране и њихове мреже војнотериторијалних органа, као и преко Управе за људске ресурсе Генералштаба. Дистрибуција упитника, њихово попуњавање од стране војних обвезника, прикупљање и достављање истраживачима у Институту практично је у целисти реализовано путем ресурса и органа ових управа. Треба нагласити да је емпиријско прикупљање података реализовано у оквиру текућих активности без њиховог нарушавања. Овим путем обезбеђени су подаци за две категорије испитаника. То су:

– војни обвезници који су већ распоређени у ратне јединице (ВОРПЈ), (анкетне упитнике попунило је 113 лица),

– војни обвезници који до сада нису били распоређени у ратне јединице (ВОНР), (анкетне упитнике попунило је 290 лица).

За категорију испитаника „Грађани” добијени су подаци за 708 попуњених електронских упитника са сајта МО, које су попуњавали анонимни учесници – посетиоци сајта, у периоду од краја новембра до средине децембра 2014. године, у потпуно слободном приступу за све грађане. Начин испитивања ставова јавности путем електронског упитника на интернет сајту МО први пут је примењен у систему одбране и дао је веома добре резултате. У релативно кратком времену добијен је квалитетан, случајан узорак примерене величине. Овом пионирском подухвату претходила је интензивна координација и сарадња различитих организацијских целина МО, у првом реду Института и Управе за односе са јавношћу. У свим модалитетима истраживања процес анкетања био је анониман и на добровољној основи.

Приказ општих карактеристика узорка

На почетку следи приказ општих параметара у вези са реализованим емпијским истраживањем, односно приказ структуре анкетираних лица по категорији кадра, по начину реализације анкетања, као и преглед старосне, полне и образовне структуре испитаника. Ови подаци дати су табеларно ради боље прегледности.

Табела 1 – Категоријална структура узорка

ПРЕГЛЕД СТРУКТУРЕ РЕАЛИЗОВАНОГ УЗОРКА			
	Категорија испитаника	Удео категорије у узорку (%)	Метод анкетања
1.	Војници на добровољном служењу војног рока (ВДСВР)	10,3	писани упитник
2.	Војници по уговору (ВПУ)	15,1	писани упитник
3.	Војни обвезници са ратним распоредом (ВОРРЈ)	7,6	писани упитник
4.	Војни обвезници без распореда (ВОНР)	19,4	писани упитник
5.	Грађани	47,6	електронски упитник

Табела 2 – Старосна структура узорка по категоријама

ПРЕГЛЕД РАСПОДЕЛЕ ПО СТАРОСНИМ КАТЕГОРИЈАМА (%)					
Старосне категорије	КАТЕГОРИЈА УЧЕСНИКА АНКЕТЕ				
	ВДСВР	ВПУ	ВОРРЈ	ВОНР	ГРАЂАНИ
До 25 година старости	84,4	22,3	1,8	9,0	35,0
Од 26 до 32 године старости	12,3	52,2	19,5	37,7	65,0
Од 33 до 35 година старости	0,0	12,1	12,4	22,1	0,0
Од 36 до 40 година старости	0,0	7,1	12,4	11,8	0,0
Од 41 до 50 година старости	0,0	4,5	47,8	13,1	0,0
Није се изјаснило	3,2	1,8	6,2	6,2	0,0

Из табеле за старосне категорије уочава се доминација млађих испитаника, што је разумљиво за категорију војника на добровољном служењу војног рока, док би за категорију „грађани” могуће објашњење ове појаве било да су млађе особе склоније модерним информационим технологијама, као и модерним начинима комуникације. Расподеле фреквенција заступљености осталих старосних категорија начелно су очекиване. За обе категорије војних обвезника уочљива је мала заступљеност најмлађих лица (до 25 година старости), што је логична последица престанка обавезног служења војног рока. Наиме, промењен је ред величине броја лица која служе војни рок добровољно (око 2.500 на годишњем нивоу) у односу на регрутни потенцијал нације (који је, по слободној процени, скоро 20 пута већи). Посебно интересантан је висок удео најстаријих лица (41 до 50 година) у категорији војних обвезника који су раније распоређени у ратне јединице, што ће у наредној деценији доћи до изражаја због потребе њихове замене млађим лицима.

Табела 3 – Полна структура узорка по категоријама

ПРЕГЛЕД ИСПИТАНИКА ПО ПОЛНОМ ОДРЕЂЕЊУ (%)					
Пол	КАТЕГОРИЈА ИСПИТАНИКА				
	ВДСВР	ВПУ	ВОРРЈ	ВОНР	ГРАЂАНИ
Женски пол	11,7	12,1	0,0	0,0	12,4
Мушки пол	88,3	86,2	100,0	84,1	87,6
Није се изјаснило	0,0	1,8	0,0	15,9	0,0

Критеријум **полно одређење** уведен је у упитник на основу важећих доминантних парадигми и трендова. Евидентна је респективна заступљеност лица женског пола у свим категоријама, осим у обе категорије које се односе на војне обвезнике. Индикативно је да се релативно висок проценат војних обвезника из евиденције Управе за обавезе одбране није изјаснио по овом питању.

Табела 4 – Образовна структура добијеног узорка по категоријама

ПРЕГЛЕД ИСПИТАНИКА ПО ШКОЛСКОЈ СПРЕМИ (%)					
Нивои образовања	КАТЕГОРИЈА ИСПИТАНИКА				
	ВДСВР	ВПУ	ВОРРЈ	ВОНР	ГРАЂАНИ
Основна школа	0,0	1,8	1,8	14,2	7,8
Средња школа	92,9	83,5	65,5	68,2	54,7
Виша школа	4,5	8,0	11,5	6,9	9,9
Факултет	2,6	6,3	21,2	9,7	27,7
Није се изјаснило	0,0	0,4	0,0	1,0	0,0

По критеријуму *школска спрема*, односно нивои образовања, нема великих изненађења; претежно је реч о лицима са завршеном средњом школом. Индикативна је релативно висока заступљеност лица са факултетом у категорији „грађани”, што ипак није изненађење с обзиром на ниво запослености (следећа табела) и старосну доб лица у тој категорији (лица млађег доба која су иначе у мањој мери запослена него старији).

Табела 5 – Радно-статусна структура добијеног узорка по категоријама

ПРЕГЛЕД ИСПИТАНИКА ПО КРИТЕРИЈУМУ ЗАПОСЛЕНОСТИ (%)					
Критеријум запослености	КАТЕГОРИЈА ИСПИТАНИКА				
	ВДСВР	ВПУ	ВОРРЈ	ВОНР	ГРАЂАНИ
Незапослено	83,1	0,0	31,0	52,9	60,5
Запослено	13,0	100,0	67,3	40,5	39,5
Није се изјаснило	3,9	0,0	1,8	6,6	0,0

Резултати показују велики удео незапослених лица у свим категоријама, осим у категорији ВПУ (војници по уговору) који су сви запослени.

Анализа добијених података и резултати

Резултати о изворима информисања о служби у АР

Активна резерва, као и резерва уопште, може се посматрати и као веза између друштва и војне организације. У демократским друштвима много пажње посвећује се одржавању веза, изградњи односа, протоку информација, идеја и људи између друштва и војске. У том смислу, значајно је стећи увид у начине комуникације, односно информисања припадника друштва о догађајима у војној организацији. Зато је испитаницима у упитнику понуђено да изаберу неки од понуђених одговора за извор информисања о могућности ангажовања у активnoj резерви. У упитнику су понуђени следећи извори:

- новине, радио и ТВ – опција јавних гласила која су широко распрострањена, доста позната и релативно доступна многим грађанима;
- часопис „Одбрана”, – јавно гласило МО и ВС у којем се објављују све вести у вези с радом и функционисања МО и ВС. Графички је богато опремљен, за садржај брине редакција професионалних новинара, а излази два пута месечно;
- војнотериторијални органи – интегрални део Министарства одбране, али су просторно распоређени на широј територији. Представљају једну од кључних тачака где заинтересовани грађани могу добити релевантне и поузане информације у вези с војном службом;
- интернет сајт МО и ВС. За разлику од других извора информисања који су постојали у дужем претходном периоду, интернет се наметнуо као један од императивних медија, нарочито у последњих десетак година, уз стални тренд раста и доминације. При томе, његов значај је обостран – и за кориснике и за пружаоце услуга;

– познаник – познаница. Овај извор наведен је на основу претпоставке да припадници Војске живе и раде у неизолованом окружењу, односно да су „део народа” из кога потичу и да, упркос специфичности војног позива (пресељења, ограничења, итд.), успевају да одрже, створе и развијају социјалне везе са невојном околином у којој живе. Зато је логично претпоставити да ће их консултовати пријатељи и познаници који су потенцијално заинтересовани и за питање службе у активној резерви;

– други извор или се не изјашњава, – опција која је понуђена са циљем да заокружи скуп логички могућих опција одговора на питање о информисаности о активној резерви.

Табела 6 – Начини информисања о активној резерви анкетираних лица по категоријама

ПРЕГЛЕД ИЗВОРА ИНФОРМИСАЊА О МОГУЋНОСТИ АНГАЖОВАЊА У АКТИВНОЈ РЕЗЕРВИ (%)					
Извор информисања	КАТЕГОРИЈА ИСПИТАНИКА				
	ВДСВР	ВПУ	ВОРРЈ	ВОНР	ГРАЂАНИ
А. Новине, радио, ТВ	13,6	9,4	13,3	15,9	23,2
Б. Часопис „Одбрана”	7,1	9,4	0,9	2,1	3,7
В. Војнотериторијални органи	34,4	30,4	42,5	53,6	3,8
Г. Интернет сајт МО и ВС	17,5	17,9	8,0	10,4	50,4
Д. Познаници	15,6	14,3	12,4	11,1	9,6
Ђ. Други извор или се не изјашњава	11,7	18,8	23,0	6,9	9,3

У случају лица из категорије „Грађани”, информисаност о отварању могућности за склапање уговора за службу у активној резерви доминантно је обезбеђена путем „Интернет сајта МО и ВС”, док је други утицајни извор „Новине, радио и ТВ”. На основу ових резултата може се закључити да је медијска кампања која је пратила и промовисала концепт „Активне резерве” била веома успешна упркос кратком времену и ограниченим ресурсима.

Табела 7 – Рангирање начина информисања о активној резерви анкетираних лица

РАНГИРАЊЕ ИЗВОРА ИНФОРМИСАЊА							
Извор информисања	РАНГ ПО КАТЕГОРИЈИ ИСПИТАНИКА					СУМА РАНГОВА	УКУПНИ РАНГ ИЗВОРА ИНФОРМИСАЊА
	ВДСВР	ВПУ	ВОРРЈ	ВОНР	ГРАЂАНИ		
Новине, радио, ТВ	4	5	3	2	2	16	3
Часопис „Одбрана”	6	5	6	6	6	29	6
Војнотериторијални органи	1	1	1	1	5	9	1
Интернет сајт МО и ВС	2	3	5	4	1	15	2
Познаник-ца	3	4	4	3	3	17	4
Други извор	5	2	2	5	4	18	5

Утицај часописа „Одбрана”, као званичног гласила МО и ВС, није на завидном нивоу и у случају свих категорија лица последњи је по рангирању. Индикативно је да је чак и фактор „Познаници”, који је у суштини неформалан, необавезан и бесплатан, по утицају надмашио у свим категоријама анкетираних лица часопис „Одбрану” као лист који излази редовно, са јаком и бројном редакцијом и у изузетно квалитетној и скупој штампи, уз одлично разрађен систем дистрибуције.

Резултати добијени за преглед извора информисања о отварању могућности за склапање уговора за службу у активној резерви показују изразиту доминацију фактора „Војнотериторијални органи” за све четири посматране категорије лица које су у јасној вези са системом одбране (ВДСВР, ВПУ и војни обвезници у обе категорије).

Резултати о нивоу заинтересованости за службу у АР

У упитнику су постављена два питања која су у најдиректнијој вези са основним циљем истраживања. Испитаници су директно питани да, на скали од 1 до 5 (1 – незаинтересован, до 5 – веома заинтересован), искажу ниво свог интересовања за службу у активној резерви, односно за учешће у мировним операцијама ван РС. На основу обрађених одговора испитаника добијени су просечни резултати и приказани за оба основна питања, по категоријама кадра у наредним табелама.

Табела 8 – Ниво заинтересованости за службу у активној резерви

РЕЗУЛТАТИ ОДГОВОРА НА ПИТАЊЕ О ЗАИНТЕРЕСОВАНОСТИ ЗА СЛУЖБУ У АКТИВНОЈ РЕЗЕРВИ		
	Категорија испитаника	Просечна вредност на скали 1 до 5
1.	ВДСВР	3,59
2.	ВПУ	3,59
3.	ВОРРЈ	2,83
4.	ВОНР	3,47
5.	ГРАЂАНИ	4,52
	УКУПНА ПРОСЕЧНА ВРЕДНОСТ:	3,95

Укупна заинтересованост за службу у активној резерви (табела 8) веома је добра (3,95), при чему постоје два релативна екстрема: лица из категорије „Грађани” су натпросечно (4,52) заинтересовани за службу у АР, „Војни обвезници у РЈ” су слабије заинтересовани (2,83) за ту службу, док су остале категорије на умереном нивоу заинтересованости (3,59, и 3,47).

Табела 9 – Ниво заинтересованости за учешће у мировним операцијама ван РС

РЕЗУЛТАТИ ОДГОВОРА НА ПИТАЊЕ О ЗАИНТЕРЕСОВАНОСТИ ЗА УЧЕШЋЕ У МИРОВНИМ ОПЕРАЦИЈАМА ВАН РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ		
	Категорија испитаника	Просечна вредност на скали 1 до 5
1.	ВДСВР	3,96
2.	ВПУ	3,79
3.	ВОРРЈ	2,48
4.	ВОНР	3,20
5.	ГРАЂАНИ	3,99
	УКУПНА ПРОСЕЧНА ВРЕДНОСТ:	3,69

Укупна заинтересованост за учешће у мировним мисијама ван РС (табела 9) мало је испод нивоа заинтересованости за службу у АР у земљи, при чему постоје разлике између појединих категорија лица. По категоријама, највише заинтересовани за учешће у мисијама ван РС су лица из категорије „Грађани”, а најмање заинтересовани су лица из категорије „Војни обвезници у РЈ”. 1

Резултати о мотивима за службу у АР

У упитнику је наведено више могућих разлога као опредељујућих фактора за склапање уговора за службу у активној резерви. Испитаници су оцењивали сваки од предложених мотива. На основу добијених одговора извршено је рангирање, а резултати су приказани у табели 10.

Табела 10 – Рангирање мотива за службу у активној резерви

ПРЕГЛЕД РАНГИРАЊА МОТИВА ЗА ПРИСТУПАЊЕ АКТИВНОЈ РЕЗЕРВИ							
МОТИВИ ЗА ПРИСТУПАЊЕ АКТИВНОЈ РЕЗЕРВИ	РАНГОВИ МОТИВА					СУМА РАНГОВА	РАНГ МОТИВА ЗА ЦЕЛИ УЗОРАК
	ВДСВР	ВПУ	ВОРРЈ	ВОНР	ГРАЂАНИ		
1. Љубав према отаџбини	1	1	1	1	1	5	1
2. Брига за мир у свету	4	5	5	3	6	23	4
3. Љубав према оружју	11	10	8	9	7	45	9
4. Породична традиција	9	13	7	6	8	43	8
5. Стицање нових знања	2	3	3	5	2	15	2
6. Прилика за путовање	12	9	10	10	10	51	12
7. Новац	5	4	2	2	12	25	5
8. Радозналост	10	8	10	11	9	48	10
9. Авантуризам	8	7	12	12	11	50	11
10. Упознавање нових људи	7	6	6	8	5	32	6
11. Здравствено осигурање	13	12	13	13	13	64	13
11. Прилика да наређујем другима	14	14	14	14	14	70	14
12. Љубав према војничком животу	6	11	9	7	3	36	7
13. Стицање нових квалификација	3	2	4	4	4	17	3

На основу резултата у табели рангирања мотива за приступање АР, по питању три најважнија мотива може се закључити следеће:

– Најдоминантнији мотив за службу у активној резерви је фактор под редним бројем један упитника: „Љубав према отаџбини”. Уочава се да је овај фактор доминантан у случају свих категорија испитаника (ранг 1 у последњој колони табеле 10).

– На другом месту рангирања по значајности за читав узрок налази се фактор под редним бројем 5 упитника: „СТИЦАЊЕ НОВИХ ЗНАЊА”. Међутим, у случају другог најважнијег мотива постоје одређене разлике, зависно од категорије лица, и то према следећем: за војнике на добровољном служењу војног рока и за категорију „Грађани” то је „СТИЦАЊЕ НОВИХ ЗНАЊА” (поклапа се са резултатом за цели узорак); за војнике по уговору то је фактор „СТИЦАЊЕ НОВИХ КВАЛИФИКАЦИЈА” и за обе категорије војних обвезника други најважнији мотив је: „Новац је главни разлог” да приступе АР.

– На трећем месту мотивационих фактора за читав узорак, као и за војнике на добровољном служењу војног рока је „СТИЦАЊЕ НОВИХ КВАЛИФИКАЦИЈА”, а за војнике по уговору и за војне обвезнике који су већ распоређени у ратним јединицама то је „СТИЦАЊЕ НОВИХ ЗНАЊА”; трећерангирани мотив за војне обвезнике који нису раније распоређени у РЈ јесте „Брига за мир у свету”, док је за категорију „Грађани” на трећем месту важности мотив дефинисан као „Љубав према војничком животу” (треба имати на уму да се око 41% лица из категорије „Грађани” изјаснило да нису служили војни рок са оружјем, што је врло висок удео, па се може претпоставити да су многи одговорили под утицајем емоција, а не личног искуства). Ипак, фактор „СТИЦАЊЕ НОВИХ КВАЛИФИКАЦИЈА” је на високом четвртм месту рангирања (од 14 фактора) код следеће три категорије испитаника: обе категорије војних обвезника и „Грађани”.

Четврти и пети фактор по кумулативној важности за приступање активној резерви су: „Брига за мир у свету”; и „Новац”. Мора се перципирати да је фактор „Новац” врло високо рангиран: за обе категорије војних обвезника новац је на другом месту, док је за војнике по уговору на четвртм месту, односно на петом месту за војнике на добровољном служењу војног рока. Изненађује да је фактор „Новац” код категорије „Грађани” рангиран тек као дванаести фактор. Уочљиво је да за велики број испитаника фактори „Љубав према отаџбини” и „Новац”, нису у антагонистичком односу.

Такође, испитаници свих категорија сагласни су и по питању најмање важног мотива за службу у АР, а то је фактор „Прилика да наређујем другима”. Други најмање важан фактор је „Здравствено осигурање”, а после тога следи фактор „Прилика за путовање”.

Закључак

Основни циљ истраживања било је тражење одговора на питања о нивоу заинтересованости за службу у активној резерви и учешће у мировним мисијама ван Републике Србије. Добијени задатак реализовао је Институт за стратегијска истраживања, у тесној сарадњи и координацији са ширим кругом сарадника у систему одбране, у другој половини 2014. године.

Ради добијања података за анализу планирано је, организовано и реализовано емпиријско истраживање. Обухваћена је широка популација (пет категорија кадра)

потенцијално заинтересованих лица за службу у активної резерви према следећем: војници на добровољном одслужењу војног рока, војници по уговору, распоређени и нераспоређени војни обвезници и грађани. Поред уобичајеног начина прикупљања података, применом писане форме упитника, осмишљено је и реализовано прикупљање података путем електронског упитника који је постављен на сајт Министарства одбране.

На основу добијених резултата може се рећи да је укупна заинтересованост (све категорије испитаника) за службу у Активној резерви веома добра (3,95), при чему предњаче лица из категорије „Грађани” (4,52), док су лица из категорије војних обвезника са ратним распоредом слабије заинтересовани (2,83) за службу у АР. Лица из осталих категорија су на умереном нивоу заинтересованости (3,59, и 3,47).

Укупна заинтересованост за учешће у мировним мисијама ван РС доста је добра (3,69), али нешто испод нивоа заинтересованости за службу у АР у земљи. Најзаинтересованији за учешће у мисијама ван РС су лица из категорије „Грађани” (3,99), а најмање заинтересовани су лица из категорије војних обвезника са ратним распоредом (2,48).

Ипак, ову релативно високу заинтересованост за службу у АР и мисијама треба узети са опрезом, пре свега због следећих индикатора:

- релевантан ниво информисаности о војничком животу и високим захтевима војне професије обрнуто је пропорционалан са нивоом заинтересованости за ангажовање у АР (војни обвезници распоређени у РЈ извесно су служили војни рок са оружјем, а након њега су распоређени у РЈ, те се може рећи да у односу на остале категорије имају врло реалистичну слику о високим захтевима војничког живота, као и о скромним бенефитима и комфору, што их чини слабо заинтересованим за ангажовање у АР);

- упознатост испитаника са детаљима концепта активне резерве, односно са условима и поступком за склапање уговора за службу у активної резерви није завидна, што није изненађење јер ни сам концепт АР још није заживео у пракси (што је и разумљиво јер се тек уводи);

- респективни број електронски попуњених упитника од 708 попуњених за двадесетак дана (просечно дневно око 35) упућује на високу заинтересованост, али треба имати на уму и укупан дневни број приступа сајту МО који је извесно много већи.

У наредном периоду треба наставити са праћењем процеса имплементације концепта активне резерве, са изучавањем страних искустава, као и са проширењем истраживања на друге аспекте у вези с обезбеђењем механизма квалитетне и ефикасне попуне војске.

Литература

[1] „Закон о Војци Србије”, *Службени гласник Републике Србије*, бр. 116/2007, 88/2009 и 101/2010.

[2] Карановић, Н.: „Активна и пасивна резерва”, специјални прилог бр.71, часопис „Одбрана”, 01. децембар 2011.

[3] „Закон о војној, радној и материјалној обавези”, *Службени гласник Републике Србије*, бр. 88/2009 и 95/2010.

[4] „Уредба о служби у активної резерви”, *Службени војни лист*, бр. 14/2011.

[5] Sedivy, J.: "NATO and Reserve Forces - a Czech View", journal *The Officer*, US ROA, November-December 2013, pp.5-6

[6] Huff A.: Strategic Intelligence Systems. *Information & Management*, 1979, 2, 187-196.

[7] Steinberg A.: "Individual Ready Reserve (IRR) Call-Up: Attitudes, Motivations, and Concerns", *Research Report 1594*, US Army Research Institute, June 1991.

[8] Wisher R., Sabol M., Sukenik H., Kern R.: "Individual Ready Reserve (IRR) Call-Up: Skill Decay", *Research Report 1595*, US Army Research Institute, June 1991

[9] Wiggins, B., Evans, S., Luchman, J., Gibson J.: "Motivators and Barriers to Recruiting Prior Service Members in the IRR", *Military Psychology*, 2014, Vol.26, No.1, pp.23-32

[10] Griffith J., Perry S., Rauch J., Greenless J., Baker S., Rauch C., Toskin L., Rhoads M., Wolters C.: "Survey of United States Army Reserve (USAR) Troop Program Unit (TPU) Soldiers", *Technical Report AD-A237 406*, Westat Inc., Rockville, MD, USA, Jun 1991.

[11] <http://www.mod.gov.rs/upitnik/>, последњи приступ 24.04.2015.године

[12] Интернет сајт Војске Србије, вест од 03.09.2014.године: „Информација о упућу кандидата на добровољно служење војног рока у септембру”, последњи приступ 21. 04. 2015. године (http://www.vs.rs/index.php?news_article=1cbb5d7c-3367-11e4-9972-00163e135009).

[13] Интернет сајт Војске Србије, вест од 02. 03. 2015. године: „Нова генерација војника на добровољном служењу војног рока”, последњи приступ 21. 04. 2015. године (http://www.vs.rs/index.php?news_article=02738574-c0b2-11e4-97d1-00163e135009).

[14] „Закон о одбрани”, *Службени гласник Републике Србије*, бр.116-07 од 11.12.2007.

УТИЦАЈ ОПЕРАТИВНОГ ОКРУЖЕЊА НА САЈБЕР ПРЕТЊЕ

Раде В. Славковћ,
Универзитет одбране у Београду, Војна академија

Дејан В. Кршљанин
Генералштаб Војске Србије, Центар за
примењену математику и електронику

Промењена улога војске у савременим сукобима и нове тенденције у разматрању питања безбедносне и одбрамбене делатности друштва условили су да се значају амбијента у којем се те делатности одвијају посвети знатно већа пажња у односу на све досадашње историјске епохе.

Сајбер претња својим испољавањем може нанети велике штете друштвеној заједници, па и војноорганизационом систему који је део безбедносног система друштва. Информациону безбедност угрожава испољавање сајбер претњи, а физиономију савремених оружаних сукоба и војне операције у великој мери обликује начин коришћења и заштите информација. Претња се може испољити из окружења у којем функционише друштвена заједница, па је неопходно проучавати утицај који на сајбер претње испољавају чиниоци и димензије окружења.

Утицај димензија оперативног окружења на сајбер претње, које из тог окружења делују, добија на актуелности. Потенцијалне опасности стално су присутне и могу угрозити безбедност информација било где, у било ком тренутку, без посебног повода и без најаве. Како се супротставити опасностима које прете из сајбер простора питање је на које се тражи одговор у свим областима људске делатности, а са војног аспекта може представљати и кључни фактор у остваривању жељеног крајњег стања.

Кључне речи: *савремено оперативно окружење, димензије оперативног окружења, сајбер претње, заштита информација*

Увод

Друштвена заједница, на свим нивоима свог организовања, директно је повезана са амбијентом, односно окружењем у којем функционише. Многобројни чиниоци, појединачно или у међусобној интеракцији, испољавају утицај на амбијент у којем се одвија људска делатност. Сложене прилике у којима се одвијају друштвени процеси, комплексност и међусобни однос димензија окружења, уједно представљају и безбедоносни амбијент, који је непредвидив и динамичан.

Честе и бурне промене дешавају се у свим сферама постојања савременог друштва. Природни амбијент је промењен, климатски баланс на земљи је нарушен, а последице деловања природних појава непрестано угрожавају стабилност окружења. Друштвене околности су, крајем XX века, коренито измењене. У свету је успостављен нови однос према безбедности појединца и друштвене заједнице. Измењена је улога силе у решавању сукоба и других опасности по савремено друштво. Настале промене иницирале су и нови приступ облицима испољавања војне силе, оружаног борби и начину ангажовања снага.

Поред глобалних амбијенталних, природних и геостратегијских промена битно су измењене и околности у научној, техничкој, технолошкој, економској и политичкој делатности и у области управљања друштвеним процесима. Научни и технолошки развој и експанзија информационих технологија и телекомуникација донео је људском друштву, поред постојећих физичких (копно, вода, ваздух, космос), и нови, виртуелни амбијент који је назван сајбер простор. Због својих карактеристика, тај виртуелни амбијент донео је и нове опасности по друштвену безбедност – сајбер претње, које могу нанети велике штете друштву.

Утицај оперативног окружења на сајбер претње, и поред актуелности, није довољно изучаван са војног аспекта, иако на његов значај указују и чињенице: (1) сајбер претње делују и у миру и у рату, односно непрестано; (2) сајбер безбедност и одбрана од сајбер претњи саставни су део стратегија већине савремених држава, војних савеза и безбедносних организација; (3) релативно мале снаге, претњама у сајбер простору, могу нанети огромне штете, како државном тако и војноорганизационом систему. Сајбер претње испољавају се из окружења у којем функционише друштвена заједница, што директно намеће потребу за детаљним проучавањем контекста утицаја који на претњу испољавају чиниоци и димензије окружења.

Савремено оперативно окружење

Савремено друштво са својом елементарном структуром, делатношћу и комплексом успостављених односа постоји и функционише у одређеном окружењу са којим је у сталној интеракцији. Окружење представља спектар разних и променљивих чинилаца (параметара, фактора, услова) и њихових атрибута који, у различитој мери, утичу на функционисање друштва и одвијање друштвених процеса. Чиниоци својим директним или посредним деловањем, појединачно или у интеракцији са окружењем, међусобним узрочно-последичним везама и специфичностима у односима, утичу на сложеност окружења и чине га, најчешће, нестабилним.

У зависности од контекста разматрања, у литератури су присутне различите дефиниције окружења. Применом основних обележја системског приступа, као што су циљ, подсистеми и функције система, окружење се може посматрати као комплекс спољашњих фактора који делују на одређени друштвени и одређују његов курс и облик постојања.¹

¹ „Систем се може дефинисати преко следећих својстава: (1) систем је сложена целина узајамно повезаних елемената; (2) систем образује посебну целину са околином; (3) обично је испитивани систем део система вишег реда и може се посматрати као подсистем или елеменат ширег система; (4) елементи проучаваног система са своје стране се обично јављају као системи нижег реда. При томе треба обрати-

Окружење се може посматрати као већи скуп у којем је одређени друштвени систем.² Оно, најчешће, има више чинилаца или, физичког или неког другог појавног облика, који својим деловањем утичу на стање окружења и подсистеме у оквиру њега.

У разматрању пословних процеса дефинише се пословно или радно окружење. У техничком смислу, у информатичкој и телекомуникационој сфери разматрају се оперативни системи и виртуелно окружење. У нетехничком контексту, у политичкој или друштвеној сфери, разматра се природно окружење, које се, као део природног света, сматра веома важним за људе и друштво. У књижевности, и, култура у којој индивидуа живи или је била едукована, као и појединци и институције са којима долази у контакт, представљају окружење које се назива и м или миљеом.

Са аспекта безбедности друштвене заједнице, без обзира на њен ниво (глобални, регионални, национални, локални), разматра се безбедносно окружење. Оно се непрестано мења, а карактеришу га и различите опасности (изазови, ризици и претње). Те опасности, у највећој мери, настају услед људског деловања или су последица природних процеса. Оне утичу на стање мира и безбедности и често су узрок многих конфликтних ситуација и сукоба.³ Разматрање проблематике безбедности добило је потпуно нови приступ након значајних друштвено-историјских промена крајем XX века. Нестанком „хладноратовске ере“ и блоковске поделе престаје потреба за гомилањем наоружања и стварање милионских армија. Створен је нови амбијент за деловање савремених војски. Наступањем битних промена у сагледавању друштвених сукоба промењена је и улога војне силе у решавању изазова, ризика и претњи безбедности.

У разматрању окружења, савремени теоретичари, поред различитих приступа појмовном одређењу, имају и бројне недоумице у вези са његовим чиниоцима. Ипак, сагласни су да оно представља скуп чинилаца који, својим деловањем, креирају амбијент у којем постоји и функционише друштвена заједница и испољавају утицај на људске делатности. Са војног аспекта, окружење има вишедимензионалну структуру, при чему свака од његових димензија испољава различит утицај на укупност резултата употребе војних снага у одређеним амбијенталним условима. Узимајућу у обзир општа запажања и појмовна значења, може се закључити да савремено оперативно окружење представља вишедимензионални амбијент у којем различити услови и фактори остварују утицај на деловање војноорганизационог система у остварењу друштвене улоге и извршавању одбрамбених задатака.⁴

ти пажњу на хијерархијски карактер система који је уско везан за његову целовитост.” (Петровић, Б., *Теорија система*, ФОН, Београд, 1998, стр. 2–10).

² „Систем (грч. *systema*) оно што је састављено, састав, целина; према извесном гледишту уређена и од разноврсних ствари или сазнања састављена целина, скуп уређених делова.” (Вујаклија, М., *Лексикон страних речи и израза*, Просвета, Београд, 1961, стр. 849).

³ „Регионални и локални сукоби, глобална трка за ресурсима и енергентима, религиозни фанатизам, територијалне претензије, идеологија, етничка напетост, различити облици незадовољства, хегемонизам, тероризам, организовани криминал, климатске промене, пролиферација оружја, трговина људима и сајбер претње угрожавају стабилност појединих земаља региона, и директно или индиректно утичу и на глобалну безбедност.” (Стратегија националне безбедности Републике Србије, *Службени гласник РС* број 88/ 2009).

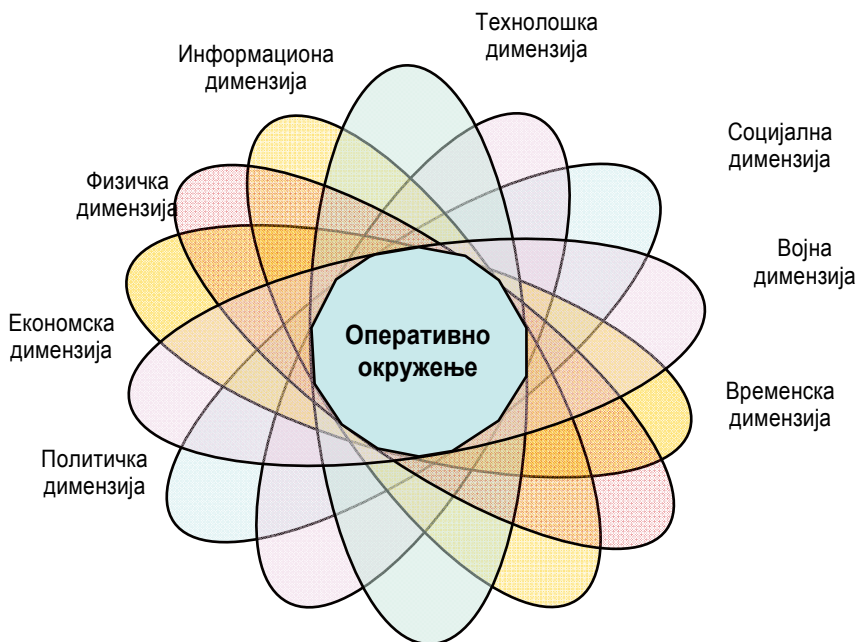
⁴ Атрибут „савремен” у синтагми „савремено оперативно окружење” истиче да је оно „у духу новог времена, (...) да одговара новим схватањима и да има обележја нечег новог, модерног (...)” (Вујаклија, М., *Лексикон страних речи и израза*, Просвета, Београд, 1961, стр. 585)

Оперативно окружење карактерише спектар различитих услова који утичу на исход операције. Ти услови често су и комплексни по структури, па је потребно извршити њихову класификацију и структурно уопштавање. Тиме се веома широк спектар услова своди на мултидимензионалну природу оперативног окружења. Систематизацију отежава променљива природа чинилаца и услова, због чега је тешко одредити репрезенте окружења у којем се одвија војна делатност.

У најопштијем смислу, чиниоци и услови могу имати природни или друштвени карактер, могу да проистичу из достигнутог нивоа свеукупног развоја друштва, а могу да их опредељују и разни други чиниоци (становништво, религија, култура, традиција, индустријски развој, медији...). Приступ одређивању димензија оперативног окружења доводи до потребе да се многи чиниоци, који су у одређеном друштвено-историјском тренутку били битни, у конкретном случају генерализују или чак разматрају као мање значајни и у оквиру чинилаца који испољава битнији утицај у оперативном окружењу.

Међузависност чинилаца окружења и њихов узајамни однос често се не узима као значајан. Издвојено посматрање чинилаца и околности, у анализирању и процени оперативног окружења, може довести до непотпуног и субјективног закључка, чиме се остварује негативан утицај на коначан исход операције.

Најшире посматрано, „окружење у којем се употребљавају снаге Војске Србије обухвата политичку, социјалну, економску, временску, технолошку, информациону, физичку и војну димензију“⁵ (слика 1).

Слика 1 – Оперативно окружење⁶

⁵ Доктрина Војске Србије, Медија центар „Одбрана“, Београд, 2010, стр.101.

Међусобна испреплетеност димензија оперативног окружења указује на његову комплексну структуру. Свака од димензија окружења испољава одређени утицај на оперативни оквир и ток операција. У међусобној интеракцији димензија утицај оперативног окружења на војну делатност може бити јаче или слабије изражен.

Оперативно окружење и оперативни оквир

Установљеном синтагмом „оперативно окружење” обухвата се комплексност, различите околности, утицаји и међузависност чинилаца и фактора окружења на ток операција⁷. Појмовно, синтагма представља амбијент у којем се изводе операције. „Додељене мисије” Војска Србије реализује извршавањем задатака.”⁹ „Капацитети Војске Србије користе се у складу са додељеним мисијама”¹⁰, а њена употреба реализује се извођењем операција. Операције се планирају, припремају и изводе у сложеним условима, при чему утицај испољавају различите околности и фактори.

У ужем смислу „оперативно окружење” је скуп услова одређеног амбијента у којем се користе конкретне снаге ради извођења операције, при чему амбијентални услови испољавају утицај на исход операције. Оперативно окружење подразумева „(...) скуп услова у којима се употребљавају снаге у операцији на основу одлука команданта, и утичу на њен коначни исход (...).”¹¹

У односу на оперативно окружење, анализира се и конкретан оперативни оквир (слика 2).

⁶ Доктрина операција Војске Србије, Медија центар „Одбрана”, Београд, 2012, стр. 15.

⁷ „Операција представља скуп борбених и/или неборбених активности, покрета и других акција које се предузимају по јединственој замисли, самостално или у сарадњи с другим снагама одбране, ради остварења општег циља различитог значаја.” (Доктрина Војске Србије, Медија центар „Одбрана”, Београд, 2010, стр. 75).

⁸ Мисије и задаци Војске Србије утврђени су у Стратегији одбране Републике Србије, *Службени гласник РС*, број 88/2009, стр. 15.

⁹ Доктрина Војске Србије, Медија центар „Одбрана”, Београд, 2010, стр. 25.

¹⁰ Доктрина операција Војске Србије, Медија центар „Одбрана”, Београд, 2012, стр. 41.

¹¹ Исто, стр. 15.

Слика 2 – Димензије оперативног окружења и елементи оперативног оквира¹²

Оперативни оквир је структурно ужи појам и, практично, представља „призму” кроз коју се посматра и анализира оперативно окружење и утицај, који испољавају његове димензије, на елементе оперативног оквира и ток извођења операције. У општем случају, оперативни оквир је организовање снага (сопствених и суседних) и расположивих ресурса, у простору и времену, у складу са сопственим намерама и у односу на непријатеља. У контексту конкретне операције, оперативни оквир чине „(...) мисија, непријатељ, оперативни распоред сопствених снага и подршке, оперативна организација простора, цивилно-војна сарадња и време.”¹³

Анализом оперативног окружења долази се до потребних информација којима се употпуњује знање о проблемима које треба решавати и задацима које треба извршити у операцији. Сагледавањем елемената оперативног оквира команданти (доносиоци одлука) долазе до потребних сазнања релевантних за мисију и задатак у зони операције и утицају услова оперативног окружења на извођење операција. На основу сазнања, команде свих нивоа командовања и руковођења, у складу са начелима¹⁴, доносе своје одлуке¹⁵.

¹² Исто, стр. 19.

¹³ Исто, стр. 18-19.

¹⁴ „Командовање и руковођење Војском Србије је засновано на начелима јединства, непрекидности, еластичности, ефикасности, оперативности и сигурности (тајности– прим. Д. К.)”. (Доктрина Војске Србије, Медија центар „Одбрана”, Београд, 2010, стр. 39).

¹⁵ „Одлука треба да буде сврсисходна, спроводљива, благовремено донета и заштићена (тајна). У ширем смислу посматрано, одлучивање и одлуке су саставни део командовања и руковођења.” (Јовановић, Б., Увод у теорију војног руковођења, Војноиздавачки завод, Београд, стр. 145).

Досадашња разматрања оперативног окружења недвосмислено указују на два битна обележја. То су његова комплексност (мултидимензионалност) и нестабилност (честа промена стања). Комплексност се огледа у чињеници да оперативно окружење карактерише скуп више различитих услова, фактора или чинилаца са својим обележјима и детерминишућим параметрима. Свеукупност услова и мноштво чинилаца захтева њихову генерализацију и вишедимензионални приступ у посматрању оперативног окружења.

Нестабилност оперативног окружења је у директној вези са његовом мултидимензионалном природом. Осим што појединачно утичу, димензије оперативног окружења у међусобној интеракцији могу појачати или умањити свој утицај на функционисање војноорганизационог и безбедносног система и њихове активности у оперативном окружењу. На нестабилност утичу и сталне промене параметара који су саставни део димензија окружења.

Основни приступи у употреби снага

Сагледавањем одређења оперативног окружења може се уочити идеја о заснованости модалитета употребе снага. Са доктринарног аспекта, уочава се скуп идеја које представљају основне смернице за остваривање мисија, извршавање задатака у оквиру мисија и извођење операција, па се „употреба Војске Србије заснива на комбинацији маневарског приступа, приступа базираног на информатичкој мрежи и приступа базираног на ефектима”.¹⁶

Маневарски приступ у операцијама је „(...) главни начин разбијања непријатељеве укупне повезаности и воље за борбом”.¹⁷ Заснива се на коришћењу слабости непријатеља и употреби снага на местима и у време које непријатељ најмање очекује.

Приступ базиран на ефектима почива на успостављеној интеграцији свих снага система одбране. Представља свеукупност ангажовања снага и остваривање ефеката усмерених на одустајање непријатеља од даље борбе или на умањење последица дејства претњи безбедносним и одбрамбеним интересима земље.¹⁸

Приступ употреби снага, заснован на информатичкој мрежи, подразумева постојање и непрекидни развој међусобне информатичке и телекомуникационе повезаности у војно-организационој систему, што је темељни услов за успоставу и функционисање виртуелног информационог амбијента – сајбер простора. Успостава информационог простора неопходна је због функционисања командно-информационих система, подршке одлучивању и командовању, обраде велике количине података, експлоатације информација, аутоматизације процеса војне делатности и остварење војне надмоћности. Стална анализа и правовремена процена утицаја оперативног окружења на оперативни оквир пресудна је за исход операције. Обрадом података о оперативном окружењу у контексту елемената оперативног оквира креирају се информације којима се повећава знање о предстојећој операцији.¹⁹ Сложеност амбијенталних

¹⁶ Доктрина Војске Србије, Медија центар „Одбрана”, Београд, 2010, стр. 68.

¹⁷ Доктрина операција Војске Србије, Медија центар „Одбрана”, Београд, 2012, стр. 28.

¹⁸ Доктрина Војске Србије, Медија центар „Одбрана”, Београд, 2010, стр. 69.

¹⁹ „Учесници у оперативном окружењу имају потребу за различитим информацијама. Технолошки напредак у коришћењу, обезбеђивању, обради и дистрибуцији информација омогућава снагама у операци-

услова мултипликује количину података и информација, а велика количина информација захтева дуже трајање процеса њихове обраде, преноса и заштите.

Све то није могуће без примене брзих и поузданих информационих система. Битан услов за њихово функционисање јесте неопходност сталне, квалитетне и аутоматске комуникације и пренос података у реалном времену, што захтева интегрисану примену савремених технологија. Са придодатим могућностима управљања, надзора процеса у војној делатности и интерактивном базом података, информациони систем представља сајбер простор војних операција. Међутим, умрежавањем се повећава осетљивост при употреби снага, а испољавањем претњи из сајбер простора оперативно окружење остварује негативан утицај на исход операције.

У тако одређеном сајбер простору доносиоци одлука имају свеобухватну слику оперативног окружења и оперативног оквира будућих операција. Употреба снага заснована на информатичкој мрежи (слика 3) омогућава једновременост у коришћењу информација, уштеду времена у процесу планирања операција и усклађеност у извршавању задатака, што, у коначном, доводи до успеха у реализацији додељене мисије и остварење жељеног крајњег стања.

Слика 3 – Приступ заснован на информатичкој мрежи²⁰

Овакав приступ захтева изграђене способности којима се ствара предност и коначни успех операције, креирањем јединствене оперативне слике о ситуацији у зони операције и стварањем услова за преузимање војне иницијативе у складу са променама окружења.

ји јединствено познавање ситуације и једновремено извршавање задатака у достизању жељеног крајњег стања." (Доктрина операција Војске Србије, Медија центар „Одбрана”, Београд, 2012, стр. 30).

²⁰ Исто, стр. 31.

Употреба снага заснована на информатичкој мрежи као директну последицу има постојање велике количине података и поверљивих информација. Компромитацијом класификованих информација или нарушавањем њихове безбедности постиже се потпуно супротан ефекат на остварење циљева војне делатности и неуспех. Зато је неопходно, у сајбер простору оперативног окружења, у условима информатичке умрежености, изграђивати механизме и системе за заштиту информација. Као основна мера информационе безбедности намеће се потреба за сталном контролом функционисања задејствованих механизма и система заштите.

Сајбер простор

Револуционарни развој и брза трансформација научних открића у савремене технологије довели су до муњевитог напретка у информационој и комуникационој сфери. Омогућен је брз проток и неограничена доступност информационих садржаја и сервиса. Тиме су створени услови за квалитативан искорак човечанства у нови амбијент. Савремено доба, поред постојећих физичких и видљивих домена (копно, море, ваздух и свемир), карактерише и један потпуно нови амбијент – сајбер простор. Међутим, нове и недовољно испитане технологије донеле су модерне и латентне опасности по безбедност појединца и друштвене заједнице. У том модерном и виртуелном амбијенту, који је донео знатан напредак човечанству, могуће је испољити различите претње безбедности, што је раније била карактеристика искључиво физичког света.

Сајбер простор повезан је са скоро свим безбедносним изазовима који се наводе у разматрањима националне безбедности већине савремених држава, војних и безбедносних савеза и организација. Широко распрострањена примена савремених технолошких достигнућа, у свим сферама друштвене делатности, увећала је рањивост успостављених информационих и комуникационих технологија, а друштвена заједница је на свим нивоима свог функционисања изложена врло озбиљним сајбер претњама.

Сајбер простор представља посебан аспект физичке, технолошке, информационе и војне димензије оперативног окружења. Појмовно одређење синтагме „сајбер простор“ одређено је, пре свега, значењем термина „сајбер“ који се везује за појам кибернетика²¹. У свакодневној пракси постоји недоумица око употребе термина „сајбер“ или „кибер“.²²

У савременој литератури сајбер простор (*cyber space*) посматра се као универзум рачунарских мрежа, односно специфично окружење у којем различити ентитети (државни и недржавни, правни и физички, међународни и национални, друштва и групе, компаније и други субјекти) кореспондирају помоћу података и информација, користећи савремене информационе и друге материјалне и нематеријалне технологије и медије масовних комуникација. У појмовном одређењу постоји мноштво несугласица међу теоретичарима и површне интерпретације појединих садржаја и обележја сајбер простора, па тако, у зависности од контекста сагледавања појмовног значења, постоје различите

²¹ Појам кибернетика потиче од старогрчке речи *kybernao* – управљати, у општем смислу., Амерички математичар Винер под кибернетиком подразумева целу област теорије управљања и комуникација. (Винер Н., *Кибернетика или управљање и комуникација код живих бића и машина*, Издавачко-информативни центар студената, Београд, 1972, стр. 9).

²² Сајбер (*cyber*) јесте страна реч која је ушла је у општу лексикку српског језика као препознатљив термин.

дефиниције сајбер простора. Под појмом сајбер простор подразумева се „врста заједнице” сачињена од мреже рачунара у којој се елементи класичног друштва налазе у виртуелном (физички нестварном) облику, у виду електронских сигнала и логичких стања, односно, то је амбијент који креирају рачунарске мреже и савремене технологије.²³

Најопштијим одређењем сајбер простор представља окружење виртуелне реалности у којем се комуницира помоћу повезаних рачунара.

Сајбер претње

Приступ у разматрању претњи информационој безбедности у основи зависи од посматрања карактеристика, врсте и облика информација, од настанка при обради података, преко експлоатације до заштите од губитка и тајности. Када су у питању информације у електронској форми, њихово преношење, чување и коришћење путем савремених информационих технологија и система, може се издвојити скуп претњи по њихову безбедност, које се називају *сајбер претњама*.

У разматрању изазова, ризика и претњи националној и глобалној безбедности друштва, сајбер претње сврстане су међу најзначајније опасности по безбедност и одбрану. Сајбер претња је препозната као значајна опасност по безбедност Републике Србије.²⁴

Суштина сајбер претњи, исказана кроз сајбер напад (слика 6), подразумева да је потенцијални нападач у испољавању сајбер претње иницијатор активности, а претња се манифестује употребом савремене технологије у неколико фаза. Средство и циљ напада у сајбер простору представљају рачунар, информациона технологија и подаци.

Слика 5 – Фазе сајбер напада²⁵

²³ Дракулић М., Дракулић Р., *Сајбер криминал*, www.bos.org.yu/cepit/idrustvo/sk/cyberkriminal.pht, приступано 30.11.2014. године.

²⁴ Стратегија националне безбедности Републике Србије, *Службени гласник РС* број 88/ 2009, стр. 11; Стратегија одбране Републике Србије, *Службени гласник РС* број 88/ 2009, Београд, стр. 7.

Сајбер претња, испољена као напад на информациони систем, постала је свакодневна и редовна појава савремене заједнице. Постоји велики број примера који потврђују ову чињеницу, а на распрострањеност и глобалну заступљеност сајбер претње у савременом свету указује „(...) учесталост сајбер напада у 2014, у односу на 2013. годину, порасла је за 95 одсто, тим нападима обухваћено је око 552 милиона људи широм света. Највише сајбер напада долази из САД, Индије и Кине.”²⁶

У литератури је присутно више различитих класификација опасности и претњи из сајбер простора. Узимајући у обзир степен општости и конкретна испољавања, може се користити класификација сајбер претњи као: (1) напад на рачунарски систем, (2) сајбер криминал, (3) сајбер тероризам и (4) сајбер ратовање.²⁷ Иако недвосмислено, сваки од наведених облика сајбер претњи утиче на безбедност информационих система и заштиту информација у оперативном окружењу. За војну делатност најзначајније претње су *сајбер тероризам и сајбер ратовање*.

У стручној литератури сајбер тероризам се посматра као један део сајбер операције, а други сегмент представља сајбер подршка (планирање, регрутовање, пропаганда). Код сајбер тероризма информатичка мрежа може бити оружје, медијум или циљ, а деструктивни напади на рачунарске мреже врше се ради повећања ефекта физичких напада и терористичких активности.²⁸ У складу са савременим поимањем тероризма, сајбер тероризам може се одредити као „криминални акт извршен кроз рачунаре резултујући у насиљу, смрти и/или деструкцији, стварајући терор ради убеђивања владе да промени своју политику.”²⁹

Сајбер ратовање је врста непријатељске активности предузета против рачунарских мрежа, рачунарских система и база података ради деградирања или уништавања циљаних информационих и технолошких система непријатеља. Основни циљ је учинити да системи буду неупотребљиви, што може утицати на команданта да донесе лошу одлуку услед недостатка информација.³⁰ Сајбер ратовање дефинише се и као: неовлашћени упад ентитета инспирисаног од владе неке од страна у сукобу у рачунаре или мреже друге стране; предузимање других активности које утичу на рачунарски систем ради додавања, измене или фалсификовања података; проузроковање прекида мрежа или оштећења рачунара, уређаја или објеката контроле рачунарских система. Сајбер ратовање, дакле, представља облик информационог ратовања који се састоји од низа акција којима се прекидају или уништавају информациони и комуникациони системи непријатеља.

У теорији сајбер ратовања разматра се стратегијско сајбер ратовање (*Strategic Cyberwar*), као војна акција у којој један ентитет изводи сајбер нападе према другом ентитету. Оперативно сајбер ратовање (*Operational Cyberwar*) обухвата употребу сајбер напада као допуну у оквиру класичног рата, односно представља подршку

²⁵ Слика преузета изворно: Вулетић, Д., *Одбрана од сајбер претњи*, ИСИ МО РС, Београд, 2011, стр. 23.

²⁶ РТС – јавни сервис, Јутарњи програм, 4. 5. 2014. године у 09.50 часова.

²⁷ Међународна конференција „Одбрана од претњи у сајбер простору” (Вулетић, Д., *Одбрана од сајбер претњи*, ИСИ МО Р. Србије, Београд, 2011, стр. 33).

²⁸ *Cyber Operations and Cyber Terrorism*, DCSINT Handbook No. 1.02, 15, August 2005

²⁹ *National Infrastructure Protection Center*, <https://www.nipcc.gov/>, Приступано 27.04.2014. године

³⁰ Stytz, M., *Cyberwarfare Distributed Training*, Military Technology (MILTECH), 11/2006, p. 95-96.

класичним војним операцијама и може бити одлучујући умноживач моћи, ако се пажљиво и прецизно планира. Сајбер одбрана (*Cyberdefense*) укључује неопходне активности (војне, организационе и техничко-технолошке) ради спречавања нападача у остварењу циљева и успеха у својим нападима.³¹

Испољавање претњи путем сајбер тероризма и применом метода сајбер ратовања јесте стална опасност по командне и информационе системе, војне информатичке мреже и базе података. Велика количина класификованих (заштићених) података и управљачка технологија за употребу савременог наоружања и пословних процеса доступни су у сајбер простору и представљају сталне мете појединаца, интересних група, па чак и држава.

Сајбер претња постала је глобални феномен и као таква захтева и глобални одговор. Безбедност сајбер простора захтева усаглашеност и координацију у деловању међународних институција и држава савременог света, дефинисање стандарда и правно регулисано коришћење информационих технологија. Општи интерес за такву активност још увек не постоји, иако је регулисање сајбер безбедности на глобалном нивоу неопходност.

Утицај димензија оперативног окружења на сајбер претње

Из оперативног окружења делују разноврсне претње које потенцијално угрожавају безбедност и одбрану националних интереса и друштвених вредности. Те претње испољавају различит утицај на припрему и извођење операција. Као значајне претње одбрани Републике Србије идентификоване су, поред осталих, и сајбер претње.³²

Димензије оперативног окружења различито се односе и испољавају утицај према претњама по безбедност информација, које се испољавају из сајбер простора. Свака од димензија савременог оперативног окружења испољава свој утицај на сајбер претње. Утицај се може класификовати у распону од **пресудног**, **битног** до **занемарљивог** нивоа. За утврђивање нивоа утицаја значајна су постојећа мирнодопска и, посебно, ратна искуства, како страна тако и сопствена. Мирнодопска искуства су значајна због чињенице да информациони рат траје непрекидно, док се тај утицај у ратним условима подразумева.

Искуства из ратова вођених у последње две деценије, а нарочито искуства из агресије НАТО-а против СР Југославије, ратови у Ираку и Авганистану, рат против Исламске државе и сукоб у Украјини, сасвим поуздано указују на карактер и утицај димензија савременог оперативног окружења на испољавање сајбер претњи.

³¹ Libicki, M., *Cyberdeterrence and Cyberwar*, RAND Project AirForce, RAND Corporation, 2009, p. 157.

³² Као основне претње дефинисане су: агресија, оружана побуна, противправно једнострано проглашена независност Косова (највећа претња), тероризам, сепаратистичке тежње, национални и верски екстремизам, организовани криминал, елементарне непогоде и хемијске, биолошке, нуклеарне, техничке и технолошке несреће. (Стратегија одбране Републике Србије, *Службени гласник РС*, број 88/2009, стр. 6-7).

Утицај физичке димензије оперативног окружења на сајбер претње

Физичку димензију оперативног окружења карактеришу временски и просторни услови у којима се операције припремају и изводе. Време, у контексту физичке димензије, утиче на оперативно окружење двоструко: у смислу простора (као астрономско време – доба године, дана и ноћи) и као климатска појава (време у метеоролошком смислу). Као чиниоце у оквиру ове димензије неопходно је анализирати просторно-амбијенталне услове (копно, вода, ваздух, космос, сајбер простор), физичке и географске карактеристике, рељеф, водотокове, индустријску и комуникацијску инфраструктуру, карактеристике насеља, размештај и положај важних природних и вештачких објеката. Велики значај имају и квантитативне и квалитативне карактеристике конкретног простора (растојања, конфигурација и испресецаност терена, физичка доступност електромагнетног спектра).

У интеракцији са физичком димензијом у оперативном окружењу знатан утицај остварују и други чиниоци: становништво, степен насељености одређеног подручја, урбана средина, распоред снага у операцији, развијене способности за ангажовање снага у одређеном амбијенту.

Са аспекта војне делатности све су то значајни чиниоци окружења, али када се посматра однос физичке димензије и њен утицај на сајбер претње важно је сагледати зависност технологије при успостављању комуникационе основе сајбер простора у конкретном оперативном окружењу. На сајбер простор, због физичких елемената мрежне инфраструктуре, физичка димензија у интеракцији са осталим димензијама оперативног окружења, пре свих информационом и технолошком, испољава утицај у смислу остварења доступности информационог сервиса употребом различитих врста телекомуникација (кабловске, бежичне, сателитске). Физичка димензија свој директни утицај испољава при коришћењу бежичних телекомуникација, кроз доступност електромагнетног спектра. За поједине врсте кабловских телекомуникација значајан је утицај физичког растојања између елемената мрежне инфраструктуре.

Анализирани утицаји физичке димензије знатно се умањују у корелацији са технолошком димензијом. Развој савремених телекомуникационих система омогућио је различите алтернативе и широк избор адекватних комуникационих уређаја којима се минимизира негативни утицај физичке димензије.

Простор и време су фактори оружане борбе који испољавају директан утицај физичке димензије на класично ратовање и извођење операција. Иако на оперативни оквир испољава знатан утицај, према сајбер претњама деловање чинилаца физичке димензије оперативног окружења нема посебно изражен значај. Сајбер простор превазилази међународне и административне границе, а физичка раздаљина, просторна и временска компонента, не условљавају његово постојање, па је утицај физичке димензије оперативног окружења на сајбер претње занемарљив.

Утицај временске димензије оперативног окружења на сајбер претње

Временска димензија, поред опредељујућег утицаја на извођење операција у контексту трајања, подразумева и друге околности које испољавају утицај у оперативном окружењу: друштвено-историјски тренутак, трајање одређених процеса, брзина дешавања промена у одређеном периоду. У интеракцији са осталим димензијама одређује брзину извођења операција, која представља извршавање задатака и активности и остваривање циљева у јединици времена. Са аспекта технолошке димензије битно је трајање процеса, а у контексту информационе димензије значајна је непрекидност доступности (без временског ограничења) информационог система, актуелност информације (правовременост, временска застарелост) и брзина обраде информације (количина информација у јединици времена).

Временска димензија, разматрана са аспекта трајања, утиче на извођење операција, а огледа се у следећим премисама:

- сајбер претње трају непрекидно;
- у савременим условима за припреме и извођење операција сајбер претње се испољавају изненада, а време за одговор на претњу увек је недовољно;
- у зависности од сложености оперативног окружења и оперативног оквира, врсте операције и јачине ангажованих снага, команде обрађују велику количину информација за релативно кратко време;
- успех у раду команди директно зависи од степена развоја и примене командно-информационих и информационих система у којима се обрађују, чувају, размењују и штите велике количине података и информација у јединици времена;
- значај и актуелност информације је у директној вези са њеним временским трајањем.

Временска димензија, посматрана са аспекта трајања, испољава битан утицај на сајбер претње, ако се оне посматрају у интервалу који захвата припреме и извођење операција. У интеракцији са осталим димензијама оперативног окружења, утицај времена добија на значају.

Утицај временске димензије на сајбер претње са историјског аспекта је занемарљив, а огледа се у чињеници да је основно обележје сајбер претње њена савременост. Сајбер претња нема значајан историјски контекст, јер се њена испољавања догађају последњих двадесетак година. Томе доприноси и чињеница да су сајбер претње до краја XX века третиране као појединачни криминални инциденти усмерени према рачунарима и уз помоћ рачунара. Тек широка примена информационих технологија и настанак сајбер простора истичу значај сајбер претњи и опасности које доноси својим појавним облицима. Општа је констатација теоретичара да смо сведоци стварања историје када је у питању сајбер простор и све што га карактерише. Историјску компоненту, ипак, не треба занемаривати јер ће она, у будућности и са статистичко-временског аспекта, несумњиво добити на значају, а посебно при изучавању феноменологије сајбер претњи.

Утицај политичке димензије оперативног окружења на сајбер претње

Политичка димензија оперативног окружења генерализује околности које подразумевају безбедносно окружење, политички миље одређене административне области или државе, међународне и унутарнационалне односе, политичке циљеве оружаног сукоба и националне интересе страна у сукобу. У интеракцији са економском димензијом на оперативно окружење утицај испољава однос међународне заједнице према сукобу и актерима, постојање ембарга, блокада финансијских токова и спречавање политичког утицаја и лобирања у политичким институцијама. Посебан значај огледа се у испољавању политичких интереса великих светских сила и њихово мешање у конкретном сукобу, односно њихов степен благонаклоности према одређеном актеру у сукобу. Степен међународних интеграција страна сукобу и њихово чланство у међународним војним и политичким савезима веома је значајан аспект политичке димензије за све стране у сукобу. У интеракцији са социјалном, технолошком и информационом, политичка димензија ствара специфичан став и однос међународне јавности према актерима и циљевима сукоба. Конкретан утицај огледа се у коришћењу савремених информационих технологија и масовних медија за вођење политичких кампања, „медијског рата”, пропагандних делатности, глорификације догађаја и сатанизације неке од сукобљених страна.

Савремен концепт недељиве безбедности у свету директно је проузроковао стварање и нове врсте сукоба. Поред симетричних, афирмисани су и асиметрични сукоби. Асиметричност у сукобима представља својеврстан парадокс у остваривању политичких интереса. Велике силе или војни савези, ради остваривања политичких циљева, сукобљавају се са међународним ентитетима – носиоцима терористичке претње (терористичке групе, организације, државе или група држава које подржавају терористе). У сукобима нема класичних обележја рата (фронт и дубина, масовне армије), користе се неконвенционалне методе ратовања и застрашивања према целокупној светској популацији и глобалном друштву.

На значај политичке димензије оперативног окружења указује мисао која се често чује у колоквијалном говору: политика није све, али је у свему. У оквиру ове димензије подразумева се укупни политички миље на националном, међународном и глобалном нивоу и околности безбедносног окружења које су последица одређених политичких прилика.

Премисе о општем утицају политичке димензије у оперативном окружењу садржане су у ставовима да политичка димензија има пресудан утицај када се одлучује о рату и миру, када се доносе законска, програмска и општа акта којима се регулише правни и програмски оквир функционисања друштвене заједнице, као и у руковођењу системом одбране и оружаним снагама, а тиме, посредно, и њиховим операцијама.

Утицај политичке димензије на сајбер претње директно је остварен, препознатим значајем претње по националну безбедност и одбрану Републике Србије. Посредно, на унутрашњем плану, политичка димензија испољава утицај као последица повлачења непопуларних политичких и економских потеза органа политичке власти у држави, чиме се ствара незадовољство појединаца или друштвених група који незадовољство исказују испољавањем сајбер претњи ка информационом про-

стору државе или њеним подсистемима, укључујући и војноорганизациони. На ширем плану, сајбер простор представља идеалну прилику за оглашавање и пропагирање различитих политичких идеја појединаца, политичких група, држава и разних других међународних ентитета.

Са аспекта разматраних претњи, сајбер тероризма и сајбер ратовања, сајбер простор као медиј масовне комуникације, омогућава регрутовање политичких и војних активиста и размену политичких идеја или служи за појачавање ефеката терористичких акција (приказивање видео-записа са сценама тероризма, бруталних убистава талаца и заробљеника, јавно публиковање политичких видео-порука истакнутих терористичких вођа, слање претећих порука, тражење откупа, уцене и слично).

Политичка димензија битно утиче на инспирисање и мотивацију извршиоца сајбер претње, при чему сајбер простор представља политичку арену, средство и циљ политичке борбе. У интеракцији са осталим димензијама оперативног окружења, нарочито са економском, војном и информационом, појачава се утицај политичке димензије у окружењу, а сајбер претње представљају врло ефикасно и, релативно јефтино, средство за остваривање надмоћности у сукобу.

Утицај економске димензије оперативног окружења на сајбер претње

Економску димензију оперативног окружења одређује: економска моћ страна у сукобу; утицај и економска подршка међународне заједнице и финансијских организација; расположивост и одрживост ресурса супротстављених страна; објективност у одређивању економских циљева војних операција и њихов степен остваривања. Економска димензија и њен повољан утицај ствара у оперативном окружењу предуслове за успостављање технолошких и информационих претпоставки за остварење војних циљева.

Економска моћ представља основу развоја сваког друштва (државе) и, у том смислу, сматра се једном од кључних полуга моћи у међународним односима. Савремено друштво карактерише значајна неравномерност у расподели економске моћи. У свету, у економском смислу, доминира мањи број држава, док се већина налази у сфери тзв. трећег, па и четвртог света.³³ Управо ова чињеница директно указује на извор асиметричности у савременим сукобима, која се огледа у несразмерној употреби снага (велике војне силе и њихове коалиције сукобљавају се са терористички настројеним групама и државама) и несразмерној и неконвенционалној примени силе у остваривању интереса (економских, војних и политичких) у тим сукобима. Асиметричност директно проузрокује неконвенционалност у испољавању дејстава. Специфични примери су класичне терористичке активности и испољавање сајбер тероризма, а све ради масовног застрашивања и стварања неповерења у безбедност на глобалном и светском нивоу.

³³ „Расподела светског дохотка, (...) има облик чаше шампањца, у којој најбогатија петина светског становништва прима 83 одсто укупног светског дохотка, док најсиромашнија петина светског становништва прима тек 1,4 одсто укупног светског прихода.” (Форца, Б., Војни фактор међународних односа и његов утицај на развој Војске Југославије, докторска дисертација, Војна академија, Београд, 2003).

У односу на оперативни оквир економска димензија испољава утицај кроз расположивост и одрживост ресурса супротстављених страна и објективност у одређивању економских циљева војних операција и степен њихове остварености. Када економска димензија карактерише повољан утицај у оперативном окружењу, стварају се предуслови за успостављање технолошке и информационе надмоћи, која је пресудна за остварење војних циљева.

Са аспекта утицаја на сајбер претње, економска димензија подразумева постојање материјалних и финансијских средстава за успоставу и одржавање технолошки савремених информационих система, којима се остварује неопходан интегрисани информациони и сајбер амбијент. За умањење ефеката испољавања сајбер претње потребна су значајна материјална улагања у изградњу и функционисање механизма заштите информација.

Непосредан продукт економске димензије, који се конкретно односи на сајбер претње, јесте утицај технологије на војну делатност. Значајна је и чињеница да и економски слабо развијене земље могу да примене информационе технологије и средства у сврху сајбер претње. Са аспекта нападача у сајбер простору или инспиратора сајбер претње често нису неопходна велика материјална и новчана средства како би се нанели знатни губици и штета непријатељу у сукобу.

Економска димензија испољава битан утицај на укупну моћ супротстављених страна, али када су у питању сајбер претње утицај је битан у почетној фази, за успоставу информационог система и обезбеђење заштите информационих капацитета. Током њихове даље експлоатације, економски фактор испољава мањи утицај, јер се применом разних организационо-техничких мера заштите остварују знатне економске уштеде, без нарушавања захтеваног нивоа безбедности информационих ресурса.

Утицај технолошке димензије оперативног окружења на сајбер претње

Технолошку димензију оперативног окружења карактеришу: степен трансформације науке у технологију, достигнути ниво развоја борбене и информационе технике, степен аутоматизације и техничке подршке у процесу доношења одлука у реалном времену, распрострањеност сензора и заступљеност визуализације зона операција, могућност селекције и брзог одабира циљева, као и обезбеђеност претпоставки за оптимално ангажовање ресурса у односу на утврђена жељена крајња стања. У интеракцији са информационом, технолошка димензија знатно утиче на креирање и комплексност оперативног окружења, а у сајбер простору омогућава остварење надмоћности или инфериорности. Технолошка димензија се у оперативном окружењу може разматрати у материјалном (са техничког и нетехничког аспекта) или нематеријалном смислу (ниво развоја научне мисли, степен трансфера науке у технологију, развијеност технолошких процеса, степен технолошке аутономије – технолошка зависност).

Термин „технологија”, у ужем смислу, може се односити на материјалне објекте, као што су машине, алати или хардвер, а у ширем значењу обухвата системе, методе и технике организовања и рада. Технологија представља основу за развој, опремање и примену најсложенијих средстава, односно сложених борбених система, као и оптимизацију процеса командовања и руковођења. Савремено доба, које се назива

и ером информационе технологије, карактерише чињеница да се средства и системи који се користе у војним операцијама непрестано развијају и усавршавају. Према резултатима независног мерења Међународне телекомуникационе уније, Србија се по развоју информационо-комуникационих технологија у 2011. години налазила на 48, а 2010. године на 47. месту у свету, у скупу од 155 држава света.³⁴

У разматрању утицаја савремене информационе технологије на сајбер претње, теоретичари истичу да убрзани развој информационо-комуникационе технологије и незаустављиви раст примене у свим сферама људског друштва увећава њихову рањивост и изложеност врло озбиљним опасностима.³⁵

Имајући у виду карактеристике технолошке димензије оперативног окружења, степен трансформације науке у технологију, достигнути ниво развоја борбене и информационе технике, степен аутоматизације у техничкој подршци доношења одлука у реалном времену, распрострањеност сензора и заступљеност визуализације зона операција, могућност селекције и брзог одабира циљева, очигледан је њен утицај на сајбер простор и информациону сферу. У интеракцији са информационом, технолошка димензија утиче на креирање и комплексност оперативног окружења, у сајбер простору омогућава остварење надмоћности или инфериорности и остварује пресудан утицај на испољавање сајбер претње.

Утицај социјалне димензије оперативног окружења на сајбер претње

Социјална димензија оперативног окружења, као значајне чиниоце има јавно мњење и његов однос према операцији, као и цивилно-војну сарадњу током операције.³⁶ У савременим условима јавно мњење испољава знатан утицај на све сфере људске делатности, па и на војне операције. Медији остварују толики утицај да се глорификују до тзв. медијског рата. Суштина медијског рата позната је по крилатици – прво страда истина па почиње рат. Наиме, водећи медијску кампању против непријатеља, „моћници“ жртву изводе на „стуб срама“ светске, па и домаће јавности, управо коришћењем медија. Јавно мњење и медији могу битно да утичу на однос према некоме и нечему, односно према непријатељу у сукобу, као и према самом сукобу.

³⁴ Државе у окружењу Републике Србије оствариле су следеће нивое: Словенија (25/2011, 24/2010), Мађарска (41/2011, 42/2010), Хрватска (42/2011, 41/2010), Бугарска (51), Румунија (52/2011, 50/2010), Македонија (54/2011, 48/2010), БиХ (63/2011, 64/2010), Турска (69/2011, 66/2010) и Албанија (80). (<http://www.itu.int/ITU-D/ict/publications/idi>, Приступано 04.11.2014. у 22.50)

³⁵ „Информационо-комуникациона технологија носи у себи уједно и оно најбоље и оно најгоре. Напредак се састоји у комуникацији скоро без граница, али невоља је у томе што тај 'Титаник' виртуелне пловидбе наилази на санту леда. После атомске бомбе и успостављања општег нуклеарног одвраћања, модерном друштву је потребна нова врста одвраћања од најновије 'информатичке' бомбе.” (Вирилио П., *Информатичка бомба*, Светови, Нови Сад, 2000, стр.106).

³⁶ „Социјална димензија оперативног окружења огледа се у јавном мњењу и његовом односу према војној операцији. Повољна социјална димензија остварује се поштовањем међународног хуманитарног права, легитимношћу одабраних циљева, обезбеђењем подршке за остварење циљева операција, као и цивилно-војном сарадњом у зони операције. Медији и правилно управљање информацијама имају значајни утицај на обликовање савременог оперативног окружења.” (*Доктрина операција Војске Србије*, Медија центар „Одбрана”, Београд, 2012, стр. 16-17)

Социјална димензија оперативног окружења може да обухвата: становништво и демографске карактеристике амбијента у којем се изводи операција; бројну и просторну величину популације, њену националну и верску структуру; друштвене, моралне, традиционалне и културне вредности; религијску заступљеност и сујеверје; медијски утицај и пропаганду као и цивилно-војну сарадњу током операције.

Постоји више примера утицаја патриотизма, традиције и морала, код појединаца који нису директно укључени у конкретан сукоб, којим је инспирисана њихова намера да претњама у сајбер простору пруже помоћ некој одређеној страни у сукобу. Мржња према неком од актера у сукобу, стереотипи из прошлости и традиционална поимања моралности и правичности и историјског наслеђа, благодаклоност према „слабијем” у сукобу и сличне импресије подстичу независне ентитете (појединце и организације, групе и државе) да ради пружања помоћи испољавају сајбер претње према информационим ресурсима и системима „јачег” у конкретном сукобу.

У интеракцији са политичком и економском, уз примену технологије и медија за масовну и глобалну комуникацију, социјална димензија појачава политичке ефекте и оправдава различите, економске и све друге интересе страна у сукобу. Утицај социјалне димензије оперативног окружења битан је у смислу подстицаја на примену сајбер претњи према непријатељу у сукобу.

Утицај информационе димензије оперативног окружења на сајбер претње

Информациона димензија оперативног окружења подразумева: постојање инфраструктуре (мрежна информатичка архитектура, информациони системи, информационе технологије³⁷); масовност употребе командно-информационих система и аутоматизација процеса доношења одлука и командовања; развијен комуникациони систем; брз пренос података и информација у реалном времену; остварење надмоћности у информационом домену и сајбер простору уз потпуну заштиту информација. Информациона димензија обухвата појединце, организационе и техничке системе, податке и процесе којима се прикупљају, обрађују, размењују, користе и штите информације. У корелацији са осталим димензијама значајно мултиплицира утицај на све делатности и процесе у оперативном окружењу. Значај информације у савременим сукобима огледа се у чињеници да је она фактор оружане борбе.³⁸

Информациона димензија оперативног окружења непосредно је везана за технолошку димензију, посебно у домену информационе технологије. Суштина деловања информационе димензије односи се на два елемента. Први, да се командама омогући визуелизација (слика) бојишта, чиме се замењује стереотип топографских карата и процена непријатеља. Други аспект информационе димензије јесте стварање информационе супериорности у односу на непријатеља. Та супериорност креће се од способности да се обради већа количина информација у јединици времена, преко заштите сопствених података и информација до блокаде и уништења

³⁷ Информациона технологија обухвата: хардвер и софтвер, оргвер и оспособљено људство (Извор: аутор)

³⁸ У факторе оружане борбе спадају: људски и материјални ресурси, простор и време и информације. (Доктрина Војске Србије, Медија центар „Одбрана”, Београд, 2010, стр. 22-24)

непријатељевих информационих система. У савременим условима ратовања сматра се да је информациона супериорност предуслов за успех операција. За остваривање информационе супериорности, још у миру, води се тзв. информациони рат³⁹ и изводе информационе операције.

Најпотпунија дефиниција одређује информационо ратовање као „активност која је уперена против било ког дела система знања и веровања противника, без обзира на то да ли се води против спољњег противника или унутрашњих група, информационо ратовање има за крајњи циљ да употреби информациона оружја да промени (утиче, манипулише, нападне) систем знања и веровања неког спољњег противника.“⁴⁰ Посебном врстом информационог ратовања сматра се сајбер ратовање (*Cyber Warfare*) и представља низ акција којима се прекидају или уништавају информациони и комуникациони системи непријатеља. Може бити офанзивно и дефанзивно.⁴¹

У доктринарним теоријама посебна пажња придаје се информационим операцијама.⁴² Информациона операција, такође, обухвата дејства која се предузимају у неборбеној или нејасној ситуацији, ради заштите властитих информација и информационих система, као и дејства која се предузимају да би се утицало на циљне информације и информационе системе.⁴³ У најопштијем смислу информационе операције представљају дејства која се предузимају ради утицаја на информације и информационе системе непријатеља, уз истовремену заштиту властитих информационих ресурса.

Информациона димензија оперативног окружења испољава пресудан утицај на сајбер претње, пре свега у домену стварања информационе супериорности над непријатељем.

Утицај војне димензије оперативног окружења на сајбер претње

Војна димензија оперативног окружења обухвата снаге (сопствене, пријатељске, неутралне и непријатељеве) које се налазе у оперативном окружењу и својим деловањем утичу на његову нестабилност.⁴⁴ Војну димензију чини и свеукупност осталих околности, а произилази из карактера и дужине трајања сукоба, степена

³⁹ Информационо ратовање је термин који су увели америчко Министарство одбране и Здружени генералштаб, а дефинише се као „низ акција предузетих у току конфликта, а у циљу остваривања информационе превласти над противником.“ (*FM-105*, Department of the Army, Washington, DC, 1993; *FM-106*, *исто*, 1996).

⁴⁰ Szafranski R., *When waves collide*, Essay contest on the Revolution in Military Affairs, Joint Force Quarterly, 1995

⁴¹ Вулетић, Д., Информационо ратовање у савременом сукобу – магистарска теза, ВА, Београд, 2005, стр. 35.

⁴² „Информациона операција представља скуп координираних активности ради деловања на процес доношења одлуке непријатеља. Задатак операције је испуњење војних и политичких циљева деловањем на информације, информационе процесе и системе непријатеља и осталих страна помоћу истовремене заштите сопствених и пријатељских информација, информационих процеса и система.“ (*Доктрина операција Војске Србије*, Медија центар „Одбрана“, 2012, стр. 36).

⁴³ *Joint Vision 2020*, Director for Strategic Plans and Policy, J5: Strategy Division, US Government printing office, Washington DC, June 2000, www.dtic.mil/jv2020/jv2020.doc.

⁴⁴ „Разликују се по организацији, циљевима и начину испољавања утицаја. С обзиром на то, снаге у зони операције су регуларне и нерегуларне.“ (*Доктрина операција Војске Србије*, Медија центар „Одбрана“, Београд, 2012, стр. 17-18).

ратних страдања становништва, непоштовања правних норми и обичаја рата стра-на у сукобу, засићености ратом и стања борбеног морала и војничке традиције. У односу на остале димензије оперативног окружења утиче на надмоћност у сукобу и остварење циљева, омогућава иницијативу и предност, правовременост и поступност употребе снага.

Истовремено, војна димензија је сублимат или непосредни исказ политичке, економске, технолошке и информационе димензије и, као таква, директно је од њих зависна. Употреба војске у остваривању националних интереса у сукобу само је један од потребних услова, који без комплексне и усаглашене активности и утицаја свих димензија не може довести до жељеног крајњег стања. У разматрању утицаја војне димензије у оперативном окружењу, неопходно је сагледати њену интеракцију са осталим димензијама. Политичком димензијом одређују се програмска усмерења (стратегije и доктрине) и законодавни оквир одбрамбене и војне делатности (организовање и припрема одбране, систем одбране, обавезе носилаца активности). У интеракцији са политичком, војна димензија добија сврху, одређују се циљеви националне и мултинационалне безбедности и одбране, који се у даљој интеракцији са економском даље формулишу и одређују како употребити националне ресурсе за остваривање прокламованих циљева у сукобу. Економска димензија одређује и опредељује економске претпоставке за функционисање система одбране (буџет и финансије) и доступност ресурса одбране. Технолошка димензија одређује материјално-техничке околности, пре свега наоружање и опрему, примену технолошких достигнућа и одбрамбене технологије у контексту војне димензије. Доступност и масовна примена софистициране технологије уводи нас у еру електронског и информационог ратовања, уз примену прецизног, разорног и великодометног наоружања. Ова чињеница променила је констатацију о успеху војне операције.

Информациона димензија остварује двоструки утицај према војној димензији. Војна делатност одвија се унутар одређеног информационог амбијента, који је ван контроле војних снага. Информациони домен је покретачка снага појединаца, организација и система који раде на прикупљању, приказу и сортирању података, а кључни садржај информационог окружења чине информације. Информациона димензија оперативног окружења обухвата све актере (сопствене снаге, снаге непријатеља и пријатељске снаге) који се баве прикупљањем, обрађивањем и класификовањем података. Варљив карактер информационог окружења у интеракцији са војном димензијом доводи до обмањивања или дезинформисања. Чиниоци војне димензије својим деловањем у информационом окружењу треба да обезбеде информациону превласт или информациону надмоћност, односно да стање неуравнотежености у информационом домену окрену у своју корист.

Други значајан утицај информационе димензије у интеракцији са војном треба посматрати са аспекта значаја информације. Информације⁴⁵, као чинилац операције, неопходне су за процес командовања, на свим нивоима. Успешно командовање

⁴⁵ Информација (лат. *inforamtio*) – поучавање, упућивање, упутство, обавештавање, обавештење, распитивање, обавештеност, обавештење, обавест, извештај, извешће, судско извиђање, истрага. (М. Вуја-клија, Лексикон страних речи и израза, Београд, Просвета, 1961, стр. 353).

у операцијама смањује неизвесност, омогућава уштеду материјалних ресурса и рационално ангажовање људства. Често су извори информација, као и начин њиховог прикупљања, склони изобличењу и обмањивању. Да би се информације могле користити у процесу одлучивања треба да буду тачне, правовремене, употребљиве, потпуне, прецизне и поуздане.⁴⁶

Успешност команде (штаба) у планирању и извођењу операција умногоме зависи од тога како се одвија процес управљања информацијама. Управљање информацијама представља процес израде релевантних информација, које се правом лицу достављају у право време и у форми која је употребљива за побољшање познавања ситуације и за одлучивање. Неблаговремена или неупотребљива информација има исти ефекат као да та информација и не постоји, јер због закаснелости не утиче на одлучивање. Непотпуна или непрецизна информација боља је од никакве. Иако није савршена, она доприноси схватању ситуације и може помоћи у одлучивању. Нетачна информација испољава лош утицај, гора је од никакве, јер успорава и скреће пажњу и води ка лошој одлуци.

Узимајући у обзир разматрања војне димензије, особине и утицаје интеракције са другим димензијама оперативног окружења, значај информација за војну делатност, као и чињенице у вези са испољавањем сајбер претњи (сајбер ратовање и сајбер тероризам) могу се извући следеће премисе:

- испољавање сајбер претњи утиче на остварење циљева војне димензије;
- чиниоци војне димензије могу бити циљ, актери и носиоци сајбер претњи;
- успешно испољавање претњи у сајбер простору у контексту војне димензије појачава ефекат конвенционалних дејстава и омогућава информациону надмоћност.

Позната искуства из савремених сукоба указују на то да су све активности у рату непосредно или посредно подржаване активностима у сајбер простору. Широко је спектар коришћења сајбер простора у војне сврхе: као медијско средство за публикавање пропагандних садржаја, као начин комуникације, као циљ и као средство.

У току агресије НАТО-а на СР Југославију званични сајтови америчких и НАТО држава свакодневно су „бомбардовани” великим бројем електронских порука ентитета (корисника интернета) широм света, који су били отворено против агресије на СРЈ. Таква активност проузроковала је блокаду функционисања нападнутих сајтова у дужем периоду. Сукоби у Украјини (припајање Крима Русији, грађански рат и сукоб зараћених страна, активности Русије и осталих заинтересованих страна: САД, Немачке, Кине) доминантно су праћени активностима у сајбер простору, уз коришћење свих метода сајбер ратовања. Имајући у виду значај војне делатности и достигнути степен технолошког развоја, може се закључити да војна димензија оперативног окружења испољава пресудан утицај на испољавање сајбер претњи.

⁴⁶ Тачност је обележје информације да одсликава стварну ситуацију, односно, она је чињеница. Правовременост је карактеристика информације да говори о догађајима који су актуелни. Употребљивост информације подразумева да је она лако схватљива и да је приказана у таквој форми да се може разумети њен смисао. Потпуност информације подразумева да је она сачињена од свих потребних компоненти. Прецизност информације подразумева детаље, односно нивое детаља које садржи (превише или премало детаља чине информацију непрецизном). Поузданост информације подразумева да је веродостојна, оригинална и да није изобличена.

Закључак

Комплексно оперативно окружење, преко својих димензија, испољава утицај на свеукупну војну делатност и директно утиче на оперативни оквир и ток операција. Из таквог окружења делују бројне претње које утичу на систем безбедности и на одбрамбене активности, а тиме и на ток операција. Претње које се испољавају у и из сајбер простора спадају међу најзначајније претње у савременом оперативном окружењу. Са војног аспекта најзначајније сајбер претње су сајбер тероризам и сајбер ратовање.

Сајбер претње делују непрекидно, у миру, ванредном и ратном стању. Посредно и непосредно утичу на све сфере оперативног окружења. Последице испољавања сајбер претњи могу бити погубне по снаге које припремају и изводе операције. Ток и исход операција војске, поред зависности од економских, политичких, научно-техничких и војних потенцијала снага у сукобу директно зависе и од правовременог и непрекидног снабдевања информацијама у реалном времену. Сајбер претње испољавају своје деловање директно према свим информационим ресурсима у оперативном окружењу. Примарни циљ испољавања сајбер претњи јесте остваривање информационе надмоћности, којом се стиче предност у односу на непријатеља, а командним структурама омогућава комплетнији преглед и приказ стања оперативног окружења и оперативног оквира, боља процена ситуације и доношење оптималних одлука у краћем интервалу.

Анализа односа димензија оперативног окружења и сајбер претњи које се из тог окружења испољавају, указује на то да је утицај различит и креће се у распону од пресудног, преко битног до занемарљивог. Применом историјско-компаративне, статистичке и методе анализе садржаја може се закључити да пресудан утицај на испољавање сајбер претњи имају технолошка, информациона и војна димензија оперативног окружења. Битан утицај испољавају политичка, економска, временска и социјална димензија оперативног окружења, док физичка димензија савременог оперативног окружења има занемарљив утицај на сајбер претње.

Установљени утицаји значајни су за даље поступке у раду команди и одвијању војне делатности. Посебан значај огледа се у правовременом предузимању мера на стварању безбедног информационог амбијента, односно на заштити информација и сопствених информационих и телекомуникационих система. Тиме се штите и сопствене снаге од губитака, са једне, и стварају предуслови за успех и остварење циља операције, са друге стране.

Литература

- [1] *Војна енциклопедија*, Књига 5, ВИЗ, Београд, 1973.
- [2] *Војни лексикон*, ВИЗ, Београд, 1981.
- [3] Вујаклија, М.: *Лексикон страних речи и израза*, Просвета, Београд, 1961.
- [4] *Доктрина Војске Србије*, Медија центар „Одбрана”, Београд, 2010.
- [5] *Доктрина операција Војске Србије*, Медија центар „Одбрана”, Београд, 2012.
- [6] Дракулић, М., Дракулић, Р.: *Сајбер криминал*, www.bos.org.yu/cepit/idrustvo/sk/cyberkriminal.pht
- [7] FM-105, *Air Force Doctrine Document "Information Operations"*, 1993.
- [8] FM-106, *Field Manual Headquarters*, Department of the Army, Washington, 1996.

- [9] Форца, Б.: *Војни фактор међународних односа и његов утицај на развој Војске Југославије*, докторска дисертација, Војна академија, Београд, 2003.
- [10] International Telecommunication Union. ICT Data and Statistics. <http://www.itu.int/ITU-D/ict/publications/idi/>, Приступано: 12. маја 2014.
- [11] Јовановић, Б.: *Увод у теорију војног руковођења*, ВИЗ, Београд, 1984.
- [12] Libicky, M.: *Cyberdeterrence and Cyberwar*, RAND Project AirForce, RAND Corporation, 2009.
- [13] Петровић, Б.: *Теорија система*, ФОН, Београд, 1998.
- [14] Szafranski R.: *When waves collide*, Essay contest on the Revolution in Military Affairs, Joint Force Quarterly, 1995.
- [15] *Стратегија националне безбедности Републике Србије*, Службени гласник РС број 88, 2009.
- [16] *Стратегија одбране Републике Србије*, Службени гласник РС, број 88/2009,
- [17] Stytz, M.: *Cyberwarfare Distributed Training*, Military Technology (MILTECH), 11, 2006.
- [18] Винер, Н.: *Кибернетика или управљање и комуникација код живихбића и машина*, Издавачко-информативни центар студената, Београд, 1972.
- [19] Вирилио, П.: *Информатичка бомба*, Светови, Нови Сад, 2000.
- [20] Вулетић, Д.: *Информационо ратовање у савременом сукобу*, магистарска теза, Војна академија, Београд, 2005.
- [21] Вулетић, Д.: *Одбрана од сајбер претњи*, Институт за стратегијска истраживања, Министарство одбране Републике Србије, Београд, 2011.
- [22] *Cyber Operations and Cyber Terrorism*, DCSINT Handbook No.1.02, 15, 2005.

ИМПУЛСНИ ЛАСЕРСКИ МЕРАЧ ДАЉИНЕ ЗА ВОЈНЕ ПРИМЕНЕ*

Душан Д. Јоксимовић**

Мегатренд универзитет, Факултет за пословне студије, Београд

Јанко М. Цвијановић

Економски институт, Београд

Небојша Ж. Ромчевић

Институт за физику, Београд

У уводном делу рада укратко су објашњени фактори оружане борбе и детаљније је описан технички фактор у оквиру којег значајно место заузима повећање ефикасности наоружања усавршавањем уређаја за нишањење, где ласерски мерач даљине има примену. Презентоване су неке карактеристике ласерског мерача даљине који је саставни део система за управљање ватром тенка М-84. Анализиран је основни концепт тог ласерског мерача даљине. Посебна пажња посвећена је анализи карактеристика предајног и пријемног дела. Анализиран је утицај промене напона напајања блескалице на број и енергију емитованих ласерских импулса. Такође, анализиран је и утицај температуре на генерисање ласерског зрака. Експериментално је одређен модул нормализоване трансфер функције пријемника и израчунат еквивалентни пропусни опсег пријемника. За задату вероватноћу детекције корисног сигнала и вероватноћу броја појављивања лажног сигнала израчунат је потребан минималан однос сигнал/шум пријемника, а нумеричком симулацијом израчунат је однос сигнал/шум пријемника за различите метеоролошке видљивости. Такође, анализиран је и утицај атмосфере на простирање емитованог ласерског зрачења. Перформансе анализираниог ласерског мерача даљине у потпуности задовољавају постављене стандарде. Потпуна експлоатација добијених резултата могућа је на бојишту, ако се перманентно прати метеоролошка ситуација и њено стање уважава у моменту примене на конкретном простору. Истовремено, могуће је и активно ометање противника употребом вештачких апарата за стварање димова.

Кључне речи: *фактори оружане борбе, усавршавање уређаја за нишањење, ласерски мерач даљине, предајник, пријемник, однос сигнал/шум, слабљење атмосфере, стварање димова*

* Овај рад публикује резултат истраживања на пројекту бр. III 45003 и пројекту бр. 179001 Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

** djoksimovic@megatrend.edu.rs

Место техничког фактора у оквиру фактора оружане борбе и правци његовог усавршавања

На ток и исход оружане борбе [5,6] утичу следећи фактори (сл. 1): људски ресурси, материјални ресурси, простор, време и информације. Фактори оружане борбе су међусобно зависни, повезани, условљени и детерминисани на нивоу сукобљених страна. У конкретним просторним и временским условима квалитет и квантитет људских и материјалних ресурса и информација су од пресудног утицаја на ток и исход оружане борбе.

Људски ресурси обухватају демографски потенцијал сукобљених страна који је способан и обучен за војно ангажовање. Они пресудно утичу на ток и исход оружане борбе. Људски живот је неприкосновена вредност у оружаном сукобу.

Материјални ресурси обухватају природне, привредне, финансијске, енергетске и информационе потенцијале сукобљених страна који се ангажују за војне потребе. Обезбеђивање материјалних ресурса за војне потребе има стратешки значај за реализацију мисија и задатака Војске Србије.

Простор обухвата копно, акваторију и ваздушни простор у којем се изводе операције и својом величином и квалитетом битно утиче на ток и исход оружане борбе. Умешно коришћење простора, уз његову правовремену припрему и уређење, омогућава успешно извођење борбених дејстава. Тенденције у извођењу оружане борбе указују на то да се операције војних снага изводе са изабраних основица, али без јасно дефинисаних обележја просторне координације и поделе на фронт, позадину и дубину.

Време се испољава као: историјски период, трајање, доба дана и године и метеоролошка појава. Оружану борбу карактерише убрзавање процеса и активности, због чега време постаје један од пресудних фактора оружане борбе.

Информације, као фактор оружане борбе, изражавају расположивост знањима и подацима потребним за успешно командовање на свим нивоима, чиме се смањује неизвесност у војној делатности. Квалитет и правовременост информација захтеви су које сваки ниво командовања настоји да обезбеди.

Слика 1 – Фактори оружане борбе

Неке земље у факторе сврставају и *финансије*. Имајући у виду тренутну економску ситуацију код нас и у свету и важност финансија у извођењу свих активности сматра се да је немогуће успешно организовање и извођење било које активности без обезбеђења овог фактора.

Утицај технологије на вођење рата и могући правци развоја у будућности

Војна техника има битан утицај на ток оружане борбе и рата у целини, а њена ефикасна употреба зависи од квалитета људства, стручних, психофизичких и других особина људи који се њиме служе, просторних и временских ограничења и постављених циљева у стратегији одбране. Отуда непосредна веза између војне технике и усвојене доктрине вођења оружане борбе.

Амерички социолози и теоретичари Елвин и Хајди Тофлер извели су теорију „три таласа рата”. Три таласа еволуције у сфери вођења рата јесу: аграрни – заснован на примитивним убојним средствима, индустријски и информатички талас.

У трећем таласу доминантну улогу имаће средства информационе технологије. Рат трећег таласа подразумева предузимање и извођење ратних дејстава употребом средстава и система оружја развијених на бази информационих технологија.

Са развојем и увођењем нових средстава ратне технике развија се нова стратегијска и доктринарна концепција, у које се уграђују достигнућа развоја нових војних технологија. Управо ова интеракција развоја, производње и увођења у наоружање нових средстава ратне технике – СРТ, с једне, и развоја доктрине за њихову употребу, с друге стране, која је спровођена кроз вишегодишњи еволутивни процес, водила је ка квалитативној промени у стратегији и ратној доктрини САД и неких других земаља.

Буран развој науке, технике и технологије отвориће могућности развоја новог оружја и модернизацију постојећег. На којој оријентацији ће бити тежиште зависиће од више фактора од којих су најважнији економски ниво развоја и усвојена политика на државном нивоу. Могу се издвојити четири правца:

- развој информационих технологија,
- развој космичких технологија,
- усавршавање оружја за масовно уништавање и
- повећање ефикасности класичног наоружања.

Развој информационих технологија

Када се говори о оружјима информатичке технологије мисли се на класично и друго наоружање које има развијену информатичку компоненту. То су компоненте техничког фактора које су већ великим делом развијене и очекује се њихов још бржи развој. То су:

- прецизно навођење (ласерског, електрооптичког, инфрацрвеног, радарског, корелационог, даљиномерског, микроталасно-радиометарског, сателитског и другог навођења);
- аквизиција и препознавање циља у реалном времену, што ће бити једна од карактеристика будућег ратовања и услов за употребу прецизно навођене муниције и већег дела самонавођеног оружја;

– електронско ратовање, које намеће потребу развоја средстава и опреме за електронско извиђање, ометање и заштиту од ометања у реалном времену. И најмања предност у овом домену може донети велике предности на бојишту будућности и бити одлучујућа за коначан исход не само једне битке;

– командовање и управљање, које ће морати бити реализовано у реалном времену. Ако се претпостави могућност прикупљања, преноса, обраде и дистрибуције података и информација у реалном времену проблем би се свео на одлучивање;

– роботизација и аутоматизација.

Развој космичких технологија

Даљи развој ратне и војне технике вероватно ће бити пренет у космичка пространства. За сада се у категорију космичког оружја сврставају антисателити, антиракете, ласерско оружје, оружје на бази енергије усмереног зрачења и честица, радио-фреквенцијско оружје и космичка средства даљинске детекције.

Развој оружја за масовно уништавање

У другој половини 20. века оружје за масовно уништење је, углавном, било у функцији одвраћања и регистрована је спорадична употреба у неким локалним ратовима. На то је утицало низ фактора, поред осталог и техничка несавршеност овог оружја, посебно када је у питању његова примена на тактичком и оперативном нивоу. Један од проблема је и контрола ефеката овог оружја, с обзиром на велике могућности његовог повратног дејства. Не треба заобићи ни питање ефикасности неких оружја за масовно уништење с обзиром на њихову високу цену и начин употребе – просторни захват неравномерно распоређених циљева, при чему се већи део енергије нерационално троши на празан простор.

Повећање ефикасности класичног наоружања

У блиској будућности вероватно ће се побољшати квалитет класичног наоружања, повећањем ефикасности ватреног дејства. Захваљујући развоју информатичке технике, створиће се услови за поуздано погађање циљева и смањење утрошка муниције. Истовремено, биће нужно да се изнађу технички одговори на тактичке захтеве за даљи развој муниције за: 1) масовно гађање, јединично умањење, а просторно увећање ефикасности – касетни пројектили; 2) јединично гађање високе ефикасности – вођени и самонавођени пројектили; 3) уништавање приоритетних и неутралисање секундарних циљева и 4) блиску – непосредну борбу, као и за ону на већим растојањима. Сви ови правци подразумевају укључење ласера у разним варијантама.

Принцип мерења даљине ласерском импулсном методом

Принцип ласерског мерења даљине импулсном методом састоји се у генерисању и емитовању ласерског импулса у правцу објекта до којег се мери даљина, пријему одзивног сигнала и мерењу временског интервала између предаје и пријема ласерског импулса [1].

Претпостављајући да је брзина простирања ласерског зрачења кроз средину константна могуће је извршити мерење даљине на основу релације:

$$d = \frac{c \cdot t}{2}$$

где је:

c – брзина простирања ласерског зрачења (брзина светлости),

t – интервал између предаје и пријема ласерског импулса,

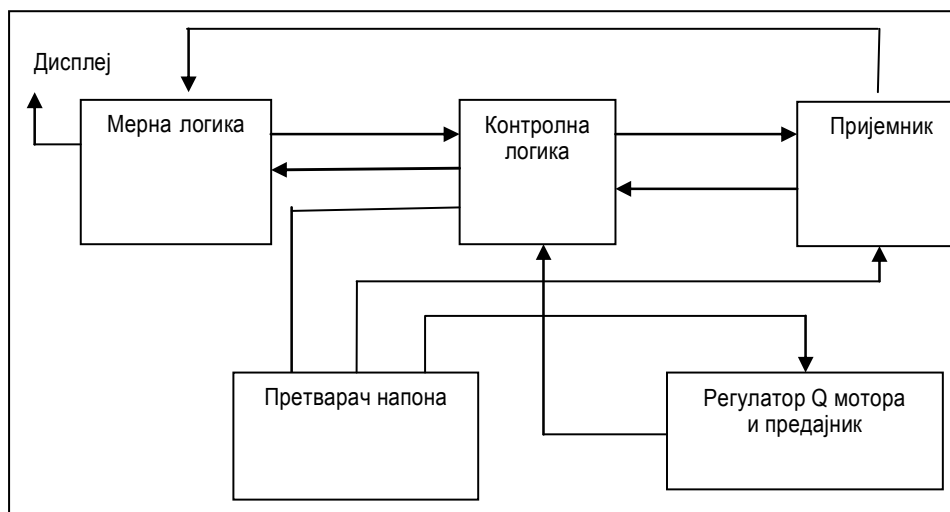
d – даљина до циља.

Основне карактеристике ласерског мерача даљине тенка М-84

Ласерски мерач даљине, који је саставни део система за управљање ватром (СУВ) тенка М-84, садржи:

- ласерски предајник,
- ласерски пријемник,
- мерач интервала између предаје и пријема ласерског импулса,
- део за електронски интерфејс између осталог дела СУВ-а и самог ласерског мерача (контролна логика),
- део за електронску регулацију кола за Q модулацију (регулатор Q мотора) и
- део за формирање одговарајућих извора напајања (претварач напона) [2].

Блок-дијаграм ласерског мерача даљине тенка М-84 приказан је на слици 2.

Слика 2 – Блок-шема ласерског мерача даљине тенка М-84

Основне карактеристике ласерског мерача даљине тенка М-84 наведене су у табели 1.

Табела 1 – Основне карактеристике ласерског мерача даљине тенка М-84

КАРАКТЕРИСТИКЕ	ВРЕДНОСТИ
Електричне карактеристике	
напон напајања	5V, 24V
струја потрошње	≤ 5A
Оптичке карактеристике	
таласна дужина ласерског зрачења	1,064μm
излазна енергија ласерског зрачења	≥ 45 mJ
излазна снага ласерског зрачења	≥ 2,25 MW
дивергенција ласерског зрачења	≤ 3,5 mrad
Остале карактеристике	
радна температура	-25°C до 55 °C
подручје мерења даљине	200m до 9995m
максимално одступање измерене даљине	10m
разлагање циљева по даљини	30m
максимална учестаност окидања	0,5Hz
максимално дозвољен број окидања	12 ok/min

Извор: [2]

Ласерски предајник

Да би ниво снаге рефлектованог сигнала био задовољавајући, неопходна је предаја излазног ласерског сигнала што веће снаге. За постизање високе прецизности мерења даљине потребни су кратки импулси, односно кратко време пораста импулса ласерског зрака. Време трајања импулса требало би да има вредност обрнуто пропорционалну ширини пропусног опсега пријемника, што спречава непотребан пораст шума.

За добијање импулса наносекундалног трајања примењена је метода механичке Q модулације, са ротирајућом призмом од 24000 об/мин.

Као активан елемент коришћен је Nd-YAG штапић димензије 5 × 50 mm. Оптичка и физичка својства Nd-YAG-а представљена су у табели 2.

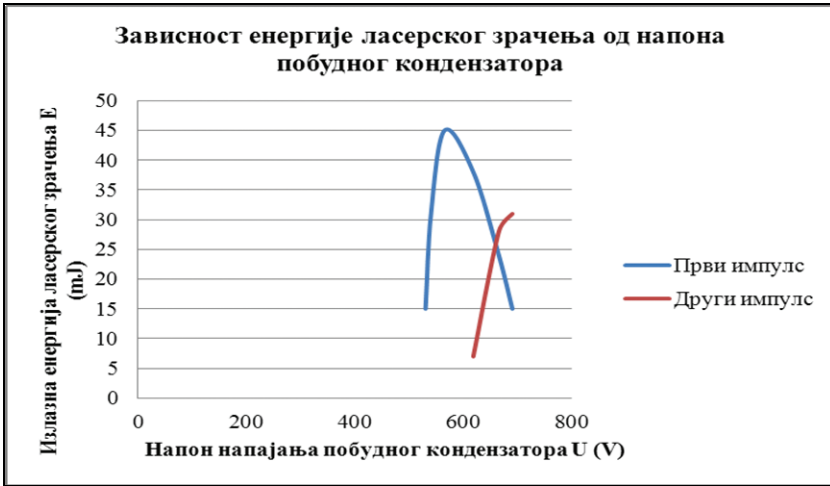
Табела 2 – Оптичка и физичка својства Nd-YAG-а

СВОЈСТВА Nd-YAG-а	ВРЕДНОСТИ
Хемијска формула	Nd:Y ₃ Al ₅ O ₁₂
Тежина %Nd	0,725%
Атома %Nd	1,0%
Nd атома/cm ³	1,38 ⁺ 10 ²⁰
Енергија фотона 1,06μm	1,86 ⁺ 10 ⁻¹⁹
Спектрална ширина прелаза	0,45nm
Средње време живота ласерског прелаза	550μm
Пресек за стимулисану емисију	σ ₂₁ =2,7-8,8 ⁺ 10 ⁻¹⁹ cm ²
Средње време живота за релаксациони прелаз	30ns
Индекс преламања	1,82 (на 1,0 μm)
Губици услед расејања	α ₀ =0,002 cm ⁻¹
Термална проводљивост	0,14W cm ⁻¹ K ⁻¹

Извор: [3]

Све оптичке компоненте анализираниог ласерског мерача даљине, као и крајеви ласерског штапића, пресвучени су антирефлексионим слојем коефицијента рефлексије $R \leq 0,002$. Трансмисивност излазног огледала је $T=0,7$. Блескалица којом се побуђује активни материјал је енергије од око 5 J, док је кондензатор за складиштење енергије (побудни кондензатор) капацитета 30 μ F. Заступљено је паралелно окидање блескалице.

У зависности од напона на кондензатору за складиштење енергије U, односно од побудне енергије, добијамо различит број ласерских импулса и њихову различиту енергију (слика 2).

Слика 3 – Зависност излазне енергије и броја ласерских импулса од напона напајања побудног кондензатора

Променом напона на кондензатору за побуду ласерског зрачења добија се низ различитих импулса. На тестираном ласерском даљиномеру (слика 2) види се да за напоне веће од 600 волти долази до појаве другог импулса. При још већим напонима дошло би до појаве и трећег ласерског импулса. За рад даљиномера најбољи је режим емитовања само једног ласерског импулса максималне енергије. У овом тестираном случају то је при напону од 565 волти на побудном кондензатору, при чему се израчи само један ласерски импулс енергије 45 mJ. Трајање овог импулса мерено на половини висине је 20ps, па је снага овог ласерског импулса 2,25 MW. Ови параметри су у одређеним границама променљиви за сваки ласерски даљиномер, па су у сваком појединачном случају потребна посебна подешавања напона. Напон побудног кондензатора може се мењати у границама од 450 до 900 волти и генерише се у делу претварач напона.

Тренутак појављивања ласерског зрака, а самим тим и оптимизација Q модулације, одређује се подешавањем броја обртаја Q мотора. Најповољнији тренутак појаве ласерског зрака је око 85 μ s после окидања блескалице, мерено од половине висине узлазног импулса блескалице.

Утицај температуре на генерисање ласерског зрака огледа се у следећем:

- за веће температуре потребно је више побудне енергије за почетак генерисања ласерског импулса,
- максимална енергија зрачења у једном импулсу расте са порастом температуре,
- енергија коју је потребно уложити да би предајник зрачио максималном енергијом у једном импулсу расте са температуром.

Енергија и број емитованих ласерских импулса веома зависе од температуре и напона побудног кондензатора [4]. Због те зависности неопходно је, приликом пројектовања, одлучити се за један од следећих режима рада предајника:

- предајник зрачи константном енергијом у захтеваном опсегу радних температура, и та енергија је одређена енергијом коју предајник постиже на минималној радној температури,
- предајник зрачи максимално могућом енергијом у захтеваном опсегу радних температура,
- предајник зрачи енергијом већом од неке унапред захтеване енергије у опсегу радних температура.

У ласерском мерачу даљине СУВ-а тенка М-84 примењен је последњи наведени режим рада предајника у којем предајник зрачи енергијом већом од неке унапред захтеване у опсегу радних температура.

Осим што генерише ласерски импулс усмерен ка мети до које се мери даљина, предајник преко оптичког кабла генерише сигнал који се преко контролне логике преноси мерној логици, која у том тренутку почиње мерење времена.

Ласерски пријемник

Оптички пријемници у оптоелектронским системима имају веома важну улогу у остваривању што квалитетнијег функционисања оптоелектронског примопредајног система.

На улазни део оптичког пријемника, који се састоји од фотодетектора, претпојачавача и појачавача, обично долазе слаби сигнали. Фотодетектор, претпојачавач и пријемни појачавач представљају изворе неколико врста шума, чија укупна вредност у односу на укупан сигнал може бити врло значајна. Гранична осетљивост пријемника представља минималну оптичку снагу, која на излазу појачавача доводи до односа сигнал/шум једнаког јединици. У полазним захтевима увек се инсистира да та оптичка снага има што мању вредност, а да би се то постигло мора се смањити ниво укупног шума на излазу пријемног појачавача.

Међу захтевима које мора да задовољи оптички пријемник најважнији су следећи:

- велика осетљивост у подручју таласних дужина на којима зрачи извор који се користи у систему,
- што мањи шум који оптички пријемник уноси у систем,
- довољно велика брзина одзива у односу на потребе система.

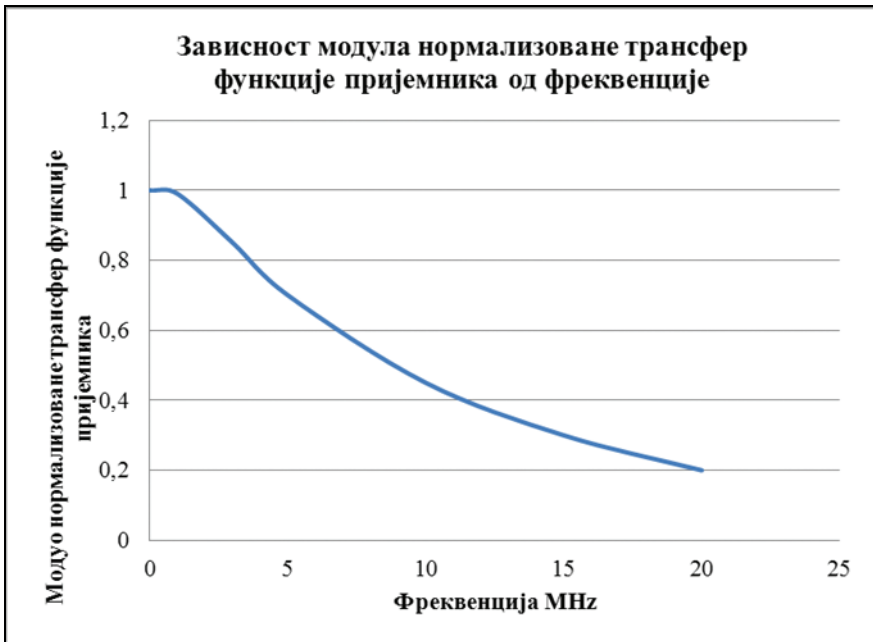
Пријемник ласерског мерача даљине СУВ-а тенка М-84 конципиран је на бази лавинске фотодиоде С30955Е као фотодетектора. Као претпојачавач користи се JFET 2N4416, а као појачавач за високе фреквенције употребљен је MC1590 са временском контролом појачања [2].

На излазу из појачавача налази се део који служи за подешавање прага детекције пријемника.

Улога ласерског пријемника је да детектује ласерски сигнал одбијен од мете и да пошаље сигнал мерној логици која ће тог тренутка да заустави мерење времена. Временска регулација појачања, као и праг детекције пријемника подешавају се помоћу одређених потенциометара.

Испред лавинске фотодиоде налази се филтер пропусник опсега учестаности од 20 nm око централне таласне дужине 1,064 μm , који онемогућава фотодиоди да реагује на друга непожељна зрачења и који смањује утицај позадинског зрачења на квалитет пријема.

Експериментално одређен модул нормализоване трансфер функције пријемника приказан је на слици 4.

Слика 4 – Нормализована трансфер функција пријемника

Трансфер функција пријемника $H_p(f)$ изузетно се добро може апроксимирати изразом

$$H_p(f) = \frac{1}{\frac{1}{R} + j2\pi fC}$$

за $RC=30$ ns,

одакле добијамо да пропусни опсег пријемника износи $B=8,3$ MHz. [2].

Појачање претпојачавача у опсегу до 1 MHz (опсег где је вредност модула нормализоване трансфер функције једнака јединици) јесте око 4,6 пута. Широкопојасни појачавач иза претпојачавача има пропусни опсег много већи од претпојачавача (35 MHz), па не утиче на деградацију пријема. Његово појачање је око 100 пута, па је укупно појачање нашег пријемника у опсегу где је модул трансфер функције пријемника једнак јединици, око 460 пута.

Напон напајања лавинске фотодиоде генерише се у делу претвараач напона, а његова температурна компензација врши се преко кола SG1524J помоћу одговарајућих потенциометара и компензационе диоде. Овај напон може се мењати у границама од 200 до 450 волти.

Утицај атмосфере на простирање ласерског зрачења Nd-YAG ласера таласне дужине 1,064 μm

Уопштено гледајући, приликом простирања ласерског зрачења кроз атмосферу долази до слабљења услед:

- апсорпције на молекулима водене паре и угљен-диоксида,
- апсорпције на честицама аеросола,
- расејања на молекулима,
- расејања на честицама аеросола,
- турбулентности атмосфере.

Сви ови процеси су независни и одвијају се независно. Укупно слабљење је врло сложена функција, како таласне дужине зрачења, тако и локалних атмосферских услова (температуре, влажности ваздуха, притиска, надморске висине, итд.). Турбулентна струјања условљавају третирање атмосфере као случајног медијума.

За таласну дужину Nd-YAG ласера (1,064 μm) најважнија компонента атмосферског слабљења је расејање на честицама аеросола. У аеросоле спадају магле, измаглице, облаци, талози, различити видови прашине и димова.

Магле и измаглице могу бити у виду капи и кристала, или њихове смесе. Димензије њихових честица могу бити од минимално 1 μm до десетине милиметара, при чему преовладава величина од 2 до 18 μm . Концентрација честица мења се од 0,5 до 800–900 у cm^3 .

Облаци се по микрофизичком саставу не разликују од магле, осим што код њих концентрација честица достиже неколико хиљада у cm^3 .

У талог се убрајају капи воде и кристали леда који падају на површину земље. Њихове димензије крећу се од 0,2 mm (ситна киша) до неколико центиметара (град).

За набројене типове аеросола, њихове основне карактеристике расподела честица по димензијама, хемијски састав и концентрација честица мењају се у доста широким границама. Важно је напоменути да су честице мањих димензија ефикасније за расејање таласне дужине на којој Nd-YAG емитује ласерски импулс (1,064 μm).

Несумњиво је да су основне карактеристике атмосферских аеросола веома променљиве. Ипак, могу се начинити неки уопштени закључци који, за одређивање слабљења ласерских импулса на различитим таласним дужинама, резултирају једном семиемпиријском формулом која повезује коефицијент аеросолног расејања α_{aer} и метеоролошку видљивост D_m [2], [5].

У овом случају слабљење ласерског зрачења услед расејања на честицама аеросола на дужини x (km) израчунава се по формули:

где је: $P(x) = P(0) \cdot e^{-\alpha_{\text{aer}} \cdot x}$

$$\alpha_{\text{aer}} = 3, \frac{91}{D_m} \cdot \left(0, \frac{55}{\lambda}\right)^{0,585 \cdot D_m^{\frac{1}{3}}}; \quad \alpha_{\text{aer}} \text{ u } \left(\frac{1}{\text{km}}\right), \quad \lambda \text{ u } (\mu\text{m}), \quad D_m \text{ u } (\text{km}) \quad (1)$$

Израчунавање потребног минималног односа сигнал/шум пријемника

За ласерски мерач даљине СУВ-а тенка М-84 захтевано је да:

- вероватноћа детекције корисног сигнала износи $P_{\text{KS}} = 0,99$,
- вероватноћа појављивања погрешног резултата мерења износи 0,01 (максимално је дозвољено једно погрешно мерење даљине од сто мерења).

Ако је максимална даљина до циља x_m (у нашем случају 10 km), онда у интервалу $\frac{2 \cdot x_m}{c}$ (c је брзина ласерског зрачења, односно брзина светлости) постоји $\frac{2 \cdot x_m}{c \cdot \Delta t}$ интер-

вала од по Δt секунди, где је Δt секунди време трајања ласерског импулса (у нашем случају 20 ns). Ако са P_{LS} обележимо вероватноћу појављивања лажног сигнала у временском интервалу Δt , онда вероватноћа погрешног резултата мерења износи $\frac{2 \cdot x_m}{c \cdot \Delta t} \cdot P_{\text{LS}}$. Како се захтева да она износи 0,01, онда за параметре анализираних

ласерског даљиномера добијамо да је $P_{\text{LS}} = 3 \cdot 10^{-6}$.

Према [6], за вероватноће $P_{\text{KS}} = 0,99$, $P_{\text{LS}} = 3 \cdot 10^{-6}$ и пропусни опсег пријемника $B = 8,3$ MHz, однос сигнал/шум мора минимално да износи 145, односно 21,6 dB.

Нумеричка симулациона провера односа сигнал/шум ласерског мерача даљине СУВ-а тенка М-84, у зависности од метеоролошке видљивости за цео опсег мерења даљине, урађена је по алгоритму у којем се даљина до циља задаје у циклусу са кораком од 200 m, а метеоролошка видљивост уноси интерактивно као параметар. За коефицијент рефлексије циља узета је вредност $\rho_c = 0,1$ и претпостављено ја да ласер зрачи нормално на циљ.

Израчунавање односа сигнал/шум извршено је по следећем алгоритму [2] [7]:

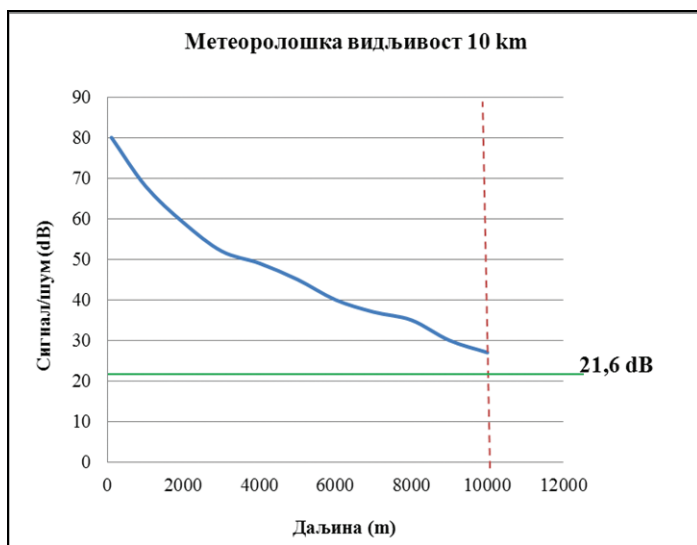
– у зависности од метеоролошке видљивости и даљине до циља израчунато је слабљење атмосфере;

– у зависности од коефицијента рефлексије циља, видног поља пријемника, пречника пријемног огледала и коефицијента трансмисије пријемне оптике израчуната је снага позадине и средња вредност струје позадине;

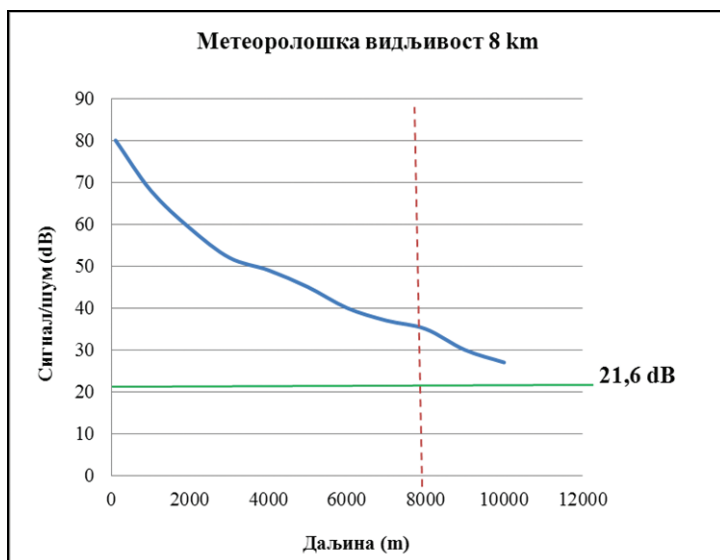
– у зависности од коефицијента трансмисије предајне оптике, коефицијента трансмисије заштитног филтра, излазне снаге ласера, угла између нормале површине мете и осе ласера, израчунати су корисна снага која долази на фотодиоду, средња вредност квадрата струје корисног сигнала и средња вредност струје корисног сигнала;

– у зависности од осетљивости, појачања, коефицијента јонизације фотодиоде, термичког шума фотодиоде, шума JFET претпојачавача и шума појачавача, израчунат је однос сигнал/шум пријемника.

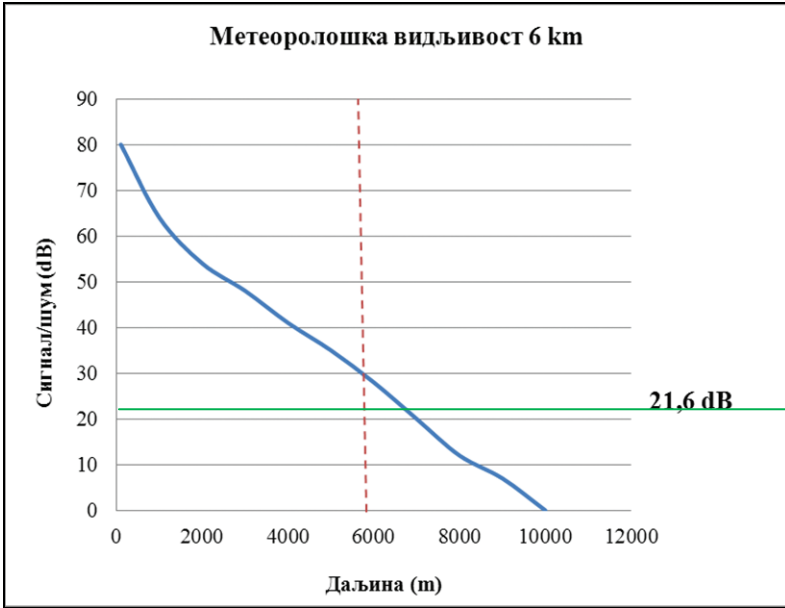
На сликама од 4 до 9 графички су приказани резултати нумеричког израчунавања односа сигнал/шум.

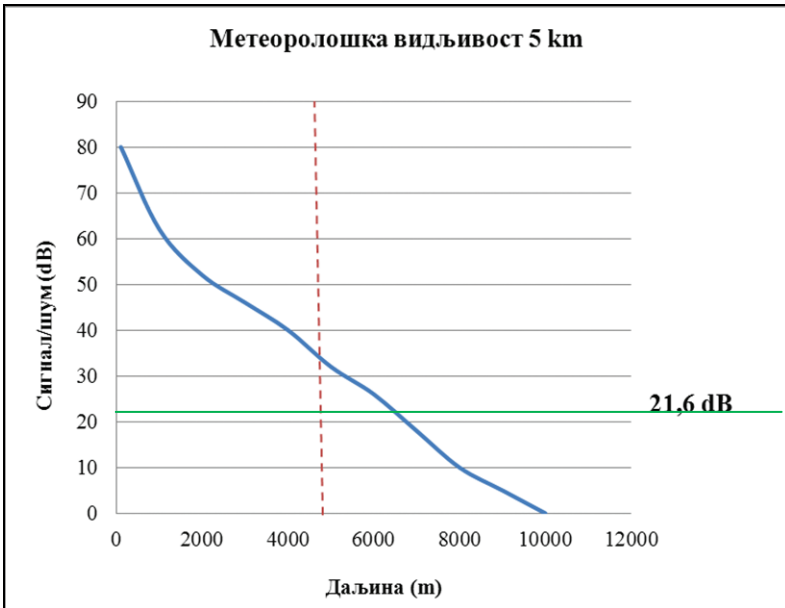
Слика 5 – Однос сигнал/шум за метеоролошку видљивост 10 km

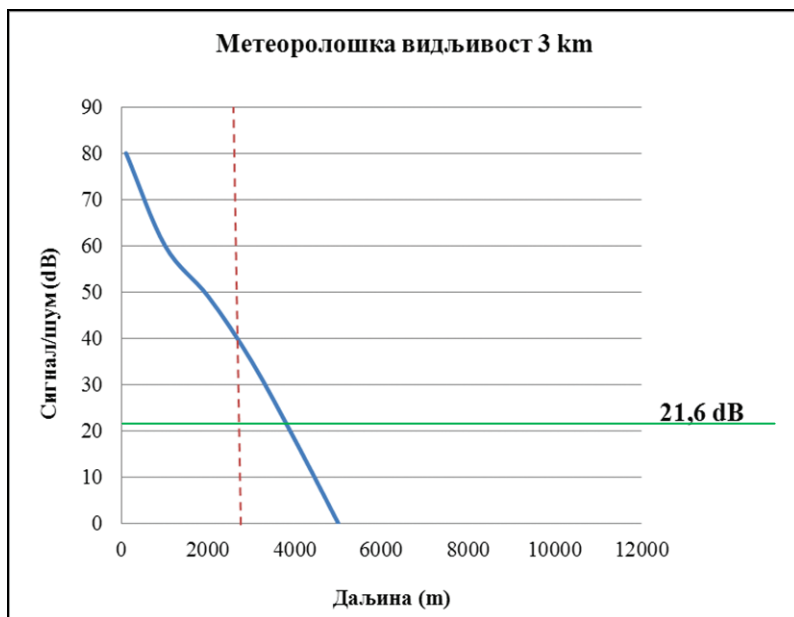
Слика 6 – Однос сигнал/шум за метеоролошку видљивост 8 km

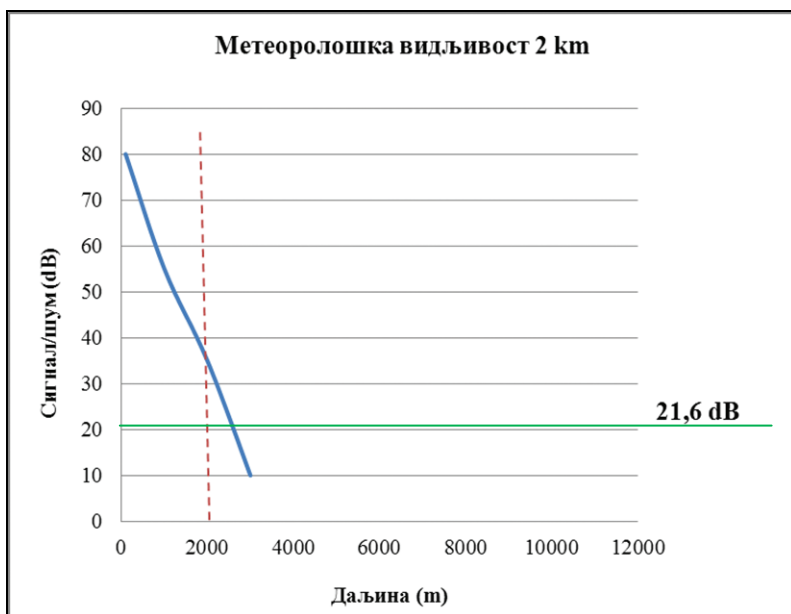
Слика 7 – Однос сигнал/шум за метеоролошку видљивост 6 km

Слика 8 – Однос сигнал/шум за метеоролошку видљивост 5 km

Слика 9 – Однос сигнал/шум за метеоролошку видљивост 3 km

Слика 10 – Однос сигнал/шум за метеоролошку видљивост 2 km

Са слика од 5 до 10 је очигледно да је за све метеоролошке видљивости однос сигнал/шум већи од минималног (21,6 dB) за даљине које су мање од метеоролошке видљивости, односно за оне даљине до којих има смисла мерити удаљеност циља, јер је циљ видљив.

Добијени резултати указују на неопходност увезивања оклопно-механизованих јединица са јединицама које располажу актуелном метеоролошком ситуацијом како би се ти резултати користили при одређивању даљине коришћењем ласера.

Развијени су системи ласерског оружја где се ласерски зраци усмеравају према циљу ради њиховог термичког уништења или оштећења. За ласерски зрак који се креће брзином светлости све мете су практично непокретне.

Истовремено, пружа се могућност ометања противника да ефикасно користи ласере, уколико се на актуелном делу фронта примењују оптички системи за расејавање и скретање ласерског снопа или задимљавање и на тај начин стварају аеросоли који онемогућавају тачно добијање резултата.

Закључак

Описивањем фактора оружане борбе и посебно техничког фактора указано је на значај примене ласера у повећању ефективности ватрених система.

У овом раду презентоване су неке карактеристике ласерског мерача даљине који је саставни део система за управљање ватром тенка М-84.

Најпре је презентован основни концепт мерења даљине импулсним ласером, као и концепт ласерског мерача даљине који се базира наNd-YAG штапићу као активном елементу у ласерском предајнику и на лавинској фотодиоди као фотодетектору у ласерском пријемнику.

Показан је утицај напона напајања блескалице на број и енергију емитованог ласерског зрачења. Констатовано је да се повећањем тог побудног напона напајања повећава и број емитованих импулса, што је нежељени ефекат. Најбољи режим рада предајника постиже се када се емитује само један ласерски импулс максималне енергије. За тестирани ласерски мерач даљине то се постиже при напону побуде од 565 волти. У сваком појединачном случају потребна су посебна подешавања тог напона. Напон побудног кондензатора може се мењати у границама од 450 до 900 волти.

Констатовано је да се утицај температуре на генерисање ласерског зрака манифестује тако да: за веће температуре потребно је више побудне енергије за почетак генерисања ласерског импулса; максимална енергија зрачења у једном импулсу расте са порастом температуре; енергија коју је потребно уложити да би предајник зрачио максималном енергијом у једном импулсу расте са температуром.

Експериментално је одређен модул нормализоване трансфер функције пријемника и израчунат еквивалентни пропусни опсег пријемника. За задату вероватноћу детекције корисног сигнала и вероватноћу броја појављивања лажног сигнала израчунат је потребан минималан однос сигнал/шум пријемника који износи 21,6 dB.

Нумеричка симулација је показала да је за све метеоролошке видљивости однос сигнал/шум већи од 21,6 dB за даљине које су мање од метеоролошке видљивости.

ности, односно за оне даљине до којих има смисла мерити удаљеност циља, јер је циљ видљив, чиме смо показали да пријем ласерског мерача даљине одговара постављеним захтевима у смислу вероватноће детекције корисног сигнала и вероватноће појављивања погрешног резултата.

Такође, анализиран је и утицај атмосфере на простирање емитованог ласерског зрачења. Константовано је да је за таласну дужину Nd-YAG ласера (1,064 μm) најважнија компонента атмосферског слабљења расејање на честицама аеросола. Наведена је и семиемпиријска формула помоћу које се израчунава слабљење ласерског зрачења таласне дужине T при проласку кроз атмосферу, у зависности од метеоролошке видљивости. Због тога је неопходно обезбедити метеоролошке податке који су актуелни у моменту употребе ласера.

Указано је на ширу могућност примене ласера, као и неопходност заштите од противничких ласера применом оптичких система за расејавање ласерског снопа или задимљавање.

Анализиране перформансе овог ласерског мерача даљине у потпуности задовољавају постављене стандарде.

Литература

- [1] Viremski, V. F., „Vojna laserska tehnika”, Vojnoizdavački novinski centar, Beograd, 1986.
- [2] Јоксимовић, Д., *Импулсни ласерски мерач даљине*, магистарски рад, Електротехнички факултет, Београд, 1996.
- [3] Koechner, W., *Solid-State Laser Engineering*, Springer Series in Optical Sciences, 2006.
- [4] Liebe, C. Ch., Abramovici, A., Bartman, R. K., Bunker, L. R., Chapsky, J., Chu, Ch.-Ch., Clouse, D., Dillon, J. W., Hausmann, B., Hemmati, H., Kornfeld, P. R., Kwa, C., Mobasser, S., Newell, M., Padgett, C., Roberts, W. T., Spiers, G., Warfield, Z., Wright, M. „Laser Radar for Spacecraft Guidance Applications”, Aerospace Conference, March 8-15, 2003, Proceedings, IEEE, 2003, Vol. 6.
- [5] Mučibabić, S., „Vreme kao činilac uslova u oružanoj borbi”, *Vojno delo*, br. 6, Beograd, 97-120, 1983.
- [6] Mučibabić, S., „Tehnologija i strategije sada i u budućnosti” Uvodno predavanje po pozivu, Naučni skup - Odbrambene tehnologije u funkciji mira, Vojna akademija, 2005.
- [7] Bahuguna, K. C., Prabhat Sharma, Vasana, N. S., Gaba, S. P., „Laser Range Sensors”, *Defence Science Journal*, Vol. 57, No. 6, November 2007, pp. 881-890.
- [8] *Laser Handbook*, Vol. 2, ed. By F. T. Arrecchi and F. O. Schulz-Dubois, North-Holland Publishing Co Amsterdam, 1972.
- [9] Nejad, S. M., Olyaei, S., „Low-Noise High-Accuracy TOF Laser Range Finder”, *American Journal of Applied Sciences* Vol. 5, No. 7, pp. 755-762, 2008.

СТАЊЕ ПОСЛОВНЕ КУЛТУРЕ
И КОМУНИКАЦИЈЕ У
РЕПУБЛИЦИ СРБИЈИ

Бојана Остојић и Игор Радошевић*
Универзитет „Унион – Никола Тесла“, Факултет за спорт

Потреба мерења организацијске културе произлази из њене важности за управљање људским ресурсима. Због транзиционе кризе људски ресурси наше привреде су дезинтегрисани и деградирани, па је њихов реструктурирање неопходно. Њихов нови развој и ново интегрисање у системским променама, несумњиво, требало би да буду покренути културним обрасцима организацијског понашања, другачијим од садашњих. У вези с тим, важна питања су: Који културни обрасци условљавају актуелно понашање запослених у предузећима? Који од тих образаца су организацијски функционални, а који дисфункционални? У којој мери запослени усвајају поједине културне обрасце организацијског понашања? Да ли међу маргинализованим обрасцима организацијског понашања постоје неки које би, у процесу реструктурирања људских ресурса, вредило актуализовати? У овом раду предочено је стање пословне комуникације и културе у Републици Србији.

Кључне речи: *култура, комуникација, Србија, људски ресурси, организацијско понашање*

Увод

Професор Миљојко Базић, председник Културно-едукативног центра Београд, који је врхунски стручњак за пословно комуницирање упозорава да је у Србији неопходно мењати дубоко укоренење лоше навике пословног комуницирања и понашања. Подаци истраживања на ову тему су алармантни. Око 83% испитаника оценило је ниво пословне комуникације као изузетно низак, а чак 85% је на питање да ли имате поверења у своје пословне партнере одговорило – негативно. Професор Базић каже: „На западу постоје правила у сфери пословне комуникације која се морају поштовати како би једна фирма стекла потребан ауторитет, изградио њен позитиван имиџ, а тиме и опстала што дуже на тржишту. Имао сам прилику да радим са најпознатијом словеначком агенцијом на пољу односа са јавношћу 'Телавитал' и то искуство ми је показало да Србија јако заостаје, не само за земљама Европске уније, већ и земљама бивше СФРЈ". Као пример може послужити податак да европске фирме издвајају годишње у просеку од

* Доц. др Игор Радошевић, igor.radosevic@fzs.edu.rs

3.000 до 5.000 евра по запосленом на образовање својих запослених. У Словенији се одавно кренуло са едукацијом запослених за пословно комуницирање. У последњих неколико година и у Хрватској се доста улаже у едукацију у сфери пословне комуникације. Србија је на том плану далеко од Хрватске. Све то показује да не схватамо тежину времена у којем живимо. Стручњаци кажу да је 21. век – век комуникације и како тежимо европским интеграцијама ми морамо да тежимо побољшању пословне комуникације. Морамо се суочити са чињеницама да је у српском пословном амбијенту наталожен примитивизам, некултура, а систем превара одомаћен и схвата се као основни предуслов за успех. На западу се каже да је истина основни модел комуницирања у пословном свету и да је пут истине најсигурнији пут до успеха. Све супротно томе је краткорочан подухват који може дати неку корист, али дугорочно гледано лаж носи велики ризик. Проблем већине људи у српском великом и малом бизнису јесте што сматрају да су најпапетнији, да све знају и да њима никаква едукација из области пословног комуницирања није потребна. То је велика грешка. Резултати истраживања на Западу говоре да су људи на вишим положајима чешће присутни на разним нивоима едукације из пословног комуницирања. Када се у Србији изводи едукација руководиоци, по правилу, шаљу запослене нижег ранга на семинаре, иако је едукација првенствено потребна њима. Да би успешно пословали у модерном окружењу неопходно је да знамо шта ћемо са информацијама које добијамо, како да се припремимо за пословни састанак (што се код нас или не ради или ради погрешно), како да се обучемо, као да се понашамо, како би оставили што повољнији утисак на пословног партнера. Примера ради, у Јапану су, осим факултета за пословно комуницирање, формиран и едукативни центри у којима се учи како се поздравља, хода, представља, осмехује, седи, рукује, облачи, клања итд. Треба се запитати да ли је јапанско чудо резултат случајности или добре припреме и озбиљног приступа послу? Професор Базић је уверен да постоје шансе да се кроз едукацију младих нараштаја на факултетима, као и људи који су већ у бизнису путем семинара, побољша квалитет пословне комуникације код нас и усагласи са методама западног света. Истиче да је, посебно за незапослене, битно да се науче ствари које су од суштинског значаја за добро представљање потенцијалном послодавцу. Као прво, како добро написати CV (Curriculum Vitae), јер се на основу њега у 80% случајева врши селекција кандидата и он је прва легитимација послодавцу, затим, како да се припремимо за разговор, како да се понашамо на том разговору, како обучемо, односно како што боље да оставимо први утисак. Професор Базић каже: „Знам да није могуће путем семинара едуковати све оне који имају потребу да савладају вештине пословног комуницирања. То ми је био мотив да напишем књигу 'Вештина комуницирања', за коју рецензенти, уважени професори факултета кажу да је врло сажета, јасна, практично применљива и као таква представља неку врсту практичног водича кроз свет пословне комуникације. Много је оних који су слушали моја предавања или читали књигу и након тога ми слали писма захвалности. Да би једна организација била изврсна, она мора да задовољи своје стејхолдере (појединце или групе који утичу, или могу имати неки утицај, на организацију). То задовољство произлази из оног што организација остварује, из начина на који то чини, и из онога што очекује да оствари у будућности”.

Циљ истраживања

Циљ наших истраживања јесте да укаже на значај лидера и значај управљања људским ресурсима, не само за функционисање једне организације већ и шире, као и на значај организационе културе за једну фирму.

Лидерство садржи визију, ентузијазам, љубав, поверење, страст, опсесију, употребу симбола, стварање хероја и још много других особина. Оно мора постојати на свим нивоима у организацији. Употреба и развој људских ресурса примарно је усмерен на реализацију циљева предузећа, али је немогуће остварити ефикасност и ефективност људи без узимања у обзир њихових интереса. Чињеница је да је задовољство људи послом и радном организацијом од кључног значаја за интересе предузећа схваћена одавно. Међу првима то су истицали психолози Абрахам Маслоу и Даглас МекГрегор, чија се имена помињу у свим варијантама теорије и праксе менаџмента људских ресурса.”

Друштвени циљ јесте да овај рад буде од практичне користи и да пружи алтернативна решења онима који се баве стратегијом управљања људских ресурса. Научни циљ рада јесте научна дескрипција и анализа свих елемената лидерства и стратегије како на најбољи начин успоставити кодекс пословне културе и комуникације у Републици Србији.

У овом раду постављено је још неколико циљева истраживања:

1. Утврђивање кључних фактора за квалитетан, ефикасан и успешан развој пословне културе и комуникације у српским фирмама, као и преузимање добрих модела из иностранства.

2. У практичном смислу циљ рада је давање предлога за побољшање рада свих установа.

Хипотезе истраживања

Имајући у виду да су људски ресурси највећи капитал сваке организације, генерална хипотеза овог истраживања је: могуће је утврдити факторе који утичу на људске потенцијале и менаџмент предузећа и на основу тога дефинисати предлоге за побољшање ефективности и повећање ефикасности установа у Србији.

Генералну хипотезу операцијализујемо преко следећих посебних хипотеза:

– Лидерство утиче на стратегијско управљање људским потенцијалима и постиже бољу и одрживу конкурентску предност.

– Организација мора да регрутује и селектира талентоване кадрове да би била ефикасна.

Методе истраживања

Узимајући у обзир специфичности проучаваног предмета истраживања коришћене су различите методе како би се задовољили основни методолошки захтеви – објективност, поузданост, општост и систематичност.

Истраживана су научно-теоријска сазнања, релевантна литература и савремена пословна пракса коришћењем метода: индукције, дедукције, анализе, синтезе, апстракције, генерализације, комплексног посматрања и анализе садржаја.

Научна истраживања у раду биће извршена уз примену следећих метода:

- аналитичко-синтетичке методе и методе анализе садржаја (за дефинисање активности људских потенцијала које ће се испитивати),
- експертне методе научног испитивања (анкета за сакупљање података),
- методе статистичке обраде података (факторска анализа на основу које ће се утврдити кључне активности људских потенцијала и лидера у образовању).

Пошто експериментални део истраживања обухвата запослене у одређеним фирмама, узорак ће чинити 300 запослених, различитог нивоа образовања из целе Србије.

Истраживање ћемо урадити путем тестова. Код запослених ће се утврдити разлике према полу, старости, стажу, по подели на руководиоце и раднике, и по хијерархији.

Људске вредности и смисао људског живота повезани су са тим језгром. Исто тако, најновија сазнања у области развоја људских вредности, развоја свести и функционисања људског мозга пружају нам драгоцене увиде и алате помоћу којих можемо да проникнемо у најважније покретаче људских активности и да их употребимо у позитивном смислу. Захваљујући томе, са доста великом поузданошћу можемо анализирати специфичне захтеве радних места и карактеристике појединаца који на њима раде.

Пословна култура и комуникација у Републици Србији

Потреба мерења организацијске културе произлази из њене важности за управљање људским ресурсима. Због транзиционе кризе људски ресурси наше привреде су дезинтегрисани и деградирани, па је њихово реструктурирање неопходно. Њихов нови развој и ново интегрисање у системским променама, несумњиво, требало би да буду покренути културним обрасцима организацијског понашања, другачијим од садашњих.

У вези с тим, важна питања су: Који културни обрасци условљавају актуелно понашање запослених у предузећима? Који од тих образаца су организацијски функционални, а који дисфункционални? У којој мери запослени усвајају поједине културне обрасце организацијског понашања? Да ли међу маргинализованим обрасцима организацијског понашања постоје неки које би, у процесу реструктурирања људских ресурса, вредело актуализовати?

Једно од свеобухватних и често коришћених појмовних одређења културу организације виде као „... модел основних претпоставки, вредности и норми које је одређена група развила и открила учећи како решавати проблеме екстерне адаптације и интерне интеграције и који делују довољно добро да би били пренети новим члановима организације као исправан начин мишљења и осећања у вези с тим проблемима.” Једно од једноставнијих појмовних одређења за појам културе организације наводи да „... обухвата све оно што детерминише људско понашање на послу када их неко не посматра.”

Према спроведеним анкетама у нашим предузећима, мало се пажње посвећује говорној култури, односно култури изражавања.

Према анкетама у београдским предузећима, од њих 20, само у четири су одговорили да академски и стручни језик треба ускладити са језиком који је потребан у пракси, а што укључује поштовање језичких стандарда, али и перманентно употпуњавање термилошких система. Већина је сматрала да је језик којим се служе разумљив људима који се баве истим послом, и стога га не треба прилагођавати.

Због таквог става долази до неразумевања. Наиме, језик као основно средство споразумевања представља врлину и ману модерног друштва. Према томе, у предузећима је све израженија отуђеност у комуникацији, због тога што се лидери не труде да их саговорник разуме.

Пословни разговор треба да буде јасан и концизан, што често није случај код домаћих предузетника, Бизнис језик није скуп утврђених, административних фраза; личност говорника даје му специфичан, посебан, јединствен стил. Научници препоручују избегавање туђица, страних ријечи и израза, што се у нашем пословању такође не поштује.

Професор Здравко Бијелић пише да се у развијеним економијама Запада сваки запослени додатно оспособљава најмање 40 часова годишње, а предузетници и менаџери 100 часова, што значи да најбољи лидери морају око 100 недеља у 40 година радног века да проведу на дошколовавању и допуњавању својих знања.

Пословно образовање и оспособљавање предузетника је надоградња менаџерске писмености. Данас у Србији огроман број предузетника и менаџера не поседује ни најелементарнија знања из области везаних за управљање пословањем, засновано на научним и стручним принципима.

Успех пословног разговора зависи од тога како ће он бити припремљен, чега многи наши предузетници нису свесни. Зато је припремање пословног разговора веома важно, тиме се пројектује ток и начини одвијања разговора. Прво питање које се поставља је: која је сврха пословног разговора и које све одлике ми желимо да усвојимо? Стратегија разговора одређена је темом разговора и мишљења се, у зависности од партнера и тренутних услова, мењају и прилагођавају. Неопходно је проучити стратегију пословног партнера, осмислити погодну атмосферу за разговор, припремити план информисања са могућим одговорима, као и питања за добијање и проверу информација, размотрити начин изражавања водитеља, припремити и алтернативне циљеве, варијанте. Организатор разговора, полазећи од одређених стратегија и циљева разговора, мора да одреди изворе информација (личност, публикације, службени подаци) и да организује прикупљање грађе. Подразумева се стручна компетентност. Међутим, код нас наилазимо на ситуацију да предузетници често не знају с ким имају пословни састанак, а при том још и касне.

Лидери морају извршити техничке припреме: одредити дан, датум, време (почетак и трајање), место; установити број учесника; одредити и посебно задужити сараднике за: дочек гостију, проверу апарата, просторије, обезбеђивање коришћења слободног времена; проверити да ли су позиви упућени благовремено; одредити записничара; на почетку подсетити учеснике на начин и време предвиђено за излагање; најкасније након три дана послати записник пословном партнеру.

Такође, међу испитаним предузећима утврдили смо да при пословном излагању у пословном разговору водитељ разговора, уводничар или говорник не води много рачуна о садржају свога излагања како би оно било – коректно, јасно и довољно функционално.

Култура пословног понашања и изглед су, у основи, саставни део пословног морала, али их је потребно издвојити као посебан елемент пословне културе. Позната је народна изрека: „лепа реч и гвоздена врата отвара”. Лепа реч у комуникацији може веома много да помогне, а при томе не кошта ништа. Све што је нападно, не-

природно, мрзовољно, споро, може да остави веома лош утисак на саговорника. Према томе, предузетници морају да имају став да су ту због корисника, тако да је љубазност на првом месту. Не би требало да само одговарају на питање, отпрате корисника и покажу му шта тражи, важно је да он види да је добро дошао.

Могући облици унапређења пословне културе и комуникације

Пре свега, домаћи предузетници морају да схвате примену технолошких иновација и уведу их у своје пословање. Интернет омогућује интеракцију свих учесника, запослених, клијената, добављача, инвеститора, медија, ... што посебно треба прихватити и користити у пословној комуникацији. Информациони токови могу бити омогућени и путем интернет портала, а интеракција омогућава изградњу пословних односа који воде ка лојалности запосленика, клијената, добављача, инвеститора. Међутим, за успешно стварање нових пословних идеја, стварање нових предузећа, вођења и управљања предузећем и одређеним деловима предузећа и пословним активностима, морају се поседовати знања и способности које није могуће развити и стећи без трајног учења. Поседовање предузетничких и менаџерских способности везано је за решавање проблема на предузетнички начин, предузетнички начин размишљања. Познавање метода и техника, управљање и вођење предузећем у условима интензивних и динамичних промена је најбитнији ресурс за раст и опстанак предузећа. Велики број предузећа у Србији нема ниједног запосленог, нити уговорено вођење пословних активности од стране неког квалификованог појединца или организације.

У својој књизи „Management challenges for the 21st century” Петер Друкер обрадио је и изазове менаџмента у 21. веку. Првенствено су обрађене нове парадигме менаџмента, које показују како ће се развити менаџмент у 21. веку. Од 1930. године менаџмент се темељи на два сета претпоставки у односу на реалност менаџмента, претпоставке у односу на дисциплину менаџмента (прве три претпоставке) и претпоставке у односу на праксу менаџмента (остале четири претпоставке).

Прва претпоставка јесте да је менаџмент бизнис менаџмент. Развој свих друштвених организација до данас показао је да је менаџмент специфичан и различит орган у било којој појединачно, али у свим организацијама друштва.

Друга претпоставка јесте да постоји, или да мора да постоји, једна једина права организациона структура. Сведоци смо да постоји велики број различитих организационих структура на различитим хијерархијским нивоима организација које имају ефективне резултате. За праву организацију менаџмент мора да научи да тражи и развија организацију која је у складу са задацима.

Трећа претпоставка јесте да постоји, или да мора да постоји, један једини начин да се управља људима. Међутим, у овом веку неће се управљати људима. Задатак је да их воде лидери, како би организација градила своју продуктивност на специфичним вештинама и знањима свакога човека.

Четврта претпоставка јесте да су технологија, тржиште и потрошачи дати и непроменљиви. Менаџмент ће морати у овом веку да све више буде заснован на то-

ме да технологија и тржиште не могу да буду основа за менаџмент политику. Утицај маркетинга на бизнис и сталне промене окружења допринеле су да основа за стратегију и политику менаџмента треба да буду вредности, ставови и одлуке потрошача о дистрибуцији њиховог расположивог дохотка.

Пета претпоставка јесте да је подручје менаџмента легално дефинисано. Она се заснива на претпоставци контроле и командовања у менаџменту. Тренд је да менаџмент, као дисциплина и пракса, све више треба да се базира на претпоставци да његово подручје није легално дефинисано. Менаџмент треба да буде операционалан и да обухвати целокупне процесе, као и да буде фокусиран на резултате и перформансе у целокупном економском ланцу.

Шеста претпоставка јесте да је менаџмент фокусиран на изнутра, на организацију. Али, резултати сваке организације, била она предузеће, црква, универзитет или болница, егзистирају само у спољашњем окружењу. Менаџмент постоји због користи које има организација на основу резултата. Он треба да стави у фокус претпостављене резултате и да организује да се предвиђени резултати и остваре. Треба да буде орган који ће да продукује резултате изван себе.

Седма претпоставка јесте да је економија дефинисана у националним границама и да је подручје менаџмента политички дефинисано. У данашње време националне границе су постале стеге бизниса. Практика менаџмента, и то не само у пословном смислу, све више треба да буде базирана на операцијама, а не на политици. И, коначно, нова менаџмент парадигма је да су подручје и одговорност менаџмента све што утиче на перформансе организације и њене резултате – било унутар или споља, било да је под контролом организације или тотално ван њене контроле.

Шта је одговор на ове реалности менаџмента? То је лидер промена, једини који ће преживети у периоду рапидних структурних промена.

Од лидера промена очекује се:

1. Понирање у будућност.
2. Проналажење и антиципирање промена.
3. Инкорпорирање промена.
4. Балансирање промена и континуитета.

Омиљена Друкерова тема за 21. век је тзв. учени радник, што је један од његових централних концепата. Дакле, у 20. веку највећи допринос менаџмента била је педесет пута повећана продуктивност обичног радника у производњи. Највећи допринос лидера у 21. веку треба да буде продуктивност ученог радника и учен радник. Најважнија вредност за компанију у прошлом веку била је производна опрема, а у овом је учени радник. Јасна је разлика између обичног радника и радника који је образован за посао који обавља, а следећи фактори детерминишу продуктивност ученог радника.

1. За продуктивност обичног радника питање је било: „Како треба да се уради посао?“, а за ученог радника треба да се питамо: „Шта је задатак?“

2. Продуктивност ученог радника треба да се наметне њему самом. Учени радник треба сам да управља собом. Он треба да има аутономију.

3. Континуирана иновација треба да буде део посла, задатак и одговорност ученог радника.

4. Учени рад захтева константно учење, и то у оба смера.

5. Продуктивност ученог радника не изражава се примарно квантитетом, већ квалитетом.

6. Продуктивност ученог радника захтева да се он не посматра као трошак, већ као вредност компаније. Потребно је да учени радник жели да ради за компанију у односу на све друге потенцијалне могућности.

Велика група учених радника обавља и учени и мануелни посао. Они су технолози – највећа и најбрже растућа група учених радника. У будућности ће конкурентска предност државе бити одређивана на основу успеха организације учених радника. То првенствено захтева да се редефинише сврха организације из корена; она више не сме да служи сврси задовољења легалног власника, већ и задовољења власника хуманог капитала, односно сваког ученог радника појединачно. То је захтев за демократску организацију и лидерску оријентацију компанија. Оно што ће бити посао државе у будућности јесте изградња образовног система чији циљ ће бити унапређење продуктивности учених радника. Учени радници, технолози, сусрећу се са драстично новим захтевима:

1. Треба да се питају: Ко сам ја? Шта су моје предности? Како ја радим? Људи мисле да знају у чему су добри. У ствари, истраживања показују да углавном знају у чему нису добри, али не и у чему су добри. Човек треба да сазна у чему је добар, да се концентрише на своје предности и да их унапређује. Предности и мане су дате. Међутим, како се изводе радни задаци, посебно они у којима је човек добар, такође је питање, јер људи имају резултате на основу тога како их изводе. То није да то и постоји начин како то може да се унапреди. Основа унапређења је учење. Човек, такође, треба да зна и које методе учења су му најподесније, да ли најбоље учи сам, уз ментора или у тиму. Учењем може нестати конфликт између човекових предности и начина како их изводи, али може доћи до конфликта између његових вредности и онога у чему је добар. Несумњиво, вредности треба да имају примат.

2. Треба да се питају: Где ја припадам? То је одлука коју људи треба да донесу што пре, ако је могуће и на почетку своје каријере. Ако се избор буде базирао на максимизирању одговора на горња три питања, онда и просечан човек може у организацији према којој има афинитета да постане изврстан перформер.

3. Треба да се питају: Шта сам ја допринео? То је ново питање у људској историји, јер су традиционално задаци били давани. Учени радници треба да се уче да се питају: шта треба да буде мој допринос? Ефективна акција се базира на три елемента, структурирана у три питања: шта ситуација захтева, како могу највише да допринесем мојим предностима, мојим начином рада и мојим вредностима, које резултате треба да достигнем да бих постигао разлику?

4. Треба да преузму одговорност за међуљудске односе. Врло мало људи ради самостално – велики уметници и научници, остали људи раде у организацији. Рад већине људи је ефективан кроз рад других људи. Да би неко управљао собом треба да преузме одговорност за људске односе. Првенствено треба да прихвати чињеницу да сви људи нису исти, али да су људска бића и да се према њима треба поставити као према себи самима (Не ради другима оно што не би волео да они раде теби, што је у пракси тако мало примењено). Затим, треба постићи ефективну комуникацију. Организације су испреплетане и повезане кроз посао разних индивидуа. Како дати свој највећи допринос, ако се рад базира на претпоставкама, ако

људи знају једни о другима мало, ако не знају основно: ко је у чему и колико добар, како ко воли да ради, које су им појединачне вредности и колико ко жели да допринесе резултату?

5. Треба да имају план за други део живота. Пензиони систем је настао у једно друго време са другачијим претпоставкама. Да се данас пројектује на тадашњим претпоставкама, у пензију би се ишло са 79 година. Не улазећи у економску тематику, тадашњи систем је прављен за обичне раднике, који су се заиста трошили током година и били биолошки зрели за пензију у шездесетим годинама живота. Али, учени радници постављају нову парадигму – они се не троше током свог радног века, напротив. Константно се обучавају за свој посао, тако да са годинама постају чак продуктивнији. Неминовност померања границе пензије убрзо ће схватити и сам законодавац. Учени радници треба да праве каријеру за други део свог живота, јер је вероватно да ће надживети своје организације већ за време радног века. На ту каријеру треба се спремати много пре него што дође време да се промена деси. Могућности су:

- започети другу, различиту каријеру;
- развијање паралелне каријере – други задатак у истој организацији;
- социјално предузетништво – исти задатак у другој организацији и то обично непрофитног сектора (за људе који су били необично успешни у првој каријери).

Закључак

Корпоративна култура подразумева визуелне константе радног простора, стил комуницирања, етичке норме унутар фирме, имиџ лидера, протокол, интерне међуљудске односе и комуникационе симболе и квалитет односа према циљним јавностима. Корпоративну културу идентификујемо кроз неколико важних аспеката живота фирме. Начин руковођења може бити аутократски и демократски, а кроз: квалитет односа руководства и запослених, систем информисања, систем награда и казни, као и личну културу запослених (моралност, дисциплина, рационалност). Понашање у друштвеном окружењу је, такође, битна одредница корпоративне културе. Оно се процењује кроз однос са циљним јавностима (грађани, пословни партнери, новинари, мас-медији, конкуренција, врста и динамика спонзорске активности).

Већ у првом делу рада могли смо закључити да вође уносе промене које доводе до веће продуктивности у предузећу, мотивишу људе тако да гледају на ствари из боље перспективе, чиме постижу већу продуктивност, а све те ствари утичу на продуктивност и гледају је као целину, али у нашој земљи овакав однос спречава неедукованост предузетника.

Велики лидери знају да је време у које предузимају акцију подједнако важно као и садржај акције и њен циљ. Свака акција за резултат може имати четири исхода, зависно од расположивих параметара:

- погрешна акција у погрешно време води у катастрофу,
- права акција у погрешно време изазива отпоре,
- погрешна акција у право време је грешка,
- права акција у право време доноси успех.

Разумевање ситуације и познавање редоследа потеза нису довољни да би успели у лидерству. За то је неопходан још један „састојак” – правовременост. Када лидери за добар потез изаберу најбољи тренутак, успех је просто неизбежан, јер тада сви фактори и ресурси делују заједно и кроз синергизам производе изванредан резултат.

Проналажење лидера у себи почиње са уверењем да у човеку постоје темељи на којима се може градити даље. Хас закључује да се вештина лидера може научити, да се лидери потпуно предају ономе што раде, да добро знају да слушају и комуницирају. Осим тога, можемо рећи да су лидери ђаци у послу којим се баве, у својој компанији и међу људима са којима раде. Лидери поседују ауторитет знања и од свих других су бољи у ономе што представља прави квалитет; они осећају јаку потребу да се докажу.

Не постоје рођени лидери, већ припрема, напоран рад и способност да се усклађују и комбинују ствари које другима изгледају хаотично – то су неки од квалитета који се уче, а који чине суштину лидерске вештине. Лидери се на рађају са креативним геном и посебним даром, нити су предодређени за велике успехе. Можемо закључити да вођа мора задобити поштовање и дивљење других, како следбеника, тако и себи равних.

Колико добра комуникација и познавање норми утиче на добро пословање говори познавање језика, националне културе, информације, а веома важно је и научити правила лидерства међу којима је на првом месту, према Герарду, љубазност и осмех на лицу.

За успешно пословање важно је, поред осталог, уочавати и назначене трендове и прилагођавати се изазовима друштва. То Србија тек треба да уочи и примени, јер осим тога аутори наводе да је за успешно пословање данас недовољна само привлачна и стилизована веб страница, а многа предузећа немају чак ни њу.

Учење лидерске вештине почиње када се човек потруди да разуме сам себе и да се разумно бори са фрустрацијама. Ако стави поклопац на свој бунар страсти, лидер ће имати снаге да претвори садашњост у успешнију и перспективнију будућност и унапреди кроз организациону културу начин и обим пословања.

Можемо се закључити да за успешно стварање пословних идеја, нових предузећа, вођења и управљања предузећем и одређеним деловима предузећа, морају се поседовати знања и способности која се морају научити.

Кандидатура Јими Картера за председника САД 1976. године била је типичан пример закона правог тренутка. Након рата у Вијетнаму и афере „Вотергејт” америчка јавност била је обесхрабрена и деморализована, „сита” професионалних политичара и скептична према свакоме ко је имао било какве везе са Вашингтоном. Ту прилику искористио је релативно анонимни гувернер из Џорџије Јими Картер, који је важио за потпуног аутсајдера, с обзиром на то да претходно није био члан конгреса, сената или државне администрације. На те примедбе Картер је одговорио следећим речима: „Оптужују ме да сам аутсајдер. Признајем кривицу. На несрећу људи који ме критикују, огромна већина Американаца су такође аутсајдери”. И, заиста, Јими Картер био је изабран за 39. председника САД. Закон правог тренутка је показао своју снагу.

Утврдили смо и колико на лидерство утиче пословна култура. Међутим, ниједна формула за успешно вођство не вреди у сваком времену. У свету који се непрестано мења потребно је константно учити. Закључили смо да лидери у Републици Србији морају тек научити да требају учити.

Лидери морају да развијају своје способности, да се носе са сложеном и промењивом пословном средином. Усавршавају се тако да постају необично способни за покретање организационе трансформације. Особе које прихватају ризике уче целог живота. Много више од осталих лидери терају себе да напусте зону удобности и пробају нове идеје. Људи који се труде да се развијају, да лакше прихватају промене, да развијају лидерске способности углавном покреће осећање да раде оно што је исправно за њих. Ипак, организациона култура наставља да живи ако се одаберу запослени који се уклапају у организацију и ако се социјализују нови запослени како би се прилагодили организационој култури.

Литература

- [1] Kotler, Dž.: *Leading change*, Harvard Business School Press, 1996.
- [2] Draker P., F.: *Efikan direktor*, Binoza press, Zagreb, 2001.
- [3] Champan, E., N.: *Vodstvo*, Mate, Zagreb, 2003.
- [4] Лончаревић, Р., Машић, Б., Ђорђевић – Бољановић, Ј.: *Менаџмент – принципи, концепти и процеси*, Универзитет Сингидунум, Београд, 2007.
- [5] Лончаревић, Р.: предавања на постипломским студијама смер Предузетништво информатичког друштва, 2004/2005.
- [6] Лончаревић, Р.: *Менаџмент*, друго издање, Београд, Факултет за туристички и хотелијерски менаџмент, Бања Лука, Економски факултет, 2006.
- [7] Chapman, E. N., O'Neil, S. L.: *Your Attitude is Shonjing: A Primer of Human Relations*, New York, Prentice Hall, 1999.
- [8] Х. Г. Хас, Лидер у сваком од нас, Привредни преглед, Београд, 1995.
- [9] Ерић, Д.: предавања на постипломским студијама, 2006.
- [19] Милисављевић, М.: *Лидерство у предузећима*, Чигоја штампа, Београд, 1999.
- [11] Certo, S. C.: *Modern Management – Diversity: Ethics and the Global Environment*, Allyn and Bacon, Boston, 1994.
- [12] Jright, N., Noe, P. M.: *Management of Organizations*, Irwin/McGraw-Hill, Boston 1996.
- [13] Јанићијевић, Н.: *Организациона култура*, Економски факултет, Београд и Улихес, Нови Сад, 1997.
- [14] Дракер, П.: *Мој поглед на менаџмент*, Адизес, Нови Сад, 2003.
- [15] Cameron: *Diagnosis and Changing Organizational Culture: based on Competing Values Framework*, Addison and Wesley, OD Series, Quinn, 1999.
- [16] Singapore Quality Award for Business Excellence, <http://www.spring.gov.sg/portal/products/awards>
- [17] Quest for excellence, South African Excellence Foundation, <http://ww.saef.co.za/asp>
- [18] Симић, В.: „Оскар квалитета – развој модела пословне изврности“, *Квалитет*, бр. 1-2, 1999, Београд
- [19] Јелић, М., Бошковић, Р.: „Модел изврности по ФЦЕ моделу“, *Квалитет*, бр. 3-4, 2004, Београд
- [20] Goleman, D.: *Emocionalna inteligencija u poslu*, Mozaik knjiga, Zagreb, 2000.

УЛОГА ИНТЕРНЕ КОМУНИКАЦИЈЕ У МОТИВИСАЊУ ЗАПОСЛЕНИХ

Слободан Панић

Народна Банка Србије

Марко Д. Андрејић и Витомир Станковић
Универзитет одбране у Београду, Војна академија

Промене које доноси глобализација намећу прилагођавање унутрашње организације у свим системима, независно од делатности и типа власништва. Основне карактеристике ових промена су: свеобухватност, дубина (деликатност) и драматична брзина. Свеобухватност, поред осталог, значи и значајне промене унутрашњих односа у организацији. Релативизира се улога лидера – појединца и визионара који „корача“ далеко испред свих, ослањајући се на властиту ингениозност и визионарску интуицију. Уместо тога, афирмише се улога лидера који је интегрисан у тим као „први међу једнакима“ и који кроз тзв. природно лидерство руководи тако што утиче на своје сараднике, уместо да намеће решења. Традиционални модели руковођења који се заснивају на крутој хијерархији, наређивању, одржавању сталних тензија и сл. постају контрапродуктивне. Пракса показује да одговор на изазове које доноси глобализација могу да дају једино тимови, али само под условом да су стручни и високомотивисани. У складу с тим, основне функције руководиоца постају: изградња поверења и мотивисање запослених. Да би одговорио тако сложеном задатку, руководиоца у 21. веку мора да поседује три особине: карактер, компетенције и способност вођења интерне комуникације. Бројни примери успешних организација широм света показују да се тежиште конкурентске борбе преноси на интерни маркетинг, с циљем да се стави у функцију најважнији ресурс сваке организације – запослени.

Централна фигура сваке организације и даље остаје руководиоца, али само под условом да према својим људима исказује поштовање, емпатију и отвореност за комуникацију. У непосредној комуникацији руководиоца треба да располаже способношћу да брзо реагује, али и да разликује битно од небитног и да прецизно комбинује оштрину и толеранцију, попуштање и одлучност. Да би појединац могао да мотивише друге људе потребно је да буде самомотивисан. Овај процес је реципрочан, што значи да док ради на подизању мотивације запослених, руководиоца подиже и властита мотивациони капацитет.

Квалитетна интерна комуникација и мотивисање запослених јесу начин да се унапреди организационо поверење и професионална присност, што директно утиче на: квалитет извршавања задатака, резултате, достизање циљева и испуњење мисије организације. На тај начин знатно се унапређују перформансе организације, без већег улагања до-

датних ресурса. Успешно пословно комуницирање у организацији подразумева доста искуства и знања у раду са људима, а пре свега: познавање закона мотивисања, препознавање демотивисаности, познавање механизма мотивисања појединца и тима и сврсисходну примену критике, како би и она постала мотивишућа.

Кључне речи: *руководилац, интерна комуникација, мотивисање, појединац, тим, демотивисаност*

Увод

„Менаџери, ваш примарни изазов данас може се сажети у једну реч – комуникација!”

American Management Association

Један од најважнијих задатак сваког менаџмента јесте мотивисање запослених. Успешност у његовој реализацији, пре свега, зависи од њихове умешности у вођењу интерне комуникације. Интерна комуникација није једини, али јесте један од најважнијих инструмената у мотивисању запослених. Улога интерне комуникације нарочито добија на значају у кризним временима, када је поверење на нивоу организације на ниском нивоу и када су знатно смањене могућности менаџмента да обезбеди адекватну материјалну стимулацију запослених (то се односи, пре свега, на јавни сектор).

Реч „мотивација” је један од најчешће коришћених израза у организацијама, али то не значи да се њено значење схвата на прави начин¹.

Менаџмент је потпуно свестан да сви велики успеси долазе искључиво од високомотивисаних појединаца или тимова, али нису сигурни шта треба да ураде да би то и постигли. Многи у том настојању често доносе одлуке и предузимају акције којима, чак, демотивишу своје запослене. Током школовања и стручног усавршавања менаџери углавном стичу специјалистичка знања везана за организацију и технологију обављања посла, а у послу се труде да држе корак са растућим изазовима које доносе глобализација, економска криза, нестабилности, невероватно брз развој технике и технологије и сл. У тој борби занемарују чињеницу да су организације које воде заправо састављене од људи и да је човек најважнији и једини креативан ресурс организације, како у организацијама које се претежно ослањају на мануелни рад, тако и у оним које се базирају на најмодернијој техници. Занемаривање ове истине објашњава три поразне чињенице за организације (пре свега за оне у јавном сектору): *прво* – већина организација само делимично користи властити потенцијал, *друго* – организације су много неспособније од људи који у њима раде и *треће* – између природе самих организација и природе људи који у њима раде постоји несклад који је све израженији.

¹ Институт за истраживање радне снаге из Лондона (*The Institute of Manpower Studies*) објавио је податак да је ово једна од шест најчешће употребљаваних речи у документима компанија. Једна обимна студија коју је 2000. године израдила агенција *Grassroots Group*, која је обухватила 500 од 1.000 највећих компанија у Б. Британији, открива да чак 95% њих сматра да њихови запослени нису адекватно мотивисани.

Људи који руководе другим људима треба да знају како да помогну појединцима да достигну властите циљеве, док раде на остварењу заједничких циљева. **Разумети шта је то што мотивише људе значи поседовати најмоћније оруђе за рад са људима.**

Реформа јавног сектора, потребе праксе, захтеви времена и савремени трендови захтевају да се интерној комуникацији и мотивисању запослених посвети већа пажња и да се унапреди постојеће стање. Тиме се, без већег улагања додатних ресурса, доприноси квалитетнијем извршавању задатака, остварењу резултата, достизању циљева и испуњењу мисије сваке организације. Квалитетна интерна комуникација и мотивисање запослених посебно су значајни у организацијама које извршавају задатке од општег државног интереса (војска, полиција и др.), будући да полове безбедности обављају у условима великих нестабилности, како на унутрашњем, тако и на глобалном нивоу.

Закони мотивисања

Сваки човек који руководи другим људима треба сваког дана себи да постави следећа питања: „Какав тип руководиоца ја желим да имам за шефа?” и „Да ли сам ја таква особа?” Да би неко био успешан у најважнијем послу који обавља као руководиоца, а то је мотивисање других, потребно је да се придржава неколико основних закона мотивисања:

1. Ако желите да мотивишете друге, морате најпре и сами бити мотивисани.

Зашто је ово правило бр. 1? Зато што мотивисани менаџери делују уз помоћ најјачег оружја – личним примером. Они су ентузијастички, граде поверење, шире позитивну енергију, воле да саопштавају добре вести, деле са тимом, напредују, брину о томе да и људи око њих напредују, поштују друге, долазе пре свих на посао, остварују резултате ... Не постоји пример да је немотивисан руководиоца успео да мотивише своје запослене, нарочито не на дужи рок.

2. За мотивисање је битно да постоји циљ („Човек може да пређе заиста велики пут, под условом да из вида никада не испушта циљ,” Фред Астер).

Мотивација је увек тежња ка будућности. Човек који нема циљ није окренут будућности, често мења оријентацију у деловању² и немогуће га је мотивисати. Ради ти нешто без циља води у безвољност, затим у незнање и депресивност или, пак, у огорченост и отворене конфликте у организацији. Колико пута смо чули коментаре типа: „Добро је, прође још један дан”, „Срећа па је данас петак”, „Мрзим понедељак”, „Живот је оно од петка до недеље, остало је трпљење” ...

3. Једном успостављена мотивација није вечна („Ако је неко мотивисан данас, не мора да значи да ће то бити и сутра.”).

Мотивисање треба схватити као процес. То није нешто што вас „дотакне” једном годишње. То није периодично сумирање резултата, годишње оцењивање запослених, повремени разговори или похвале. Дobar мотиватор разуме: шта његовог запосленог чини срећним или несрећним, како се осећа, зашто понекад реагује онако како реагује, шта га инспирише да ради више и боље, да ли проналази извор снаге

² Ко нема циљ, сваки пут му је добар.

и мотивацију у породици, да ли има проблеме који му троше енергију и концентрацију и сл. Људи се осећају демотивисано и када уоче несклад између субјективног осећања вредности и свог материјалног статуса и позиције у организацији, а посебно ако се тај несклад увећава.

4. За мотивацију је потребно одати признање („Људи желе признање више него било шта друго у животу.”).

Начини на које руководиоца може одати признање запосленом су бројни, а на њему је да пронађе најприкладнији: писмо захвалности, помињање имена запосленог и онога што је урадио на различитим скуповима, организовање избора за нај радника месеца, указивање другим запосленима на његов допринос и сл. Признање може бити и искрен комплимент. Одавањем признања руководиоца не само што указује на допринос појединца, већ демонстрира властите врлине – осећај за правду, лојалност, несебичност, осећај за тимски рад и сл. Златно правило при одавању признања гласи – нико од људи који су дали допринос не сме бити заборављен!

5. Учешће мотивише („Продајте своје идеје запосленим. Нека их доживе као своје, а не као наметнуте.”).

Правило које је много пута потврђено гласи: Када запослени осете да су део неког пројекта (партиципирање у одлучивању и ангажовање на оном делу пројекта где могу да дају највећи допринос), то снажно јача њихову мотивацију за рад и њихово самопоуздање. Нарочито је важно укључити запослене у раној фази пројекта, када се праве планови и дефинишу циљеви. Позивање запослених када ствари крену низбрдо они могу схватити као манипулацију и покушај да са њима поделите одговорност за неуспех. Ако успоставите наредбодавни стил и људи схвате да не уважавају њихово мишљење, осим што из њих извлачите минимум, можете очекивати и веће проблеме од неангажованости, а то су: лош квалитет рада и опхођења, негативна интерна и екстерна комуникација, деструкција, саботажа и сл.

6. Сазнање да напредујемо мотивише нас („Ништа не мотивише боље од сазнања да оно што радите иде у добром смеру.”).

Ово правило треба редовно користити у интерној комуникацији како би се одржао висок ниво мотивисаности запослених. Лоше вести демотивишу људе, али још више неизвесност и страх да би ствари могле бити још горе. У том смислу, организација треба да нађе начин да се избори са трачевима и гласинама, а то је могуће постићи једино информисањем запослених (за шта данас можемо користити предности савремених информационалних система³), под условом да је оно: благовремено, прецизно и да се односи на теме које су актуелне у том тренутку, тј. релевантне.

7. Изазов мотивише ако имамо шансе да победимо („Мудри руководиоци знају да рад сам по себи може бити јак мотиватор”).

Изазов је јак мотиватор и већина људи ће му се радо одазвати. Мудри руководиоци знају да рад сам по себи може бити мотиватор, под условом да у њему запослени проналази изазов, одговорност и осећај да раде нешто вредно. Посао је изазован када запосленом дајете задатак који он може да савлада. Пун ефекат постижете ако обезбедите адекватну награду за постигнуто или бар одате признање запосленом.

³ Информациони и комуникациони системи имају нарочит значај у неутралисању отпора организационим променама и у спречавању одржавања тренутног стања.

8. Свако има „мотивациони окидач“.

Сваки запослени има нешто што га нарочито мотивише, а да тога често није ни сам свестан. Један од најтежих задатака руководиоца јесте да пронађе шта је то што покреће запосленог да се нарочито ангажује. То подразумева да га третира као индивидуу⁴, са свим особеностима и специфичним квалитетима који га разликују од осталих чланова тима. Ако руководилац не успе у томе, запослени ће постати фрустриран због слабих резултата и имаће негативан однос према свему што га окружује (шефови, колеге, посао који ради, услови рада, клијенти и др), а суштина проблема заправо лежи у ниској мотивацији. Да би се људи мотивисали неопходно је познавати суштину и законитости људског понашања. Понашање људи је узроковано (потребом, очекивањем, побудом из система) усмерено (циљно оријентисано) и мотивисано, а на њега у великој мери утичу наслеђе (генетске, физичке и менталне особине, искуство и учење), средина у којој човек живи, ради и ствара (са њом је човек у интеракцији и она се донекле мења временом) и тренутни мотиви (настају као резултат унутрашњих процеса или као реакција човека на организационо окружење). Понашање људи може се предвидети, усмеравати, прилагођавати и мењати адекватним поступцима руководиоца који је успео да изгради са запосленим однос пуног поверења.

9. Осећај припадности групи мотивише („Што је група мања, то је већа мотивација, оданост и залагање појединца“).

Успешан мотиватор уме да искористи природну потребу људи да се удружују у групе и подстиче то код појединца. Ова потреба људи је подсвесна и израз је жеље да се осећају сигурно. Да би се појединац поистоветио са групом најважније је да познаје њену мисију и циљеве и да их прихвата. Група треба да има нека спољна обележја по којима се разликује од других група (име, заједничка обележја као што су: беџеви, роковници, оловке, неки одевни детаљ и сл). Када је група формирана, треба предузимати активности које јачају припадност групи (заједнички тренинзи, брифинзи, дружење у ванрадно време, спортска такмичења, заједнички излети, укључивање чланова породице у заједничке активности и сл.).

10. Разликујте мотивацију од манипулације („Човек који је натеран на нешто против своје воље и даље остаје при свом мишљењу“).

Навођење некога да уради нешто зато што он то жели јесте мотивација, а навођење некога да уради нешто зато што ти то желиш представља манипулацију. Мотивација води ка томе да запослени и менаџмент имају исте циљеве, да делују усклађено и међусобно се подстичу. Манипулација води у сумњу, губитак поверења, конфликте⁵, троши много енергије, ствара сталне тензије и води слабијем учинку. Запослени, пре или касније, схвате да су били изманипулисани и то води ка трајном губљењу поверења. Делује цинично када се менаџмент труди да запосли људе који су самомотивисани, а онда покушава да њима манипулише.

⁴ Руководилац треба да буди наду, да развија страст и оригиналност код својих подређених.

⁵ Конфликти су готово незаобилазни у свакодневном животу, као и на послу. Они се јављају због разлика у карактеру, личним особинама и, уопште, због тога што свако од нас има свој лични идентитет и другачији поглед на свет.

Како препознати демотивисаност

*„Темељ сваке мотивације је нада.
Ако убијете наду, све друго што радите биће узалудно.”*

Да би руководилац био у стању да препозна демотивисаност код својих запослених, треба да поседује емпатију, тј. способност да саосећа са другим људима. Ова особина се најбоље описује речима: „Стави се у положај друге особе” или „Посматрај ствари из њене перспективе”. Супротно понашање је заокупљеност собом и настојање да се по сваку цену остваре властити циљеви и намере. Егоцентричне особе никада не могу бити добри мотиватори. Имати саосећајност не значи да се увек слажемо са другим људима, већ разумевање разлога због којих нека особа ради то што ради. За руководиоца је од највеће важности да препозна демотивисаност код запослених и уклони њене узроке, јер ће у противном све друге активности и настојања имати слабији ефекат или ће резултати сасвим изостати.

Када су у питању људи, мудар руководилац размишља о свему, али се нарочито удубљује у оно у чему је препознао отпор. Он увек размишља унапред, никад „данас за данас”, већ „данас за сутра” и још даље у будућност. Опрезан руководилац је онај који увек оставља извесно време за промишљање, у складу са девизом: „Опрезном се ретко догађа несрећа, а пажљивом опасност.” Промишљање се не сме одлагати до тренутка када улазимо у проблем, већ се мора мислити унапред. Руководилац код запослених треба да створи утисак да ствари држи под контролом, а услов за то је планирање. Насупрот томе, решења из нужде и нервоза стварају код запослених велику несигурност. Рад са људима је изузетно деликатан и захтева пуну посвећеност руководиоца и емпатичност, никако рутину и површност.

1. Спољни знаци демотивисаности

Спољни изглед запосленог је сигуран знак који указује на то да је нека особа демотивисана (небрига о личној хигијени, одсутан израз лица, губитак смисла за хумор, огорченост, неуредна фризура, запуштена одећа⁶ и обућа и сл.). Временом, особа добија изглед болесног човека. У општу слику несрећне и деморалисане особе уклапа се и изглед радног места (затрпан радни сто, неуредна канцеларија, разбацан прибор или алат, неисправни уређаји које користи, несређена документација и сл.).

2. Недостатак самопоуздања

Природно је да људи имају мањак самопоуздања увек када раде нешто ново. Међутим, у нормалним околностима они то схватају као изазов и како пристижу резултати и уз подршку средине за оно што раде, расте и њихово самопоуздање. Лоши мотиватори су руководиоци који код запослених руше самопоуздање и наводе их да се преиспитују на начин: „Да ли сам довољно добар?”, „Нисам квалификован за то”, „То је превише за мене” и сл. Недостатак самопоуздања временом изазива пад самопоштовања, а један је од главних активатора стреса. Руководилац треба да помогне људима да промене навике и понашања која их спутавају и изазивају осећај несигурности и да им помогну да изграде став који подржава њихов пословни успех⁷.

⁶ Одело мења наш поглед на свет и то како тај свет гледа на нас.

⁷ „Успех се не мери позицијом коју сте стекли у животу, већ препрекама које сте савладали на том путу”. (Букер Т. Вашингтон).

3. Забринутост

Забринутост је осећај који се јавља код људи који страхују због следећих разлога: шта ће се догодити ако не успеју у неком покушају, због опасности да изгубе посао, због могућности да испадну смешни пред колегама и сл. Ако је овај осећај пренаглашен, појединац избегава да уради било шта или стално одлаже доношење одлука. Дobar мотиватор подстиче своје запослене да доносе одлуке и преузимају иницијативу и поделиће са њима ризик од могућих погрешних одлука. Он креира здраво окружење и такве организације имају далеко веће шансе за успех⁸ у свим областима.

4. Негативно мишљење („Када би људи знали тежину речи 'никад', никад је не би изговорили.”)

Негативно мишљење је један од најснажнијих демотиватора. Никада нећемо моћи израчунати колико је креативних идеја и потенцијалних успеха уништило негативно мишљење које долази из непосредног окружења. Негативна комуникација једна је од најштетнијих људских навика уопште. Унутар сваке организације негативан став само једне особе шири се као пожар и ускоро сви постају негативни према некој идеји или појединцу. Негативна комуникација је тим погубнија ако долази од особе која је руководилац.

Прва линија одбране од демотивације узроковане негативном комуникацијом јесте – проверити да ли је особа која износи своје мишљење компетентна да процењује и да ли су њене оцене веродостојне. Чак и тада треба бити опрезан. И највећи умови су правили катастрофалне грешке у процени (Едисон: „Звучни филм никада неће потиснути неми филм.” Лорд Халдеин, 1907: „Авион никада неће моћи да полети!”; Мари Самервил, 1948: „Телевизија неће потрајати – то је пламен који букне и нестане!” Осим тога, јавне личности су обично опрезне када треба да дају процене и радије су песимисти него оптимисти, јер тако мање ризикују да испадну нестручни.

5. Осећај – овде нема будућности!

Када запослени закључи да у организацији у којој ради нема никакве шансе да напредује у каријери или да добије бољи посао, то погубно утиче на његову мотивацију. Такав осећај најчешће стварају појаве као што су: непостојање јасних показатеља успешности (у складу са доприносом прокламованим циљевима организације), непостојање јасних критеријума за напредовање и расподелу, селективна примена закона, принципа и норми, непотизам, партократија, протекција и сл. У здравим организацијама управљање каријером запослених је објективно и транспарентно и омогућава (из угла запосленог) јасно сагледавање следеће везе: за ову меру залагања – то је мера напредовања. У капитализму је расподела централна категорија одлучивања и једина идеологија када је развој у питању.

Пошто већина организација из јавног сектора, нажалост, има проблема са мотивацијом запослених (у складу са шаљивом изреком: „радио не радио – свира ти радио”), руководиоцима преостаје да другим инструментима раде на повећању мотивације запослених (одавање признања за добро обављен посао, преношење одговорности, укључивање запослених у доношење одлука, пружање могућности за стручно усавршавање и сл. Усавршавање и тренинг увек морају бити из области које се могу применити у организацији).

⁸ Лично вођство – оно које долази изнутра, јесте основа сваког трајног успеха, али то је у данашње време реткост, јер општа друштвена клима је таква да је људима више стало до спољних потврда.

6. Не знам шта се догађа у мојој организацији.

Један од снажних демотиватора у организацији јесте тзв. канцеларијска политика (ширење гласина или трачарење). Ова појава карактеристична је за организације са ниским степеном поверења и један је од индикатора лоших међуљудских односа. Када руководиоци не информишу своје запослене о најважнијим питањима за њихов живот и рад, они их свесно усмеравају на алтернативне изворе. Информације које се добијају посредством канцеларијске политике су тенденциозне, нетачне, препуне полуинформација и усмерене на то да утичу на мисли, осећања, ставове и понашање других људи. Природна је потреба људи да знају шта се око њих дешава. Са друге стране, неизвесност је један од главних узрочника стреса. Сазнање да менаџмент одређене информације крије од својих запослених указује на постојање скривених циљева и намера, изазива подозрење и битно смањује мотивацију, али и поверење запослених у руководство.

7. Људи су награђени по томе ко су, а не како раде.

Овакво понашање менаџмента у сфери награђивања уско је повезано са демотиватором: „Овде нема будућности”. Ако су присутна оба демотиватора, то има погубан утицај на мотивацију запослених. Такмичење у остваривању резултата је јак мотиватор, али само уколико је такво понашање примећено и ако га менаџмент награди. У супротном, јавља се сумња, цинизам, неверица, губи се енергија и ствара општи утисак: „Шта год да урадим, неће бити довољно – расподела је унапред договорена и одређена.”

Мотивисање појединца

Када руководилац уочи да његов запослени има низак ниво комуникације са колегама, слабији учинак од очекиваног, није задовољан собом, има негативан став према свему што га окружује, само делимично користи властити потенцијал, не користи шансе које му се указују и сл. може бити сигуран да има радника који није мотивисан. Један број руководилаца избегава да уђе у дубљу анализу узрока демотивисаности, пре свега због страха да би се могло показати да су управо они разлог за такво стање. Међутим, све док постоје узроци који демотивишу запосленог он неће променити своје понашање, а временом ствари могу постати још горе. Осим тога, проблем демотивисаности није нешто што се решава само од себе.

Ако анализа узрока покаже да се не ради о менаџерском стилу, условима рада и другим факторима који су под његовом контролом, руководилац може да се фокусира на два основна питања мотивисања појединца: 1. откријте шта он заиста жели; 2. покажите му како то да добије.

1. Шта он заиста жели? („Многи људи заиста не знају шта желе и несрећни су зато што то нису добили”).

Најтеже је мотивисати појединца који не зна шта жели. Велики број младих, високообразованих људи су веома несигурни у погледу каријере и посла који би желели да раде. Неки запослени су фрустрирани док гледају како неки други људи напредују у каријери и пореде се са њима. Зато први корак који руководилац треба да направи ако жели мотивисаног појединца јесте да сазна како он размишља о свом месту и улози у организацији и о његовим плановима за будућност. Најбољи начин да то сазна је отворен разговор, под условом да може гарантовати дискрецију и уколико по-

стоји високо међусобно поверење. Важно је да се том приликом руководилац уздржи од наметања властитих ставова, јер то представља манипулацију. Постоје и алтернативни начини: праћење запосленог у дужем периоду, разговор са његовим колегама, пребацивање запосленог на ново радно место, промена радне средине и сл.

2. Како то да оствари ?

Када руководилац открије шта појединац жели, треба да му, кроз конкретну акцију, савете или предлоге, трасира пут до остварења циља. То не смеју бити уопштене фразе и празно охрабривање, већ дефинисање прецизног редоследа корака који треба да доведу до жељеног исхода (нпр. упућивање запосленог на даље школовање, усавршавање стручних знања, препоруке за напредовање и сл.). Запослени којима није пружена прилика за достизање властитих циљева су они који ће се определити за неангажованост или ће искористити прву прилику да напусте организацију. Једно од главних обележја нашег времена јесте висока флукуација радне снаге, а нежељене флукуације су један од највећих проблема са којим се суочавају организације у развијеним земљама, док се трошак који настаје због недовољне ангажованости људи на послу процењује на 250 до 350 милијарди долара годишње, само у Америци.

Може се десити да, и поред великог залагања руководиоца, запослени напусти организацију јер је пронашао бољи посао. Руководилац тада треба искрено да честита запосленом, свестан чињенице да је за његов добар трансфер, вероватно и сам заслужан. Тиме демонстрира зрелост и лојалност и шаље добру поруку другим запосленим.

Бити добар мотиватор је најважнији и најкомплекснији задатак сваког менаџера. Постоји неколико облика понашања које примењују руководиоци који су у томе успели:

Будите добар слушалац (*„Ако поделите са неким проблем, преполовили сте га, ако поделите радост, удвостручили сте је.“*).

Бити добар слушалац једно је од најважнијих правила мотивисања. Осим што на тај начин сазнаје како запослени размишља и шта га мотивише, руководилац показује поштовање, а то је веома јак мотиватор. Зато не треба да чуди да су најчешће особине које запослени истичу код руководиоца – мотиватора: отвореност за комуникацију, поштовање и емпатија.

– Будите поверљиви.

Поверљивост је особина која се нужно надовезује на претходни облик понашања. Запослени мора бити потпуно сигуран да ће његова тајна, након разговора са руководиоцем, и даље остати тајна. Такав однос гради међусобно поверење, запослени постаје искрен и отворен, а руководилац мотиватор вредан поштовања.

– „Ухватите” их када нешто добро ураде.

Већина руководилаца много чешће критикује запослене када погреше него што их хвале за добро обављен посао. То није добар пут када је мотивисање запослених у питању. То не значи да треба сасвим избацити критику, али се треба трудити да она буде исказана у одговарајућој форми (најбоље у форми објашњења). Никада не треба критиковати личне особине запосленог. Добар мотиватор намерно ће превидети неке грешке запосленог, али ће зато искористити сваку прилику да истакне и похвали добре потезе. То правило треба примењивати чак и када је допринос веома мали, јер ће он, сигурно, временом постати већи и значајнији.

– Укажите им поверење и охрабрите их. (*„Људи ће се издићи до нивоа поверења које њихов руководилац има у њих.“*).

Ако верујете да појединац нешто може и то му саопштите, онда ћете га, сигурно, мотивисати на већи учинак. Дobar мотиватор често користи изразе као што су: „Знам да ти то можеш”, „Видим да си добар у томе”, „То је твоја јача страна” и сл. При томе се труди да то чују и други запослени. Руководилац треба да буде оптимистичан, али и реалан, јер тиме демонстрира озбиљност.

– Поставите им изазове.

Питање самомотивације је, у великој мери, ствар личности. Неки људи су и у најранијим годинама веома мотивисани за највиша достигнућа, а другима је потребно да их неко покрене. Поставити изазове значи поставити пред запосленог достижне, али и стимулативне циљеве. Битно је да они буду увек позитивно интонирани. Негативне изазове типа: „Кладим се да не можеш”, „То је превише за тебе” и сл. треба врло опрезно користити, увек у шаљивом тону и под условом да је већ изграђено високо међусобно поверење. Негативан изазов, када је изречен у озбиљном тону, указује на неповерење, недостатак добре воље и потцењивачки однос руководиоца према запосленом. Нарочито је опасан ако у себи носи и увреду на рачун запосленог. Негативан изазов за запосленог значи да нема наде, а без ње нема ни мотивације.

– Одбаците сарказам.

Саркастичне и циничне коментаре дају руководиоци који мисле да је то адекватна замена за критику и да је то забавно. Ни једно ни друго није тачно. Овакво понашање не мотивише, изазива негативне емоције и презир и трајно нарушава међуљудске односе.

– Учините да запослени журе да поделе успех са вама.

Нека понашања која практикују руководиоци мотивишу запослене да им се обрате и да са њима поделе успех и радост. То су: искреност, лојалност, ентузијазам, заинтересованост, емпатија, алтруизам и сл. Оног часа када постане прва особа којој запослени жели да се похвали неким успехом у послу или приватном животу, руководиоца може да каже да је постао успешан⁹ мотиватор.

Мотивисање тима

Независно од тога о којој је области људских активности реч (посао, спорт, хуманитарни рад и сл), тимски рад обезбеђује много већи учинак [2] у поређењу са групним радом или радом појединца. За разлику од групе коју чине појединци који, сваки за себе, обављају неки посао, код тима постоји висок степен међузависности, стална интеракција и међусобна повезаност. Да би тим функционисао као складна целина и био способан за самомотивацију, потребно је обезбедити следеће предуслове:

– људи морају бити способни да обаве посао који им је поверен. То се односи, како на обученост и знање људи, тако и на природне предиспозиције (таленат, склоност, темперамент, карактер, интелигенција и сл). Такође је важно да, пре него

⁹ Код успешних људи структура личности је функционално усклађена, о чему сведоче: висока способност комуникације моторноперцептивне регије са средином, периферијски делови унутрашње личности, који такође доприносе тој комуникацији, а централни делови заједно са језгром личности „ја” довољно су заштићени од стресова. Успешна личност у својој средини ствара „атмосферу за постизање циља”. Она је интелигентнија и уз мањи утршак своје енергије савлађује тешкоће.

што неко дође на руководеће место, човек треба претходно да „испече занат” тј. да се истакне као извршилац;

– чланови тима морају бити у форми. Важан услов да тим буде у форми јесте да сви појединци унутар тима буду у форми. Кроз тренинге, програме за лично усавршавање и интерактивне радионице појединац стиче знања и вештине уз помоћ којих постаје користан члан тима и преузима свој део одговорности;

– не смеју претерати у раду. Код нас за то постоји израз – „прегоревање у раду.” Да би појединац дао максималан допринос у тиму, он мора да буде свестран. То значи: бавити се разноврсним пословима у току радног времена, имати довољно времена које ће посветити породици, имати времена за слободне активности, усавршавати се, имати времена за одмор и дружење и сл. Искуства успешних компанија показују да су такви појединци мање подложни стресу, лакше прихватају тимски рад, креативнији су, имају висок ниво енергије и посвећености, мање одсуствују по основу боловања, теже се одлучују да напусте организацију, имају бољи радни учинак, и коначно, имају знатно већи степен самомотивације;

– морају доживети успех. Чланови тима треба да поистовете свој лични успех са успехом тима и да им се једнако радују. Руководилац који жели да буде добар мотиватор уме да са својим тимом прослави сваки успех, али и да укаже на конкретан допринос сваког појединца;

– морају имати прави став. („Да би тим био успешан, најважније је да има природну самомотивацију”).

Чланови тима треба да доживљавају свој рад као нешто више од рада – као игру, надметање, прилику за доказивање и лични развој. На тај начин развија се позитиван однос према тиму и организацији уопште, што је најважнији корак у стварању осећања „организационе припадности” (спремност појединца да уради много више од оног што се од њега очекује). У супротном, ако рад схвате као „нужно зло” (труд за новац) покушаће да од себе дају минимум, тражиће више за себе, ангажоваће се тек толико колико је потребно да не би добили отказ и желеће да на свом радном месту проведу само онолико времена колико морају.

Важан услов за самомотивацију тима јесте позитивно окружење у којем он функционише. **Стварање позитивног тимског окружења** постиже се радом у неколико сегмената:

– позитивни радни услови. Људи треба да буду поносни на своје радно место. Радно окружење треба да буде функционално, удобно и чисто, а сви инсталирани уређаји треба да буду исправни. Запослене нарочито иритира када је опрема коју користе неисправна у дужем периоду, јер им то указује на небригу руководства за оно што раде и за њих лично;

– мисија организације. Дефинише је топ менаџмент, али је она намењена свим запосленим. Да би је људи прихватили, треба да буду упознати са њом и да деле њене вредности. Мисија треба да прожима све друге акте и активности и да буде део културе једне организације;

– култура приоритета. Уско је повезана са очекиваним понашањем запослених. Најважније начело менаџмента гласи: „Оно што награђујете, биће вам вишеструко враћено.” На мотивацију запослених нарочито утиче сазнање – шта је то што њихов руководилац награђује или санкционише. Од погрешног става руководиоца по

овом питању, много погубније за мотивацију је лицемерно понашање: руководилац награђује рад а не резултате, захтева од запослених штедњу док на другој страни толерише расипништво, подстиче људе да буду креативни а затим их кажњава када другачије мисле, захтева од запослених лојалност а не нуди сигурност запослења, јавно промовише тимски рад и заједништво, а у пракси сеје раздор међу запосленим, промовише искреност и отвореност у комуникацији а скрива информације и намере од запослених и сл.;

– заједнички циљ. Тим мора имати неки заједнички циљ, неки заједнички „разлог за борбу.“ Код дефинисања циља треба, свакако, имати у виду основно правило мотивације које гласи: „Ништа не мотивише тако добро као укључивање људи у дефинисање заједничких циљева и њихово стварно учешће у реализацији.“ Циљеви постављени на овај начин постају изазов и надахнуће, забавни су и стварају код тима осећај да је битан за организацију. Истовремено, код чланова тима јача осећај припадности и одговорност;

– одржавање високог нивоа енергије. Висок ниво енергије имају тимови који су запослени. Да би се одржао висок учинак и подстакли сви позитивни процеси унутар тима, менаџмент треба да се труди: прво, да тимови увек имају посла, друго, да активно и у континуитету раде на властитом побољшању (обука, тренинзи, стручне радионице, усавршавање и сл.);

– запамтите појединца. Тимови функционишу као међусобно зависан скуп, али су ипак састављени од појединаца. Сваки од њих очекује од руководиоца да се према њему односи праведно и с поштовањем и да препозна њихов лични допринос остварењу заједничког циља. Са друге стране, појединац мора да зна да се лојалност и поштовање заслужују, тј. нису природно право, нити се могу захтевати;

– тимски идентитет. Осећај припадности групи је јак мотиватор. Ради се о природном (условном) понашању и руководилац треба само додатно да подстакне идентификовање појединца са тимом;

– заједничко учешће у успеху. Успех тима је резултат доприноса свих чланова и зато им треба омогућити да га заједно прославе. Нико ко је учествовао не сме бити заборављен. Величање заједничког успеха јача тимски дух, гради осећај припадности, стимулише посвећеност и код чланова тима ствара уверење да је рад тима примећен и важан за организацију;

– позитиван тим. Позитиван тим је мотивисан тим, а услов за то је да се унутар тима негује позитивна комуникација. Појаве као што су: критизерство, трачарење, вређање, сарказам, формирање кланова, продубљивање подела унутар тима и сл. сигурно воде ка стварању непродуктивног тима. Довољан је само један негативан члан тима да читав тим постане негативан и демотивисан;

– дружење. Један од најбољих начина да се развије осећај припадности тиму јесте дружење његових чланова у ван радно време. Могућности за то су заиста велике: спорт, рекреација, културни садржаји, курсеви који се организују изван организације и сл. То је прилика да се људи боље упознају, што ће, свакако, олакшати њихов заједнички рад. Овде, међутим, треба избећи латентну опасност од претераног зближавања, што касније може да произведе опуштеност, мањак поштовања, превише лежерности према обавезама и сл. Зато током дружења треба сачувати одређену дистанцу и међусобно уважавање, јер се ипак не ради о класичном пријатељству већ о колегијалном односу.

Критика која мотивише

*„Тешко је наћи човека који боље ради када га критикујете,
него када га хвалите.”*

Charles Schwab

Када то изјави један од најуспешнијих индустријалаца у америчкој историји, он да му треба веровати. Постоје, међутим, ситуације када руководиоци, као најодговорнији за управљање организацијом и за остварење резултата, морају путем критике утицати на промену понашања својих запослених¹⁰. Критика, као и похвала, може бити јак мотиватор под условом да се придржавамо следећих принципа:

– Критика не сме бити повезана са личним симпатијама или анимозитетима.

Тачно је да су руководиоци ипак само људи и да имају различита осећања према запосленима, али их не смеју испољавати, нити она смеју бити разлог за критиковање или толерисање погрешног понашања.

– Критика не сме да уништава већ да гради.

Мотивишућа критика је израз бригае руководиоца за опстанак организације и будућност запослених. Зато методе које користи у расправи са запосленим морају бити конструктивне. Дobar мотиватор увек пре разговора поставља себи следећа питања: „Шта тачно желим да исправим?” „Шта је мој крајњи циљ и резултат?” „Какву реакцију могу да очекујем од запосленог после састанка?” и сл.

– Фокус критике треба да буде на томе како унапредити посао.

Дobar менаџер зна да скоро свако уме да открије туђу грешку. Међутим, потребно је много више памети да се пронађе начин како да нешто боље функционише.

– Критика није монолог.

Веома је важно двосмерно комуницирати са особом коју критикујете. Једна изрека каже: „Ако неког натерате на одређено понашање, он и даље остаје при свом ставу.” Да би руководилац трајно променио негативно понашање код запосленог потребно је, најпре, да га придобије као саговорника, а затим да му приближи свој начин размишљања (али да га не намеће).

– Никада не критикујте у стању беса.

Запослени некада раде ствари које могу да иритирају, могу да буду неодговорни или намерно крше одређена правила и норме понашања. Када је изнервиран, руководилац треба да избегава да критикује, јер ће његова реакција, врло вероватно, бити погрешна. Осим што не решавају основни проблем, неконтролисане изјаве само додатно срзавају међусобне односе и доводе до губитка поштовања, што је један од најозбиљнијих демотиватора. Један од облика таквог понашања је и тзв. „голубљи менаџмент”. Руководилац практикује да „на препад” критикује запосленог, обично повишеним тоном и у присуству других, а када каже све што је планирао одмах одлази не остављајући запосленом могућност да одговори.

¹⁰ Руководилац не треба да се жали како му је тешко, нити да за то криви своје запослене, а нарочито не сме да их оговара. Он треба да указује на могућности и путеве за унапређење стања. Такође, има право да од запослених тражи помоћ и да охрабрује комуникацију и слободно изношење мишљења, чак и када се оно битно разликује од званичног става и политике организације.

– Имајте храбрости да се суочите и разговарате са запосленим.

Руководиоци који не желе да отворено разговарају са запосленим о проблеми-ма који оптерећују њихове односе, демонстрирају недостатак лојалности, мањак самопоуздања и некомпетентност. Уместо да ти проблеми буду тема „у четири ока”, они обично постају нешто о чему по кулоарима расправља цела организација, што додатно нарушава односе.

– Пажљиво бирајте време.

Критиковање је за запосленог увек непријатно искуство. Зато руководилац треба да избегава ситуације у којима критика може имати више штете него користи – када запослени започиње неки важан посао, када је већ узбуђен због нечега, на самом крају радног времена, пред викенд или пред одлазак на годишњи одмор, када је погођен неким приватним проблемима и сл.

– Критикујте насамом, хвалите јавно.

Када руководилац критикује запосленог треба то да ради у условима потпуне дискреције. Присуство трећих лица наводи запосленог на одбранашки став, јер он у том тренутку не размишља о самом проблему већ о утиску који би о њему могли стећи остали присутни. У таквим околностима критику доживљавају као атак на личност.

– Похвалите добре стране.

Да би руководилац направио конструктивну атмосферу и стекао поверење запосленог, пре критике треба да направи осврт на оно што цени код запосленог и да истакне његове јаче стране. На тај начин он показује поштовање и демонстрира лојалност и објективност, што су битне претпоставке да критика буде правилно схваћена и да изазове жељену реакцију.

– Будите потпуно искрени.

Да би критика постигла жељени циљ, руководилац треба да говори истину и да, при томе, јасно комуницира, како би се спречило погрешно тумачење. Очекивања која износи морају бити реална, прецизна и стимулативна. Треба имати у виду да је запослени увек узбуђен када се нађе у прилици да буде критикован, па лако може погрешно да протумачи поруку коју му руководилац шаље.

– Док разговарате гледајте запосленог у очи.

Гледање у очи, као вид не вербалне комуникације, показатељ је позитивних намера и одраз самопоуздања. Скретање погледа смањује уверљивост изговорених речи, показује да је особа несигурна, да сумња у властите аргументе, а некад је и сигнал за постојање скривених циљева и намера.

– Никада не критикујте особу већ понашање.

Када запослени дође у организацију, он је већ формиран као личност. Покушај руководиоца да га мења примењујући критику као метод, једино може довести до губљења поверења. Нарочито су непримерене критике које се односе на физички изглед и важна животна начела.

– Поново „изградите” особу.

Добар мотиватор никада не губи из вида две ствари: прво – шта жели да оствари критиком; друго – сваки запослени поседује неке добре особине које треба сачувати. Такав руководилац помаже запосленом да, након критике, поново подигне самопоуздање, истичући његове добре стране и досадашња достигнућа. Критика се сматра успешном ако запослени на крају разговора закључи да је у његовом интересу да промени нешто у свом понашању, ако то заиста и уради и при том се добро осећа.

– Одредите датум за нови састанак

Пре завршетка састанка на којем руководилац критикује запосленог обавезно треба одредити датум следећег састанка када ће се анализирати шта је у међувремену урађено. То говори да је руководилац озбиљан у намери да проблем превазиђе, а запослени има додатни мотив да направи промену. Запослени то доживљава као прилику да презентује позитивне промене и поново стекне наклоност свог претпостављеног. Да би се избегло погрешно тумачење оног што је договорено (нарочито ако је рок за реализацију дужи), потребно је направити резиме састанка и извући закључке.

– Похвалите позитивне промене.

У складу са најважнијим начелом руковођења: „Оно што награђујете биће вам вишеструко враћено”, руководилац не сме да пропусти прилику да похвали позитивне промене које је запослени направио. Тиме демонстрира низ позитивних особина: поштовање, објективност, лојалност, добронамерност, посвећеност организацији и њеним циљевима и др.

Закључак

Мало је рећи да су људи најважнији ресурс. Они су сама суштина и „душа” сваке организације. Једна изрека каже: „Само здрав човек може да буде леп човек”. На исти начин, само она организација која је здрава изнутра може бити јака према окружењу. Здравље једне организације се, пре свега, мери по томе какво знање и пословне вештине поседују запослени, да ли су мотивисани и какву комуникацију имају са својим колегама и руководиоцима.

Суштина руковођења људима у организацији јесте проналажење суптилних начина за вршење утицаја на запослене, који ће изазвати најмање тензија и конфликта на релацији подређени – надређени, неусаглашености између производних снага и производних односа, несклада између остварених резултата рада и расподеле добити¹¹ и који ће обезбедити кохезију и одрживо функционисање система.

Поред низа других компетенција, у „постиндустријско време” руководилац мора да буде и вешт комуникатор. Способност у вођењу интерне комуникације показала се као кључна лидерска компетенција у 21. веку, јер је пресудна за мотивацију запослених, не захтева трошење додатних ресурса, а резултате даје у веома кратком року. Квалитетна интерна комуникација и мотивисање запослених нарочито су значајни у кризним временима, када су битно лимитирани други ресурси (пре свега мо-

¹¹ Још је Маркс говорио да са масом истовремено ангажованих радника расте и њихов отпор, а с њим нужно и притисак капитала ради свладавања тог отпора, што указује на то да постоји корелација између величине групе и интензитета потребе за руковођењем.

У различитим друштвено-економским и политичким системима и при постојању различитих облика власништва противуречности су се решавале на различите начине: применом физичке силе, прецизном поделом рада и строгом контролом, друштвеним планирањем и принципом реда, принципом ауторитета, свесне одговорности, организације и дисциплине, партиципирањем запослених у одлучивању и расподели, стварањем и применом адекватне културе, климе и групних норми, самоуправом произвођача и на друге начине.

гућност материјалне стимулације), док истовремено расту тензије које прете да изазову проблеме или потпуно уруше систем. То је најбољи начин да се спречи увођење система у анархију¹², чему понекад свесно теже појединци¹³ који се боје да, ако се уведе ред и дефинишу јасна правила, за њих више неће бити места. Мотивисањем запослених и подизањем комуникације на виши ниво, што подразумева и здраву критику и критички начин размишљања уопште, осујећује се покушај да се интереси појединца или мање групе ставе испред општих интереса. Тиме се, на врло конкретан начин, најкреативнији ресурс ставља у функцију остварења заједничких циљева. Насупрот томе, маргинализација запослених, избегавање комуникације, монопол над информацијама и стварање климе страха и неизвесности, скоро увек у позадини имају скривене циљеве и намере. Бројни примери из праксе показују да је аутократија скоро увек повезана са криминалом и другим облицима злоупотреба.

Тек што је започео, 21. век је добио епитет „век промена”. Свака озбиљнија реформа организације подразумева значајне захвате у домену: кадровске политике, организационе структуре, политике инвестирања, технологије, рационализације трошкова, политике награђивања, дефинисања критеријума успешности, унапређења услова рада, еколошких стандарда, политике квалитета и др. Будући да се ради о питањима која значајно утичу на положај запослених и њихов материјални статус, логично је очекивати различите реакције: прихватање, индиферентност, пасиван или активан отпор, опструкцију, па чак и саботажу. Успешна интерна комуникација ће нам помоћи да ове појаве благовремено уочимо, а мотивисаност запослених, као логична последица руковођења на одговоран начин, обезбедиће да организација и у турбулентним временима подиже своје перформансе.

Квалитетном комуникацијом и мотивисањем запослених стварамо услове да из „привидног хаоса” градимо систем, уместо да градимо систем којим ћемо „прикривати хаос”. Критична маса знања и енергије коју има високо мотивисан колектив довољна је да се ствари покрену у добром смеру, чак и онда када су остали ресурси врло скромни. На тај начин можемо код запослених да победимо страх од неизвесности и да ојачамо жељу „за променама” уместо да их препустимо да се позиционирају „против промена.” Дobar комуникатор и мотиватор је онај руководилац који противнике претвара у сараднике, па чак и у промотере промена.

Литература

[1] Richard, D.: *Motivisani za uspeh – menadžerske tehnike za veća dostignuća*, Consult, Zagreb, 2000.

[2] Панић, С.: „Тржишна трансформација државних предузећа у Србији”, докторска дисертација, Факултет организационих наука, Универзитет у Београду, Београд, јануар 2012.

[3] Андрејић, М., Чабаркапа, О.: „Тимски рад у војним организационим системима”, *Војно дело*, вол. 53, број 3, стр. 83-108, Београд, 2001.

¹² „Увек је лакше било гљачкати караване – него ткати свилу”.

¹³ Свесни су да је долазеће време – време квалификованог рада и друштвено одговорних људи, од којих се захтева мерљив резултат, а моћ и утицај ће све више зависити од способности људи да се реше проблеми, а не од унапред делегираних улога.

- [4] Stephen, P., Robbins/Mary Coulter, : *Menadžment*, 8. izdanje, Data Status, Beograd, 2005.
- [5] Милић, Т.: *Лидерска стратегија новог доба*, Задужбина Андрејевић, Београд, 2008.
- [6] Adičes, I.: *Idealan menadžer*, Asee, Novi Sad, 2008.
- [7] Д. Р. Гилберт: *Лидер је у вама*, Океан, Београд, 2009.
- [8] Андрејић, М., Миленков, М., Соколовић, В.: „Логистички информациони системи”, *Војнотехнички гласник*, вол. 58, број 1, стр. 33-61, Београд, 2010.
- [9] Јовановић, Д., Панић, С., Андрејић, М., Јовановић, В.: „Утицаји поверења у лидере на пословну изврсност”, *Зборник радова са 15. Међународне конференције "Управљање квалитетом и поузданошћу"*, стр. 311 до 320, Истраживачки центар за управљање квалитетом и поузданошћу, Пријевор, 2012.

ДОПРИНОС ВОЈНЕ АКАДЕМИЈЕ РАЗВОЈУ ВОЈНЕ ТЕОРИЈЕ У СРБИЈИ У ДРУГОЈ ПОЛОВИНИ 19. И ПРВОЈ ДЕЦЕНИЈИ 20. ВЕКА

Слободан Ђукић*

Универзитет одбране у Београду, Војна академија

Циљ рада јесте да расветли настанак и развој Војне академије у Београду, као најзначајније институције за развој војне теорије у Србији. Организација Војне академије, наставни планови и програми, као и метод предавања говоре о изграђености ове установе и степену њене зависности од страног утицаја. Посебно су наведени професори Војне академије који су својим теоријским радом оставили дубок траг у српској војној литератури. Рад је написан на основу стручних радова, правила, наставне и војностручне литературе која је објављена у периоду од 1850. до 1912. године и чува се у Центру за војнонаучну документацију и информације (ЦВНДИ) у Београду.

Кључне речи: *Војна академија, српска војска, војна литература, тактика, стратегија*

Увод

У време када је у Београду основана Артиљеријска школа 1850. године, војно образовање у Европи имало је дугу историју и богату традицију. Потреба за војним образовањем настала је у XVII веку, када су у великим европским државама основане стајаће војске. Формално се војно образовање јавља почетком XVIII века када се оснивају прве војне школе: Кадетска школа у Пруској 1717, Артиљеријска школа у Холандији 1735, Војно-инжињеријска школа у Енглеској у Вуличу 1741, војна школа у Паризу 1749. и војна школа у Винер Нојштату у Аустрији 1751. године. У војне школе примани су углавном синови племића и виших официра, а ђаци су, поред општих предмета, учили егзерцир, гађање, наоружање и јахање.¹

Француски револуционарни и Наполеоновии ратови утицали су на нагли развој теорије ратоводства у Европи. Развој војних наука, стратегије и тактике, као и увођење опште војне обавезе почетком XIX века довели су до промена у војном образовању. У свим развијеним европским државама, поред кадетских школа, оснивају се више војне школе

* Потпуковник др Слободан Ђукић предаје Војну историју.

¹ Kriston I. Arčer, Džon R. Feris, Holdžer H. Herving, Timoti H. E. Travers, Svetska istorija ratovanja, Beograd, 2006, стр 399.

– војне академије у којима су се официри школовали за командне и штабне дужности и употребу великих тактичких јединица. У првој половини XIX века оснивају се војне академије широм Европе: 1810. године у Берлину је основана Ратна академија (Kriegsakademie), 1802. године у Паризу – Виша ратна школа (École supérieure de guerre), 1832. године у Петрограду – Николајевска генералштабна академија (Николаевская военная академия Генерального штаба) и 1852. године у Бечу Ратна школа (Kriegs schule).²

Рад Берлинске и Петроградске војне академије био је заснован на принципу да је више војничко образовање могуће само на основу широког општег образовања. Због тога су у овим академијама, поред војничких наука, постојале: филозофија (логика), психологија, општа историја, чиста и примењена математика, физика, хемија, виша геодезија, астрономија, историја литературе и страни језици. На тај начин су берлинска и петроградска Војна академија биле прави војни универзитети, што ће Виша ратна школа у Паризу постати тек 1875. године.³

Устројство и рад Артиљеријске школе 1850–1880. године

Оснивањем Артиљеријске школе у Београду 1850. године положен је темељ за развој војне теорије у Србији и настанак војне доктрине српске војске. Војна школа у Београду започела је рад у скромним условима, са 46 питомаца, 4 професора и 7 „учебних предмета“⁴ Војна школа носила је назив „Артиљеријска ваљда под утицајем највећег, скоро искључивог старања, које се у то време поклањало овој струци.“⁵ Упркос свом имену, од самог почетка свога рада Артиљеријска школа била је општа војна академија, на којој су се школовали официри свих родова и струка.

Кандидати за упис у Артиљеријску школу полагали су пријемни испит на којем је требало да покажу основну гимназијску спрему, у почетку блажу, а касније потпуну. На школовању су биле само две класе и тек када би старија завршила петогодишњи курс на њено место се примала нова класа. На почетку рада школе питомци са недовољним успехом искључивани су из школе, „шкартирани, често са великом строгошћу“. Први наставници у Артиљеријској школи били су српски официри Ранко Алимпић, Јован Белимарковић и Петар Протић, који су као државни питомци од 1846. до 1851. године слушали војне науке у Берлину.⁶

² Војин Максимовић, „Ратна Академија“, *Војни весник*, бр. 2, Београд 1930, стр. 33-38.

³ Петар Томац, *Војна историја*, Београд, 1959, стр. 667-696.

⁴ *Споменица педесетогодишњица Војне академије 1850-1900*, Београд, 1900, стр. 4-17; *Споменица седамдесетпетогодишњице Војне академије*, Београд, 1925, стр. 3-15; „Прослава у Војној академији“, *Ратник*, књ. IV, св. XII, Београд, 1880, стр. 1073; „Реч управника војне академије ђенерала Димитрија Ђурића о слави војне академије 1. октобра 1893. године“, *Службени војни лист* (даље СВЛ), број 47. и 48. од 2. новембра 1893, стр. 1345-1352.

⁵ Димитрије Ђурић, „Једно мишљење о преуређењу наше војне академије“, *Ратник*, књ. XXIII, св. IV, Београд, 1890, стр. 464-484.

⁶ Милић Милићевић, Љубодраг Поповић, *Генерали војске Кнежевине и Краљевине Србије*, Београд, 2003, стр. 21, 40; Р. Љушић, С. Бојковић, М. Пршић, Б. Јововић, *Официри у високом школству Србије 1804-1918*, Београд, 2000, стр. 499; Љубинка Трговчевић, *Планирана елита*, Београд, 2003, стр. 80, 82.

Највише проблема наставници су имали са језиком, јер војна терминологија није била развијена на српском језику.⁷ Методика рада у Артиљеријској школи била је врло примитивна. Ученицима се диктирало или само излагало оно што је наставник превео из стране литературе, некада доста невешто, језички незграпно и термилошки непојмљиво.⁸ Целокупну наставу и обуку изводили су српски официри, а једини странац у Артиљеријској школи био је њен управник Александар Франтишек Зах, правник по струци. Он је био цивил и тек је приликом оснивања Артиљеријске школе у Београду добио официрске еполете и чин капетана.⁹

Највише проблема наставницима и питомцима задавали су стручни војни предмети: артиљерија (наука о оружју), стратегија, војна историја, генералштабни послови и администрација. Артиљеријској школи у почетку „поглавито недостајаше умне снаге” и многе науке, највише војне, „у први мах много рамаше.” Док је трајала „оскудица у умној снази”, природне науке, а првенствено математика, „равнале су земљиште за стручно образовање, и ако не подмирујући потребе фронта.”¹⁰

Сви предмети које су питомци изучавали у Артиљеријској школи током петогодишњег школовања припадали су двома различитим областима. Прву групу чинили су природни и друштвени предмети: аритметика, математика (нижа и виша), нацртна геометрија, механика, физика, хемија, премеравање (ниже и више), грађевина, географија, општа историја, наука хришћанска, француски језик, немачки језик и цртање са краснописом. Другу групу чинили су војни предмети: правила службе са егзерциром, тактика, стратегија, генералштабни послови, артиљерија, фортификација, војна историја, војна администрација, хипологија, борење, вожење, гимнастика и путовање.¹¹ Ако се пажљиво анализирају обе групе предмета долази се до закључка да војна школа у Београду није била само артиљеријска, него општа војна школа и да није била „режименатска школа”, него виша школа, која је спремала официре и за строј и за војне науке.¹²

Временом се Артиљеријска школа развила, тако да је 1879. године имала 20 наставника и 24 предмета. Њени професори су у међувремену написали велики број уџбеника за потребе питомаца Артиљеријске школе и ти уџбеници постали су део српске војне литературе. Професор Војне географије пуковник Јован Драгашевић написао је уџбенике: *Војничка стилистика* 1871. године, *Космометрија* 1875, *Начела војне географије* 1876, *Војничка речитост* 1876. Професор Стратегије пуковник Јован Анђелковић написао је, према немачким писцима, уџбеник *Појмови из ратоводства* 1876; професор Артиљерије потпуковник Лазар Чолак-Антић радове *Употреба олучне артиљерије у пољу* 1867. и *Олучна артиљерија пољска* 1869. године; пуковник Коста Миловановић дело *Артиљерија*, у осам делова са сликама у засебној свесци, 1879. године. У време када су у Србији природне науке биле на почетку свог развоја, поједини настав-

⁷ Милева Алимпић, *Живот и рад генерала Ранка Алимпића*, Београд 1892: 25.

⁸ Коста Митрићевећ, *Поправке и допуне на Истинске приче Драгашевићеве и на његову автобиографију од Косте Митрићевећа*, Београд, 1898, стр. 82, 83.

⁹ Драга Вуксановић-Анић, *Стварање модерне српске војске*, Београд, 1993, стр. 40.

¹⁰ „Прослава у Војној академији”, *Ратник*, књ. IV, св. XII, Београд 1880, стр. 1069.

¹¹ *Споменица седамдесетпетогодишњице Војне Академије 1850-1925*, Београд, 1925, стр. 12.

¹² „Прослава у Војној академији”, *Ратник*, књ. IV, св. XII, Београд, 1880, стр. 1068.

ници Војне академије написали су радове који су у научном смислу високо вредновани. Пуковник Стеван Здравковић је у знак признања за свој научни рад из области механике изабран за редовног члана Српског ученог друштва, а 1892. године добио је почасну титулу члана Српске краљевске академије. Пуковник Стеван Пантелић, професор Хемије у Артиљеријској школи, почетком 1867. године изабран је за члана Српског ученог друштва, а фебруара 1891. за почасног члана Српске краљевске академије.¹³

Иако је војна теорија на Војној академији знатно напредовала, све до пред крај XIX века настава из појединих предмета изводила се према страним уџбеницима и књигама. За предмет Историја ратне вештине користили су се следећи уџбеници: а) La Barre Dupareg – *Historie de l'art de la guerre*. Paris; б) J. Rocquancourt – *Cours complet d'art et d'histoire militaires*. Paris; в) Vial. - *Historie abregée des compagnes modernes*. Paris; г) J. v. Hardegg. - *Anleitung zum Studium der kriegsgeschichte*. Darmstadt und Leipzig; д) Berneck. - *Geschichte der Kriegskunst*. Berlin; њ) W. Rüstow *Feldherrnkunst des XIX. Jahrhunderts*. Zürich 1879.¹⁴ Географија Балканског полуострва према *Земљопис Србије и осталог полуострва балканског* од Драгашевића 1880. године и *Von Aster, Gedanken über eine systematische militaer. Geographie*. Berlin 1858; Johann Roskiewicz, *Studien über Bosnien und die Herzegowina*. Leipzig u Wien, Brockhaus, 1868.

Стратегија се изучавала према делу генералштабног потпуковника Ж. Виала, професора ратне вештине у Генералштабној школи у Паризу. Књигу *Стратегија* превео је са француског 1876. године генералштабни мајор Петар Топаловић. Уџбеници по којима се изводила настава били су написани на основу европског војног искуства. Пуковник Јован Драгашевић написао је уџбеник *Војничка речитост* у којем су наведени примери речитости: Густава Адолфа, Фридриха II, Наполеона, Радецког, Оливера Кромвела, Ерцхерцога Карла, Радецког, Суворова, Кутузова и др. Српски официри стицали су знање из богате европске војне историје и учили се на примерима славних европских војсковођа.

Артиљеријска школа у Београду радила је од 1850. непрекидно пуних тридесет година. О њеном преуређењу расправљало се у више наврата, а израђено је и неколико пројеката од којих ниједан није усвојен до почетка рата са Турцима 1876. године.¹⁵ Највећи број недостатака Артиљеријске школе проистакао је из основа њеног уређења. Основна мана била је што школа није имала јасно одређен циљ и задатак, јер била је „пешачко-коњичко-артиљеријско-инжињерско-академијска.“ Сви питомци су током школовања били обавезни да уче све, од егзерцира и рачунице до стратегије, балистике и више геодезије. Тек по завршетку школе питомци су се делили на родове и струке, према потреби војске, способности и жељи питомаца.

Артиљеријска школа производила је официре и за строј и за научни рад. То је био један од разлога што нису постизани високи научни резултати. Захваљујући квалитету појединих наставника и питомаца, понекад се из неких предмета стизало и до „угледне научне висине“, али су то били само појединачни случајеви. Артиљеријска школа заправо је давала само добру основу, а питомци су готово редовно после завршетка школовања упућивани у иностранство, како би стекли високо вој-

¹³ Милић Милићевић, Љубодраг Поповић, *Генерали војске Кнежевине и Краљевине Србије*, Београд, 2003, стр. 103.

¹⁴ „Програм за полагање пријемног испита при ступању у вишу школу Војне академије“, *Ратник*, књ. IV, св. XI, Београд, 1880, стр. 556.

¹⁵ Пројекте за преустројство Артиљеријске школе подносили су: Ранко Алимпић 1859, Фрањо Зах 1861. и Милојко Лешјанин 1866. године и Коста Протић 1874. године.

но образовање. Тако је до 1875. године, од 147 свршених питомаца Артиљеријске школе 56 наставило школовање у некој од европских држава.¹⁶

Остаје чињеница да је велики број питомаца био оптерећен преобимним градивом пуних пет година. Сувишним и дугим учењем непотребног градива у Артиљеријској школи, како каже генерал Димитрије Ђурић, питамац је губио свежину и интересовање за рад у трупи, постајао је „сувише скептик за строј.” Половина питомаца узалудно је проводила време у школи, „не могући с успехом да прати предавања”, јер природом нису „обдарени ни оподобљени за вишу студију”. Питомци, који су могли бити врло добри трупни официри непотребно су школовани пет година, што је била „грдна штета и по њи и по војску”.¹⁷ Артиљеријска школа хтела је да постигне више циљева, па зато није постизала ниједан у довољној мери, нити је питомце спремала за строј, нити им је давала право академско знање, што је био велики недостатак квалитативне природе њеног уређења.

Други недостатак квалитативне природе проистиче из чињенице да је Артиљеријска школа давала војсци годишње незнатан број образованих официра, јер је курс трајао пет година, а на школовању су се налазиле само две класе. Артиљеријска школа је од 1850. до 1880. године, за 30 година рада, ишколовала 12 класа и произвела 189 официра за све родове војске и струке, или просечно 6 официра годишње.¹⁸ Овај мали број школованих официра, које је дала Артиљеријска школа, најбоља је оцена не само њеног уређења, него и тадашњих прилика у држави и односа према војсци. Овакав незнатан учинак Артиљеријске школе није задовољавао потребе војске за стручним официрским кадром. Уређење Артиљеријске школе било је такво да се војска морала попуњавати официрима из трупе, који нису били довољно теоретски образовани. Трупа је била главни извор за попуњу официрског кора, а Артиљеријска школа „прави извор, испуштала је само по једну неприметну кап.”¹⁹ Уређење Артиљеријске школе опстало је захваљујући томе што се Кнежевина Србија ослањала на народну војску, а мали број школованих официра попуњавао је виша командантска места, штабове и администрацију у релативно малој стајаћој војсци. Према формацији војске и броју официра које је Србија могла да издржава, Артиљеријска школа била је у складу са целом војском и буџетом одређеним за издржавање војске.

Оснивање и рад Војне академије 1880–1914. године

Искуство из српско-турских ратова 1876/78. године, увећање стајаће војске и проширење државне територије Кнежевине Србије коначно су приморали војно и државно руководство да реши питање преустројства Артиљеријске школе. У октобру 1878. године министар војни Јован Мишковић издао је налог управи Артиљеријске школе

¹⁶ „Статистика Војне академије”, *Ратник*, књ. III, св. I, Београд 1880, стр. 86.

¹⁷ Димитрије Ђурић, „Једно мишљење о преуређењу наше војне академије”, *Ратник*, књ. XXIII, св. IV, Београд, 1890, стр. 464-484; Јован Петровић, „Једно мишљење поводом гласова о преуређењу наше Војне академије”, *Ратник*, књ. XXIX, св. VI, Београд 1893, стр. 745.

¹⁸ „Прилог за статистику Војне Академије”, *Ратник*, књ. III, св. I, Београд, 1880, стр. 86.

¹⁹ Димитрије Ђурић, „Једно мишљење о преуређењу наше војне академије”, *Ратник*, књ. XXIII, св. IV, Београд, 1890, стр. 464-484.

да састави комисију од професора школе, која је добила задатак „да изради пројекат за ново уређење Војне академије”. Посао је поверен бившим питомцима Артиљеријске школе, који су са пуно елана и енергије приступили овом задатку.²⁰

Министар војни потпуковник Јован Мишковић изнео је мишљење да се Војна академија уреди тако да подмири потребе и строја и војне науке. Да би се то постигло предложио је да војна школа буде подељена на Нижи и Виши курс Војне академије. Мишљења чланова комисије о преустројству Артиљеријске школе била су подељена. Једни су предлагали да се Војна академија у Београду уреди тако да производи официре само за stroj, а за више образовање и специјалности да се одабрани питомци шаљу у друге државе. Предложено је да овакво уређење буде привремено, а када се подмири потреба војске за трупним официрима и кад наставни кадар школе ојача, требало је приступити потпуном уређењу Војне академије.²¹ Своје мишљење правдали су и тиме што је у српској војсци „наставна снага била још слаба, остала средства такође још недовољна,” а потреба за стројним официрима велика и неодољна.

Присталице таквог решења руководиле су се примером Бугарске, где је „војно училиште” у Софији, са двогодишњим курсом годишње, давало бугарској војсци велики број школованих официра.²² У првој години војне школе у Софији предавали су се предметима из општих научних области: Религија, Бугарски језик, Руски језик, Математика, Основи из физике и хемије, Географија, Историја, Основи анатомије и хигијене и Цртање. У другој години питомци су слушали предавања из војних предмета: Тактике, Фортификације, Артиљерије, Топографије са топографским цртањем, Војне администрације, Војног судопроизводства, Војне хигијене и руског и бугарског језика. Сви војни предмети у софијској војној школи предавали су се на руском језику. Обе класе су у војничком погледу образовале једну чету од 200 питомаца, која је имала свог четног командира и водне официре који су изводили војничко вежбање. Такво уређење војне школе давало је бугарској војсци велики број младих официра, који су били у потпуности оспособљени за прве војничке дужности. Бугари нису имали потпуну Војну академију, због чега су, ради стицања вишег војног образовања, слали своје официре на почетку у Русију, а касније и у друге европске државе.²³

Већина чланова комисије била је за то да се Војна академија потпуно уреди, како би у њој питомци могли добити и стручну и научну спрему, што је било могуће постићи преуређењем Артиљеријске школе. Као разлог они су навели да не треба укидати нешто што већ постоји, него га треба усавршити. Сматрали су да је слање питомаца за све родове и струке у стране државе повезано са разним тешкоћама и проблемима и да се потпуним уређењем Војне академије стварају услови за развој

²⁰ За председника комисије одређен је генералштабни пуковник Јован Анђелковић, а за чланове: генералштабни потпуковници Јован Драгашевић, Петар Топаловић, Димитрије Ђурић и Радован Милетић, инжињеријски мајор Михајло Магдаленић, артиљеријски капетан Коста Костић. У комисији су били и професори Велике школе Коста Алковић и Димитрије Стојановић – хонорарни професори у Артиљеријској школи, а за деловођу је одређен пешадијски капетан Јован Ј. Дамјановић.

²¹ *Споменица седамдесетпетогодишњице Војне академије 1850-1925*, Београд, 1925, стр. 18-19; Славица Б. Ратковић-Костић, *Европеизација српске војске 1878-1903*, Београд, 2007, стр. 78; Р. Љушић, С. Бојковић, М. Пршић, Б. Јововић, *Официри у високом школству Србије 1804-1918*, Београд, 2000, стр. 245-261.

²² „Основи војног уређења Кнежевине Бугарске”, *Ратник*, књ. II, св. XII, Београд, 1879, стр. 1012-1013.

²³ Исто; В. Василев, Г. Вълков, М. Ралев, *Българската армия 1877-1919*, Софија, 1988, стр. 46-56.

војних наука у Кнежевини Србији. За пример уређења Војне академије они су узимали систем школовања у великим европским државама. Војне школе у Француској примале су младиће са завршеном гимназијом, а школовање је трајало две године. По изласку из ових кадетских школа и производству у чин потпоручника, официри су проводили једно време у трупи. По сопственој жељи могли су да наставе школовање у вишим војним школама – војним академијама, где је школовање трајало једну до две године. Престижна је била француска Ратна школа *Ecole Supérieure de Guerre*, која је била исходиште војне науке и војне доктрине француске војске.

У Русији су постојале кадетске и јункерске школе, које су трајале две године, а за више војно образовање официри су ступали у Николајевску војну академију у Петрограду. У Немачкој је школовање за потпоручника било још краће. После матуре гимназијалци су прво примани у војску, где су са неким малим олакшицама служили као војници. По завршеној војничкој служби, у трајању од девет месеци, младићи су примани у војну школу, која није трајала више од 9 месеци. По изласку из кадетске школе произвођени су у фенрихе и одлазили у пукове као вршиоци официрских дужности и чим би им се отворило место произвођени су у потпоручнике. После две до три године службе у трупи, млади официри у Немачкој конкурисали су за пријем у Ратну школу (*Kriegs schule*) у Берлину.²⁴

Комисија је од краја јуна до краја септембра 1879. године саставила *Пројекат закона за устројство Војне академије*, који је Народна скупштина усвојила 18. (30) јануара 1880. године, а кнез Милан Обреновић истог дана одобрио.²⁵ Усвајањем Закона о Војној академији 1880. године створен је институционални оквир за развој војних наука у Србији, што је био предуслов за ослобађање од страног утицаја и стварање српске војне доктрине. Доношењем закона 1880. године Војна академија је подељена на два засебна нивоа са посебним циљевима и задацима школовања. Нижа школа подмиривала је потребе строја, а Виша школа потребе науке. У обе школе наставна година делила се на теоријски и практични течај. У нижу школу примани су кандидати из грађанства који су завршили целу гимназију, или реалку, или младићи са шест разреда гимназије, ако су у војсци служили најмање две године. У Вишу школу примани су активни официри закључно до чина капетана II класе, који су завршили целу гимназију, или реалку, а у строју су служили најмање две године.

Нижа школа је и даље остала пешачко-коњичко-артиљеријско-инжинирска, али сада само за стројну спрему, при чему је школовање скраћено са пет на три године. Према *Закону о устројству Војне академије* 1880. године, Виша школа, у трајању од две године, била је намењена за стицање вишег војног образовања са циљем да се употпуни знање официра у савременој војној науци. Виша школа Војне академије требало је да буде подељена на три одсека: генералштабни, инжењеријски и артиљеријски. Због такве поделе наставни план и програм садржао је опште и стручне предмете, при чему су полазници сва три одсека били обавезни да слушају опште предмете, а стручне само официри конкретне струке.²⁶

²⁴ Михаило Х. Рашић, „Наша Војна Академија”, *Ратник*, књ. LV, св. I, Београд, 1903, стр. 530; Војин Максимовић, „Ратна Академија”, *Војни весник*, бр. 2, Београд 1930, стр. 33-38.

²⁵ „Закон о устројству Војне академије 1880”, *Ратник*, књ. III, св. II, Београд, 1880, стр. 17-40; Р. Љушић, С. Бојковић, М. Пршић, Б. Јововић, *Официри у високом школству Србије 1804-1918*, Београд, 2000, стр. 245-261.

²⁶ Исто.

Смисао поделе Војне академије на Нижи и Виши курс био је да се направи селекција међу официрима, тако да само најбољи и за више образовање надарени дођу на Виши курс. Само они официри који су после службе у трупи показали жељу да се усавршавају у струци и напредују у војничкој каријери могли су да упишу Вишу школу Војне академије. Одабирањем официра за Виши курс требало је спречити протекцију и омогућити напредовање само најспособнијима, са циљем да се створи војна елита способна да прати развој савремене војне науке и обликује војну теорију српске војске. Оснивањем Више школе Војне академије српски официри показали су амбицију да се у војном смислу развијају независно и стану раме уз раме са Војним академијама великих европских држава.

Ослањање на сопствено знање и истицање самосталности у односу на европске војне школе била је не само жеља, него и потреба српске војске, јер је војногеографски положај Кнежевине Србије био неповољан. Србија је била притешњена између два моћна царства и два природна непријатеља, Аустроугарске и Турске, које су угрожавале њену независност и самосталан развитак. Према речима пуковника Димитрија Ђурића, Виши курс Војне академије „мора се што брижљивије обделавати и неговати у својој земљи, у својој војсци, јер је он поверљиве природе.” Он треба да спреми старешине за највиша командна места у војсци и „обделава војну науку са применом на наше прилике.”²⁷ Оснивањем Више школе Војне академије положен је институционални темељ за развој војне теорије у Србији. Српска војска је на тај начин показала спремност да у општој утакмици премаши своје противнике и задобије надмоћност, која је била потребна за самоодржање српског народа на Балканском полуострву.²⁸

Војна академија Краљевине Србије са поделом на Виши и Нижи курс задржала је основе уређења све до почетка Првог светског рата 1914, када је због ратних прилика престала са радом. Ипак, током овог дугог периода вођене су полемике о њеном преустројству, проистекле из стеченог искуства или нових прилика које су утицале на школовање официра. Основна дилема када је у питању Нижа школа односила се на циљ који она треба да постигне, што се огледало кроз дужину трајања курса, број и врсту предмета. Упоредном анализом предмета који су се изучавали у Артиљеријској школи и Нижој школи Војне академије, долази се до закључка да ова два наставна плана имају доста сличности.²⁹ Очигледно је задржан велики број

²⁷ „Реч управника војне академије ђенерала Димитрија Ђурића о слави војне академије 1. октобра 1893. године”, *СВЛ*, бр. 47. и 48. од 2. новембра 1893, стр. 1349.

²⁸ Јован Петровић, „Једно мишљење поводом гласова о преуређењу наше Војне академије”, *Ратник*, књ. XXIX, св. VI, Београд, 1893, стр. 747.

²⁹ Теоријски течај Ниже школе Војне академије обухватао је 24 предмета, који се могу поделити у две области или групе. Прву групу чинили су предмети из области природних и друштвених наука: Математика и аналитичка геометрија, Физика, Хемија, Основи механике, Премеравање и наука о земљишту: практична геометрија с крокирањем и топографским цртањем, Хигијена и антропологија, Хипологија, Стенографија, Религија, Историја српског народа, страни језици (руски у првој години, немачки, или француски по избору у све три године). У другу групу спадали су војни предмети: Егзерцирна, пешачка, коњичка, артиљеријска и инжењеријска правила службе, Гарнизонска, градска, пољска и унутрашња служба, Дисциплинска уредба и војноудски закон, Деловодство и стилистика, Наша целокупна војна администрација: управна, економна и рачунска, у постојећим уредбама и прописима, Устројство наше целе војске и регрутовање, Опширна географија Балканског полуострва, а нарочито суседних покрајина и начела војне географије, Историја ратне вештине, Тактика целокупна, Појмови из стратегије, Пољска фортификација, Основи сталне фортификације, примењени на привремено утврђивање, Наука о оруђу и теорија гађања (појмови из балистике), Јахање и вожење, Гимнастика, борење и пливање.

предмета који су се слушали у Артиљеријској школи, нарочито из области природних наука: математике, механике, хемије и физике, што значи да је у одређеној мери настављена пракса да се питомцима даје широко опште образовање.

У прилог томе да преустројством Артиљеријске школе није направљен радикалан заокрет у школовању питомаца сведочи одлука да се 1880. године на место првог управитеља Војне академије постави дугогодишњи професор математике, механике и геодезије у Артиљеријској школи – пуковник Стеван Здравковић. Чим је прва класа питомаца завршила трогодишњи курс Ниже школе Војне академије пуковник Здравковић доставио је министру војном предлог измена и допуна Закона о Војној академији. У том акту он наводи да је стекао уверење да је „према научној спреми са којом кандидати долазе у Војну академију, мало за Нижу школу три године, да би се за то време могли спремити трупни официри какви су нам потребни”. Он је предложио да школовање у Нижој школи траје четири године, с тим да за упис могу конкурисати и они младићи који су завршили шести разред гимназије и реалке.³⁰

Управитељ је изнео своје мишљење и о Вишој школи Војне академије, која у то време још није била почела са радом. Сматрао је да је највећа препрека за почетак рада Више школе законско решење о подели курса на три одсека. При таквој подели курса није било могуће обезбедити више од три до четири кандидата по одсеку, што школовање чини скупим и нерационалним. „Боље би а и јефтиније било”, пише Здравковић, „када би се они будући мало у броју, за неко време на страну шиљали да се изучавају” него да се за „овако мали број курс код нас отвара”. Он је предложио да се за више образовање официра отвори само школа без поделе на одсеке, а тек касније, ако се укаже потреба за артиљеријску и инжињеријску струку, да се отворе два нова одсека.³¹

Министар војни је ове предлоге прихватио и доставио предлог новог Закона о Војној академији Народној скупштини која га је усвојила, а краљ одобрио 1884. године. На основу овог закона у Нижу школу примали су се младићи са најмање шест разреда гимназије, или реалке, или са пет разреда ових школа ако су у војсци служили најмање годину дана. Курс Ниже школе Војне академије и даље је трајао три године. У Вишу школу примани су потпоручници или поручници који су завршили Нижу школу Војне академије или гимназију и реалку, а служили су у строју најмање годину дана. Одбачена је подела на одсеке у Вишој школи, тако да је школа постала општа за официре свих родова војске. Кандидати за Вишу школу полагали су пријемни испит из предмета: Основи тактике, Пољска фортификација, Географија Балканског полуострва и суседних покрајина, Тригонометрија равна и сверна.³² Виша школа свечано је отворена у недељу 7.(19) октобра 1884. године у 10 сати пре подне, уз присуство краља Милана Обреновића.³³

Виша школа Војне академије у трајању од две године давала је српским официрима генералштабно образовање, а за артиљеријско и инжињеријско више образовање одабрани официри упућивани су у стране државе. Број полазника за Вишу

³⁰ Р. Љушић, С. Бојковић, М. Пршић, Б. Јововић, *Официри у високом школству Србије 1804-1918*, Београд, 2000, стр. 253.

³¹ Исто.

³² „Прописи, наређења и објашњења”, *СВЛ*, бр. 24. и 25. од 28. јуна 1885, стр. 830.

³³ „Отварање више школе војне академије”, *СВЛ*, бр. 39. и 40. од 18. октобра 1884, стр. 1324.

школу није био ограничен, већ је школа примала кандидате према потреби. До краја XIX века Виша школа је, у просеку, производила десет официра годишње. На крају сваке године слушаоци Више школе одлазили су у труп где су време од јула до септембра проводили на „практичним упражњењима”. Уколико неко од официра на крају прве године не би показао задовољавајући успех, наредне године није се позивао у школу. Официри који би са одличним успехом завршили Вишу школу одлазили би на рад у Главни генералштаб, као кандидати за генералштабну струку.

Напредак природних и техничких наука у Европи у другој половини XIX века изазвао је потребу да се у војним школама прошири програм знања из појединих научних области. Нижа школа са постојећим бројем предмета и фондом часова није била више у могућности да прати развој наука. Због тога су артиљеријски и инжињеријски официри вршили сталан притисак да се школовање у Нижој школи повећа са три на четири године. Чули су се захтеви да српска артиљерија и инжињерија „треба да добијају за строј спремније официре, но што су до сада добијали из ниже школе”. Ови су родови војске постали сложенији, па су и научни захтеви били већи. Када се 1893. поново поставило питање преуређења Војне академије, предложено је да се Виша школа укине, а курс Ниже школе повећа са три на пет година, јер, како је наведено, за Виши курс нема спремних професора, а на њему се предаје само оно што се у Нижем курсу већ учило. Захтеви техничких официра донекле су били оправдани, али до промене устројства Војне академије није дошло. Крајем XIX века сваке године редовно су се изводили маневри здружених јединица, па је било потребно више генералштабних официра са „потпуним војничким знањем и савршеним војничким погледом”. Српска војска је услед непрекидног повећања мирнодопске формације имала сталну потребу за великим бројем школованих трупних официра, а продужење школовања није ишло у прилог брзом решењу овог питања.³⁴

Наставни планови и избор професора на Војној академији

Највећи проблем у раду Војне академије односио се на наставне планове и програме и избор професора. У најважнијој установи за развој војне науке у Србији није било дугорочног плана о вођењу и школовању наставничког кадра. Уместо да се наставници бирају конкурсом, на основу докумената поднетих Академском савету и министру војном, створена је пракса да се за професоре на Војној академији одређују официри по потреби службе, као и за било које друге дужности у војсци. Понекад су на дужност професора долазили официри, који за то нису били спремни, или који нису имали воље за наставнички позив. Такав начин одређивања професора био је штетан за Војну академију и њене питомце, који нису добијали потребну пажњу и могућност да стекну темељно знање.³⁵

³⁴ Димитрије Ђурић, „Једно мишљење о преуређењу наше војне академије”, *Ратник*, књ. XXIII, св. IV, Београд, 1890, стр. 472.

³⁵ „Шилење официра у стране земље за стручно изобраавање”, *Ратник*, књ. II, св. VII, Београд 1879, стр. 55.

О томе у својим успоменама сведочи и војвода Живојин Мишић. „Једнога дана, почетком школске 1898. године, позвао ме у свој кабинет командант краљ Милан и рече: - Мишићу, у споразуму с војним министром пуковником Драгомиром Вучковићем, одредио сам те да предајеш стратегију на Вишој школи Војне академије. - Ваше величанство, примићу се врло радо те почасте, само се бојим да нећу моћи одговорити вашој жељи, пошто се раније нисам припремао за ту дужност. - Ти, као мој стари ратни друг, уверен сам да ћеш ту дужност обављати на опште задовољство. Немадох куд. Већ сутрадан изјутра јавих се управитељу Војне академије ђенералу Миловану Павловићу и трећег дана у 10 часова почео сам прво предавање. Нисам знао с каквим програмом и на који начин да отпочнем предавања.“³⁶

Као последица одсуства било каквог вођења наставничког кадра дешавало се да се професори појединих предмета на Војној академији често мењају.³⁷ Због тога професори нису могли свој предмет да „попуне и дотерају према савременом развићу, него су долазили други на исти начин, који су изнова почињали и тако је непрестано било калемљење у предавању, а рационално знање јако је трпило.“³⁸ Један број професора обављао је наставничку дужност на Војној академији хонорарно, као додатни, а не као главни посао. Заузети послом у војном министарству, или Главном генералштабу, хонорарни наставници нису имали довољно времена да се посвете наставничкој дужности.

Општи програм и план предавања на Војној академији није био утврђен. Предмети нису имали дефинисан циљ, задатак и „у главном оквир, границе у којима има наставник да предаје.“ Сваки професор је на основу свог гледишта одређивао садржај предмета, тако су предавања често узимала „размере сувише велике и делове излишне“. Поједини наставници предавали су преопширно, тако да нису стигли да испредају садржај предмета у задатом времену, док су га други непотребно скраћивали. Код сродних предмета неколико наставника предавало је исте садржаје, а предавања нису имала заокружену целину и довољан обим.³⁹

Све то наводи на закључак да се Војној академији није поклањала пажња коју је требало да има, ако се желело да она постане институција у којој ће се развијати српска војна теорија и доктрина. Без дугорочне политике школовања наставничког кадра, наставних планова и уџбеника, Војна академија у Београду била је позорница на којој су се смењивали различити утицаји, школе и правци. У одсуству сваког система настала је могућност да се на Војној академији осети јачи утицај страних војних теоретичара, што је искључиво зависило од самих наставника, њихових склоности и погледа. На основу анализе теоријског рада професора Војне академије може се одговорити на питања: да ли је војна наука на Војној академији била под утицајем стране војне доктрине или се самостално развијала, које стране војне доктрине су највише утицале на њен настанак и развој?

На Војној академији у Београду било је мало професора који су уживали углед у европској стручној јавности. Професор војне географије Јован Драгашевић стекао је научни углед 1881. када је објавио књигу *Полуострво Илирско са гледишта војног*. Пред-

³⁶ Живојин Мишић, *Моје успомене*, Београд, 1984, стр. 177.

³⁷ За 37 година рада војне академије у Београду од 1878. до 1914. године Стратегију је предавало 20 официра, а Тактику 25, што значи да је сваки професор остајао на дужности у просеку мање од две године.

³⁸ „Шилгање официра у стране земље за стручно изражавање“, *Ратник*, књ. II, св. VII, Београд 1879, стр. 56.

³⁹ Јован Петровић, „Једно мишљење поводом гласова о преуређењу наше Војне академије“, *Ратник*, књ. XXIX, св. VI, Београд, 1893, стр. 749.

мет његовог проучавања било је Балканско полуострво, за које су били заинтересовани војни теоретичари у Аустроугарској, Русији и Бугарској. У овој књизи пуковник Драгашевић описао је простор Балканског полуострва као потенцијално будуће ратиште са неколико засебних војишта. Друго издање ове књиге под називом *Илирско тропоље – Балканско полуострво Војно политичка студија*, штампано је 1901. године по захтеву Бугарске.⁴⁰ Својим теоријским радом на себе су скренули пажњу и други професори Војне академије. Књига *Статистика држава Балканског полуострва I-IV* мајора Стевана Грујића, која је штампана 1890/91. године, била је читана у Русији и Бугарској. Војна штампа у Аустроугарској похвално се изразила о књизи Миливоја Николајевића *Географија Балканског полуострва I-VI* која је излазила из штампе у периоду од 1904. до 1910. године.

Једно од дела српске војне књижевности, настало на основу предавања на Војној академији, јесте *Курс фортификације* пуковника Михајла Магдаленића, чији је први део штампан 1891. године. Књига *Курс фортификације* откупљена је од пуковника Магдаленића и штампана о државном трошку у 1.000 примерака, а аутор је награђен са 60 динара по штампаном табаку.⁴¹ Појава овог дела у српској војној литератури била је веома значајна, по томе што је то било прво штампано дело из области фортификације. У страним војскама, чија је војна литература била знатно богатија од српске, било је мало таквих дела, која су обухватала целокупну фортификацију као грану војних наука. Извод из рецензије овог дела, са позитивним критикама пуковника П.А.Геисмана објављен је у руском *Разведчику* 1894. године.⁴²

Највећи број других књига и уџбеника насталих за потребе Војне академије из области техничких наука настао је према делима страних аутора. Недељко Вучковић, артиљеријско-технички мајор, хонорарни професор артиљерије на Вишој школи, објавио је 1901. године књигу *Основи о погађању циљева*, која је написана по делу аустроугарског официра Николе Вујића: *Nicolaus Ritter v. Wuich, Lehrbuch der äusseren Balistik*, Wien, 1886, и по делу Н. Rohne: *Das gefechtsmässige Schiessen der Infanterie und Feldartillerie*, Berlin 1896.

Пуковник Дамњан Влајић, дугогодишњи професор Артиљерије са балистиком на Војној академији, који се школовао у Бечу, написао је више уџбеника и научних радова на основу литературе на немачком језику: *Уплив атмосфере на гађање (1888)*, *Савремено наоружање пешадије (1891)*, *Артиљерија (1896)*, *Балистика (1904)* и *Наука о оружју (1930)*.⁴³ Аустроугарски ученик био је и пуковник Јован Дамјановић, који је у Бечу завршио интендантску школу. По повратку у Србију, 1896. године, преведен је у административну струку и постављен за професора у Војној академији и првог управника Војно-административне школе у Београду. Поред осталог, Јован Дамјановић је написао: *Војна администрација*, *Стилистика с писмоводством и деловодством војних власти* и *Правила о вођењу трупа администрације*.⁴⁴

⁴⁰ „Књижевност”, *Ратник*, књ. XXIII, св. I, Београд 1890, стр. 120; „Јован Драгашевић почасни ђенерал у пензији”, *Војни весник*, бр. 7, Београд 1926, стр. 8.

⁴¹ Као основ за писање књиге *Курс фортификације* послужиле су забелешке пуковника Михаила Магдаленића са предавања овог предмета на Војној академији 1881/82. године. Михаило Магдаленић, *Курс фортификације*, књ. 1, *Пољска фортификација*, Београд, 1891, стр. V.

⁴² Исто: I-XI; „Књижевност”, *Ратник*, књ. XXVI, св. I, Београд, 1892, стр. 107-109.

⁴³ „Влајић Дамњан”, *Илустрована Војна енциклопедија*, Београд 1939, стр. 340.

⁴⁴ „Дамјановић Јован”, *Илустрована Војна енциклопедија*, Београд 1939, стр. 467.

Изучавање теорије ратне вештине на Војној академији

Најзначајнији предмети на основу којих се може пратити развој војне мисли у Војној академији јесу Стратегија, Тактика и Историја ратне вештине. Они су обухватили теорију ратоводства. Анализу научног рада професора Тактике и Стратегије на Војној академији отежавао је недостатак уџбеника, наставних планова и програма, објављених радова и књига. Већ сама чињеница да поједини професори ниси оставили писани траг у науци говори сама за себе. Војна наука која се изучавала на Војној академији у Београду била је под великим утицајем европских теоријских школа и војнодоктринарних праваца. Како је изгледала настава тактике најбоље сведочи Миленко Варјачић, питомац 35. класе Војне академије (1902–1906). „Изучавање тактике у академији било је за нас извесна ствар судбине и случаја. Ето, моја класа изучавала је руску тактику, друге класе изучавале су француску или немачку.” Наставници тактике на Војној академији били су на школовању у страним државама, као слушаоци ратних школа и академија, „па где је ко био у којој школи, тако нам је и тактику преносио и предавао. Све су, дакле, те тактике били чисти преводи или компилације.”⁴⁵

Метод изучавања тактике на Војној академији у класи Миленка Варјачића био је застарео и непримерен: „Можемо слободно рећи, да смо тактику учили, а никако изучавали и од једног најзанимљивијег предмета створен је баук са којим се на миру и срећно прође, ако наставник не испитује. Сви се ми из класе још живо сећамо почетка те наше тактике злогласног 'Појма о рату'...То је био почетак исувише тежак: по философији и изучавању. Морао се, код већине без разумевања, да се научи напамет. Не само то, већ и цела тактика напамет!... У томе се тако далеко ишло, да је наш први у рангу из класе, знао напамет и страну за свако питање, па чак и пишчеву интерпункцију. А за то је била потребна једна огромна бесциљна енергија, која је овим начином само убијала интелигенцију и дух.”⁴⁶

Тактика је питомцима задавала доста муке, али су оне биле много мање од проблема које су имали официри који су се спремали за полагање испита: „То су били мученици, матори букварци, који се преслишавају као деца и набрајају тачку по тачку каквог питања и да у томе по реду без погрешке и у стилу изброје рецимо, свих двадесет тачака каквог питања. Жежеве су то муке биле научити све напамет.” Официри су се трудили да сазнају ко ће бити на испиту из Тактике и као најважније – „шта је тих дана наставник код куће читао и учио.” Тактика се учила према наставнику, јер је тактика коју уважава наставник била једино призната као наука : „Тако смо ми, по потреби с времена на време, изучавали разне тактике: руску, француску, немачку. Пред рат спремајући се за испит ја сам учио: Балкову тактику.”⁴⁷

О теоријском раду првог школованог наставника Тактике у Артиљеријској школи Ранку Алимпићу мало тога је познато. Може се само предпоставити да је предавао Тактику у Артиљеријској школи на основу својих бележака насталих током школовања у Ратној школи у Берлину. О томе сведочи писмо питомца прве класе Тодора Бојовића који је после завршетка Артиљеријске школе у Београду упућен на школо-

⁴⁵ Миленко Ј. Варјачић, „За доктрину националне тактике”, *Војни весник*, бр. 1, Београд, 1922, стр. 3-4.

⁴⁶ Исто.

⁴⁷ Исто.

вање у Берлин. У писму које је 1857. године упутио свом професору Алимпићу, Божовић каже: „Ништа опширније, ништа потпуније не предаје нам се Тактика овде, него што си нам је ти у нашој Академији предавао.“⁴⁸

Ништа боља ситуација није била са теоријским радом Милојка Лешјанина, питомца прве класе Артиљеријске школе, који је после школовања у Србији завршио трогодишњи курс Ратне школе у Берлину. По повратку у Србију Лешјанин је 1859. године постављен за професора Стратегије и Тактике у Артиљеријској школи. У белешкама Јована Мишковића, питомца пете класе Артиљеријске школе, сачувани су исечци са предавања тактике Милојка Лешјанина.⁴⁹ С обзиром на то да су обојица били ученици Ратне школе у Берлину, може се претпоставити да су Ранко Алимпић и Милојко Лешјанин Тактику и Стратегију предавали према делима пруских теоретичара.

О пуковнику Димитрију Ђурићу, професору Стратегије и Тактике на Војној академији од 1869. до 1893. године, постоји много више података. Професори који су пре њега предавали теорију ратоводства бавили су се појединим питањима организације, припреме или употребе војске и углавном нису много оставили иза себе. Својим радовима *Основна тактика три рода војске 1879*, *Тактика великих тактичких тела 1884*. и *Тактика војевања-Стратегија* из 1895. године пуковник Ђурић је заокружио војнотеоријски систем и поставио основе српске војне науке. Наведена дела била су резултат теоријских проучавања и богатог ратног искуства које је пуковник Ђурић стекао у српско-турским ратовима 1876/78. године.

Као познавалац војне теорије Димитрије Ђурић се у писању *Основне тактике* ослонио првенствено на руске војне теоретичаре Драгомирова и Лера, јер је и сам био ђак Николајејевске генералштабне школе у Петрограду. Поред тога, користио се радовима: Грисхајма, Денисона, Вандервелда, Шерфа, а када је реч о тактици артиљерије – Тауберта. Књига *Основна тактика три рода војске* прихваћена је као званичан уџбеник Тактике, не само у Артиљеријској школи, него и за припрему за полагање капетанског испита из области Тактике. Књига је штампана у Државној штампарији о трошку министарства војног у 1.500 примерака, а аутор је награђен са 60 динара по табаклу, рачунајући текст и слике у прилогу.⁵⁰

Посебне прилике у којима се налазила Краљевина Србија и њена војска захтевале су јединствена решења, па је Димитрије Ђурић од европских теоретичара преузимао основна начела, која је прилагођавао српској војсци, стварајући јединствен систем војне доктрине. Пуну афирмацију пуковник Димитрије Ђурић доживео је тек после абдикације краља Милана, 22. фебруара 1889. године, када је постављен на место војног министра у влади Саве Грујића и непосредно пре смрти, 18. октобра 1893. године, унапређен је у чин генерала. После смрти професора Димитрија Ђурића на Војној академији је прекинут започети посао стварања војне теорије са националним обележјем.

Поред пуковника Димитрија Ђурића својим теоријским радом истакао се потпуковник Станојло Стокић, хонорарни професор Топографије, Историје ратне вештине, Тактике и Стратегије на Војној академији.⁵¹ Као професор на Војној академији

⁴⁸ Милева Алимпић, *Живот и рад генерала Ранка Алимпића*, Београд, 1892, стр. 26.

⁴⁹ Архив САНУ, Историјска збирка, бр. 7242/IV, бележник Јована Мишковића.

⁵⁰ Димитрије Ђурић, *Основна тактика три рода војске*, Београд, 1879, стр. I.

⁵¹ Божидар Јововић, *Живот и рад ђенералштабног потпуковника Станојла Стокића*, у књизи С. Стокић, *Рат и ратовање*, Београд 2004, стр. ххi-ххii.

Стокић је објавио више теоријских радова: *Упут за командовање четом пешадије* (1879), *Упут за проматрање земљишта за тактичке прилике* (1879), *Војна топографија* (1882), и *Рат и ратовање* (1885). У Ратнику је објавио: *Поглед на васпитање војника* (1879), *Ново оружје нова тактика и изображавање* – превод дела пруског пешачког потпуковника Р. Арнима (1879), а у СВЛ *Мисли о вежбању пешадије и здружених родова војске у пољској – ратној – служби* (1883).

На основу својих предавања на Војној академији потпуковник Станојло Стокић приредио је за штампу прву *Војну историју* (1887). Књига је обухватала два периода: стари и средњи век.⁵² Његово најбоље дело *Рат и ратовање* штампано је 1885. године у три свеске у којима је обрадио однос рата према политици, уређење ратне силе и употребу војске (тактика и стратегија). У свом теоријском раду он је направио корак напред у односу на Димитрија Ђурића, јер је по узору на Клаузевица дубље проникао у природу рата. Поред тога, то је прво дело српске војне књижевности, које је на прегледан и јасан начин обухватило сва битна поља теорије ратне вештине.

Станојло Стокић је своје дело *Рат и ратовање* израдио према западноевропским теоретичарима: „Шерфу, Клаузевицу, Жомину, Блуму и Голцу”.⁵³ је Преузимао је готова начела из других европских војски, највише из пруске војске „коју је веома ценио и уважавао.”⁵⁴ Стокић је био ватрени присталица новог наоружања и нове тактике, па је важио за водећег теоретичара реформске струје у војсци. Као командант учевног батаљона и начелник штаба Команде стајаће војске допринео је да се у српској пешадији усвоји савремен начин наставе и вежбања. После рата за независност 1876/78. потпуковник Станојло Стокић уживао је велики углед у официрском кору српске војске. У време Српско-бугарског рата 1885. године потпуковник Станојло Стокић био је командант IX пука Дунавске дивизије. Пук којим је командовао изгубио је положаје на Сливници, због чега је наређено повлачење Дунавске дивизије и Нишавске војске. После неуспеха у рату са Бугарском 1885. Стокић је превремено пензионисан 5. децембра 1888. године. Умро је у Београду 1891. године у 44. години живота.⁵⁵

У последњој деценији XIX века за катедром тактике на Војној академији променило се неколико професора: поручник Милош Пауновић, генералштабни мајор Коста Ј. Поповић и потпуковник Јован Ковачевић. Сачуване су аутографисане белешке са предавања, на основу којих се може закључити да је као основ за наставу тактике на Војној академији служио уџбеник Димитрија Ђурића *Основна тактика три рода војске*. На крају недовршених лекција налазе се белешке које то потврђу-

⁵² Станојло Стокић, *Војна историја*, Београд 1887. Стари век је био подељен на: дивљачко, деспотско, грчко и римско доба. Средњи век је обухватао: доба сеобе, ритерско и најамничко доба. Нови век је обрађивао: доба сталне војске, наполеоново доба и најновије доба. У сваком од ових периода писац је обрадио: државно и друштвено уређење и култура, земља и народ; уређење војске: обавеза и позиви, родови војске и струке, формације, војно-судство и дисциплинска уредба, награде и одликовања, заповедништво и настава и вежбање; материјална сретства: наоружање, одело и спрема, плате и награде и храна и фураж; унутрашње војно уређење земље: земљиште, логори, пољска и стална утврђења и саобраћајне везе; употреба војске: пољска тактика градска тактика, поморска тактика, ратовање и ратови.

⁵³ Станојло Стокић, *Рат и ратовање*, Београд 2004, стр. Реч унапред.

⁵⁴ „Некролог Станојлу Стокићу”, *Ратник*, књ. XXV, св. I, Београд, 1891, стр. 1-5.

⁵⁵ „Решење министра војног”, *СВЛ*, бр. 49, од 10. децембра 1888, стр. 1473; „Некролог Станојлу Стокићу”, *Ратник*, књ. XXV, св. I, 1891, стр. 1-5; „Станојло Стокић”, *Војна енциклопедија*, 9, Београд, 1967, стр. 236.

ју: „Дужности начелника предстраже, Осигурање кантона и о Патролама види *Основенну тактику* пуковника Димитрија Ђурића.”⁵⁶

Наведени професори тактике на Војној академији нису припадали истој теоријској школи, јер су се по свом образовању битно разликовали. Поручник Милош Пауновић завршио је Нижу школу Војне академије, а затим са првом класом 1884. године ступио у Вишу школу. По завршетку Више школе упућен је 1888. године на школовање у Француску.⁵⁷ По повратку у Србију 1889. године одређен је за професора Тактике на Војној академији. На тој дужности задржао се само годину дана. Осим аутографисаних белешака са његовог предавања, Пауновић је у *Ратнику* објавио *Белешке о француској војсци* 1890. године. Касније је, као пуковник и командант Тимочке дивизијске области, присуствовао великим јесењим маневрима француске војске 1908. године.⁵⁸

Насупрот њему, капетан II класе Јован Ф. Ковачевић,⁵⁹ наставник *Тактике* на Војној академији 1893. године, завршио је вишу школу у Аустроугарској. Осим тога, 1886. године присуствовао је великим јесењим маневрима аустроугарске војске.⁶⁰ Јован Ковачевић је у *Ратнику* објавио неколико оригиналних радова и превода са немачког: *Извод из Лебеловог извештаја за 1896 годину* (1898); *Треба ли нам школа гађања* (1899), *Тактичке примедбе* – превод (1885).⁶¹ Прилично дуг професорски стаж на Војној академији имао је генералштабни потпуковник Коста Ј. Поповић, који је предавао Стратегију и Тактику на Војној академији од 1888. до 1895. године.⁶² О теоријском раду Косте Ј. Поповића може се рећи само толико да се служио страном литературом и преводио са немачког. У војном часопису *Ратник* објавио је: *Обука и васпитање од ђенерала Драгомирова* превод са немачког (1892); *Да ли увођење пушака малог калибра и малодимног барута изазива промене у подтупку пешадије при нападу* (1895); *Народни карактер у тактици* – превод 1897. Од својих претходника Коста Поповић се разликовао по томе што никада није био на школовању у иностранству, што сведочи да су војне науке у Србији крајем XIX века достигле висок степен научне изграђености.

Ову чињеницу потврђује и пуковник Милош Васић који је од 1891. до 1899. године био професор Географије, Стратегије, Тактике и Ратне службе на Војној академији. По завршеној Вишој школи Војне академије 1887. године Милош Васић упућен је у Аустроугарску. Био је на служби у штабу III пешадијске дивизије у Линцу, са којом је учествовао на царским маневрима аустроугарске војске. По повратку у Србију завршио је припрему за генералштабну струку у коју је преведен 1888. године. Пуковник Васић био је официр високе опште и војничке образованости и широке културе, а говорио је шест страних језика.⁶³ Остале су сачуване белешке са његових предавања из Стратегије, а написао је *Ратни потсетник и записник* 1891. године и *Војничку читанку* 1893. године. Поред тога, напи-

⁵⁶ Коста Поповић, *Тактика* – аутографија 1891, стр. 70; „Некролог Косте Поповића”, *СВЛ*, бр. 1. и 2. од 12. јануара 1898, стр. 37-48.

⁵⁷ „Одређени за државне питомце на страни”, *СВЛ*, бр. 51. и 52, 31. децембра 1887, стр. 1369.

⁵⁸ „Решење министра војног”, *СВЛ*, бр. 22. од 23. августа 1908, стр. 429.

⁵⁹ „Некролог Јована Ковачевића”, *СВЛ*, бр. 4. од 27. јануара 1902, стр. 65-68.

⁶⁰ „Одређени на стране маневре”, *СВЛ*, бр. 22, 14. јуна 1886, стр. 483.

⁶¹ „Некролог Јована Ковачевића”, *СВЛ*, бр. 4. од 27. јануара 1902, стр. 65-68.

⁶² „Некролог Косте Поповића”, *СВЛ*, бр. 1. и 2. од 12. јануара 1898, стр. 37-48.

⁶³ Драгутин Милутиновић, „Некролог Милошу Васићу”, *Војни весник*, бр. 2, Београд 1936, стр. 55-56.

сао је неколико филозофских студија о ратној вештини, политици и моралу војске: *Из области вештине ратовања* (1900), *Из области организације војске* (1906), *Војска и политика* (1910). У *Ратнику* је објавио: *Јединачна обука у нашој пешадији* (1890), *Морал војске у миру и рату на измаку XIX века – превод* (1897). Обиман теоријски рад пуковника Милоша Васића тешко је окарактерисати и прикључити једној или другој доктринарној школи. Војно-филозофске расправе пуковника Милоша Васића поткрепљене су великим бројем страних наслова на које се аутор позивао. Његова књига *Војничка читанка* инспирисана је делом италијанске војне књижевности *Perchè e come si fa il soldato*.⁶⁴

Пуковник Светозар Нешић професор Стратегије и Тактике на Војној академији 1894–1899. и 1900–1903. године дао је велики допринос развоју војне теорије у Србији.⁶⁵ Према сведочењу војводе Живојина Мишића, Светозар Нешић био је „веома начитан и познат по својим радовима у војној литератури.“⁶⁶ Војно образовање стекао је у Србији 1874. године, као најбољи питомац девете класе Артиљеријске школе. Као артиљеријски капетан I класе присуствовао је великим јесењим маневрима француске војске 1884. године.⁶⁷ Написао је велики број књига и превео позната дела европских војних теоретичара. Највише је преводио дела немачких и француски аутора, али је са француског преводио и позната дела руских војних теоретичара. Његови најпознатији радови су: *Пешачка дивизија на маршу и у боју* – по генералу Бертоу (1886); *Мисли (Студија) о тактици*, пруског генерала Вилхелма Шерфа (1887); *Упут за спрему трупа за борбу – обука чете*, руског генерала Михајла Драгомирова – превод са француског (1888); *Спрема трупа за борбу, обука батаљона* – руског генерала Михајла Драгомирова, превод са француског, (1889); *Издавање заповести* (1899); *Прилози за тактичко обучавање официра* пруског официра Карла Лицмана (1902). У часопису *Ратник* чији је уредник био (1897–1898. године) објавио је неколико стручних радова: *О пешадијској ватри по разним изворима* (1884); *Пешачка дивизија на маршу и у боју по генералу Бертоу* (1884); *Маневар 17. корпуса француске војске 1884. године* (1885); *Мисли о тактици студија по немачком* (1886). *Како треба изучавати војне науке или метод изучавања војних наука* превод (1899). Као пуковник у пензији припремио је за штампу обимно дело у шест књига *Општа знања из вештине ратовања* (1909).⁶⁸

Светозар Нешић био је најзначајнији војни теоретичар на Војној академији после Димитрија Ђурића и Станојла Стокића. Својим радом Светозар Нешић је ближи теоријском раду Станојла Стокића, него учењу Димитрија Ђурића. Пуковник Нешић био је присталица модернизације српске војске по угледу на немачку војску, што га је препоручило за начелника Ђенералштабног одељења Команде активне војске док је на њеном челу био краљ Милан Обреновић. Као начелник Главног генералштаба пуковник Светозар Нешић је 1902. године израдио ратни план Србије за рат против Турске, по којем је српска војска углавном поступала 1912. године. После Мајског преврата 1903. године, пуковник Светозар Нешић је пензионисан као присталица династије Обреновић.

⁶⁴ За време док је пуковник Милош Васић био на дужности војног министра 1901. године донет је закон о војсци, са којим је српска војска уз мање измене ушла у рат 1912. године.

⁶⁵ Војни Архив у Београду ДПП К-1195/544; Велимир Иветић, *Начелници генералштаба 1876-2000*, Београд, 2000, стр. 29-30.

⁶⁶ Живојин Мишић, *Моје успомене*, Београд, 1984, стр. 177.

⁶⁷ „Решење министра војног”, *СВЛ*, бр. 26, од 7 јула 1884, стр. 845.

⁶⁸ „Књижевни огласи”, *СВЛ*, бр. 24. од 29. маја 1909, стр. 469.

Ученици и наследници Светозара Нешића на Војној академији били су Михаило Ј. Наумовић и Живојин Мишић. Генералштабни потпуковник Михаило Ј. Наумовић завршио је Војну академију 1883. године, а затим је као инжињеријски поручник упућен на школовању у Аустроугарску 1888. године.⁶⁹ По повратку у Србију преведен је у генералштабну струку. Био је професор Тактике на Војној академији 1897–1898. године. Своја предавања је средио и под називом *Тактика* штампао у Београду 1901. године. Била је то прва штампана *Тактика*, после књиге пуковника Димитрија Ђурића. У његовом уџбенику налазе се начела напада и одбране према прописима немачке, француске, аустроугарске и руске војске. Поред тога, објавио је у *Ратнику* два рада, оба преведена са немачког језика: *О развијању руске железничке мреже до данашњег времена* (1893) и *О нападу на тврдиње аустроугарског инжињеријског мајора Ернеста Лајтнера* (1893). Михаило Ј. Наумовић превео је са немачког I књигу *Тактика* немачког генерала Виљема Балка. Књига није објављена због његове погибије у Мајском преврату 1903. године.⁷⁰

Пуковник Живојин Мишић био је наставник Стратегије на Војној академији у периоду 1898–1904. године. Теоријски рад сврстава Мишића у поклонице немачке војне доктрине. Мишић је у *Ратнику* објавио неколико радова које је превео са немачког: *Дух и облик пешачке борбе* (1891) и *О теоријском образовању официра* (1892). Своја предавања Стратегије на Војној академији Живојин Мишић је средио и објавио 1907. године. Заједно са капетаном I класе Мирком Ротовићем пуковник Мишић је 1910. године превео са немачког *Тактику* (I–VI) генералштабног потпуковника пруске војске Виљема Балка. Министарство војно откупило је 1910. године 150 примерака књиге и поделило јединицама и командама српске војске. Штампане књиге помогло је и војно министарство Црне Горе, које је за своје официре откупило неколико примерака *Тактике* Виљема Балка.⁷¹ Живојин Мишић био је уредник *Ратника* 1903–1904. године и приватног војног часописа *Српска стража* (1908–1909) у којем је објавио више радова.

Мајски преврат 1903. године, који је извела група завереника, углавном нижих официра, довео је до промена унутар војске. Убрзо после сређивања стања насталог убиством краља Александра Обреновића, пензионисани су поједини официри, међу којима су били пуковници Светозар Нешић, Живојин Мишић и Милош Васић, док је потпуковник Михаило Наумовић погинуо у ноћи преврата. После 1903. на Војној академији се поред „Берлинаца“ и „Бечлија“, све више осећа утицај професора школованих у Француској и Русији.

После 1903. године немачкој теоријској школи припадали су професори Војне академије Милутин Гр. Мишковић и Живко Павловић. Потпуковник Милутин Гр. Мишковић завршио је Војну академију 1885. године, а 1888. године упућен је у Аустроугарску као државни питомцац.⁷² На Војној академији предавао је Стратегију 1904. године. Са немачког је превео дела: *Служба трупног ђенералштаба у мирно доба од ђенераллајтнанта Ф. Јансона* (1906), *Упуства за оперативну службу аустро-угарске војске* (1906), *Упуства за годишња ђенералштабна путовања у немачкој војсци*, (1907); *Схема или*

⁶⁹ „Одређени за државне питомце на страни”, *СВЛ*, бр. 51. и 52, од 31. децембра 1887, стр. 1369; Љубинка Трговчевић, *Планирана елита*, Београд, 2003, стр. 245-262.

⁷⁰ „Књижевни огласи”, *СВЛ*, бр. 44. од 27. новембра 1904, стр. 893.

⁷¹ „Књижевни огласи”, *СВЛ*, бр. 20. од 21. јула 1908, стр. 391; „Наређење министра војног”, *СВЛ*, бр. 14. од 18. априла 1910, стр. 321; „Књижевни оглас”, *СВЛ*, бр. 7. од 7. фебруара 1909, стр. 127.

⁷² „Одређени за државне питомце на страни”, *СВЛ*, бр. 51. и 52, од 31. децембра 1887, стр. 1369; Љубинка Трговчевић *Планирана елита*, Београд, 2003, стр. 245-262.

самосталност – превод дела немачког мајора Валтера фон Хилзена (1907), *О вежбању и маневровању трупа у аустро-угарској војсци* (1908). Био је уредник *Ратника* 1904–1909. године и приватног часописа *Српска војска* 1908–1909. године.

Најзначајнији представник немачке доктринарне школе на Војној академији после Мајског преврата 1903. године био је потпуковник Живко Г. Павловић, професор Тактике на Војној академији 1906–1914. године. Неко време је предавао Стратегију и Војну географију престолонаследнику Александру Карађорђевићу. Живко Павловић завршио је Нижу школу Војне академије 1892. и пету класу Више школе војне академије 1896. године. Пошто је преведен у генералштабну струку 1902. године као државни питомац упућен је у Берлин, ради усавршавања немачког језика и „оријентовања о немачкој војсци”.⁷³ Током боравка у Немачкој упознао је војну књижевност ове земље и по повратку у Србију превео најзначајнија дела немачке војне литературе: *Српско-Бугарски рат 1885* – превод дела немачког мајора Хермана Кунца 1906; *Ратовање* – превод дела немачког генерала Колмара фон дер Голца 1906; *Ратовање и вођење војске* – превод дела немачког генерала Колмара фон дер Голца 1909. Написао је и неколико оригиналних радова из Тактике: *Извиђање* књ. 1, Даљно 1909; *Примењена тактика II део Борба* 1914.

Присталице француске војне доктрине на Војној академији били су професори Петар Пешић, Милован Недић и Милан Ж. Миловановић. Пуковник Петар Пешић⁷⁴ био је питомац 22. класе Ниже школе и пете класе Више школе Војне академије. Од 1900. до 1901. године био је на стажирању у Француској. Пошто је завршио припрему за генералштабну службу, поред редовне дужности постављен је за професорског помоћника на предмету Тактика 1904. године. Пуковник Пешић постао је редовни професор Тактике 1907. и на тој дужности је остао до 1913. године. Написао је више књига и стручних радова који су били под снажним утицајем француског војног теоретичара Фердинанда Фоша: *Решавање тактичких задатака* (1902), *Елементи Тактике и Тактичке радње* (1904), *Тактика коњице* (1906), *Тактика I и II* (1907), *Тактика на земљишту* (1908), *Виша тактика с примерима* (1911), *Сто тактичких примера* (1911). Пуковник Пешић написао Тактику у којој није изложена само теорија, већ и начела и принципи тактике, затим практични задаци и, на крају, историјски примери.⁷⁵

Наследник и ученик Петра Пешића био је Милан Ж. Миловановић, питомац 24. класе Ниже школе и седме класе Више школе Војне академије. Миловановић је завршио генералштабну припрему, а затим је 1903. године боравио шест месеци на усавршавању у Француској. Професор Тактике на Војној академији постао је 1910. године, када постаје и начелник Обавештајног одељења у Главном генералштабу. Професор Војне историје на Војној академији био је Милован Недић, који у својој књизи *Дух савременог ратовања*, објављеној 1908. године, заступа идеје француског војног теоретичара Фердинанда Фоша. Остала су сачувана аутографисана предавања Милована Недића: *Ратна историја* (1905), *Историја ратне вештине* (1906), *Пруско-аустријски рат 1866. године I-II* (1910/1911).

⁷³ Јован Цвијић, *Аутобиографија и други списи*, Београд, 1965, стр. 367.

⁷⁴ „Пешић Петар”, *Војна енциклопедија*, 6, Београд 1964, стр. 743; Миле Бјелајац, *Генерали и адмирали војске Краљевине Југославије 1918-1941*, Београд, 2004, стр. 242.

⁷⁵ Петар Пешић, *Тактика I*, Београд, 1907, стр. 4.

Утицај руске војне мисли на Војној академији осетио се у великој мери почетком XX века. За то су првенствено заслужни руски ђаци: пуковници Петар Мишић, Драгутин Милутиновић, Михаило Живковић, Стеван Хаџић и капетан Душан А. Станковић. Официри школовани у Русији били су предводници новог таласа, који је нарочито ојачао после Руско-јапанског рата 1904–1905. године. Петар Мишић био је један од најобразованијих професора Тактике на Војној академији.⁷⁶ Петар Мишић био је питомац 15. класе Ниже школе Војне академије. Школовање је завршио 1885. године као први у рангу. По завршеном школовању 1887–1888. године упућен је на стажирање у 5. сепарски батаљон руске војске. После стажирања остао је у Петрограду, где је 1891. године завршио генералштабни курс Николајевске академије са одличним успехом.⁷⁷

По повратку из Русије 1892. године Петар Мишић је постављен за хонорарног, а 1903. године за редовног професора Математике, Геодезије, Тактике и Стратегије на Војној академији. У официрском кору сматран је за једног од најспремнијих официра и најбољих професора Војне академије. Сачуване су аутографисане белешке са предавања Тактике генералштабног мајора Петра Мишића питомцима 32. класе Војне академије 1899–1901. године. На основу тих бележака може се закључити да је Петар Мишић имао широко војничко образовање и да је одлично познавао европску војну књижевност. На предавању из Тактике цитирао је најпознатије европске војне ауторитете: Макијавелија, Клаузевица, Жоминија, надвојводу Карла, Мекела, Блумеа, Левала, Билова и фон Тира. Иако је високе војне школе завршио у Русији, Петар Мишић је на предавањима изражавао поштовање и дивљење немачкој војсци и пруском милитаризму. Заједно са Светозаром Радојчићем у Ратнику је 1893. објавио Извештај са маневара IV немачког корпуса. Био је и уредник Ратника 1898–1899. године.

Руски ђаци били су официри и генерали Михаило Живковић и Стеван Хаџић. Михаило Живковић завршио је Артиљеријску школу 1880. године. Као државни питомац, децембра 1887, послат је на школовање у Русију. Тамо је био на пракси у 145. царевом пуку у Петрограду. Учествовао је у великим маневрима који су изведени 1889. године у Русији. На школовању у Русији био је до октобра 1889. године. На основу искустава стечених у Русији написао је неколико радова који су објављени у Ратнику и СВЛ: Белешке о руској пешадији (1899), Наша нова пушка и муниција (1900), О брзом гађању (1891). године. Стеван Хаџић завршио је Нижу школу Војне академије 1889. године и Николајевску генералштабну академију у Петрограду 1892–1895. године. На Војној академији предавао је Тактику и Стратегију 1900–1902. и 1904–1910. године. Написао је Примењена тактика у историјским примерима 1907. године.

Представник руске војне школе у Србији био је пуковник Драгутин Милутиновић, професор Стратегије, Тактике, Историје ратне вештине и Администрације на Војној академији, у времену од 1897. до 1908. године.⁷⁸ Завршио је Војну академију у Београду 1887, а затим Николајевску генералштабну академију у Петрограду 1891–1894. године. У чин генералштабног мајора унапређен је 1900. године. Од 10. јануара 1904. редовни је професор на Војној академији. Преводио је дела руских војних теоретичара: *Иницијатива* у

⁷⁶ Миле Бјелајац, *Генерали и адмирални војске Краљевине Југославије 1918-1941*, Београд, 2004, стр. 220.

⁷⁷ СВЛ, бр. 22, 8. јуна 1887, стр. 593.

⁷⁸ „Милутиновић Драгутин”, *Војна енциклопедија*, књ. 5, Београд 1962, стр. 590; Миле Бјелајац, *Генерали и адмирални војске Краљевине Југославије 1918-1941*, Београд 2004, стр. 218.

рату – руског генерала К. Војдеа (1905), *Тактичка обука чете на основу искуства из Руско-Јапанског рата*, руског генералштабног официра Лебедева (1909). Драгутин Милутиновић обогатио је српску војну књижевност критичким војно-историјским студијама: *Француско-немачки рат 1870-71. године – превод дела Николаја Михневича професора Николајејевске генералштабне академије* (1901), *Руско-Турски рат 1877-78. године на Балканском полуострву по руским изворима* (1902); *Бонапартин италијански рат 1796-97. године* (1902); *Руско-Јапански рат по предавањима у Николајејевској ђенералштабној академији* (1908). У *Ратнику* је објавио: *Значај маневра у мирно доба* (1898) и *О официрским испитима код нас* (1901). Сачуване су белешке са његових предавања под називом *Историја ратне вештине*, које су објављене 1898. године.

Историја ратне вештине на Војној академији пре пуковника Драгутина Милутиновића предавала се „само хронолошким ређањем догађаја, без потребне опширности у критици”. У наставу историје Милутиновић је увео метод опширније критичке обраде, са више позитивних и негативних примера.⁷⁹ Залагао се за самосталност нижих старешина. Сматрао је да се принцип иницијативе команданата у рату мора прокламовати и озваничити још у миру: *Уредбом о положајима, надлежностима и властима старешина у војсци, Правилном службе и другим документима*.⁸⁰

Рађање модерне теоријске школе у Војној академији почетком XX века

На пољу самосталности и иницијативе нижих старешина највише је радио капетан I класе Душан А. Станковић.⁸¹ Пошто је Нижу школу Војне академије завршио 1893. године као трећи у рангу, Станковић је од 1896. до 1898. године био на школовању у Русији. По повратку из Русије постављен је за хонорарног професора Географије на Војној академији 1900–1904. године. Био је професор и плодан писац који је за кратко време превео на српски велики број књига руских војних теоретичара: *Дужност командира у погледу васпитања чете* руског генерала Бутовског; *Рад нижих официра* од грофа А.Д. (*Ратник* 1901); *Генерал Драгомиров о критици у војсци* (*Ратник* 1901); *Кажњавање официра дисциплинским затвором* – руског судског пуковника Лесовског; *Општи услови васпитања западно европских војска* – руског официра Недзвецког; *Официрска омладина и њени неуспеси* – генерала Бутовског у (*Ратнику* 1902); *Утицај ратова 70-71 и 77-78 године на устројство западно-европских војска* од Незвецког у (*Ратнику* 1903).

Капетан Душан Станковић написао је више оригиналних радова из области војне педагогије: *Јединство мисли у официрском кору и јединство у раду, значај литературе у овом правцу* (*Ратник* 1901), *Промена основа на којима почива дисциплина* (*Ратник* 1901), *Система поделе рада* (*Ратник* 1901), *Правилна и погрешна*

⁷⁹ Живко Павловић, у књизи Колмар фон дер Голц, *Ратовање*, Београд, 1906, стр. VII.

⁸⁰ Драгутин Милутиновић, *Иницијатива у нашој војсци*, у К. Војде, *Иницијатива у рату*, Београд 1905, стр. 129-135; *Надлежности, положаји и власти старешина у војсци*, Београд 1884; *Уредба о положајима, надлежностима и властима старешина у војсци*, Београд 1897.

⁸¹ *Споменица седамдесетпетогодишњице Војне Академије*, Београд 1925, стр. 237, 282.

метода решавања тактичких задатака на карти и пољу по руском ђенералу Леру (1902); Поглед на чланак Неколико напомена о извођењу регрутске обуке (Ратник 1902), Елементи спреме војске за борбу и рат Српска Стража, Критички поглед на Књигу решавања задатака.

Станковић је сматрао да командир не сме сувишним надзором „стешњавати самосталност и иницијативу својих потчињених” већ се надзор мора вршити с временом на време, тако да се њиме не омета слобода у раду. Заступао је став да „нас у будућности не очекују битке ђенерала но борбе капетана”. Због тога се залагао да се још у миру развија самосталност командира чете, које треба позивати на одговорност „само за рад у обиму његовог делокруга, а не терати у крајност и узимати га на одговор за све грешке, које се дешавају и од стране његових потчињених.”⁸²

Душан Станковић прихватио је тезу Огиста Конта: „метода је важнија од доктрине” тј. пут којим се до знања долази важнији је од самог знања, које добијамо, јер нам он помаже да се интелектуално развијамо. То је нарочито било битно приликом решавања тактичких задатака на карти и земљишту. Према његовим речима, често се дешавало да наставник „претендује, да је његово решење најправилније и у исто време и једино, а заборавља, да за један и исти задатак може постојати више решења.” Уместо да наставник при решавању задатака тражи да се свако вежба у својој умешности, он га својом оценом приморава да следи његове погледе и да дође до његовог решења.⁸³ Душан Станковић умро је 15. априла 1904. године у Београду услед пада с коња у 38. години живота. Био је талентован војни писац, предводник једног новог таласа на Војној академији.

Потпуковник Новак Бранковић професор Тактике на Вишој школи Војне академије од 1901. до 1906. године наставио је дело капетана Станковића.⁸⁴ Бранковић је био питомац 14. класе Ниже школе и друге класе Више школе Војне академије коју је завршио 1890. године. Године 1900. године упућен је у Беч да се усавршава из области интендантске струке. На предлог војног министра, 29. септембра 1901. године, постављен је за редовног професора Тактике на Вишој школи Војне академије.⁸⁵ Остао је запамћен као професор који је увео нове методе у настави Тактике на Војној академији. Пре њега изучавање Тактике на Вишем курсу састојало се у тзв. „бубању” неколико стотина табачка већ познатих предмета са Нижег курса Војне академије. Новак Бранковић је прекинуо дотадашњу праксу и прешао на решавање конкретних задатака, на практичну примену већ стечених знања. Да би при решавању задатака спречио шаблонизам и дао предност здравом разуму, он је примао свако решење, ако је основано на солидном размишљању и поткрепљено разлозима. У свакој прилици понављао је својим ђацима: „У борби је све могуће”. Полазећи од тог становишта дозвољавао је сваку начелну критику, без икаквог ограничења и без свог арбитарног закључка.

⁸² Душан А. Станковић, *Лична одговорност командира чете и њен утицај на службу у чети*, Београд, 1903, стр. 14-19.

⁸³ Душан А. Стаковић, *Правилна и погрешна метода решавања тактичких задатака на карти и у пољу*, Београд 1902, стр. 7-18.

⁸⁴ Новак Бранковић рођен је 1860. године у селу Драча код Крагујевца, а умро је у 21. маја 1907. године у Београду. „Бранковић Новак”, *Војна енциклопедија*, 2, Београд, 1959, стр. 38; *Српски биографски речник*, књ. I, Нови Сад 2004, стр. 796-797.

⁸⁵ „Прописи, наређења и објашњења”, *СВЛ*, број 44, од 30. септембра 1901, стр. 917.

На Војној академији потпуковник Бранковић је увео методу апликације, решавања тактичких задатака на карти и земљишту без унапред предвиђеног решења. Желео је да својим ученицима „отвори што шири хоризонт схватања и размишљања, да их еманципује од уских шаблона, а на првом месту да им оличи оно за шта улажу труд.” Његова намера била је да своје ђаке ослободи свих предрасуда – да им створи и ојача поуздање у себе саме и у свој здрав разум. У томе је потпуно успео. Захваљујући својој интелигенцији, чврстом карактеру, широкогрудости и такту уживао је једнодушно поштовање и велику наклоност својих ученика, али су га многе колеге мрзеле и из зависти га називали „дрвеним филозофом”.⁸⁶ Његови ученици, ослобођени „бескорисног учења на изуст стотинама табака”, који су осетили могућност „да слободно стану на терен самосталних студија, самосталног опредељивања у научним гледиштима и решењима”, сећали су се Новака Бранковића са највећом захвалношћу. Он је новим и здравим идејама прокрчио пут како би „преношење науке” поставио на рационалну модерну основу.⁸⁷

Примену апликативне методе објаснио је у свом најзначајнијем раду *Решавање тактичких задатака* 1906. године. У часопису *Ратник* објавио је: *Кратка историја пољске фортификације* превод (1893); *Магацинка и једнометна пушка у борби с тактичког гледишта* (1899); *О губитцима у прошлим и будућим биткама и утицај оружја на исте* (1900); *Самосталност старешина у боју, некад и сад* (1900); *Оцена аустријских правила о регрутовању, упису, испису, распоређивању, превођењу, сталном становању и привременом задржавању и о променама код свију позива, док су у војној обавези* (1901); *Уређење стручних административних школа у Аустро-Угарској* (1902). Новак Бранковић умро је 1907. године у 47. години живота. Смрт га је затекла на дужности начелника Општевојног одељења Министарства војног и као уредника *Службеног војног листа*.

Закључак

Војна академија у Београду била је установа у којој је војна теорија настала и развијала се током дугог мирнодопског периода. Преуређењем Артиљеријске школе и отварањем Ниже школе Војне академије 1880. године створени су институционални услови за развој војне теорије у Србији. Важан корак у том правцу био је почетак рада Више школе Војне академије 1884. године. Током целог мирнодопског периода организација Војне академије није се мењала, али поједини проблеми и недостаци нису до краја били отклоњени. Сувишна и разбацана теорија, без потребне практичне примене, нагомиланост предмета, како по броју, тако и по опширности; несталност професора и одсуство наставних планова и недостатак уџбеника само су неки од проблема који су реметили рад Војне академије.

Професори на Војној академији били су српски официри који су завршили војне школе у различитим европским државама. Отуда међу њима није било јединственог, препознатљивог теоријског опредељења. Утицај страних доктринарних школа био је доминантан, али ниједна европска теоријска школа није превладала на Војној академији. Нов, позитиван покрет на Војној академији осетио се почетком XX

⁸⁶ Божин Симић-Марко, „Препород Српске Војске, и борба за уједињење”, *Нова Европа*, књ. XVI, 2, 1927, стр. 52.

⁸⁷ Мирко Ротовић, „Некролог Новака Бранковића”, *Ратник*, књ. LXIII, св. I, Београд 1907, стр. 159-163.

века појавом капетана Душана Станковића и потпуковника Новака Бранковића. У оцени рада Војне академије не треба бити сувише строг. Пратећи развој војне теорије у Европи професори Војне академије омогућили су српској војсци да ухвати корак са развијеним европским војскама и тако се припреми за велика искушења која су дошла у ослободилачким ратовима 1912–1918. године.

Извори и литература

Необјављена грађа:

[1] Архив српске академије наука и уметности, Историјска збирка, Бележник Јована Мишковића.

Објављена грађа:

[1] *Војна енциклопедија*, Београд 1958-1969.

[2] *Илустрована Војна енциклопедија, Београд 1939.*

[3] *Споменица педесетогодишњица Војне академије 1850-1900*, Београд, 1900.

[4] *Споменица седамдесетпетогодишњице Војне Академије 1850-1925*, Београд, 1925.

[5] *Српски биографски речник*, књ. I, Нови Сад 2004.

Наставна и војностручна литература:

[1] Војде К, *Иницијатива у рату*, Београд 1905.

[2] Голц фон дер Колмар, *Ратовање*, Београд, 1906.

[3] Ђурић Димитрије, *Основна тактика три рода војске*, Београд, 1879.

[4] Магдаленић Михаило, *Курс фортификације*, књ. 1, *Пољска фортификација*, Београд, 1891.

[5] Пешић Петар, *Тактика I*, Београд, 1907.

[6] Поповић Коста, *Тактика – аутографија 1891.*

[7] Станковић А. Душан, *Лична одговорност командира чете и њен утицај на службу у чети*, Београд, 1903.

[8] Станковић А. Душан, *Правилна и погрешна метода решавања тактичких задатака на карти и у пољу*, Београд 1902.

[9] Стокић Станојло, *Рат и ратовање*, Београд 2004.

Објављена мемоарска грађа:

[1] Алимпић Милева, *Живот и рад генерала Ранка Алимпића*, Београд 1892.

[2] Митрићевић Коста, *Поправке и допуне на Истинске приче Драгашевићеве и на његову аутобиографију од Косте Митрићевића*, Београд, 1898.

[3] Мишић Живојин, *Моје успомене*, Београд, 1984.

Листови и часописи:

Ратник, Војни Весник, Нова Европа, Службени војни лист.

Студије, монографије, расправе:

[1] Бјелајац Миле, *Генерали и адмирални војске Краљевине Југославије 1918-1941*, Београд, 2004.

[2] Василев В., Вълков Г., Ралев М., *Българската армия 1877-1919*, София, 1988.

[3] Вуксановић-Анић Драга, *Стварање модерне српске војске*, Београд, 1993.

[4] Иветић Велимир, *Начелници генералштаба 1876-2000*, Београд, 2000.

[5] Kriston I. Arčer, Džon R. Feris, Holdžer H. Herving, Timoti H. E. Travers, Svetska istorija ratovanja, Београд, 2006.

[6] Љушић Радош, Бојковић Слађана, Пршић Милоје и Јововић Божидар, „Официри у високом школству Србије 1804-1918”, Београд, 2000.

[7] Милићевић Милић, Поповић Љубодраг, „Генерали војске Кнежевине и Краљевине Србије”, Београд, 2003.

[8] Ратковић-Костић Славица, *Европеизација српске војске 1878-1903*, Београд, 2007.

[9] Томац Петар, *Војна историја*, Београд, 1959.

[10] Трговчевић Љубинка, *Планирана елита*, Београд, 2003.

[11] Цвијић Јован, *Аутобиографија и други списи*, Београд, 1965.

Чланци:

[1] Варјачић Ј. Миленко, „За доктрину националне тактике”, *Војни весник*, бр. 1, Београд, 1922.

[2] Ђурић Димитрије, „Једно мишљење о преуређењу наше војне академије”, *Ратник*, књ. XXIII, св. IV, Београд, 1890.

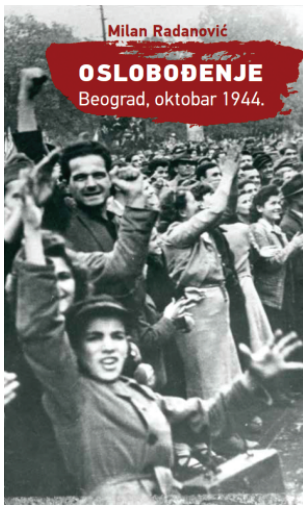
[3] Максимовић Војин, „Ратна Академија”, *Војни весник*, бр. 2, Београд 1930.

[4] Петровић Јован, „Једно мишљење поводом гласова о преуређењу наше Војне академије”, *Ратник*, књ. XXIX, св. VI, Београд, 1893.

[5] Рашић Михаило, „Наша Војна Академија”, *Ратник*, књ. LV, св. I, Београд, 1903.

ПРИКАЗ КЊИГЕ „ОСЛОБОЂЕЊЕ: БЕОГРАД, 20. ОКТОБАР 1944“, МИЛАНА РАДАНОВИЋА

Никола Тошић Малешевић*
Министарство одбране Републике Србије,
Универзитет одбране у Београду, *Војно дело*

Oslobođenje: Beograd, 20. oktobar 1944.,
Milan Radanović, Fondacija Roza Luksemburg –
Regionalna kancelarija za jugoistočnu Evropu,
Beograd, 2014, 436 strana

Историчар Милан Радановић је 2014. године, поводом јубилеја седамдесетогодишњице ослобођења Београда од немачке окупације у Другом светском рату, објавио књигу под насловом *Ослобођење: Београд, 20. октобар 1944.* У њој је детаљно описао ток борби за ослобођење југословенског/српског главног града и радост становништва и бораца по његовом ослобођењу. Књигу је издала „Фондација Роза Луксембург – Регионална канцеларија за југоисточну

Европу”, која је блиска немачкој левичарској политичкој партији *Левица (Die Linke)*, основаној 16. јуна 2007. године. (*Левица* је, по снази, тренутно трећа партија у Немачкој и њена најјача опозициона партија. Веома је наклоњена Републици Србији и српском народу. Не признаје једнострано проглашену независност Космета и сматра га њеним саставним делом. Такође, блиска је са грчком левичарском политичком партијом *Коалиција радикалне левице*, познатијом као *Сириза*, и пружа подршку њеној политици).

При изради овог дела Милан Радановић користио је разноврсну литературу – расправе, чланке, студије и монографије, као и историјске изворе – архивска документа, дневнике, мемоаре и архивску грађу.

Аутор је, поред осталих, користио следеће расправе и чланке: Младенко Цолић, *Основне информације о Зборнику докумената и података о НОР-у југословенских народа у Војно дело* бр. 4 из 1982. године; Срђан Цветковић, *Жртве комунистичког револуционарног терора у Србији после 12. септембра 1944. Истраживање Државне комисије за тајне гробнице у Hereticus* бр. 1–2 из 2011. године; Алекса Ђокић, *Од Златибора до Трста у Београдски батаљон Прве пролетерске брига-*

* Аутор је спољни сарадник *Војног дела* и самостални истраживач – мастер историчар.

де; Живорад Ђурђевић, *Од Уба до Београда у Краљевачки батаљон*, II; Милован Целебић, *Дејства на комуникације у Југославији од 1. до 7. септембра 1944. године* у *Војноисторијски гласник* бр. 3 из 1970. године; Мухарем Кресо, *Услови живота и рада у окупираном Београду* у *Војноисторијски гласник* бр. 3 из 1972. године; Наил Реџић, *Пала је и Шећерана у Град борбе и слободе. Београд 1941–1944* и др. Од студија и монографија поменућемо: Симо Ћирковић, *Ко је ко у Недићевој Србији 1941–1944. Лексикон личности*; Сима Беговић, *Логор Бањица 1941–1944*, I–II; Бојан Димитријевић, *Војска Недићеве Србије 1941–1945*; Младенко Цолић, *Преглед операција на југословенском ратишту 1941–1945*; Милорад Гончин, *Деведесет друга српска космајска бригада*; Драгољуб Мирчетић, *45. дивизија НОВЈ*; Олга Манојловић Пинтар, *Археологија сећања. Споменици и идентитети у Србији 1918–1989* и др.

Од објављене архивске грађе Радановић је користио дневнике и мемоаре: *Источна Србија у рату и револуцији 1941–1945, Зборник докумената* (приредио Милан Борковић); *Зборник НОР-а, I/14, Борбе у Србији 1944. (16-31. октобар 1944)*; Владимир Дедијер, *Дневник*, III; Пеко Дапчевић, *За Београд; Зборник НОР-а, II/14, Документи Врховног штаба НОВ и ПОЈ (септембар-децембар 1944)*; *Зборник НОР-а, XII/4, Документи Немачког Рајха 1944–1945*; Јосип Броз Тито, *Сабрана дјела*, 24, 6. октобар-15. новембар 1944. (приредио Перо Дамјановић и др.) и друге. Такође, користио је документа из фондова Војног архива и Архива Југославије.

Предговор овом делу, под насловом *НОБ у раљама историјског ревизионизма*, написао је босанскохерцеговачки историчар и социолог Крунослав Стојаковић. У њему Стојаковић даје приказ аспеката историјског ревизионизма, критикујући ту појаву у свим републикама бивше СФР Југославије, а нарочито на просторима Републике Србије и Републике Хрватске. Такође, он скреће пажњу на тоталитаристички дискурс као антикомунистички чин, критикујући такав приступ у западним државама, истичући да оне тим дискурсом изједначавају фашизам и комунизам, а све у корист неолибералног капитализма који се уздиже као једини прихватљив систем владавине, док се комунизам и његов антифашизам брише из историјског сећања.

Основни текст књиге подељен је на три поглавља. У првом поглављу, под насловом *Београдска операција*, истиче се војностратешки значај ове операције. Описује се основа југословенско-совјетске војне сарадње, а затим говори о ослобођењу западне Србије, напредовању Црвене армије и НОВЈ у источној Србији и ослобођењу Баната. Такође, приказују се снаге колаборациониста на тлу Србије почетком јесени 1944. године, као и ослобођење северних делова Шумадије и пробој снага НОВЈ и Црвене армије према Београду. У другом поглављу, под насловом *Уличне борбе у Београду*, аутор најпре пише о пробоју спољне немачке одбране у Београду 13–14. октобра, а затим о пробоју њене унутрашње одбране који се догодио 14. октобра 1944. године. Описане су уличне борбе. Најпре оне око Славље и продор према „Лондону” и Народној скупштини, а затим у блоку зграда министарства и околним улицама, борбе на Чукарици, Звездари и Палилули, продор према Теразијама и Тргу Републике, као и борбе у Косовској и Дечанској улици. Одмах затим, описане су борбе око Трга Републике, заузимање зграде Народног позоришта, борбе на Дорћолу, разбијање Корпусне групе „Штетнер” на прилазима Београду и заузимање палате „Албанија” 19–20. октобра 1944. године. Аутор осли-

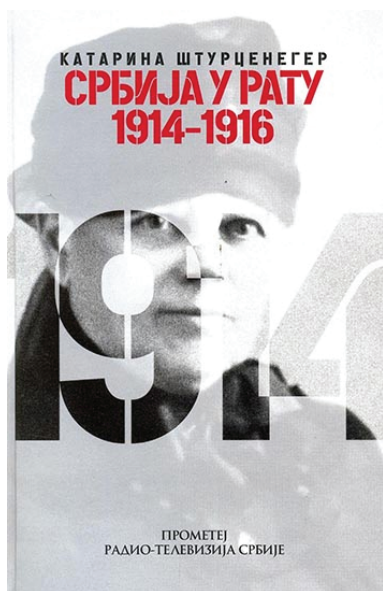
кава и заузимање Калемегдана, последње борбе на Чукарици, борбе за земунски мостобран и ослобођење Земуна. На крају овог поглавља описани су злочини немачких трупа над цивилним становништвом у Београду последњих дана окупације, као и бројање и сабирање жртава по завршетку Београдске операције. У последњем, трећем поглављу, под насловом „*Злочини ослободилаца*’ – *Задатак српске историографије високог приоритета*”, аутор критикује историјски ревизионизам појединих историчара којима су мете Београдска операција и Други светски рат уопште. Најпре се критички осврће на промену историјске парадигме код тих историчара, којом ослобођење града од немачког окупатора представљају као нову окупацију. Затим, бави се проценом и квантификацијом броја страдалих на подручју Београда после ослобођења, критикујући преувеличавање броја страдалих, што је редовна пракса ревизионистичких историчара. Описује и однос према заробљеним припадницима колаборационистичких снага. На крају, Милан Радановић анализира „регистар жртава” Државне комисије за тајне гробнице, за град Београд, указујући на многобројне грешке и нелогичности у њему и постављајући питање – да ли су оне случајне или намерне. Иако је ауторова критика историјског ревизионизма у овој књизи у многим случајевима оправдана, ипак се чини да је одређене историчаре и њихове радове неоправдано сврстао у ревизионистички табор.

Ова књига представља подсећање на борце НОВЈ и Црвене армије Совјетског Савеза, а и грађане Београда, који су ослободили југословенски/српски главни град од немачке окупације, као и на жртве које су сви они поднели како би остварили тај циљ. Иако се може рећи да су борбе за ослобођење Београда до сада описане много пута, ово дело представља вредност, будући да се већ дуго није појавио овако детаљан опис поменутих борби, па тако оно може постати корисно штиво, нарочито за млађе генерације које, чини се, не знају довољно о њима, као ни о другим догађајима из Другог светског рата.

На крају књиге налази се списак коришћених историјских извора и литературе. Књига је технички добро опремљена. Садржи велики број фотографија, табела и мапа са уцртаним положајима и правцима наступања снага НОВЈ, Црвене армије и немачких трупа. Књига је штампана у 600 примерака, а издавач је „Фондација Роза Луксембург – Регионална канцеларија за југоисточну Европу”, а извршни издавач је штампарија „Стандард 2” из Београда.

ЗАПИСИ ИЗ СРБИЈЕ – КАТАРИНА КЛАРА ШТУРЦЕНЕГЕР (ИЗВОДИ ИЗ ПИСАМА)

Милена Жикић
Универзитет у Нишу, Филозофски факултет

Србија у рату 1914–1916, Катарина Клара Штурценегер, Прометеј, Нови Сад, Радио-телевизија Србије, Београд 2014.

„Отуда, ако ништа више, а оно о стотој годишњици велике тројне агресије на Србију, треба се селити Катарине Штурценегер и одати јој, макар кратким поменом њеног имена и њеног дела, признање и захвалност за њен јавни хуманитарни рад и њену публицистичку делатност о Србији и о српском народу у тешким годинама Првог светског рата.”

Академик Владимир Стојанчевић

Катарина Штурценегер, рођена у првој деценији друге половине 19. века, оставила је неизбрисив печат на тлу Србије, Чувени академик Владимир Стојанчевић записао је: *„Уз свог знаменитог земљака, незаборавног Арчибалда Рајса, она је друга велика грађанка*

Швајцарске, која се несебично нашла при руци српском народу у тешким данима страшне инвазије аустро-угарских, немачких и бугарских трупа на Србију.”

О њеној вези са Србијом најбоље сведоче ратне белешке које је писала у периоду од 1912. до 1915. године, у току путовања за Србију, у Србији и приликом одласка из Србије, на палуби брода, а као успомене објавила на немачком и француском језику.

Дошавши у Србију, као представник швајцарског Црвеног крста, пружала је негу нападеном и изнемоглom српском војнику – ратнику, у току балканских ратова и у првим годинама европског рата. Иако у седмој деценији живота она је улогу болничарке и неговатељице обављала са пуно ентузијазма и ажурности. Године су биле изазов да се оствари и у улози ратног кореспондента, у којој се опробала у Руско-јапанском рату 1905. године, где се такође суочила са ратном голготом.

У њеној библиографији значајно место заузимају студије посвећене Србији. Међутим, и поред тога, у српским библиотека постоји само неколико наслова њеног истраживачког опуса: (*La Serbie en guerre 1914–1916 : épisodes vécus et illustrés de 120 photographies par une suisse allemande au service de la Croix rouge*, Neuchâtel: Delachaux et Niestlé S.A. ; Paris : Librairie Fischbacher, [1916]; *Serbien am Jahres-*

Ende 1915 : dunkle Tage, 3. Aufl, Zürich : Polygraphisches Institut, [1918]; *Die Wiederauferstehung Serbiens : seine glorreichsten und seine dunklesten Tage : Dokument zur Kriegsführung der vereinigten österr.-ungarischen, deutschen und bulgarischen Armeen nebst einer Anzahl Photographien*, Bern ; Berlin : Der Freie Verlag, 1929.; *Auf der Suche nach Wahreheit oder Belgrad nach der österr. : invasion*, Belgrad : Königl. Serbische Staatsdruckerei, 1915.; *Serbien 1915/16 : Dunkle Tage*, 2. Aufl, Zürich : Polygraphisches Institut, [19??]), Претежно су доступни одломци из књиге „Србија у европском рату 1914–1915”,¹ обједињени насловом *Швајцаркиња на балканском фронту* које прате потресни поднаслови,² објављени 2014. године, у дневним новинама.³

Забележени доживљаји Катарине Штурценегер у Србији, у првим годинама европског рата, постају познати и српској читалачкој публици 2014. године, захваљујући преводиоцу Миливоју Марковићу. Успомене из Србије, обојене живописним записима, представљене су на нешто више од стотину деведесет страница, организоване у 12 глава (*Неколико страница историје Србије* (стр. 11–22); *Од Цириха до Балкана у олујна времена рата* (стр. 23–37); *Писма са Балкана* (стр. 38–45); *Од Ниша до Крагујевца* (46–59); *Од Ниша до Београда* (60–83); *Ретроспективан поглед* (стр. 84–93); *Моје треће путовање на север, преко бојишта, од Раље до Београда* (стр. 94–109); *Поновни боравак у Нишу, поред болесника* (стр. 109–119); *У заробљеничким логорима* (стр. 120–139); *Из Србије у Швајцарску, у ратно време* (стр. 140–156); *Мрачни дани* (стр. 157–164); *Три ратне верзије* (стр. 180–191)) и студиозно приказане кроз неуједначен број подналова. Поменутом садржају претходи *Предговор* (стр. 7–8) и *Увод* (стр. 9–10), док *Закључак* (стр. 192–196), *Поговор* (стр. 197–224) и *Напомене* (стр. 225–228), заокружују студију *Србија у рату 1914–1916: истинити доживљаји илустровани са 120 фотографија Швајцаркиње немачког порекла у служби Црвеног крста*.

Причу о Балкану списатељица започиње на броду „Тирано”, 4. августа 1914. године, следећим записом: „Тужних дана пуних стрепњи, гледајући стрме планине несрећне Албаније, пливим Јадранским морем, равним као огледало, у друштву извесног броја избеглица из Аустрије и Немачке, са неколико српских студената који се враћају у своју земљу да је бране и једном швајцарском госпођом у служби Црвеног крста.” Управо ће на броду „Тирано” настати њен најлепши опис путовања од Патраса до Пиреја, међу острвима грчког приморја. Импресије прибележене на грчкој лађи „Маргерити” од Пиреја до Солуна такође обилују величанственим описима. Штавише, долазак у Солун праћен је веома студиозно, што се види из

¹ Катарина Штурценегер, *Србија у европском рату 1914–1915 : на основу писама, докумената и личних доживљаја и преко 100 оригиналних снимака* / превео с немачког Томислав Бекић, Нови Сад: Академска књига, 2009., [Превод дела: *Serbien im europäischen Kriege 1914-1915* / Catharina Sturzenegger].

² Први наслов недостаје, а сваки следећи је нумерички одређен: 2. Сиње море узима данак; 3. Нишки дочек за пријем; 4. Нежељени, наметнути рат; 5. Ратна пропаганда крила истину; 6. Пристижу ратњеници; 7. Рефлектори траже жртве; 8. Сви смо ми деца; 9. Стпљење се топи; 10. Чудо и пометња; 11. Ратници су опет људи; 12. Топови мењају власнике; 13. Манипулација канонадом; 14. Бол, страх, крв и зној; 15. Задоцнели благослов мајке; 16. Солидарност на делу; 17. Време кад је косио тифус; 18. Исцрпљеност и лудило; 19. Смртоносне вашке; 20. Жао ми је што сам жива; 21. Официрске благодети; 22. Моћ јединства.

³ Доступно и на: <http://www.dnevnik.rs>. Дневно. - Излази у више издања. - Садржи прилоге. Лист је наставак новина *Слободна Војводина* (Ћирилично издање) = ISSN 1451-4591

следећег описа: „Величанствене зграде са терасама полуевропског, полу-оријенталног стила красе кеј... Доле, на кеју, музика свира класичне мелодије... појављују се париске тоалете, турске, грчке, словенске хаљине чине им конкуренцију, свуда космополитски живот!“ Вожња возом од Солуна до Ниша била је последња станица за улазак у српску ратну престоницу и обележена је описима природе.

Катарина је у својим белешкама оставила аутентична сведочанства о раду санитетске службе, како домаћих, тако и међународних медицинских мисија. („Најзад сам пошла да поздравим америчку мисију. Њен шеф је господин др Едвард М. Рајан (Edward M. Ryan), који се истакао у рату у Мексику. Доктори Џејмс О. Донован (James O. Donovan) и Вилијам Т. Ахерн (William T. Ahearn) раде са њим. Међу госпођама, налазим моју драгу познаницу из јапанског рата, мис Мери Гладвин (Miss Mary Gladwin), шефа америчке мисије Црвеног крста... Тако се поново налазе стари и нови свет, уједињени у истом напору: на овој земљи, далеки Запад и далеки Исток понављају исти прегор. Ја живим за оне којима сам потребна.”).

Њени описи садрже и детаље из живота народа под окупацијом, али и морално осећање рањеника. „Никада нећу заборавити те дане и дубоке утиске што су на мене оставили; било да мислим на мирне тренутке кад сам јела са тим људима, око заједничког казана, било да се сећам часова стрепње кад сам и сама била у опасности...“. Осим тога, она пише и о српским избеглицама: „Тешко је речима описати патње које је трпело српско становништво, бежећи испред непријатеља.... Старци, жене, деца, сви су бежали; ишло се у непрегледним гомилама. Са каквим болом и каквим симпатијама мислим на сироту децу, која су чинила део ове поворке несрећника. Полугола, и скоро боса, прљаве одеће, ходала су држећи за руку мајку која је често носила још и одојче што је јечало.”

Наравно, њени записи обилују и описима српске земље. „Посматрала сам завидљивим оком обрађене површине, које су притисли плодови, њиве кукуруза у недоглед, у којима би читав један војнички ескадрон, и људи и коњи могао да се сакрије у стојећем ставу, толико су биљке високе и густе. Засади купуса, ливаде зеленила, воћњаци пуни плодова окружују пријатне куће за становање; даље, пашњаци слични онима у Алпима, са покошеном утрином, где су пасла стада; још даље језерца и баре где су свиње и гуске уживале живот; све је то изгледало као да се вратило природном стању...”).

Надасве, њена писма сведоче о односу српске власти према заробљеницима: „Овде су заступљени сви народи аустријске монархије... Многи изгледају сасвим задовољни, срећни што су још живи, и што више не треба да се бију;...Килограм хлеба који добијају сваки дан, са малим парчетом сланине, изгледа им недовољно следовање. Они заборављају да су на ратишту често бивали и по више дана без јела. Међу заробљеницима, официри су најбоље пролазили. Они су били смештени у најбољем крају вароши; једна лепа касарна, чиста и пријатна, са зградом на четири крила, скоро је сасвим скривена у великом парку; собе су велике и лепе, уз то, њихови корисници су их украсили сликама, венцима, пејзажима своје домовине. Подијум са клавиром показује нам да ту има могућности и за разоноду. На једном столу за читање налазе се француске и немачке књиге. Ту је чак и Толстој...“. Тако она демантује добро смишљену и вешто вођену пропаганду држава сила Тројног савеза о бруталним поступцима Србије са заробљеницима:

Након преживљене епидемије тифуса, Катарина је записала: „Скоро ми је жао што и ја нисам умрла. Била би то потпуна жртва хуманом позиву за који сам се определила. Треба, дакле, и даље живети са сећањем на ово благословено време проведено у овом свету јада, љубави, рада, и пожртвованости.”

Такође, Катарину Штурценегер ће посебно задивити српска жена и њена мило-срдна активност. Са пуно пажње писаће о хуманитарним организацијама формираним са циљем да помогну изнемоглим војницима, као и њиховим породицама. „У мом сећању посебно место имају херојска лица српских госпођа, узора нације. Одајмо пошту мртвима, али будимо правични према живима! Знајмо да ценимо њихову милосрдну активност, њихове успехе! Поред Кола сестара, које смо већ често виђали на делу, сећам се и других одбора госпођа, задојених истим духом, који су се старали о војницима и њиховим породицама, о инвалидима, о удовицама и сирочићима – без ривалства и љубоморе, као што се то, на жалост, често дешава у одборима госпођа. Овде су они допуњавали једни друге.

Звали се они Коло сестара, Женско друштво, Одбор кнегиње Љубице, сви су записали хуманост и патриотизам у свој програм; сви су спремни да жртвују своје здравље, своју имовину, свој живот ако затреба, за Бога, и за отаџбину, за цркву и за државу, за несрећне и за сиротињу.”

Напуштајући Србију Катарина ће благословити српски народ речима: „Враћајући се у моју лепу отаџбину, кажем вам 'Збогом!', топло и из дубине срца, свима вама, моји српски пријатељи! Нека напори који испуњавају ваше душе светим пламеном буду крунисани успехом, а ваша отаџбина нека ужива чврст и трајан мир, који би учинио крај крвавим догађајима, што потресају народ пуне четири године!

Србијо! Славна у борбама, славна у страдању! Нека ти твоја будућност буде исто тако славна у твојим делима мира и цивилизације!”

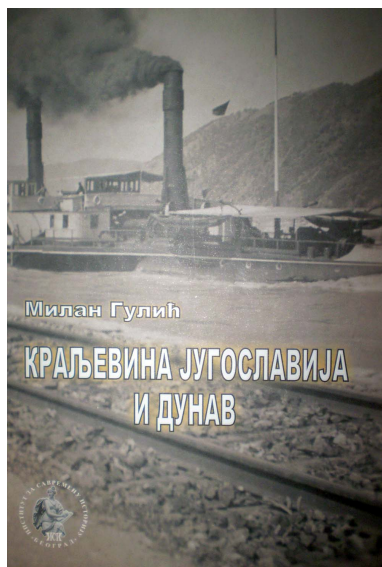
У закључку, на последњим страницама књиге, швајцарска списатељица ставиће тачку на своје белешке, записавши у свом ратном дневнику: „Овде у Нешателу, где стављам завршну тачку на моје белешке, упознала сам више од тридесеторо српске деце која сад живе у најбољим породицама у вароши. Један одбор, створен за ово добротворно дело, очински бди над њима, овде, као и у Лозани. Сваке суботе ова драга деца, ове мале невинне душе, имају часове веронауке и историје своје земље. Поред тога, она посећују обавезне школе у вароши и понекад су прва у свом разреду. Ох, малишани, имате право! Молите се Богу и радите: само тако човек успева да поднесе своју невољу.”

На основу предочених података може се закључити да студија „Србија у рату 1914–1916”, објављена у едицији Србија 1914–1918, са одличним ликовним решењем на насловној страни корице (Катарина Клара Штурценегер), као и полеђини (чишћење рана старијих тешких рањеника који долазе из Шапца), одштампана у тиражу од 1.000 примерака са 120. фотографија, представља драгоцен извор за културну историју Србије.

ПРИКАЗ КЊИГЕ „КРАЉЕВИНА ЈУГОСЛАВИЈА И ДУНАВ, ДУНАВСКА ПОЛИТИКА ЈУГОСЛОВЕНСКЕ КРАЉЕВИНЕ 1918–1944“, МИЛАНА ГУЛИЋА

Никола Тошић Малешевић*

Министарство одбране Републике Србије, Универзитет одбране у Београду, *Војно дело*

Краљевина Југославија и Дунав, Милан Гулић,
Институту за савремену историју,
Београд, 2014, 280 страна

Историчар Милан Гулић, научни сарадник на Институту за савремену историју, објавио је, 2014. године, књигу под насловом *Краљевина Југославија и Дунав. Дунавска политика југословенске краљевине 1918–1944*. Књига има посебну вредност јер у југословенској/српској историографији ова тема није посебно изучавана. Наиме, у њој се Дунав само спорадично помињао. Дакле, ова тема није само комплексна, већ је и раритетна у нашим историографским круговима.

Приликом писања овог рада, Милан Гулић је користио обимну литературу и изворе: монографије, чланке, енциклопедије и лексиконе. Неке од коришћених монографија су: Бошко Антић, *Рат на рекама кроз векове*; Драган Алексић,

Привреда Србије у Другом светском рату; Младен Ст. Ђуричић, *Историја југословенског речног паробродарства до 1926. године*; Велимир Вукмановић, *Дунавски мостови: од извора до ушћа*; Стеван К. Павловић, *Хитлеров нови антипоредок. Други светски рат у Југославији* и сл. Од чланака, ту су: Бошко Антић, *Дејства српске речне ратне флоте у Првом светском рату*; Александар Н. Андрић, *Борбе на Дунаву и дунавска речна флотила под нашом ратном заставом*; Небојша Ђокић, *Нестанак аустроугарске Дунавске ратне флотиле и стварање српске речне ратне флотиле 1918–1919. године*; Душан Дукић, *Дунав-хидрографски преглед*; Младен Јовановић, *Историјски приказ развоја речног бродарства и бродоградње у Србији* и др. За писање овог рада аутор је користио и: *Велика совјетска енциклопедија, VIII*; *Војна енциклопедија, II*; *Биографски речник централне и источне Европе у XX веку (приредили Војћех Роцковски и Џен Кофман)*; *Енциклопедија српског народа*; *Поморска енциклопедија, II, VII* и друге енциклопедије и лексиконе.

* Аутор је спољни сарадник *Војног дела* и самостални истраживач – мастер историчар.

Коришћени историјски извори подељени су у четири целине: необјављена грађа; објављена грађа; мемоари, дневници, путописи; штампа и периодика. Од необјављене грађе коришћена су документа из Архива Војводине, Архива Југославије, Архива Музеја науке и технике, Архива Народне банке Србије, Архива Србије, Војног архива, Дипломатског архива Министарства спољних послова Републике Србије и Историјског архива Београда. Од објављене грађе треба поменути: „*АВНОЈ и револуција*”, *Тематска збирка докумената 1941–1945* (приредили Слободан Нешовић и Бранко Петрановић); *Записници са седница делегације Краљевине СХС на Мировној конференцији у Паризу 1919–1920* (приредили Богдан Кризман и Богумил Храбак); *Извештаји Министарства иностраних послова Краљевине Југославије за 1931. годину, II* (приредили Нада Петровић и Јелена Бакић); *Логор Бањица. Логораши, I* (приредили Евица Мицковић и Милена Радојчић); *Уговор о миру са Аустријом (Сен Жерменски уговор)*; *Уговор о миру са Мађарском (Тријанонски уговор)* и др., а од мемоара, дневника и путописа: Владимир Велебит, Сећања; Матеја Ненадовић, *Мемоари*; Мирко Плајвајс, *Сломљено сидро*; Алберт Шпер, *Сећања из Трећег Рајха*; Сретен Ј. Стојковић, *На лепом српском Дунаву, од Београда до Радујевца* и др. Коришћени су и текстови и чланци из: *Бродског гласника, Гласника Југословенског речног бродарства, Јутарњег листа, Народне армије, Политике, Српских новина, Службених новина Краљевине Југославије, Самоуправе* и других часописа и листова.

Књига садржи тринаест поглавља. Прво поглавље, под насловом *Дунав: физичко-географски приказ*, описује реку Дунав у физичком и географском смислу, док наредно поглавље – *Кнежевина/Краљевина Србија и Дунав* описује политички положај Србије на Дунаву и међународно управљање пловидбом на тој реци од почетка XIX века до Првог светског рата. Треће поглавље, *Стратешка важност Дунава и Први светски рат*, говори о великој важности ове реке за зарађене стране и борбама српске, са једне, и аустро-угарске и немачке ратне речне флотиле, са друге стране на Дунаву током Првог светског рата. У четвртном поглављу (*Крај Првог светског рата – југословенска држава на Дунаву*) аутор пише о пропасти и поразу аустроугарске и немачке ратне речне флотиле на Дунаву, стварању Југославије и њеном избијању на Дунав (путем оснивања Дирекције речне пловидбе и слично). Пето поглавље, које носи назив *Расподела дунавског пловног парка*, говори о подели речне (цивилне и ратне) флотиле поражених држава у Првом светском рату (Немачка, Аустрија и Мађарска) између држава победница (Југославије и Румуније) и држава насталих распадом Аустроугарске (Чехословачка). У поглављу које следи, под називом *Статут Дунава*, аутор описује доношење дунавског статута 1921. године и утврђивање режима пловидбе на Дунаву и осталим међународним рекама током конференције у Барселони (Шпанија) исте године. Поглавље седам – *Међународна дунавска комисија*, описује ово међународно колективно тело задужено за управљање пловидбом на Дунаву. Такође, у њему аутор говори и о питању њеног седишта, југословенској краљевској сталној делегацији при њој, односу Друштва народа и Међународне дунавске комисије и мисије Вокера Д. Хајнса, комисији за режим дунавских вода, питању тропроцентног ђердапског зајма, као и односима унутар Међународне дунавске комисије. О администрацији која се бавила управљањем пловидбе у Ђердапској клисури, локомотивској вучи на Сипском каналу и

питању југословенско-румунске границе и власништва над објектима регулационих радова у Ђердапу говори се у осмом поглављу (*Ђердапска администрација*). Наредно, девето поглавље (*Конзулат у Браили*) пружа јаснију представу о важности Дунава за извоз робе из Југославије, док се пажња читаоца у десетом поглављу (*Политичке промене у Европи и њихово одражавање на питање Дунава*) усмерава према плановима за привредно повезивање држава подунавља, ка Трећем рајху и његовом односу према Дунаву, те на немачку експанзију у подунавском басену 30-их година XX века и нестанку Међународне дунавске комисије. Једанаесто поглавље – *Пловидба Краљевине СХС/Југославије на Дунаву*, даје приказ великих предузећа за пловидбу, као што су Српско бродарско друштво, Државна пловидба Краљевине СХС/Југославије, затим приказ малих пловидбених друштава, али приказује и проблеме југословенске дунавске пловидбе у раздобљу између два светска рата. *Градитељски подухвати на Дунаву* наслов је дванаестог поглавља у којем аутор пише о мостовима на Дунаву и Сави (што се тиче Саве, аутор се сконцентрисао само на београдске савске мостове), о пристаништима, бродоградилиштима и зимовницима на поменутих рекама (за Саву важи исти приступ као и код описивања мостова), о плановима хидроенергетског искоришћавања Дунава, као и о плановима за проширење мреже пловних путева. Последње, тринаесто поглавље (*Стратешка важност Дунава и Други светски рат*) обухвата теме као што су велика важност реке Дунав за зараћене стране, окупација Југославије и потпуно стављање Дунава под немачку контролу, напори Немачке за осигурање Дунава, напади партизана Јосипа Броза Тита и четника Драгољуба Михаиловића на немачка пловила на Дунаву и саботаже које су ови покрети извршавали, савезничка бомбардовања објеката на Дунаву (и Сави код Београда) и, на крају, продор совјетске Црвене армије на ову реку и спајање Црвене армије са партизанима, што је резултирало пропашћу немачких напора за контролу Дунава.

У нашој историографији до сада није било прегледног описа дешавања на Дунаву, нарочито у периоду од почетка Првог светског рата до краја Другог светског рата. Зато се може рећи да ова књига представља драгоцен извор сазнања, не само за историчаре и научнике из области осталих друштвених наука, већ и за све оне које интересује политика и однос југословенских/српских власти према овој великој и значајној реци.

На крају књиге налази се списак скраћеница, библиографија (списак историјских извора и литературе), регистар личних имена, белешка о аутору и садржај. Књига је технички добро опремљена. Садржи знатан број фотографија, фотографија плаката и историјских извора, географске мапе (од којих су неке у колору), као и одређени број табела и карикатура. Издавање овог дела суфинансирало је Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије. Штампана је у 300 примерака, а извршни издавач је штампарија „Планета принт“ из Београда.

S U M M A R I E S

Ethnic Conflicts in Lebanon

Dina Stefanović and Goran Grubić

The paper deals with ethnic and religious conflicts in Lebanon, particularly focusing on the impact of external forces and religious teachings on the course and intensity of the violence. At the beginning the paper examines the role of religion in conflicts and roots of ethno-religious conflicts in Lebanon. Then, it discusses the factions and the participants in the civil war, as well as the key external factors that led to the transformation of the civil war into a prolonged international conflict. The final section of the paper summarizes the factors that led to the change in the situation after 2000, and presents the current inter-ethnic and inter-religious situation in Lebanon, with an overview of the prospects of further development.

Apart from considering the immanent factors of inter-ethnic and inter-religious conflict in Lebanon, the paper emphasizes the role of external forces and international conflicts in contributing to the internal fragmentation of Lebanese society.

Keywords: Lebanon, conflict, religion, ideology

Analysis of Solutions to Social Conflicts in the Countries of Western Europe and the Balkans

Veljko Potparić, Ivan Gvozdenović and Ivana Pavlović

This paper supports the idea of excluding the use of force in present and future social conflicts worldwide. In addition, the idea of perennial peace, which is neither realistic nor based on scientific principles, should be excluded as a starting assumption. It should be understood in the first place that the conflicts and changes are inevitable components of social relations. Then the identification of possibilities and ways to solve them, and the termination of the devastating potential for conflict, become hugely important. The paper covers a wide range of social conflicts. Most of conflicting elements and their dynamics are the same, regardless of whether they are interpersonal conflicts or conflicts between states. Also mentioned are the risk factors that impede a quality approach to resolving the social conflicts, which would create the possibility for developing prevention and intervention programs that would influence the actual process of solving the social conflicts as well as the selection of resources that could contribute to their resolution.

Keywords: social conflict, peace, violence, conflict management, peaceful means

Islamic Factor in the West Balkans in Geopolitical Concepts of Western Powers and Islamic Centers of Power

Miroslav M. Talijan, Milinko S. Vračar and Dragan M. Jevtić

Civilizational stereotypes of the ideological incompatibility and traditional discord of Christian and Islamic civilizations cannot explain the occasional partnership arrangements in the Balkans between the great powers of Western (post)Christian civilization and religious and political centers of Islamic civilization, as well as the Western powers' assuming the role of protector of Balkan Muslims in conflicts with local Christians. This phenomenon is still evident in a specific Balkan territorial whole called the "Western Balkans". It is populated with substantial and influential Muslim minority, and is characterized by its political, economic and security instability. Acknowledging the civilizational postulates in explaining the social phenomena, the explanation of this phenomenon should, however, be looked for in the sphere of rational and piercingly realistic geopolitical views of great Western powers directed towards the Balkans, as well as the role of the Islamic factor in their geopolitical concepts. Therefore, this paper, through an analysis of the impact of certain aspects of the Islamic factor on the most important features of the geopolitical position of the "Western Balkans", seeks to more closely, through the prism of geopolitical observations, explain and predict further courses of development of the civilizationally inconceivable geopolitical alliances in this area.

Keywords: the Balkans, the Western Balkans, geopolitics, the Islamic factor, the great powers, religious and political centers of the Islamic civilization

International Criminal Justice after World War II

Dragan Jovašević

This year marks the seventieth anniversary of the end of the most terrible war in the history of mankind. Namely, after six years of worldwide hostilities, the Nazi and fascist countries, primarily Germany and Japan, finally signed the capitulation. This ended the state of war, but the assessment of the true scale of this human tragedy continued for years later. In this light also the operation of international judicial bodies – the international military tribunals in Nuremberg and Tokyo – should be seen, where the criminal responsibility was judged and, for the first time in the history of human civilization, punishments were pronounced and enforced to perpetrators of the most serious international crimes committed during war operations, especially against civilians and prisoners of war.

Keywords: World War, international law, violation, crimes, tribunal, responsibility, punishment

The Danube Region and the Determinants of the Climate Change Policy

Dragoljub C. Todić

In terms of resources and development potential, the Danube river basin region, including nineteen countries, is one of the most important regions of the EU. The Danube Strategy is an important foothold, frame and instrument of development policy and regional cooperation. The second pillar of the Danube Strategy, with its three priority areas, is related to the environmental protection of the region, including the climate change. The main objective of this paper is to examine if any presumptions exist for defining common policies of the countries of the region in the area of climate changes. Accordingly, the paper presents basic elements relevant for understanding the situation in the field of climate change in the countries of the Danube region (emissions of greenhouse gases, emission tendencies, indicators of hazards due to climate change, the share of nuclear energy production, participation in international treaties, and the EU membership or the prospects of the EU membership), as well as an overview of EU objectives on climate change ("2020").

In conclusion, it is estimated that the possibility of defining a common climate change policy of the Danube region countries are limited, primarily due to the huge differences in the level of economic development and the related respective interests. However, the existing cooperation framework, defined by international treaties on and relevant to climate change, provide the basis for cooperation and joint action of the countries, especially in the part referent to climate change adaptation measures. The EU membership of the countries in the region, or the prospects for this organization membership of the countries of the region, as well as the leading position of the EU in the field of climate change policies, further support this conclusion.

Keywords: the Danube river, the Danube Region, the Danube Strategy, development indicators, climate change, emissions of greenhouse gases, international environmental treaties, Kyoto Protocol, Sofia Convention, European Union

Intelligence Services as Agents of a Coup

Miloš Milenković and Veljko Blagojević

Intelligence services, as part of the state apparatus that is basically designed to collect important information needed for decision-making, represent also an important tool for states to achieve strategic interests beyond its borders. In achieving these strategic objectives imposed on them by the government, intelligence services conduct different types of operations abroad, even those that are not solely of intelligence nature. Such actions of intelligence services are called subversive or non-intelligence actions, and are carried out through various forms, among which is an overthrow. The subject of this paper is overthrows that are accomplished by execution of a coup, in which intelligence services can have, and usually do have, their place and role. In practice, a coup is usually prepared and executed by such more powerful intelligence services that are both

organizationally and financially capable of this type of complex action. As one of agents of a coup, intelligence services are involved in all phases of its implementation. Their role, although important for the ultimate success of the coup, usually remains insufficiently known to the general public, because of the nature of their activities. Nevertheless, it is possible to identify methods by which intelligence services exercise their role of agents of the coup.

Keywords: intelligence services, subversive activity, overthrow, coup

Public relations policy in the defence system

Srđan Blagojević, Mihailo Zogović and Milivoje Pajović

Policy, as a process of organizing and directing the human society, has a key role in establishing and developing the defence system of a country and is one of the most important factors of its operation. It is therefore important that every defence system has a developed public relations policy as a separate function that is very different from the usual communication with news agencies and periodic implementation of propagandistic activities. In this paper, we will discuss important factors of public relations policy in the defence system, as a complex subsystem of the security system and the political system in general.

Keywords: privacy, publicity, public relations, defence system, political system

Legal Framework of OSCE Activities within the Domain of Military and Political Dimension of Security in the Republic of Serbia

Ivan Joksić, Marko Mojašević and Jelena Matijašević Obradović

The termination of the Cold War, which mark the second half of the 20th century, is in close connection with the collapse of the Soviet Union and other socialist countries that belonged to the military pact known as the Warsaw Pact. The crisis of the real socialism also affected Yugoslavia, which was outside the blocks that divided Europe. The most sensitive area in which the first traces of the crisis arise is the sector of security and security services, both civilian and military. Manifest political and military changes have led to the development of a new security concept in Europe. One organization whose activities contribute to establishing and maintaining the necessary level of security in European countries is the OSCE. This organization has completely changed its role in the context of European integration processes, especially with Eastern European countries joining the European Union. On the other hand, our country is in the accession phase of joining the European Union, which is largely reflected in its relationship with the European institutions and organizations in the security domain. Therefore, one of unavoidable issues is the activity of the OSCE in the field of political and military dimensions of the security in the Republic of Serbia.

The collapse of the Eastern bloc significantly contributed to the fact that formerly diverging interests of the OSCE now become common in order to provide a decisive response to new risks, threats and challenges. Serbia, as a country that is rapidly moving towards the European Union, is committed to the cooperation with the OSCE, especially when it comes to the reform process and achieving high standards of democracy in all domains of the society. It does this through partnership and successful cooperation, primarily with the two OSCE missions in its territory – the OSCE Mission to Serbia and the OSCE Mission to Kosovo, but also with other missions in the region.

Proceeding from the fact that the consideration of the security problems requires a multidisciplinary approach, the authors decided to study the available international and regional legal instruments in this field. The paper also covers political agreements that represent a framework of OSCE activity in Europe. Therefore it is of utmost importance to draw attention to their basic elements, and general and specific importance for establishing and maintaining the necessary level of cooperation between the OSCE and Serbia.

Keywords: OSCE, Serbia, treaties, agreements, security, military and political cooperation

Guidelines for the Development of Strategy for Securing the Cyberspace

Dejan V. Vuletić

The strategy for securing the cyberspace, created as a result of the challenges of a modern information society, is a proactive instrument intended to protect organizations and citizens against various forms of threats in the cyberspace. The paper analyzes the strategies and policies for securing the cyberspace of certain countries in the international community, which have reached a high degree of development of the information society and are exposed to numerous risks in the cyberspace. The final part of the paper offers suggestions that should help the Republic of Serbia to develop a national strategy for securing the cyberspace.

Keywords: cyberspace, strategies, cyber security, information and communication technology

Climate Change and National Defense

Vladimir M. Cvetković, Sandra Z. Vučić and Jasmina Gačić

Climate change, as one of the greatest challenges facing the contemporary society, continues to attract the attention of both political and scientific community for a rather long time. The variability of climate change consequences, as well as their effects on the environment and humanity, are on the agenda of most international conferences, and discussions on possible strategies for reducing their impact have been held

both at national and international levels. However, most of these discussions are restricted mainly to the effects of climate change caused in the environment and, in this framework, to the effects that such changes might have on people's lives in terms of availability of basic supplies and resources. It had been rather long before the consideration of the impact of climate change exceeded the scope of environmental study, and in recent years the awareness of the impacts of climate change on the organization and functioning of national defense, especially in developed countries, has significantly increased. The changed nature of threats poses high standards before systems of defense in terms of capacities and capabilities for providing an effective response. The fact that climate change is affecting different segments of human civilization, which ultimately has an impact on the fulfillment of the mission of defense, necessarily imposes the need to put more efforts in addressing this issue in the future. Therefore, this paper aims, by considering some of the dominant climate change tendencies, to explore their impact on the functioning of the defense in the changing environmental conditions.

Keywords: climate change, defense, conflicts, emergencies, security

The Most Significant Influences on the Defense Capability of the Republic of Serbia (Criteria for Determining the Size of Armed Forces in Peace and Wartime)

Slobodan Mišović

Many factors have an influence on the defense capability of every country, including the Republic of Serbia. They can be classified into three main groups: external, internal, and demographic. Each of these groups exerts different influences, in terms of their transparency, number, and importance. In the contemporary international community, many elements in the domain of defense of large and developed countries are joined, and in small and underdeveloped countries they have been transferred to or dependent on collective defense systems. Especially important is the group of demographic factors, according to which the scope/size of armed forces is determined in contemporary circumstances, as the basic postulate of defense of the highest values of a country/society. It is therefore necessary to more closely define the concept of "defense", in order to approach to further consideration of its function and the forces to perform it.

In the international community there are three main criteria by which the scope/size of the armed forces of every country is determined or calculated: the size of the territory, the scope of the mobilization efforts of the population and the number of strategic approaches to be closed by the armed forces at all times. They are directly conditioned by: the position of the country in the international community, and the country's socio-political and economic capability. Based on these criteria and the above-mentioned elements the paper examines all relevant influences on the defense capability of Serbia.

Keywords: defense, factors, elements, mobilization efforts of the population, population density, quantitative factors of population, influencing factors, consequences, defense capability

What Type of Armed Forces Do We Need?

Božidar Forca

The model, organization and strength of armed forces are an issue of strategic importance for any country. At crucial times, of course, the question of the country's armed forces comes on the agenda. This paper presents a subjective assessment of the author on the reform of the Serbian Armed Forces in the period 2006-2011. During this period the author held important positions in the General Staff and the Ministry of Defense, which are directly related to the topic of the paper.

Keywords: Armed Forces, manning model, strength, professionalization, financing

Methods of Inspection Supervision of the Serbian Armed Forces' Operational Capabilities

Goran Radovanović and Samed M. Karović

The paper describes methods and techniques of inspection supervision of the Serbian Armed Forces' operational capabilities. Realistic assessment of operational capabilities is a key element for successful planning of employment of the Serbian Armed Forces' units in different types of operations. The requirement for realistic identification of operational capabilities is a choice of methods for collecting the relevant data in order to obtain an objective assessment of current operational capabilities.

With applying certain methods, the focus is on designing a tool that can measure the manifestations of operational capabilities' elements. To evaluate the operational capabilities, it is necessary to apply different methods and techniques, whereby a realistic picture of the operational capabilities of the Serbian Armed Forces' units and commands is obtained.

Keywords: Serbian Armed Forces, inspection, inspection supervision, contents analysis method, observation method, testing method

Mutual Relation, Difference and Influence of Certain Terms in the Art of War on the Development of Military Doctrine

Ranko Mačkić, Vangel Milkovski and Miroslav Ostojčić

One of the principal notions of the art of war is "armed struggle". The redefinition of this key notion would result in defining other related notions. On the other hand, this would result in the shift of the focus of understanding of one theory, and would contribute to the theoretical building of the art of war as a science. This concept would directly determine the contents and scope of derived and other terms and result in positive changes in existing views and principles of the science of defense.

Doctrinal practice can only be successful if it is theoretically well-founded and if it does not overlook the facts. The doctrine is not an opinion about something past or present. To necessary extent, it relies on empirical facts and its views are primarily focused on the future that must include hypothetically imagined reality.

Without theoretical thinking there is no progress and, therefore, even the slightest advance in this field is socially useful and justified. *No theory precedes practice in absolute sense, just as pure practice does not precede any theory. In fact, a certain lower development stage of practice is a condition for building a higher, new theory, which is, in turn, the requirement to promote the old practice to a higher level. (B. Šešić).*

In order to objectively identify the problem of defining the terms used in doctrinal documents and the art of war as a whole, the paper analyzes a number of definitions of national military authors, as well as those from the West and the East.

A law of life is: to change what you have, you must change what you are doing, and to change what you are doing, you have to change what you think.

Keywords: *struggle, armed struggle, combat operations, fight, battle and operation*

Environmental Protection during Armed Conflicts

Mirko R. Jovanović

Environment is a term which is ever more often used in the media, and in recent years also in everyday communication of ordinary people. However, there is a small number of those who are aware of the need for environmental protection even in peacetime conditions, while during armed conflict almost nobody cares about pollution and long-term destruction of the environment. In international humanitarian law, there are just a few rules that directly protect the environment. These rules can be found in the 1977 Additional Protocol I to 1964 ENMOD Convention and the 1980 Convention on Conventional Weapons, as well as its Protocol III on Incendiary Weapons. There are also a number of binding rules that indirectly protect the environment, and the most important are some general principles of international humanitarian law, which derive their force from their customary nature and thus are applicable to all countries. Indirectly, the environment is also protected by some contractual obligations, such as the 1907 Hague Regulations, the 1949 Fourth Geneva Convention on the Protection of Civilians, and the Additional Protocol I.

In order to provide practical explanation based on examples of the effects of an armed conflict on the environment, the paper first defines basic terms, and then, using the example of the NATO aggression against the Federal Republic of Yugoslavia (FRY), explains the role and importance of international humanitarian law for the protection of the environment during armed conflicts.

Keywords: *aggression, international humanitarian law, NATO, the environment, direct protection, indirect protection, cluster munitions, depleted uranium*

System of Values of the Serbian Armed Forces' Members in the Context of Social Reform

Dragana Alargić

The interest in studying the values within social sciences, especially in the domain of psychology, has a great theoretical and practical significance. One reason is their relative stability, which enables better predictions of future human behavior and social tendencies than based on the knowledge of other dispositions and personality features. The ongoing socio-political and economic reform of our society, including the reforms that the Serbian Armed Forces have undergone, undoubtedly leave trace in the system of values; therefore, the study of values is an ongoing social and cognitive issue that requires a scientific answer.

Following the changes in the society and the reforms the Serbian Armed Forces had undergone, an extensive research was carried out in the period from 2006 to 2008, which, among other things, focused on two main issues:

1. What is the existing structure of values and what values the members of the Serbian Armed Forces attach the greatest importance to, in the situation of the ongoing reform of the Armed Forces and the transition of the country.

2. Has there been, and in what way, any change of the system of values of the Serbian Armed Forces' members, resulting from the ongoing social, political, security and other circumstances and changes in the society, as compared to the period immediately preceding the commencement of the reform process.

The research was a field exploratory study, based on a cross-sectional model. The analysis of data, in addition to the correlation and multivariate analysis, included a qualitative descriptive and statistical comparative analysis. The research was conducted in a suitable sample of examinees, which included about 10% of the Serbian Armed Forces' professional members.

A set of independent variables was related to certain personality features, as well as to socio-demographic characteristics, while a set of dependent variables was related to a system of values (31 singular values). The following instruments were used in research of independent variables: Eysenck Questionnaire A, C, BESK and EPQ Personality Test, as well as a test for studying the self-concept dimensions (Genself-40), whereas a specially designed questionnaire was used for research of socio-demographic characteristics. A list of 31 values that was applied in earlier value system researches in the military environment was used for research of dependent variables, i.e. the value system.

This paper presents only a part of results relating to the structure and changes in the value system of the Serbian Armed Forces' members. The research has shown that when it comes to preferences of the tested values manifestations, social values dominate: family, justice, honor, self-respect, national security, education, human rights, responsibility, happiness and economic prosperity of the country.

The structure of the tested manifest values (31 values) can be explained through a small number of latent values (5 factors): 1. rational-humanist value orientation, 2. freedom-loving spirit and patriotism, 3. success and family safety, 4. religiousness and traditionalism, 5. cultural hedonism vs family ties.

When it comes to the direction of change, the research has shown that there is a tendency of general values, such as humanism and patriotism, to remain stable over time, indicating that these are terminal values. These values are highly ranked and accepted by most of the examinees in this research, indicating a positive humanistic and patriotic value profile of the Armed Forces members.

Keywords: system of values, personality features, the Serbian Armed Forces, defense reform

Level of Interest in the Active Reserve Service

Nebojša V. Nikolić

Huge conceptual changes in the way of manning the armed forces, such as the introduction of professionalization, the abolition of compulsory military service, the introduction of the concept of active reserve, as well as other factors, create the need for consideration and resolution of new types of problems relating to manning of the Armed Forces' units and organizations within the Ministry of Defense. The root of the problem is basically the stochastic nature of the size and structure of the human contingent ready to be, on a voluntary basis, contractually engaged for a specific time in the military service through the mechanism of active reserves. The concept of active reserves raises many questions, not only in terms of military organization, but also regarding the legal employment status of citizens. One of the first and fundamental questions is what is the level of interest and willingness to join the active reserves.

This paper presents the results of research in the level of interest in the active reserve service in the Republic of Serbia, which was conducted in late 2014.

Keywords: Armed Forces, manning, active reserves, level of interest in military service

Impact of the Operational Environment on Cyber Threats

Rade V. Slavković and Dejan V. Kršljanin

The changed role of the military in contemporary conflicts and new tendencies in the consideration of issues of security and defense activities of the society have led to addressing much greater attention to the importance of the environment in which these activities are performed as compared to any former historical epoch.

Through its manifestation, cyber threat can cause great damage to the community, including the military organization system that is a part of the country's security system. Information security is put at risk by the manifestation of cyber threats, and the physiology of contemporary armed conflicts and military operations is largely shaped by the way the information is used and protected. The threat may come from the environment in which the community operates, and therefore, it is necessary to study the impact of factors and dimensions of the environment on cyber threats.

The impact of the dimensions of the operational environment on cyber threats, which act from that environment, has become ever more relevant. Potential risks are constantly present and may affect the security of information anywhere, at any time, with no specific reason and without notice. How to confront the dangers that pose threats from the cyberspace is a question that requires an answer in all areas of human activities, and, in military terms, may represent a key factor in achieving the desired end state.

Keywords: contemporary operational environment, dimensions of the operational environment, cyber threats, protection of information

Pulse Laser Range Finder for Military Applications

Dušan D. Joksimović, Janko M. Cvijanović and Nebojša Ž. Romčević

The introductory part of the paper briefly explains factors of armed struggle and describes in more detail the technical factor involving the weapon efficiency increase obtained through the improvement of the sighting device, where the laser range finder is applied. Presented are some characteristics of the laser range finder which is an integral part of the M-84 fire control system. The basic concept of the laser range finder is analyzed. Special attention is paid to the analysis of the characteristics of the transmitting and receiving parts. The impact of the flash supply voltage change on the number and energy of the emitted laser pulses is analyzed. The influence of temperature on the generation of the laser beam is also analyzed. The module of the normalized transfer function of the receiver was experimentally determined, and the equivalent bandwidth of the receiver calculated. For the given detection probability of the useful signal and the probability of the number of occurrences of the false signal the required minimum signal/noise ratio of the receiver was calculated. The signal/noise ratio of the receiver for different meteorological visibility conditions was calculated by means of numerical simulation. The influence of the atmosphere on the propagation of the emitted laser radiation was also analyzed. The performance of the analyzed laser range finder fully meets the set standards. Full exploitation of the obtained results is possible on the battlefield, if weather conditions are permanently monitored and taken into account at the time of application in particular area. At the same time, it is possible to actively jam the adversary by using artificial fumes creating devices.

Keywords: factors of armed struggle, improvement of sighting devices, laser range finder, transmitter, receiver, signal/noise ratio, weakening of the atmosphere, creating of fumes

Condition of Business Culture and Communication in the Republic of Serbia

Bojana Ostojić and Igor Radošević

The need for organizational culture measuring proceeds from its importance for the human resources management. Due to the transition crisis, human resources in our economy are disintegrated and degraded, and their restructuring is necessary. Their

redevelopment and reintegration in the system changes should undoubtedly be driven by cultural patterns of organizational behavior, different from the existing ones. In this regard, the important questions are: What cultural patterns cause the current behavior of employees in enterprises? Which of these organizational patterns are functional, and which are dysfunctional? To which extent do the employees adopt certain cultural patterns of organizational behavior? Are there among marginalized forms of organizational behavior some that would, in the process of human resources restructuring, be worth reviving? This paper presents the condition of business communication and culture in the Republic of Serbia.

Keywords: culture, communication, Serbia, human resources, organizational behavior

The Role of Internal Communication in Employee Motivation

Slobodan Panić, Marko D. Andrejić and Vitomir Stanković

The changes brought by globalization require the internal organization to be adjusted in all systems, regardless of the activity and the type of ownership. The basic characteristics of these changes are: all-inclusiveness, depth (subtlety), and the dramatic speed. All-inclusiveness, among other things, means also significant changes in internal relations in the organization. The role of the leader – an individual and a visionary, who "walks" far ahead of all, relying on his own ingenuity and visionary intuition, is relativized. Instead, affirmed is the role of the leader who is integrated into the team as the "first among equals" and who, through so-called natural leadership leads by engaging his associates, rather than imposing solutions. Traditional models of leadership based on rigid hierarchy, giving orders, maintaining constant tension, etc. become counterproductive. Practice proves that the challenges of globalization can be responded to only by teams, but only on condition that they are competent and highly motivated. Accordingly, the basic functions of a manager become trust building and employee motivation. To meet such a complex requirement, the manager of the 21st century must possess three qualities: character, competence and ability to foster internal communication. Numerous examples of successful organizations around the world show that the emphasis of the competitive struggle is transferred to the internal marketing, in order for the most important resource of any organization – employees – to be put into operation.

The central figure of any organization remains the manager, but only under the condition that he treats his employees with respect, and shows empathy and openness for communication. In direct communication, the manager should have the ability to respond quickly, but also to distinguish between the important and unimportant, and to precisely combine tenacity and open-mindedness, tolerance and decisiveness. To be able to motivate others, an individual has to be self-motivated. This process is reciprocal, which means that while working on raising the motivation of employees, the manager raises his own motivational capacity.

The quality internal communication and employee motivation are ways to improve organizational trust and professional rapport, which is directly related to: the quality of task execution, results, achievement of goals, and fulfillment of the mission of the organiza-

tion. In this way the performance of the organization is significantly improved, without significant engagement of additional resources. Successful business communication in the organization requires a lot of experience and knowledge of work with people, and above all: the knowledge of laws of motivation, recognition of demotivation, knowledge of mechanisms for motivating the individuals and teams, and purposeful use of criticism so as to make it become motivating.

Keywords: manager, internal communication, motivation, individual, team, demotivation

Contribution of the Military Academy to the Development of Military Theory in Serbia in the Second Half of the 19th Century and the First Decade of the 20th Century

Slobodan Đukić

The paper aims to shed light on the establishment and growth of the Military Academy in Belgrade, as the most important institution for the development of military theory in Serbia. The organization of the Military Academy, its curricula and syllabi, as well as teaching methods, show the level of this facility development and the degree of its dependence on foreign influence. In particular, the paper refers to professors of the Military Academy who, through their theoretical work, have left their mark on the Serbian military literature. This paper was written based on research papers, manuals, and instructional and military literature published in the period from 1850 to 1912 and kept at the Center for Military-Scientific Documentation and Information (CVNDI) in Belgrade.

Keywords: Military Academy, Serbian army, military literature, tactics, strategy

„Војно дело“ је интердисциплинарни научно-теоријски часопис Министарства одбране Републике Србије и представља отворени форум за публикавање и стимулисање иновативног промишљања и критичку размену искустава о свим аспектима и нивоима безбедности и одбране, у националном и међународном домену.

Чланци „Војног дела“ фокусирају се на компаративне и мултидисциплинарне теме које обрађују кооперативну националну, регионалну и глобалну безбедност, демократско управљање одбраном, цивилно-војне односе, формулисање стратегије безбедности и планирање одбране, тероризам, контролу наоружања, управљање кризама и чување мира.

Чланци, обима до 1,5 ауторски табак (24 странице формата А4 са по 1.800 карактера, са белинама између речи), достављају се Редакцији „Војног дела“ електронском поштом на адресу vojno.de-lo@mod.gov.rs (формат А4, фронт – *Times New Roman*, величина 12, проред – један ред). Чланак треба да садржи: наслов, име аутора, назив установе аутора, сажетак, кључне речи, увод, разраду, закључак, списак литературе и резиме.

Наслов треба да одражава тему чланка, а речи које га чине треба да буду прикладне за индексирање и претраживање. Ако таквих речи нема у наслову, пожељно је да се придода и поднаслов.

Име аутора и електронска адреса. Наводи се пуно име, средње слово, презиме аутора и лична интернет адреса у институцији у којој је аутор запослен. Уколико има више аутора, наводи се само електронска адреса једног, обично првог аутора.

Назив установе аутора. Наводи се пун (званични) назив и седиште установе у којој је аутор запослен, а евентуално и назив установе у којој је обавио истраживање. У сложеним организацијама наводи се укупна хијерархија (на пример, Војна академија, Катедра друштвених и економских наука, Београд). Бар једна организација у хијерархији мора бити правно лице. Назив установе испишује се иза имена аутора. Функција, чин и звање аутора се не наводе.

Сажетак представља кратак информативан приказ садржаја чланка који читаоцу омогућава да брзо и тачно оцени његову релевантност. Треба да садржи термине који се често користе за индексирање и претрагу чланака. Саставни делови сажетка су: циљ истраживања, методи, резултати и закључак. Сажетак треба да има од 100 до 250 речи и треба да се налази између заглавља (наслов, име аутора и назив институције) и кључних речи, након којих следи текст чланка.

Кључне речи јесу термини или фразе које адекватно представљају садржај чланка за потребе индексирања и претраживања. Треба их додељивати ослањајући се на неки међународни извор (попис, речник или тезаурус) који је најшире прихваћен унутар да­те научне области (за науку уопште то је листа кључних речи *Web of Science*). Број кључних речи не може бити већи од 10, а учесталост њихове употребе треба да буде што већа. У чланку се пишу непосредно након сажетка, односно резимеа.

Захвалница. Назив и број пројекта, односно назив програма у оквиру којег је чланак настао, као и назив институције која је финансирала пројекат или програм, наводи се у посебној напомени на сталном месту, по правилу при дну прве стране чланка.

Претходне верзије рада. Ако је чланак у претходној верзији био изложен на званичном скупу у виду усменог саопштења (под истим или сличним насловом), податак о томе треба да буде наведен у посебној напомени, по правилу при дну прве стране чланка. Чланак који је већ објављен у неком иностраном часопису одговарајућег реномеа може се публиковати у „Војном делу“ једино у преводу на српски језик, уколико се тиме обогаћује национални академски корпус текстова.

Текст и језик чланка. Текст чланка мора да садржи увод, раду и закључак. Текући наслови у тексту се не нумеришу. Рад може бити написан на српском, енглеском, немачком, француском или руском језику. Текст мора бити језички и стилски дотеран, систематизован и без скраћеница (осим стандардних).

Табеларни и графички прикази. Фотографије, цртежи, графикани и табеле треба да буду јасни, прегледни и погодни за репродукцију. Треба их радити у програмима *Word*, *Corel* или *Excel* и поставити на жељено место у тексту. Уколико графички и табеларни прикази нису оригинално ауторово дело потребно је навести извор из којег је преузимање извршено.

Навођење (цитирање) у тексту. Начин позивања на изворе у оквиру чланка мора бити једнообразан. У самом тексту, на месту на којем се врши позивање, односно цитирање, у угластим заградама обавезно треба написати редни број извора из одељка литература.

Напомене (фусноте) пишу се при дну стране на којој се налази текст на који се односе. Могу садржати мање важне детаље, допунска објашњења, назнаке о коришћеним изворима (на пример, научној грађи, приручницима), али не могу бити замена за цитирану литературу.

Листа референци (литература). Цитирана литература обухвата, по правилу, библиографске изворе (чланке, монографије и сл.) и наводи се искључиво у засебном одељку на крају текста чланка,

у виду листе референци. Референце се набрајају редоследом којим се наводе у тексту и не преводе се на језик рада. Библиографски податак за књигу садржи презиме и иницијале имена аутора, назив књиге, назив издавача, место и годину издања. Библиографски податак за часопис садржи презиме и име аутора, наслов чланка, назив часописа, број и годину издања, као и број странице. Наслови цитираних часописа наводе се у оригиналном, пуном или скраћеном, али никако у преведеном облику. При навођењу интернет сајта као литературе наводи се пуна електронска адреса странице која се цитира и датум када се последњи пут приступило тој страници. Обавезно је позивање на литературу у самом тексту, навођењем броја у угластим заградама. Бројеви треба да одговарају списку литературе који је дат у засебном одељку, при крају чланка.

Резиме. Ако је рад написан на српском језику пожељно је да се, поред сажетка на српском, даје и сажетак у проширеном облику на енглеском језику – као тзв. резиме (*summary*). Он се наводи на крају чланка, након одељка литература. Потребно је да буде у структурираном облику, а његова дужина може бити до 1/10 дужине чланка (опширнији је од сажетка на српском језику). Почетак резимеа може бити преведени сажетак на српском језику (са почетка чланка), а затим треба да следе преведени главни наслови, поднаслови и основе закључка чланка (литература се не преводи). Потребно је да се преведе и део текста испод наслова и подналова, водећи рачуна да он буде пропорционалан њиховој величини, а да одражава суштину. За резиме на енглеском језику Редакција обезбеђује лектуру.

Категорија (тип) чланка. У „Војном делу“ публикују се научни чланци који се разврставају у категорије:

- оригиналан научни рад (у којем се износе претходно необјављивани резултати сопствених истраживања научним методом);
- прегледни рад (који садржи оригиналан, детаљан и критички приказ истраживачког проблема или подручја у којем је аутор остварио одређени допринос, видљив на основу аутоцитата);
- кратко или претходно саопштење (оригинални научни рад пуног формата, али мањег обима или прелиминарног карактера);
- научна критика, односно полемика (расправа на одређену научну тему, заснована искључиво на научној аргументацији) и осврти.

Изузетно, у неким областима, научни рад у часопису може имати облик монографске студије, као и критичког издања научне грађе (историјско-архивске, лексикографске, библиографске, прегледа података и сл.), дотад непознате или недовољно приступачне за научна истраживања. Радови класификовани као научни морају имати бар две позитивне анонимне рецензије.

Такође, у „Војном делу“ се публикују и прилози ваннаучног карактера, уколико пружају информацију значајну за академску заједницу. То могу бити:

- стручни рад (прилог у којем се нуде искуства корисна за унапређење професионалне праксе, али која нису нужно заснована на научном методу);

- информативни прилог (уводник, коментар и сл.);

- приказ (књиге, рачунарског програма, случаја, научног догађаја, и сл.).

Сви радови подлежу анонимној стручној рецензији, а објављени радови и стручне рецензије хоноришу се према важећим прописима Министарства одбране Републике Србије.

Подаци о аутору. Аутор је, приликом достављања чланка Редакцији, дужан да достави и пропратно писмо у којем треба да наведе:

- о којој врсти чланка се ради,

- податке о аутору: име, средње слово, презиме, чин, звање, и-мејл адреса, адреса послодавца (или војна пошта), ЈМБ грађана, кућна адреса, општина становања, телефонски број на радном месту и код куће, број мобилног телефона, жиро рачун и назив банке.

Уредник

Ликовно-графички уредник
мр *Небојша* Кујунџић
nebojsa.kujundzic@mod.gov.rs

Језички редактор
Добрила Милетић, професор

Техничко уређење
Звезда Јовановић

Преводацац на енглески језик
Душанка Пивљанин, професор

Тираж 480 примерака

Штампа: ВОЈНА ШТАМПАРИЈА БЕОГРАД, Ресавска 40б

УДК – Народна библиотека Србије

ВОЈНО ДЕЛО је интердисциплинарни научно-теоријски часопис Министарства одбране Републике Србије који излази двомесечно. Представља отворени форум за презентовање и стимулисање иновативног промашљања о свим аспектима и нивоима безбедности и одбране. Гледишта и ставови аутора изложени у ВОЈНОМ ДЕЛУ не одражавају нужно званичну политику или став Министарства одбране Републике Србије и Владе Републике Србије. Сви текстови у овом издању смеју се репродуковати, у делу или целини, без претходног тражења одобрења. Редакција ВОЈНОГ ДЕЛА задржава право редиговања текстова.

